STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 10865

UN IN DAYN BLUT ZOLSTU LEBN

Leyb Rokhman

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

לייב ראָכמאַן

■

און אין דיין בלוט זאָלסטו לעבן

(טאָג־בוך — 1944—1943)

■

פאַרלאַג־קאָמיסיע ביי דער געזעלשאַפט „פריינט פון מינסק־מאַזאָוויעצק" אין פּאַריז

פּאַריז 1949

L. ROCHMAN: UN IN DEIN BLUT ZOLSTU LEBN

(Et dans ton sang tu vivras)

הילע געצייכנט פֿון בען — פּאַטאַ נאָך זייט 4 — פֿון מחבר.

הונדערט עקסטרא־עקזעמפּלאַרן פֿון דעם בוך זענען נומערירט פֿון 1 ביז 100.

Printed in France
Copyright by Leib Rochman, Paris 1949.
Edité par « Les Amis de Minsk-Mazowiecki »

צום הייליקן אָנדענקן פון מיינע אומפאַרגעסלעכע:

מיין האַרציק-יידישע מאַמע, רבקה בלומע (רבקהלע), מיין טייער שוועסטערל מרים רחל — אומגעקומען ח׳ אָדער ט׳ אלול תש״ב אין מינסק, צי טרעבלינקע; מיינע ליבע שוועסטער דינה און אסתר — אומגעקומען אלול (?) תש״ב אין ראַדאָם, אָדער טרעבלינקע; מיין איינציקער ברודער יעקב יוסף מאיר — פאַרברענט אין לאַגער ביר-קענוי, האַרבסט תש״ג; מיין שוויגער חוה און שוואָגער שמואל יוסף — ט׳ אלול תש״ב, אין טרעבלינקע; מיין שוועגערין חיה גיטל — דערמאָרדעט י״ב אלול תש״ב, אין קאַפּערניק-לאַגער; מיין שוואָגער חיים מנחם — דערהרגעט ר״ח טבת תש״ג, שפּרונגענדיק פון דער באַן אויפן וועג קיין טרעבלינקע — צי פון שפּרונג, צי פון די פּויערים, וואָס האָבן אים געכאַפּט; מיינע טייערע פעטערס און מו-מעס: וועלוול, משה ברוך, יעקב חיים, אברהם און פיי־געלע, זלאַטקע, טאָבע, פייגעלע; מיינע קוזינען און קוזינעס, מאָטל, הענדעלע, רבקה, יאָסל, דוד, מאָטל, צירעלע, הערשל, יאָסל, טעלצע, גענענדל, נחמה׳טשע, מרים, רבקהלע, משהלע, חיימל, מיין ברודערן־טאָכטער זיסל און איר מאַן מנחם און מיין גאַנצע משפּחה, קרובים, חברים, פריינט — אויסגעגאַנגען פון הונגער אין וואַרשעווער געטאָ, דערשאָ־סענע, פאַרפּייניקטע, דערשטיקטע, פאַרגאַזטע, פאַרברענטע און אומגעקומענע דורך אַלע מיתות משונות; און די עדה, אנשים, נשים וטף, פון מיין היימשטאָט מינסק-מאַזאָוויעצק — פאַרלענדט אין טרעבלינקע —

ה ש ם י נ ק ם ד מ ם !

אַרויסגעגעבן דורך דער געזעלשאַפט „פריינט פון מינסק־מאַזאָוויעצק״ אין פּאַריז, לזכר נאָך דער אויסגעראָטעטער איבער פינף טויזנט נפשותדיקער יידישער קהילה פון זייער היימשטאָט.

קאָמיטעט פון דער געזעלשאַפט :

א. בראַנעס — פרעזידענט
י. ראָזען — ערן־פרעזידענט
י. סטאַווקאָווסקי — וויצע פרעזידענט
מ. אשלאַק — סעקרעטאַר

מיטגלידער:

מ. קאליש
אל. בראָנשטיין
ש. גרויזדיק
מ. קאָצקי
פּ. אַקערמאַן
א. טראפּיקאַנט
ש. אייזענפיש
ש. מיצנער
י. א. ראזענבערג
א. ערליך
נ. שעניצקי

דער מחבר דריקט אויס אַ האַרציקן דאַנק דער געזעלשאַפט און באַזונדערס דעם פּרעזידענט, און די איבעריקע אַקטיווע מיטגלידער, פאַר דער אײַבערגעגעבענער אַרבעט און מיטהילף ביים צוגרייטן דאָס בוך צום דרוק.

ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך
ואומר לך
בדמיך חיי.

הײַנט, מיטוואָך, דעם 17־טן פֿעברואַר 1943, זענען געוואָרן צוועלף וואָכן זינט מיר געפֿינען זיך אין באַהעלטעניש, דאָ בײַ פּעלעקן. צוועלף וואָכן זענען פֿיר און אַכציק טעג און אויב כ׳האָב קיין טעות נישט — 2016 שעה. אַזוי האָב איך באַרעכנט. מיר אַלע מעסטן איצט כּסדר די צײַט. מיר חשבונען אַפֿילו די מינוטן און די רגעס.

באַלד, אין די ערשטע טעג, ווען מיר זענען אָנגעקומען אַהער, האָט אונז פּעלעק פֿאַרשטעקט אין שטוב. מען האָט אין דער נאַכט אויפֿגעשלאָגן א טאָפּלטע וואַנט און מיר זענען אינעווייניק. די וואַנט ליגט האַרט אויף דער צווייטער (מיט אַ קליין טירעלע, אונטן, אויף אַרײַנצוגעבן עסן) און דאָס באַהעלטעניש איז זייער שמאָל און לאַנג, ס׳איז אוממעגלעך צו זיצן — שטייען מיר אַקסל בײַ אַקסל איינער לעבן צווייטן. אַלע מיט די פּנימער צו דער וואַנט. אויך אויסדרייען זיך איז אוממעגלעך. מיר שטייען שטיל, מיט שטײַפֿע אַקסלען און אַראָפּגעלאָזטע הענט, ווי אַ ריי סאָלדאַטן. ס׳איז אויך פֿינצטער און מיר זעען כּמעט נישט איינער דעם אַנדערן. די שײַן האָט נישט דורך וואַנען זיך דאָ אַרײַנצובאַקומען. איינמאָל האָט דאָס מיך שטאַרק פֿאַרדראָסן און כ׳האָב דווקא געוואָלט אויסזוכן א שפּאַרעלע. כ׳האָב געזוכט, געזוכט און לסוף טאַקע געפֿונען אויבן אויף דער וואַנט אַ קליינעם העלן פּונקט. כ׳האָב וועגן דעם מיט פֿרייד מיטגעטיילט די אַנדערע. מיר האָבן אַלע באַטראַכט דאָס ליכט־פּינטעלע און אײַנגעפֿונען, אַז ס׳איז טאַקע אַ גרוס פֿון דער זון. איך האָב זיך געפֿילט גליקלעך, ערשטנס, אַז מײַן זוכן האָט געבראַכט אַ רעזולטאַט, כ׳האָב עפּעס אויסגעפֿונען און צווייטנס — דאָס האָט אונז אַלע שוין הנאה געטון — הייסט עס דאָך, אַז מיר זענען נישט אַזוי איינזאַם, די זון געדענקט אַביסעלע אין אונז.

ווי געזאָגט, שטייען מיר ענג אײַנגעפּרעסט. מיר שפּאַרן אָפּט אָן די קעפּ אויף דער וואַנט, די שטערנס רײַבן זיך אין די ברעטער און אין געדאַנק שווימען אויף פֿאַרשידענע זכרונות. ס׳איז דאָ אַרום וואָס זיך צו פֿאַרטראַכטן. מיר טיילן זיך שטילערהייט, מיט די דערינערונגען, מיר שושקעווען זיי איינער דעם אַנדערן אין די אויערן אַרײַן און — אָפּטמאָל צעפּלאַקערט זיך צווישן אונז אַ שטילע סודותדיקע דיסקוסיע. איינמאָל, האָט ווער פֿון אונז אויפֿגעוויזן אויף דעם צופֿאַל, אַז מיר שטייען מיט די פּנימער אויף מזרח. ווי סימבאָליש: די זון שײַנט אויף יעדן פֿרימאָרגן קודם צו אונז, אין אונזער זײַט; מיר שטייען מיטן פּנים צו ארץ־ישראל. אין ארץ־ישראל איז אונזער צוקונפֿט; אויב גאָט וועט העלפֿן און מיר וועלן איבערלעבן, און דערצו — מזרח: דער מזרח־פֿראָנט. דאָרט גייט עס איצט גוט. די רוסן דערנענטערן זיך צו אונז. זיי שטייען שוין פֿון דאַנען בײַ אַ אַכצן־הונדערט קילאָמעטער. אויב זיי קומען, ווערט במילא בטל דער טויט־אורטייל איבער אונזערע קעפּ.

דאָ האָבן מיר גענומען מאַכן פּלענער. עס האָט זיך צווישן אונז אַנטוויקלט אַ דיסקוסיע וועגן ארץ־ישראל. מיר האָבן זיך אויפֿגעהיצט. אפרים האַלט, אַז פֿון ארץ־ישראל וועט ווידער אַרויסשפּראָצן אַ נײַ יידיש פֿאָלק. מיר דאַרפֿן מיט אַלע

כוחות וועלן איבערלעבן און דערנאָך דאָרט ווייטער איבערפלאַנצן און ציען דעם שורש. שפּעטער האָט מיך אַרומגענומען אַן אומעט: דער וואָרצל, איז דאָך אינגאַנצן אויסגעריסן און ווער ווייסט צי די צווייג אַליין — מעג זי אַפילו זיין אין ארץ־ישראל — וועט זיך נאָך קאָנען דערכאַפּן און ווידער בליען. כ׳האָב אין דעם געצווייפלט. לאַנגזאַם האָבן מיר זיך איינגעשטילט. מיר האָבן זיך באַרואיקט. צו קיין הסכם איז צווישן אונז נישט דערגאַנגען. יעדנפאַלס זענען מיר געקומען צום אויספיר, אַז מיר טראָגן אויף זיך אַ מיסיע. דאָס האָט אונז אַביסעלע דערמוטיקט.

**
*

ווי נאָך יעדער דיסקוסיע, האָבן מיר שפּעטער עטלעכע שעה געשוויגן. אין דער פינצטער צו שווייגן איז אַנגענעם, עס טראַכט זיך בעסער. יעדער איינער פון אונז פינף פאַרזינקט אין זיינע מחשבות. טראַכטנדיק פון ארץ־ישראל איז מיר פאַר די אויגן אויפגעשוואומען דאָס בילד פון יענעם מיידל, וואָס האָט מיט אונז עטלעכע וואָכן צוזאַמען געאַרבעט אין לאַגער. רבקה שטיינבאָק האָט זי געהייסן. געהאַט האָט זי אַ בלאַס פּנים מיט שוואַרצע האָר און נאָך שוואַרצערע טיפע אויגן, כ׳ווייס נישט צי פון שטענדיק אַזוי, צי זינט מען האָט זי געפירט פון אַ באַהעלטעניש אַרויס צום שיסן (יענץ מאָל איז זי דורך אַ נס ניצול געוואָרן). איינמאָל האָט זי מיר דערציילט, אַז אין יענעם מאָמענט, בעת מען האָט זי געפירט צום שיסן, האָט איר אין מוח דורכגעבליצט אַ געדאַנק: ארץ־ישראל וועט זי שוין מער נישט זען! די אינטואיציע האָט זי נישט אָפּגענאַרט. שפּעטער — שוין זיצנדיק דאָ אין באַהעלטעניש — האָבן מיר געהערט, אַז מען האָט זי לעבעדיקערהייט פאַרברענט אין קאָפּערניק־לאַגער, צוזאַמען מיט אַנדערע דרייהונדערט יידן. וואָס זי האָט דעמאָלט געטראַכט ווייס איך נישט, נאָר איצט שטייט מיר כסדר איר בילד פאַר די אויגן: די באַקן זענען נאָך בלאַסער און די אויגן שאַרפער. איך פאַרשטיי, אַז אויך איך מוז אַזוי אויסזען, ווייל נאָך אַזעלכע מחשבות ווערט אַביסעלע קאַלעמוטנע אויפן האַרצן. ווי אָפּגעטעמפּט דער קאָפּ זאָל שוין נישט זיין, רוט אָבער נישט דאָס האַרץ. עס וואָלט זיך נאָך געוואָלט זען ארץ־ישראל. נאָר דאָס ווענדט זיך שוין נישט אין אונז אַליין. אויב מען וועט אונז נישט דערטאַפּן, אַנטדעקן, איז דאָ אַ האָפנונג און אויב חלילה — איז גאָר ביטער. פיל ערגער ווי יענעם מיידל. פון איר ווייסן מיר דערווייל צו טראַכטן, ווער וועט דערנאָך טראַכטן וועגן אונז?

**
*

אָפּט, נאָך אַזעלכע געדאַנקען, נעם איך זיך באַטראַכטן דאָס באַהעלטעניש. דאַכט זיך, אַז ס׳איז גאַנץ גוט געמאַכט: איין ברעט ליגט האַרט אויפן צווייטן. פון אויסנווייניק, פון יענער זייט וואַנט, דאָס הייסט, אין שטוב, איז זי פאַרקלעבט מיט טאַפּעטן גלייך ווי די איבעריקע ווענט. ניין, ס׳איז דאָרט אוממעגלעך צו דערקענען, אַז דאָס איז אַ צוגעשטעלטע וואַנט. דערפאַר אָבער דאַרף מען זיך היטן מיטן רעדן, אַפילו שושקעווען זיך צו הויך טאָר מען נישט, ווייל די וואַנט איז גאָר אַ דינע. צום שלימזל קומען צו אונזערע באַלעבאַטים אַ סך געסט און אַלע זיצן זיי,

ווי אויף להכעיס, פונקט ביי דער וואַנט. איינמאָל, האָט אַן אַדורכגייענדיקע פויער־טע אָפּגעטרעטן אויף אַ קורצן וויזיט ביי אונזערע באַלעבאַטים. אַריינקומענדיק, האָט זי זיך פאַרענטפערט, אַז „זי האָט נישט קיין צייט לאַנג דאָ צו בלייבן, נאָר צו זען זיך מיט גוטע פריינט עטלעכע מינוט, איז אויך אַ קרן". די דאָזיקע דערקלערונג האָט זי געמאַכט ניין אינדערפרי, זעצנדיק זיך האַרט ביי אונזער וואַנט. צוויי אַזייגער נאָכמיטאָג האָבן מיר אַלע פינף געפילט, אַז לענגער איז שוין אוממעגלעך אויסצוהאַלטן. צו שטיין פינף שעה און זיך נישט טאָרן קיין ריר געבן, איז איבער די כוחות. מען איז דאָך נאָר אַ מענטש און מען מוז זיך אַמאָל געבן אַ באַוועג... ווי אויף דערווידער, ווי זיך צו רייצן מיט דיר, הערט דיך נישט אָן צו בייסן, אַזש די ציין צו פאַרקריצן, און — קעמפנדיק מיט זיך אַ שטיקל צייט, ס'דאַכט זיך דיר, האָסט געזיגט, ס'הערט דיך אויף צו בייסן — מיטאַמאָל גאָר אויף צוויי אַנדערע ערטער... אָבער פאַרפאַלן! די ערשטע פאָר שעה, האָבן מיר געגלויבט ווען זי האָט פון צייט צו צייט, געזאָגט, אַז „שוין, נאָך אַ פאָר מינוט און זי גייט שוין". נאָר שפּעטער זענען מיר געבליבן אָן האָפענונג. ענדלעך, צוויי אַזייגער, האָט זיך די שודקאָווע (אַזוי האָט געהייסן די פויערטע) אויפגעשטעלט. ביי אונז אַלע האָבן די הערצער געגומען העכער קלאַפּן. אָבער פּלוצלונג, אין דער זעלביקער מינוט ווי די שודקאָווע האָט באַוויזן אַרויסצוזאָגן „זאָל זיין געלויבט יעזוס קריסטוס אויף אייביק" — צום אַרויסגיין, דערהערט זיך אַ „גוטמאָרגן". דאָס מאָל איז עס אַ קליין שיקסעלע פון ניין יאָר. אויך איר געפעלט גראָד צו שטיין לעבן אונזער וואַנט. ס'וואָלט אונז נישט געאַרט, נאָר אסתרל, וועלכע איז שוין זייט עטלעכע טעג פאַרקילט, גיט מיטאַמאָל הויך אַ הוסט אַרויס! לענגער האָט זי שוין נישט געקאָנט איינהאַלטן דעם הוסט. זי באַקומט פון מיר אַ פעסטן קניפּ אין דער זייט. אפרים, הערנדיק אסתרלס הוסט, מיינט, אַז ס'איז שוין קיינער דאָרט נישטאָ און ער נעמט זיך בניעמותדיק ניסן. איך פיל, אַז כ'וועל משוגע ווערן! געפעלט דאָס אָבער מיין יונגער שוועגערין צפּורהלע און — זי גיט אַ לאַך אַרויס. ניין, איך וועל עס נישט אויסהאַלטן! שוין, ס'איז אומזיסט געווען אונזער גאַנצע מי ביז איצט, אַלץ איז אַנטדעקט! איז אָבער אַ נס, דאָס שיקסעלע איז אַ ביסל טויב און האָט גאָרנישט געהערט. אַזוי טרייסט אונז פון יענער זייט וואַנט אונזער באַלעבאָס, פּעלעק. צפּורהלע, פאַר פרייד, וואָס איר לאַכן האָט אונז נישט געשאַדט — הויבט אָן צו וויינען. איך קנייפּ זי:

— צפּורהלע, מיר טאָרן נישט לאַכן און נישט וויינען!

***

יאָ, מיר מוזן זיך היטן פאַר יעדן, אפילו פאַר קינדער. זאָל דיך אַ קינד דערשנאַפּן אין דער וואַנט, ווערט עס אויס סוד און — חלילה — אין עטלעכע טעג אַרום צעגייט זיך אַ ידיעה אין גאַנצן געגנט „ווידער פינף יידן געכאַפּט און דערשאָסן". דאָס אומשולדיקע קינד קאָן זיין אונזער מערדער. עס וועט אומשולדיק דערציילן פאַר דער מאַמעשי, זי — אַ קומע, און די קומע — אַ צווייטע קומע. באַשולדיקטזשע אונז נישט. מיר זענען חושד יעדן. דער בעסטער באַוויז: אונזער קאַץ. דאַכט זיך, אַז זי רעדט דאָך גאָרנישט, נאָר איינמאָל, ס'איז פונקט געווען אַ פולע שטוב מיט געסט, האָט זי, אונזער קאַץ, זיך דערמאָנט, אַז זי האָט היינט אינדערפרי

געזען אריינגעבן צו אונז דורכן טירעלע עסן. ווייזט אויס, אז זי איז געווען הונגע־ריק און — א קאץ האט דאך א שוואכן זכרון, זי האט פארגעסן, אז בעת עס זענען דא געסט טאר מען צו אונז נישט אריינרעדן — האט זי זיך אוועקגעשטעלט ביי דער וואנט, מיט די לאפקעס געגומען דראפען אין טירל און געבעטן:

— מיאו, מיאו, עפנט! גיט עפעס עסן א הונגעריקע קאץ.

דאס שטופן מיט די לאפקעס אינם טירל האט אבער נישט געהאלפן, ס'איז גע־ווען גוט פארמאכט און — זעענדיק, אז מיר האבן נישט בדעה צו עפענען, בעטן ווען דא גארנישט העלפן — האט זיך די קאץ האסטיק געווארפן אויפן טירל מיט א געבייזער:

— מיאו, מיאו, איר אומבארחמנותדיקע לאך־ליגער, איצט איז מיר קלאר פארוואס איר זיצט אין לאך!

—מיאו, מיאו, ס'איז פאר מיר איצט אלץ קלאר. מען טאר טאקע אויף אייך קיין רחמנות נישט האבן! מיאו! — —

ניין, כ'וויל זיך נישט דערמאנען די מינוט, ווען איינער פון די געסט, א יונגער פויער, האט זיך געפרעגט:

— וואס האט זי אין דער וואנט? וואס זוכט זי דארט? —

נאר פעלעק, אונזער קלוגער באלעבאס, האט שטענדיק גרייט אן ענטפער.

— מייז — האט ער געענטפערט — מייז האט זי דארט געמוזט דערפילן.

אונז אלע פינף איז געווארן לייכטער, גרינגער. מייז, אפשר טאקע מייז? אפשר דארפן מיר זיך נישט אזוי שרעקן? —

**
*

וויפל באקאנטע האט א מענטש? — שווער צו ענטפערן אויף דער פראגע. נישט יעדער מענטש האט די זעלביקע צאל און — דער אונטערשיד איז גאר א גרוי־סער. איך, ביי מיינע פינף און צוואנציק יאר, האב מיט א פאר חדשים צוריק נאך געהאט עטלעכע צענדליק טויזנט באקאנטע. פארשטייט זיך, אז נישט אלעמענס בא־קאנטשאפט איז א גליכע. עס זענען דא חברים, קאלעגן, פריינט — אינטימע און נישט אינטימע, קרובים, משפחה — נענטערע און ווייטערע; באקאנטע בלויז פון גריסן צו זיך, פון איינמאל זיך באקענען, פון אפטער טרעפן זיך; בלויז פון בליק, בלויז פון הערן; פון וווינען אין איין שטאט. שונאים, אויך זיי זענען באקאנטע, דו קענסט זיי.

דאס גאנצע לעבן פון דעם מענטש פילן זיי אויס. פאר זיי לעבט מען און פאר זיי שאפט מען; צוליב זיי טוט מען גוטס, צוליב זיי גנבעט מען און מען גזלט; פאר זיי בארימט מען זיך און פאר זיי שעמט מען זיך; צוליב זיי האלט מען זיך אפ פון שלעכטס.

א, גאט, מיר אלע פינף זענען ווי איין מענטש — אן באקאנטע און נאענטע, ווי א קינד. ניין, — א קינד האט עלטערן, שוועסטער און ברידער, משפחה, און מיר, דאנקען גאט, נאר זיך אליין. חוץ א קליינע צאל באקאנטע, אויסצורעכענען אויף די פינגער, אין אויסלאנד. ווער ווייסט צי זיי לעבן? — ס'איז דאך מלחמה!

אונזערע אלע באקאנטע געהערן צו דער פארגאנגנהייט. יא, ס'איז אן אמת! די עלטערן, די פאמיליע, די נאענטע און אלע די, וואס האסט געקענט! און אפשר ליגט

ערגעץ אין אַ לאָך דיינער אַ באַקאַנטער, פּונקט ווי דו דאָ און אויך ער — ווי דו וועגן אים — ווייסט נישט, אַז דו לעבסט?!

יאָ, נישט אמת! פּעלעק, די פּעלקאָווע און פּעלעקס שוועסטער — די „טשאַט־קע". אָבער דאָס זענען נייע באַקאַנטע. פריער האָסטו זיי נישט געקענט. פון די פרי־ערדיקע לעבט קיינער נישט!

נייע האָבן מיר אַ סך: סטאַשקאַ גוטשאַק און זיין ברודער יוזעף, יאַשקאַ אַדראַבינ־שטשאַק, די רעבניאַקאָווע, שודעק מיט זיין ווייב און מאַרישקע, דער „וויגנאַניעץ" און קאַפּוסטאַ, „האַלעלויאַ" און „לאַגידזשאַק", צערעניאַק און — כמעט דאָס גאַנצע דאָרף און אויך פון אַנדערע דערפער — געסט, וועלכע באַזוכן אונזערע באַלעבאַטים און — אפילו דער סאַלטיס, אָבער — צום גליק — קענען נאָר מיר זיי, דאַקעגן זיי אונז קענען נישט. דאָס הייסט, מיר האָבן זיי אויך נאָך קיינמאָל נישט געזען, מיר וואָלטן זיך געשראָקן זיי צו זען, נאָר דערפאַר קענען מיר זיי שוין פון הערן, פון זייער אָפט קומען צו אונזערע באַלעבאַטים, הינטער אונזער וואַנט. מיר דערקענען זיי שוין לויט די קולות — אפילו ווען זיי זענען הייזעריק, מיר קענען זיי און זייערע פאַמיל־יעס, זייער שפּראַך און כאַראַקטער, מעלות און חסרונות און — אפילו זייערע מעשים, וואָס זענען פאַר יעדן אַ סוד. מיר ווייסן אַלץ. אָפטמאָל פאַרטרויען זיי זיך פאַר פעלעקן, הינטער דער וואַנט, זענען זיך פאַר אים מתודה, דערציילן אים פון האַרץ אַראָפּ און זענען זיכער, אַז קיינער הערט נישט. איינמאָל, האָט שודעק זיך פאַרטרויט פאַר פעלעקן וועגן אַ גניבהלע, וואָס ער האָט בדעה צו מאַכן און בשעת־מעשה אים דערציילט וועגן אַ סך פון זיינע פריערדיקע גניבות. פעלעק שמייכלט און זאָגט צו אים:

— „רעד נישט שודעק! מען זאָגט, „ווענט האָבן אויערן"...

— זיי נישט קיין נאַר — ענטפערט שודעק און זעצט פאַר זיין ווידוי.

אויך מאַרישקע, פעלעקס קוזינקע, קומט אַריין צו אונז כמעט יעדן אָוונט און זעצט זיך מיט דער „טשאַטקע" אויפן בעט ביי אונזער וואַנט. זי רעדט זיך אַראָפּ פון האַרץ, פון אירע ליבעס און דורכפאַלן, פון איר פאַרלירן די בתולהשאַפט און אפילו ווען און ווי אַזוי זי קריגט דעם וסת, דעם „ווייבערישן שטייגער". אסתרל און צפּורה־לע — הינטער דער וואַנט — ווערן אַזש רויט. זיי פאַרשעמען זיך פאַר אונז, פאַר די דריי מענער. פון יענער זייט וואַנט לאַכט די „טשאַטקע" און מאַרישקע מיינט, אַז זי לאַכט פון איר — ווערט זי בייז און זאָגט שנעל „אַ גוטע נאַכט". מיר זענען צופרידן, דאָס דינט אונז פאַר אַ באַווייז, אַז קיינער ווייסט נישט פון אונז. איינס קלערן מיר אָבער: וואָס וואָלטן די אַלע מענטשן געטראַכט, ווען זיי דערוויסן זיך, אַז זייערע ווידוי'ס ווערן געהערט דורך אונז הינטער דער וואַנט? — זיי וואָלטן זיך זיכער נישט גוט געפילט, כאָטש מיר זענען סיווי קיין מענטשן נישט. מיר און די וואַנט זענען גלייך.

***

די מעשיות און די ווידוי'ס הינטער דער וואַנט, ברענגען פעלעקן אַריין אין אַ הייטערער שטימונג. די קאָמישע סיטואַציעס מאַכן אים פרייליך. עס זעט אים אויס אינטערעסאַנט. יעדע נאַכט, נאָכן אַוועקגיין פון די געסט, לאַכט ער נאָך לאַנג. מיר זענען צופרידן פון זיין פרייליכקייט און האַלטן אים אונטער.

אנומלט, ארום צען אַזייגער בייַנאַכט, נאָך דעם ווי מאַרישקע איז אַוועק — האָט מען פֿינצטער געמאַכט אין שטוב. איך בין אַרויס פֿון באַהעלטעניש, צוגעגאַנגען צום פֿענצטער און פֿון הינטער די פֿאָרהענגלעך אָפּער אַרויסגעקוקט, געוואָלט זיך איבערצייגן, צי מאַרישקע איז אין גאָרנישט חושד; צי זי פֿאַרהאַלט זיך אַמאָל נישט אינדרויסן, הינטער דער וואַנט, אונטערצוהערן וואָס אין שטוב קומט פֿאָר.

איך קוק אַרויס. אין דער דרויסנדיקער פֿינצטערניש קאָן מען נאָך אויסטיילן אַ שאָטן פֿון אַ מענטש. כ׳זוך מיט די אויגן, מיטאַמאָל דערזע איך — אין אַ זייט, הינטערן פֿענצטער, שטייט מאַרישקע און הערט זיך איין, וואָס אין שטוב טוט זיך.

איך ציטער אויף. שאַר זיך צו אויף דער פּאָדלאָגע צו פֿעלעקן, צו דער „טשאָטקען״ און דערצייל זיי, אַז מאַרישקע הערט אונז אונטער. כ׳שלעפּ זיי צו צום פֿענצטער. זיי קוקן זייטיק אַרויס: מאַרישקע שטייט נאָך!

פֿעלעק איז צעטומלט. די „טשאָטקע״ וואַרפֿט זיך אײַנגאַנצן. מיר שטייען עטלעכע מינוט שטיל. מאַרישקע איז מיטן אויער אָנגעלענט אין פֿענצטער־ראַם און רירט זיך נישט פֿון אָרט. פֿעלעק וויל שוין אַרויסגיין, זי פֿרעגן וואָס זי שטייט. איך האַלט אים אָפּ. כ׳האָב מורא, איך ציטער ווי אין קדחת.

פּלוצים דערזע איך, ווי מאַרישקע לויפֿט שנעל אַוועק, שפּרינגט צו צו אַ וואַנט פֿון פֿעלעקס סטאָדאָלע, זי בויגט זיך אַראָפּ און נעמט עפּעס פֿון אינעווייניק אַרויסשלעפּן צו זיך אין דער פֿאַטשיילע אַריין. זי פֿאַרוויקלט עס און אַנטלויפֿט גיך. איך ווייז דאָס פֿעלעקן און דער „טשאָטקע״. ער זעט נישט, די „טשאָטקע״ צעלאַכט זיך.

— טאָרף, טאָרף צו ברענען, האָט זי דורך אַ לאַך פֿון אַן אָפּגעריסן ברעט אין וואַנט אַרויסגעגנבעט פֿון סטאָדאָלע און דערמיט אַנטלאָפֿן...

פֿעלעקס טאָרף ליגט פּונקט אויף דער וואַנט. זי האָט בכן אונטערגעהערט, זיך איבערצוצייגן, צי מען קוקט זי נישט נאָך, צי זי קאָן איצט גנבענען.

מיר באַרואיקן זיך. פֿעלעק איז אָבער אויס מענטש. ער קאָן צו זיך נישט קומען. ער שעמט זיך פֿאַר אונז, אַז זיין קרובה גנבעט ביי אים. ער שטאַמלט אַ פֿאַרשעמטער און ווייסט נישט וואָס צו זאָגן.

אַביסל מוז ער אָבער פֿאָרט שמייכלען, פֿעלעק: איצט פֿאַרשטייט ער שוין, פֿאַר וואָס זי ברענגט מיט זיך אַהער יעדן אָוונט, ווען זי קומט — טאָרף צו ברענען. דאָס טאָרף גנבעט זי דאָרט ביי איר שוועסטער, וווּ זי וווינט און ברענגט עס אַהער, ווי אַ מתנה. זי זיצט מיט זיי אַרום דעם אייוועלע און וואַרפֿט כסדר אין פֿייער. זי גנבעט פֿון דאָרט און ברענגט אַהער און ביים אַהיימגיין — גנבעט זי דאָ און טראָגט דאָרט צו דער שוועסטער.

פֿעלעק שמייכלט אַ פֿאַרשעמטער.

נישט אַלע טעג הינטער דער וואַנט זענען זענען איינטאָניק, זענען גרוי. פאַראַנען אויך קאָלירטע טעג, טעג וואָס מען קאָן זיך אין זיי נישט לאַנגווייליקן. בפרט אין די זונ־טיקס און חגאות, ווען עס קומען פּויערים מיט פּויערטעס צו גאַסט.

היימלעך איז פאַר אונז געווען דער צווייטער טאָג פון דער ווייַנאַכט־חגא. אַזאַ טאָג הייבט זיך ס'רוב אָן שוין פון באַלד אינדערפרי.

אַכט־אַזייגער — אונזערע באַלעבאַטים גענעצן נאָך — עפנט זיך אויף די טיר: „זאָל זיין געלויבט יעזוס קריסטוס אויף אייביק...”

ס'איז דער לאַנגער יאַשקאָ אָדראָבינשטשאַק, וועלכער שלאָגט אָפּט די טאָכטער מיט אַ שטעקן און אירע געוואַלדן פילן אָן דאָס גאַנצע דאָרף. ער ציט זיך אויס, אַז מיר הינטער דער וואַנט, הערן אַזש. אַפּנים ער איז נאָך האַלב פאַרשלאָפן. דאָס דער־קענט מען אויך פון זיין געלעכטערל.

— יאַשקאָ איז היינט עפּעס פריילעך — באַמערקט אים די „טשאָטקע”.

ער צעלאַכט זיך העכער:

— פאַרוואָס זיין נישט פריילעך? אַז מיטן פאַן יעזוסעס הילף וועט זיין אַ פרנסהלע.

און איידער מען פרעגט אים נאָך וואָס, דערציילט ער:

— נישט געהערט, האַ? פלאַקאַטן פאַר צושטעלן אַ ייד צו זשאַנדאַמעריע — פינף קילאָ צוקער און אַ סך געלט, מיט אַ סך פּראָדוקטן. איך כאַפּ אַזאַ הורן־זון און נאָך איינעם — מאַך איך אַ לעבן, כאַ־ כאַ־ כאַ... צ'וועט שוין זען.

— גיי שוין —זאָגט אים די „טשאָטקע” — ווו וועסטו נעמען אַ ייד? עס זענען שוין מער נישטאָ קיין יידן.

— אַז מען זוכט, געפינט מען — ענטפערט ער מיט זיכערקייט — און פאַן יעזוס וועט העלפן.

אסתרל און צפורהלע ציטערן — דערפיל איך. זיי וואַרפן זיך אינגאַנצן און איך האָב מורא, אַז די וואַנט זאָל נישט נעמען שאָרכן — הויב איך זיי ווידער אָן קנייפן. נאָר באַלד ווער איך צופרידן: די „טשאָטקע” זאָגט אים, אַז זי אַליין וואָלט זיך מחיה געווען ווען זי כאַפּט אַזאַ „לעשטש”, אַ ייד. זי איז קראַנק אויפן האַרץ און דאַרף טאָקע אַביסל צוקער ווי דאָס לעבן.

איך מוז איצט שמייכלען. אונזער „טשאָטקע” פאַרלירט זיך נישט, נאָר מיר אַלע פילן, אַז איר האַרץ וואַרפט זיך דאָרט, איצט בעת אונזערע הערצער שטעלן זיך שיר אָפּ, ווייל —

שאַ, — זיי טאָרן זיך נישט וואַרפן, שאַ — —

**
*

שפּעטער איז געקומען דער אַלטער צערעניאַק, וועלכער האָט נישט קיין ספקות, ער ווייסט אַלץ גענוי. ער ווייסט, אַז ווען מען טרינקט טיי גוט אָנגעצוקערט, איז מען

זאָט אַ פּאָר שעה און ער ווייסט, אַז די יידן האָבן געגעסן מיט זילבערנע לעפל. ער ווייסט אויך, אַז אַלע יידן האָבן געמוזט אומקומען, ווייל זיי האָבן נישט געגלויבט אינם פּאַן יעזוס. און ער ווייסט זיכער, אַז קיין איינער פון זיי וועט נישט בלייבן, כאָטש — זאָגט ער — עס באַהאַלט זיך נאָך אוים אביסל ביי קריסטן.

ווען אַ גויעלע מיט אַ קוויטשנדיק קולעכל פרעגט אים, ווו ס'איז מעגלעך צו באַהאַלטן יידן — שטעלט זיך אויף דער אַלטער צערעניאַק, ער לייגט ארויף די האַנט אויף אונזער ווענטל און זאָגט:

— אָט, למשל, דאָ אַ וואַנט — מאַכט מען אַ טאָפּלטע און אינעווייניק קאָנען זיצן יידן, אָדער אין אַ קעלער.

ווען עס עפנט זיך איצט אַ קעלער אונטער אונזערע פיס, וואָלטן מיר אַלע פינף איינגעזינקען.

דערווייל האָט זיך אָנגערופן „האַלעלויאַ", וועלכער איז מיט עטלעכע מינוט צו־ריק אריינגעקומען, אַז ער, צערעניאַק, הייסט עס, איז אַן אַלטער נאַר און ער זאָל קיי־נעם דעם קאָפּ נישט פאַרדרייען. עס זענען שוין בכלל נישטאָ קיין יידן. ערשט מיט עטלעכע טעג צוריק האָט מען אין מינסק אין דער קאָפּערניק־שול, פאַרברענט לעבע־דיקערהייט די לעצטע דרייהונדערט יידן.

דערהערט, אַז מען האָט פאַרברענט לעבעדיקערהייט, ווערט צערעניאַק „לעבע־דיקער": ער ווייסט גענוי, ווי אַזוי אַ מענטש ווערט פאַרברענט, און ער וויל דאָס פאַר יעדן קלאָר מאַכן.

לאָזט זיך אָבער נישט „האַלעלויאַ", ער וויל קודם ענדיקן זיין מעשה. ער דער־ציילט, אַז די זשאַנדאַרן זענען גאַרנישט אַזעלכע שלעכטע.

— כ'האָב אַליין געזען, דאָס הויז מיט די יידן האָט געברענט, ארום און ארום פלאַמען. זיי, די דייטשן, שיסן אריין פון אַלע זייטן, און די וואָס שפּרינגען ארויס, ווערן דערשאָסן פון מאַשין־געווער אויפן הויף. אַ סך פּאָליאַקן זענען מיר געשטאַנען פון דערווייטנס און געקוקט. איינער האָט אונז געוויזן, ווי אַ יונגע „זשידוווקע" האָט זיך געוואָלט אראָפּוואַרפן פון פענצטער, פון צווייטן שטאָק, האָבן די קוילן זי דורכגעלעכערט ווי אַ זיפּ, זי איז געבליבן הענגען איבערן פענצטער, ביז די פלאַמען האָבן אָפּגעברענט אַ האַלבן גוף און דער אַנדערער־האַלבער איז דאַן אראָפּגעפאַלן. יאָ, כ'האָב שיר נישט פאַרגעסן דעם עיקר, ווענן די דייטשן:

— מיר אַלע, אפשר אַ הונדערט מאַן פּאָליאַקן, שטייען אַזוי און קוקן צו פאַר־טראַכט. אין דעם, עס לויפט צו אונז אַ דייטש, אַ זשאַנדאַר, מיט אַן אויסגעשטרעק־טער ביקס. מיר ווילן אַנטלויפן. ער לאַכט גאָר און זאָגט: „קומט פּאָליאַקן, די יידן זענען רייכע, — זאָל יעדער נעמען אביסל פון זייער רייכקייט"! קודם האָט מען גע־מיינט, אַז ער מאַכט ס'געלעכטער, נאָר באַלד קומען נאָך דייטשן און רופן אונז. זעט מען שוין, אַז עס איז נישט קיין וויץ.

— אָ — וואָ — וואָ! — וווּנדערן זיך אַלע, און „האַלעלויאַ" לאָזט זיך נישט איבערהאַקן:

— די יידן זענען געווען גאָר וואַזשנע אָנגעטון, האָט יעדער פון אונז גענומען עפּעס. דער — אַ פּאָר שטיוול, אַ פּאָר שיך, יענער — אַ מאַרינאַרקע, איינער — אַ פּאָר הויזן, אַן אַנדערער — אַ פּאָר גאַטקעס. איך אַליין האָב זיך נישט געקאָנט צושטופּן, האָב איך געכאַפּט בלויז איין לאַטש, אַ גוטן, איך וועל האָבן צו פאַריכטן

מײנע שטיװל, ס'איז גוטע לעדער, נאָר דער עיקר: זײ, די דײטשן, זענען נישט קײן שלעכטע און אפילו אָרנטלעכע מענטשן: זײ האָבן נישט געלאָזט נעמען אײנעם צו־פיל און אײנעם גאָרנישט. יעדער האָט עפּעס געקריגן. ס'איז געװען אײנער אַ דײטש, מיט אַזאַ מאַשינדל האָט ער געקװעטשט, כּסדר געלאַכט און געזאָגט „דזשענקויע" אויף פּויליש, װען מיר האָבן געצויגן די מלבושים פון די מתים.

צערעניאַק קאָן זיך נישט אײנהאַלטן:

— דאָס האָבן זײ געמאַכט פאָטאָגראַפיעס — שרײַט ער אויס.

די „טשאָטקע" בעט, פעלעקן, ער זאָל איר דערלאַנגען אַ ביסל װאַסער.

— אַ קאָביטע איז שװאַך, קאָן נישט הערן אַזעלכע מעשׂיות — זאָגט „האַלעלויאַ".

— נײן — פאַרענטפערט זיך די „טשאָטקע" מיט אַ ציטערנדיקער שטימע

— נײן, כ'בין דאָרשטיק.

— איך בין אויך אַ קאָביטע — רופט זיך אָן דאָס גויעלע מיטן קװיטשענדיקן קולעכל (די סטאַשקאָװע איז דאָס געװען) — און דאָך פאַרשטײ איך, אַז װען ס'װאָלטן נאָך געװען ייִדן, װאָלט הײנט געװען אַ יקרות אויף ברויט און מען װאָלט געשטאָרבן פון הונגער.

צערעניאַק גיט צו פאַרשטײן און װײַזט אויף, אַז דער יקרות איז הײנט גרע־סער װי בעת די ייִדן זענען נאָך געװען, װײַל — ער װײסט פאַרװאָס: די ייִדן האָבן געשמוגלט און קאָנקורירט, און װוּ קאָנקורענץ — מוז זײַן ביליקער, נאָר אַז מען װערט לעבעדיק פאַרברענט, װײסט ער, זענען געװאַלדיקע יסורים.

— מ'האָט געהערט געװאַלדן, װי די גאַנצע שטאָט װאָלט געברענט — זאָגט „האַלעלויאַ". אָבער צערעניאַק לאָזט זיך נישט איבעררײַסן:

— מ'קאָן ברענען אַנדערטהאַלבן שעה און נאָך לעבן, ביז די גאַל פּלאַצט, דעמאָלט איז — „פּיוקאָ" — פּאַרטיק!

אַזױ זאָגט ער, דער אַלץ־װײסער, צערעניאַק, און ער װײסט נישט, אַז אַ גאַל איז שטאַרקער פון אײַזן. זי ברענט, ברענט אָן אויפהער און קאָן נישט פּלאַצן.

אפילו בעת אַ קאַטאַקליזם געשען אויך נסים, װאָס יעדער קאָן זײ זען. האָט דער טאָג אויך געהאַט זײַן נס: ער האָט זיך געענדיקט פינף פאַרנאַכט. אַלע זענען אװעק. אין דרויסן האָט גענומען טונקלען. פעלעק מיט דער פעלקאָװע זענען אויך אװעק צוגאַסט. די „טשאָטקע" איז אַלײן געבליבן, האָט זי פאַרקײטלט די טיר, אויף די פענצטער פאַרוקט די האַלבע פאָרהענגלעך און געבנדיק אַ זיפץ, געעפנט דאָס טיר־רעלע פון אונזער באַהעלטעניש.

— גײט אַביסל אַרויס פון „געטאָ" — האָט זי שטילערהײט אַרײַנגעסודעט. — ס'איז פינצטער, קײנער איז נישטאָ, אַרום איז גוט פאַרמאַכט.

מיר האָבן נישט באַװיזן צו שטעלן די ערשטע טריט אין שטוב, מאַכט זי אונז אַ „מי שבירך:"

— געװאַלט. צ'זענט מערדער אויף זיך אַלײן. שטײט נישט, בויגט זיך גיך אַראָפּ, שאַרט זיך אויף דער פּאָדלאָגע, ס'קאָן נאָך װער צוקומען צום פענצטער.

מיר האָבן זיך גיך אַראָפּגעבויגן, זיך צעקראָכן אין די װינקלען, און די

„טשאַטקע", אַן אויפגערעגטע, איז ארומגעלאָפן פון איין פענצטער צום צווייטן און נערוועז זיך צוגעברומט אַ לידל. גיך איז זי מיד געוואָרן, האָט זי זיך אוועקגעזעצט אויף אַ קליין בענקעלע ביים פענצטער. אסתרל און צפורהלע האָבן זיך צו איר צוגעשאַרט פוןביידע זייטן און אָנגעלענט די קעפּ אויף איר שויס. די „טשאַטקע" — ווייזט אויס, שוין אביסל זיך אָפּגעלערנט פון אונז — האָט זיך געשאָקלט און ווייטער צוגעברומט דאָס לידל. אפרים און פרוימאַן האָבן אין די ווינקלען איינגעדרימלט און אויך מיר האָט זיך געגלוסט כאַפּן אַ דרימל, נאָר עפּעס אַן אימה האָט געשוועבט אין שטוב, האָב איך מורא געקריגן און ס'האָט מיך אָנגענומען אַ חשק, וואָס גיכער אַריין אין באַהעלטעניש. נאָר די „טשאַטקע", וועלכע האָט כסדר מיט איין אויג ארויסגע־קוקט פון אונטער דעם פאַרהענגל, האָט מיך צוגערופן:

— יוזשעק, וואָס איז דאָס אַזוי רויט דער הימל אויף מערב? אַ רחמנות, מ'זאָגט, אַז מען ברענט דאָרט די יידן אין גיהנום, ווייל זיי האָבן נישט געגלויבט אין פּאַן יעזוס.

כ'האָב זיך אונטערגערוקט צום פענצטער און ארויסגעקוקט: ווייט אויף קילאָ־מעטערס איז געלעגן אַ שניי. די ביומער, צעוואָרפענע, אויך איינגעהילט אין ווייסן. ס'האָט אַפּנים געמוזט זיין אַ פראָסט, ווייל די ביומער און די פעלדער האָבן גע־פינקלט. אויף מערב האָט זיך טאַקע אראָפּגעלאָזט אַ רויטער הימל און עפּעס האָט אינדרויסן מאָדנע געדרוישט; ביי אונז אין שטוב איז געווען אַ שטיל־שווייגעניש. ווי לאַנג ס'האָט אַזוי געדויערט ווייס איך נישט, כ'וואָלט אפשר איינגעדרימלט, נאָר די „טשאַטקע" פרעגט מיך מיט אַ ניגונדל:

— יוזשעק, וואָס איז דער הימל, וואָס איז די ערד? וואָס איז אַ ייד, וואָס איז אַ קריסט? וואָס רוישט אינדרויסן? וואָס איז דאָס לעבן און וואָס איז דער טויט? כ'פאַרשטיי גאָרנישט, יוזשעק, ס'איז מיר עפּעס אַזוי אויפן האַרץ, כ'ווייס נישט וואָס, נישט סמוטנע, נאָר עפּעס אַזוי, כ'ווייס נישט וואָס!

⁂

שוין זייט עטלעכע חדשים הייס איך יוזשעק. צוזאַמען מיט די עלטערן, נאָ־ענטע און באַקאַנטע און אַלע — זענען אויך פאַרשוואונדן אונזערע יידישע נעמען. נאָר מיר נעמען עס נישט טראַגיש. די קברים פון אונזערע נעמען ווייסן מיר יאָ און — אויב גאָט וועט נאָך שענקען לעבן — וועלן זיי אויפשטיין „תחיית־המתים". דער־ווייל, הייס איך, נישט לייבל, נאָר יוזשעק; מיין פרוי, נישט — אסתרל, נאָר — העלאַ; איר שוועסטער — מיין יונגע שוועגערין — אַנשטאָט צפורהלע — קאַשאַ; מיינע חברים: אפרים — אָלעק; פרוימאַן הייסט נישט ישראל־אהרן, נאָר סטאַשעק. אַזוי רופט מען אונז דאָ ביי פּעלעקן, ווייל אַזוי זענען מיר פאַרשריבן אין אונזערע „געמאַכטע" דאָקומענטן. מיר האָבן אַלע פאַלשע פּעסער. נאָכוואָס זיי טויגן אונז, די מענער, ווייס איך אסור נישט. מיר זענען דאָך געהתמעטע יידן און אויך אויף דער נאָז און אין די אויגן שטייט דאָך בפירוש „יודע" — זיצן מיר טאַקע אין „לאָך" מיט די דאָקומענטן אין קעשענע. נאָר אסתרל און צפורהלע האָבן זיך טלע־נירט די האָר — איידער מיר זענען אהערגעקומען — אויף בלאָנד און — לויט ווי עס דערקלערן פּעלעק און די „טשאַטקע" — קאָנען זיי דרייסט אָנגיין אַלס ריינע

אריערינס ־ בלאָנדינקעס און אומגעשטערט שפּאַצירן, בפרט מיט די דאָקומענטן ביי זיך. ווילן זיי אָבער נישט געניסן, נישט פון זייער אַרישן בלאָנדן אויסזען און נישט פון די דאָקומענטן און ווילן דווקא זיצן מיט אונז. מיר וואָלטן זיי סיוווי נישט גע־לאָזט גיין — גלייכער נישט איינצושטעלן זיך. די גויאישע נעמען מוז מען אָבער האָבן אויך פאַר אונזערע באַלעבאַטים: רעדנדיק צווישן זיך וועגן אונז, זאָלן זיי זיך אַמאָל נישט אַרויסכאַפּן און אונז אָנרופן מיט די יידישע נעמען, ס'קאָן נאָך א פּרעמ־דער צופעליק דערהערן. און — די פעסער — אַז גאָט וועט העלפן, ווען מיר זיי פייערלעך צערייסן אין ארץ־ישראל, אויף דער חופה פון מיין יונגן חבר אפרים־אָלעק מיט מיין איינציקער יונגער שוועגערין צפורה ־ קאַשאַ.

רעדנדיק וועגן דעם, ווערט אַביסעלע ווארעמער אויפן האַרץ, וועל איך דער־פאַר דערציילן א קליינעם עפּיזאָד:

מיט עטלעכע טעג צוריק קלאַפּט פעלעק אָן אין אונזער טירעלע, ער רופט מיך אַרויס און זאָגט מיר, אַז כ'זאָל זיך צוגרייטן אויף דעם נאָענטסטן חודש. דעם 19־טן מערץ וועט זיין מיין נאָמענס־טאָג, דער טאָג פון „הייליקן יוזעף". מען וועט פּראַ־זוען א יום־טוב. זיי אַלע ווען זיך אָנטון חגא'דיק, גיין אין קאָשטשאָל, בעטן פאַר אונז און שפּעטער מאַכן א סעודה — ברויט מיט אייער. איך וועל אָבער מוזן שטעלן בראָנפן.

די „טשאָטקע" מיט דער פעלקאָווע קומען אריין צו לויפן פון קיך, דערלאַנגען מיר פייערלעך די הענט און ווינטשן מיר שוין אָן. כ'האָב זיך דערפילט ווי א בעל־שמחה.

די „טשאָטקע" צעקושט זיך מיט מיר און ווינטשט, אַז איבעראַיאָר מערץ זאָלן מיר שוין זיין פריי, איך זאָל מער נישט הייסן יוזעף נאָר ווידער לייבל.

⁂

פאַרשטייט זיך, אַז מיר זענען לעצטנס הומאַניטאַר. פאַרפאַלן, דאָרט ווו מיר האָבן קיין דעה נישט! אָבער דאָ, ביי אונז אין „קריוווקע", אָדער ווי די „טשאָטקע" רופט עס — אין "געטאָ" — קאָנען מיר נאָך דערוויילע איינפירן אַזאַ אָרדנונג — ווי מיר ווילן. הערשט טאַקע ביי אונז פרייהייט — לעבנס־פרייהייט. (וואָרט־ און באַ־וועגונגס־פרייהייט נאָך נישט). עס לעבן דאָ צוזאַמען מיט אונז מייז, וואַנצן און עטלעכע מוראדיק־גרויסע שפּינען. זיי נוצן אויס אונזער טאָלעראַנץ און פרעגן נישט נאָך אונז. זיי טוען זייערס, צי עס געפעלט אונז יאָ, צי נישט: די גאַנצע ווענט אַרום זענען באַוועבט, די שפּינען וועבן כסדר אָן אויפהער. צי א שוץ־שייד, צי א פאַנג־נעץ — ווער ווייסט? — אַז מען טאָר ביי אונז נישט רעדן און במילא נישט פרעגן — —

⁂

כ'האָב זיך אַריינגעלאָזט אין שרייבן און עס דאַכט זיך מיר שוין, אַז איך שרייב און באַלד וועלן עס לייענען טויזנטער מענטשן. אָרעמע שורות מיינע, עס שרייבט אייך א מענטש, וואָס טראָגט דערוויילע אויף זיך א „רויט העמדל". זיין טויט־אורטייל האָט געלייענט די גאַנצע וועלט און — ער טראָגט אים אויף דער נאָז און שטערן ווי א קין־צייכן.

שוין לאנג, ווי עס מאַטערן מיך מיינע מיטזיצער, די מיטפּאַר׳משפּט׳ע, „שרייב אַ טאָג־בוך, אָדער גלאַט אַזוי עפּעס״. זיי דערמאָנען, אַז אין אונזער לאַגע דאַרף מען פירן אַ טאָג־בוך, אַלץ פאַרצייכענען. שרייב, אַז דו ווייסט נישט פאַר וועמען! קיין פענצטערל פון האַפנונג זעט זיך נאָכנישט און — אַלע עטלעכע טעג אַנטדעקט מען, אין פאַרשידענע ווינקעלעך, פאַרשטעקטע אין לעכער, פאַרחושכטע געשטאַלטן פון אַמאָליקע מענטשן — יידן און דער ערשטער בעסטער, אָרענטלעכער קריסט און געטרייער פּאָליאַק האַלט פאַר זיין חוב זיי איבערצוגעבן אין די הענט פון דער „געדעכטיקייט״.

אין לאַטאָוויטשער געגנט בינדן די פּויערים אָדער שטאָט־איינוווינער זייערע קרבנות מיט שטריק און שלעפּן זיי צו די פּאָליציי־פּאָסטנס. צום אויספירן די עקזעקוציע דאַרף מען שוין זיין נישט זיין דווקא קיין „קולטורעלער״ דייטש, נאָר אפילו אַ פּאַטריאָטישער פּוילישער פּאָליציאַנט האָט רעכט און ער נוצט זי אויס: ער איבט זיך אין שיסן קליינע קינדער. אָבער אַריינצופאַלן צו אַ שיסער איז אויך אַ זכיה. די גאַרוואָלינער זשאַנדאַרמעריע איז גוט אויסגעשולט אין שפּאָרזאַמקייט — שפּאָרט זי קוילן און נעמט די קרבנות אין שעכטהויז, ווו אַ בריימע שאַרפע האַק טיילט האַסטיק אָפּ דעם קאָפּ פון קערפּער און די וואַנט אַרום ווערן באַשפּריצט מיט בלוט. די וואַרשעווער זשאַנדאַרמעריע פאַרשפּאָרט זיך אויך אַרבעט. קליינע קינדער וואַרפט מען אין קאַנאַליזאַציע־לעכער און זיי פאַרשווינדן גיך אין דער אייביקייט.

„שרייב אַ טאָג־בוך!״

פרוימאַן עצהט מיר, דאָס אָנגעשריבענע אַריינצושיקן דורך דער פּאָסט צו אַ באַקאַנטן קריסט, בעטן ער זאָל עס נאָך דער מלחמה איבערגעבן אין יידישע הענט. אַזוי אַרום וועל איך מזכה זיין די וועלט, נאָך מיר, מיט שילדערונגען, מיט „סענסאַציאָנעל״ מאַטעריאַל און אפשר — מיט ליטעראַטור.

מורי־ורבותי, מענטשן פון נאָך דעם קריג! כ׳ווייס, אַז קיין קראַנץ אויף מיין קבר וועט איר נישט ברענגען, אויך ווייל בשעת׳ן לייענען מיינע שילדערונגען וועט איר זיצן „על סיר הבשר״ און ביינאַכט וועט איר גיין אין טעאַטער, צוריקצושטעלן דעם מוט און — איר וועט נישט וויסן מיין קבר, ווי איך ווייס נישט די קברים פון מיין מוטער, שוועסטער, ברודער און פון אַלע באַקאַנטע, פון גאַנצן פאָלק, וואָס מיט זייערע קברים זענען פול אַלע פעלדער און גערטנער, גראָז וואַקסט שוין, פּרוכטן בליען און יונגע פּאָרלעך, וואָס גלייבן אין יעזוס קריסטוס רעדן פרעכע רייד און טוען מיאוסע מעשים איבער זיי — איבער די פאַרגעסענע פוןביידע וועלטן.

ניין, מיט אַזאַ שרייבן האָב איך מורא. כ׳האָב מורא, אַז איך פאַרשוועך חלילה דעם אָנדענק פון די פאַרגעסענע קדושים, וואָס אין צען, אָדער אין נאָך ווייניקער יאָרן, וועט כמעט קיין איין מענטש זיי שוין נישט דערמאָנען. נישט זיי און נישט דעם מוראדיקן קאַטאַקליזם. ניין, חבר פרוימאַן, כ׳וועל עס צו קיין קריסט נישט איבערשיקן! וועט גאָט שענקען לעבן, וועט דאָס אויך זיין, און אויב, חלילה — זאָל קיינער שפּעטער, פּונקט ווי פון מיר, אויך פון מיינע שורות נישט וויסן. זאָלן זיי שפּעטער רואיקער עסן דאָס פלייש. צו וואָס צעשטערן דעם הומאָר פון די נאָך־מלחמהדיקע פּאָרלעך — גייט בעסער שפּעטער אין טעאַטער, נישט צוריקצובאַקומען מוט, נאָר בכדי זיך צו ווילן גלייך מיט דער גאַנצער וועלט פון נאָך דעם קריג.

און אייך, מיינע אָרעמע שורות, לייען איך דערווייל פאַר פיר מיינע פיר מיטזיצער, מיט די רויטע העמדלעך.

***

יאָ, בנאמנות, אַ קללה האָט זיך אויסגעגאָסן אויף די קעפּ — כ'ווייס נישט פון וועמען — צי אויף אונזערע, די דערווייל נאָך לעבעדיקע, צי אַ טאָפּלטע קללה אויף די קעפּ פון די קדושים? — אַחוץ זייער טראַגישן טויט, אויך אַ קללה פון פאַר־געסנקייט און נישט באַווייגען.

איך אָבסערוויר אַזוי כסדר זינט דעם גרויסן אומגליק. ס'רוב משפחות זענען באַלד צוזאַמען אומגעקומען, עס איז פון זיי קיין זכר נישט געבליבן און — ס'איז במילא נישט געווען ווער עס זאָל זיי באַווייגען.

נאָר אויך די פאַמיליעס, וועלכע האָבן לכתחילה איבערגעלאָזט וועמען. ס'האָט זיך גערעטעוועט זייערס אַ זכר — אַ קינד, אַ שוועסטער אָדער ברודער און איז גע־בליבן ביי דער ארבעט — איז אויסער אַ ביסל טרערן, די ערשטע פּאָר טעג — געווען שאַ־שטיל. מ'האָט נישט באַוויינט די נאָענטע, פּונקט ווי עס באַוויינט איצט קיינער נישט זיי, די לעצטע קדושים, די ארבעטער.

נאָרמאַל, אַ נאָענטן מת, פלעגט מען באַוויינען וואָכן, חדשים און אפילו יאָרן. און דאָ? —

יאָ, ס'איז אַ קללה פון זייער פאַרגעסנקייט, אָדער אפשר גאָר פון אונזערע אויסגעטריקנטע הערצער און נשמות.

גיכער איז עס טאַקע אַ קללה אויף אונזערע קעפּ, לעבן דער גרעסטער קללה פון אַלע תוחכה־קללות — די קללה פון לעבן, פון אומפאַרשעמט וועלן לעבן!

יאָ, עס וויל זיך לעבן, אַריינכאַפּן נאָך אַ טאָג און נאָך אַ טאָג. יעדע שעה איז דאַכט זיך, אַ קרן, אַ געווינס, אַראָפּגעריסן פון מלאך־המות, אַראָפּגעריסן פון היט־לערן. דאָס איבערגעלעבטע האָבן מיר שוין אויף אונזער חשבון. ס'איז, דאַכט זיך, אַ נקמה אין דעם שונא. להכעיס אים — נאָך אַ טאָג, נאָך אַ וואָך. מיר חשבונען כסדר, רעכענען די צייט. מען ציילט די שעהן, די מינוטן און מען קלויבט טעג. דאַכט זיך, אַז מען רייסט פון דער צייט שטיקער און אפשר וועט זי זיך לסוף לאָזן גובר זיין.

דערווייל טרינקט מען זיך אָן מיט טעג איינער פאַרסמטער פון דעם אַנדערן, מען שלינגט זיי ווי ביטערע פילן.

דער אַלטער צערעניאַק איז ווידער געווען ביי אונז. ער האָט געבראַכט צו פאַרקויפן רערן צו אונזער אייזערן אייוועלע. ער איז ספּעציעל געקראָכן אין שטאָט אַריין, קיין קאַלושין און אויף אַ פּלאַץ, אונטער חורבות פון יידישע הייזער — אויס־געזוכט עטלעכע פאַרזשאַווערטע שטיקלעך רער. ער האָט אויך פון דאָרט געבראַכט אַ בלעכן קעסעלע. פעלעק האָט עס ביי אים געקויפט פאַר אונזערע באַדערפענישן און געזאָגט, אַז ער באַדאַרף עס פאַר אַ מיסט־קיבל.

צערעניאַק איז געזעסן מיט פעלעקן לאַנגע שעהן און דערציילט, ווי קאַלושין זעט איצט אויס:

„אַ וויסטע שטאָט, חרוב ומוחרב. מ'זעט כמעט נישט קיין גאַנץ הויז. פון די זעקס טויזנט איינוווינער זענען נייַנציק פּראָצענט געווען יידן. איצט זעט מען דאָרט זעלטן אַ לעבעדיקן מענטש. די צען פּראָצענט איבערגעבליבענע פּאָליאַקן

צוזאַמען מיט פויערים פון די אַרומיקע דערפער — זענען באַשעפטיקט ביים צע־נעמען די יידישע הייזלעך. זיי האָבן זיי אָפּגעקויפט ביי די דייטשן פאַר גראָשנס און מען שפּילט אויף דער מערכה: מען צענעמט די דעכער, די ווענט, די פונדאַ־מענטן און מען זוכט איינגעמויערטע, באַגראָבענע יידישע אוצרות. געפינט מען נישט — איז עס אויך אַ מציאה. בלויז די ציגל און דאָס געהילץ זענען ווערט דאָס געלט, מען פירט זיי איבער צו זיך אין די דערפער, אויפצושטעלן זיך הייזלעך. פאַר פּרוטות שטעלט מען זיי אויף און מענטשן ווערן דערביי נתעשר.

— באַנדיטן זענען זיי — זאָגט צערעניאַק — קיין פרעמדן מענטש לאָזן זיי נישט צו. זיי האָבן אים פאַרטריבן און נישט געלאָזט עפּעס אויסזוכן אויף די שטויסן בראָכוואַרג. קוים ער האָט געכאַפּט די פּאָר שטיקלעך רערן מיטן קעסעלע און א צוויי לעפל. ער וועט האָבן מיט וואָס צו עסן. מער האָבן זיי אים נישט גע־לאָזט נעמען און אַוועקגעיאָגט. „זיי האָבן באַצאָלט און ס'געהערט צו זיי". אפילו אַ קלייניקייט לאָזן זיי נישט אויסקלויבן. ער, צערעניאַק, האָט אויך נישט קיין הצלחה. אָט, דער „וויגנאַניעץ", פון פויזן האָט „מזל": ער גייט דאָרט יעדן טאָג און ברענגט שטענדיק עפּעס אַנדערש. ער פאַרקויפט עס און האָט דערפון פּרנסה. ער ווייסט עס וויאַזוי צו מאַכן: ער גנבעט זיך אונטער, מען זעט אים נישט, און ער געפינט פיל זאַכן.

צערעניאַק לויבט זיין געברענגטע סחורה — די רערן און דאָס קעסעלע. „ס'איז נאָך גוט, מען קאָן עס נוצן", ער פרעגט, צי פעלעק דאַרף נישט נאָך אַנדע־רע זאַכן. ער וועט נאָך אַמאָל פּרוון גיין קיין קאַלושין — עפּעס אויסזוכן, אפשר וועט עס אים געלונגען — יענע וועלן אים נישט זען.

געווען איז דאָס שוין איינמאָל אַ היימלעכער טאָג.

פון באַלד אינדערפרי האָט אונזער באַלעבאָסטע, די פעלקאָווע, זיך געפּאָרעט, ריין געמאַכט, צוגערוימט, אָנגעשטעלט בלומען אין די ווינקלען פון דער שטוב, פאַרשפּרייט אַ ווייס טישטוך אויפן טיש׳ל ביי אונזער וואַנט, ארויפגעשטעלט אויפן טישטוך אַ טעלער מיט וואַסער און דערלעבן אַוועקגעלייגט אַ פענדזל.

די שטוב האָט באַקומען אַ חגאדיקן אויסזען — כאָטש ס׳איז געווען אין מיטן דער וואָך —

מיר האָבן דאָס נישט געזען נאָר דורכן ווענטל דורכגעפילט.

די „טשאָטקע" האָט אונז אריינדערציילט, אַז היינט קומט אין דאָרף דער גלח אויף „קאָלענדע" און ער וועט אויך זיין ביי אונז. כאָטש מיר זענען דערצו געווען גלייכגילטיק האָבן מיר דאָך צוגלייך מיט אונזערע באַלעבאַטים אים געגומען אויסקוקן. אונזער אינטואיציע האָט עפּעס דערוואַרט.

עלף אינדערפרי איז אין אונזער הויף פאַרפאָרן אַ פּויערישער שליטן. ס׳איז אין קיך אריינגעקומען מיט אַ גיכן, האַסטיקן טריט דער גלח.

— זאָל זיין געלויבט יעזוס קריסטוס!

— אויף דור דורות אָמען! האָבן די שטוב־מענטשן געענטפערט און אים אריינגעבעטן אין שטיבל. ער איז גלייך צו צום טיש׳ל ביי אונזער וואַנט. געזען האָבן מיר אים נישט, נאָר זיין אָטעם, דאַכט זיך, האָבן מיר געפילט.

דער גלח האָט שווער אַוועקגעקניט און הויך, מיט אַ גיך קול, געזאָגט:

— גאָט, נעם אונטער דיין שוץ אַלע איינוווינער פון דער דאָזיקער שטוב, די וואָס שיצן זיך דאָ, אונטער דעם דאַך, זיי זיי ביהילפיק, יעזוס קריסטוס, אָמען!

ווען ער איז אַוועק, דער גלח, בין איך אויף אַ מינוט, פאַרזיכטיק, ארויס פון באַהעלטעניש אין שטוב אַריין. כ׳האָב זיך ארומגעקוקט: אויף אונזער וואַנט איז געהאָנגען דאָס בילד פון דער „הייליקער מוטער און זון".

די „טשאָטקע" האָט זיך צעוויינט:

— יאָ, פּאַן יעזוס און גאָטס מוטער שיצן אייך! איצט ווייס איך שוין, אַז ס׳איז אַ ליגן, וואָס זיי אַלע זאָגן — פּאַן יעזוס נעמט נישט נקמה אין יידן. ער שיצט אייך!

— אַזוי איז — האָב איך ארויסגעשטאַמלט — ער היט זיינע ברידער.

באַלד האָב איך זיך פאַרלוירן און צוריק אריין הינטער דער וואַנט. אין באַהעלטעניש, אין דער פינצטער, האָב איך דערפילט, אַז גאָט, דער איינציקער גאָט, איז טאַקע מיט אונז און — כ׳האָב זיך דערמאָנט:

— „עמו אנוכי בצרה". — — —

... אין דאָרף גייט היינט אַ מקח וממכר מיט יידישע זאַכן. אַ האַנדל האָט אויפגעבליט אויף די חורבות פון די יידישע שטעט. מען קויפט און מען פאַרקויפט,

מען מעקלט און מען פאַרמיטלט. אַלע שטובן זענען אָנגעפּאַקט מיט יידישע זאַכן, אָנגערויבט בעת די ליקווידאַציעס פון די געטאָס. באַלד אויף צומאָרגנס נאָכן ארויספירן און אויסמאָרדן די יידן, האָבן זיך אין די אויפגעריסענע געטאָס געלאָזט טויזנטער פּויערים, באַבעס און קינדער. מען האָט געשלעפּט, וואָס עס האָט זיך געלאָזט, הונדערטער פורן מיט יידיש האָב און גוטס אַהיימגעפירט און שפּעטער, די רעשט — בחצי חנם אָפּגעקויפט ביי די דייטשן בעת דעם אויספאַרקויף פון יידיש „אַלטוואַרג". ס'איז אויך אָנגעגאַנגען אַ געיעג אויף די איינצעלנע אויסבאַהאַלטענע יידן, וואָס האָבן פאַרבלאָנדזשעט אין די דערפער, אין די וועלדער, מען האָט זיי דערמאָרדעט און אראָפּגעצויגן די שיך און מלבושים. דאָס דאָרף האָט אויפגעלעבט. די שטובן זענען אָנגעפּאַקט מיט מעבל, מיט כלים, מיט מלבושים און בעטגעוואַנט. נישטאָ קיין אָרט, ווו זיך דערמיט אהינצוטון. מען זוכט קונים און שווער צו געפינען בעלנים אויף אַלץ. די שענסטע מעבל צעהאַקט מען אויף האָלץ צו הייצן. די מלבושים מאַכט מען איבער, מען שלאָפט אונטער דריי פּערינעס, אויף זעקס קישנס און פיר אונטערבעטן. די אַלטע באַבעס סטראָיען זיך אין די פאַרשידנפאַרביקסטע קליידלעך פון יונגע מיידלעך; פּויערים — אין כאַלאַטלעך, אין געהאַקטע קאַפּאָטעס — וואָכנדיקע און חסידישע, שבתדיקע, זיידענע בעקעשעס, פּויערישע פלאַקסענע קינדערישע קעפּלעך שטעקן ארויס פון שטאָטישע קינדערוועגעלעך מיט זיידענע פאַרהענגלעך; יונגע שיקסעס קליידן זיך אין עלעגאַנטע בלוזקעלעך און ספּודניצעס — איבערגעמאַכט פון טליתים; אין קאַפּעלושלעך — פון סאַמעטענע היטלען; אין פוטערנע קעלנער פון נעלקענע און סקונסענע שטריימלעך. פּויערישע טישן זענען באַפּוצט מיט זילבערנע קידוש־בעכערלעך, בשמים־ביקסלעך, די קאָמאָדעס — מיט עץ החיים'ס, מיט זילבערנע יד'ס און שבתדיקע לייכטער.

דער ווינט בלאָזט איצט איבער די דערפער מיט טויזנטער בלעטלעך פון חומשים, גמרות, מפרשים, מוסר און חסידישע ספרים, צאינה וראינה'ס, מעשה־ביכלעך, יידישע קלאַסישע און נייעסטע ליטעראַטור, וויסנשאַפטלעכע און פילאָזאָפישע ביכער, די קלאָזעטן זענען מיט זיי פול. מען פאַרקויפט מאַקולאַטור אין די געוועלבער אויפן פוד, אויפן קילאָ. מען וויקלט אין שמות — שפּייז, חזיר־פליייש און הערינג, די לעדערנע טאָוולען ווערן איבערגעאַרבעט אויף נוצלעכע קוישלעך.

אַ האַנדל איז אויפגעגאַנגען איבערן דאָרף און דער גלח גייט איצט אויף „קאָלענדע" איבער די כאַטעס, צלמט זיך איבער און בענטשט:

— גאָט, נעם אונטער דיין שוץ אַלע איינוווינער פון די דאָזיקע שטובן, די וועלכע שיצן זיך אונטער די דעכער. זיי זיי בייהילפיק יעזוס קריסטוס, אָמען!

היינט, דעם 25־טן פעברואַר 1943, פּינקטלעך 12 אַזייגער בייטאָג — ווערן דריי חדשים ווי מיר זיצן דאָ אין באַהעלטעניש.

ווידער חשבון איך, אָבער — געלויבט צו גאָט — פון זיבעצענטן ביזן פינף און צוואַנציקסטן זענען אַוועק גאַנצע אַכט טעג און — אַכט טעג ביי אייך אַמעריקאַנער, ענגלענדער און אַנדערע אויסלענדער, זענען אַכט טעג, פּשוטע אַכט טעג, אָדער טיילמאָל גאָר אַכט מינוט. איר האָט נישט קיין צייט צו רעכענען, ווייסט איר נישט וויפל דאָס איז אין דער ווירקלעכקייט.

אין דער ווירקלעכקייט זענען אַכט טעג 192 שעה, 192 שעה זענען 11.520 מינוט, 11.520 מינוט זענען 691.200 רגעס און אין 691,200 רגעס, ווייסט איר, וויפל מען קאָן טראַכטן און וויפל געדאַנקען — נאָרמאַלע און נישט נאָרמאַלע עס מאַטערן, נאָך דערצו ווען מען קאָן נישט שלאָפן ביינאַכט און בפרט, אַז די לעצטע נאַכט האָבן מיר געהערט דריי ביקסן־שאָסן נישט ווייט פון אונז.

היינט, מיטוואָך — צוריק מיט דריי חדשים — האָבן מיר דורכגעמאַכט דעם וועג פון מינסק דאָ אַהער.

פינף פאַרטאָג, אין דרויסן איז נאָך געווען פינצטער און דערצו א שפּאָר פרעסטל (געוו־ַ־ז איז עס דעם 25־טן נאָוועמבער) האָבן מיר פאַרלאָזט אין דער שטיל, די שכנים זאָלן נישט הערן, די וווינונג פון דער „טשאָטקע" אין מינסק. איך, מיין פרוי און שוועגערין (אונזערע חברים זענען שפּעטער אַהערגעקומען) און בראש איז געגאַנגען די „טשאָטקע". זי האָט גְעהאַט דריי אויפגאַבן. קודם כל: אַ וועג־ווייזערין, צוויטנס: א באַשיצערין און דריטנס — דער עיקר: פעלעק האָט נאָך נישט געוווּסט, אַז מיר דאַרפן קומען און מיר האָבן נישט געוווּסט צי ער וועט מסכים זיין אונז אריינצולאָזן צו זיך. האָט די „טשאָטקע" דאָס גענומען אויף זיך, זי וועט אים שוין „באַאַרבעטן". מיר האָבן זי שוין אביסל געקענט און געוווּסט, אַז אויף איר קאָן מען זיך פאַרלאָזן. אויף די ארבעטס־שטעלן זענען נאָך געווען באַשעפטיקט יידן, נאָר מען האָט געשמועסט, אַז אַ ליאַדע טאָג וועלן זיין די „ליקווידאַציעס" — האָבן מיר נישט געהאַט וואָס איינצושטעלן און זיך געלאָזט מיט איר גיין, אָפּשמועסנדיק זיִך, אַז קוים חלילה מען כאַפּט אונז אויפן וועג — איז פאַרפאַלן, נאָר די „טשאָטקע" גיבן מיר פאַר קיין פאַל נישט אוים.

אסתרל און צפורהלע זענען געגאַנגען דרייסט לעבן דער „טשאָטקע" מיט זייערע בלאָנד־געוואָרענע האָר און „געמאַכטע" פּעסער אין טאַש און איך — הינטער זיי איבערגעטון, אַנשטאָט לאַנגע הויזן מיט לאַטשן — גאָלפאָווע ספּאָרט־הויזן, אַריינגעלאָזט אין „ווילערישע" שטיוועלעך און דער עיקר — די לעצטע פאָר וואָכן האָב איך זיך געהאַט פאַרלאָזט אַ פּאָר געלע וואָנצעלעך, עכט פּוילישע, און גוט זיך ארומגעוויקלט דאָס פנים, (כלומרשט צוליבן פראָסט). ארויסגעזען האָט מען בלויז די אויגן מיט די וואָנצעלעך.

כ'הויב זיך אָן צו פילן אַלס „ערלעכער" פּאָליאַק און נעם גיין „מעשה מענטש", דרייסט הינטער זיי, גלייך אויפן שאָסיי. עס באַווייזט נאָר וואָס ליכטיק

צו ווערן, ווי צוויי מענטשן גייען אונז אַנטקעגן — יונגע, דאַרפישע „בלאָפּצעס".
איין בליק אויף מיר: אַ „זשיד!" — זאָגן זיי. זיי זענען דאָן ווייטער געגאַנגען זייער וועג, נאָר מיר — מיר האָבן שוין נישט געוווּסט וואָס מיט זיך צו טון. מיר האָבן זיך געוואָרפן אין שרעק. פון שאָסיי האָבן מיר באַלד געמוזט אַראָפּ. מען האָט געגומען גיין דורך פאַרשידענע הינטערוועגן, מ'האָט געטאָפּטשעט אין טיפע בלאָטעס, עטלעכע שעה געקראָכן אין זומפּיקע וועלדער, איבער פאַרשנייטע פעלדער, אויסגעמיטן דערפער און וועגן, ביז מען האָט פון דערווייטנס דערזען פעלעקס כאַלופּע. די „טשאָטקע" האָט זי אונז געוויזן, זי איז געלעגן איבער די פאַרשנייטע שטחים, ווי אַן אָפּגעזונדערט קאַלאַניעלע. אַ קליין שטרויען כאַטקעלע, ווי אַ גרויע פּינטעלע אין דער שנייאיקער ווייטקייט. נאָך עטלעכע גרויע פּינטעלעך — די שטאַל, די סטאָדאָלע און אייניקע בוימער אַרום. אין שכנות איז געווען אַ וועלדל, נאָך אַ פּאָר הייזלעך און — פעלדער און פעלדער ווי אומענדלעך אויסגעשפּרייטע ווייסע טישטעכער. מיר האָבן געטאָפּטשעט און געקראָכן און ס'האָט גאָר קיין סוף נישט גענומען. וואָס מער מ'איז געגאַנגען, אַלץ האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס קאַלאַניעלע דערווייטערט זיך פון אונז. די ווייסע פעלדער האָבן זיך, ווי אויף להכעיס אויסגעצויגן.

ערשט אַרום מיטאָג־צייט האָבן מיר דאָס אָרט ענדלעך דערגרייכט.

מיר זענען געשטאַנען פאַר אַ קליין הילצערן כאַטקעלע. מיט אַ שטרויען דעכל ווי אַ פאַרפּוילטע שוואָם. ס'האָט אויסגעזען ווי אַ דאַרפישע הינערשטייג. אויפן הויף האָט מען טאַקע דערקענט סימנים פון הינער. אַ קו האָט אייגזאַם פון אַ שטאַל אַרויסגעמעקעט. די „טשאָטקע" איז פאַרשוווּנדן אין אַ קליין ליימיק טירל. מיר האָבן זיך געפילט ווי פאַרבלאָנדזשעט. מען האָט זיך דערשראָקן געוקוקט הינטער פאַרשימלטע ברעטערנע ווענטלעך. ס'האָט זיך געדאַכט, אַז אַ גרויס אויג קוקט צו אונז פון ערגעץ אַרונטער און שלינגט אונז איין. מען האָט געזוכט אַ לאָך ווו זיך ערגעץ צו פאַרשטעקן. די „טשאָטקע" האָט זיך דערווייל באַוויזן אין טירל און מיט אַ פינגער אונז אַריינגערופן.

***

איך שרייב כסדר וועגן אונזער באַלעבאָס, וועגן פעלעקן. מיר זענען שוין דאָ ביי אים אין כאַלופּע, שוין אויך געשילדערט די שטוב און דאָס באַהעלטעניש און ביז איצט האָב איך נאָכנישט דערציילט וועגן אים, וועגן פעלעקן אַליין.

אַ הויכע שמאָלע פיגור מיט אַ ביסל נישט גלייכע פיס. ווען ער שטייט, דאַכט זיך, אַז אָט, אָט פאַלט ער אום; אַ געשטופּלט פּנים מיט צוויי אויסגעלאָשענע גרויסע אויגן, איינס — איינגאַנצן בלינד, דאָס צווייטע — שיקלדיק, פאַרזשמורעט — דרייפערטל בלינד. אָפּיציעל איז ער אַ לאַנדווירט, אַ פּויער, די ערד גיט אים אויף איין פערטל יאָר צו עסן בצמצום ברויט מיט קאַרטאָפל. די אַנדערע דריי־פערטל יאָר האָט ער זיך געשפּייזט — מיר האָבן זיך דאָס איצט דערוווּסט — פון גניבה. דאָס הייסט, קיין גנב איז ער חלילה נישט געווען, געגנבעט האָט ער אויך נישט, נאָר בלויז „גענומען". איינמיטן דערנאַכט, ווען דער שכן איז געשלאָפן, האָט ער אָפּגעדרייט ביי יענעם דאָס שלעסל און „גענומען" אַביסל קאַרטאָפּלעס אָדער קאָרן אויף עסן. מער ווי אויף עסן — פאַרזיכערט אונז די „טשאָטקע" — האָט ער נישט גע־

נומען. לויט די אָנגענומענע כּללים אויף דער גאַנצער וועלט, הייסט דאָס אַן „אונ־טערוועלטניק", כאָטש ער איז פאַנאַטיש גלויביק און אויך אביסל פּאַטריאָטיש, אָבער פּאָרט אַן אונטערוועלטניק. ס'האָט במילא נישט געהאָלפן דאָס, וואָס גוטע, פרומע קריסטן און הייסע געטרייע פּאָליאַקן האָבן אים אויפגעוויזן וועגן דער מצוה פון אומברענגען יידן, — זיין אונטערוועלט־האַרץ האָט נישט פאַרשטאַנען — בשום אופן נישט — ווי מען מעג הרגענען מענטשן פאַר גאָרנישט, ער האָט כּסדר געענט־פערט איינס און דאָס זעלבע:

— גאָט האָט געזאָגט „הרגע נישט!" — און מער וויים איך נישט.

און גיי מאַך מיט אַן אונטערוועלטניק. ער איז אויך אַ האַרטער, אומדער־שראָקענער מענטש, א דרייסטע נאַטור, ווי אַן ערד־מענטש.

ווען די „טשאָטקע" האָט אונז — פריער זיך גוט ארומקוקנדיק, אריינגעפירט אין קליינעם שטיבעלע מיט די פּיכט־טונקעלע ווענט און ליימיקן קיכל — איז ער גראָד געזעסן אויף אַ נידעריק קלעצל,אַנטקעגן ווייב, — אַ קליין, ברייט גויעלע, אויך מיט אַ געשטופּלט פּנים און קליינע גרינע אויגעלעך, ארומגעוויקלט מיט אַ לאַנג בלוי פאַריסט פאַרטוך אַרום די לענדן — און געקלערט. אַפנים, ס'האָט זיך אים פונקט געהאַט אויסגעלאָזט דאָס ביסל שפּייז — האָט ער געקלערט.

ווער ווייסט וואָס פאַר אַ געדאַנקען אַזאַ מענטש קאָן האָבן.

— גוטמאָרגן! —

— גוטמאָרגן! —

די „טשאָטקע" האָט אונז פאַרגעשטעלט און אים שטילערהייט נאָכאַמאָל אי־בערגעגעבן אין וואָס עס גייט. מיר זענען געשטאַנען צעמישט און געקוקט אין זיינע ווייסלעך־אויסגעלאָשענע אויגן, עפּעס צו דערקענען אין זיי אין דער דעצידירנ־דיקער פאַר אונז מינוט. פון אויסגעלאָשענע אויגן איז אָבער אוממעגלעך עפּעס ארויסצולייענען — האָבן מיר געוואַרט און אונזער „אַדוואָקאַט", די „טשאָטקע", האָט געאַרבעט אויף אַלע כּלים, גערעדט הויך, געוווּנקען און זיך געסודעט.

פעלעק האָט זיך צעשמייכלט. אונז איז געוואָרן אביסעלע גרינגער.

ער האָט פּאַמעלעך געזאָגט:

— ניין! —

מיר האָבן גאָרנישט גערעדט. אפשר איז אונז דאָס לשון אָפּגענומען געוואָרן.

אָבער ווייזט אויס, אַז ער האָט עס געזאָגט נאָר מיט אַ האַלב מויל, ווייל באַלד, אין עטלעכע מינוט שפּעטער, האָט ער — מאַכנדיק אַן ערנסטע מינע — ברייט אַ זאָג געטון:

— נו, זאָל זיין יאָ!

דאָס איז געווען נאָכדעם ווי די „טשאָטקע" האָט אים, שטילערהייט, אַז מיר זאָלן נישט הערן, נאָכאַמאָל פאַרזיכערט, אַז ער וועט מער נישט דאַרפן גנבענען, אַז צו עסן וועט זיין און אַ מלבוש אויך און אפשר איז דאָס געווען דער פאַרדינסט פון דעם פּעקל טאַבאַק צו רויכערן און די נייע פּאָר הויזן, וואָס איך האָב אים אינצווישן דערלאַנגט, בעת וואָס, אַ פּיערל האָט זיך גענומען צינדן אין זיינע אויסגעלאָשענע אויגן.

אַ ליב פּיערל, וואָס ברענט און לייכט אין זיי ביזן היינטיקן טאָג.

⁂

פיל, פיל פרייד און לייד האָבן מיר שוין איבערגעלעבט צוזאַמען מיט אים, יאָ, צוזאַמען מיט אים, ווייל — אונזער לייד איז זיין לייד; אונזער, טיילמאָל, מ'שטיינס־געזאָגטע פרייד — איז אויך זיין פרייד און גלייך מיט אונז וואַרט ער, דער אונטער־וועלטניק, אויפן מאָמענט, ווען מיר וועלן רואיק קאָנען פאַרלאָזן דאָס לאַך ביי אים אין שטוב און ער וועט אפשר דעמאָלט ווידער דאַרפן „נעמען". ער וואַרט דערויף אומגעדולדיק, דער בטבע קאַלטער מענטש, וועלכער האָט שוין לעצטנס, נישט איינ־מאָל צוליב אונז איבערגעלעבט טויט־שרעק: אַלעמאָל וואָרענען פלאַקאַטן „פאַר אויסבאַהאַלטן יידן — טויט־שטראָף" און ער שמייכלט.

אסתרל, מיין פרוי, ווען זי שעמט זיך נישט, וואָלט זי אים נישט איינמאָל אויסגעקושט דאָס געשטופלטע בלינדע פנים — דעם עלטערן פון זיך מיט קרוב פערציק יאָר אונטערוועלטניק, וועלכער קעמפט כסדר, דורך די נעכט, מיט ספיקות, מיטן געוויסן, מיט אַ האַלב־משוגע־געוואָרענער וועלט און — דער עיקר — מיט זיך אַליין:

„ווער ווייסט צי פאַן יעזוס וועט אים נישט באַשטראָפן פאַר אויסבאַהאַלטן אומגלויביקע". —

אָבער טאַקע נאָר אַן אונטערוועלטניק קאָן אויסהאַלטן אַזאַ קאַמף.

זיצנדיק אין באַהעלטעניש האָבן מיר זיך באַקענט מיט נייע מענטשן, נייע מנהגים, מיט אַ ניי לעבן. מיר ווייסן פיל זאַכן, וואָס ביז איצט האָבן מיר זיי נישט געוווּסט. דעם באַשייד פון אַלערליי חלומות, סימנים פון פאַרשידענע זאַכן. מיר קענען זיך אויפן געזאַנג פון פייגל. מיר ווערן געוווּיער, אַז פויערים נאָכן טויט האָבן אָפט ליב אַהיימצוקומען ביינאַכט, אַ סך שכנים האָבן זיי אַליין געזען און מיר האָבן זיך אויסגעלערנט פאַרשידענע מעשיות פון דער פעלקאָווע, וועלכע עפּנט — ס'רוב אין אָוונט, ווען ס'איז פינצטער — אונזער טירעלע און דערציילט אריין ווונ־דערלעכע מעשיות פון וואַלד, גזלנים, רוחות, שדים, בערן, ווילדע קעץ און מכשפים. די מעשיות זענען גאָר שיין, נאָר אַביסל צו מוראדיק, דעריבער קענען מיר נישט דעם סוף פון זיי, וועלכער מוז זיין גאָר שרעקלעך. די פעלקאָווע פאַרזיכערט אונז שטענ־דיק, אַז ווען מיר וואָלטן געהערט דעם סוף, וואָלטן מיר אַלע געוויינט, נאָר אַזוי ווי ס'איז פינצטער, ווייל זי אונז נישט איבערשרעקן. באַרואיקן מיר זיך טאַקע אַביסל. אַ סך מאָל האָט זי, די פעלקאָווע, אונז ליב צו באַרואיקן.

איינמאָל האָט זי אונז געטרייסט, אַז גאָט, דער פאָטער, איז אויך אַ ייד. זי האָט אונז געהייסן קוקן אויפן בילד, ער האָט אַ לאַנגע ווייסע, יידישע באָרד, אָבער איין זאַך פאַרשטייט זי נישט: ער הייסט יוזעף — אַ גויאישן נאָמען. זי ווייסט עס זיכער, ס'האָט איר געזאָגט דער גלח, אַז פאַן יעזוסעס פאָטער הייסט „הייליקער יוזעף".

נאָר אַביסעלע בין איך צופרידן: איך הייס אַצינד אויך יוזעף, דעם זעלביקן נאָמען ווי גאָטס „פאָטער". וואָס קומט אָבער אַרויס, אַז קיין ווייסע באָרד טראָג איך נישט, אנשטאט דעם, אַ פּאָר געלע וואָנצעס, וועלכע זענען אין סתירה צו מיינע אויגן, נאָז, שטערן און שוואַרצע האָר.

אָבער אַזוי צי אזוי געפעל איך אונזער באַלעבאָסטע. אַ שאָד נאָר, פאַרוואָס כ׳גלויב נישט אין פאַן יעזוס.

אַ סך מאָל איז מיר אזש א רחמנות צוליב דעם אויף דער פעלקאָווע און איך פאַרזיכער איר, איך שווער:

— ווי כ׳בין א ייד — כ׳גלויב יאָ! —

זייענדיק עטלעכע וואָכן הינטער דער וואַנט, קענען מיר שוין, ווי געזאָגט, אַלע געסט, אַלע באַזוכער, לויט די קולות. עפנט זיך די טיר, באַלד ביים „גוטמאָרגן", ווייסן מיר שוין, ווער עס איז דאָרט. פאַר א פרעמדן „גוטמאָרגן" וואָלטן מיר זיך דערשראָקן.

איינמאָל, באַלד אינדערפרי, עפנט זיך די טיר: צוויי פרישע שטימען „גוטמאָרגן", „גוטמאָרגן" — אַן עלטערער און אַ קינד. מיר האָבן זיך טאַקע דערשראָקן, נאָר צו־ליב עפּעס אַנדערש: עפּעס היימיש האָט אונז דער „גוטמאָרגן" געקלונגען, נישט קיין באַקאַנט קול, נאָר אַ באַקאַנטער אַקצענט, עפּעס אַ היימישער, אַ וואַרימער, כ׳וואָלט געשוווירן — יידן! נאָר פונוואַנען?!

איך הער, אַז דאָס זענען וואַנדערנדיקע בעטלער. זיי רעדן מיט איבערגעשראָ־קענע קולות. שוין זיכער יידן! מיין חברה הינטער־ דער וואַנט הויבט אָן ארויסצו־ווייזן נערוועזיטעט, אומרואיקייט.

יאָ, יידן! איך הער ווי די „טשאָטקע" טרייסט זיי און גיט זיי גוטע האָפנונגען, אַחוץ דעם ביסל וואַרעמס, עפּעס עסן אויף איבערבייס און אַ שטיקל ברויט אויף שפּעטער.

זיי קלאָגן נישט, קרעכצן נישט, כאָטש ביידע (צוויי ברידער) האָבן שוין אָפּ־געפרוירענע פיס, לאָמען צו, גייען האַלב נאַקעט און כמעט אינגאַנצן באָרוועס. די „טשאָטקע" פרעגט פאַרוואָס זיי גייען אין אַזאַ הולך.

— מענטשן זענען פאַראַן פאַרשידענע — ענטפערט דער עלטערער ייד — אַ טייל אויפן וועג האָבן באַראַבעוועט, אַראָפּגעצויגן די מלבושים, אַנדערע, גוטע פּאַליאַקן האָבן געשענקט די דאָזיקע לאַכעס, ארויפצושלעפּן אויף זיך.

— האַ־אַ, דאָ איז וואַרעם, גוט אַביסל וואַרעמקייט נאָך אַ קאַלטער נאַכט אין שייער.

עס קומט אריין אַ שכן, דער לאָמער פּלאַרעק. דערזעענדיק יידן נעמט ער זיך זיי באַטראַכטן און באַזונדערס דעם קליינעם.

—ווי אַלט ביסטו? פרעגט ער אים. —

— צען יאָר — ענטפערט דאָס יינגעלע.

— טפו, טפו, טפו — צעשפּייט זיך פּלאַרעק — זיי זענען לויזיק, די הורישע זין! גיך אַרויס פון דאַנען ברודיקע, לויזיקע, שמוציקע יידן!

באַלד האָבן זיך ביידע געפונען הינטער דער טיר. די „טשאָטקע" שמייכלט און פּלאַרעק לייגט פאַר פּעלעקן, ארויסגיין מיט אַ האַק, זיי הרגענען.

— ס׳לוינט נישט — זאָגט פּעלעק — אָרימע לויזער, זיי האָבן נישט קיין געלט, אַ שאָד זיך אויסצושמירן די הענט. מען קאָן נאָך ווערן באַקראָכן ביי זיי.

און באַלד הערן מיר אין דרויסן, הינטער אונזער וואַנט, דאָס ערשטע מאָל, נאָך לאַנגע וואָכן, רעדן יידיש:

— זעסט — זאָגט דער עלטערער — פאַראַן פאַרשידענע מענטשן. די דאָזיקע

קריסטין, מן הסתם ארבעט זי אויך שווער אויפן שטיקל ברויט און זשאַלעוועט נישט: איין שטיקל, נאָך אַ שטיקל און — דער לאָמער ?!

דער קליינער ציטערט:

— אַהאַ, ס'איז קאַלט, נאַכן וואַרעמס! נאָכמער ווי פריער.

די יידישע ווערטער וואַרעמען און שטעכן.

זיי זענען אַוועק און גלייך עפנט זיך די טיר. יאַשקאָ אָדראָבינשטשאַק איז דאָ. מיר דערקענען זיין קול.

— אָווא־ווא, פּאַרשפּעטיקט! ווו ער קומט — פּאַרשפּעטיקט ער. ער זוכט די צוויי הורישע זין. זיי זענען געשלאָפן ביי שודעקן אין שייער, האָט ער זיך דערוווסט. ער זוכט זיי שוין אַ שעה צייט און ווו ער קומט — אָט זענען זיי אַוועק. ס'איז קאַלט זיך צו דרייען און זוכן, נאָר אַשאָד:

— צוויי שטיק, איז אויף דער האַנט — צען קילאָ צוקער און אַ סך געלט מיט אַ סך פּראָדוקטן.

ער וויל ארויס ווייטער זוכן — קומט אָבער אַריין שודעק און דערציילט, אַז דער עלטערער זשיד איז אַ משוגענער:

— כאַ כאַ כאַ, ס'איז געווען שיין. כ'האָב זיי געפּאַקט אינדערפרי ביי מיר אין שייער שלאָפן, האָב איך אים גענומען „דערלאַנגען" דעם גרויסן. זאָגט ער: אַ דאַנק... וואָס מער כ'שלאָג — ער דאַנקט, דער הורן־זון. „אַ דאַנק, זאָגט ער, באַלעבאָס, שלאָג בעסער, האָסט מיר דערוואַרעמט די פּלייצע".... כאַ כאַ כאַ, אַ משוגענער!

אַלע לאַכן. נאָר עס צעשטערט די שטימונג דער נאָרוואָס אַריינגעקומענער יונגער צערען, דער דאָרפישער מוזיקאַנט.

— אָווא, — דערציילט ער, הערנדיק פון וועמען מען רעדט — נעכטן ביינאַכט, איז ער געווען ביי מיר מיטן קליינעם ברודערל. פּונקט איז מיין פידל געלעגן אויפן בעט, האָט ער אים געבעטן און גענומען שפּילן — ממש אָרגל, ווי אין קאָשטשאָל. דער ייד שפּילט און וויינט אַזוי צו צום טאַקט. פּונקט ווי די שיקסעס טאַנצן צום טאַקט אויף די „זאַבאַוועס" — אַזוי וויינט ער צום טאַקט פון פידל. געוויינט האָט ער נישט הויך, נאָר געקוועטשט אַזוי מאָדנע מיט די אויגן. יאָ, שודעק, ס'איז אמת, ער מוז זיין משוגע, נאָר ער האָט געענדיקט אַזאַ שקאָלע פון שפּילן.

ביסלעכווייז זענען זיי זיך צעגאַנגען און מיר פאַר די אויגן האָבן געשוועבט משוגענע ליכט, אַ וויינענדיקער פידל, אָפּגעפּרווירענע היימישע יידישע ווערטער, גאַנצע זעק צוקער און פעסטע קלעפּ, וואָס מאַכן וואַרעם; אין די אויערן האָט מיר געגרילצט — פידל־שפּיל, געוויין, כסדר „אַ דאַנק", „אַ דאַנק", און אַלץ אויף יידיש.

אָבער נישט וויכטיק. אינטערעסאַנט איז נאָר, אַז יאַשקאָ האָט אין זייער זכות קיין צוקער נישט געהאַט און וועט נישט האָבן.

אין עטלעכע וואָכן ארום איז דער מוזיקער געווען ביי אונז שוין אָן צען־יעריקן ברודערל, וועלכעס — לויט ווי ער האָט דערציילט — איז פאַרפרוירן געוואָרן אויפן וועג. ס'איז געווען אַ פראָסט, די ערד איז געווען געפרוירן, ער האָט אים נישט געקאָנט קובר זיין, האָט ער אים איבערגעלאָזט אין וועג און — ער אליין, דער צוויי־אונצוואַנציק יעריקער יידישער בחור פון ראַדאָם, — ער אליין האָט אויך אויסגעזען אַזוי, אַז עס האָט אונז נישט געוווּנדערט הערנדיק צוויי וואָכן שפּעטער אַ פּויער

דערציילן, אַז ער האָט זיך אַליין איבערגעגעבן צום „סאָלטיס" און דער לעצטער — צום נאָענטסטן פּוילישן פּאָליציי־פּאָסטן, ווו מ'האָט אים געשאָסן.

און דער פּויער (ס'איז געווען צערעניאַק דער אַלץ־ווייסער) האָט צוגעגעבן, אַז ער ווייסט פּאַרוואָס:

— מער לעבן האָט ער שוין נישט געקאָנט און נישט האָבנדיק קיין מוט אַליין זיך צו נעמען דאָס לעבן, האָט ער עס אָוועקגעשענקט במתנה די מערדער נאָכדעם ווי ער האָט זיך שוין עטלעכע מאָל געהאַט געראַטעוועט פון זייערע הענט, שוין אפילו געשפּרונגען פון דער באַן, וואָס האָט אים געפירט, צוזאַמען מיט די יידן פון זיין שטאָט, קיין טרעבלינקע.

— זיי זענען גרויסע מערדער! — זאָגט דאָס מאָל צערעניאַק און איך ווייס נישט וועמען ער מיינט, צי די דייטשן צי זיינע ברידער פון שטאָט און דאָרף.

**
*

פּעלעק האָט ווייניק ליב צו שמועסן וועגן דער לעצטער אויסראָטונג פון יידן, ער מיידט דערפון אויס צו רעדן. און דערציילט ער עפּעס אַמאָל אַ טשעקאַווע פּאַסירונג פאַר די ווייבער — מאַכט ער עס אין קיך. מיר — אין שטוב, הינטער דער וואַנט — זאָלן נישט הערן. ער רעדט שטיל און אונזערע הערצער קלאַפּן. מיר ווייסן נישט, וואָס עס האָט שוין ווידער פּאַסירט. מיר שרעקן זיך, צי האָט עס נישט קיין שייכות צו אונז. שפּעטער פרעגן מיר זיי אויס און קאָנען זיך גאָרנישט דערוויסן. דאָס מאַכט אונז נאָך אומרואיקער.

אַ סך מאָל הערן מיר, ווי מען קריגט זיך אין קיך, דאַכט זיך, אַז מ'רעדט וועגן יידיש פאַרמעגן. מיר ווייסן נישט גענוי און זענען נערוועז.

די „טשאַטקע" זאָגט אונז, אַז ער איז אַן אויסטערלישער מענטש, פּעלעק, זייער אַ „האָנאָראָווער". ער וועט ליבער שטאַרבן און קיין ייד נישט אָנרירן. ער קריגט זיך מיטן ווייב. זי, די פּעלקאָווע, האָט טענות פאַרוואָס אַלע אין דאָרף האָבן פולע שטיבן און ער ברענגט גאָרנישט אַהיים. די יידן לעבן דאָך שוין סיי־ווי נישט, וואָס דאַרפן אַנדערע צונעמען זייערע אַלע זאַכן און זיי זאָלן האָבן בלויז די יידן!

פּעלעק קריצט מיט די ציין. ער פאַרענטפערט זיך, אַז ער קאָן נישט און אויב זי וויל — זאָל זי אַליין גיין. איצט צו באַראַבעווען אַ ייד — מוז מען אויף אים לויערן אין וואַלד און אים הרגענען. ער קאָן דאָס נישט און ווייטער איבערלאָזן יענעם אַ לעבעדיקן — נאַקעט — קאָן ער אויך נישט. ס'הייסט סיי־ווי יענעם דערהרגעט. אין שטאָט אריין גיין ראַבירן יידיש פאַרמעגן, דעמאָלט, בעת די „אַקציעס", האָט ער אויך נישט געקאָנט. ער איז כמעט בלינד און ער האָט מורא געהאַט פאַר די דייטשן.

די פּעלקאָווע גריזשעט אים דערפאַר דאָס האַרץ.

שוין עטלעכע מאָל ווי פּעלעק האָט מיר דערציילט אַ מעשה מיט אַ ייד, וואָס האָט זיך געהאַט אויסבאַהאַלטן דאָ אין אַלשינעם וועלדל, צווישן די קזשאַקעס, און ער האָט אים געזען. דאָס איז געווען אַ פּאָר וואָכן איידער מיר זענען אַהערגעקומען. דער ייד האָט געטראָגן שיינע שטיוול. ער, פּעלעק, האָט זיי אים נישט גע־

וואָלט אַראָפּציען, כאָטש מ'האָט אים דערצו אָנגערעדט. שפּעטער האָבן אַנדערע פּויערים אים אויפגעזוכט און אַראָפּגעצויגן די שטיוול פון די פיס.

פּעלעק אַליין האָט אַ פּאָר שיינע, כמעט נייע, שטיוול. זיי פּאַסן זיך נישט צו זיין גאַנצן הולך און נישט צו זיין ווירטשאַפט. ווען ער טראָגט זיי, זעט אויס, ווי אַ פרעמדע פּאָר פיס וואָלטן זיך דאָ געדרייט. איך האָב אים קיינמאָל אין גאַר־נישט חושד געווען. נאָר עפּעס דערציילט ער מיר, פּעלעק, צו אָפט די מעשה מיט יענעם ייד, וואָס איז געלעגן אויסבאַהאַלטן אין דער אָלשינע, ער רעדט צופיל פון יענעמס שטיוול. ס'צינדט זיך אין מיר עפּעס אַ חשד: „ווער ווייסט צי פּעלעקן פייניקט נישט אַמאָל דאָס געוויסן, צי ער פּאַרענטפּערט זיך נישט אַמאָל פאַר מיר און פאַר זיך אַליין, טיף אינעווייניק. אפשר האָט ער זיך דעמאָלט פון וועמען גע־לאָזט אָנרעדן, אפשר? — — —

איך גליוועך אַזש פון די מחשבות!

ניין, ס'איז נישט אמת, איך טאָר נישט צולאָזן די ספיקות. מיר טאָרן נישט!

איין זאַך קאָן זיך עפּעס נישט גלייבן — אַז עס וועט אַמאָל זיין אַנדערש, אַז דאָס קאָן זיך נאָך גוט ענדיקן. ווייטער גלויבן מיר אין אַלץ. מיר גלויבן אין ניסים, אין השגחה פּרטיות און אפילו אין חלומות.

יעדן אינדערפרי, ביים אויפכאַפּן זיך פון שלאָף, הייבט זיך אָן אַ סעריע דערציילונגען פון חלומות: שרעקלעכע און גוטע, גאָרנישט זאָגנדיקע און רמזימ־דיקע. מערסטנטייל — שרעקלעכע, וועלכע צעמישן אונז ביז אַ שפּאָר שטיקל אין טאָג אַריין.

די חלומות זענען אַ געמיש פון טויט און לעבן. ס'רוב באַווייזן זיך רויטע פּנימער, גזלנישע אויגן.

מען יאָגט, מען באַהאַלט זיך, מען פּאַלט, מען שטעכט און מען שיסט; פּאָליציי, זשאַנדאַרן און ס.־ס. ברוינע, שוואַרצע, גרינע און גראַנאַט־מונדירן; אָבלאַוועס, רעוויזיעס; העלמען מיט בלויזע שטערנס — פאַרשוויצטע פון רציחה און — קופּעס, גאַנצע קופּעס מתים, מיט אויסגעשטאָכענע אויגן, וועלכע באַ־וועגן זיך — — —

אוי, מיר דערקענען זיי! און גאַנץ אָפט וועקן מיר זיך איבער. ס'האָט ווער פון אונז געמאַט אַ געוואַלד אָדער אַרויסגעוויינט פון שלאָף. האָבן מיר שפּעטער גאַנצע שעהן עגמת נפש, ווער ווייסט, צי ס'האָט חלילה קיינער נישט געהערט!

אָבער פיל מאָל האָבן מיר אויך רואיקע חלומות. מיר זעען אונזערע נאָענטע, מיר פרייען זיך מיט זיי, פּלוצים ווערן זיי פאַרשוווּנדן.

באַלד אין אָנהייב, זייענדיק די ערשטע טעג ביי פּעלעקן — שלאָפן מיר איינמאָל אויפן בוידעם אין אַ קופּע היי. צפּורהלע הייבט אָן וויינען פון שלאָף — שטום, אָבער האַרצרייסנדיק. איך וועק זי איבער — מאַכט זי אויף מיר אויף אַ פּאָר קינדערישע אויגן:

— אוי, פאַרוואָס האָסטו מיך איבערגעוועקט? — די מאַמע האָט זיך איצט מיט מיר געזעגנט — „כ'גיי אין אַ ווייטן, פינצטערן וועג" — האָט זי געזאָגט און דערביי געלאָזט טרערן.

אסתרלן האָט זיך עטלעכע מאָל געחלומט, אַז אין באַהעלטעניש, אין אַ וויג־קעלע, זיצט איר געשטאָרבן, אַלט, קליין, באָבעלע און זאָגט:

— שטיל־שטיל, קינדערלעך, שרעקט זיך נישט! כ'זיץ דאָ און היט אייך.

ווען זי האָט זיך אויפגעכאַפּט — ס'איז נאָך געווען גוט פינצטער, האָט זיך איר געדאַכט, אַז דאָס באָבעלע זיצט טאָקע אין ווינקעלע. קריגט זי מורא און וועקט מיך איבער. איידער זי באַווייזט מיר נאָך צו זאָגן וואָס — צעבייזער איך זיך, פאַרוואָס זי האָט מיך אויפגעוועקט:

— אַ שאָד, אַזאַ גוטן חלום געהאַט. איך האָב געזען די באָבען (כאָטש כ'האָב מיין באָבען קיינמאָל נישט געקענט).

אָפטמאָל זעט מען אויך חברים, פריינט, באַקאַנטע. פון אַ טייל טראַכסטו און פון אַ טייל האָסטו גאָר די גאַנצע צייט נישט געטראַכט. טייל באַווייזן זיך — זעען

אוים גאָר שלעכט, איינגעדאַרט און פאַרעלטערט און טייל — ווי שיין זיי זענען! פרייען זיך און ברענגען מתנות.

פעלעק, וועלכער איז אַ ספּעציאַליסט אין אָפּשפּרעכונגען און באַשיידן חלו־מות — ער האָט זיך דאָס אויסגעלערנט פון זיין מאַמען, די „מכשפה”, האָט מען זי אין דאָרף גערופן — הערט זיך צו צו אונזערע חלומות און זיפצט:

— אַז מען זעט טויטע אין חלום — זאָגט ער — איז נישט קיין גוטער סימן.

גיי זאָג אים, אַז נישט קיין באַקאַנטע קומען דאָך נישט צו חלום און אַלע אונזערע באַקאַנטע זענען דאָך שוין מתים!

לעצטנס האָב איך אָבער געזען אין חלום אַ חבר, וועלכער — לויט ווי מיר האָבן געהערט — לעבט ערגעצווו אין אַ באַהעלטעניש. פעלעק האַלט דאָס שוין פאַר אַ גוטן סימן. אָבער — איך האָב עס מורא צו דאַכטן און ברענגען פאַרן מויל — אויב ער איז מיר שוין יאָ געקומען צו חלום — ווער ווייסט? מיין חבר נעבעך!

***

דאָס פאַראינטערעסירן זיך מיט חלומות און דעם מנהג פאַרטאָג זיך זיי צו דערציילן — האָבן מיר געלערנט פון אונזער „טשאַטקע” באַלד ביים אָנהויב, ביים באַקענען זיך מיט איר.

געווען איז עס מיט פינף חדשים צוריק, דאָס הייסט, צוויי מאָנאַטן נאָך דעם גרויסן אומגליק.

מיר האָבן דעמאָלט געאַרבעט ביי די דייטשן אין „שטראַסן־בוי־אַמט”. געווען זענען דאָס טעג פון פּיין און שרעק, פון ווייטיק און אימה. פּיין און ווייטיק פון איבערגעלעבטן, שרעק און אימה פאַר דער צוקונפט. יעדן טאָג האָבן מיר געהאַט גרוסן, אַז מען גרייט זיך שוין באַלד אַרויסצונעמען אויך אונז, די לעצטע יידן, די אַרבעטער, און אונזערע טעג זענען געציילטע.

מען שטייט, מען אַרבעט, אַ גרופּע יונגעלייט און מיידלעך, שארית הפליטה — אָפּגעהאַקטע צווייגן פון גאַנצע בוימער־משפחות. קוקסט אויף זיי, אויף דיינע אַרומיקע — מענטשן געזונטע, פרישע, בליענדיקע. די אַרבעט פאַלט אָבער פון די הענט. איינס ווייסט מען, ס׳איז אַ „זיכערע זאַך”, „ס׳מוז געשען!” — נאָר קיין עצה איז נישטאָ. נישטאָ וווהין צו אַנטלויפן. דער ערשטער בעסטער וועט דיך פאַרהאַלטן און איבערגעבן. אַ שאָד די מי!

דאָ? — דערווייל נאָך אַ טאָג און נאָך אַ טאָג צוזאַמען מיט יידן, צווישן באַך לעבעדיקע מתים.

אין אַזעלכע טעג דרייסטו זיך אַרום, אַרבעטסט און רעדסט גאָרנישט. נאָר פון צייט צו צייט אַ בליק אויף דער פרוי, וועלכע טוט אויך שטיל, פאַרטראַכט — אונטערברומענדיק זיך אַן אומעטיק לידל — איר אַרבעט און — ס׳נעמט דיך אַרום אַ חשק, זי אַרומצונעמען, אַזוי זיך צעקושן און דאָ אויפן אָרט אויסגיין צוזאַמען מיט איר, איצט — פינקטלעך זעקס חדשים נאָך אונזער חופּה. נאָר נישט מען קושט זיך און נישט מען גייט אויס. אַנשטאָט דעם דאַכט זיך (דעמאָלט האָט זיך אַזוי געדאַכט), אַז דאָס האַרץ וועט פּאַמעלעך, ביסלעכווייז אָפּשטאַרבן. אָבער דערווייל — מוז מען אַרבעטן. ס׳איז דיר נאָר בלויז אַ שאָד: אַ שאָד דאָס

מאַטערן זיך, אַ שאָד דאָס לעבן, אַ שאָד צו שטאַרבן און אַ שאָד אַזאַ שיינע בלום! דאָס לעבן אין דיר נעמט פּראָטעסטירן:

— ניין, מוזט זיך ראַטעווען! נישט זיך, דאָס הייסט, זיך אויך, נאָר זי — —
אוי, וואָס טראַכט זי? צי איז זי גלייכגילטיק? — ניין, זי איז נישט גלייכגילטיק! אירע אויגן! זי איז יאָ גלייכגילטיק! זי איז נישט גלייכגילטיק — גוואַלט!

פאַרנאַכט, מיר קומען אין לאַגער אַריין שלאָפן. ס'איז פינצטער, קאַלט, רעגנדיק, בלאָטיק. עפּעס שטייען פאַר די באַראַקן קופּקעלעך און מען סוד'עט זיך (שוין אַפילו נישט דאָס ערשטע און נישט דאָס צענטע מאָל). מען סוד'עט זיך אַזוי, אַז אַפילו נאָך נישט וויסנדיק, וואָס עס איז געשען — נעמט אַן אינערלע־כער שוידער דיך וואַרפן. פילסט, אַז עס איז נישט היימלעך.

שטעלסט אונטער אַן אויער.

„היינט דאַרף עס געשען — אינמיטן דער נאַכט אָדער פאַרטאָג. דאָס מאָל שוין זיכער. אָבער, די מענער נאָכנישט, דערווייל בלויז די פרויען!"

רעדסט גאָרנישט, פרעגסט זיך בלויז איין וואָרט איבער:

— זיכער?

— זיכער!

ס'איז פינצטער, די פרוי שטייט לעבן מיר, זי טוליעט זיך:

— לייבל...

צפורהלע האַלט מיך פעסט, אונטער דער האַנט:

— גיי נישט אַוועק!

— ניין, כ'גיי נישט, לאָזט מיך נאָר בלויז אויף עטלעכע מינוט —

— לייבל! —

דאַכט זיך, אַז געזאָגט האָט דאָס אסתרל.

אויף דער גאַס איז קאַלט, עס פעלט אַ געדיכטער שניי. אין נאָענטן קריסט־לעכן געוועלב איז פול. איך וואַרט אין דרויסן. ס'איז פוסט אויףביידע טראָ־טואַרן און אויב אַפילו ס'וועט ווער אָנקומען, פאַרבייגיין — בלאָזט אים דער ווינט מיט שניי אַנטקעגן אין פּנים. ער וועט מיך נישט באַמערקן.

דורך אַ הינטערטיר רוף איך אַרויס די קרעמערין. זי איז אַ באַקאַנטע קריס־טין, אַלע יאָרן מיט איר געלעבט אין די בעסטע באַציונגען. געהאַנדלט צווישן זיך, אַן אַלטע גוטע פריינדין, דערצו אַ יונגע פרוי, אַן איידעלע אין כאַראַקטער.

— פאַני — הויב איך אָן.

— פאַניע — רייסט זי מיר איבער — כ'וועל זיך פריער אַרומקוקן צי קיי־נער באַמערקט נישט, אַז כ'רעד מיט דיר.

— ניין, קיינער נישט, נו, גוט, רעד!

— פאַני — זאָג איך — קענסט דאָך מיין פרוי און שוועגערין —

— איידעלע קינדער — זאָגט זי.

כ'בין צופרידן און שטאַמל ווייטער:

— כ'וויל באַצאָלן, איין נאַכט נאָר, אין באַראַק איז קאַלט — זיי זענען פאַרקילט, איין נאַכט נאָר לאָז, זיי וועלן זיך דערוואַרעמען, איבערשלאָפן ביי דיר, נישט קיין בעט בעט איך, נאָר אַפילו בלויז אויף דער פאָדלאָגע זיך לייגן. ביי דער קיך, איין נאַכט נאָר זיך דערוואַרעמען —

זי שמייכלט:

— כ'קאָן נישט, מיין מאַן וועט נישט לאָזן! בעט עפּעס אַנדערש, אפשר יאָ, נייז, דאָס קאָן איך נישט.

כ'האָב נישט ווייט פונדאַנען אַ צווייטן באַקאַנטן קריסט. גאָר אַ פיינער מענטש, אַ פריינט. נאָר אים מוז איך אויסזאָגן דעם אמת. גוט, דער שניי פאַלט נאָך. מ'קאָן איצט דרייסט גיין צו אים.

ער נעמט מיך אויף גאָר פיין, נאָר עס ווונדערט אים שטאַרק, וואָס כ'וויל זיין לעבן איינשטעלן און כ'האָב אויף אים נישט קיין רחמנות.

— פאַניע, — באַרואיק איך אים — וועסט זיי, די צוויי פרויען, באַהאַלטן אין קעלער, נאָר איין נאַכט. מ'וועט דאָך אינערגעץ נישט זוכן, נאָר בלויז פון באַראַק אַרויסנעמען די מענטשן.

ער קוקט מיך אָן:

— כ'זע, אַז דו ביסט מיר אַ שונא.

אַ דריטער האָט מיך גוט פאַרשטאַנען און מיטגעזיפצט, נאָר פונקט היינט ביינאַכט קאָן ער נישט, ווייל היינט אין אָוונט קומט ביי אים אין דער וווינונג פאָר אַ פאַרווייַלונג, אַ באַל — מיר קאָנען נאָך דורך די געסט אַנטדעקט ווערן.

— יאָ, ער איז גערעכט — אַזוי טראַכט איך, שוין שטייענדיק אויף דער גאַס און איך טראַכט שוין אויך וועגן צוריקגיין צו זיי אין באַראַק, נישטאָ קיין עצה. מער האָב איך שוין נישט וווּ צו גיין. כ'לאָז אַראָפּ די הענט.

אָבער —

„לייבל" — דערמאָן איך זיך.

„גיי נישט אַוועק" —

„אסתרל און צפּורהלע" —

געוואַלט! —

כ'האָב נישט געשריגן, נאָר צוריקגיין ליידיק קאָן איך נישט!

כ'ווייס נישט פונוואַנען כ'האָב זיך גענומען אויף דעם הויף. ס'איז נישט ווייט פון אונזער באַראַק. אַן אַמאָליק יידישער הויף. אָרעמע קריסטן וווינען איצט דאָ.

כ'קריך אַרויף איבער צעדרייטע שטיגן אויף אַ בוידעם און אין דער פינצטער טאַפּ איך די ווענט — „צי וווינען דאָ מענטשן, צי נישט?"

בענץ! כ'האָב זיך צעקלאַפּט דעם קאָפּ אין וואַנט. קיין ווייטיק פיל איך נישט. אַביסל שווינדלט מיר בלויז פאַר די אויגן. דאַכט זיך, אַז כ'בין נישט געפאַלן.

— ווער איז דאָרט? — הער איך אַ פרויען־שטימע.

איך קוק זיך אַרום — עס לייכט אַרויס פון אַ טיר. כ'גיי אַריין: אָפּגעהאַקטע ווענט. דריי קינדערלעך ליגן אין אַ וויגל. די מוטער — אָפּגעריסן. אַ קאַץ ליגט אויף דער וואַרעמער קיך און פליגן רייצן זיך מיט איר, טאַנצן אַרויף און אַראָפּ.

— אַ ייד! — שרייט זי אַרויס.

— פאַני — וויל איך אָנהייבן.

— געוואַלט — שרייט זי — מ'וועט מיך שיסן! אַ ייד! גיך אַרויס! ווי מיינע אָרעמע קינדערלעך!

— כ׳וועל דיר געבן, וועסט האָבן פּאָר זיי אַ שטיקל ברויט מיט פּוטער — פּרווו איך זאָגן.

— ג ע וו אַ ל ט ! ער שטייט נאָך ! יעזוס ! זשאַנדאַרן ! פּ אָ ל י צ יי ! ! !
דעם וועג פון די שטיגן אַראָפּ געדענק איך נישט.

„מיינע אָרעמע קינדערלעך" — האָט מיר געקלונגען אין די אויערן.

„אסתרל און צפּורהלע".

כ׳האָב געמוזט צו זיך רעדן הויך. מ׳האָט נאָך ביי די שכנים געקאָנט הערן רעדן.

עס מאַכט זיך אויף אַ טיר — פּאַרטער :

— ווער איז דאָרט, ווער איז עס ? אויך אַ פרויען־שטימע, נאָר נישט קיין יונגע, כ׳וויל אַנטלויפן, אָבער —

„אסתרל און צפּורהלע".

„היינט אויף זיכער". — — —

כ׳שטיי אין אַ קליין שטיבל. ווענט פון בלויז טונקעלע ברעטער, קאַלט, איין אייזערן בעטל און זי, די עלטערע קריסטין, צי איז זי נישט קיין מכשפה ? — שוואַרצע, האַלב־גרויע האָר, צעלאָזענע איבער די אויגן, אַזעלכע ווילדע, אַ לאַנגע, דאַרע פיגור, אויסגעצויגענע הענט מיט לאַנגע, דינע פינגער. עפּעס אַזעלכע מל־בושים !

— אַ ייד ? ! — זי שרייט נישט, נאָר שמייכלט און זאָגט גלייך שטיל :

— אוי, זעץ זיך, נעבעך אַן אָרעמער ייד. וואָס ביסטו אַזוי דערשראָקן. האַ ? —

— שש־שאַ — בעט איך זי.

— מאַכט נישט אויס — באַרואיקט זי מיך —עס שטייט נישט קיינער הינ־טערן פענצטער. קיינער וועט נישט הערן. שרעק זיך נישט, אָ, אָרעמער מענטש ! ער האָט נעבעך מורא, נעבעך איבערגעשראָקן.

— ווו זענען אַלע ? — פרעג איך.

— אַלע — זאָגט זי — ווער אַלע ?

— כ׳בין אַן אַלטע, אַליין, אָן אַ מאַן, אָן קינדער, איינע אַליין.

„עפּעס מאָדנע, ווי אַ מכשפה" — טראַכט איך.

איך שטאַמל ווידער :

— מיין פרוי... שוועגערין... קראַנק... היינט ביינאַכט... בלויז זיך דערוואַ־רעמען, מער גאָרנישט, כ׳וועל באַצאָלן —

— באַצאָלן, באַשמאָלן ! זאָלן זיי גיכער קומען, די אָרעמע קינדער, נעבעך קראַנק, מ׳דאַרף נישט באַצאָלן !

גיך בין איך געלאָפן אויף דער גאַס. כ׳ווייס נישט, צי ס׳איז נאָך געפאַלן אַ שניי, צי נישט, צי ס׳האָט מיך ווער געזען לויפן, צי נישט, נאָר — אַ מאָדנע מכ־שפה, אַ לאַכנדיקע, איז געלאָפן לעבן מיר און געשריגן :

— שרעק זיך נישט, שרעק זיך נישט, אָרעמינקער !

**
*

אין באַראַק איז געווען פינצטער. שאָטנס האָבן זיך נאָך געסודעט „אויף זי־כער שוין היינט, אויף זיכער !".

אסתרל און צפורהלע האָבן מיך אַרומגעכאַפּט:

— ווו ביסטו אַזוי לאַנג געווען? — לאָמיר זיין צוזאַמען!

— יאָ, קינדערלעך, אָרעמע, צוזאַמען, צוזאַמען וועלן מיר זיין. קומט גיבער! כ'בין אַרויס. זיי הינטער מיר. כ'האָב זיי גענומען אונטער די הענט און געזאָגט:

— קומט גיך, דרייסט, לאָמיר רעדן פּויליש. מיר גייען אין גאַס אַריין. די „וואַכע" איז איצט נישטאָ ביים לאַגער־טויער. ס'איז אַ שנײ. קומט גיך. שרעקט זיך נישט. נישט ווייט!

כ'האָב זיי אַלץ דערציילט.

— נאָר זאָגט איר, אַז איר זענט היינט פּאַרקילט, קראַנק אַביסל, זי קאָן נאָך חרטה האָבן, הערנדיק דעם אמת.

זיי פרעגן מיך צי ס'איז דאָרט רו אַ קעלער, ווו זיך צו באַהאַלטן.

— ניין, קיין קעלער איז, דאַכט זיך, דאָרט נישטאָ, אָבער — אפשר וועט גאָט העלפן!

שטילערהייט האָבן מיר זיך צוגעגנבעט צו איר טיר און נישט אָנקלאַפּנדיק — אַריין.

— גוטנאָוונט!

— גוטנאָוונט!

אין שטוב איז שוין געווען אַ ליבע וואַרעמקייט. דאָס האָט זי איינגעהייצט בכדי צו דערוואַרעמען די פאַרקילטע. זי האָט זיך גענומען פּאָרען אַרום אונז.

— אַ שאָד נאָר, וואָס כ'האָב נישט מיט וואָס אייך מכבד צו זיין. ס'איז גאָר־נישטאָ אין שטוב.

כ'האָב אַרויסגענומען אַ מטבע, דערלאַנגט, זי זאָל עפּעס קויפן.

אין אַ האַלבע שעה אַרום האָבן מיר געגעסן צוזאַמען מיט איר. ס'איז אונז געוואָרן וואַרעמער אין גוף און אויף דער נשמה. באַלד האָט זי אויסגעבעטעט פון אַלט־וואַרג אַ געלעגער אויף דער פּאָדלאָגע אין אַ ווינקל. מיר האָבן זיך אַוועקגעלייגט, צו־דעקנדיק זיך מיט אונזערע מאַנטלען. אויך זי האָט זיך געלייגט אויפן אייזערנעם בעטל און גלייך הויך גענומען שנאָרכן. אין שטוב איז געוואָרן פינצטער.

— עפּעס אַ מכשפה — רוימט מיר איין צפורהלע.

— ש־ש־שאַ! — רעד נישט, הער נאָר דעם ווינט אינדרויסן.

אסתרל איז אומרויק און דאַנקט גאָט, וואָס אין שטיבעלע איז אַזוי פינצטער.

די „מכשפה" האָט זיך כסדר איבערגעוועקט און געפרעגט פאַרוואָס מיר שלאָפן נישט. מיר האָבן געשוויגן, נישט געענטפערט, נאָר בלויז געציטערט, דערמאָנענדיק זיך, אַז אין באַראַק איז קאַלט און אַז מען סודעט זיך דאָרט. מיר האָבן נישט גע־קאָנט שלאָפן.

דער זייגער, ביי אַ שכן איבער דער וואַנט, האָט דערווייל געקלונגען צוועלף און שפּעטער: איינס, שוין צוויי, האַלב־דריי, דריי און מיר האָבן זיך נאָך אַלץ געדרייט אויפן געלעגער.

— ס'מוז אייך זיין האַרט? — הערט מען איר קול.

מיר מאַכן זיך נישט הערנדיק און אַלס ענטפער נעמען מיר אַלע שנאָרכן, זי זאָל מיינען, אַז מען שלאָפט. האַרט איז אונז טאַקע נישט, מיר פילן עס נישט. אַ

פאַר מינוט — זי כראָפּעט ווידער. מיר דרייען זיך ווייטער אין דער פינצטערניש פון איין זייט אויף דער אַנדערער, מיר קאָנען קיין אויג נישט צומאַכן, ביז —

— 1, 2, 3, 4, 5 —

אַזוי האָט דער זייגער שוין געקלונגען. פאַר די אויגן שטייט אונז כסדר דער באַראַק. און מיטאַמאָל :

— טאַ־טאַ־טאַ־טאַ ! —

מיר רוקן זיך אַלע ענגער צוזאַמען.

— טאַ־טאַ — טאַ־טאַ ! — — — —

מיר טוליען זיך אַלע צונויף. די הערצער דערפילן זיך, זיי קלאַפּן נישט, נאָר וואַרפן זיך און שטייען, וואַרפן זיך ווידער —

— טאַ־טאַ־טאַ־טאַ ! —

— מ׳שיסט ! — זאָגט די אַלטע פון בעט אַרויס — מ׳שיסט עפּעס !

— פאַני גוטאָווא, ווו שיסט מען אַזוי שרעקלעך ? — פרעגט אַ שכנטע דורך דער וואַנט.

— כ׳ווייס נישט — ענטפערט אונזער באַלעבאָסטע — נאָר עפּעס דאָ, דאַכט זיך, נישט ווייט.

זי פרעגט אונז שטיל, ווו דאָס קאָן זיין.

— מיר ווייסן נישט ! — ענטפערן מיר אַלע צוזאַמען פון ווינקל אַרויס.

— וואָס ציטערן אייערע קולות ? — פרעגט זי ווייטער שטיל — מען מיינט נישט חלילה אייך.

— אוודאי נישט — ענטפערן מיר.

— שוין ! — רוימט אונז איין אסתרל.

— שוין זיך געענדיקט ! — חזרט איבער צפורהלע.

— „אונזערע אָרעמע ברידער און שוועסטער !"

— „ווער ווייסט, ווער ס׳איז שוין דאָרט געפאַלן !"

עס קנאַלן אָן איבעררייס שאָסן. די אַלטע אין בעט נעמט זיך צלמען און שעפּטשעט.

— מ׳וועט נאָך דאָ אויך באַלד זוכן — ציטערט אסתרל.

— ווו גייט מען אַצינד? — פרעגט צפורהלע.

— שטילער — זאָג איך, און באַלד — זיי נאָך מיר :

— שמע־ישראל !

— שמע־ישראל ! — — —

— — — — — — — — — — — — —

אין אַ האַלבער שעה אַרום האָט אויפגעהערט דאָס שיסעריי.

— ווו גייט מען איצט — פרעגן זיי מיך.

— שטילער ! די אַלטע שלאָפט, וועקט זי נישט אויף !

די אַלטע שנאָרכט טאַקע, נאָר פּלוצים רייסט זי זיך איבער און קלאַפּט אָן אין דער וואַנט צו דער שכנטע :

— פאַני לעווינסקאַ, אַ וואַזשנעם חלום האָב איך איצט געהאַט.

— לאָמיך הערן — זאָגט יענע.

— ס'האָט זיך מיר געחלומט, אַז מ'נעמט אַרויס פון די באַראַקן, פון לאַגער — צום טויט — שוין אויך די לעצטע יידן, די אַרבעטער, און מען פירט זיי אויף דער גאַס אין רייען צום בית־עולם. אַרום און אַרום האָט מען געשאָסן און אַזויפיל טויטע יידן פאַלן.

מיר טוליען זיך צוזאַמען.

— יינגלעך און מיידלעך.

איך פיל, אין דער פינצטער, הענט נעמען מיך פעסטער אַרום.

— איך אַנטלויף, מען יאָגט און מען שיסט פון אַלע זייטן.

— און ס'וועט אַזוי זיין — רייסט איר איבער די שכנטע.

— אָבער הערט נאָר, הערט נאָר דעם סוף:

— צום סוף איז פלוצים פון די געפאַלענע טויטע יידן געוואָרן אָפיצירן. אָפי־צירן מיט לעדערנע פאַסקעס און געווער. מאָדנע אָפיצירן, מיט לאַנגע בערד. באַלד האָט זיך געשאַפן אַ יידישע אַרמיי, וועלכע האָט גענומען יאָגן די דייטשן. זיי גע־יאָגט, געיאָגט און פאַרטיליקט.

— אַ מכשפה! — ציטערט צפורהלע.

— הער נאָר דעם ניגון פון דערציילן, עס שוידערט! — זאָגט אסתרל.

אין דרויסן האָט גענומען טאָגן. מ'האָט זיך אָנגעטון. די אַלטע אויך.

— „וווהין גייט מען איצט?" — מיר שוידערן אַלע פון קעלט.

— מאַכן עפּעס עסן אויף איבערבייס? — פרעגט די אַלטע.

— ניין, דערווייל אַ דאַנק, נאָר אַ קליינע בקשה האָב איך: זי זאָל צוגיין צו די באַראַקן און זען צי די יידן גייען שוין צו דער אַרבעט.

זי איז גיך אַרויס און מיר האָבן געציטערט פאַרן ענטפער. די הערצער האָבן זיך אונז געוואָרפן.

אין עטלעכע מינוט אַרום, איז זי אַריינגעקומען און געזאָגט:

— וואַשט זיך גיך, ווייל די יידן גייען שוין צו דער אַרבעט.

געוואַשן האָבן מיר זיך נישט, נאָר כ'האָב אַרויסגענומען עטלעכע מטבעות און אַוועקגעלייגט ביי איר אויפן טישל. זי האָט געשמייכלט און געדאַנקט. איך האָב זי געפרעגט:

— ווי הייסטו?

— מ'רופט מיך — האָט זי געענטפערט — „טשאַטקע".

— אויף ווידערזען „טשאַטקע!" — מיר האָבן געדאַנקט און זיך געזעגנט.

פאַרן טויער האָבן מיר פונקט געטראָפן די יידישע אַרבעטער. מיר זענען אַריין אין די רייען און זיי — שמייכלענדיקע, וואָס עס איז גאָרנישט געשען ביי זיי בייַ־נאַכט — האָבן געפרעגט, צי מיר ווייסן נישט, וווּ מ'האָט פאַרטאָג געשאָסן.

פאַראַנען טעג פון ניסים, מען מוז גלויבן אין השגחה פרטיות, אַן אויג וואַכט אָן אויפהער איבער אונז.

ביי וואַצעקן, אונזער שכן, זענען פאַרלוירן געוואָרן עטלעכע הינער. וואַצעק איז אָן אָרעמאַן. אָן די הינער, וועלכע לייגן אַפילו ווינטער אייער, — וואָלט ער געשטאָרבן פון נויט. ליאַרעמט ער, וואַצעק, צווישן די שכנים. אַלע איז ער חושד און אויב מען וועט אים נישט צוריקגעבן די הינער — מעלדעט ער גלייך דער פּאָליציי.

אַז פּאָליציי קומט — ווייסן מיר — זוכט זי ביי אַלע שכנים און בפרט ביי פעלעקן. אַ גוטער עסק! און די דראָונגען העלפן נישט — די הינער גיט קיינער נישט אַוועק.

גייט אַרום פעלעק אַ צעמישטער. אומשולדיק קענען מיר נאָך חלילה אַריינפאַלן! איך לייג שוין פאַר, מיר זאָלן געבן געלט, פעלעק זאָל באַצאָלן פאַר די הינער. מכלומרשט באָרגן דאָס געלט וואַצעקן, אבי שוויג, גיי נישט צו דער פּאָליציי, מעלד נישט. גיט מיר אָבער פעלעק צו פאַרשטיין, אַז עס וועט זיין נאָך ערגער: וואַצעקן וועט דאָס אויסזען פאַרדעכטיק און שפּעטער וועט מען ביי יעדער גנבה קומען צו אים זוכן, ווייל אַזוי איז ער שוין אויך באַקאַנט אַלס אַ גנב. וואָס טוט מען? — די שעהן לויפן. מיר זענען פאַרצווייפלט.

אָבער פלוצים, פאַרנאַכט, וואַצעק וויל שוין גיין צו דער פּאָליציי מעלדן — די הינער יאָווען זיך. פון וואַנען? — ווער ווייסט? — אבי זיי זענען דאָ.

פעלעק קומט גיך אַריינצולויפן:

— אַ נס, אַ נס! — שרייט ער — שוין, איר קאָנט שוין איבערבייסן. שוין באַלד פינצטער אין דרויסן.

און פון שמחה באַשליסט ער אונז היינט צו מאַכן אַ שטיקל יום־טוב. ער הייסט אונז איצט ארויסגיין פון באַהעלטעניש, ווו מיר שוידערן פון קעלט. (ס'איז היינט אַ שטאַרקער פראָסט) און אַ ביסל זיך וואַרעמען ביים אייוועלע אין שטוב. ס'איז אַ נחת, אַזוי וואַרעם, אַז דער פראָסט איז אַזש אַראָפּ פון די שויבן. ער, פעלעק, וועט שטיין ביים פענצטער און אַכטונג געבן, ס'זאָל קיינער נישט אַריינקוקן.

מיר גייען טאַקע אַרויס און ביים אייוועלע — אַ מחיה. וואַרעם — אַ גן־עדן!

פלוצים — אַ הויכע פיגור, פון יענער זייט, פון דרויסן, קוקט אַריין גלייך אין פענצטער מיט די אויגן געווענדעט צו אונז! קוקט און רעדט גאָרנישט!

פעלעקס שמירה איז קיין שמירה נישט. כמעט אַ בלינדער מענטש — האָט ער נישט געזען, אַז עס דערנענטערט זיך ווער צום הייזל.

מיר וואָלטן זיך אַריינגערוקט צוריק אין „לאָך", ס'וועט אָבער זיין נאָך ערגער: יענער וועט זען אויך דאָס באַהעלטעניש.

אויף פעלעקס „אוי" — קומט צולויפן די „טשאָטקע" און — צוערשט ווערט איר נישט גוט, דערזעענדיק די פרעמדע געשטאַלט אין פענצטער, נאָר באַלד צעלאַכט זי זיך און שרייט אַרויס צו יענעם:

— גוטנאָוונט !

— גוטן אָוונט ! — ענטפערט יענער — נאָר כ'ווייס נישט ווער עס איז דאָרט, כ'זע נישט, עפנט די טיר !

ס'איז געווען דער בלינדער פּולקאָווסקי, וועלכער האָט — טאַפּנדיק מיט די הענט — צוגעטראָפן צום פענצטער און געמיינט, אַז עס איז די טיר.

ער האָט עפּעס געפרעגט און איז אַוועק.

באַלד ווערט פינצטער. די פעלקאָווע פאַרהענגט ביידע פענצטער מיט קאָלדרעס — געמאַכט פון דאָרפישער „אייגענער לייוונט" און מען צינדט אָן דאָס לעמפּעלע אין שטוב.

אַ גוטער סימן ! אַ סימן, אַז פעלעק האָט היינט פון דאָרף אַהיימגעברענגט צו לייענען אַ „כתיבה" — אַ געהיים בלעטל, וועלכעס ער באַקומט אָפט אונטערן אויסרייד, אַז די שוועסטער, די „טשאַטקע", לייענט אים דאָס פאָר.

מיר זעצן זיך אויף דער פּאָדלאָגע. אינמיטן — איך, הינטער מיר — מיין חברה, מיט די פּנימער צו מיר — פעלעק, די פעלקאָווע און די „טשאַטקע". זי האַלט דאָס לעמפּל הויך איבער מיין קאָפּ און איך — דאָס בלעטל אין האַנט און נעם פאָרלייענען נייעס.

עס זענען דאָ אַסך ידיעות, פּאָליטישע און גלאַט טשעקאַווע. וועגן יידן געפינט זיך אויך עפּעס, נאָר דאָס מוז איך צוערשט לייענען שטיל, פאַר זיך, און ערשט דערנאָך, הויך, פאַר אַלע. כ'מוז עס פריער אויסבעסערן, קאָריגירן, אַרויסוואַרפן גאַנצע זאַצן און אַריינשטעלן פרישע, טיילמאָל אַפילו דעם קעגנזאַץ, פון וועלכן עס דרינגט, אַז עס איז אַ מצוה צו ראַטעווען יידן. מ'וועט דערפאַר שפּעטער באַלוינט ווערן. די פּאָליטיק לייען איך כסדר, נאָר אַזוי ווי פעלעק זאָגט אָפט. אַז ער פאַר־שטייט נישט — טייטש איך אים אויס, אַז „שוין, די מלחמה ענדיקט זיך שוין באַלד, אַזוי זעט מען בפירוש". כאָטש בפירוש איז געשריבן אין בלעטל, אַז זי איז נאָך אַ פאַו־שלעפּטע קרענק, די מלחמה. נאָר ס'איז גלייכער, אַז פעלעק זאָל דערפון נישט וויסן. כ'האָב אַפילו געוואָלט „פאָרלייענען" אַן אַרטיקעלע, אַז די מלחמה ענ־דיקט זיך שוין אין עטלעכע חדשים אַרום, נאָר כ'האָב נישט באַוויזן: אינמיטן „צו־זאַמענשטעלן" דאָס אַרטיקעלע — ש,־שאַ — עס רודערט זיך עפּעס הינטערן פענצטער ! מיר הערן זיך גוט איין — עס רודערט זיך טאַקע דאָרט ! און כאָטש די פענצטער זענען געווען גוט פאַרהאַנגען און כאָטש איך האָב געלייענט אַזוי שטיל, אַז אין דרויסן וואָלט אוממעגלעך געווען צו הערן אַפילו אַ וואָרט — דאָך מאַכט מען גיך פינצטער און די „טשאַטקע" גייט צו צו דער שויב. זי נעמט אַוועק די קאָלדרע — אַ מענטש שטייט ! ער אַנטלויפט נישט. ער האָט זיכער עפּעס גע־הערט. קוקט ער איצט דרייסט אַריין ! ער שטייט און קוקט !

פעלעק, די פעלקאָווע און די „טשאַטקע" לויפן אַרויס און מיר — דערשראָקן, איינס־צוויי, אַריין אין באַהעלטעניש. מיר הערן: מען שרייט אין דרויסן. אַ פרעמד קול. דאָס שרייט יענער, אויך פעלעק שרייט.

די „טשאַטקע" קומט אַריין אין שטוב מיט אַ געלעכטער, שטעקט אַריין דעם קאָפּ צו אונז אין טירעלע:

— דאָס איז דער צעחושטער זון פון לאָמען פלאַרעק. דער פאָטער האָט אים אַרויסגעטריבן פון שטוב, וויל ער דאָ שלאָפן.

— פאַרוואָס שרייט איצט פעלעק אין דרויסן ?

— מען מוז צו אים שרייען — זאָגט די טשאַטקע — ווייל ער איז טויב, דער משוגענער, אַנדערש הערט ער נישט.

ביינאַכט, אויפן געלעגער, האָט יעדער פון אונז נאָכגעזוכט אין זכרון, געוואָלט זיך דערמאָנען אונזערע זכותים און קיינער האָט נישט געפונען.

אסתרל זאָגט, אַז איר באָבעלע באַמיט זיך אַזוי פאַר אונז.

⁂

אסתרל איז זיכער, אַז איר באָבעלע זיצט טאָקע אין ווינקל און היט אונז. צפּורהלע שרעקט זיך דערפאַר ביינאַכט אויפצועפענען די אויגן. מיך האָט איינ־מאָל אָנגענומען אַ חשק צו זען מיין פרוים באָבעלע, האָב איך אַ גאַנצע נאַכט גע־האַלטן אָנגעשטעלט די אויגן אין דעם ווינקל הינטער אסתרלען. דאָס באָבעלע האָט זיך אָבער ווייניק געוויזן. עטלעכע מאָל איז זי יאָ פון דער פינצטערניש אַרויסגע־שוווּמען, נאָר יעדעס מאָל אין אַן אַנדער געשטאַלט. כסדר אין אַ מיט־פּערל־באַזעצט קופּקעלע, נאָר דאָס פּנים אַלעמאָל אַן אַנדערס, זיך באַוויזן און צוריק פאַרשוווּנדן.

פון דעמאָלט אָן, אַז כ'האַלט אַפילו פאַרמאַכט די אויגן, זע איך זי אויך. כ'האָב וועגן דעם דערציילט צפּורהלען, האָט זי אין אָנהויב מורא געקריגן, נאָר איצט האָט זי זיך שוין צוגעוווינט און אַן שרעק זעט זי זי אָפט, ווען זי האַלט די אויגן אונטערן צודעק. אַ ווייל באָבעלע איז עס. זי האָט פאַר איר קיין מורא נישט, מיר זאָלן אַזוי קיין מורא נישט האָבן פאַר אַלע לעבעדיקע.

איינמאָל האָט פאַר מיר דאָס באָבעלע אָנטפּלעקט, אַז פאַר טויטע דאַרף מען זיך נישט שרעקן, אויך נישט פאַר שדים, רוחות, משחיתים און מזיקים. אויף יע־נער וועלט — האָט זי געזאָגט — האָט זי זיך דערוווּסט, אַז די אַלע זענען נישט שעד־לעך. דער גרעסטער משחית — אויב ער לעבט נישט — וועט ער קיין שלעכטס נישט טון.

כ'האָב זיך שפּעטער איבערגעלייגט און באַרעכנט, אַז מיין פרוים באָבעלע ע"ה איז אַ קלוגע יידענע. פאַר אַ קליין לעבעדיק קינד מוז מען זיך באַהאַלטן און — די שדים — הונדערט יאָר זאָלן זיי לעבן — האָבן דיך גאַרנישט אין זינען.

כ'האָב די געדאַנקען צוזאַמען מיטן חלום איבערגעגעבן מיין חברה אין באַ־העלטעניש. נאָכן אַריינטראַכטן איז מען געקומען צו דער מסקנא, און באַשלאָסן דאָס צו פאַרעפנטלעכן נאָך דער מלחמה, אַז גאָט וועט העלפן, אין פאָרם פון החל־טות :

1) מתים, לצים, רוחות, שדים, מזיקים, און משחיתים זענען נישט שעדלעך (אַפילו פגירות נאָך לעבעדיקע אויך נישט).

2) אין חלום דאַקעגן, האָבן זיי דיך ליב צו פּייניקן (שעדלעך איז עס אָבער נישט).

3) טויטע זאַכן פון שטענדיק (חפצים) קענען נישט ברענגען שאָדן, נישט דירעקט און נישט אומדירעקט, נישט וואַכערהייט, נישט אין חלום, נישט בייטאָג און נישט ביינאַכט.

4) אַלע לעבעדיקע באַשעפענישן — אַ חוץ דעם מענטש (למשל די קאַץ, הינער א. א.) — קאָנען ברענגען שאָדן, נאָר אומדירעקט.

5) אַ לעבעדיקער מענטש איז שעדלעך בייטאָג און ביינאַכט. ער שאַדנט די־רעקט און אומדירעקט.

6) דאַקעגן אין חלום קען ער דיר גאָרנישט טון. פּייפסט אויף אים.

פאַר די החלטות האָבן געהויבן די הענט אויך די „טשאַטקע" און פּעלעק.

זינט דער געשיכטע מיטן חלום פון דער „טשאטקע", די ערשטע נאַכט ביי איר אין דער דירה, בין איך געוואָרן אַן אָפּטער איינגייער צו איר אין קליינעם שטי־בעלע. יעדן פאַרנאַכט, ווען מיר פלעגן מאַרשירן אַהיים פון דער אַרבעט אויף דער „פּלאַצוווקע" — אין לאַנגע רייען — אין לאַנגער אַריין שלאָפן, האָב איך אויסגע־רעכנט און שטענדיק זיך געשטעלט אין דער לעצטער ריי. פאַרבייגייענדיק איר הויז איז שוין געווען אַ שפּאָר ביסל פינצטער, האָב איך, צום ערשט גוט אַרומקוקנדיק זיך, זיך אַרויסגעגנבעט פון דער ריי, אין דער זייט, גיך פאַרשוווּנדן אין איר הויף, נאָכגעקוקט פון הינטערן פּלויט אָפּער, צי די פּאַרטיע גייט ווייטער און זעענדיק, אַז מען האָט נישט באַמערקט מיין פאַרשווינדן — בין איך שנעל אַריין צו דער טשאַטקע אין שטוב. זי פלעגט מיך שטענדיק גוט אויפנעמען, געפרעגט, וואָס די קראַנקע מאַכן, ווי עס גייט זיי און געזאָגט אַ גוט וואָרט. אַן אויסרייד צו איר אַריינצוקומען האָב איך אַלעמאָל געהאַט: אַמאָל מיטגעברענגט אַביסל אומריינע וועש צו וואַשן, אַ צווייט מאָל, זיך געקומען פרעגן, צי זי איז שוין טרוקן, אַ דריט מאָל — אָפּנעמען די ריינע וועש און אַזוי יעדעס מאָל עפּעס אַנדערש. שטענדיק פלעג איך איר איבער־לאָזן אַביסל געלט און זי האָט געדאַנקט.

איינמאָל האָב איך זי געפרעגט וועגן איר פּרנסה, פון וואָס זי האַלט זיך אויס.

— מ'גיט זיך אַן עצה — האָט זי מיר געענטפערט — אַביסל האַנדלט מען אין מאַרק, אַביסל אַזוי זיך, אַבי ס'זאָל זיין צום לעבן.

אַרויסגייענדיק באַגעגנט מיך, הינטער איר טיר, אַ געשטאַלט. ס'איז שוין גע־ווען גוט פינצטער — האָב איך יענעמס געזיכט נישט געזען. יענער האָט אויך מיין פּנים נישט דערקענט.

ער פאַרטשעפּעט מיך ביים אַרבל און זעענדיק, אַז איך בין אַ מאַנספּערשוין, פרעגט ער מיך, צי איך גיי פון דער אַלטער „טשאַטקע".

מיין האַרץ הייבט אָן קלאַפּן און כ'ענטפער, אַז יאָ.

— ס'לוינט היינט אַריינצוגיין? — פרעגט ער.

כ'פאַרשטיי נישט וואָס ער מיינט — ווייס איך נישט וואָס צו ענטפערן.

— וואָס הייסט? — פרעג איך צוריק.

— נו — זאָגט ער שטיל — וועלכע איז היינט דאָרט דאָ — די שוואַרצע, צי די געלע?

— נישט די שוואַרצע און נישט די געלע — זאָג איך.

— און דו קריכסט צו דער אַלטער אַליין — שמייכלט ער.

— יאָ!

— האָסט אַ קופּערנעם יצר־הרע — צעלאַכט ער זיך און גיט מיר באַלד אַן עצה:

— קאָנסט ביי איר באַשטעלן אַ יונגע. אַלץ איינס, קאָנסט זיך פרעגן, זי וועט דיר שוין זאָגן, ווען האָסט צו קומען.

יענער איז אַרויס אויף דער גאַס גלייך מיט מיר, ווייל צו דער אַלטער אַליין

האָט ער נישט נאָכוואָס אַריינצוגיין. איך בין שנעל אַוועק, געדאַנקט גאָט, וואָס ער האָט נישט דערקענט מיין נאָז און אויגן. כ'האָב געשמייכלט און זיך דערמאָנט איר ענטפער אויף מיין פראַגע וועגן פרנסה —

„מ'גיט זיך אַן עצה" —

און גיך בין איך דורך די דראָטן אַריין אין באַראַק שלאָפן.

אויף דעם געלעגער, אין שטרוי, זענען מיר געקומען מאָדנע מחשבות אין קאָפּ אַריין און געטראַכט האָב איך:

— זי איז אַ גוטער מענטש, די אַלטע, ס'לוינט בעסער צו גיין צו איר אַליין, מיט איר וועט זיך אפשר לאָזן עפּעס מאַכן!

***

דער צומאָרגנדיקער אַרבעטס־טאָג האָט געדויערט זייער לאַנג, מ'האָט געאַר־בעט און ווידער זיך געסודעט, מ'האָט געשמועסט, מ'האָט געהערט און — דער עיקר — מ'האָט געפילט, אַז עס גרייט זיך.

מיין פרוי, ווי שטענדיק, האָט געאַרבעט און אונטערגעברומט אַ לידל. איך בין געווען פול מיט פּלענער, טאַקע וועגן דער אַלטער אַליין, דער טשאַטקע.

מ'האָט דערלעבט דעם פאַרנאַכט, די ריי האָט זיך איינגעשטעלט, איך, ווידער, דער לעצטער, מען האָט מאַרשירט אין דער פינצטערניש אויף די גאַסן און ווי מען האָט זיך נאָר דערנענטערט צו דער טשאַטקעס הויף, האָב איך זיך אַרויסגעגנבעט און אַריין צו איר. דאָס מאָל שוין צו רעדן — נישט וועגן וועש אָדער אַנדערע זייטיקע ענינים, נאָר צו דער זאַך.

זי האָט מיך געבעטן זיצן און געפרעגט, פאַרוואָס איך בין אַזוי צעמישט.

— גאָרנישט — האָב איך געענטפערט און גענומען ביי איר „טאַפּן דעם דופק".

מיר האָבן זיך אַוועקגעלאָזט אין אַ שמועס וועגן לעבן, פרנסה. מיר האָבן לאַנג גערעדט און — די אַלטע איז געוואָרן אומעטיק, זי איז צו מיר צו און אָפּגעפּרעסט אַ קוש אויפן שטערן. ס'איז מיטאַמאָל אַ וואַרעמקייט, אַ מוטערלעכע, זיך אין מיר צעגאַנגען — פון קאָפּ אַראָפּ און צוריק אַרויף, ביז אין דער נשמה אַריין. דער שמועס האָט זיך ווייטער געצויגן און געוואָרן וואָס אַמאָל אינטימער, ביסלעכווייז איז ער איבערגעגאַנגען, ווי אין אַ ווידוי — אַ ווידוי פון אַן אַלטער, איינזאַמער פרוי. זי האָט מיר דערציילט, אַז זי האָט קיינמאָל קיין מאַן נישט געהאַט, זי איז אַ טאָכטער פון דאָרף, נאָר מיט לאַנגע יאָרן צוריק איז זי פון דאָרט אַוועק, עס האָט זי געלאַנג־ווייליקט דאָס פּויערישע לעבן, די דאָרפישע מענטשן, די קליינלעכע מנהגים, ס'האָט זי געצויגן צו עפּעס גרעסערס, צו אַן אַנדערער וועלט, צו אַנדערע מענטשן — צו שטאָ־טישע, זי האָט אַליין נישט געוווסט צו וואָס, נאָר זי האָט געפילט, אַז אין דאָרף קאָן זי מער נישט זיין, זי האָט באַשלאָסן אַוועק. כאָטש די עלטערן זענען געווען קעגן — איז זי אַוועק אין שטאָט, געזוכט דאָס אַנדערע לעבן און געזוכט. זי האָט עס אַסך מאָל אָנגעכאַפּט, דאָס הייסט, שיר אָנגעכאַפּט, נאָר שטענדיק האָט עס זיך באַלד צו־ריק אַרויסגעדרייט פון אונטער דער האַנט. זי איז שוין אפילו געווען אין אַ קלויסטער, נאָר — עפּעס נישט דאָס האָט זי געמיינט, איז זי אַוועק און ווייטער געזוכט, געדינט ביי פּריצים, געוואָלט זען דאָס פּריצישע לעבן, ס'האָט זי אָבער אָפּגעשטויסן, אויס־געווען אין פאַרשידענע עקן פון לאַנד, אומעטום עפּעס געזוכט און גאָרנישט געפו־

גען. אַנשטאָט דעם — אַנטוישונגען, באַליידיקונגען, דורכפאַלן. קיין צוריק איז שוין נישט געווען — אוממעגלעך געווען. האָט דאָס לעבן זי גענומען פירן אַרויף און אַראָפּ, אַזוי ביז היינט. זי ווייסט נישט צי ס'איז אַ פאַרברעכן, צי נישט, אַמאָל דאַכט זיך איר, אַז יאָ און אַמאָל אַז נישט. אין גאָט גלויבט זי, נאָר דאָס לעבן פאַרשטייט זי נישט. אַצינד איז זי איינזאַם — אָן קינדער, אָן אַ היים, אָן נאָענטע און אָן אַ מענטש, וואָס זאָל זי פאַרשטיין.

זי האָט געענדיקט, מיר האָט אויסגעזען, אַז אָט, אָט צעוויינט זי זיך, די אַלטע, די איינזאַמע, אַרויסגעוואָרפענע פון לעבן, נאָר אַנשטאָט דעם, האָט זי זיך צעלאַכט, זיך צעלאַכט מיט עפּעס אַזאַ מאָדנע געלעכטער, וואָס בייסט. איך בין געבליבן זיצן און נישט געוווסט וואָס צו זאָגן, האָב איך זי גענומען טרייסטן:

— ביסט נישט איינזאַם, קאָנסט האָבן קינדער און ווער ס'זאָל דיך פאַרשטיין, אַ נאָענטן מענטש, כ'מיין — איך, מיין פרוי, מיין שוועגערין, מיר זענען דאָך — ווי זי אַליין ווייסט — אוודאי איינזאַמע מענטשן, עלנטע, קאָנען מיר ווערן איין פאַמיליע. „דינג ערגעץ אַ וווינונג — אין אַן עק, אין אַ זייט, מ'וועט דאָרט מאַכן אַ גוט באַהעלטעניש פאַר אונז, מ'וועט לעבן צוזאַמען. געלט האָבן מיר, מיר האָבן פאַרשטעקטע זאַכן אָפּצונעמען ביי היימישע פּאָליאַקן און אַז גאָט וועט העלפן — די מלחמה וועט זיך ענדיקן, מ'וועט איבערלעבן — וועסטו דערגרייכן דאָס, וואָס דו זוכסט פון דער יוגנט אָן — יענץ גרעסערע לעבן, מ'וועט צוזאַמען פאָרן, באַרייזן די וועלט, זוכן אַ נייע היים, זיך איינאָרדנען, וועסט פאַרגעסן אין געוועזענעם".

דאָס געשפּרעך צווישן אונז האָט זיך נאָך לאַנג געצויגן, איך געדענק נאָר דעם סוף:

— ניין, קיין דירה דאַרף מען נישט דינגען — האָט זי געזאָגט — זי האָט אַ ברודער אין איר געבורטס־דאָרף, אַן עלטערער מענטש פון איבער די פופציק, מיט בלויז אַ באָבע, אָן קינדער, דאָרט קאָן מען אַלץ מאַכן, מ'דאַרף נישט פריער איבעררעדן מיט אים, מ'קאָן, אַז מען וועט דאַרפן, גלייך אַהינגיין צוזאַמען מיט איר. אַז זי וועט אים נאָר זאָגן, פעלעקן (אַזוי הייסט ער איר ברודער) וועט ער גלייך באַשטיין אונז אַריינצונעמען, אויסבאַהאַלטן, איך זאָל נישט זאָרגן, ס'וועט שוין גוט זיין!

ווען כ'האָב געזאָגט „אַ גוטע נאַכט" און אַרויס אין דרויסן — האָב איך דאָס ערשטע מאָל, נאָך לאַנגע חדשים, דערפילט אַ גוטע לופט, זי איז זיך צעגאַנגען אין אַלע איברים.

*
**

פון דעמאָלט אָן בין איך געוואָרן אַן אָפטער איינגייער, אַן אָפטער גאַסט ביי דער טשאַטקע. כמעט יעדן אָוונט האָב איך זי באַזוכט, כ'האָב ביסלעכוויין גענומען איבערטראָגן צו איר אונזערע זאַכן און כסדר איר געהייסן זיך גרייטן.

— אפשר וועט גאָט העלפן און מ'וועט נישט דאַרפן — האָט זי מיך אַלעמאָל געטרייסט.

— אַזוי צי אַזוי בלייבן מיר שוין מיט דער טשאַטקע — פלעג איך ענטפערן.

זינט יענעם געשפּרעך האָט זי זיך אויך געפילט אַנדערש, די אַלטע, עפּעס היימלעכער, לעבעדיקער, עס זענען פאַר איר געוואָרן אינטערעסאַנט מיין געהיים באַ־

זוכן איר שטיבל און אונזערע געהיימע פּלענער. עס האָט אויסגעזען, אַז זי גרייט זיך טאַקע צום נייעם לעבן מיט אונז צוזאַמען.

עס האָט אַזוי געדויערט אַ שטיקל צייט, ביז איינמאָל —

איינמאָל, ביינאַכט, האָבן מיר זיך שטילערהייט אַריינגעשלייכט צו דער טשאַט־קע אין שטיבל — איך, מיין פרוי און שוועגערין. מ׳האָט איר איבערגעגעבן בסוד, אַז מ׳מוז שוין, פאַרטאָג, אַוועק צו איר ברודער, אין דאָרף, ווייל אין לאַגער ברענט שוין די ערד אונטער די פיס, באַלד, פאַרטאָג, מוז מען אַוועק!

זי איז נישט נתפּעל געוואָרן, זי האָט אונז באַרואיקט, געטרייסט און עפּעס האָט זי זיך מיטאַמאָל אָנגעהויבן פּילן אויפגעלייגטער, יום־טובדיקער. זי איז נאָר נישט געווען צופרידן, ס׳האָט זי געאַרט אונזער צעטראָגנקייט, אונזער אומרואיקייט, וועל־כעס האָט געשטערט איר שטימונג. מיר האָבן זיך געלייגט, אַ גאַנצע נאַכט איז זי נישט געשלאָפן, פונקט ווי מיר און פון צייט צו צייט אַרויסגעזיפצט. פינף פאַרטאָג האָט זי אונז געגומען וועקן, מיינענדיק אַז מיר שלאָפן:

— שטייט אויף, קינדערלעך, ס׳איז שוין שפּעט, מ׳דאַרף באַלד גיין, איידער עס ווערט נאָך ליכטיק, ס׳טאָגט שוין באַלד.

מיר האָבן זיך אָנגעטון, געטרונקען עפּעס וואַרעמס, וואָס זי האָט באַוויזן צו מאַכן און שוין שטייענדיק מיט די פּעקלעך אין די הענט, האָט זי געזאָגט:

— יאָ, קינדערלעך, פון איצט אָן אַרט מיך גאָרנישט, כ׳בין אייער מאַמע. מיין לעבן גיב איך איבער, פונקט ווי אייערס, אין גאָטס הענט, וואָס ער וועט מאַכן מיט אייך, זאָל ער מאַכן אויך מיט מיר!

⁂

דריי חדשים זענען מיר שוין ביי פּעלעקן, מיט דער טשאַטקע, וועלכע האָט זיך איינגעלעבט אין דער ראָל, ווי זי וואָלט דערצו געבוירן געוואָרן. פאַרשידענע צרות איז זי שוין צוליב אונז אויסגעשטאַנען, צרות און פּיין.

נישט איינמאָל, מיר שטייען אין באַהעלטעניש און הערן איר קרעכצן פון יסו־רים צוליב אונז. מיר ווערן אומרואיק, ס׳דאַכט זיך, אַז די אַלטע גרייט זיך צו מאַכן מיט אונז אַ חשבון, צי ס׳האָט זיך איר געלוינט. מיר גרייטן צו גאַנצע רעדעס, ווען זי וועט זיך אונז באַווייזן, זי צו באַרואיקן און טרייסטן און מיט האַרצקלאַפּעניש דערוואַרטן מיר זי. אָבער שטענדיק אַנטוישט זי אונז. זי באַווייזט זיך מיט אַ שמייכל און טרייסט אונז גאָר.

זי האָט זיך שוין פיל מאָל אויך געבייזערט אויף אונז, נאָר זיך געבייזערט, דאַכט זיך, ווי אַ מאַמע, אויף אונזער אומבאַהאָלפנקייט. זי פרעגט נישט נאָך אונז און זאָגט, וואָס זי האָט צו זאָגן. אין אַ ניי לעבן איז זי טאַקע אַריין, די אַלטע, און זי פילט, אַז דאָס לעבן האָט זי דערגרייכט, געפונען — נישט אין שטאָט, אין דער וועלט — נאָר אין דאָרף, אין זעלביקן דאָרף פון אירע עלטערן, וועלכעס זי האָט מיט יאָרן צוריק פאַרלאָזט, בכדי דאָס נייע לעבן צו זוכן. איר גרעסט פאַרגעניגן איז — אַריינצוזעצן זיך צו אונז אין באַהעלטעניש אויף לאַנגע שעהן און מיט אונז שמועסן. אונזערע געשפּרעכן זענען איר בעסטער געטראַנק, זיי זענען אַ היי־לונג צו אירע ספיקות וועגן ייד און קריסט, מענטש און חיה, לעבן און טויט, די

וועלט און יענע וועלט, טאָג און נאַכט און שיין און מיאוס. זי הערט זיך צו צו אונזערע רייד און פאַרשטייט אַסך, וואָס זי האָט ביז איצט נישט פאַרשטאַנען. זי פאַרשטייט נאָר נישט, פאַרוואָס אַלע פאַרשטייען דאָס נישט. זיצט זי אַזוי ביי אונז גאַנצע שעהן, ביז זי כאַפּט פּלוצים און לויפט גיך אַרויס — „מ'טאָר זיך נישט פאַר־געסן" — זאָגט זי — „מ'דאַרף אַכטונג געבן".

מיט דעם געדאַנק לייגט זי זיך שלאָפן, מיט דעם געדאַנק שלאָפט זי, און מיט דעם געדאַנק שטייט זי אויף. זי לאָזט אונז נישט אַריינפאַלן אין אומעט.

— ס'וועט גוט זיין — שרייט זי כסדר — זי פילט אַזוי. ס'וועט אויף זיכער גוט זיין!

און מיר האָפן, אַז גאָט וועט איר גלויבן נישט אַנטוישן. בלויז צוליב איר אַליין, וועלכע וואַרט אומגעדולדיק גלייך מיט אונז אויף דער מינוט, ווען ס'וועט נעמען אַ סוף צום ווילדן פאַרברעכן פון אַ וועלט משוגעים, וועלכע האָבן געמאַכט פון דער ערד איין גרויס קבר פון אונזער פאָלק!

אין באהעלטעניש לויפן די געדאַנקען כאַאָטיש ווי א צעקלאַפּטע, אַנטלויפנדיקע אַרמיי, וועלכע זעט נישט קיין פאָרויס און זוכט אַ צוריקוועג. כאַטש אונזער צוריק־וועג איז אָפּגעמעקט, אויסגעריסן מיטן וואָרצל, בלאָנדזשען דאָרט די געדאַנקען. אָפּ־געהאַקטע בילדער באַווייזן זיך, שטיקלעך פון דער נישט ווייטער פאַרגאַנגענהייט, נאָר פאַרנעפּלט, טונקל ווי אין אַ נישט קלאָרן, פאַרשלייערטן חלום. און ווי ער זאָל זיך נישט דרייען, דער געדאַנק, קומט ער שטענדיק צו צום זעלביקן. קלאָרע בילדער פון דער אַמאָליקערווירקלעכקייט, וועלכע האָט אויסגעפילט דיין גאַנץ לעבן, זעט ער נישט, אָדער ער קאָן זיי נישט דערכאַפּן.

מיין מאַמע, מיין מאַמע, וועלכע האָט מיך געבוירן, דערצויגן און באַגלייט מיין גאַנצן לעבנסוועג. כ'וויל זי זיך דערמאָנען אין די פאַרשידענע מאָמענטן פון איר מוטערלעכקייט, פון אונזער צוגעבונדנקייט, פון אונזער פאַרגאַנגענער פרייד און לייד. כ'וויל אַרויסבאַקומען פון דער טונקלקייט איר ליכטיקע געשטאַלט, אין דער איצטי־קער קעלט — איר מוטערלעכע וואַרעמקייט און דאָס, ווי אַ העל פינטעלע באַהאַלטן טיף אין האַרץ. דער געדאַנק זאָגט מיר אָן מיטהילף און אַלע חושים שטעלן זיך מיר צו דינסט, אָבער — פאַרנעפּלט, פאַרנעפּלט קומט זי אַרויס. נישט יענע מאַמע, די פון מיין קינדהייט און יוגנט, נאָר די מאַמע, די צעבראָכענע פון היטלערישער פּיין, די מיטן געעלטערטן פּנים און איינגעשרומפּנקייט פון כסדרדיקער פּחד און שרעק, וואָס נאָר דריי יאָר היטלעריזם קאָן עס אַזוי טיף אויסקריצן אויף אַ שיין פּנים. די מאַמע, די קראַנקע, מיט דער פאַכנדיקער נשמה, וועלכער די איבערלעבענישן פון דער לעצטער מלחמה־צייט, האָבן זי, ווי מיט אייזערנע קייטן, צוגעבונדן צום בעט.

איך זע זי דעם לעצטן דאָנערשטיק ביינאַכט, דאָס הייסט, די לעצטע נאַכט פאַר אונזער פונאַנדעררייסן זיך אויף אייביק. כ'בין געווען ביי מיר אין שטוב, אונטן. כ'הער פּלוצים אַ געוואַלט. ס'איז אויבן, ביי דער מאַמען. כ'דערקען מיין יונג שוועס־טערלס קול —

„מאַמע, מאַמעשי, מאַמעליו!" — שרייט זי פאַרצווייפלט.

מיט איין שפּרונג בין איך געווען אויבן. אין שטוב — פול מענטשן, שכנים. כ'פּאַק זיך אַדורך — די מאַמע אויפן בעט ליגט ווי טויט, די ציין פאַרהאַקט, די אויגן — אָפן, פאַרגלייזט, אויסגעלאָשן, די פיס — שטייף, אויסגעצויגן. כ'האָב זי מיט נאָדלען געשטאָכן, געריסן, וואַסער געגאָסן, מיט בראַנפן באַשפּריצט און — אין די אויסגעלאָשענע אויגן האָט זיך אָנגעהויבן באַווייזן אַ גלאַנץ. דאָס שטייפקייט האָט לאַנגזאַם נאָכגעלאָזט, די ציין זענען ביסלעכווייז לויזער געוואָרן און מיטאַמאָל האָט זי אויפגעעפנט אַ פּאָר גרויסע, גרויסע אויגן, עפּעס שרעקלעכע ווי קיינמאָל נישט, זיך אַרומגעקוקט און מיך געפרעגט צי ס'איז אמת, אַז ווען „זיי" קומען — דער־שיסן זיי גלייך אין בעט די קראַנקע, וואָס קאָנען נישט גיין אין וואַגאָן? —

— מאַמע, „זיי" וועלן נישט קומען און דו ביסט נישט אַזוי קראַנק — האָב איך געענטפערט און שפּעטער שוין ביי זיך אין שטוב, בין איך געלעגן אַן איינגע־שרומפּענער אויפן בעט. דער קאָפּ איז מיר שיר צעשפּרונגען געוואָרן, ס'האָט זיך פון

אומבאַהאָלפנקייט געוואַלט בייסן שטיקער פינגער פון די הענט. אַ מיאוסער געדאַנק האָט זיך אין מוח געפּלאָנטערט און ווי אַ שלאַנג ווייטיקלעך געביסן „כ'האָב זי דער־ראַטעוועט, מיין מאַמען, כ'האָב זי דערראַטעוועט" — — —

כ'האָב זיך אָנגעגאָסן מיט אַ רויטקייט אויפן פּנים. כ'האָב אים געוואָלט צע־גריזשען דעם געדאַנק, אַרויסשפּייען פון זיך! ער האָט זיך כסדר געפּלאָנטערט.

„אפשר איז שוין גלייכער געווען" —

ניין, כ'ווער משוגע! —

מיין פרוי איז געזעסן אַנטקעגן מיר, מיר געקוקט אין די אויגן, ווי לייענדיק מיינע מוראדיקע מחשבות און ביידע האָבן מיר געשוויגן. לאַנג האָט עס אַזוי גע־דויערט, לאַנג. כ'האָב געמיינט, אַז איך וועל אויף אַן אמת משוגע.

שפּעטער איז אַריינגעקומען דער בריוו־טרעגער פון געטאָ, שמואל אברהם פּאָ־פּאָווסקי. ווי שטענדיק האָט ער געשמייכלט און זיך אַוועקגעזעצט.

— וואָס הערט מען פּאָפּאָווסקי?

— גאָרנישט — זאָגט ער — אַלע מענער דאַרפן אַוועק אין די וועלדער, אָנ־שליסן זיך אין די פּאַרטיזאַנער.

— געוואַלט! ווו לאָזט מען איבער די פרויען און קינדער, אונזערע מאַמעס און שוועסטער?

—ס'איז אומזיסט, זיי זענען סיי־ווי פאַרשפּילט! — ענטפערט ער און גיט צו:

— אַלע וועט איר קומען צו דעם געדאַנק, ס'וועט שוין אָבער זיין צו שפּעט.

באַלד צעשמייכלט ער זיך אויפסניי:

— ווער ווייסט, ווו זיי זענען, די פּאַרטיזאַנער, און אפשר זענען זיי אינגאַנצן נישטאָ?

לאַנג, לאַנג האָבן מיר שטילשווייגנדיק געטראַכט און צוזאַמען מיט אים בין איך אַרויס אין גאַס. מיר זענען ביידע אַוועק צום יודנראַט — הערן די לעצטע נייעסן.

ס'איז געווען פּונקט האַלבע נאַכט. אויפן הויף אין דער פינצטערניש הערן מיר ווי מען שושקעט זיך. מיר קומען צו נענטער — עטלעכע שאָטנס. מיר דערקענען די געשטאַלטן: די פּרעזעסן און עטלעכע מיטגלידער פון יודנ־ראַט. מען סודעט זיך שטיל — „וואָס זאָגסטו? וואָס זאָגסטו?" —

היינט אינדערפרי האָט דער דייטשער קרייז־הויפּטמאַן דערקלערט דער יידי־שער דעלעגאַציע, אַז די מינסקער יידן זענען זיכער. נישטאָ וואָס זיך צו שרעקן. פּרע־זעס משה קראַמאַזש גלויבט אים. „ער איז אַן אָרנטלעכער, עלטערער דייטש" — „ס'קומט נישט אין פראַגע" — האָט ער געזאָגט.

— און די זשאַנדאַרן און „שוואַרצע" ביי אונז אין שטאָט זענען „געסמט" — זאָגט ווייטער דער פּרעזעס — אויך היינט האָבן זיי אַ שפּאָר ביסל מתנות פון אונז געקריגן, אָ, וואָס זיי רעדן וועגן היטלעריזם — דאַרפט איר הערן!

— ניין, זיי וועלן נישט מיטמאַכן די „אַקציע"! — ענדיקט קראַמאַזש.

דער געטאָ־סאַניטאַר ישראל יוסף וועגנעל האַלט זיין פינפיערן זון אויף די הענט. דאָס יינגעלע שלאָפט, וועגנעל קושט עס אין די אייגעלעך און זיפצט:

— אַ שאָד, אַזאַ קינד, אַזאַ קינד, האַ? —

אין דער שטילשווייגעניש הערט מען פּלוצים עפּעס רוישן איבער די וואָלקנס. עפּעס רוישט אַזוי געדיכט.

— דאָס זענען זיכער „נאַכט־פייגל" סאָוויעטישע — זאָגט דער איינגעהויקער־טער יודנ־ראַט־מיטגליד, מרדכי יוסף קירשענבוים.

אין דעם — ראַקעטן פון דער ווייטנס, ווי איבער וואַרשע. ס'ווערט ליכטיק פון אויבן אַראָפּ. אין עטלעכע מינוטן אַרום — די ערד טרייסלט זיך. ס'פאַלן באָמ־בעס. זעט אויס, ווי די סאָוויעטן באָמבאַרדירן.

— ווער ווייסט צי מען וועט דאָ אונזער שטאָט אויך נישט באָמבאַרדירן ? — שרעקט זיך איינער — עפּעס האָבן זיי אויך ביי אונז ליכטיק געמאַכט !

די ראַקעטן פון אויבן באַלויכטן טאַקע אויך אונז און אין דער פּלוצימדיקער ליכטיקייט זעט מען ווי קירשנבוימס אויגן, אונטער זיינע ברילן, הויבן זיך צום הימל :

— הלוואי דרייען זיי איצט איבער די גאַנצע שטאָט צוזאַמען מיט אונז, נאָר אַזוי אַרום וועט אונז אפשר מיידן דאָס אומגליק !

פרייטיק, האַלב ניין אינדערפרי (דעם 21־טן אויגוסט 1942 איז עס געווען — ח. אלול, תש"ב) — „זיי זענען דאָ הינטער דער שטאָט!" „זיי זענען דאָ !!!"

אויף דער גאַס אַ צעמישונג. מ'לויפט אַהין און צוריק, מיט און אָן פּעק, איינצלנע, גאַנצע פאַמיליעס:

— אַנטלויפט, יידן, אַנטלויפט, אַרויס פון געטאָ ! — הערט מען שרייען.

איך דערפיל ווי אַ געדיכטער רויך וואָלט מיך אַרומגענומען און געשטיקט. כ'לויף ווי אין אַ נעפּל גלייך צו אונזער הויז. כ'פאַל אַריין אין שטוב :

— גיך, גיך, קומט אַלע ! לאָמיר אַנטלויפן ! זיי זענען דאָ ! ! !

די טירן, די לאָדנס פאַרהאַקט און מיר אַלע לויפן אַרויס פון געטאָ, הינטער דער אַנדערער זייט שטאָט. מיין שוועסטערל און נאָך ווער טראָגן מיין מוטער אויף די הענט און לויפן אָן אָטעם. עס לויפט מיין שוויגער, מיין שוואָגער מיט זיין פרוי, מיין פרוי מיט איר יונגערע שוועסטער און נאָך מענטשן, שכנים לעבן זיי. איך הייס זיי ווייטער לויפן און זיך באַהאַלטן ביי אַ באַקאַנטער קריסטין. אַליין בלייב איך שטיין און קוק אין דער ריכטונג פון דער שטאָט. — „אפשר גאָרנישט, אפשר גאָר־נישט" — קלאַפּט דער געדאַנק.

עס לויפן ווילד פאַרביי מענטשן. צוויי קינדערלעך מיט צוקערלעך אין די הענט. די מוטער האָט זיי געגעבן און געהייסן לויפן זיך ראַטעווען. פרויען מיט קליינע קינדער ביי דער ברוסט, מיידלעך מיט פּעקלעך אויף די פּלייצעס, מ'לויפט, אין דער לופט הערט זיך אַ פּיפּעניש. אויף אַ ראָווער פאָרט גיך אַדורך דער געטאָ־פּאָלי־ציאַנט יוסף ווישניעוווסקי —

— „וואָס הערט מען ?" — שריי איך אים נאָך.

ער גיט אַ מאַך מיט דער האַנט און ער יאָגט ווייטער.

קריסטן שטייען צעמישט און קוקן ווי די יידן אַנטלויפן. זיי ווייסן נישט וואָס עס איז געשען — שרעקן זיי זיך אויך.

עס לויפט אַדורך דער גביר ר' יאַנקל ראָזענבערג.

— וואָס שטייסטו ? ! — שרייט ער צו מיר — ס'איז שפּעט ! — ער לויפט

צו אַ באַקאַנטן קריסט זיך פאַרשטעקן. כ׳דריי זיך אויס און נעם אויך גיך אַנט־לויפן.

מײנע נאָענטע זע איך שוין נישט, נאָר כ׳ווייס וווהין זיי זענען אַוועק. ס׳איז נישט ווייט הינטער דער שטאָט, ביי אַ באַקאַנטער קריסטין, ביי דער שטשעפּאַנעקן. כ׳איל אין איין אָטעם אַהין.

די קריסטין שטייט ביים טירל צעמישט. זי קוקט מיך אָן און לאָזט מיך אַריין אין גאָרטן. די טאָכטער ווייזט מיר זיך צו פאַרשטעקן אין די ראַוויקעס. צווישן די בייטן קאַרטאָפל — אונטער די בלעטער, אויבן שיצן עטלעכע ביימלעך. איך דערפיל לעבן זיך מיין פרוי. זי כאַפּט מיך אַרום.

— ווו זענען אַלע ? —

זי דערציילט מיר, אַז אונזערע מאַמעס און מיין שוועסטערל זענען געלאָפן צו וועמען אַנדערש, צו זייערס אַ באַקאַנטן קריסט, באַרטניצקי, ווייל מיין קראַנקע מאַמע האָט נישט געקאָנט אַזוי ווייט לויפן, אַזש אַהער. זיי זענען זיכער דאָרט דאָ, נאָר מיט אונז דאָ געפינט זיך מיין יונגע שוועגערין צפּורהלע, מיין שוואָגער שלום, מיט זיין פרוי חיה. זי ציטערט כסדר, אַז מען זעט אַרויס פון צווישן די בייטן איר בויך (זי איז אין ניינטן חודש). די קריסטין ווייזט אַ גרוב. מיין שוואָגער פירט אַהין איבער די פרוי.

מיטאַמאָל :

— טאַ־טאַ־טאַ — טאַ !

— טאַ־טאַ — טאַ טאַ !

אַ שיסעריי פון אַלע זייטן ! ס׳האָט זיך אָנגעהויבן !

פּלוצים :

— טאַ־טאַ — טאַ טאַ !

דאָ נישט ווייט ! געשרייען !

— טאַ טאַ טאַ !

ס׳איז געוואָרן שטיל.

מיר הערן שווערע טריט לעבן אונז. מ׳זוכט אין די בייטן, פון דער אַנדערער זייט פּלויט, אַ פּאָר שריט פון אונז.

— האַלאָ !

איך ליג אויסגעצויגן. מיין פרוי, פאַר מיר, דריקט פעסט מיין האַנט. מיין שווע־גערין, הינטער מיר — מיין פוס. מיר דריקן זיך צו דער ערד.

— האַלאָ, האַלאָ !

— שמע־ישראל — השם אחד ! ! !

מיין פרוי זאָגט עס נאָך און דריקט נאָך פעסטער מיין האַנט.

מען גייט צו אונז !

— ש־ש־שאַ־אַ.

— בעניו !

— געוואַלט !

ס׳איז עטלעכע בייטן לעבן אונז. אַ מיידל קרעכצט. מיין שוועגערין בייסט זיך איין אין מיין פוס מיט די נעגל. עס פעלט אויס אָטעם. אַ שאָס ! און טריט — גיך אַוועק. ס׳איז ווידער געוואָרן שטיל, נאָר —

— טאַ־טאַ־טאַ — טאַ !

— באַם, באַם, באַם, באַ־אַ־ם — אַן איבעררייס, פון אַרום, פון אַלע זייטן, אין די אויערן קלינגט.

ווידער טריט לעבן אונז, דאָס מאָל שטילע. ס'איז די קריסטין, זי וואַרפט זיך:

— פלאַקאַטן ! טויט־שטראָף פאַר אויסבאַהאַלטן אַ ייד !

זי פרעגט אונז וואָס ס'וועט זיין? — אַרום שיסט מען כסדר יידן. עס זענען אויסגעשפּרייט אומצאָליקע מתים.

— דאָ — אַ אין דריטן בייט לעבן אונז, ליגט אַ טויט מיידל און אַ ביסל ווייטער — אַן אַדורכגעשאָסן קינד, אַ מיידעלע מיט אַ קויל אין בריסטל. דאָס בלוט גיסט זיך, דאָס קינד איז ביים באַוווסטזיין און בעט אַביסל וואַסער. נאָר קיינער דערלאַנגט נישט. פון דער ווייטנס ליגן עטלעכע געשאָסענע פרויען. זיי לעבן נאָך און זענען ביים גערדאַנק. זיי בעטן ביי די דורכלויפנדיקע דייטשן, אַז מען זאָל זיי צו־שיסן, זיי האָבן מער קיין כוח נישט צו ליידן. יענע ווילן נישט און לאָזן זיי זיך מאַטערן אין אָפּפליסנדיקן בלוט.

— וואָס וועט זיין — פרעגט נאָכאַמאָל פאַרצווייפלט די שטשעפּאַנעקן. זי טראַכט אַ מינוט און שאַרט זיך צוריק אַוועק.

דאָס שיסעריי פאַרטויבט די שטאָט. אַלערליי געוועירן. אַ געקלאַפּעריי פון רע־וואָלווערן, ביקסן, מאַשין־געווער, אויטאָמאַטישע פּיסטאָלעטן און גראַנאַטן. אַלץ מישט זיך אויס. איבער אונז שאַרכן די בלעטער פון די ביימער:

— טיק ־ טיק ־ טיק, טיק — — —

עס רוישן די בלעטלעך פון די קאַרטאָפל.

— טאַ־טאַ־טאַ — טאַ !

ווידער שאַרנדיקע זיך טריט. מ'הערט שוין אויך רעדן צו אונזער קריסטין. מיין פרוי דערקענט דאָס קול, ס'איז דער איידעם די שטשעפּאַנעקינס ־ ברעקער. ער רעדט נערוועז מיט דער שוויגער. באַלד קומט ער צו צו אונז. ער איז פאַרשוויצט, פול מיט נייעס. ער בויגט זיך אַראָפּ, דערלאַנגט מיר די האַנט, מיר קענען זיך שוין פון לאַנג. (די באַקאַנטשאַפט שרעקט מיך טאַקע). ער קומט איצט פון גאַס.

— אַ, וואָס דאַרט טוט זיך ! מען ראַט אויס די יידן — דערציילט ער — אין מאַרק זיצן אויסגעזעצט טויזנטער געכאַפּטע מענטשן. אויף די גאַסן — הונ־דערטער טויטע. אויף יעדע פּאָר שריט — מתים. די אַנגעזאַמלטע וועט מען פירן קיין טרעבלינקע.

ער שמייכלט און זאָגט, אַז דאָס איז פון נערוון.

— די „פּאָקאַ" (פאַרניכטונגס קאָלאָנע) איז געקומען אויף לאַסט־אויטאָס — זאָגט ער ווייטער — טויזנטער זענען זיי: עס־עס, שוואַרצע, זשאַנדאַרן, אוקראַינער, ליטווינער, מיט טונקעלע מונדירן און פּוילישע פּאָליציי. אַלץ נעמט אָנטייל אין דער אַקציע. גאָר וואַזשנע צייכענען זיך אויס די מינסקער „שוואַרצע", פּאָליציאַנטן און זשאַנדאַרן. זיי ווייסן גוט ווי אויסצוזוכן די פאַרשטעקטע יידן.

ער פאַרטראַכט זיך.

— טאַ־טאַ־טאַ — טאַ !

— באַ־באַ־באַ — באַם !

ברעקער הערט זיך איין און זאָגט:

— יעדער שאָס איז אַ מת !

מיר ציטערן, אַ קדחות וואָרפט אונז.

— און וואָס איז מיטן „יודנ־ראַט״? — פרעג איך. *)

— די פּרעזעסן — שמייכלט ווייטער ברעקער פון נערוון — די פּרעזעסן מוזן זוכן הינער פאַר די דייטשן. זיי קריכן אויף אַלע פיר איבער די הייף, שרייען „טשיפּ, טשיפּ, טשיפּ״ און קלויבן די הינער. עטלעכע עס־עס־לייט שמייסן זיי נאָך מיט לאַנגע בייטשן.

ווידער אַ שיסעריי!

מיר צאַפּלען אויף!

— שרעקט אייך נישט — בארואיקט אונז ברעקער — אַז מען וועט אייך דאָ געפינען, וועל איך שוין זען, אַז מען זאָל אייך נישט דערשיסן אויפן אָרט, נאָר מען זאָל אייך נעמען אויפן מאַרק־פּלאַץ, קיין טרעבלינקע!

ברעקער איז שנעל אַוועק און איבערגעחזרט:

— נישט דערשיסן, נאָר נעמען אויפן מאַרק־פּלאַץ, קיין טרעבלינקע!

***

מיר זענען געלעגן ווי ווערעם צווישן די בלעטער און געפּאַכעט מיט די נשמות. מ'האָט זיך געדריקט צו דער ערד אין די ראַוויקעס צווישן די בייטן. פון אויבן האָבן אונז איינגעהילט די געדיכט־באַוואַקסענע גרינע צווייגן פון די ביימלעך. אין די אויערן האָט גערוישט. מיר האָבן פאַרנומען אַ פּייפעניש. אַ שיסעריי האָט געפּויקט אין דער לופט. ס'האָבן זיך געשניטן געשרייען, געוואַלדן, קולות האָבן אָפּגעהילכט, דער ווינט האָט געבערענגט צו טראָגן אָפּגעהאַקטע קרעכצן, אַ יאָמער האָט געשוועבט אַרום.

מיר האָבן זיך אַלץ געדריקט מיט די הערצער צו דער ערד. זיי האָבן זיך געוואָרפן און אונז געהויבן. די געשרייען האָבן זיך כסדר דערנענטערט. באַזויפענע קולות האָבן געריטשעט, מיר האָבן געצאַפּלט און זיך איינגעגעסן איינער אין אַנדערן, אַ נעפּל האָט פאַרגאָסן דעם מוח, ס'האָט געשווינדלט פאַר די אויגן. זיי זענען געווען נאָענט, פאַר אונזער גאָרטן. געשריגן, געשאָלטן, געשאָסן און געלאָפן ווייטער. אונזער באַלעבאָסטע איז כסדר צוגעקומען. פאַרזיכטיק געקראָכן צווישן די ביימער און זיך געבראָכן די הענט.

דערווייל איז אָנגעקומען פון גאַס איר טאָכטער און געבראַנגט נייעס:

— דער מאַרק איז אויסגעזעצט מיט טויזנטער יידן, אַלטע לייט, פרויען מיט קינדער, זיי זיצן אין רייען מיט די פּנים אונטער זיך און שמעלצן זיך אונטער דער גליענדיקער זון. מענטשן גייען אויס אין דער ענגשאַפט. די עס־עס־לייט לויפן איבער די הייף און שלעפּן כסדר אַרויס פרישע מענטשן פון די באַהעלטענישן. מען טרייבט זיי מיט לאַנגע בייטשן צום מאַרק, ווו זיי ווערן אַריינגעוואָרפן אין דער ריי. איבער די גאַסן ליגן הונדערטער מתים. פרויען מיט קינדער ביי דער ברוסט — צווישן דורכגעשאָסענע, יונגע־לייט, אַלטע יידן און זקנות. דייטשן, אוקראַאינער, ליטווינער און פּוילישע פּאָליציאַנטן לויפן ווי שדים אין די הייזער, מ'זוכט אונטער די

*) מיר האָבן געהאָפט, אַז דער יודנ־ראַט קאָן נאָך אין דער לעצטער מינוט ראַטעווען.

בעטן, איבער די בוידעמער, אין קעלערס, קאַמערן, אין קוימענס און מ׳שלעפּט מענטשן צום מאַרק. טייל שיסט מען אויף די הייף, אויף די גאַסן. הינטער אַלע זוענט ליגן מתים, אויך אין אַלע גערטנער. די וואָס מען כאַפּט אויסערן געטאָ ווערן תיכּף געטויט. די פעלדער אַרום דער שטאָט זענען אויסגעשפּרייט מיט דערשאָסענע, באַנדעס לויפן אויך אין די וועלדער און אין די נאָענטסטע דערפער, מען נישטערט און מען זוכט אומעטום. אין דאָרף כאַכאָל האָט מען דערשאָסן פערציק יידן און זיי באַגראָבן אין איין גרוב, אויך אויף די „פּיאַסקעס", הינטער דעם „צמענטאַזש" און אויף אַנדערע פּלעצער. זי איז אויף די אַלע ערטער אַליין געווען און אַלץ געזען, זי האָט אויך באַקוקט דאָס געטאָ, אַלע הייזער דאָרט זענען שוין לײדיק, די טירן און די פענצטער — אויפגעריסן, אויפגעבראָכן, אַלץ אינעווייניק איז איבערגעדרייט און צעוואָרפן. די שטובן זעען אויס ווי לעכער. יעדע ווייל טרייבט מען פון דאָרט צום מאַרק־פּלאַץ פרישע פּאַרטיעס. די עס־עס־לייט מיט רויטע מאָרדעס און פּאַרקאַטשער־טע אַרבל ווי קײלער, שמייסן זיי הינטער מיט בייטשן און שיסן אַריין אין די מענטשן, די פּאַרטיעס ווערן כּסדר קלענער, מען יאָגט פרישע פון אַלע זייטן. די שטאָט איז פּאַרטויבט.

„אויפן מאַרק, אויף די טראָטואַרן, שטייען איצט געדעקטע טישן מיט ווייסע טישטעכער אָנגעשטעלט מיט ווײנען, ליקערן און בראָנפנס, אַרום, אויף פּאָטעלן — אַרויסגעשלעפּט פון די לײדיקע יידישע הייזער — זיצן די אָפיצירן, די פירער פון דער אַקציע, מען פרעסט און מען זויפט. עס־עס־לייט קאָכן אין די נאָענטסטע יידישע שטובן הינער מיט גענז — געכאַפּטע אויף די הייף. — מ׳דרייט אָראָפּ די קעפּלעך און מען וואַרפט די עופות גאַנצערהייט אין די קעסלען, צו קאָכן. מ׳ברענגט זיי אַרויס צו די טישן אינדרויסן. די שטורמיסטן כלאַיען, גאָרגלען אַריין מיט איין זופּ גאַנצע פלעשער ליקער און פּאַרבייסן מיט אָפּגעריסענע שטיקער פלייש. זיי זענען אַלע טויט־שכּור, זיי לאַכן און כיכיקען מיט באַזויפענע קולות. די געכאַפּטע פּאַר־טיעס יידן ווערן געטריבן פאַרביי די טישן. זיי לאַכן און פרעסן די הינער. מיט שכּור ווילדע שליפּיעס מעסטן זיי אָפּ די פּאַרביי־געטריבענע קרבנות און האַלטנדיק די פּול־קעס אין מויל — שמייסן זיי זיי נאָך מיט לאַנגע בייטשן".

זי, די שטשעפּאַנעקס טאָכטער, איז אַ לאַנגע צייט געשטאַנען אויף דער אַנ־דערער זייט מאַרק, פּאַר דעם קאָשטשאָל, און זיך צוגעקוקט צו די גרויליקע בילדער. זי האָט געזען ווי ביי די טישן האָט זיך אַ שטורמבאַן־פירער אויפגעשטעלט, ער האָט זיך געוואַקלט, געכאַפּט נאָך אַ פלאַש ליקער, זי אַריינגעגאָרגלט און געשריגן:

— פּאַרברעכער! פּאַרברעכער! בלויז פּאַרברעכער זיצן דאָ, וואָס באַקומען זייער שטראָף כאַ כאַ כאַ!

ער האָט געכאַפּט אַ ביקס און ווילד אַריינגעשאָסן אין דער מאַסע.

— פּאַרברעכער — האָט ער געקוויטשעט — זעט אייער סוף! כאַ כאַ כאַ!

„אין די רייען ליגן איצט מתים מיט אויפגעריסענע קעפּ פון דום־דום קוילן. די מענטשן אַרום זענען באַשפּריצט מיט בלוט און מאַרך. מען טאָר זיך פון אָרט נישט רירן. איינע, אַ יונגע סטודענטין, דאָס שענסטע מיידל פון געטאָ — רוזשקאַ — סרולעק עדעלשטיינס איין און צוואַנציק יעריקע טאָכטער, איז משוגע געוואָרן. זי האָט פון זיך דאָרט אַראָפּגעריסן די קליידער און אַ נאַקעטע גענומען לויפן צום

קאַשטשאַל, געוואָלט אַריין אינעווייניק. ביי מיינע פיס איז זי געבליבן ליגן אַ דער־שאָסענע."

— אָ, וואָס דאָרט טוט זיך ? ! מ'האָט ערשט נישט לאַנג פאַרבייגעפירט דעם דאָקטער גרינבערג. די עס־עס־לייט האָבן אים מוראדיק געשלאָגן און געלאַכט, אַז ער איז פיל ווערט, ס'וועט פון אים זיין אַסך חלב — זייף צו מאַכן.

זי איז שנעל אַוועקגעלאָפן צוריק אין שטאָט.

***

ס'איז ווידער געקומען צו לויפן איר מאַן, ברעקער. ער איז אינגאַנצן נאַס גע־וועזן, אַ שוויס האָט זיך פון אים געגאָסן, ער איז גלייך צו צו אונז:

— נישט גוט מיט אייך ! מ'וועט באַלד — האָב איך געהערט — קומען צו אונז אַהער, דאָ אין גאָרטן זוכן. איר מוזט גיין ! יאָ, ס'איז דאָ אַן עצה: אויב איר האָט גאָלד, וועל איך זיי, די דייטשן, אָפּקויפן נאָך איידער זיי קומען אַהער. גיט אַהער, שנעל ! דאָס גאָלד וועט אייך סיוווי נישט נוצן, אויב מ'וועט אייך שיסן. אויך די מלבושים וועט מען דעמאָלט פון אייך אַראָפּציען. ס'לויפן אַרום מחנות אונ־זערע יינגלעך, און ציען אָפּ די מתים. אויך לעבעדיקע יידן זוכן זיי און פירן זיי צו די דייטשן. איך וועל זיי דאָ נישט אַריינלאָזן און אויך נישט די גרויסע, אונ־זערע גאַסן־יונגען, וואָס לויפן אַרום אין שטאָט און הינטער דער שטאָט, אין די גערטנער, אויף די פעלדער און זוכן יידן, אַרויסצובאַקומען ביי זיי אויסקויף־געלט.

ברעקער שטייט איבער אונז. ווי פון אַ פּראָנט טראָגט זיך דאָס שיסעריי, אַ פּראָנט פון אַלע פיר זייטן. ער האָט אונז געהאָלפן אַראָפּנעמען פון די הענט די זיי־גערלעך, מיין רינג, דאָס קידושין־רייפל פון מיין פרויס פינגער, מיין שוועגערינס פינ־גערל. „ער גייט שוין גלייך צו די דייטשן, זיי דאָס געבן, אַז זיי זאָלן אַהער נישט קומען. ער ווייסט אָבער נישט, צי ס'וועט העלפן, מ'וועט זען !"

***

זיין ווייב איז ווידער געקומען צו לויפן מיט פרישע ידיעות:

זי האָט אין מאַרק באַקוקט די ערשטע רייען. עס זיצן אַלטע, גרייז־גרויע זשיד־קעס. זי האָט דאָרט געזען אַ סך היימישע, באַקאַנטע. עס זיצט דער אַלטער חיים־איצעק בערגער, דער, וואָס איז פינף יאָר געלעגן פּאַראַליזירט אין בעט. מ'זאָגט, אַז דאָס ווייב, די אַלטיטשקע, האָט אים אַרויסגעטראָגן אויף די הענט, מן־הסתם מורא געהאַט, אַז מען זאָל אים אין בעט נישט דערשיסן; שאַיאַ פרידמאַן זיצט פון די ערשטע טויט־בלאַס, מיטן קורצן גרויען בערדל פאַרביסן אין מויל: שלאַמקאַ בער־קאָוויטש, לייב ראָזענבערג און נאָך און נאָך. אַסך האָבן מיטגעבראַכט און האַלטן אונטערן אָרעם די „טויט־העמדער" (זי מיינט די טליתים).

אונזערע מוטערס און מיין שוועסטערל האָט זי נישט געזען. זיי מוזן נאָך זיין באַהאַלטן, אָדער מ'האָט זיי ערגעצווו דערשאָסן, מ'שיסט נאָך אַלץ אַן אויפ־הער יידן. מ'האָט איצט אויך געבראַכט אַלע יידישע אַרבעטער פון די מיליטערישע און ציווילע פּלאַצוווקעס. ס'וועט קיין איין ייד אין שטאָט נישט בלייבן. מ'זאָגט,

אַז אויך אין די אַרומיקע שטעט וועט מען מאָרגן אויסראָטן די יידן ווי היינט דאָ, ביי אונז.

אין דרויסן, פֿאַרן גאָרטן, האָט זיך דערהערט אַ גערודער. זיי זענען שנעל אַוועק פֿון אונז. מיר האָבן געפֿילט, אַז שוין, שוין! מ'איז געקראָכן מיט די פּנימער אין דער ערד, מ'האָט איינגעהאַלטן דעם אָטעם.

דאָס גערויש האָט זיך דערווייטערט. די אַלטע שטשעפּאַניעק איז צו אונז צו, אַז מיר זאָלן שוין אַוועק ! זי וויל פֿון גאָרנישט וויסן! ברעקער איז נאָכאַמאָל צוגע־קומען, אַז עס איז וויניק דאָס געלד. מ'דאַרף נאָך! אָדער געלט! וויפֿיל האָט מען ? אַלץ זאָל מען געבן, וואָס מער — איז בעסער. ער גייט באַלד דערלעדיקן. ער ווייסט אַפֿילו נישט צי ס'וועט העלפֿן, אָבער — מען זאָל זיך נישט שרעקן, מ'וועט אונז נישט שיסן. ער וועט שוין זען, אַז מען זאָל אונז נישט דערשיסן, נאָר נעמען אויפֿן מאַרק־פּלאַץ, קיין טרעבלינקע !

**
*

דער זייגער איז שוין געווען פֿיר, מיר האָבן זיך נאָך אַלץ געקאָרטשעט צווישן די בייטן. אַרום איז געוואָרן שטילער. פֿון דערווייטנס האָבן מאַשין־געווערן און ביקסן נאָך געקלאַפּט. ברעקערס פֿרוי איז נאָכאַמאָל געקומען צו לויפֿן פֿון גאַס מיט נייעס :

— אין מאַרק איז אַ גיהנום, די זון גליט נאָך אַלץ און בראָט די קרבנות. זיי ברענען פֿון דאָרשט און חלשן נאָך אַ טרונק וואַסער. קליינע קינדער גייען אויס, מאַ־מעס ספּאַזמירן. די מענטשן — די לעבעדיקע און די טויטע צוזאַמען, אין איין קופּע — פּרעגלען זיך אונטער דער זון. אַן עיפּוש פֿילט אָן די גאַנצע שטאָט. אַ „מענטשלעך געברויך" טוט מען אונטער זיך און פֿאַר פּרווון זיך אויפֿשטעלן — דערשיסט מען אויפֿן אָרט. מ'ברענגט נאָך אַלץ מענטשן, נאָר שוין איינצלנע, נישט קיין גרופּעס. ערשט איצט האָט מען געבראַכט דעם „יודנ־ראַטניק" מאָרדקאַ יאָסעק קירשענבוים. ער איז אַ גאַנצן טאָג געווען ערגעץ פֿאַרשטעקט ביי אַ באַקאַנטן קריסט, נאָר ער האָט געהערט, אַז זיין פֿרוי מיט די קינדער זענען אויפֿן מאַרק־פּלאַץ, איז ער אַליין אַרויס און זיך איבערגעגעבן צו די דייטשן. ער זיצט אָבער אין עק און זוכט כסדר פֿון אונטער די ברילן אַפּער, מיט די אויגן — זיין פֿרוי מיט די קינדער, וועל־כע זיצן ערגעץ אַנדערש, אינמיטן דער מאַסע, און אויך זיי ווייסן נישט, אַז ער געפֿינט זיך אויפֿן מאַרק. אונזערע מוטערס האָט זי אויך איצט נישט געזען. זי האָט זיי אויך געזוכט צווישן די מתים אויף אַלע גאַסן און פּלעצער און נישט געפֿונען.

זי דערציילט, אַז פּאָליאַקן זוכן איצט ביי זיך אויף די הייף און טרייבן אַרויס די געפֿונענע באַהאַלטענע יידן. מען געפֿינט זיי אויך אין די מיסט־קאַסטנס, אין די קלאָזעטן, אין די חזיר־כלעוון. די גאַספּאַדאַזשעס זענען איבערגעשראָקן און יאָגן זיי אַרויס. אַסך יידן — האָט זי געהערט — ווילן נישט גיין מיט גוטן, זיי וויינען און בעטן זיך, נאָר די באַלעבאַטים רופֿן זשאַנדאַרן און מען דערשיסט זיי אויפֿן אָרט. דער באַלעבאָס מוז זיי שפּעטער באַגראָבן. מען קריגט אָבער דערפֿאַר די מלבו־שים. מען געפֿינט ביי זיי אויך אַסך געלט. פֿיל יידן האָט מען אויסגעשאָסן ביים טייך. ביידע זייטן וואַסער זענען אָנגעלייגט מיט שורות מתים. אונזערע נאָענטע

האָט זי אויך דאָרט נישט געזען, אפשר לעבן זיי נאָך ערגעצוווּ, דאָרט ווו זיי האָבן זיך באַהאַלטן.

***

ברעקער איז נישטאָ. שוין עטלעכע שעה ווי ער איז אַוועק. זיין פרוי זאָגט, אַז ער טרינקט איצט ערגעץ מיט דייטשן אין אַ שענק. מסתמא וועט ער זיי דאָ אַהער נישט לאָזן קומען.

אינדרויסן האָט זיך די זון געזעצט, ס'האָט גענומען טונקלען, ס'איז איצט פּרייטיק פּאַרנאַכט, זמן פון ליכט צינדן, אָ, ווו זענען אונזערע מאַמעס? —

— ווו איז ברעקער? וואָס טוט ער דאָרט? —

אין טונקעלן חלל האָט געדרוישט, אומהיימלעכע ווידערקולות האָבן זיך דער־טראָגן, שאָסן האָבן נאָך געזאַלפּט. מיר זענען געלעגן און, שוואַרץ ווי קויל, זיך גע־טוליעט איינער צום אַנדערן. גרויסע פינצטערע לאַפּעס האָבן אונז געשטיקט. מ'האָט זיך געהאַלזט צו דער ערד.

— לייבל, לייבל — האָבן זיי מיר געשושקעט אין די אויערן — לייבל, מ'וועט אונז שיסן!

ס'איז שוין געווען פינצטער, פון צווישן די בוימער האָט אַן עלעקטריש ליכט דורכגעלויכטן פון די שטשעפּאַנעקס פענצטער אַרויס. ווייבער האָבן דאָרט הויך גערעדט, זיך דערציילט די לעצטע נייעס.

ס'איז געוואָרן שטיל. מ'האָט זיך צווישן די בלעטער ווידער געשליכט צו אונז. שטילע טריט האָבן געשאָרכט. די שטשעפּאַנעק האָט געטאַפּט צווישן די גראָזן מיט די הענט, זי האָט זיך אַראָפּגעזעצט, אונז אָנגעטראָפן און געשושקעט אין די אויערן:

— גייט, גייט! גייט אייך געזונטערהייט, גייט מיט גאָט! דאָ בלייבן קאָנט איר נישט!

מיר האָבן קיין וואָרט נישט געקאָנט ענטפערן. ווי שטומע האָבן מיר געשוויגן. זי האָט געקרעכצט און דערציילט, אַז אין סאַמע פאַרנאַכט האָבן די זשידקעס אין גאַס, ווי ישראל טראַפּיקאַנט און אַנדערע, געשטעלט אַ ווידערשטאַנד. זיי האָבן זיך געווערט. אויך אַ געוויסער יונגערמאַן — אַ פּליט פון קאַליש — מענדל זיידל, האָט זיך געוואָרפן אויף די דייטשן, ער האָט אַרויסגעריסן די ביקס פון אַן עס־עס־מאַן און זי צעבראָכן אויף יענעמס קאָפּ. שיסן האָט ער אין דער ענגשאַפט נישט געקאָנט. ווען נישט די עס־עס־לייט מיט די פּוילישע פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן זיך אויף אים געוואָרפן ווי די הינט, וואָלט ער דעם דייטש דערהרגעט. זיי האָבן פון אים געמאַכט אַ בלוטיקע מאַסע פלייש און עטלעכע אַרומיקע יידן דערשאָסן. אויך אויף אַנדערע ערטער האָבן איינצלנע יידן אַ ווידערשטאַנד געשטעלט און זיך געוואָרפן אויף די דייטשן.

זי האָט זיך געבראָכן די הענט:

— גייט, גייט פון דאַנען! גייט מיט גאָט!

אין דער פינצטערניש האָט זיך מיטאַמאָל דערהערט אַ האַסטיקע באַוועגונג. ס'איז וואָר צו אונז שנעל געלאָפן. מיר האָבן זיך אַרומגעכאַפּט. ס'איז געווען ברע־קער. ער איז געווען ווילד:

— אַרויס, אַרויס, שנעל אַרויס ! די דייטשן קומען באַלד אַהער ! שנעל אַנט־לויפט !

ס'האָט זיך פון אים געפילט בראַנפן.

מיר האָבן אים געוואָלט קושן, אַרומהאַלדזן — זיין שוויגער און זיין פרוי זע־נען צוגעקומען און אונז אונטערגעיאָגט :

— שנעלער, שנעלער !

מיין פרוי, מיינע שוועגערינס, האָבן געוויינט, ספּאַזמירט, זיי געפאַלן אין די אָרעמס. אַרום און אַרום האָט מען געשאָסן.

— ווו וועט מען גיין ? — פאַרשטעקט אונז ערגעץ, ראַטעוועט — ראַטעוועט אונז דאָס לעבן ! יעדער טריט אַרויס — איז תיכּף טויט ! — מ'האָט געריסן פון זיך שטיקער.

— איר מוזט גיין ! שוין גיין פון דאַנען ! — האָבן זיי זיך געוואָרפן. ס'איז נישט געווען צו זיי וואָס צו רעדן.

— אַרויס, אַרויס שנעלער !

אין דער פינצטער זענען מיר ווי שאָטנס געקראָכן איבערן גאָרטן־פּלויטל, אַרי־בער און אַרויס אויף אַן אָפן פעלד.

12־טער אַפּריל, 1943:

איך מוז איבעררייסן דאָס דערציילן וועגן יענעם פּרייטיק, (אַז מען וועט לעבן וועל איך זיך ביי א געלעגנהייט, דערצו אומקערן). עפּעס שרייבט זיך נישט. שוין אייניקע וואָכן ווי כ׳האָב בכלל די פעדער נישט גענומען אין האַנט. סיבות פעלן נישט. קודם־כל — די שטימונג פון דער לעצטער צייט. כ׳ווייס אַליין נישט וואָס, נאָר עס פילט זיך דאָ עפּעס אין דער לופט — עפּעס ווי פאַר אַ שטורעם. אַלע זענען מיר שטאַרק דערשלאָגן. אַ סוד אַ פאַרהוילענער שוועבט אַרום אונז און הלוואי זאָל עס זיין צום גוטן!

ראשית — פעלעק! וואָס איז פון דעם מענטש געוואָרן? — די לעצטע טעג דערקענען מיר אים נישט. וואָס איז די סיבה פון זיין דערשלאָגנקייט? — ער גייט אַרום ווי אויפן עולם הדמיון. ער עסט כמעט נישט, רעדט זעלטן און עפּעס אַן עצבות ווייעט פון אים. צי ווייסט ער עפּעס שלעכטס? צי האָט ער אין דאָרף גע־הערט וועגן אונז שמועסן? אָדער טיף אין זיך לעבט ער איבער עפּעס אַ געראַנגל? — דאָס אַליץ דערשלאָגט אונז שוין אינגאַנצן. ס׳איז שוין מער קיין כוח נישטאָ. לעצטנס, האָט ער, פעלעק, איינמאָל שוין אַפילו געזאָגט, ער פילט, אַז אונזערע און זיינע טעג זענען געציילטע. דאָס האָט אונז אַזוי דערשלאָגן, אַז אַ גאַנצן טאָג זענען מיר שפּעטער געלעגן און געשוויגן. קיינער פון אונז האָט קיין וואָרט נישט אַרויס־געבראַכט. מיר ווייסן נישט פון וואַנען נעמט ער דאָס, פעלעק. צי האָט ער אַ באַגרינ־דעטע שרעק, צוליב עפּעס אַ ידיעה, אָדער — פילט ער נאָר דאָס אַרויס מיט זיינע חושים? ווי ס׳זאָל נישט זיין, פילן מיר אָבער, אַז עפּעס גרייט זיך פאַר אונז. (הלוואי נישט!)

אסתרל מיט צפּורהלען, הער איך, וויינען אין די נעכט און שעפּטשען עפּעס — מן הסתם אַ תפילה. כ׳האָב זיי שוין עטלעכע מאָל געפּרווט טרייסטן, נאָר מיינע ווערטער האָבן שטענדיק אַ פאַרקערטע ווירקונג — זיי ברענגען אַריין נאָך מער טרויער, אַזוי, אַז כ׳האָב אויך גענומען שווייגן. מיר וואַרטן, ווער ווייסט? — — און — אפשר איז דאָס נאָר אַזאַ שטימונג און זי וועט פאָריבער? — הלוואי! דערווייל אָבער קאָן איך נישט שרייבן. די פעדער נעמט זיך נישט אין האַנט.

יאָ, פעלעק! וואָס טראַכט ער, דער פעלעק? וואָס פאַר אַ סוד טראָגט ער אין זיך? מיר אָבסערווירן אים לעצטנס פיל, כאָטש ער קומט איצט גאָר ווייניק אין אונזער באַהעלטעניש. פון די שפּאַרעס אין בוידעם־ווענטל (מיר געפינען זיך אין אַ ניי באַהעלטעניש אויפן בוידעם) זעען מיר אים כסדר. גאַנצע טעג זיצט ער אַנט־קעגן הייזל, ביים ברונעם, אויף אַ גרויסן שטיין, ער רויכערט אַ פּאַפּיראָסל און קוקט פאַרטראַכט אין דער ווייטקייט, ווי ער וואָלט עפּעס דערוואַרט. אויך די „טשאַטקע" און די פעלקאָווע זענען לעצטנס אַנדערע מענטשן געוואָרן: גייען אַרום אויף די שפּיצן פינגער און שווייגן, מען הערט זיי כמעט נישט. כ׳האָב שוין עטלעכע מאָל געפּרווט פרעגן ביי דער טשאַטקע, וואָס עס איז געשען, וואָס עס איז מיט פעלעקן —

נעמט זי לאַכן און זאָגט, אַז ס'איז גאָרנישט, אַז אונז דאַכט זיך נאָר אַזוי אויס. אָבער — איך פּיל אויך אין איר עפּעס אומהיימלעכס.

גאָר דערשלאָגן האָט אונז די לעצטע נאַכט. די נערוון זענען ביי אונז שוין אַזוי אָנגעשטרענגט, נאָר משוגע צו ווערן. ניין, ס'איז נישט פּשוט. עפּעס גייט אַ שפּיל אַרום אונז און ווער ווייסט מיט וואָס דאָס קאָן זיך פאַרענדיקן.

די גאַנצע צייט פון אונזער זיין אין דעם נייעם באַהעלטעניש אויפן בוידעם וואַכן מיר אין די נעכט. מיר טוישן זיך, יעדע נאַכט — אַ צווייטער. מען הערט זיך איין צי ס'איז שטיל אַרום אונז און היטן אויך, אַז די אַנדערע זאָלן רויק שלאָפן. אסתרל, האַלטנדיק וואַך, האָט אַרום האַלבער נאַכט געהערט טריט אַרום הייזל. זי האָט אונז אַלע פאַרזיכטיק אויפגעוועקט. דורך די שפּאַרעס האָבן מיר געזען אַ געשטאַלט שטיין הינטער אונזער וואַנט. איך האָב שטילערהייט געעפנט דאָס באַהעלטעניש, זיך אַראָפּגעשאַרט פון בוידעם, אַריין אין שטוב און אויפגעוועקט פּעלעקן. נאָכדעם, ווי איך בין צוריק אַרויף און זיך פאַרשטעקט — איז פּעלעק אַרויס אין דרויסן. מיר האָבן דאַן דורך די שפּאַרעס געזען, ווי דאָס געשטאַלט אַנטלויפט. פאַרשטייט זיך, אַז אַלע האָבן מיר שוין נישט געקאָנט אַנטשלאָפן ווערן. עטלעכע פון אונז האָבן געציטערט, ווי פון אַ קעלט געוואָרפן. נאָך לערך אַ האַלבע שעה האָבן מיר אויפסניי דערהערט טריט און ווידער האָבן מיר דעם זעלביקן פאַרשוין דערזען הינטער דעם װענטל. איך האָב נאָך אַמאָל צוווּיסן געגעבן פּעלעקן. ער איז אַרויס און יענער איז ווידער אַנטלאָפן. שפּעטער איז פּעלעק אין דער פינצטער אַרויפגעקראָכן צו אונז אויפן בוידעם און געזיפצט. איך האָב אים געגומען באַרואיקן: „ס'איז נישט קיין באַווייז, אַז מען איז אונז געקומען אונטערהערן. ס'איז מעגלעך, אַז דאָס איז נאָר אַ פּשוטער גנב, וואָס האָט עפּעס געוואָלט צוגנבענען". פּעלעק האָט נישט געענטפערט און לאַנג נאָך געשוויגן. שפּעטער האָט ער פאַרויכערט אַ פּאַפּיראָסל און אַרויסגעשטאַמלט, אַז אים דאַכט זיך גאָר, אַז דאָס איז געווען דער „דוך", דער „גייסט", פון זיין ברודער יאַנעק, וואָס איז אַוועקגעפאָרן. שוין עטלעכע טעג ווי ער האָט פון יאַנעקן נישט קיין גרוס. ער האָט אַ פאָרגעפיל, אַז ער לעבט נישט מער און ווער ווייסט, צי דאָס איז אַמאָל נישט געווען זיין „דוך", וועלכער איז געקומען נאָך אונז. מיר האָבן, בעת ער האָט דאָס געזאָגט, אין דער פינצטער עטלעכע מאָל באַטראַכט זיין געזיכט, וועלכעס איז באַלויכטן געוואָרן יעדעס מאָל, ווען ער האָט פאַרצויגן דאָס פּאַפּיראָסל. אונטערן פייערל האָבן זיך געדרייטלט דאָס בלאַסע געשטופּלטע פּנים און די ווייסלעך־אויסגעלאָשענע אויגן. ער האָט אויסגעזען ווי אַ מת אָדער ווי אַ „גייסט" אַרויסגערופן דורך כּישוף. לאַנג איז ער נאָך געזעסן ביי אונז, ער האָט געשוויגן און געצונדן איין פּאַפּיראָסל נאָכן צווייטן. ערשט ווען אין דרויסן האָט גענומען גרויען, האָט ער אַ זיפץ געגעבן און זיך אַראָפּגעשאַרט.

***

פרוימאַן לאָזט אונז נישט רוען. די נערוון האָבן ביי אים געפּלאַצט. ער שרייט, אַז שוין, אַלץ איז געענדיקט, מיר זענען אַנטדעקט, אין דאָרף ווייסט מען וועגן אונז!

פאַרטאָג, באַלד נאָך פּעלעקס אַראָפּקריכן פון בוידעם, האָט ער געטענהט, אַז מיר זאָלן שוין אַנטלויפן, ווייל ס'איז אַלץ אַנטדעקט. ער האָט אַליין געזען ווי

דער פּאַרשוין, האָט שטייענדיק הינטערן ווענטל, אַרויפגעקוקט צו אונז, גלייך אין די שפּאַרעס אַריין. אסתרל האָט אויך גענומען וויינען, אַז מ'זאָל תּיכּף אַוועק. אפרים מיט צפּורהלען זענען צעטומלט, ווי צעמישט. זייערע בליקן גרוילן מיך אויף. איך האָב זיך צעקריגט מיט פרוימאַנען, כ'האָב אים אויפגעוויזן, אַז אין דער נאַכט־פינצטערניש איז נישט מעגלעך געווען צו זען, ווהין יענער פּאַרשוין קוקט און, אַז אים האָט זיך דאָס נאָר אַזוי אויסגעדאַכט. ער איז דערפאַר אויף מיר אַרויף, פרוימאַן, און שיר מיך געוואָלט שלאָגן. ער האָט גענומען שווערן, אַז ער האָט בפירוש געזען, ווי יענער קוקט גלייך אַרויף אין דער שפּאַרע אַריין. איך האָב פון אים געשפּאָסט און געחוזקט אַזוי לאַנג, ביז ס'האָט געהאַט אַ פּעולה — ס'האָט געווירקט אויף אסתרלען, צפּורהלען און אפרימען. ס'איז מיר געלונגען זיי איבערצוצייגן, אַז פרוימאַן האָט געהאַט אַ טעות, יענער האָט אונז נישט אין זינען געהאַט. זיי האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט. כאָטש זיי האָבן ווייניק געגלויבט אין מיינע אויספירונגען, אַז ס'איז קיין שום מורא נישטאָ. מיר קאָנען דאָ רואיק בלייבן. פּונקט, ווי איך אַליין גלויב ווייניק אין דעם, נאָר — פאַרפאַלן, אַז ס'איז קיין עצה נישטאָ, נישטאָ ווהין צו אַנטלויפן — מוז מען גלויבן!

**
*

פרוימאַן איז אַביסל נישט נאָרמאַל. אַזוי דאַכט זיך אונז. איצט, נאָכדעם, ווי ער האָט זיך אויפגעכאַפּט פון אַ צווישעהדיקן דרימל און מיר האָבן נאָכאַמאָל גענומען איבעררעדן פון ביינאַכטיקן געשעעניש — שווערט ער זיך, אַז עס איז אַ ליגן, ער האָט גאָרנישט געזאָגט, אַז ער האָט יענעם געזען אַרויפקוקן צו אונז, ער הויבט דערפון נישט אָן צו וויסן, מיר מאַכן אויף אים אַ בלבול. איצט ליגט ער אין אַ ווינקל ברוגז און רעדט נישט צו קיינעם פון אונז, ער איז בייז פאַרוואָס מיר רעדן אים איין, אַז ער האָט אַזוי געזאָגט.

די לעצטע צייט האָב איך זיך שוין מיט אים עטלעכע מאָל צעקריגט. ער טענהט אַלעמאָל, אַז עס איז אַ שאָד די רייד, מיר וועלן סיי ווי נישט איבערלעבן, נאָר מען קאָן דאָך נישט אַנטקעגנגיין דעם טויט אין פּנים אַריין — באַהאַלט מען זיך אויס, ס'איז אָבער ווערט אַ דרייער. לאַנג וועט עס שוין נישט דויערן. שטענדיק ווען ער חזרט דאָס איבער, באַקומט ער פון מיר אַ פּסק. איך זאָג אים, אַז ער איז אַ שוואַרצזעער און אַז ווען איך זאָל זיין ביי דער זעלבער מיינונג וואָס ער — וואָלט איך זיך נישט באַהאַלטן. די אַנדערע הערן זיך צו צו אונזער היסן ויכּוח מיט קלאַפּנדיקע הערצער, אַזוי ווי פון אונזער אויספיר וואָלט זיך טאַקע געווענדט צי מיר וועלן איבערלעבן צי נישט. זיי זענען צופרידן ווען איך נעם זיך שווערן, אַז מ'וועט זיכער איבערלעבן. אַנדערש פעלט מיר גאָרנישט איין. זיי לעבן אויף זעענדיק ווי פרוימאַן ווערט צום סוף שטיל, ווי באַזיגט, און פאַררוקט זיך אין אַ ווינקל, ווו ער נעמט שנאָרכן. דאַכט זיך, ער שלאָפט. איך קאָן אָבער נישט אַנטשלאָפן ווערן: צי איז דאָס אַלץ טאַקע כּדאַי, צי כּדאַי דאָס מאַטערן זיך, אַז קיין כּוח איז דאָך מער נישטאָ. כ'ווייס, ער איז כּשר געטעבט, פרוימאַן. אָבער — אָבער נאָכגעבן אים טאָר איך נישט. ווייל, אָ, דעמאָלט — וואָלט מען שוין טאַקע געדאַרפט אַליין חלילה זיך איבערגעבן די דייטשן. ניין, איך טאָר אים נישט נאָכגעבן! ער אַליין האָט אויך הנאה פון מיין איבערשפּאַרן אים, פון מיין פעסטן גלויבן.

איך דערפיל, ווי אסתרל מיט צפורהלען באַטראַכטן יעדן אויסדרוק פון מיין פּנים, גיב איך אַ שטאַמל ארויס: „יאָ, יאָ, זיכער איבערלעבן!" און הויב אָן צו שנאָרכן.

מיר זענען, ווי געזאָגט, אין אַ גיי באַהעלטעניש אויפן בוידעם. ביז איצט נאָך נישט דערציילט וועגן דעם.

געווען איז דאָס, נאָך מיט אַכט טעג צוריק, ווי מיר האָבן געמוזט פאַרלאָזן די וואַנט אין שטוב. יענע נאַכט וועלן מיר אייביק געדענקען!

ס'איז געווען שטאָק־פינצטער. נאָך אַ פריילעכן אָוונט, ווען מיר האָבן איבער־געלייענט אַ „כתיבה" מיט גוטע נייעס פון רוסישן פראָנט, האָבן מיר געגעסן אָוונט־ברויט מיט די בני־בית ארום וואַרעמען אייוועלע און אין אַ גוטער שטימונג דער־נאָך זיך געלייגט שלאָפן. מיר האָבן, ווי שטענדיק, זיך אויסגעבעט אויף דער ערד. זיך געלייגט אויף ברייטע שעניקעס אין אַ שורה — איינער לעבן אַנדערן. מ'האָט נאָך נישט באַוויזן איינצודרימלען, ווי מ'קלאַפּט אין פענצטער, אין דער שויב. מיר האָבן נאַקעטע, גענומען לויפן הינטער דער וואַנט אַרונטער, גלייך אין באַהעלטע־ניש אַריין (די מלבושים האָבן מיר נאָך פאַרן שלאָפן־גיין דאָרט אַריינגעלייגט). די טשאַטקע צעוואָרפט שטיל אונזערע געלעגערס און פרעגט:

— „ווער איז?"

אַ מענער־שטימע אין יענער זייט ענטפערט אין רוסיש:

— „עפן אויף אַלטע, גיב עפּעס עסן!"

— „פּאַרטיזאַנער" — מורמלט פרוימאַן.

מיר ווייסן נישט, צי מיר דאַרפן זיך שרעקן אָדער גאָר זיך פרייען.

די טשאַטקע זאָגט, אַז זי איז אַלט און אָרעם און האָט גאָרנישט אין שטוב.

אין דער זעלבער רגע איז די שויב צעשפּרונגען געוואָרן אויף שטיקלעך. די טשאַטקע האָט געגעבן אַ קוויטש און — דורכן פענצטער — האָבן אין צימער גע־נומען אַריינקריכן איינער נאָכן אַנדערן, עטלעכע מענער. זיי האָבן זיך גלייך גע־נומען זוכן. איינער האָט אָנגעהויבן שלאָגן די טשאַטקע און געפאָדערט, אַז זי זאָל תיכף אָפּגעבן דאָס פאַרמעגן, וואָס זי האָט אין שטאָט געראַבעוועט ביי יידן. די טשאַטקע וויינט, אַז עס איז אַ ליגן. עס הייבט זיך נישט אָן, זי האָט נישט געראַ־בעוועט, זי ווייסט פון גאָרנישט. שווערע קלעפּ פאַלן אויף איר. מיר שטייען נאַקע־טע און ציטערן פון קעלט און שרעק. מיר הערן ווי מען זוכט אַלץ, מען באַטאַפּט די ווענט, זיי קריכן פון אָרט צו אָרט. מיטאַמאָל — מ'גראַבלט אויף אונזער טירע־לע. ס'האָט עס ווער אָנגעהויבן שטופּן און — עס האָט זיך גענומען עפענען! מיר קנייפּן זיך איין איינער אין צווייטן. אַ האַנט מיט אַ רעוואָלווער שטרעקט זיך שוין אַריין אין באַהעלטעניש. איך כאַפּ זי אָן:

— טאָוואַרישטשי! — גיב איך אַ געשריי. כ'נעם אַרויסקריכן און הינטער מיר — זיי אַלע.

אין שטוב איז טונקל, עס לייכטן נאָר עטלעכע עלעקטרישע לעמפּלעך אין די הענט פון די פאַרשוינען — אָנגעצויגענע אין לאַנגע לעדערנע פוטערס, פוטער־היטלען, אויטאָמאַטישע ביקסן מיט רעוואָלווערן איבער די פּאַסקעס. איבעראַשטע

אויגן שטעכן זיך אין אונז איין. איך פֿאַל איינעם אין די אָרעמס, נעם אים קושן:

— טאָוואַרישטש, נעם אונז מיט! מיר גייען מיט אייך!

מיין חברה נעמט וויינען אויפֿן קול.

***

אויף צומאָרגנס איז געווען חושך. מיר זענען אַלע געלעגן אויפֿן בוידעם, אין היי, צעשלאָגענע ביז בלוט, אָן מלבושים. זיי האָבן אויך אונזער אָנטועכץ מיטגענו־מען מיט זיך און אַלץ פֿון שטוב אויסגערויבט. מיר האָבן גאָרנישט געפֿילט, נאָר געלעגן און געוואַרט. זיכער, אַז די באַנדיטן וועלן אונז אַנטדעקן פֿאַרן גאַנצן דאָרף און — שוין, שוין! —

אסתרל קושט מיך. זי וויל, אַז מיר זאָלן זיך געזעגענען. זי פֿילט — זאָגט זי — אַז עס איז אונזער לעצטער טאָג. צפּורהלע וויינט, אפֿרים זיצט פֿאַרגליווערט. אונטן אין שטוב ליגט די טשאַטקע אַ צעשלאָגענע אין בעט. פֿעלעק איז ערגעצוווּ פֿאַר־שוווּנדן. פֿאַרטאָג האָט ער צוגערוימט די שטוב און דעם הויף — די שכנים זאָלן נישט דערקענען די שפּורן. זיי וועלן סיוויי דערקענען אין דער אויסגעהאַקטער שויב, אַז עס איז עפּעס דאָ פֿאָרגעקומען. חוץ דעם האָט מען זיכער געהערט אין דאָרף דאָס שיסעריי בעת זיי האָבן מיט דראָונג געשאָסן איבער אונזערע קעפּ. פֿעלעק באַווייזט זיך. ער קריכט אַרויף צו אונז אויפֿן בוידעם און דערציילט, אַז ער איז געווען אין פֿיל שטובן אין דאָרף. דאַכט זיך אים, אַז עס איז שטיל, דאָס הייסט, אַז מען ווייסט נאָך אין ערגעץ נישט וועגן געשעעניש דאָ ביינאַכט. צפּורהלע און אסתרל קרעכצן. זיי דערפֿילן ערשט די קלעפּ און די וווּנדן אויפֿן לייב, זיי קאָנען זיך כמעט נישט באַ־וועגן. אויך מיר האָבן באַקומען שווערע קלעפּ ביים פֿאַרטיידיקן זיך. איצט באַטראַכטן מיר אונזערע וווּנדן און האָבן אַ סאַטיספֿאַקציע. נאָך אַלעם באַגרייפֿן מיר גאָרנישט די ניסים. דאָס גיט אונז אַביסל טרייסט און בטחון:

— אפֿשר טאַקע ניסים? אפֿשר דאַרפֿן מיר נישט זיין אַזוי רעזיגנירט? אולי, אפֿשר פֿאָרט, אולי ירחם? — — —

14־טער אַפּריל:

מיר ליגן אין נייעם באַהעלטעניש, הינטער אַ טאָפּלטער וואַנט אויפֿן בוידעם (פֿעלעק האָט עס פֿאַרטאָג אויפֿגעקלאַפּט) און מיר קאָנען נאָכנישט פֿאַרגעסן אין יענעם געשעעניש ביינאַכט. מיר זעען בפּירוש, אַז פּרוימאַן איז גערעכט, אַ שאָד דאָס מאַטערן זיך. אַלע כּוחות זענען פֿאַרייניקט קעגן אונז. ערדישע און אויך הימ־לישע. שווערער ווי די פֿיזישע — זענען די מאָראַלישע קלעפּ. אַלץ איז קעגן אונז. אויך פֿעלעק איז לעצטנס געקומען צום אויספֿיר, אַז דאָס אויסבאַהאַלטן זיך איז איבעריק, ווייל אויך ווען דער דייטש וועט אַוועק, וועלן די „רוסקע" אונז הרגענען. מיר טרייסטן אים און זיך: ראשית — האָבן זיי דאָך אונז פֿאָרט געלאָזט לעבן, נישט געהרגעט, צווייטנס — דאָס זענען זיכער געווען פֿאַרשטעלטע פּאַרטיזאַנער, באַנ־דיטן, נישט אמתע „רוסקע". דאָס ווירקט אַביסל אויף אים, אָבער מיר אַליין פֿילן,

וואָס אַ טאָג מער, אַז דער באָדן אין אונזער שטייג ברענט שטאַרקער אונטער אונ־זערע פיס. פּעלעק גייט אַלץ אַרום מרה־שחורהדיק און ברענגט אונז יעדן טאָג ידיעות, וואָס פרעסן אויף אין האַרץ דאָס לעצטע ביסל האָפענונג.

מיט עטלעכע טעג צוריק האָבן דאָרפישע „כלאָפּצעס", נאָך אַ „זאַבאַווע", זיך אַװעקגעלאָזט אין װעלדל ביי זשאַרנאָװקע, אַרויפגעלייגט קזשאַקעס אויף אַ גרוב מיט זעקס באַהאַלטענע יידן — צווישן זיי פרויען און קינדער — און אונטערגעצונדן. די מענטשן זענען אין די קאָקאָנדיקע פלאַמען פאַרברענט געוואָרן. אין די דערפער גייט איצט אַ געוואַלטיקע העצע קעגן די, וואָס באַהאַלטן אויס יידן. ערשט מיט צוויי טעג צוריק איז די טשאַטקע געווען אויף אַ חתונה ביי אַ קיילער אין קאַלושין און איז אַהיימגעקומען גאָר דערשלאָגן. מען האָט דאָרט גערעדט וועגן „פאָלקס־פאַר־רעטער", וואָס באַהאַלטן אויס די שונאים פון גאָט און פאָלק — די יידן. איינער, אַ פעטער חזירניק, האָט געלאַכט, אַז זיי, די דאָזיקע פאַררעטער וועלן סייווי האָבן אַ שוואַרצן סוף — די יידן אַליין וועלן זיי שפּעטער דערהרגענען. צווישן פּויערים אויף די דערפער דערציילט מען זיך מעשיות וועגן געכאַפּטע יידן אויף די וועגן, וואָס וויזן תיכף אָן די דייטשן, וועלכע פּאָליאַקן ס'האָבן זיי געהאָלפן. די פּאָליאַקן ווערן דערפאַר דערשאָסן גלייך מיט די יידן. דאָס איז די יידישע נקמה פאַרן טויט. „ס'איז אָן עבירה זיי צו העלפן!"

אַנומלט, האָט אונז פּעלעק געטרייסט, אַז אים אַרט עס גאָרנישט. ער האָט נישט קיין מורא פאַרן טויט. ער האָט שוין פיל מאָל ריזיקירט מיטן לעבן, נאָר — פּעלעק שטאַמלט, גיט אַ שמייכל און ווערט באַלד ווידער בלאַס, נאָר — עס האַנדלט זיך אין עפּעס אַנדערש. יאָ, מיר זאָלן זיך נישט באַליידיקן: פאַרן טויט האָט ער טאַקע קיין מורא נישט, נאָר עס גייט אין דער חרפּה, ס'וועט בלייבן אַ שאַנדע לדור־דורות פאַר זיין משפּחה! וואָלט עס געווען פאַר גניבה, רויב, מאָרד — מ'וועט אָבער זאָגן, אַז ער איז געהרגעט געוואָרן פאַר אויסבאַהאַלטן יידן. דאָס וועט אים די משפּ־חה קיינמאָל, אויך נאָכן טויט, נישט מוחל זיין!

15־טער אַפּריל:

יאַשקאַ אָדראָבינשטשאַק איז אַריינגעקומען און זיך געקלאָגט, אַז ער האָט נישט קיין הצלחה. אָט האָבן מענטשן מזל, למשל אין סטאַרע־בודקי האָט מען מיט אַ טאָג פריער „געפּוצט" די פּיסאַקעס און זיי געשאָסן.

אויך זיי, די אָרעמע פּיסאַקעס, לעבן שוין נישט!

געווען איז דאָס באַלד אין אָנהויב, אין די ערשטע וואָכן פון אונזער זיין ביי פּעלעקן. אין אַ פרימאָרגן, האָט אונז די פּעלקאָווע שנעל אַרויסגערופן פון באַהעלטעניש אין שטוב, צוגעפירט צום פענצטער און פון הינטער די פאָרהענגלעך אָפּער האָט זי אונז געהייסן אַרויסקוקן ווייט אויפן פעלד. נאָענט ביים וועלדל האָבן מיר געזען צוויי מענטשן, ווי צוויי שוואַרצע פּינטעלעך אויף דער אומענדלעכער שניי־ווייס־קייט. — „דאָס זענען די פּיסאַקעס" — האָט זי אונז געזאָגט — די זין פון אַ יידי־שער הענדלערקע פון קאַלושין, וואָס וואַלגערן זיך אין אונזער געגנט. נאָך קינדער פון זעכצן און זיבעצן יאָר, אָבער קלוגע, גיבן זיך אַליין אַן עצה.

„ אָ, ווי ס'האָט זיך דעמאָלט פאַרגלוסט אַרויסלויפן, זיי אונטעריאָגן, אַרומ־כאַפּן און אויסקושן, קושן און וויינען און אַזוי שוין צוזאַמען טיילן דעם גורל.

אָ, אָרעמע ברידער אונזערע, מיר זאָגן אייך צו נישט צו פאַרגעסן! נקמה צו נעמען! מיר זענען די עדות פון אייער אכזריותדיקן טויט, מיר, עטלעכע יידן — פאַרשטעקטע ווי מייז! אָ, טייערע, הייליקע, מיר וועלן, אויב מען וועט איבערלעבן, נקמה נעמען פאַר אייער הינטישן טויט, נקמה נעמען אין גאַנצן דאָרף, וואָס האָט אונטער דעם סאָלטיסעס קאָמאַנדע — אויף אייך אַן אָבלאַווע געמאַכט! מיר טוען אַ נדר, מיר וועלן דאָס קיינמאָל נישט פאַרגעסן! וואָס האָבן זיי געוואָלט פון אייך, יידישע קינדער, וואָס האָט איר זיי שלעכטס געטון מיט אייער אָרעם לעבן?

**
*

יאַשקאַ דערציילט די פּרטים פון די פּיסאַקעס טויט און דאָס האַרץ פּלאַצט ביי אים שיר פון ווייטיק: פאַרוואָס האָט ער פריער וועגן דעם נישט געוווסט. נישט באַשערט אַ שטיקל אַרבעט. ער איז בייז אויפן בודקער סאָלטיס, פאַרוואָס ער האָט אים אויך נישט צוווישן געגעבן, אַז מען גרייט אויף זיי אַן אָבלאַווע. ווען ער האָט זיך דערוווסט און איז דאָרט אַוועק — איז שוין געווען צו שפּעט — נאָך אַלעמען. די פּאָליציי איז געווען און זיי, די פּיסאַקעס, האָבן שוין געהאַט געבונדענע הענט.

— האַ, האַ האַ! ווי בלאַס זיי זענען געווען די „סוקי סינעס"! בלאַס, מיט פאַרטרוקנטע ליפּן, אַז זיי האָבן אַזש נישט געקאָנט רעדן, אָדער אפשר האָבן זיי נישט געוואָלט רעדן? ס'האָט נישט געהאָלפן דאָס שלאָגן, די שווערע קלעפּ — זיי האָבן נישט אויסגעזאָגט, ווער עס האָט זיי געשטיצט, געהאָלפן. אָ, ווי עקשנותדיק זיי זענען געווען, די הורישע זין! נאָך יונגע יינגלעך און אַזעלכע עקשנים! די אויגן

זענען ביי זיי געווען שארף, אָנגעשפּיצט. ביז מ'האָט זיי דערשאָסן האָבן זיי גע־קוקט אַזוי מאָדנע אויף אַלע ארום!

יאַשקאָ זאָגט, אַז ער וועט עס נישט שענקען דעם סאָלטים. מען שמועסט, אַז עס איז ביי אים געבליבן אַ פּעלצל, גאָר אַ גוטס, וואָס די פּייסאַקעס האָבן ביי אים געהאַט באַהאַלטן און צוליב דעם זאָל ער זיי האָבן אָפּגערוימט. ניין, ס'וועט אים גלאַטיק נישט אָפּגיין! אָדער זאָל ער דערפון געבן ·אַ העלפט, אויב נישט — גייט ער אַליין צו דער זשאַנדאַרמעריע דערציילן! איינמאָל פאַר אַלעמאָל — ער מוז אויך פון דעם עפּעס האָבן!

— פּשאַ־קרעוו! — שפּייט ער אויס און פאַרקלאַפּט הינטער זיך די טיר.

אין עטלעכע טעג אַרום, ווידער אַ בשורה וועגן געשאָסענע יידן.

דאָס מאָל דערציילט עס קוטשאַק פון נאָווע־בודקי. אויך ביי זיי האָט מען נעכטן געכאַפּט עטלעכע „סוואָלאָטשעס" — אַ ייד מיט זיין ווייב און צוויי קינדער. אויך ער, קוטשאַק, האָט אַנטייל גענומען אין יאַגד אויף זיי. דאָס איז געווען אַ שניידער פון וואַרשע. ער האָט אומזיסט, בלויז פאַרן ביסל עסן, געאַרבעט פאַר אַלע פּויערים. עטלעכע שעה — לאַכט ער — האָט דאָס גאַנצע דאָרף זיי געזוכט און קוים געכאַפּט. אויך אייער יאַשקאָ אָדראָבינשטשאַק איז געווען. ער האָט ווי אַ פערד געאַרבעט. ס'איז געווען קונציק, איר האָט געדאַרפט זען, ווי ער האָט גע־זוכט. ער איז שוין איינמאָל אַ פאַרשווין! אָ, ווי די פרוי און די קינדער האָבן גע־וויינט! די קאָביטעס קאָפּ איז שפּעטער, ביים אָפּשיסן, געפלויגן איבער די דעכער פון די כאַלופּעס. אַלע זענען זיי עקשנים. זיי האָבן נישט געוואָלט אויסזאָגן, ווו זיי האָבן געגעסן און געשלאָפן די גאַנצע צייט. זיי האָבן געטענהט, אַז זיי זענען גע־ווען אין וואַלד און, אַז זיי האָבן זיך געשפּייזט מיט בלויז רויע קאַרטאָפל.

— כאַ, כאַ כאַ, — מיר האָבן נאָך געהאַט מזל! אַ האַלב דאָרף האָבן זיי נאָך געקאָנט פאַרשיטן! שוין, איצט פּטור אַן עסק, שוין נאָך אַלעמען!

ער, קוטשאַק, קאָן זיך געוועטן, אַז אין אַלע אַרומיקע דערפער באַהאַלטן זיך אויס אַזעלכע פאַרשווינען. מ'דאַרף אומעטום גוט זוכן, וועט מען זיי שוין געפינען!

די טשאָטקע זאָגט, אַז זי אַליין וואָלט מיטגעהאָלפן אין אַזאַ אָבלאַווע!

קוטשאַק קלאַפּט איר, מיט אָנערקענונג, אין דער פּלייצע.

פּעלעק שווייגט און ווען קוטשאַק נעמט אים ציען פאַר דער צונג — זאָגט ער:

— הער, קוטשאַק, איך וועל דאָס קיינמאָל נישט טון. ניין, דער פּאַן בוג הייסט נישט הרגענען! — כ'וויים נישט, איך וואָלט עס נישט געקאָנט! ניין, העלפן אַ ייד — וועל איך נישט, אַריינלאָזן איבער מיין שוועל — אַוודאי נישט, אָבער הרגענען — אויך נישט! זאָל ער קומען אויף אַנדערע הענט.

קוטשאַק שרייט, אַז פּעלעק איז אַן אידיאָט, אַ בהמה!

— אַ ייד, אַז דו וועסט אים נישט הרגענען, וועט ער לסוף דיך הרגענען! וועסט זען פּעלעק, דו אַליין וועסט נאָך האָבן אַ שוואַרצן סוף פון יידן!

שפּעטער, ווען ער איז אַוועק, איז פּעלעק אַרויף צו אונז און מיט די אויס־געלאָשענע אויגן געשמייכלט:

— און אפשר איז ער גערעכט, קוטשאַק, האַ? אפשר וועט איר אַליין מיך נאָך הרגענען, האַ?

16־טער אַפּריל:

זעט אויס, אַז אין דאָרף ווייסט מען עפּעס וועגן אונז. צי שטאַמט דאָס פון די פּאַרטיזאַנער? —

פעלעק האָט נעכטן געטראָפן לאָגידזשאַקן טראָגן א שווערן זאַק איבער די פּלייצעס, האָט ער זיך געחכמעט:

— וואָס טראָגסטו, לאָגידזשאַק, א זאַק מיט גאָלד?

דערויף האָט אים לאָגידזשאַק געענטפערט:

— פון וואַנען זאָל איך האָבן גאָלד? — כ׳האָב דאָך נישט ביי זיך קיין יידן ווי דו...

פעלעק האָט דאָס אונז נישט געוואָלט דערציילן, נאָר עס איבער־געגעבן בסוד אונטן אין שטוב, האָט עס אונז שפּעטער די פעלקאָווע, אויסגעזאָגט, אויך בסוד.

און צי זענען נישט קיין אָנדייטונגען די מעשיות, וואָס קלעש דערציילט יעדן טאָג ביי פעלעקן אין שטוב, וועגן פּאַרטיזאַנער, וואָס גראַסירן דאָ אין געגנט און אַנטדעקן יידן?

יאָ, עס זעט אויס צו זיין זיכער, אַז מען ווייסט וועגן אונז. דער וויצע־סאָלטיס האָט שוין אויך געפרעגט דער טשאָטקען, צי ס׳איז אמת די מעשה מיט די יידן, וואָס די פּאַרטיזאַנער זאָלן דאָ האָבן ערגעץ אַנטדעקט און, אַז זיי האָבן אויך א שפּאָר ביסל גאָלד געפונען. די טשאָטקע האָט פון אים געגומען חוזקן און אָפּ־לאַכן. זי חוזקט אויך פון אונז, זעענדיק ווי מיר זינקען צו דער ערד. זי זאָגט, אַז מיר דאַרפן זיך נישט שרעקן.

— ערשטנס, ווייסט ער דאָך נישט, אַז עס איז געווען ביי אונז, און ווען שוין יאָ — איז ער, דער וויצע־סאָלטיס קוויאַטקאָווסקי, אַן אָרנטלעכער מענטש, ער וועט דאָס פאַר קיינעם נישט דערציילן און איבעריקנס, וועט סיי־ווי קיינער נישט וואַגן צו גיין מסרן ווייל — זי וועט אונז אַנטדעקן נאָך א סוד:

— פעלעק איז אויך אומעטום באַקאַנט אַלס א באַנדיט, אַלע האָבן פאַר אים מורא, קיינער וועט זיך נישט איינשטעלן אים צו מסרן! מיר קאָנען גאַנץ רואיק זיין!

30־טער אַפּריל:

א פרייל︎עכע בשורה:

די טשאַטקע איז לעצטנס איינמאָל געווען אין מינסק און זיך דערוווּסט, אַז אין רוצקים מעטאַל־פאַבריק איז דאָ א יידן־לאַגער! עס ארבעטן דאָרט קרוב הונ־דערט מאַן — יידן פון דעם געגנט. אויף צומאָרגנס האָבן מיר זי אַהינגעשיקט. פאַרנאַכט איז זי צוריקגעקומען מיט אַ הויפן בריוועלעך פון פיל אונזערע חברים און פריינט. עס געפינען זיך דאָרט אויך פרוימאַנס צוויי שוועסטער און צוויי ברידער.

מיר זענען אין זיך געשפּרונגען פון פרייד, מיר האָבן באַלד איבערגערעדט מיט פעלעקן און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן צו מאַכן א פריש באַהעלטעניש און ברענגען נאָך עטלעכע יידן, אָבער אַזוי ווי ביי אונז אין דער כאַטע איז אפשר א מורא, ווער ווייסט צי מ׳רעדט חלילה נישט פון אונז — האַלט ער, פעלעק, אַז מ׳דאַרף דעם סוד פון אונזער זיין דאָ אַנטפּלעקן פאַר זיין ברודער יאַנעק (פעלעק האָט נישט גוט פאַרגעפילט. יאַנעק לעבט) און אונטערהאַנדלען מיט אים וועגן מאַכן די נייע „קריוווקע״ אין זיין כאַלופּע, אָבער איידער דאָס וועט פאַרטיק ווערן, זאָלן זיי, די פּאָר יידן, דערווייל קומען צו אונז. ער באַשטייט דערויף.

מיר פילן זיך יום־טובדיק. איך און אויך פרוימאַן און אפרים האָבן גלייך גע־שריבן בריוו צו פרוימאַנס שוועסטערן און צו אונזער חבר ישראלעק גרינבערג, אַז זיי זאָלן זיך גרייטן קומען צו אונז. עטלעכע מאָל איז די טשאַטקע שוין געווען אין שטאָט און מיט זיי וועגן דעם געשמועסט. זי זאָגט אפילו, אַז זי שטעלט איין דאָס לעבן ביי יעדן באַזוך דאָרט. ארום לאַגער דרייען זיך אַגענטן, מען זעט פאַרדעכטי־קטע פּנימער. וואַרט זי שטענדיק עטלעכע שעה און סימולירט אַ בעטלערין, נישט צו ווערן פאַרדעכטיק מיטן דרייען זיך אַהין און צוריק און ערשט, ווען ארום איז קיי־נער מער נישטאָ — גיט זי אַ צייכן און די יידן קומען צו צום פּלויט.

— אָ, ווי זיי זען אויס! — דערציילט זי — שוין שאָטנס, נישט קיין מענטשן!

יעדעס מאָל ברענגט זי צענדליקער בריוועלעך פון חברים, פריינט, באַקאַנטע. וויפל האָפנונגסלאָזיקייט און יאוש אין זיי! שטענדיק נאָכן לייענען די בריוועלעך, דריקט אונז שעהן לאַנג אַן עצבות. ס׳רוב זענען, ווי ס׳זעט אויס, שוין גלייכגילטיק און דערוואַרטן אַפּאַטיש דעם גורל. עטלעכע קלערן צו פאָרן קיין וואַרשע. זיי שרייבן, אַז אין וואַרשע לעבן נאָך אַ פּאָר צענדליק טויזנט יידן. יאַנקל שיפּמאַן שרייבט, אַז אין וואַרשעווער געטאָ אַרבעטן יידן אויס „אייער״ און מען גרייט זיך.

ישראלעק און פרוימאַנס שוועסטערן לייגן כסדר אָפּ דעם טערמין פון קומען צו אונז. שוין א פּאָר מאָל ווי די טשאַטקע איז צו זיי געגאַנגען מיטן באַשלוס זיי מיטצוברענגען מיט זיך, אָבער שטענדיק קומט זי צוריק אַליין. זיי זענען נאָך דער־ווייל נישט גרייט — שרייבן זיי. צי האָבן זיי מורא פאָרן וועג? — פעלעק איז שוין

בייז און אויך די טשאַטקע, זי זאָגט, אַז זי וועט מער צו זיי נישט גיין, ווייל זי פאַר־שטייט נישט די סיבה פון זייער אָפּשלעפּן. איך האָב צו זיי וועגן דעם געשריבן — שרייבן זיי מיר איינמאָל צוריק, אַז שוין, דעם נאָענטסטן דינסטיק, דעם 27־טן, קומען זיי זיכער, אָבער אויך דינסטיק איז די טשאַטקע צוריקגעקומען אליין, אָן זיי. אַזוי האָבן זיי שוין עטלעכע מאָל אָפּגעלייגט פון טאָג צו טאָג. איך וואָרן זיי, אין מיינע בריוו, עס זאָל חלילה נישט זיין צו שפּעט.

איצט שרייבן זיי אונז, אַז דעם 7־טן יוני קומען זיי שוין, אָבער דאָס מאָל אויף זיכער. מיר מוזן בכן נאָך וואַרטן עטלעכע וואָכן.

1־טער מאַי:

ס'איז היינט דער ערשטער מאַי, דער יום־טוב פון די אַרבעטער. אין דעם טאָג האָבן צענדליקער טויזנטער יידישע אַרבעטער מאַרשירט מיט לאָזונגען פון פרייהייט און גלייכהייט, זייערע קולות אויסגעמישט מיט מיליאָנען אַרבעטער פון דער וועלט. ווו איז די אינטערנאַציאָנאַלע סאָלידאַריטעט? ווו זענען די מעכטיקע יידישע מאַסן? און ווו זענען די חלומות? —

כ'איז איצט פרילינג אין דרויסן, אַ מילדע זון וואַרעמט אַלץ, אויף די בוי־מער גרינען זיך שוין די קרוינען. דורך די שפּאַרעס דרינגען די לויטערע שטראַלן אַריין אויך צו אונז אין באַהעלטעניש. אויפן האַרץ ווערט עפּעס היימלעכער, אומ־באַקאַנטע געפילן וועקן זיך. אָ, אַלץ אַרום לעבט אויף, וואָס וועט ווייטער זיין? — אונזערע באַלעבאַטים, זענען היינט, דאַכט זיך, יום־טובדיקער, ווייניקער מרה־שחורה'דיק. צי איז דאָס אונטער דער ווירקונג פון ליבן פרילינג, אָדער ווירקט דאָס נייע, סאַמעטענע אַנצוג, וואָס מיר האָבן פעלעקן געמאַכט אַלס מתנה פאַר ברענגען די נייע מענטשן? — ווער ווייסט?

2־טער מאַי:

די פּויערים דערציילן היינט וועגן אַן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ. צע־רעניאַק האָט געבראַכט ווונדערלעכע נייעסן וועגן די יידן פון וואַרשע. ער דער־ציילט, אַז טויזנט דייטשן זענען שוין געפאַלן אין געטאָ און אַז די יידן צינדן אונטער זייערע טאַנקן. די דייטשן קאָנען זיך מיט זיי קיין עצה נישט געבן, — די אויפשטענדלער האָבן פאַרשידענערליי געווערן, שווערע קאַמפן איבער די גאַסן, און מיט אַלעם — ווייסט צערעניאַק — פירט אָן אַ יונגער יידישער בחור, אַ העלד פון סך הכל עטלעכע און צוואַנציק יאָר. ער דערציילט, אַז די דייטשן צינדן אונטער דאָס געטאָ, זיי ברענען די הייזער מיט די מענטשן!

פעלעק איז איצט אַהיימגעקומען מיט דער ידיעה, אַז גאַנץ וואַרשע ברענט, מען זאָגט, אַז נעכטן ביינאַכט האָט מען אַזש ביי אונז (זעכציק קילאָמעטער פון וואַרשע) געזען די פלאַמען, צי האַלט טאַקע די בעסטיע אַזוי שלעכט, וואָס זי דער־לויבט זיך שוין אַזעלכעס? —

אָרעמע ברידער און שוועסטער אונזערע, הייליקע העלדן! פלאַמען האָט אייך דער פרילינג געבראַכט, אָ, איר הייליקע!

3-טער מאַי:

שווער איבערצוגעבן וואָס מיר לעבן איבער. וואַרשע ברענט טאַקע, אויך פע־לעק און די טשאַטקע זעען אין די נעכט פלאַמען, עס דאַכט זיך אונז, אַז אויך מיר ברענען! נישטאָ קיין כוח מער, מיר וועלן משוגע ווערן!

10-טער מאַי:

די טשאַטקע איז נעכטן ווידער געווען ביי רוצקין אין לאַגער. מיר האָבן זי גע־שיקט איבעררעדן ישראלעקן מיט די אַנדערע, אַז זיי זאָלן לענגער נישט וואַרטן, נאָר שוין גלייך אַהערקומען, איז זי ווידער צוריקגעקומען לידיק און געבראַכט בלויז בריוו.

ווי דערשלאָגן זיי אַלע זענען דאָרט. זעט אויס, אַז זיי ריכטן זיך, חס ושלום, אַ ליאַדע טאָג, אויף אַן אומגליק. זיי שרייבן, אַז אחוץ אין וואַרשע האָט מען שוין פאַרניכטעט די לעצטע יידן אין די לאַגערן פון מראָזים, שעדלעץ און לוקאָוו. עטלעכע יידן פון רוצקים פאַבריק האָבן געאַרבעט אויף דער באַן־סטאַציע אין מינסק, האָבן אַנדערע יידישע אַרבעטער, וואָס זענען דורכגעפאָרן אויף אַ לאַסט־וואַגאָן פון שעדלעץ, אַראָפּגעוואָרפן צו זיי אַ בריוועלע מיט עטלעכע ווערטער:

„ראַטעוועט אייך! אין לוקאָוו האָט מען נעכטן אויסגעשאָכטן די לעצטע צוויי הונדערט יידן, אויך אונזערע טעג זענען געציילטע".

אין צוויי טעג שפּעטער האָט מען טאַקע געהערט, אַז עס זענען שוין אויך ליקווידירט געוואָרן די לעצטע יידישע אַרבעטער פון שעדלעץ. פון גאַרוואָלינער לאַגער איז געקומען צו לויפן אַ פערצן־יעריק יינגל צו רוצקין אין פאַבריק און דער־ציילט, אַז מען האָט שוין דאָרט דערשאָסן די לעצטע פופציק אַרבעטער — מינס־קער יידן, צווישן זיי — שמואל ראָט פון די ראשי־הקהל אין מינסק. ראָט האָט פאַרן טויט מתפּלל געווען און געטרייסט די איבעריקע, אַז עס איז גלייכער אַזוי, פּטור ווערן פון די פּיין, אַנדערע האָבן געשטעלט אַ ווידערשטאַנד, מיט מעסערס און אייזנס זיך געוואָרפן אויף די דייטשן. אַלע זענען במשך פון עטלעכע שעה אויסגעשאָסן געוואָרן, נאָר ער אַליין האָט זיך געראַטעוועט דורך אַנטלויפן.

וואָס וואַרט ער ישראלעק? פאַרוואָס ליגט ער נאָך אַלץ אָפּ אויפן 7־טן יוני?

ער שרייבט, אַז ער וויל מיטנעמען דעם פאָטער זיינעם — דער טאַטע וויל אָבער נישט גיין, ער וויל בלייבן צווישן יידן און אומקומען צוזאַמען מיט זיי. אין באַהעלטעניש איז סיווי נישט איבערצולעבן, וויל ער בעסער פאַלן צוזאַמען מיט אַלע יידן. ישראלעק שרייבט, אַז זיי האָבן גאַראַנטירטע אַרבעט ביזן 10־טן יוני, וועט ער קומען דעם 7־טן, ביז דעמאָלט וועט ער געוויס באַוויזן איבערצורעדן דעם טאַטן, ער זאָל מיטגיין. אויך פרוימאַנס שוועסטערן וואַרטן אויף ישראלעקן מיטן פאָטער.

25־טער מאַי:

פעלעק האָט אונז ליב צו דערציילן מעשיות וועגן גנבים, באַנדיטן, רויבער אויף די וועגן, און וועגן פּאַרטיזאַנער, וואָס גראַסירן אין די אַרומיקע וועלדער. ער דערציילט וואונדערלעכע מעשיות וועגן זייער העלדישקייט, ווי די דייטשן יאָגן זיך מיט זיי אַרום און קאָנען זיי נישט כאַפּן. ער איז אינגאַנצן פאַרכאַפּט פון די דאָזיקע געשיכטעס. אַ פאַרבאָרגן פייערל צינדט זיך אין אים בעתן דערציילן. ער קען אַלע גנבים און באַנדיטן, ער רופט זיי אָן ביי די נעמען און רעדט וועגן זיי מיט דרך ארץ און יראת הכבוד.

מיר הערן די מעשיות און עס ווערט אונז אומהיימלעך, עס דאַכט זיך, אַז מיר זענען פאַרפּלאָנטערט אין אַן ענגער נעץ, אָט, אָט, ציט זיך, חלילה, צו דער האַטשיק. פונוואַנען נעמט ער, פעלעק, די מעשיות? — מיר ווייסן, אַז ער איז פאַראַנטוואָרטלעך, פאָרזיכטיק, אָבער ער האָט זיך ליב צו שפּילן מיט פייער, מיט געפאַר. דאָס רייצט אים די פאַנטאַזיע. מיר זאָלן זיך נאָר דערביי אַמאָל נישט אָפּבריען.

היינט איז ער טרויעריק פון דער בשורה, וואָס ער האָט אונז געבראַכט פון דאָרף. ערגעץ, אין אונזערע מקומות, האָבן דייטשן אין אַ סטאָדאָלע געכאַפּט אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער. נאָך אַ קאַמף צווישן זיי — זענען צוועלף פּאַרטיזאַנער געפאַלן. ער קאָן עס זיך נישט שענקען „אַ שאָד אַזעלכע יאַטן! כאָטש — זאָגט ער — זיי האָבן אונז שוין אָנגעטון צרות, אָבער זיי טוען דאָך אָן צרות אויך די דייטשן”. ער קאָן צו זיך נישט קומען. —

30־טער מאַי:

מיר זיצן גאַנצע טעג אין באַהעלטעניש און רעדן נישט צווישן זיך. ס'איז אונז מרה שחורה'דיק. מיר פילן זיך איינזאַם, אָן יידן, אַליין אין אַזאַ גרויסער גויאישער וועלט. מיר קאָנען זיך דאָ קיין אָרט נישט געפינען. דאָרט אין לאַגער, זענען זיי פאָרט יידן מיט זיך, מ'קאָן זיך אָפּרעדן פון הארץ. מיר זענען דאָ אַרומגערינגלט פון אַ פרעמדער, רוצחישער וועלט. אינדרויסן זינגט אַלץ, עס שפּילט אין דער לופט און אין אונזערע הערצער שניידט זיך עפּעס, עס שטורעמט.

דער ״קו־קו״ האָט היינט אַזוי אומעטיק אריינגעזונגען אין וואַלד „קו־קו, קו־קו”. דאָס געזאַנג פּיקט אין מוח, ווי אַ שאַרפע, טרויעריקע נביאות. די פּויערים זאָגן, אַז דער „קו־קו” באַשיידט די צוקונפט און גיט סימנים, ער זאָגט אַלץ פאָר. מ'באַשטעלט ביי אים וויפל מאָל ער זאָל אויסזינגען אויף גוטס און וויפל אויף שלעכטס, ער ענטפערט — „קו־קו” „קו־קו” — —

— קו־קו, צי וועלן מיר מצליח זיין? — מיר האָבן מורא זיך צו מאַכן אַ צייכן. צי גוטס, צי שלעכטס — ענטפערט ער אַלץ מיטן זעלבן טרויעריקן ניגון. ער זינגט אים אריין גלייך אין האַרץ. ער פליט אַוועק און לאָזט אין אונז איבער אַן עכאָ —

— קו־קו, קו־קו — — —

10־טער יוני:

נישט צו פאַרשטיין, וואָס מיט אונז פּאַסירט! עפּעס אַ געהיימע האַנט קערע־וועט מיט אַלץ. וואָס מיר האָבן די לעצטע טעג איבערגעלעבט! נישטאָ קיין כוח צו דערציילן. די טשאָטקע ליגט איצט קראַנק, געגיפּסט אַ האַנט, צעבראָכן און דער־שלאָגן. פון אַלעם האָט זיך אויסגעלאָזט אַ חלום. די יידן ביי רוצקין לעבן שוין נישט. אויך ישראלעק מיט פרוימאַנס שוועסטער און ברידער! אָ, וויפל חברים, פריינט און באַקאַנטע! מיר האָבן אויך לעצטנס געשפּילט מיטן לעבן און נאָר דורך אַ נס ניצול געוואָרן. צי איז אונז טאַקע באַשערט אַמלענגסטן זיך צו מאַטערן און זיין פון אַלץ די עדות?!

ס׳איז שווער זיך קאָנצענטרירן און דערציילן לויט אַ סדר. מיר האָבן עפּעס פאַרגעפּילט, אַז אַלץ גייט קאַפּויער. נאָך דעם 5־טן האָט עס זיך אָנגעהויבן, יאָ, דעם 5־טן איז עס געווען.

צוועלף אַזייגער ביינאַכט האָט אונז פעלעק געגעבן אַ צייכן, אַז מיר זאָלן זיך גוט פאַרמאַכן, ווייל עפּעס, הערט ער, טומלט זיך אין דאָרף. מיר האָבן זיך גוט פאַרשטעקט, געבליבן זיצן מיט קלאַפּנדיקע הערצער, געוואַרט און זיך איינגעהערט. מיטאַמאָל האָבן מיר דערהערט, ווי דער רויש דערנענטערט זיך צו אונז. אין עט־לעכע מינוט אַרום איז אונזער הייזל שוין געווען אַרומגערינגלט. ווידער האָט מען געהערט רוסיש רעדן. זיי זענען אריין אין שטוב און זיך געפרעגט אויף אונז, ווו מיר געפינען זיך. פעלעק זאָגט, אַז מיר זענען שוין לאַנג פון דאַנען אַוועק, נישט געהאַט מער קיין געלט זיך אויסצוהאַלטן, זענען מיר אַוועק, וווהין — ווייסט ער אַליין נישט, מן הסתם — ערגעץ אין די וועלדער. אין שטוב נעמט זיך רודערן. זיי רייסן אויף דאָס טירל פון אונזער ערשט באַהעלטעניש, זוכן אומעטום און נעמען שלאָגן דער טשאָטקען, זי זאָל אויסזאָגן ווו מיר זענען איצט. זי וויינט און קאָר־טשעט זיך אונטער די קלעפּ. „זי ווייסט נישט!״ — שרייט זי.

מיר הערן מיטאַמאָל אין פעדערהייזל רוישן ביי דער לייטער צום בוידעם אַרויף. מיר ווערן ווי פאַרשטייפט. זיי זענען שוין דאָ אויפן בוידעם, זיי נישטערן און זוכן. מיר האַלטן קוים איין דעם אָטעם. דורך די שפּאַרעס זעט מען שטראַלן ליכט פון עלעקטרישע לעמפּלעך. מיר שוידערן אויף, מיר פילן, אַז דאָס מאָל איז, חלילה, טויט!

זיי זענען ביי אונזער ווענטל, קלאַפּן אין דעם, פּרווון די ברעטער און זוכן אַ טירל. מיר זענען פאַרשטאַרט! אַזוי עטלעכע מינוט — זיי שעלטן, זידלען און —

דאַכט זיך, אַז זיי קריכן אַראָפּ. מיר האָבן מורא אָפּצואָטעמען, אָ, אפשר? —

זיי זענען ווידער אין שטוב. די טשאָטקע קוויטשעט, שווערע קלעפּ הילכן אָפּ. שפּעטער הערן מיר אין דרויסן, הינטער אונזער ווענטל, ווי זיי שמועסן מיט פע־לעקן, זיי אַפּעלירן צו אים, ווי צו אַ גוטן קריסט און געטרייען פּאָליאַק, אַז ער זאָל אונז אַרויסגעבן. זיי ווילן גאָרנישט, אַלץ וועלן זיי אים איבערלאָזן, אַלע אונזערע זאַכן. זיי ווילן בלויז אונז שיסן.

ווען פעלעק שווערט, אַז מיר זענען נישטאָ — נעמען זיי אים דראָען, רופן אים „פּאַרעטער, יודאַש, פאַרקויפטע נשמה, אומפאַרשעמטער — ער שעמט זיך נישט צו ראַטעווען יידן״.

ווען זיי זענען אַוועק, איז פעלעק אַרויפגעקראָכן צו אונז. מיר האָבן אים געעפנט. ער איז געבליבן ליגן און גאָרנישט געזאָגט. ערשט נאָך עטלעכע מינוט, האָט ער זיך מודה געווען, אַז ער איז דאָס מאָל געקומען אונז אָננעמען פאַר די קעפּ און אַרויסוואַרפן. ער וויל שוין מער נישט און ער קאָן שוין מער נישט ליידן. ס׳איז אים אַ רחמנות אויף דער שוועסטער, אויף דער טשאַטקע, זי ליגט דאָרט אין שטוב צעבלוטיקט, צעשלאָגן, זיי האָבן איר מיט מעסערס געשניטן דאָס פּאַר־באָרגנסטע אָרט. ניין, ער קאָן שוין מער נישט! ער איז דאָס מאָל באמת געקומען אויפן בוידעם — אונז אָננעמען פאַר די קעפּ און אַראָפּוואַרפן, נאָר — נאָר עפּעס קאָן ער דאָס שוין איצט נישט.

ער נעמט שטאַמלען און קרעכצן, יעדער קרעכץ רייסט ביי אונז שטיקער האַרץ. מיר האָבן גאָרנישט גערעדט. ערשט דערנאָך, ווען פעלעק האָט זיך שוין געגרייט אַראָפּצוגיין, האָב איך גענומען מיט אים אייטנענה׳ן — איין וואָרט צום צווייטן האָט זיך נישט געקלעבט. לסוף זענען מיר פאַרקראָכן דערצו, אַז טאַבאַק איז טייער. מיט אַ פּאָר מטבעות אין האַנט אויף טאַבאַק — איז פעלעק, אַ שמייכלדיקער, אַראָפּגעקראָכן.

**
*

שפּעטער בין איך אויך אַראָפּגעקראָכן אין שטוב, צו דער טשאַטקע, מבקר חולה זיין. זי האָט געקרעכצט. איך האָב זי געוואָלט קושן און טרייסטן. זי זאָגט מיר אָבער, אַז מ׳טאָר זיך נישט „פּיעשטשען״, ווייל איבערמאָרגן, מאָנטיק, איז דער 7־טער — מוז זי פאָרן אין שטאָט אריין, ברענגען די פּאָר יידן.

איך שטיי אָן לשון. כ׳האָב אים נישט געקאָנט קוקן גלייך אין די אויגן אַריין. נאָר געטראַכט האָב איך, אַז עפּעס איז אַלץ נישט צו פאַרשטיין — נישט דאָס גוטע און נישט דאָס שלעכטע. ניין, עפּעס שפּילט זיך מיט אונז דער גורל. ווו נעמט מען כוחות זיך צו שטאַרקן ?!

**
*

מאָנטיק, דעם 7־טן פאַרטאָג האָט די טשאַטקע צוזאַמענגענומען דאָס לעצטע ביסל כוח און צידה לדרך, אַרויפגעקומען צו אונז זיך געזעגענען, געהייסן אונז מתפלל זיין, אַז דער וועג זאָל אַדורך בשלום און איז אַוועק. דער פרימאָרגן איז גע־ווען אַ ליכטיקער, ס׳האָט געוויזן זיך צו שטעלן אַ שיינער טאָג. מיר האָבן זיך גענר־מען גרייטן. פרוימאַן האָט געפיבערט דערוואַרטנדיק זיינע שוועסטער. מיר האָבן געמאַכט פּלענער און זיך צוגעגעבן מוט. שפּעטער האָט די זון גענומען אריינשיי־נען צו אונז, ווי וועלנדיק אונז שטאַרקן, אונטערהאַלטן אונזער האָפנונג. מיר זענען איצט געווען צופרידן, פּשוט גליקלעך פון דעם געשעעניש שבת־צו־נאַכטס. מיר האָבן אפילו הנאה געהאַט פון „פּאַרטיזאַנישן״ וויזיט. איצט וועט זיכער ווערן שטיל אַרום אונז. די באַנדיטן וועלן געווים צעפּלאַפּלען וועגן דעם, אַז מיר זענען שוין

מער נישטאָ ביי פּעלעקן. נו, הייסט דאָס, אַז אונזער באַהעלטעניש איז געוואָרן זי־כערער. מיר האָבן נישט געוווּסט, וואָס פריער — צו ווייגען פּאַר גליק, אַז דאָס לעבן איז אונז געראַטעוועט געוואָרן, זיי האָבן אונז נישט געפונען, אָדער — זיך פרייען מיט דער זיכערקייט פון דער „קריוווקע". מיר האָבן דערין געזען אַ צייכן, אַז מיר וועלן מצליח זיין אויך מיטן אַהערברענגען די נייע מענטשן, דאָס הייסט, אַז אַלץ וועט זיך גוט איינגעבן. פּעלעק איז, ווי זיין טבע די לעצטע צייט, געזעסן אויפן שטיין ביים ברונעמל, געצויגן פון פּאַפּיראָסל, געלאָזט וואָלקנדלעך רויך און געקוקט אין דער ווייטקייט.

אָבער פּלוצים הערן מיר קרעכצן. אַ קרעכצנדיקע פרוּיען־שטימע דערנענטערט זיך, וואָס אַמאָל מער צום הייזל. פּעלעק איז אויפגעשפּרונגען. ס'האָבן זיך דער־הערט סקריפּנדיקע רעדער פון אַ פור — ער איז אַנטקעגנגעלאָפן. מיר הערן שוין דייטלעך — די טשאַטקע קרעכצט, אַ גערודער ביי דער טיר, עטלעכע מענער דרייען זיך. מ'טראָגט די טשאַטקע אראָפּ פון דער פור אין שטוב, אויפן בעט ארויף. מיר הערן זיך איין און דערקענען: אַ דאָקטער פּאַרעט זיך, אַ גערודעריי, אַ געוויין און — מיר ווייסן נישט וואָס עס איז געשען.

***

שפּעטער, אין עטלעכע שעה ארום, ווען אַלע זענען אַוועק און ס'איז רואיק גע־וואָרן אין הויז — בין איך אראָפּ אין שטוב. כ'האָב געטראָפן די טשאַטקע אין בעט מיט אַ געגיפּסעוועטער האַנט. זי שמייכלט און דערציילט מיר, אַז אויפן וועג אין שטאָט אריין איז אַן אויטאָ ארויף אויף דער פור, מיט וועלכער זי איז געפאָרן. ס'האָט חלילה קיינעם נישט געשאַדט, נאָר זי אַליין האָט צעבראָכן אַ האַנט. זי האָט שרעקלעכע יסורים געהאַט. מ'האָט זי אָפּגעפירט אין שפּיטאָל, ווו מ'האָט די האַנט געגיפּסעוועט. און איצט האָט מען זי אַהיימגעבראַכט. זי זאָרגט זיך: „די אָרעמע דאָרט, אין לאַגער, וואַרטן זיכער אויף איר. זי האָט זיי צוגעזאָגט אויף היינט צו קומען, נאָר פאַרפאַלן — זיי מוזן וואַרטן, ווי נאָר ס'וועט איר בעסער ווערן, וועט זי שוין גיין נאָך זיי!"

אַ נס, וואָס כ'האָב דערהערט פון דערווייטנס רעדן און באַוויזן שנעל ארויף אויפן בוידעם. אין אַ מינוט ארום האָט מען שוין געהערט פויערישע שטימען ארום איר בעט. מ'איז געקומען זי מבקר חולה זיין און אויך געבראַכט נייעס. מיר האָבן נישט געקאָנט געניי הערן וואָס, נאָר ס'האָט זיך גערעדט וועגן יידן.

אין אַ האַלבער שעה ארום, האָט די פּעלקאָווע אריינגעשטעקט דעם קאָפּ אין אונ־זער באַהעלטעניש:

— דעם פאַרגאַנגענעם שבת*) פאַרנאַכט האָט מען אויסגעשאָכטן די לעצטע יידן אין שטאָט, די אַרבעטער פון רוצקים פאַבריק.**)

---

*) דעם 5־טן יוני — ב' סיון.

**) שפּעטער זענען מיר געוויר געוואָרן, אַז ישראלעק איז אומגעקומען מאָנטיק, דעם 7־טן יוני, ד. ה. אין טאָג, ווען ער האָט באַשטימט, אַז די טשאַטקע זאָל קומען נאָך אים און זי איז פאַרהאַלטן געוואָרן דורך דער אויטאָ־קאַטאַסטראָפע.

סוף יוני:

יאָ, אַלץ זעט אויס ווי אַ חלום — די גאַנצע פאַרגאַנגענהייט. עס זעט אויס, ווי עפּעס אַ מוראַדיק גרויסער שד וואָלט זיך מיט אונז געריי֗צט און כּסדר אונז גע־וויזן אַ צונג.

אָ, ווי עס וואָלט זיך געגלוסט אויף אַן אמת איינשלאָפן און איינמאָל אין אַ פרימאָרגן זיך אויפכאַפּן און געוווּיער ווערן, אַז דאָס אַלץ איז טאַקע נאָר אַ ביי־זער חלום געווען!

דאָס איז אָבער ווירקלעכקייט. פינצטערע ווירקלעכקייט!

נישט איינמאָל דערמאָנען מיר זיך אין אסתּרלס ווערטער. געווען איז דאָס נאָך אין יענעם פינצטערן פּרייטיק־צונאַכטס, נאָכדעם ווי די שטשעפּאַנעק האָט אונז אַרויסגעיאָגט פון איר גאָרטן. מיר זענען דעמאָלט געלאָפן אויף פעלדער, איבער מתים צעוואָרפענע אין די בייטן קאַרטאָפל. פון אַלע זייטן האָט מען צו אונז געשאָסן און מיר, גאַרנישט פילנדיק, נאָר ווי אַ ווינט וואָלט געבלאָזן אין די אויערן און פאַר די אויגן און אויסגעטריקנט דאָס לעצטע ביסעלע זאַפט פון האַלדז און מויל און געשטיקט — זענען מיר געלאָפן אין דער פינצטער אין דער ריכטונג פון נאָ־ענטסטן דאָרף, צו אַ באַקאַנטן רייכן פּויער — קאָנטראַקטאָוויטש. איך געדענק ווי איצט, ווי ער האָט אונז אויפגענומען. ס׳איז פּונקט געווען נאָך האַלבער נאַכט. קאָנטראַקטאָוויטש איז נאָך געזעסן אין דרויסן, פאַר דער שוועל פון זיין הויז און זיך איינגעהערט אין דער שיסערייַ אין שטאָט. דערזעענדיק אונז, האָט ער זיך אַזש איבערגעצלמ׳ט:

— אָ, איר לעבט נאָך?! —

ער האָט זיך שיר צעוויינט פון צרות, וואָס מיר זענען געקומען צו אים. אין אַ מינוט אַרום זענען אַרום אונז געשטאַנען זיינע בני־בית — די פרוי, שווער און שוויגער און ממש מיט טרערן אין די אויגן געבעטן, אַז מיר זאָלן אויף זיי רחמנות האָבן און אַוועק.

— באַהאַלט זיך בעסער אין וואַלד. מען וועט אונז נאָך אַלע שיסן און פאַר־ברענען דאָס פאַרמעגן!

מיר זענען אַ מינוט געבליבן שטיין אָן לשון. נישט געווען שוין וווּהין צו גיין. די וועלדער זענען געווען באַלייגט מיט הונדערטער מתים. שפּעטער האָט מיין פרוי ביי אים גענומען בעטן, ער זאָל אונז וווּ באַהאַלטן. זי שענקט אים אַוועק אַ האַלב פאַרמעגן פון איר מוטער, וואָס איז ביי אים פאַרשטעקט. זי האָט אַפּעלירט צו דער פריינטשאַפט, וועלכע בינדט אונז שוין פון יאָרן. קאָנטראַקטאָוויטש האָט אונז דאָן פאַרזיכטיק אַריינגעפירט אין גאָרטן, זיך מיט אונז אַוועקגעזעצט אויפן גראָז און שטיל גענומען דערציילן די לעצטע נייעסן פון שטאָט.

— זעקס פאַרנאַכט האָט מען אַלע יידן אַוועקגעפירט צום וואָקזאַל. מען פירט זיי קיין טרעבלינקע אויף טויט. דער וועג פון מאַרק־פּלאַץ צום וואָקזאַל איז אויסגע־שפּרייט מיט מתים און שטיקער איברים — הענט, פיס, קעפּ; מיט פאַרבלוטיקטע

מלבושים — היטלען, שיך און מאַנטלען. די גאַנצע שטאָט זעט אויס ווי אַ שלאַכט־פעלד. ביידע זייטן טייך זענען אָנגעלייגט מיט הויפנס דערשאָסענע — מענער, פרויען און פּיצלעך קינדער. דעם „יודן־ראַט" האָט מען ערגעצווו אַוועקגענומען און אויך די אַרבעטער פון די דייטשע „פּלאַצוווקעס" האָט מען אַלע אַוועקגעפירט, נאָר איין גרופּע, איז דאַכט זיך, געבליבן. זיכער וויים איך דאָס נישט. איצט זוכט מען פון שטוב צו שטוב. מען ציט ארויס די באַהאַלטענע און מען שיסט זיי אויס. מאָרגן, זאָגט מען, וועט די אַקציע פאַרקומען אין אַלע ארומיקע שטעטלעך.

איך געדענק, אסתרל האָט מיך ארומגעכאַפּט, געגומען קושן און געבעטן:

— לאָמיר זיך סמ'ען, לייבל, לאָמיר זיך סמ'ען! כ'וויל נישט מען זאָל אונז דערמאָרדן!

איך האָב זי געטרייסט. מיר האָבן דעמאָלט געמיינט, אַז אונזערע פאַמיליעס לעבן נאָך.

שפּעטער האָט אונז קאָנטראַקטאָוויטש פאַרשטעקט אין אַ סטערטע שטרוי, ערגעץ אויפן פעלד. דאָס איז געווען נאָכדעם, ווי מען האָט אים צוגעזאָגט, אַז אויב מען וועט אונז כאַפּן זאָגן מיר, אַז מיר זענען אַליין אַהער אריינגעקראָכן, אָן זיין ווימן. ער איז נאָך לאַנג געלעגן מיט אונז און דערציילט:

— איצט — זאָגט ער — זיצן זיי, אַלע יידן, אויף דער באַן־ראַמפּע, ביי די רעלסן און וואַרטן אויף דעם לאַסט־צוג, וואָס וועט זיי פאַרטאָג אָפּפירן קיין טרעב־לינקע. וואָס פאַרא סצענעס דאָרט שפּילן זיך אָפּ! זיי זיצן אַלע מיט די פיס אונ־טער זיך, ארום שטייען רעפלעקטאָרן און באַלויכטן זיי, פון אַלע זייטן שיסט מען אריין אין די רייען, פאַטרולן און וואַך־לייט שלעפּן כסדר ארויס פרויען און פאַר־גוואַלטיקן זיי.

— יאָ, יאָ — שמייכלט ער — פרויען! — מיידלעך פון 12 - 13 יאָר אָן. עס שפּילן זיך דערביי אָפּ שרעקלעכע סצענעס. ווי די קינדער טוליען זיך צו די מו־טערס! מען שענדעט זיי אין די אויגן פון די מאַמעס! און יאָ — דער גאַנצער ברוק, אַלע ווענט ארום, זענען פול מיט צעשפּריצטע מחות פון די גאָר קליינטשיקע קינדער. די עס־עס - לייט האָבן זיך איינגעאָרדנט אַזאַ שפּיל — ווער ס'וועט פלינ־קער טויטן די שוואַלבן. מען נעמט זיי פאַר די פיסלעך און מ'שלאָגט מיט די קעפּ־לעך אין מויער. מיט עטלעכע זעץ ווערט דאָס קעפּל צעשפּרונגען.

ווען ער איז אַוועק, האָט אסתרל, טיף דערשלאָגן, נאָכאַמאָל גענומען בעטן, אַז מיר זאָלן זיך סמ'ען. פון דעמאָלט אָן דערמאָנען מיר זיך כסדר אין אירע ווער־טער. צי איז זי דען נישט גערעכט געווען?

מוט האָט אונז אויסגעפעלט. דאָס ביסעלע מוט, וואָס פעלט אונז ביזן היינ־טיקן טאָג. אָ, ווי עס וויל זיך לעבן! אין אַלע באַדינגונגען, זאָל זיין ווי אַ הונט — אַבי לעבן!

***

יאָ, מיר ווילן לעבן, זאָל זיין אין די ערגסטע באַדינגונגען, אַבי לעבן. מיר זוכן דעם דאָזיקן ווילן אין אונז צו באַרעכטיקן און שטענדיק אויף אַן אַנדערן אופן. איינמאָל, דאַכט זיך אונז, אַז מיר האָבן אַ חוב איבערצולעבן, אַ חוב פאַר אונזערע קדושים, כדי זיי זאָלן נישט פאַרגעסן ווערן, מיר טראָגן דאָך אין זיך דעם

גאַנצן זכר נאָך זיי. אַמאָל דאַכט זיך, אַז עס לאַסטעט אויף אונז זייער צוואה: „לעבט איבער און נעמט נקמה! לעבט איבער און דערציילט שפּעטער פאַר דער וועלט, וואָס עס האָט מיט אונז פּאַסירט, וועגן אונזער פּיין און סוף!" — אָ, ווי עס וויל זיך דעמאָלט איבערלעבן!

א סך מאָל, זעענדיק די וווּנדער וואָס פּאַסירן מיט אונז און ארום אונז — דערפיל איך אויף זיך עפּעס א שליחות, א הייליקע שליחות. עס דאַכט זיך, אַז אונז איז באַשערט צו זיין פון די לעצטע עדות. מען דאַרף אַלץ גוט באַהאַלטן אין זכרון און דערציילן לדורות. מעגלעך, אַז דאָס זענען בלויז תירוצים צום באַרעכטיקן דעם אומפאַרשעמטן ווילן צו לעבן! אָ, איצט צו וועלן לעבן, איצט בעת די לעצטע יידן אין וואַרשע און אין די לאַגערן ווערן פאַרברענט! אָ, פאַרוואָס זענען מיר נישט מיט זיי! —

איך דערמאָן זיך, אַז נאָכדעם, ווי א דייטשער הונט האָט אונז שבת־צור־נאָכטס — נאָכן אָפּדושן זיך דאָרט א לאַנגן הייסן טאָג און צוויי נעכט — דער־שנאַפּט ביי קאָנטראַקטאָוויטשן אין שטרוי און איך האָב קוים באַוויזן צו אַנטלויפן דורך הינטערוועגן אין לאַגער אריין, צו דער לעצטער גרופּע איבערגעבליבענע יידן*) דערוויסנדיק זיך, אַז מיין מוטער און שוועסטערל זענען אויך געווען צווישן די זיצנדיקע אויפן מאַרק־פּלאַץ, פאַרן טרייבן צו דער באַן־ראַמפּע — האָב איך פאַרבראָכן די הענט, מיטן קאָפּ זיך געקלאַפּט אין לאַגער־מויער און ווי א פאַרוווּנ־דעטע חיה גערעוועט. ס'איז פאַר מיר מיט אַמאָל קלאָר געוואָרן, אַז כ'וועל זיי שוין מער נישט זען. „מאַמע, מאַמעשי, מרים'ל!" — האָב איך געריטשעט עלנט. כ'האָב געפילט, אַז מיינע שוועסטער אין ראַדאָם — דינה און אסתר, און מיין ברודער מאיר אין פּאַריז — לעבן שוין אויך נישט. כ'האָב זיך געשלאָגן מיטן קאָפּ אין דער וואַנט, זיך געביסן די פינגער, זיך געוואָרפן אויף דער ערד, זי געגריזשעט און געוואָלט אַזוי ארום צעשפּרינגען ווערן אויף שטיקער.

פון דעמאָלט אָן קאָן איך קיין רו נישט געפינען. אָ, ווען איך קאָן זיי זען כאָטש נאָך איין מינוט, כאָטש זאָגן זיי איין וואָרט, זיך צעקושן און אויסגיין צו־זאַמען מיט זיי!

אָ, מיין אָרעמע מאַמע, כ'שטעל זיך פאַר דיין צער אין די לעצטע מינוטן פון דיין לעבן, ווען דו האָסט מיט זיך געפירט דיין איינציק טעכטערל צו דער עקידה! כ'שטעל זיך פאַר דיינע לעצטע, אומבאַהאָלפענע בליקן אויף דיין קינד ביי דער זייט. אָ, ווער וועט נקמה נעמען פאַר דיין צער?! — און דו, הייליק שוועסטערל מיינס, הייליק מרים'ל, איך זע דיך אין די לעצטע מינוטן דיינע, ווען דו האָסט זיך דערפילט אין דער שטייג; ווען דו האָסט א פאַרסאַפּעטע דערפילט דיין אָנמאַכט; ווי דו האָסט געוואָלט לעבן! אָ, דו אָרעם קינד פון אָרעמען פאָלק, וואָס האָבן די מער־דער געוואָלט פון דיר, וואָס פאַר א שלעכטס האָסטו וועמען געטון מיט דיין אומ־שולדיק יונג לעבן — פאַרוואָס האָט מען עס דיר אַזוי אכזריותדיק אונטערגע־שניטן?

**
*

און אפשר דאַרפן מיר טאַקע, מיט אַלע כוחות וועלן איבערלעבן?! ווי גרויס

---

*) זיי האָב איך שפּעטער אַרויסגעראַטעוועט. וועגן דעם וועל איך דערציילן ווייטער.

און הייליק, ווי דערהויבן וועט זיין דער טאָג פון נקמה! ווי גרויזאַם וועט זי זיין!

מאַמעשי, אין טייכן בלוט פון די מערדער וועלן מיר דערטרינקען דיין לעצטן צער און דעם לעצטן צער פון אונזערע אַלע מאַמעס און שוועסטער און ברידער. דעם שטומען צער פון אונזערע עופהלעך און אונזער אייגענעם, אייביקן צער, וואָס וועט זיך שוין קיינמאָל נישט לעשן. אפשר וועלן מיר זיך קילן אַביסל?!

אָ, ווי ס'וויל זיך איצט האַקן דעם קאָפּ אין דער וואַנט, זיך שלאָגן און בייסן פון זיך לעבעדיקע שטיקער! פאַרוואָס האָבן מיר נישט איבערגעלעבט מיט אייך די לעצטע מינוטן?! ווי פאַרשאָלטן וועלן שוין זיין אונזערע יאָרן, ווען מיר זאָלן שוין אפילו איבערלעבן. יאָ, אפילו ווען מיר זאָלן איבערלעבן! אָ, ווי פאַרטריקנט מיר זענען, ווי טרוקן! ווען מען וואָלט כאָטש געקאָנט זיך אַביסל אויסוויינען, לאָזן אביסל צערונען דעם צער. עס וואָלט אפשר אַביסל לייכטער געוואָרן.

אָ, טייערע, הייליקע אונזערע, טייערע מאַרטירער פאַרפייניקטע — זייט אונז מוחל! זייט אונז מוחל, גיט אונז א צייכן פון פאַרגעבונג, היילט אונזער צער, אָ, זייט מוחל, איר הייליקע אומפאַרגעסלעכע!

1־טער יולי:

פעלעקס ברודער — יאַנעק, איז געקומען צופאָרן. ער האָט אונז נאָך נישט געזען, מיר — אים, זעען כסדר דורך די שפּאַרעס. אַ הויכער, אַ שוואַרצער, מאָגערער גוי מיט שטעכיקע בליקן. ווען ער דרייט זיך אויפן הויף, קוקט ער צו אונזער ווענטל. ער ווייסט מסתמא, אַז מיר זעען אים, ווייל ער פילט זיך, ווי ארומגעהילט מיט בליקן. די פיס פּלאָנטערן זיך אים און אַלץ פאַלט אים פון די הענט. פיל מאָל ליגט ער זיך אויפן גראָז ביים ברונעמל מיט פעלעקן און דער טשאַטקע. מען סודעט זיך. זיי שמייכלען און ער רעדט גאָר נערוועז. צי בונטעוועט ער קעגן אונז? — אַזאַ איינדרוק האָבן מיר. און אפשר פאַרדריסט אים, וואָס פון דער געפלאָנטער „קריוווקע" ביי אים פאַר אונזערע חברים פון רוצקים לאַגער, האָט זיך גאָרנישט אויסגעלאָזט? — ער וואָלט לייכט געקאָנט פאַרדינען געלט און פירן אַ שיין לעבן. ער איז געוויס מקנא פעלעקן מיטן נייעם סאַמעטענעם אַנצוג, וואָס מיר האָבן אים געמאַכט.

דער אַנצוג! — ער וועט נאָך חלילה ברענגען אויף אונז שלעכטס. וויפל מאָל מיר האָבן שוין געבעטן פעלעקן, אַז ער זאָל אים איצט נישט אָנטון, עס רייסט דאָך אויף די אויגן ביים גאַנצן דאָרף, מען פאַרשטייט דאָך אומעטום, אַז פון איי־גענער הכנסה האָט ער זיך אים נישט געמאַכט און דאָס ברענגט דאָך צו די ערגסטע חשדים. ער וויל אָבער גאָרנישט הערן. יעדן זונטיק „סטראָיעט" ער זיך אויס מיטן ברוינעם געקעסטלטן סאַמעט און מיט אַ ניי ווייס העמד פון האלב־זייד, וואָס מיר האָבן אים געמאַכט און ער שפּאַצירט אַזוי אַרום, גייט אין קאָשטשאָל אריין און איז, ווי אַ קליין קינד, גליקלעך. כאָטש ער ווייסט, אַז דאָס קאָן אים חלילה, ברענ־גען דעם טויט. בכלל רייסט ער שוין אויף די אויגן ביים גאַנצן דאָרף מיט זיין אָרט לעבן.

מיר געדענקען, באַלד אין די ערשטע טעג פון אונזער אָנקומען אַהער, בעת מיר האָבן אים איינמאָל געבעטן, אַז ער זאָל ווו אין דאָרף קויפן אַ שטיקל ברויט, האָט ער נישט געוואָלט און צו אונז געטענהט, אַז ברויט קאָן ער קויפן נאָר אין שטאָט, ווו מען קאָן אים נישט. דאָ אין דאָרף ווייסט מען, אַז ער האָט נישט קיין געלט פון וואָס צו קויפן ברויט און דאָס קאָן נאָך ארויסרופן דעם חשד, אַז ער האַלט יידן. מיר זענען דעמאָלט געוועזן צופרידן פון זיין פאָרזיכטיקייט.

און איצט? — דאָס גאַנצע דאָרף קלינגט, אַז ביי פעלעקן אין הויז, עסט מען ווייצענע קליסקעס און מען שמעלצט יעדן טאָג דאָס געקעכץ. ווייל אַ פּויער גוט אָפּעסן — קומט ער מיטאָג־צייט, מכלומרשט אומגעריכט, אריין צו פעלעקן, ווו ער ווערט גלייך איינגעלאַדן מיטצועסן. דעם לעצטן פרילינג האָט ער אפילו אויך געדונגען אַ מענטש צום פעלד — אַקערן און פאַרזייען און שיין באַצאָלט. ער האָט ליב באַקומען, פעלעק, ברייט זיך צו פירן און ברייט צו לעבן. אויך איצט גרייט ער זיך דינגען אַ מענטש צום גראָז־שניידן און שפּעטער צום תבואה־שניט. עס העלפט נישט אונזער בעטן און טענהן, „מען קאָן דאָך עסן דאָס בעסטע און קיינער זאָל

דערפון נישט וויסן און, אַז ער וועט נאָך דערמיט ברענגען אַן אומגליק אויף אונז און זיך". ער ווייסט, פעלעק, אַז ער שטעלט איין דאָס לעבן. ער ווייסט אויך, אַז דאָס אומגליק מיטן „פּאַרטיזאַנישן" אָנפאַל איז געווען אַ רעזולטאַט פון דעם שם, וואָס גייט אין דאָרף וועגן דעם צעבאַלעוועטן לעבן אין זיין הויז. דאָס אַלץ קאָן אים אָבער נישט אָפּהאַלטן און וואָס אַמאָל מאַכט ער זיך מער באַקאַנט אין גאַנצן געגנט מיטן זאַטן לעבן, וואָס עס פירט זיך ביי אים אין שטוב. מיר ווייסן, אַז אין דאָרף גייען ארום פאַרשידענע קלאַנגען וועגן דעם און אַלע השערות אייניקן זיך דערמיט, אַז דאָס שטאַמט פון יידן. דאָס וועט אונז נאָך, חלילה, ברענגען צום גרעסטן אומגליק. אויך די טשאַטקע (כ'וואָלט נישט געוואָלט רעדן וועגן איר קיין שלעכטס) לאָזט זיך וואויל־גיין. יעדן טאָג שפּאַצירט זי ארום אין דרויסן מיט אַ ניי קלייד, וואָס מיר האָבן איר געמאַכט. מיר וויינען פאַר איר און בעטן, אַז זי זאָל זיך מיט דעם נישט באַווייזן. דאָס רייצט דאָך אַלע. עס העלפט אָבער נישט, מיר קאָנען זי נישט צוריקהאַלטן.

זי באַווייזט זיך אויך מיט נייע קליידער, נישט באַקומענע פון אונז. אסתרל און צפּורהלע דערקענען, אַז דאָס איז געמאַכט פון זייער מוטערס סחורות — באַהאַלטענע ביי קאָנטראַקטאָוויטשן און ביי אַנדערע פּאָליאַקן, וועלכע זי נעמט אָפּ פאַר אונז.

שוין לאַנג האָבן מיר געהאַט דעם חשד, אַז נישט אַלץ, וואָס זי באַקומט פון די פּאָליאַקן גיט זי אונז אָפּ. שטענדיק ברענגט זי נאָר אַ קליינע טייל און דערצו בלויז קליינינקייטן. כאָטש, אויך דאָס, וואָס זי גוט אונז, באַהאַלטן מיר דאָך נישט. דאָס גייט דאָך אַלץ פאַר דער אויסהאַלטונג פון הויז. זי האָט אונז נאָך אויך קיינמאָל נישט אָפּגעגעבן די בריוועלעך פון די קריסטן, אין וועלכע ס'איז פאַרצייכנט, וואָס זיי שיקן.

דאָס אַלץ וואָלט אונז נישט געאַרט, אָבער מיר האָבן מורא, אַז אין אַ ליאַדע טאָג, ווען די סחורות וועלן זיך אויסלאָזן, ס'וועט שוין מער נישט זיין וווהין צו שיקן נאָך זיי — וועט מען אונז הייסן גיין, אָדער חלילה, נאָך ערגער! רעדן טאָר מען אָבער נישט. מען מוז נאָך מאַכן דעם אָנשטעל, אַז מיר פאַרשטייען גאָרנישט. ווייל אַ, דעמאָלט, וואָלט געווען גאָר שלעכט. ס'וואָלט געהייסן, אַז מיר ווייסן, אַז זיי גנבענען און דאַן לוינט דאָך אונז במילא מער נישט צו האַלטן, מיר קאָנען דאָך נאָך שפּעטער דערפאַר זיך אָפּרעכענען.

מאַכן מיר זיך טאַקע נישט פאַרשטיין. מען מוז נאָר זען, אַז זיי זאָלן נישט אָפּנעמען די גאַנצע סחורה מיטאַמאָל, זיי זאָלן נישט אַלץ האָבן אין דער האַנט, עס זאָל זיי נאָך ווייטער לאָזן דאָס פאַרשטעקטע. אַן אונזערע בריוועלעך — גיבן די פּאָליאַקן גאָרנישט ארויס און זיי ווייסן קיינמאָל נישט וויפל מיר האָבן אויף יענע ערטער און וויפל נאָך ערגעץ־אַנדערש, ביי אַנדערע באַקאַנטע קריסטן. מען מוז זאָרגן, אַז שטענדיק „אויף יעדן פאַל", ווי עס קומט אויס, זאָלן מיר נאָך האָבן אביסל. מען זאָל נישט בלייבן מיט גאָרנישט, אַלץ זאָלן זיי שוין האָבן.

אַזוי מוז מען כסדר האַלטן דעם קאָפּ אויף יעדער קלייניקייט און דאָס לעבן וויגט זיך דערווייל אויף דער משקולת, ווער ווייסט? קיין גוטס קאָן דאָס אַלץ סיי־ווי נישט ברענגען. מיר וואַרטן מיט קלאַפּנדיקע הערצער.

9־טער יולי:

יאַנעק גייט גאַנצע טעג ארום שיכור. ער טרינקט יעדן טאָג מיט אַנדערע באַנ־דעס. ער „פונדעוועט" פאַר אַלע. זייט צוויי טעג טראָגט ער א נייעם אַנצוג און איז אויסגעפּוצט ווי א שטאָטישער. ער גייט איבער די דערפער און פאַרקויפט סחורות. די טשאַטקע זאָגט, אַז ער באַקומט ערגעץ אין שטאָט זאַכן בחצי־חנם און ער פאַר־קויפט דאָס בלויז פאַר פּראָצענטער, וואָס ער באַקומט דערפון. מיר שטעלן אָן, אַז מיר גלויבן דערין און גיבן אים צו פאַרקויפן אויך אונזערע זאַכן. ער ברענגט אונז דערפאַר גראָשיקע פּרייזן. ער מאַכט פאַר אונז אויך די שפּייז־איינקויפן: מעל, קאַשע און קאַרטאָפל. מיר האָבן געפּועלט ביי פעלעקן, אַז בכדי נישט ארויסצורופן קיין חשד מיט די אָפּטע קניות — זאָל יאַנעק איינקויפן. דאָס הייסט פאַרן דאָרף, אַז ער קויפט שפּייז צום האַנדל, צו פירן אין שטאָט אריין און דערביי פאַרדינען. דאָס האָט אָבער נישט קיין שום פּעולה. מען ווייסט סיווי אין דאָרף, אַז ביי פעלעקן באַקט מען יעדע וואָך ברויט — א פּערטעלע, בעת אין אַלע אַנדערע הייזער ביי אַלע פּויערים, באַקט מען נאָר איינמאָל אין חודש אָדער זעקס וואָכן. עס האָט זיך אונז אפילו שוין געהאַט איינגעגעבן צו פּועלן, אַז מ׳זאָל דאָס ברויט באַקן אין מיטן דער נאַכט, קיינער זאָל נישט זעען. אָבער נאָר עטלעכע מאָל האָט מען אַזוי געטון. איצט באַקט מען ווידער אין מיטן העלן טאָג און פּויערים מיט פּויערטעס קומען קוקן און צעפּלוישן דאָס אויפן גאַנצן דאָרף.

ניין, ס׳לאָזט זיך גאָרנישט מאַכן מיט זיי. יאַנעק רייסט און ציט דעם פּאַסעק אויף די פּרייזן פון די פּראָדוקטן, וואָס ער ברענגט אונז. ער גיט אויך נישט די־מאָס און שפּעטער באַקומט ער נאָך דערצו מעשר פאַר זיך מיט זיין הויז־געזינט. די טשאַטקע זאָגט, אַז מען דאַרף אים געבן „דעם אָרעמען נעבעך" און מיר זענען אויך צופרידן, וואָס יאַנעק געניסט פון אונז. ער וועט אפשר צוליב דעם, האַלטן סוד. אָבער מיר פילן דערביי פאַר די טאָפּלטע קאַטאַסטראָפע: דאָס דאָרף קאָכט מיט זייער שטייגער לעבן און — אין איינעם א טאָג, ווען דאָס אַלץ וועט זיך אויס־לאָזן — וואָס וועט דעמאָלט זיין? וואָס וועט זיין ווייטער?

14־טער יולי:

וואָס א טאָג ווייטער זעען מיר מער די שפּיל, וואָס יאַנעק און די טשאַטקע האָבן אָנגעהויבן פירן ארום אונז. איצט איז פאַר אונז אויך קלאָר געוואָרן די סיבה פון מיין שוואָגער חיימס טויט. מיר האָבן באַלד נאָך דעמאָלט דאָס פאַרשטאַנען. מיר האָבן זיך עס אָבער נישט געוואָלט גלויבן.

געוועזן איז עס באַלד אין די ערשטע טעג פון אונזער קומען אהער פון מינסק, פון דער טשאַטקעס וווינונג. אין יענער צייט איז אין א צווייטן לאַגער, אין שטאָט, געוועזן חיים, מיין פרוים ברודער, א צוואַנציק יעריקער בחור. ער האָט געזאָלט מיט אונז מיטגיין און זיין צוזאַמען.

א נאַכט פאַר אונזער פאַרלאָזן די שטאָט בין איך אַוועק צו אים, אים מיט־רופן. ער האָט אָבער דעמאָלט נישט געקאָנט אַרויס פון זייער לאַגער, האָט ער גע־

בעטן, אַז מיר זאָלן דערווייל אַליין אַוועק, ווייל אין אונזער לאַגער האָט שוין גע־ברענט דער באָדן אונטער די פיס און ביי זיי איז דערווייל געווען רואיקער. ער האָט געזאָלט קומען אין עטלעכע טעג אַרום. מיר האָבן דאָך נאָך דעמאָלט נישט געוווּסט, צי פעלעק וועט אונז אַריינלאָזן. אויב יאָ — האָט די טשאַטקע צוגעזאָגט צו גיין נאָך חיימען אַ צווייט מאָל. באַלד אויף דעם אַנדערן טאָג איז זי טאַקע אַוועק אין שטאָט אַריין. מיר האָבן געוואַרט און געוואַרט און אַזוי האָט עס געדויערט צוויי וואָכן צייט. ערשט שפּעטער, אין אַן אָוונט איז זי צוריק געקומען איינע אַליין און נאָר געברענגט עטלעכע בריוועלעך פון חיימען. זי האָט אים אפילו נישט געהאַט געזען. זי האָט נאָר דערהאַלטן די בריוועלעך, וואָס ער האָט צו איר דורך עמעצן געשיקט. זי האָט זיך פאַרענטפערט, פאַרוואָס זי האָט זיך געזוימט אַזש צוויי וואָכן, באשר, זי האָט זיך געשעמט צוריקצוקומען צו אונז מיט דער טרויעריקער בשורה, אַז מען האָט פון איר שטוב אין מינסק, אַרויסגעגנבעט דאָס גאַנצע ביסל סחורה, וואָס מיר האָבן דאָרט ביי איר געלאָזט ביים אַוועקגיין דאָ אַהער. בשעת מעשה איז זי געווען אָנגעטון אין אַ ניי קלייד און אין אַ קאָפּ־טיכל געמאַכט טאַקע פון די דאָ־זיקע סחורות. זי האָט געזאָגט, אַז זי האָט זיך דאָס אין מאַרק געקויפט. מיר האָבן געוואָלט און געמוזט גלויבן. מען האָט געפילט, אַז זי האָט חיימען פאַרנאַכלעסיקט ביים אָפּרוימען דאָס ביסעלע סחורה. מען האָט אָבער נישט געטאָרט צולאָזן צו זיך די דאָזיקע חשדים. חוץ אַלעם, איז קיין צייט נישט געווען וועגן דעם צו טראַכטן. חיים האָט אין די בריוועלעך גערופן רעטונג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער איז שוין מער נישט אין מינסק, אין לאַגער. מען האָט זיי אַלע פון דאָרט געטריבן קיין קאַלושין, אויף אַן אַרומגעצוימט ליידיק פעלד אַרויף, מען האָט אַהין צוזאַמענגעטריבן עטלעכע טויזנט מאַן פון צענדליקער לאַגערן. אין די בריוועלעך שרייבט ער, אַז מען זאָל אים שוין אַרויסראַטעווען, ווייל ס'קאָן נאָך חס ושלום זיין צו שפּעט. אויסער דעם, פילט ער, אַז נאָך עטלעכע טעג וועט ער נישט אויס־האַלטן ביי די דאָרטיקע באַדינגונגען. זיי זענען אַלע באָרוועס, מען האָט ביי זיי די שיך פון די פיס אַראָפּגעשלעפּט און אויך די וואַרעמע מלבושים פון די לייבער. עס גיסט איצט כסדר אַ שלאַקס־רעגן. מען שלאָפט אין די בלאָטעס, אונטערן גאָס, און — די ווערעם פרעסן אויף.

די טשאַטקע זאָגט, אַז היינט איז זי מיד, עס איז שוין אויך שפּעט, נאָר מאָרגן, באַלד אינדערפרי, גייט זי נאָך אים קיין קאַלושין און זי וועט אים אַהער ברענגען.

אַ גאַנצע נאַכט האָבן מיר שוין נישט געקאָנט שלאָפן. עס האָט אונז געוואָרפן אויף די געלעגערס (מיר זענען דעמאָלט געשלאָפן אויפן בוידעם, אין אַ קופּע היי). זיין הילפס־געשריי, „ראַטעוועט"! — האָט געצופּט שטיקער לייב. אין דרויסן האָט אַ שרעקלעכער ווינט געבלאָזן, געריסן שטיקער פון שטרויענעם דאַך און שיר אַוועקגעטראָגן די כאַלופּע. ס'האָט אויסגעזען ווי דער ווינט וויינט, יאָמערט. מיר האָבן שרעקלעך מורא געקריגן און זיך באַהאַלטן וואָס טיפער אין היי. פאַר די אויגן האָט אונז כסדר געשוועבט דאָס בילד פון קאַלושין. די פינצטערע נאַכט דאָרט אויפן פרייען פעלד; ווי די נאַקעטע ווערן געשמיסן פון ווינט, קעלט און גאָס. מיר האָבן זיך נישט געקאָנט אויסקוקן דעם טאָג. די נאַכט האָט זיך, ווי אַן אייביקייט געצויגן און דער ווינט האָט, וואָס אַמאָל, שרעקלעכער געיאָמערט. מיר האָבן זיך

קוים דערוואַרט דעם מאָרגן־שטערן און ווי ס'האָט נאָר געגומען טאָגן — האָט מען אונטן געקלאַפּט אין טיר. פּויערים האָבן געבראַכט די ידיעה פון קאַלושין, אַז מען האָט אין דער נאַכט אַלע יידן אין די וואַגאָנעס געטריבן. הונדערטער טויטע אויף די דראָטן, אויף די פעלדער און וועגן.

מיר האָבן זיך געקאָלערט פון ווייטיק. פאַרשפּעטיקט מיט איין טאָג נאָר און ווי אומבאַהאָלפן! מיר האָבן זיך געשלאָגן מיט די פויסטן אין קאָפּ.

איצט גלויבן מיר שוין: דו ביסט, הייליקער חיים, אומגעקומען צוליב א ביסל סחורה, צוליב א נאַריש ביסל סחורה. מיר זעען דיינע בליקן ווי דו האָסט אין די לעצטע טעג אויסגעקוקט אונזער הילף, אונזער שליח. די בליקן לעכערן אונזער האַרץ. אָ, הייליקער חיים!

⁂

יאָ, דאָס ביסל סחורה — דאָס האַלט אונז ביים לעבן און — מען זאָל נאָר דאָס לעבן נישט פאַרלירן צוליב דעם. יעדעס מאָל ברענגען אַ פּריש ביסל קומט דאָך אָן ווי קריעת־ים־סוף.

צו די קריסטן, וואָס די סחורה איז ביי זיי, שיקן מיר אָפט בריוו. מיר שרייבן, אַז מיר זענען אין די וועלדער מיט פּאַרטיזאַנער, בכדי זיי זאָלן פּאַר אונז מורא האָבן, ווייל עס פּאַסירט לעצטנס אָפט, אַז ווען שליחים קומען צו פּאָליאַקן עפּעס אָפּנעמען פּאַר פאַרשטעקטע יידן — פאַרהאַלט מען זיי און מען גיט זיי איבער צו דער זשאַנדאַרמעריע. דאָרט ווערן זיי געפּייניקט ביז זיי גיבן אויס, ווו די יידן זענען באַהאַלטן. שרייבן מיר, אַז מיר זענען פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער. די בריוו לייגט די משאַטקע אַוועק שטענדיק אין אַן אַנדערער שטאָט, עס זאָל הייסן, אַז מיר וואַנדערן פון אָרט צו אָרט. אונזערע באַקאַנטע האָבן טאַקע מורא און ווען די טשאַטקע קומט מיט אונזערם אַ בריוועלע נאָך זאַכן — טראָגט מען איר גלייך אַנטקעגן אַ פּעקעלע. זי זאָגט זיי, אַז זי טרעפט זיך מיט אונז שטענדיק ווו אַנדערש און, אַז זי ווייסט אַליין נישט ווו מיר געפינען זיך, נאָר זי האָט געזען, אַז מיר זענען שטאַרק באַוואָפנט. האָבן זיי טאַקע מורא! זיי האָבן מורא, אַז אויב אפילו עס זאָל זיי געלונגען אונז כאַפּן און אומברענגען, וועלן אונזערע חברים — פּאַרטיזאַנער, דערפאַר נקמה נעמען.

אַ טייל מיינען, אַז אויך די טשאַטקע איז מיט אונז אין די וועלדער. עס זענען אָבער אויך פאַראַן דרייסטע, וואָס באַטש זיי פאַרהאַלטן זי נישט — ריזיקירן זיי דאָך, זיי וואַרפן זי אַרויס און זאָגן אָן, אַז זי זאָל מער נישט וואַגן צו זיי צו קומען, ווייל — זיי וועלן זי דאַן איבערגעבן צו די דייטשן.

ציטערן מיר טאַקע יעדעס מאָל, ווען די טשאַטקע גייט אין שטאָט אריין, מיר קוקן מיט טויט־שרעק אויס איר קומען. פיל מאָל פּאַסירט, אַז זי קומט נישט צוריק אין זעלביקן טאָג — דערוואַרטן מיר שוין דעם טויט! מיר זענען זיכער, אַז — שוין, ס'האָט זיך, חלילה, געענדיקט, מען האָט זי דאָרט פאַרהאַלטן און אָט קומט מען שוין אויך נאָך אונז.

שטענדיק ווען זי קומט אויף צומאָרגנס צוריק, איז זי אביסל שיכור. זי האָט זיך אויפן וועג געזוימט און געטרונקען מיט אירע פריינט. מיר בענטשן דאַן גומל.

16־טער יולי:

מיר האָבן זיך היינט באַקענט מיט יאַנעקן. ער איז אַרויפגעקומען אויפן בוידעם, אַנגעקלאַפּט אין טירל און זיך אונז פאָרגעשטעלט שוין ווי אַן אַלטער באַקאַנטער. ער זעט נישט אויס צו זיין קיין איבעריקער חכם.

קודם האָט ער זיך אָנגעכאַפּט פאַרן קאָפּ, דערזעענדיק דאָס באַהעלטעניש:

— אָ, מיין גאָט, ווי אַזוי לעבט איר דאָ?!

ער האָט באַטראַכט דאָס צעפוילטע שטרוי אונטער אונז, די פאַרשטויבטע, פאַרוועבטע ווענטלעך אַרום, אונזער הולך — די צעפּרעסענע, צעפאַלענע מלבושים אויף אונז און אונזערע בלייכע, אויסגעלאָשענע געזיכטער, וואָס האָבן זיך גע־וויסט אין דער טונקלקייט.

באַלד האָט ער זיך אָבער באַרואיקט, ער האָט זיך געכאַפּט, אַז דאָס איז אַ פאַרפאַלענע זאַך, מיר קומען אָפּ די שטראָף פון אונזערע אבות, נאָך מיט טויזנטער יאָרן צוריק.

— יאָ, ס'איז אייער גורל! איר זענט אפשר נישט שולדיק, נאָר גאָט נעמט אייביק נקמה, חוץ דעם — נו, יאָ, איר זענט אפשר גוטע, אָבער אַנדערע יידן —

ער האָט גענומען דערציילן מעשיות וועגן געכאַפּטע יידן און ווי אומדאַנקבאַר זיי זענען, זיי „פאַרשיטן" שטענדיק די „גאַספּאַדאַזשעס", וואָס האָבן זיי אויסבאַהאַלטן.

באַלד האָט ער עפּעס אָנגעהויבן ציען פון די קעשענעס און אונז געוויזן אילוסטרירטע בלעטלעך, וואָס ווערן פאַרשפּרייט איבער די דערפער. די בלעטלעך שטעלן פאָר, ווי די יידן קרייציקן יעזוסן און פאַרברענען די הייליקע „האָסטיע". איין בילד ווייזט, ווי דער המון נעמט דערפאַר נקמה אין די יידן און מען שעכט זיי אין די גאַסן. יעדעס בילד איז פאַרזען מיט צושריפטן, וואָס רופן צו מאָרדן יידן — „די שונאים פון גאָט און פאָלק".

ווען איך פּרוּוו אים אויפקלערן, אַז דאָס איז דייטשישע פּראָפּאַגאַנדע, ספּעציעל אין דער פוילישער שפּראַך — לאַכט ער, יאַנעק, און זאָגט, אַז איך זאָל נישט האַקן קיין טשייניק, ווייל דאָס אַלץ איז אמת. ער געדענקט אפילו ווי אין יאָר 1920 האָבן די יידן געשאָסן אויפן פוילישן מיליטער און — מיר נוצן דאָך אפילו בלוט פון קריסטלעכע קינדער צו אונזערע מצות.

פעלעק איז דערווייל אַרויפגעקומען און איז אויך אַריינגעקראָכן אין באַהעלטעניש. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט און שטיל אויסגעהערט יאַנעקס מעשיות. ער האָט כסדר ווי געשמייכלט און מיט קיין וואָרט זיך נישט אַריינגעמישט. ערשט שפּעטער, ווען יאַנעק האָט נאָכאַמאָל געערעדט וועגן דעם, אַז די יידן האָבן אומגעברענגט יעזוסן — האָט ער מיט אַ שמייכל זיך אָנגערופן:

— נו, אויב ער איז אַ גאָט — פאַרוואָסזשע האָט ער זיך געלאָזט הרגענען?

יאַנעק האָט זיך גענומען אָראָפּקריכן און פעלעק האָט אָנגעהויבן זיך חקרענען:

— „ער ווייסט בכלל נישט צי די אַלע מעשיות זענען אמתע, נאָר אַביסל אמת מוז עס יאָ זיין, האַ? —— ער ווייסט אַליין נישט. וואָס זאָגן מיר?" —

***

א גליקלעכער איז ער דאָך, פּעלעק, ער גייט כּסדר אין קאַשטשאַל און האָט שטאַרק ליב דעם גלח.

אָנומלט, נאָך אַ סקאַנדאַל צווישן זיין שוועסטער — די טשאָטקע, מיט זיין ווייב — די פּעלקאָווע — איז ער, אַ שטאַרק טרויעריקער ארויפגעקומען צו אונז. ער האָט געזאָגט, אַז ער האָט באַשלאָסן זיך אויפצוהענגען, ווייל ער קאָן שוין מער נישט אויסהאַלטן צווישן די צוויי ווייבער, זיי דערעסן אים דאָס לעבן מיט זייערע ארומרייסעניש, אַז גאַנצע טעג קריגט מען זיך.

אַזוי איז עס פון ערשטן טאָג פון אונזער קומען. איינע בונטעוועט קעגן דער צווייטער. די פּעלקאָווע איז שוין עטלעכע מאָל געקומען צו אונז און געדראָט, אַז אויב מיר וועלן נישט באַרואיקן דער טשאָטקען — וועט זי אַוועק צו זשאַנדאַרמעריע און מסר'ן. מיר האָבן איבערגערעדט מיט דער טשאָטקע — זאָגט זי, אַז מיר זאָלן קיין מורא נישט האָבן — יענע דראָט נאָר בלויז און — אַז זי איז נישט שולדיק אין די מחלוקת, שולדיק איז די פּעלקאָווע. אַלע פּאָר טעג חזרט זיך דאָס איבער.

פּעלעק זאָגט, אַז ער קאָן דאָס שוין נישט אויסהאַלטן, שולדיק זענעןביידע, ביידע רייסן זיך און ער איז צווישן זיי מאַכטלאָז.

רעדנדיק, האָט ער אונז איבערגעגעבן אַ סוד: ער קלויבט זיך אין די נאָך־ענטסטע טעג גיין צום גלח און אים אַלץ דערציילן, די גאַנצע מעשה מיט אונז.

— דער גלח — זאָגט ער — וועט דאָס קיינעם נישט אויסגעבן.

מיר האָבן אים גענומען בעטן, אַז ער זאָל עס נישט טון. עס העלפט אָבער נישט, ער האַלט זיך ביים זייניקן. דאָס ערגסטע איז, אַז מיר האָבן דאָך נישט קיין מאָטיוון אים אויפצוקלערן פאַרוואָס מיר האָבן מורא פאַרן גלח. מיר טענהן דאָך כּסדר צו אים, אַז נאָר די אומגלויביקע, דאָס פּעבל, הרגעט יידן, דאָקעגן אינטעלי־גענטן און פרומע מענטשן שיצן גאָר יידן, נאָר בסוד, ווייל זיי האָבן מורא פאַר די דייטשן — פרעגט ער טאַקע, פּעלעק, פאַרוואָס מיר שרעקן זיך פאַרן גלח?

מיר האָבן געטענהט און געמענהט און לסוף בין איך געפאַלן אויף אַן אויפטו. כ'האָב אים געזאָגט, אַז דער גלח וועט שטאַרק בייז זיין אויף אים, פאַרוואָס ער האָט אים דאָס אנפאַרטרויט. אַזעלכע זאַכן ווילן זיי נישט וויסן, די גלחים, ווייל זיי האָבן מורא, אַז שפּעטער ווען ס'וועט חלילה אַנטדעקט ווערן — זאָל דער פּויער נישט דערציילן, אַז דער גלח האָט דערפון געוווסט.

די גלחים ווילן דעריבער דערפון נישט הערן, נאָר שטיל, בלחש — בענטשן זיי די וואָס האַלטן יידן, והראיה — די ברכה פון גלח בעת דער „קאָלענדע" ביי אונז!

פּעלעק שמייכלט, ער איז צופרידן, צום גלח וועט ער שוין טאַקע נישט גיין, נאָר — הענגען וועט ער זיך! ווייל ניין, — ער מוז זיך הענגען!

18־טער יולי:

איין מענטש פון צווישן אונז קאָן די טשאָטקע נישט פאַרטראָגן. דאָס איז — אסתרל. מיר פילן אַרוים איר שנאה צו אסתרלן. וואָס איז די סיבה? עס דאַכט זיך איר, אַז אסתרל האָט נישט וועגן איר קיין גוטע מיינונג, כאָטש אסתרל ווייזט

אַזעלכעס נישט אַרויס. זי לײַדט זי נישט, די טשאַטקע, און באַהיט זאָל אסתרל זוערן, אַז די טשאַטקע זאָל זי טרעפֿן זיצן לעבן מיר. בכלל איז זי צופֿרידן, ווען זי טרעפֿט לעבן מיר זיצן די מענער, אפֿרימען מיט פֿרוימאַנען. דעמאָלט איז זי אויפֿגעליגט, זי הייסט זײַ זיך אָפּרוקן און זעצט זיך צווישן אונז.

די ערשטע פּאָר מאָל, ווען זי פֿלעגט אַרויפֿקומען און טרעפֿן אסתרלן לעבן מיר — פֿלעגט זי ווערן אויפֿגערעגט, זיך גענומען בייזערן, פּאַרוואָס מיר האָבן היינט פֿאַרשלאָפֿענע אויגן אָדער רויטע אויערן, זיך געבייזערט, געבייזערט, און לסוף אַראָפּ, אַן אָנגעצונדענע מיט כעס — אַן אַ „גוטן־טאָג".

מײַדן מיר שוין היינט אויס דאָס זיצן לעבן זיך, זיץ איך רעכטס — זיצט אסתרל לינקס און שטענדיק — די מענער אינדערמיט.

דערפֿאַר, דאַכט זיך, אַז פֿעלעק האָט גאָר לעצטנס אָנגעהויבן וואַרפֿן אַן אומחן אויף מיר. דאָס איז זינט ער האָט ליב געקריגן אַרויפֿצוקומען צו אונז אין אָוונט, אין דער פֿינצטער און זעצן זיך דווקא לעבן אסתרלן. עטלעכע מאָל האָט דאָס שוין פּאַסירט. ער זיצט אַביסל אונטער ביז ער ווערט אַרומגעכאַפּט פֿון פֿאַרשיידענע געפֿילן — דעמאָלט דאַרף אסתרל פּלוצים מיר עפּעס זאָגן און זי גייט אַוועק אין מײַן זײַט. פֿעלעק בלײַבט זיצן אַ טרויעריקער עטלעכע מינוט און ער גייט באַלד אַראָפּ בייז. מיר פֿילן שפּעטער זײַן שטילע שנאה צו מיר און ווייסן, אַז קיין גוטס קאָן דערפֿון נישט אַרויסקומען, פּונקט ווי עס קאָן קיין גוטס נישט אַרויסקומען פֿון דער טשאַטקעס געטרייִשאַפֿט צו מיר.

לעצטנס, איז אסתרל כּסדר נישט געזונט, זי האָט שוין אַפֿילו דורכגעמאַכט אַ היץ־קראַנקהייט. די טשאַטקע האָט דערפֿון נישט געטאָרט ווייסן, ווען יאָ — וואָלט זי נישט אַרויפֿגעגעבן יעדן טאָג דאָס פֿלעשל שוואַרצע קאַווע, וואָס איך בעט צו טרינקען, ווײַל „כ'בין דאַרשטיק". זי וואָלט פֿאַרשטאַנען, אַז עס איז צו לעשן אסתרלס שטאַרקן דאָרשט פֿון דער היץ.

אָ, וואָס דאָס טרינקען האָט אונז שוין אָנגעמאַכט. אינדרויסן זענען היינט גרויסע היצן, אויפֿן בוידעם איז די היץ נישט איבערצוטראָגן, מיר ווערן פֿאַרברענט פֿון דאָרשט. פֿרוימאַן האָט, פֿון טרינקען קאַלט וואַסער, זיך פֿאַרקילט און הוסט איצט כּסדר. מיר האָבן מורא, אַז מען זאָל אונז נישט הערן. יעדעס מאָל, ווען ער דאַרף הוסטן, שטעקט ער דעריבער דעם קאָפּ אין היי אַרײַן. דערפֿון דושעט נאָך מער — הוסט ער העכער, טרינקט ער ווידער דאָס קאַלטע וואַסער — ווײַכער צו מאַכן דעם הוסט — הייבט ער אויפֿסניי אָן צו הוסטן, אַז ער שטיקט זיך שיִר.

איך האָב אים עטלעכע מאָל נישט געוואָלט געבן וואַסער, נישט אים און נישט אפֿרימען — האָבן זײַ זיך צעבונטעוועט, אַז איך בין אַ תּקיף, כ'האָב געמוזט נאָכגעבן, נו — הערט זיך ביי אונז אַ הוסטערײַ בײַטאָג און בײַנאַכט, זײַ שטעקן די קעפּ אין די קאָלדרעס. מען הערט אָבער זייער ווייט.

ווער ווייסט, צי אין דאָרף רעדט מען שוין נישט דערפֿון? — פֿאַר שרעק שלאָפֿן מיר נישט גאַנצע נעכט, מיר הערן זיך אײַן, צי קיינער דרייט זיך נישט דערלעבן און — בײַ יעדן פֿרישן הוסט — הייבן מיר די אויגן צום הימל.

די טעג זענען היינט גרויסע. יעדער טאָג ציט זיך ווי אַן אייביקייט. אינדערפֿרי כאַפּן מיר זיך אויף מיט שרעק. אין דרויסן לייכט שוין די זון, אַלץ אַרום איז אַזוי פֿריש און אויסגערוט. די פֿעלדער וועקן זיך פֿון שלאָף מיט אַ גרינעם, ליכטיקן שמייכל, דאָס וועלדל — ווי עס וואָלט אויסגעשפּרייט די אָרעמס און גערופֿן צום לעבן. מענטשן, פֿרישע, אויסגערוטע, גייען לאַנגזאַם, נאָך האַלב־פֿאַרשלאָפֿענע, מיט אַ לויטערקייט אין די אויגן — צו דער אַרבעט אין פֿעלד. די לופֿט אַרום איז נאָך אַזוי רואיק, שטיל, פֿול מיט דערוואַרטונג. מיר ליגן מיט אַ שווערער מידקייט און קאָפּ־ווייטיק פֿון דושנעקייט אין לאָך. אַ געדיכטער אויר זעצט אין די שלייפֿן. אַלץ אין דיר איז טרוקן, דאָס האַרץ וואַרפֿט זיך. מיר ליגן צוזאַמענגעקורטשעט, איינגעפּלאָכטן — צוליב דער ענגשאַפֿט — איינער אין אַנדערן. אַלע איברים טוען ווי פֿון דער האַרטקייט פֿון די בוידעם־ברעטער. מיר האָבן שוין עטלעכע מאָל געטוישט דאָס שטרוי, אָבער נאָך אַ שטיקל צייט ווערט עס אונטער אונז צעמאָלן. צוערשט, ווי שעצקע און דאַן — ווי אַ קופּע מיסט, אין וועלכער עס ראָיעט זיך פֿון פֿליי, שלאַנגען און אַנדערע ווערים. אויך די קליידער אויף אונז זענען צעשטויבט, צעפּליקט, צעריסן און פֿאַרפֿוילט. נאָענט, איבער אונזערע קעפּ, שווערט משופּעדיק דער שטרוי־דאַך, אָנגעפּרעסן מיט פֿאַרשימלטן רעגן־ריח, די צוויי ווענטלעך, ווי טהרה־ברעטער, באַוועבט מיט שפּינגעוועב. די פֿיס, די הענט און אַלע ביינער ברעכן. זיי זענען ווי פֿאַרשטייפֿט. ווער ווייסט, צי מען וואָלט זיי שוין געקאָנט אויסציען? — (אַך, ווי עס וואָלט זיך געגלוסט בעת אַ געניץ — אויסציען, צעשפּרייטן די הענט, די פֿיס!) אונזערע האָר — צעפּלאָשעט, צעשויבערט, גרוי פֿון שטויב און מיסט, די פּנימער בלייך און מאָגער. מיט טונקל־בלויע לעכער אַרום די אָנגעשפּיזטע, מיט אַ ווייסן בליאַסק — אויגן. מיר גענעצן אין די הענט אַריין, דאָס האַרץ שלאָגט וואָס אַמאָל שטאַרקער, עס גייט איצט אַזאַ לאַנגער טאָג, ווער ווייסט, וואָס ער וועט מיט זיך ברענגען! עס וואָלט זיך געוואָלט, כאָטש נאָך אַ פּאָר שעה איבערשלאָפֿן, צו פֿאַרקלענערן די אומענדלעכקייט.

נאָר אין שטוב, אונטן, רודערט זיך שוין. מען הערט דאָרט פֿרעמדע שטימען, מען מוז אַכטונג געבן, נישט צו טון זיך קיין באַוועג. מען ליגט צו די אויערן צו די ברעטער אונטער אונז — ווער איז דאָרט? וואָס דערציילן זיי, די פּויערים? וואָס איז ווידער געשען? — די געסט זוימען זיך, ווען זיי גייען אַוועק, האָט דער טאָג זיך שוין לאַנג געשטעלט. די טשאָטקע גיט אַרויף צוויי פֿלעשער וואַסער. דאָס איז צו וואַשן זיך און אויף אַ גאַנצן טאָג צו טרינקען. מיר ווילן זיך וואַשן — אין שטוב איז שוין ווידער ווער דאָ, מען דערציילט פֿרישע נייעסן. מיר וואַרטן איבער. ווען זיי גייען אַוועק, ווישט מען זיך אויס די אויגן מיט וואַסער, מען גיט גיך אַראָפּ דאָס שעפּעלע אומריינקייטן. פֿעלעק גייט אַרויס זיך אומקוקן, צי קיינער קומט נישט אָן אויפֿסניי — לויפֿט די טשאָטקע דערווייל אַרויס מיטן שעפּעלע און גיסט עס אויס אין אַ גרוב הינטער דער סטאַדאָלע, זי פֿאַרשיט עס גיך מיט זאַמד — עס זאָל נישט ווערן פֿאַרדעכטיק פֿאַר אַ פֿרעמד אויג. דערווייל דערלאַנגט אונז די פֿעלקאָווע גיך אַרויף אַ שטיק ברויט מיט אַ פֿלאַש קאַווע.

נאָך פּאַרמיטאָג שיקט אונז אריין די זון, דורך די שפּאַרעס, לאַנגע, אָנגעגליטע נאָדלען, וואָס ברענען אויס שטיקער לייב. וואָלקנדלעך שטויב ציען זיך אין די נאָז־לעכער אַריין און שטיקן אין האַלדז. דאָס נאָך־נישט אויסגעטריקנטע היי אין יענער זייט וועגטל, אויפן בוידעם, נעמט זויער און שאַרף עיפּושן, עס רייסט אַזש אין די אויגן, די היץ ווערט, נישט איבערצוטראָגן. מיר פּרייכן אזוי אָפּ עטלעכע שעה. מען פּועלט: די טשאַטקע גיט ארויף אַ פּריש טשייניקל וואַסער. אין די העלדזער שטעכט, עס פעלט אויס אָטעם. דערווייל זאָגט אונז פעלעק, אַז מען מוז זיין געהיטן, ווייל מען שמועסט וועגן זשאַנדאַרן אין דאָרף און אפשר מיינט מען אונז. פאַרשטעלט מען שטרענגער דאָס טירל, מען פאַרשטאָפּט די שפּאַרעס פון בוידעם צו אונז מיט שמאַטעס. פּויערים דרייען זיך אונטן אריין און ארויס. מען דערציילט מעשיות וועגן אַנטדעקטע יידן, וואָס מען האָט געכאַפּט צופעליק בעת אַן אָבלאַווע אויף „נישט־געאויערינגלטע" (נישט רעגיסטרירטע) ־ חזרים. מיר קוקן אין די שפּאַ־רעס צו די וועגלעך, וואָס פירן אין דאָרף אריין. יעדער מענטש, וואָס קומט אָן פון דערווייטנס, דאַכט זיך, אַז ער איז אין אַ גרינעם אוניפאָרם. מיר קוקן הינטער אונ־זער וועגטל און עס דאַכט זיך, אַז באַלד, באַלד, וועלן זיך דאָ דרייען אַהין און צו־ריק, געפּוצטע שטיוול און מען וועט הערן דייטשע קולות. דאָס בלוט שטראָמט האַס־טיק צום האַרץ און קאָפּ, עס זעצט ארויף און אראָפּ, אין די אויערן קלינגט. וואָס רוישט פון דער ווייטנס? זעט אויס, אַז מאָטאָרן קלאַפּן! וואָס פּייפּט? — די אוי־ערן ווערן אָנגעשטרענגט. דאַכט זיך, זיי פאָרן! דאָס האַרץ זעצט, אָט, אָט פאַלט עס ארויס! — ניין, ס'איז גאָרנישט!

די לופט איז אָבער אַזוי שווער, אין דאָרף רוישט עפּעס אַזוי מאָדנע, מיט אַזעלכע רוישנדיקע קולות איז אָנגעפילט דער דרויסן און איבער אַלעם — זינגען די פייגל אַזוי וואָרנענדיק; די הענער קרייען איבערגעשראָקן; קי אויף די פּאַשעס ציען אויס די גרויסע קעפּ, און מעקען אויסגעצויגן אין חלל אַריין, ווי צו אונזער זייט. די אויגן זענען ביי זיי אָנגעצויגן מיט שטומען, איבערגעשראָקענעם סוד. די דורכ־גייער שאַרן זיך פאַרביי אַזוי געהיימניספול, דאַכט זיך, אַז זיי קוקן צו אונזער וועגטל. פּרוימאַן נעמט אַוועק דעם קאָפּ פון דער שפּאַרע, ציט צו זיך צו דאָס טשיי־ניקל וואַסער, ער גאָרגלט פון דזשאָב אין האַלדז אריין, די אָדערן ווערן אים בולט. אפרים זאָגט, אַז עס צופּט אים ביים האַרץ, ער ווייסט נישט צי עס איז הונגער, נאָר ער פילט, אַז ער וועט חלשן פון דער היץ. פּרוימאַן גיט אויף אים אַ בליק און לאָזט שטיין אַ ביסל וואַסער אויף דעם דנאָ פון טשייניקל.

די שעהן רוקן זיך. אין די מחות זעצט. די טשאַטקע גיט שוין ארויף אַ גרויסן טאָפּ עסן. דאָס לאַך ווערט אָנגעפילט מיט פּאַרע, עס נעפּלט פאַר די אויגן. דאָס וואַ־סער אין טאָפּ שוימט זיך. עס שווימען אינעווייניק אַרום גרויסע, רויע, ראַזאָווע קליסקעס, זיי קלעבן זיך צום גומען, מען קאָן בשום אופן נישט אַראָפּשלינגען, מען קייט שליימיק אין מויל. דער טאָפּ שטייט אינדערמיט, מיר זיצן אַרום, מיט די צע־שויבערטע קעפּ אריינגעוועבט דורך דעם שפּינגעוועב אין שטרוי פון דאַך. מען אַר־בעט שווער מיט די לעפל, שוויס רינט אַזש איבערן פּנים. דאָס עסן נעמט ווערן קנאַפּער.

באַלד רוקט מען אַוועק דעם טאָפּ, עס האָט וועמען אָנגעהויבן דרייען אין בויך, כאַפּט ער שנעל דאָס שעפּעלע און — קרעכצט אויף עס שווער. פון פּנים רינט

שוויים און די אויגן קריכן ביי אים שיר ארויס פון אָנטשרעקנונג. ריחות מישן זיך אויס. דערווייל נעמט אַן אַנדערן דרייען אין בויך. דער ערשטער שיידט זיך שווער מיטן שעפּעלע אונטער זיך. אויך דער צווייטער מוז זיך צואיילן, ביי אַ דריטן דרייט עס שיר אויס די קישקעס. ער האַלט וואך ביי דער שפּאַרע, ער קוקט מיט איין אויג ארויס, שאָקלט זיך און שרייט „שנעלער, שנעלער!"

די פעלקאָווע קומט שוין אַרויף נאָך דעם טאָפּ פון עסן. זי פרעגט ווי ס׳האָט געשמעקט און איז צופרידן, אַז גאָר גוט. זי טראָגט אין איינוועגס אַראָפּ אויך דאָס פולע שעפּעלע, „ס׳איז היים" — זאָגט זי און גיט צו, אַז מען זאָל זיין געוואָרנט, ווייל דער טאָג איז נאָך גרויס, די „סוואָלאָטשעס", — די דייטשן, קאָנען נאָך קומען.

איידער מיר פאַרמאַכן נאָך דאָס טירל, דערציילט די פעלקאָווע אריין, האַלטנדיק אין ביירע הענט פאַר זיך דעם טאָפּ און דאָס שעפּעלע — דעם ביטערן חלום פון דער שכנטע, דער רעכניאַקאָווע. זי האָט היינט דאָ דערציילט, אַז ס׳האָט זיך איר געחלומט, זשאַנדאַרן רינגלען ארום אונזער כאַלופּע און עס פליען קעפּ.

— ס׳איז שלעכט — זאָגט די פעלקאָווע.

מיר שמייכלען פאַרביטערט, גיט זי מיט פאַרדרוס אַ שאָקל מיטן קאָפּ, גיט אַ זיפץ און פאַרשווינדט. מיר קאָנען שפּעטער נישט קומען צו זיך: דער חלום, ווי דער חלום, אָבער צי האָט די רעכניאַקאָווע דערמיט נישט מרמז געווען, אַז זי ווייסט עפּעס?

ווידער רוישן, דאַכט זיך, מאָטאָרן? — יאָ דאַכט זיך, אַז עס רוישט! עטלעכע מינוט שטיל. ניין, ס׳איז גאָרנישט.

די זון האָט זיך שוין איבערגערוקט אויף מערב און איבערגעלאָזט ביי אונז שאָטנס. עס ווערט קיל, עס נעמט שווידערן, ביי אַ טייל האַקט אַ צאָן אין אַ צאָן. מיר לאָזן זיך אַרומהילן פון די שאָטנס און ציען אריין דורך די שפּאַרעס אביסל לופט. עס רוישט אין מוח.

— ווידער באַלד אַדורך אַ טאָג, געלויבט צו גאָט, בשלום — ברומט ווער ארויס.

אַלע אָטעמען טיף אָפּ. די כוחות פאַרלאָזן, מען לענט אַן די קעפּ אין שטרוי פון דאַך. עס הערשט אַ פאַרשמאַכטע שטילקייט. די שאָטנס ווערן טונקעלער, שטרענגער, זיי נעמען אונז איינשלינגען. מיר פאַרשווינדן ביסלעכווייז אין דער פינצטער. בלויז שווערע גופים, ווי פון מתים, פילן זיך. עמעץ נעמט שנאָרכן. דאָס האַרץ קלאַפּט און מיט אומרו דערוואַרט מען דעם מאָרגנדיקן אומענדלעך־לאַנגן, שרעקנדיקן טאָג.

**
*

יאָ, זיך אביסל אָנדערציילט, אראָפּגערעדט פון האַרץ כאָטש פאַרן פּאַפּיר און עס דאַכט זיך, אַז עס ווערט אַ ביסעלע לייכטער. אָ, ווי ס׳וואָלט זיך געוואָלט אַלץ אויפשרייבן און וואָס שנעלער.

כ׳האָב אָפּגעמאַכט מיט יאַנעקן, אַז ער זאָל מיינע שריפטן באַגראָבן דאָ, ערגעץ אין דאָרף, אין ערדענע כלים און אויב חלילה וחלילה, זאָל ער דאָס שפּעטער, נאָך דער מלחמה איבערגעבן אין יידישע הענט. כ׳האָב אים פאַרזיכערט, אַז ער וועט דערפאַר אַ פּאַרמעגן באַקומען, נו, האָט ער מסכים געווען.

איך בעט אייך טאַקע, טייערע ברידער, איר, וואָס וועט די זכיה האָבן איבער־

צולעבן און זיין צווישן די געצײלטע עדות און אייך טייערע ברידער און שוועסטער אונזערע פון אויסלאַנד — באַלוינט אים דערפאַר, גיט אים שכר. ראשית, פאַרן אויסבאַהאַלטן די שריפטן, והשנית — ער העלפט דאָך אונז פּאַרט און מיר האָבן דאָך פון אים פיל טובות. חוץ דעם, בעט איך אייך, איר זאָלט מיינע פאַרצייכענונגען פאַרעפנטלעכן. זאָלן יידן שפּעטער וויסן, וועגן אונזער פּיין און מאַטערניש. וועגן דער לאַנגזאַמער גסיסה פון פינף יונגע יידן, וואָס האָבן געהאָפט איבערצולעבן און זיין גוטע זין פון זייער פאָלק און געטרייע בירגער פון דער צוקונפטיקער יידישער מלוכה.

מיר זעען אייך שוין, באַפרייטע יידן. מיר זעען אייער צער און צעבראָכנקייט נאָכן חורבן, אייער קלאָגן נאָכן אומגליק, אייער איינזאַמקייט. אָבער נישט אייביק וועט איר דאָך טרויערן, איר וועט דאָך מוזן אויך בויען, אויפבויען דאָס חרובע געצעלט פון ישראל, אויפבויען דעם זכר נאָכן פאָלק. פאַרגעסטזשע אונז נישט און ווען איר וועט דערמאָנען אונזערע מיליאָנען טהורים וקדושים — דערמאָנט אויך פינף יונגע יידישע לעבנס, וואָס מאַטערן זיך נאָך איצט בעת איך שרייב די דאָזיקע שורות. פאַרגעסט אונז אויך נישט! און בעת איר וועט לייענען מיינע שורות — ווייסט, אַז זיי זענען געשריבן נישט מיט טינט נאָר מיט בלוט, מיט אונזער אייגן בלוט, מיטן בלוט פון טאַטעס, מאַמעס, שוועסטער און ברידער און מיטן בלוט פון גאַנצן פאָלק — השם ינקם דמם!

און נאָך בעטן מיר אייך: פאַרגעסט נישט נוקם צו זיין אונזער נקמה! דאָס איז אונזער הייסטער פאַרלאַנג, אונזער הייסטע צוואה צו אייך! געדענקט, אַז די גאַנצע ערד דאָ, די דאָזיקע טמא ערד, איז אָנגעזאַפּט מיט אונזער בלוט, מיט יידיש בלוט! טמאים פרייען זיך מיטן גוטן גערעטעניש. געדענקט דאָס און ווייכט פון דאָזיקן טמאן לאַנד. ווייכט פון דעם און פון זיינע טמא איינוווינער, וואָס האָבן מיטגעהאָלפן להשמיד להרוג ולאבד! זאָל קיין יידישער פוס מער נישט איבערטרעטן די דאָזיקע ערד! זאָל גאָטס קללה רוען אויף דעם דאָזיקן לאַנד! זאָל עס זיין ווי סדום ועמורה פאַרשאָלטן אויף אייביק.

20־טער יולי:

ס'האָט זיך גענומען רירן אויף די פראָנטן און אַ האָפנונג פּיקט דאָס האַרץ. זינט די טעג פון סטאַלינגראַד, זענען מיר זיכער אין זייער כוח. זייער מפּלה דערנענטערט זיך און ווי לאַנג עס זאָל נישט דויערן — זייער שוואַרצער סוף איז זיכער. מיר זאָלן זיך נאָר דאָס דערוואַרטן!

זייט געבענטשט איר קעמפער פון דער רויטער ארמיי, זאָל גאָט שטאַרקן אייערע הענט! אָ, עס וואַרטן אויף אייך שאָטנס אין די לעבער. שאָטנס פון געוועזענע מענטשן, וואָס האָבן שוין קיין כוח נישט צו וואַרטן. זייט געבענטשט איר יידישע רויט־אַרמייער און יידן אין אַלע אַרמייען! מיר פילן ווי אייערע הערצער קלאַפּן מיט אונז.

מיר האָבן לעצטנס געלייענט אין דער דייטשישער צייטונג, אַז ארץ־ישראל־יידן האָבן באָמבאַרדירט דעם שונא. אָ, איר קעמפער פאַר אייער פאָלק, איר נקמה־

נעמער — אַ ברכה אין אייערע הענט! מיר שיקן אייך פון דער ווייטנס אונזערע קושן און ברכות.

זייט נוקם אונזער נקמה און די נקמה פון גאַנצן פאָלק!

22־טער יולי:

קוניאַק איז היינט ווידער דאָ ביי אונז. כ'האָב נאָך וועגן אים נישט דער־ציילט.

שוין זייט אייניקע וואָכן דרייט זיך אין דעם געגנט אַ יידיש יינגל פון אַ יאָר זעכצן. די פּויערים רופן אים „קוניאַק" — אויפן נאָמען פון פּאַטער. ער איז דער זון פון קאַלושינער טאַנדייט־שניידער חנא, וואָס האָט געאַרבעט פאַר די פּויערים.

דאָס ערשטע מאָל איז ער ביי אונז געווען מיט עטלעכע וואָכן צוריק. אין אַ פרימאָרגן האָבן מיר געהערט אַ שמועס אונטן, אין קיך, וואָס די טשאַטקע און פּע־לעק פירן מיט אַן אומבאַקאַנטן גאַסט. מיר האָבן זיך, דערשראָקענע, איינגעהערט און באַלד זיך בארואיקט. ס'איז געווען אַ זיס קינדיש קול. געגוי ווער עס איז — האָבן מיר נישט געוווסט. ערשט ווען די טשאַטקע האָט געפרעגט צי ער „מאָדלעט" זיך צום „פּאַן בוג", אז ער זאָל איבערלעבן — האָבן מיר געגומען איינהאַלטן דעם אָטעם, אַ היץ האָט אָנגעהויבן שלאָגן צום האַרץ און קאָפּ. דאָס יינגל האָט געענט־פערט:

— ניין, כ'מאָדלע זיך נישט. אונזער גאָט הערט מער נישט אונזערע תפילות און אַנדערש — קאָן איך נישט!

לאַנג נאָך איז ער געזעסן אין קיך און מיר, נייגעריקע, מיט אַ מאָדנער בענק־שאַפט, האָבן זיך געדריקט צו די שפּאַרעס פון ווענטל, געקוקט אויפן הויף און גע־וואַרט אויף זיין אַרויסגיין.

שפּעטער איז ער ענדלעך אַרויס. ער איז פאַרביי אונזער ווענטל און געבליבן שטיין. מיר האָבן אים געקאָנט באַטראַכטן: הויך, זייער מאָגער, מיט אַ שיין בלאַס געזיכט, שוואַרצע אויגן — האַלב־פאַרנעפּלטע. ער איז געווען געוויקלט אין שמאַ־טעס. אויף איין פוס — אַ צעריסענער שוך. אויפן צווייטן — אַ מאָדנער, גרויסער לאַטש מיט אַ שטריקל אַרומגעבונדן. ווי אַ דערשראָקענע חיה האָט ער געוואָרפן בליקן אין אַלע זייטן, געשטעלט אומדרייסט אַ טריט און זיך צוריקגעצויגן.

מיר האָבן נישט געקאָנט איינזיצן, ס'האָט אונז געוואָרפן. אָט שטייט ער ביים ווענטל, עטלעכע טריט נאָר טיילן אים פון אונז, נאָר אויסצושטרעקן די הענט, אים אַרומכאַפּן, האַלדזן און אויסקושן דאָס בלאַסע פּנימל. ווען מיר קאָנען אים כאָטש צוואַרפן א וואָרט. אָ, ווען ער ווייסט, אַז עטלעכע טריט פון אים, אין יענער זייט ווענטל, זיצן זיינע שוועסטער און ברידער, אחים לצרה?!

ער איז פאַרשווונדן אין וועלדל. שפּעטער האָבן פויערים דערציילט מעשיות וועגן אים. מיר האָבן זיך דערוווסט, אַז מיט אַ קורצער צייט צוריק האָט אים אין אַ פאַרנאַכט געהאַט געכאַפּט דער ווישניעווער סאָלטיס, אים פאַרשפּאַרט אין אַ סטאָדאָלע, אַוועקגעשטעלט אויף אַ גאַנצע נאַכט אַ שמירה פון פיר פויערים — אים היטן, אַז ער זאָל נישט אַנטלויפן און באַלד אינדערפרי האָט ער געקלונגען אין שטאָט אַריין נאָך זשאַנדאַרמעריע. ווען די זשאַנדאַרן זענען געקומען און געעפנט

די סטאָדאָלע, איז זי שוין אָבער געווען ליידיק. אין דאָך האָבן געפעלט עטלעכע ברעטער. די פיר שומרים זענען צוליב דער פאַרנאַכלעסיקונג געשמיסן געוואָרן און דער סאָלטיס, אַ דערצערנטער, האָט פאַראָרדנט אַן אָבלאַווע. דער סוף איז געווען אַ טרויעריקער: די פויערים פון דאָרף האָבן געמאַכט אַן אָבלאַווע און געכאַפּט אַן אַנדערן ייד, וואָס האָט צופעליק פאַרבלאָנדזשעט אין דעם געגנט. מען האָט אים פאַרשפּאַרט אין דער בעקערײַ, ער זאָל זיך נישט קאָנען אַרויסברעכן און אַנטלויפן. ווען די זשאַנדאַרמעריע איז געקומען, האָבן זיי אים אָבער שוין געטראָפן אַ טויטן, דער ייד האָט זיך געהאָנגען אויף די שלעקעס.

דער סאָלטיס איז אין כעס, אַז ער האָט נישט קיין הצלחה. לעצטנס האָט ער געכאַפּט נאָך אַ ייד און ביי אים שוין אָפּגענומען די שלעקעס, פּאַסקעס מיט די שיך־בענדלעך, ער זאָל זיך נישט קאָנען הענגען, איז ער אים אָבער ווידער פון אונטער דער האַנט אַפּער נעלם געוואָרן. איצט זוכט ער, דער סאָלטיס, דעם גאַנצן כעס אויסצולאָזן צו קוניאַקן. ער האָט דורכן „וואָיט" אַרויסגעגעבן אַ פאַראָרדנונג אין אַלע דערפער אַרום, אים צו פאַרהאַלטן. דאָס מאָל מוז ער אים כאַפּן און אַ לעבעדיקן איבערגעבן צו די דייטשן.

עטלעכע אָבלאַוועס האָבן די פויערים, אין די דערפער אַרום, שוין געמאַכט, געזוכט און ביז איצט אים נישט געקאָנט געפונען.

מיר האָבן איבערגערעדט מיט פעלעקן, אַז מען דאַרף אים זען צו ראַטעווען. פעלעק האַלט זיך אָבער ביים זייניקן, אַז אויך אונזערע טעג זענען געציילטע.

ער זוכט אויס פאַרשידענע תירוצים און זאָגט, אַז ער קאָן גאָרנישט העלפן. ביי אונז איז אַזוי אויך צו ענג און ס'איז קיין פּלאַץ נישטאָ. מיט אַ פּאָר טעג צוריק האָט ער אים אַפילו פאַרטריבן, ווען ער האָט זיך נאָר איבער דער שוועל באַוויזן. שפּעטער, האָט ער זיך פאַר אונז פאַרענטפערט, אַז מען טאָר אים דאָ זיך נישט לאָזן דרייען, ווייל מען קאָן נאָך קומען זוכן און אויך אונז אַנטדעקן. האָבן מיר איבערגערעדט מיט דער טשאָטקע, אַז זי זאָל עפּעס זען אַן עצה. איך האָב זיך מיט איר צעקושט און צוגעזאָגט אַ ניי קלייד צו מאַכן.

היינט האָט זי אים פאַרשטעקט אין יאַנעקס שכנותדיקער סטאָדאָלע, טיף אין היי, קיינער ווייסט נישט דערפון (יאַנעק איז נישטאָ אין דערהיים) און ווען מען זעט נישט — טראָגט זי אים אריין עסן, וואָס מיר גיבן פון בוידעם אראָפּ.

25־טער יולי:

די לעצטע טעג גייט שוין ווידער פעלעק ארום מרה־שחורהדיק, ווידער זיצט ער אויפן שטיין ביים ברונעמל און רויכערט פאפיראסלעך, צי איז ער עפעס בייז? ־אכט זיך, אז אין דארף האט מען אויפסניי אנגעהויבן רעדן וועגן אונז. פעלעק טראגט סודות אין זיך. זעט אויס, ווי ער וואלט זיך צו עפעס געגרייט.

אז פעלעק מאכט אדורך אן אינערלעכן געראנגל, ווייסן מיר שוין פון לאנג, זייט יאנואר, ווען מיר זענען נאך געווען הינטערן ווענטל אין שטוב.

דאס איז געווען אין א פראסטיקן פארנאכט, אויף די שויבן איז געזעסן א דיקער שיכט אייז. ס'איז נישט געווען מעגלעך פון דרויסן ארייננצוקוקן אין שטוב. מיר האבן דאס אויסגענוצט און זיך געווארעמט ארום אייוועלע. אין שטוב איז געווען טונקל, קיין ליכט האט נישט געברענט, נאר אן אפשיין פון פייער אין אייוועלע האט שטיפעריש געטאנצט איבער די ווענט און סופיט. פעלעק האט, בכדי אונז פריילעך צו מאכן, דערציילט אנעקדאטן און וויציקע פויערישע מעשהלעך. אין קיך האבן די ווייבער געגרייט נאכט־עסן.

מען קלאפט אין טיר. מיר האבן זיך שנעל ארייינגעשארט אין באהעלטעניש. די פעלקאווע האט געעפנט און ס'איז ארייננגעקומען מאטשושאקס איידעם — פאל־טין. ערשט מיט עטלעכע טעג צוריק איז ער געהאט אנטלאפן פון צוואנגס־ארבעט אין דייטשלאנד, האט ער דערציילט שיינע מעשיות וועגן די דייטשע פרויען, וועל־כע האבן שטארק ליב אויסלענדער און זיי גיבן זיך גלייך אפ יעדן פרעמדן, בפרט — פראנצויזן. ער האט דאס דערציילט מיט א הויך קול. פעלעק און די ווייבער האבן געלאכט.

שפעטער, ווען די ווייבער זענען צוריק אריין אין קיך, איז זיין שטימע גע־ווארן סודותדיק. ער האט פארגעלייגט פעלעקן צוזאמען צו גיין אויף א שטיקל „נאכט־ארבעט" — עפענען דעם „קאפיעץ" מיט קארטאפל אין נאענטסטן דארף ביים „וואיט" יאנעק. פעלעק האט געשטאמלט און אים געפרווט פארמאכן דאס מויל:

— ש, ש, ש, שא־א!

פאלטין האט אבער נישט געוואלט אפטרעטן:

— מען וועט עס מאכן שטיל, ווי דו קאנסט, קום, כ'האב שוין נישט קיין איין קארטאפל אין שטוב!

זיי זענען ארויס אין דרויסן און זיך לאנג געשושקעט אויפן הויף. שפעטער, ווען ער איז אוועק, איז פעלעק ארייינגעקומען און שטיל געזאגט צו די ווייבער:

— כ'גיי נישט! גאט זאל מיך שטראפן אויב כ'זאל היינט גיין אויף „ארבעט", אז כ'האב צו עסן!

— וואס האסטו אים געענטפערט? פרעגט די טשאטקע.

— כ'האב געזאגט, אז דער פוס טוט מיר ווי, מ'וועט אונז נאך הערן!

אין עטלעכע טעג ארום איז פאלטין ווידער געקומען מיטן זעלבן סוד, האט

פעלעק געקרעכצט, אז ער האָט בויך־ווייטיק. אָפּט האָבן זיך שפּעטער איבערגעחזרט די סודותדיקע באַזוכן. פּאַלטין האָט נישט אויפגעהערט צו קומען און אויך שודעק, לאַגידזשאַק, אַדראַבינשטשאַק און אַנדערע פּויערים.

לעצטנס, האָט די טשאַטקע מיר אַנפאַרטרויט, אַז אַ פּאָר מאָל איז ער שוין געגאַנגען אויף „ארבעט".

— מען מוז — האָט זי געזאָגט — ווייל ס'וועט ווערן פאַרדעכטיק ביי די „פּזשיאַטשעלעס", זיי וועלן נעמען קלערן פון וואָס ער לעבט.

— ער איז א שוטה, פעלעק, — זאָגט זי — יעדעס מאָל מוז איך אים טרייבן, ער וויל בשום אופן נישט גיין. אָן אים — זאָגט זי ווייטער — קאָנען זיי גאָרנישט אויפטון. כאָטש ער איז כמעט בלינד, מאַכט ער עס פלינקער ווי זיי אַלע.

פעלעק, ווייזט אויס, האָט זיך דערוווסט, אַז מיר ווייסן שוין וועגן זיין „באַרוף"— היט ער זיך מער נישט פאַר אונז. ער האָט אונז שוין א פּאָר מאָל דערציילט בפרטיות געשיכטעס פון זיין „טעטיקייט" — פיל יאָרן איז ער אין תפיסות געזעסן. כמעט ביי יעדער גרעסערער גנבה, קומט די פּאָליציי צו אים זוכן.

— איך פאַרשטייט — זאָגט ער — ס'איז שלעכט פון ביידע זייטן: נישט גנבענען — וועט עס ווערן פאַרדעכטיק ביי די „חברים", יאָ גנבענען — איז א מורא פאַר גאָט: גנבענען ווען מען איז זאַט! און אויסער דעם — די פּאָליציי וועט זיכער קומען דאָ זוכן.

דרייט ער זיך ארום, פעלעק, א פאַרטראַכטער און קומט צו שלעכטע מסקנות.

— ניין, — שטאַמלט ער — גיין, מיר וועלן נישט איבערלעבן.

מיר פילן אָבער, אז עס עקבערן אים נאָך אַנדערע דאגות, וועלכע ער טראָגט פאַרשלאָסן אין זיך. מיר ווייסן נישט וואָס, אָבער מיר פילן, אַז עס האָט א שייכות צום דאָרף.

יאָ, אין דאָרף קאָכט זיך זיכער וועגן אונז. די קלאַנגען דערגייען צו אים, צו פעלעקן. אונז דערציילט ער דאָס נישט. מיר פילן אָבער, ווי א נעץ שפּרייט זיך ארום אונז.

מיר האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט: מאַרישקע מיט גאַרוואָלינסקין זענען מיטן לעצטן טראַנספּאָרט אָפּגעפאָרן קיין דייטשלאַנד אויף ארבעט.

מאַרישקע איז פעלעקס א קוזינקע. א גראָבע שיקסע מיט רויטע באַקן און א שיקלדיק אויג. זי פלעגט יעדן טאָג קומען אויף א באַזוך צו די פעלקעס. זי איז אָפּגעזעסן לאַנגע שעהן און געוואַרט אויף גאַרוואָלינסקין — פעלעקס חבר פון וואָלקע. גאַרוואָלינסקי האָט א ווייב מיט קינדער און א שוויגער — א רוח, די דאַניעלאָווע. ער האָט פאַר זיי מורא און טרעפט זיך דעריבער מיט מאַרישקען אין געהיים, ביי פעלעקן.

ער האָט אונז נאָך געהאַט אַנטדעקט באַלד אין די ערשטע טעג פון אונזער אַנקומען אהער.

אין אַן אָוונט, בעת דאָס וואַנט־באַהעלטעניש איז נאָך נישט פאַרטיק געווען, מיר זענען געזעסן אין דער טונקעלער שטוב, האָט ער פּלוצים אויפגעפּראַלט די טיר

פון קיך אין שטוב אריין. איך האָב זיך שנעל אויסגעדרייט צום פענצטער, ער זאָל נישט זען מיין פּנים. מיטן גוף האָב איך פאַרשטעלט די אַנדערע. דער שטראַל ליכט, וואָס איז אַריינגעפלאָסן פון קיך, האָט באַלויכטן מיינע פּלייצעס. ער האָט זיך גיך צוריקגעצויגן און פאַרמאַכט הינטער זיך די טיר. ער האָט גאָרנישט געזאָגט און איז אַוועק. פּעלעק האָט אונז באַרויקט, אַז ער וועט אונז נישט „פאַרשיטן", ווייל ער איז אַן „אייגענער יאַט", אַ „נאַש בראַט". אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר דאַן נישט געשלאָפן און געזוכט עצות. עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז אויף צומאָרגנס זאָל אים פּעלעק דערציילן „מעשה גוטער - ברודער", אַז ער האָט נעכטן דאָ געהאַט אַ פאַרדעכטיקטן גאַסט, וואָס האָט גערעדט האַלב־רוסיש און האַלב אומפאַרשטענדלעך. אַ געהיימער פאַרשוין, מעגלעך אַ פּאַרטיזאַנער. ער איז דאָ איבערגעשלאָפן און פאַרטאָג, ווען אין דרויסן איז נאָך טונקל געווען, איז ער פאַרשוווּנדן. ער האָט שיין באַצאָלט.

אין די מאָרגן־שעהן האָבן מיר, פון בוידעם אַראָפּ געהערט, ווי פּעלעק דערציילט אים דאָס און גאַרוואָלינסקי לאַכט:

— האַ, ער איז אַ וואַרשנער „קונדאַס", ווייזט אויס, דער פאַרשוין. כ'האָב דאָס דערקענט אין אויגן־בליק, ווי ער האָט זיך פאַר מיר אויסגעדרייט צום פענצטער.

גאַרוואָלינסקי האָט טאַקע קיינעם נישט אויסגעזאָגט וועגן „פאַרדעכטיקטן פאַרשוין".

אין אַ צוויי טעג אַרום האָט דאָס גאַנצע דאָרף דאָך אויפגעקאָכט, אַז זשידעס זענען דאָ ביי פּעלעקן. די שודקאָווע איז אינדערפרי פאַרביי געגאַנגען און אַריינגעקוקט אין פענצטער, האָט זי געזען געקרייזלטע יידישע קעפּ. אין זעלבן טאָג, פאַר נאַכט צו, איז דער סאָלטיס געקומען און געוואָרנט פּעלעקן, אַז מען שמועסט, ער באַהאַלט אויס יידן. אַ גאַנצע נאַכט האָט מען דעמאָלט געאַרבעט, אויפגעשטעלט דאָס ווענטל. מיר זענען דערנאָך הינטער דעם געשטאַנען גאַנצע טעג, די טירן און פענצטער פון שטוב זענען געווען אויפגעפּראַלט, אַלע זאָלן זען, אַז עס איז מער קיינער נישטאָ. טשעקאָווע פויערים מיט קומעס זענען פאַרבייגעגאַנגען און נייגעריק אַריינגעקוקט. אַזוי עטלעכע טעג כסדר, ביז עס האָט זיך באַרויקט.

שפּעטער, האָבן מיר געהאַט אַן עדות — מאַרישקען. זי האָט דערציילט אין דאָרף, אַז זי ווייסט אויף זיכער, אַז עס איז קיינער ביי פּעלעקן נישטאָ. זי קומט דאָרט אריין, זיצט גאַנצע טעג און זעט גאָרנישט. אויך גאַרוואָלינסקי האָט עדות געזאָגט, אַז מען זעט קיינעם נישט. זענען מיר טאַקע געזעסן מיט שרעק, גאַנצע טעג זיך געהיטן, נישט צו טון זיך אַ באַוועג, דאָס פּאָרל זאָל חלילה נישט הערן. האָבן מיר אַזוי לאַנג זיך געהיטן, ביז איינמאָל זענען מיר שיר אַריינגעפאַלן.

געווען איז עס אין „ווייגאַכט". גאַרוואָלינסקי מיט מאַרישקען האָבן באַשלאָסן צו פייערן „גאָטס געבורט" ביי פּעלעקן און דווקא אַ גאַנצע נאַכט, ביז אַ שטיק אין טאָג אריין און ווי אויף להכעיס —דווקא האַרט ביי אונזער ווענטל שטעלן די טישן. מיר זענען באַצייטנס אַרויס פון באַהעלטעניש, אַרויף אויפן בוידעם און זיך צעלייגט אויפן היי. פּעלעק האָט אונז אָנגעזאָגט, אַז מיר זאָלן זיך נישט באַוועגן, ווייל יעדן שאָרך אויבן — הערט מען אונטן אין שטוב.

שפּעטער, ווען אין דרויסן איז טונקל געוואָרן, זענען די געסט געקומען און

די סעודה האָט זיך אָנגעהויבן. טעלערס האָבן געקלאַפּט, גלעזלעך האָבן געקלונגען. עטלעכע שעה האָבן געדויערט די „ניין געריכטסן".

ארום האַלבע נאַכט, איז דער עולם שוין געווען בגילופין. גאַרוואָלינסקי האָט פריילעך „קאַלענדעס" געזונגען און מאַרישקע האָט א צעהיצטע, געלאַכט. די בני־בית האָבן ביסלעכווייז איינגעדרימלט. מיר הערן זיך צו צו יעדן באַוועג פון די געסט. מיר הערן: גאַרוואָלינסקי ליגט פאַר מאַרישקען אַביסל ארויפקריכן אויפן בוידעם, זיך לייגן אין היי. מיר האָבן אויפגעציטערט. מיר ווייסן נישט וואָס צו טון, מיין חברה קנייפּט מיך:

— לייבל!

א רגע האָב איך זיך פאַרטראַכט. כ'האָב זיך אַוועקגעשאַרט אין א זייט און אין אַ מינוט ארום האָב איך געשטעקט מיין חברה אין די הענט דרענגער.

— וואָס איז דאָס? — ציטערן זיי.

— כ'האָב איך געבערענגט די לייטער, כ'האָב זי פאַרזיכטיק, שטילערהייט ארויפגעצויגן פון פעדער־הייזל — אויפן בוידעם ארויף. דאָ האָט איר זי!

אין אַ פּאָר מינוט ארום האָט טאַקע גאַרוואָלינסקי געפירט מאַרישקען צום בוידעם און איז אין אַ פאַרלעגנהייט געבליבן שטיין — נישט געווען איבער וואָס ארויפצוקריכן. די לייטער איז נישט געווען. מיר זענען שפּעטער רואיק געשלאָפן.

ווען מיר האָבן עס אויף צומאָרגנס איבערדערציילט פעלעקן — האָט ער שטאַרק הנאה געהאַט און מיר געקלאַפּט איבער דער פּלייצע מיט אנערקענונג און טאָפּלטער צופרידנקייט, קודם־כל, פון דעם אויפטו, וואָס האָט אונז אָפּגעראַטעוועט און צווייטנס — מסתמא — נו, הייסט עס דאָך, אַז כ'בין אַ גוטער־ברודער, א פּאַכמאַן.

***

פון מאַרישקען האָבן מיר זיך שטענדיק דערוווסט, ווי מען רעדט וועגן אונז אין דאָרף, זי האָט אַלע „פּליאָטקעס" דאָ איבערדערציילט און געלאַכט פון די „נאַרישע כאַמעס", וואָס זענען חושד, אַז דאָ זענען פאַראַן יידן, זינט זי איז אַוועקגעפאָרן ווייסן מיר טאַקע נישט וואָס דאָס דאָרף שמועסט.

אַנומלט האָט סטאַשקאָ, זיצנדיק אונטן אין קיך, אין אַ וואַרעמען שמועס מיט דער טשאָטקע און די פעלקעס — פּלוצים אויפגעריסן די טיר אין שטוב אריין און וויציק אַ געשריי געטון:

— ארויס, פּשאָ־קרעוו, זשידעס!

אַלע האָבן פון דער חכמה געלאַכט. ס'איז אָבער געווען קלאָר, אַז סטאַשקאָ האָט דאָס געמאַכט נישט אין וויץ, ער איז זיכער געווען, אַז איצט וועט ער טאַקע „פּוצן" די זשידעס.

מיט אַ צייט צוריק האָט דער סאָלטיס דערציילט פעלעקן בסוד, אַז סטאַשקאָ קומט כסדר צו אים מיט מסירות, אַז ער, פעלעק, האַלט יידן און מען קאָן דערפאַר דאָס גאַנצע דאָרף אונטערצינדן. דער סאָלטיס האָט אים באַרואיקט, אַז אַ געפּאַר דראָט בלויז פעלעקן, ווייטער קיינעם נישט. ער הערט אָבער, סטאַשקאָ, נישט אויף צו בונטעווען און זוכן באַווייזן. ווען ער קומט — קוקט ער אין די טעפּ אריין, וויפל מען קאָכט, פאַר וויפל מענטשן. דאָס וואָלט געווען דער בולטסטער סימן.

קאָכן מיר אָבער פראַנק און פריי אַ גרויסן טאָפּ און פרעגן נישט נאָך אים. פרוימאַן האָט געראַטן אויבן, איבער די קאַרטאָפל וואָס קאָכן זיך — צו לייגן שאָלן, עס זאָל הייסן, אַז עס קאָכט זיך אַ טאָפּ שאָלן פאַר דער בהמה. איז שטענדיק ווען ער עפנט, סטאַשקאַ, דעם טאָפּ — בלייבט ער שטיין אַן אָפּגענאַרטער: ער טרעפט שאָלן פאַר דער קו.

27־טער יולי:

פעלעק איז היינט געקומען צו לויפן פון דאָרף אַן אַנגעלאָדענער און איז גלייך אַרויף צו אונז אויפן בוידעם. ער האָט דערציילט, אַז ער איז איצט געווען ביי זיין קוזין, ביי יוזעף גוטשאַק. יענער איז אַ שוסטער, האָט ער אים געטראָפן, פּעלעק, ליינגן זוילן אויף אַ פּאָר שיך „מיטן יידישן גאָט!״.

כ'האָב נישט פאַרשטאַנען, וואָס ער מיינט, האָט פּעלעק אויף מיר אויפגע־מאַכט אַ פּאָר אויגן:

— וואָס הייסט? — מיטן יידישן גאָט! מיט די „ראָדאַלעס״! ער האָט פון די ראָדאַלעס צוזאַמענגעשטעלט עטלעכע פּאָר זוילן מיט אָפּצאָסן און קלאַפּט עס אַרויף אויף שיך. ער זאָגט, יוזעף, אַז דער פּאַרמעט איז זייער שטאַרק, נאָך פעס־טער פון לעדער און עס האַלט זיך גוט.

פּעלעק איז צעקאָכט. ער האָט געזאָגט יוזעפן, אַז ער וואָלט עס נישט געטון, ס'איז טאַקע אַ יידישער — אָבער דאָך אַ גאָט, ס'איז אפשר הייליק. יוזעף האָט דערויף געענטפערט מיט אַ פּאָר געמיינע קללות און פּעלעק קאָן זיך דאָס נישט שענקען. זיי האָבן זיך אַזש ביידע געקריגט. ער פרעגט וואָס מיר זאָגן דערצו. ער האָט אויך מורא, מען וועט נאָך אין דאָרף זאָגן, אַז ער האָט זיך אָנגענומען פאַרן „זשידאָווסקי בוג״.

מיר קלערן אים אויף, פּעלעקן, אַז דאָס איז נישט דער יידישער גאָט, נאָר די הייליקע שריפטן מיט די צען געבאָט, ווו עס ווערט געזאָגט, אַז מען טאָר נישט מאָרדן.

פּעלעק פאַרשטייט שוין פאַרוואָס מען צערייסט עס: „די מענטשן ווילן דאָס נישט האָבן!״

ער איז אַראָפּ און פּאַר מיינע אויגן האָבן געשוועבט ברענענדיקע יידן מיט ברענענדיקע, פאַרניכטעטע ספרי־תורות. ר' חנניא בן תרדיון און משה'לע חוהם פון מינסק, וואָס איז געשפּרונגען אין די פלאַמען פון ברענענדיקן קאַפּערניק־בנין, מיט אַ ספר תורה אין די אָרעמס.

זיי ברענען דעם ייד צוזאַמען מיטן ספר, ס'איז אָבער „אותיות פורחות באַ־וויר״. דער „לא תרצח״ בלייבט הענגען אין דער לופט און וועט מאָנען פאַרן אומ־שולדיק פאַרגאָסענעם בלוט!

30־טער יולי:

שוין זינט איייניקע טעג קומט יעדן פאַרנאַכט עפּעס אַ פאַרדעכטיקטער פאַר־שוין צו פּעלעקן און זיצט מיט אים שעהן־לאַנג אויפן גראָז ביי דעם אָלשענעם

וועלדל, אַנטקעגן אונזער הייזל. מיר ווייסן נישט ווי ער זעט אויס, דער פּאַרשוין. ס'איז טונקל — זעען מיר בלויז זיין סילועט. מיר הערן ווי זיי שושקעווען זיך, זיי מאַכן געהיימניספולע תנועות. לסוף געזעגענען זיי זיך האַרציק, מיט פאַרבאָרגענע אָנדייטונגען.

מיר האָבן שוין עטלעכע מאָל געפרעגט ביי פעלעקן, ווער עס איז — וויל ער נישט זאָגן. ער גיט נאָר אָנצוגעהערן, אַז יענער איז נישט אַ „ליאַדע־ווער", נאָר גאָר אַ וויכטיקער פּאַרשוין.

מיר זעען, אַז פעלעק לאָזט זיך אַריין אין טונקעלע געשעפטן און מיר ציטערן, ווער ווייסט מיט וואָס דאָס שמעקט!

ערשט היינט, האָט ער, פעלעק, אונז מגלה־סוד געווען, אַז דאָס איז אַ גרויסער באַנדיט, וואָס האָט אָרגאַניזירט באַנדיטישע פּאַרטיזאַנער־גרופּן און ער וויל, אַז פעלעק זאָל אים מיטהעלפן ווערבירן מיטגלידער פון צווישן דער אונטערוועלט. בשעת מעשה האָט פעלעק זיך גענומען לאַנגזאַם עפּעס ציען פון די אונטערשטע קעשענעס. ער האָט אַרויסגעצויגן אַ קליין פּעקעלע, פאַרוויקלט אין אַ שמאַטע און עס שמייכלענדיק באַטראַכט. באַלד האָט ער עס מיר איבערגעגעבן און געהייסן עפענען. כ'האָב אַרויסגעוויקלט אַ רעוואָלווער מיט אַ בייטעלע קוילן.

— ס'וועט נאָך צונוץ קומען — זאָגט פעלעק און עס נעמט זיך עפּעס צינדן אין זיינע אויסגעלאָשענע אויגן.

— איר זאָלט נאָר מיר נישט אָפּדאַנקען דערמיט — שמייכלט ער — מען זאָגט דאָך, אַז די יידן דאַנקען אַזוי אָפּ!

ער דערציילט, אַז דער באַנדיט האָט אים דעם רעוואָלווער געבראַכט.

— יאָ, ס'קאָן נאָך אַמאָל צונוץ קומען!

נאָך מיט אַ צייט צוריק האָט ער אונז געהאַט געבראַכט אַ באַגנעט, וועלכן ער האָט אויסגעגראָבן פון דער ערד, אים אונז געגעבן און געזאָגט, אַז מען דאַרף זיין גרייט, אין פאַל ווען דייטשן כאַפּן אונז — מוז מען כאַטש איינעם דערשטעכן, ער אַליין וועט אונז אויך מיטהעלפן. ער האָט אונז דאַן אויך מוסר סוד געווען, אַז אויפן הויף האָט ער באַגראָבן אַ סך געווער, „וואָס קאָן נאָך אַמאָל נוצן ברענגען".

— אייך מעג איך דאָך אַלץ דערציילן. איר וועט דאָך זיכער קיינעם נישט אויסזאָגן — לאַכט ער.

ווען ער איז אַוועק, האָבן מיר — באַטראַכטנדיק דעם רעוואָלווער — געזאָגט אַ תפילה.

3־טער אויגוסט:

וויזט אוים, אַז פעלעקס פאַרגעפיל, אַז זיינע טעג זענען געציילטע — האָט אים נישט גענאַרט — פעלעק לעבט שוין מער נישט!

ס׳איז באמת נישט משיג צו זיין די נסים מיט אונז, ניסים פון אַלע זייטן! מיר האָבן די לעצטע טעג שוין כמעט געהאַט דאָס לעבן פאַרשפּילט! מיר זענען ווידער, אַז אַ געהיימע האַנט, אַ מעכטיקע, פירט מיט אונז. וואָס קאָנען מיר דען פאַרשטיין?!

געווען איז דאָס דעם 29־טן יולי. ביז שפּעט ביינאַכט איז פעלעק געווען אויפן הויף און נישט געוואָלט זיך גיין ליגן, ער איז געזעסן אויפן גראָז, הינטער אונזער ווענטל, מיט זיין שוואָגער זשעלענסקי — אַ רייכער פּויער, וועלכער האָט געוואַכט און אַכטונג געגעבן אויף די תבואות אין פעלד.

די נאַכט איז געווען אַ הייסע, אַ פאַרנע. זיי זענען געזעסן אין די העמדער און געשמועסט. ס׳האָט זיך גערעדט וועגן יידן. זשעלענסקי איז אַלע פּאָר מינוט אויפגעשטאַנען, געלאָפן צו די תבואות און באַלד צוריקגעקומען און פאַרענדיקט דעם איבערגעריסענעם זאַץ:

— ניין, מען דאַרף זיי אַלע איבערגעבן, מ׳טאָר זיי נישט העלפן, זיי זענען אַלע באַנדיטן! ס׳איז אַ מצוה!

פעלעק האָט זיך געשפּאַרט און געזאָגט, אַז אַלע מענטשן זענען גלייך און ווען גאָט האָט געזאָגט „זאָלסט נישט הרגענען!" — מיינט ער יעדן מענטש! קיי־נעם טאָר מען נישט הרגענען.

— איך ווייס איינס: "הרגע נישט!" — קיינעם נישט! קיין ייד אויך נישט! און ווען ס׳וואָלט געווען אַ מצוה — פאַרוואָס האָבן אונזערע עלטערן זיי נישט איינגאַנצן אומגעבראַכט, נאָר פּונקט מיר? — ניין, גאָט הייסט עס זיכער נישט!

זשעלענסקי האָט זיך געהיצט און געזאָגט, אַז ער, פעלעק, איז אַ מאָדנער מענטש און ער ווייסט גאָרנישט. ער ווייסט נישט, אַז טאַקע די יידן האָבן דאָך שפּעטער דעם „פּאַן בוג" דערהרגעט.

ס׳איז שוין געווען האַלבע נאַכט. ס׳איז אָנגעקומען יאַנעק, וועלכער איז פאַר־נאַכט געקומען, נאָך עטלעכע טעג זיין אין שטאָט. זשעלענסקי איז אַוועק אויפן פעלד און יאַנעק האָט זיך גענומען אויספרעגן וועגן אונז. ער האָט געטענהט, אַז זשעלענסקי איז גערעכט. פעלעק איז בייז געוואָרן, זיך אויפגעשטעלט און גע־נומען גיין.

— נאָך אין שטוב, ביים ליגן זיך, האָבן מיר געהערט ווי ער שעפּטשעט צו זיך אַליין:

— גאָט האָט געזאָגט „דערהרגע נישט", „דערהרגע נישט" און — שוין!

— אויף צומאָרגנס (פרייטיק דעם 30־טן) האַלב זעקס אינדערפרי, האָט אַפרים, וועלכער האָט פּונקט וואָך געהאַלטן — אונז שנעל אויפגעוועקט. אין זיין פּנים האָט מען גלייך דערקענט, אַז עס איז שלעכט.

— זשאַנדאַרן! זשאַנדאַרן! — האָט ער קוים אַרויסגערעדט.

איך כאַפּ אַ בליק דורך דער שפּאַרע: דער הויף — פול מיט זשאַנדאַרן, פוילישע פּאָליציאַנטן און „וולאַסאָווצעס". מיר זענען אַרומגערינגלט! הינטער אונזער וואַנט שטייען עטלעכע מאַנגאַלן אין דייטשע אוניפאָרמען, מיט העלמען איבער די קעפּ און די ביקסן גרייט צו שיסן.

אין שטוב, אונטן, איז שוין פול, מ'זוכט דאָרט, מ'נישטערט. געשרייען, קו־לות און באַפעלן.

מיר כאַפּן שנעל די קאָלדרעס און פאַרשטעלן די שפּאַרעס פון אונזער ווענטל אין בוידעם אַריין, עס זאָל נישט דורכלויכטן. אין אַ פּאָר מינוט אַרום — שווערע טריט איבער דער לייטער. מיר כאַפּן זיך אַלע אַרום. אסתרל גלעט מיר איבער דעם קאָפּ, איבער די הענט:

— לייבל, לייבל!

— קינדערלעך, לאָמיר זאָגן ווידוי!

— שמע ישראל!

— שמע ישראל! — — —

— לייבל! — אסתרל מיט צפורהלען.

אפרים מיט פרוימאַנען זענען בלאַס ווי די וואַנט, זיי זיצן פאַרגליווערט. אפרים נעמט ציטערן, צוערשט מיט די ליפּן, דאַן מיט דעם גאַנצן גוף, ער וואַרפט זיך. איך פיל, ווי דאָס בלוט גליווערט אין מיר, דאָס האַרץ זעצט, אָט שטייט עס אָפּ. איך באַוויז נאָך דורך דער שפּאַרע אַ בליק צו געבן אויפן הויף, איך דערזע דאָס אָלשינע וועלדל.

„אין אַ מינוט אַרום וועט מען אונז דאָרט דערשיסן!" — בליצט דורך אַ געדאַנק.

אסתרל מיט צפורהלען ווילן זיך אָנטון, זיי ווילן נישט, אַז מען זאָל זיי האַלב־נאַקעט אַראָפּפירן — איך לאָז נישט.

— לייבל! לייבל!

— פאַרפאַלן, קינדערלעך, מען מוז טיילן דעם גורל פון אַלע, פון טאַטע, מאַמע, שוועסטער, ברידער און פון אַלע יידן — פרווו איך טרייסטן. איך פיל, אַז עס וואַרפט מיך.

„נאָך איין מינוט! נאָך איין מינוט!" — קלאַפּט דער געדאַנק.

— קינדערלעך, רואיק — שמע ישראל!

— שמע ישראל!

אויפן בוידעם — עטלעכע מאַן. מען זוכט, מען דרייט אַלץ איבער, מען קלאַפּט אין אונזער ווענטל. מיר נעמען זיך אַלע אַרום. האַלטן איין דעם אָטעם. נעגל בייסן זיך אין מיר איין.

— שמע ישראל!

אין אַ מינוט אַרום זענען זיי אַראָפּ פון בוידעם, מיר הערן ווידער גראָבע קולות אונטן, אין שטוב. מיר האָבן אַלע טרערן אין די אויגן. דאָס האַרץ הייבט אָן קלאַפּן מיט האָפענונג — .אפשר, אפשר?

די קולות טראָגן זיך איבער אין הויף. מיר זעען מיטאַמאָל פעלעקן, אָנגעטון

אין סאַמעטענעם אַנצוג, ער ווערט געפירט אַ געשמידטער אין קייטן. מען האָט אים פאַרבייגעפירט דורך אונזער ווענטל.

— אויף ווידערזען! — האָט ער געשעפּטשעט ווי צו זיך אַליין.

*****

עטלעכע שעה זענען מיר געזעסן און נישט געוווסט וואָס צו טון. זאָלן מיר אַנטלויפן? — די טשאַטקע איז נישטאָ, די פעלקאָווע דרייט זיך אַרום האַלב־טויט אויפן הויף. מיר ווייסן נישט וואָס עס האָט פּאַסירט, פאַרוואָס האָט מען אים גענומען?

די פעלקאָווע איז אַרויפגעקומען און געזאָגט, אַז זי ווייסט אויך נישט. מען האָט אים געפירט צו אַן אויספאָרשונג, זי ווייסט נישט צי דאָס איז וועגן אונז.

מיר קלערן, אַז דאָס האָט אפשר אַ שייכות צו די לעצטע באַזוכן פון באַנדיט. צי איז יענער נישט קיין פּראָוואָקאַטאָר? נו, וועט מען דאָך באַלד קומען זוכן דעם רעוואָלווער! דאַרף מען דאָך שנעלער אַנטלויפן!

די פעלקאָווע דערציילט, אַז זיי האָבן געזוכט אויך ביי יאַנעקן אין שייער. נאָך אַ נס, וואָס קוניאַק איז נעכטן פאַרנאַכט אַוועק. ווייל יאַנעק איז געקומען צו־פאָרן האָט ער מורא געהאַט דאָרט צו בלייבן. זיי האָבן טאַקע יאַנעקן, געטראָפן אין שייער און אים אויך געוואָלט מיטנעמען, נאָר די לעצטע מינוט האָבן זיי אים איבערגעלאָזט.

„וואָס טוט מען״? — מיר האָבן מורא, אַז פעלעק קאָן נאָך דאָרט, ביי דער אויספאָרשונג, אַלץ פאַרשויטן. אסתרל זאָגט, אַז מיר זאָלן שוין אַנטלויפן, ווייל ס׳איז חלילה, דער סוף! די אַנדערע ווייסן נישט וואָס צו זאָגן.

*****

אין דעם — אַ געשריי, אַ געוויין אויפן הויף. די טשאַטקע לויפט און ברעכט די הענט:

— אוי־ווי מיר, פעלעק! אוי־ווי מיר, פעלעק!

מען האָט אים דערשאָסן אין שכנותדיקן דאָרף!

שפּעטער האָט מען פעלעקן געבראַכט אויף אַ פור צום הייזל. ער איז געלעגן מיטן סאַמעטענעם אַנצוג אין בלוט איינגעטונקען. מען האָט אים אַראָפּגענומען און געלייגט אויפן גראָז, ביים שטיין, לעבן ברונעמל. פּויערים זענען דערשראָקן פאַרביי געגאַנגען און מורא געהאַט זיך אָפּצושטעלן. די טשאַטקע מיט יאַנעקן זענען געלאָפן מאַכן די טויט־שיין. די פעלקאָווע האָט זיך איינע אַליין געדרייט אַרום אים און געקלאָגט. אין דאָרף איז געווען מאָדנע שטיל. מען האָט אויפגע־הערט צו זען אַ לעבעדיקן מענטש, ווי אַלץ אַרום וואָלט אויסגעשטאָרבן. עפּעס אַ שרעק האָט אין חלל געשוועבט.

ערשט נאָך עטלעכע שעה זענען די טשאַטקע און יאַנעק געקומען און גע־בראַכט אַ לאַנגע טרומנע אויף אַ פורל, מיט צוויי פּויערים. די פּויערים האָבן פעלעקן ווילעריש גענומען, ווי אַ זעקל מעל, אים אַריינגעוואָרפן אין דער טרומנע און

שנעל אָפּגעפאָרן. די פעלקאָווע און די טשאָטקע מיט יאַנעקן האָבן נאָכגעאיילט, געשטעלט גרויסע טריט און געזינגען. מיר אַלע פינף האָבן אַרויסגעוויינט.

**
*

אין דאָרף גייען אַרום פאַרשידענע קלאַנגען וועגן פעלעקס טויט. אין די ערשטע שעהן האָט מען געשמועסט, אַז דאָס איז, ווייל ער האָט געהאַלטן יידן, האָט עס אָבער דער סאָלטיס אָפּגעלייקנט, ער איז מיטגעווען מיט די זשאַנדאַרן ביים זוכן און ער ווייסט שוין זיכער, אַז קיין יידן זענען ביי פעלעקן נישט געווען.

ס'איז אַ סברה, אַז מען האָט אים געהרגעט, ווייל ער איז געווען אַ באַנדיט. די דייטשן רוימען אויס אַלע גנבים און באַנדיטן, מורא־האָבנדיק, אַז זיי זאָלן זיך נישט אָנשליסן אין פאַרטיזאַנער־גרופּן.

מיר זיצן און באַרעכענען די ניסים: נאָך אַ נס, וואָס די „פּאַרטיזאַנער" האָבן דעמאָלט אונזער באַהעלטעניש אין שטוב געהאַט אַנטדעקט און מיר זענען אַרויף אויפן בוידעם, ווייל איצט, אין דער פרימאָרגן־שעה, וואָלט מען אונז אַלע נאָך זיכער געטראָפן שלאָפן אין שטוב.

דאַכט זיך, אַז אין דאָרף וועט מען איצט אויפהערן רעדן וועגן יידן ביי פעלעקן אין הויז, אָבער — עפּעס שוועבט דאָך אַרום דער כאַלופּע, די לופט זאָגט־אָן נישט קיין גוטס, וואָס וועט ווייטער זיין?

סוף אויגוסט:

די נאָגנדיקע שטילקייט אַרום אונזער הייזל הערשט נאָך, ווי פון דער ערשטער מינוט פון פעלעקס טויט. עס זעט אויס, ווי אַלץ אַרום — דאָס אָלשענע וועלדל, דאָס פעלד, די סטאַדאָלע — ווייסן וואָס דאָ האָט פּאַסירט און זענען טרויעריק פאַרזינקען אין שווייגן. פון אַנטקעגן קוקן אַהער מיט חשד און וואָרנונג די צעוואָרפענע, שכנישע הייזלעך, עפּעס קלענערע, דאַכט זיך, ווי פריער. זיי באַהאַלטן זיך הינטער די פּלויטלעך, ווי באַשעפענישן, וואָס נורען איין די קעפּלעך בעת אַ סכנה און — דער בליק, וואָס זיי וואַרפן אונז צו — זעט אויס סודותדיק, שטרענג און וואָרנענדיק. די שכנים זעט מען זעלטענער אין דרויסן. באַווייזן זיי זיך אויפן הויף — איז עס נאָר אויף מינוטן, זיי שאַרן זיך ביי די ווענטלעך, מיידן אויס צו קוקן אין אונזער זייט און פאַרשווונדן צוריק אין די טירן. שכן שלייכט זיך זייטיק אַריין צו שכן. מען זיצט דאָרט אַפּ שעהן, ווי מען וואָלט עפּעס געפּלאַנעוועט, צוגעגרייט און זיך גלייכצייטיק געשראָקן.

הערשט אַזוי די טויטע שטילקייט, ביז אין אַ נאָכמיטאָג עפנט די פעלקאָווע די טיר פון שטוב, גייט אַרויס, בלייבט עטלעכע מינוט שטיין פאַר דער שוועל, באַטראַכט דעם אַרום און נעמט מיטאַמאָל וויינען אַזוי הויך, אַז די לופט ווערט ווי צעשניטן. זי וויינט ווי אַ קינד, אין חלל אַריין, און דער טרויער ווערט נאָך בולטער, אַלץ אַרום הילט זיך נאָך מער איין אין שווייגעניש, די פרעמדע הייזלעך שרומפּן זיך נאָכמער איין, ווי זיי וואָלטן געזוכט זיך צו באַהאַלטן אונטער דער ערד. די שויבן ווערן ווי קלענער און פון הינטער דעם גלאָז־בלאַסק, זעט אויס, ווי פּנימער וואָלטן אַפּערגעוואָרפן פאַרשנדיקע בליקן פון הינטער די פאַרהענגלעך און זיך שנעל, שרעקנדיק, צוריקגעצויגן.

די פעלקאָווע זעצט זיך אויפן שטיין ביים ברונעמל, נורעט איין דאָס פּנים אין די הענט און קלאָגט מיט אַ טרויעריקן ניגון, בלייבט אויף אַ מינוט שטיל און הייבט מיטאַמאָל אָן נאָך שטאַרקער. זי צעבליפּעט זיך, נעמט העשען, וויינט אַזוי אַפּ עטלעכע שעה, און ווען זי ווערט מיד — שטעלט זי זיך אויף, ווישט זיך מיטן בלויען פאַרטוך אויס די אויגן און שאַרט זיך צוריק אַריין אין שטוב.

ווידער ווערט אינדרויסן שטיל, אַ שמיקל צייט, ביז עס ווערט פאַרנאַכט. די זון נעמט זיך זעצן. פון דערווייטנס זעט מען ווי באַרוועסע פּויערים מיט גרויסע קאַפּעלושן איבער די קעפּ, אָנגעטוענע אין טונקעלע לייוונט־העמדער, ארויפגעלאָזטע איבער די קורצע אויסגעוואַקסענע הויזן, לאָזן זיך אַהיים פון פעלד מיט די קאָסעס פאַרלייגט איבער די אַקסלען, פּויערטעס מיט ווייסע קאָפּ־טיכלעך טראָגן אונטער קוישלעך, שקצימלעך טרייבן אַהיים די בהמות פון די לאָנקעס און פייפן אויס בענקנדיקע מעלאָדיעס אויף הילצערנע פייפעלעך.

די טשאַטקע באַווייזט זיך אויפן הויף, קוקט זיי נאָך און נעמט מיטאַמאָל מיט אַ געבראָכן קול רופן:

— פעלעק, פעלעק! קום אַ היים! אַלע גייען שוין אַהיים, שוין געגוג גע־

ארבעט, קום, ס'איז אָנגעגרייט עסן, קאַרטאָפל מיט זויער־קרויט, פּע־לעק!

די ווערטער, באַגלייט פון אַ יאָמערלעך געוויין, וואַרפן אַן אַ שרעק אויף די פּויערים. זיי נעמען שטעלן גיכערע טריט ביז זיי פאַרשווונדן אין דער טונקלקייט. זי שטייט נאָך לאַנג און רופט:

— פּע־לעק! פּע־לעק!

צווישן די ביימער נעמט זיך עפּעס באַוועגן, אין דער לופט שניידט זיך עפּעס דורך און עס דאַכט זיך, אַז אָט, אָט וועט ער זיך באַווייזן, פּעלעק. ער וועט פון ערגעצוווּ אַרויסשווּעבן און קומען אין דער טונקלקייט אָפּעסן די קאַרטאָפל מיטן זויער־קרויט.

אויפן דאָרף פאַלט אַראָפּ די נאַכט. די כאַלופּעס, צעוואָרפן איבער די פעלדער, נעמען זיך איבערוווּנקען מיט בליציקע פייערלעך אין די פענצטער, זיי ווונקען סודותדיק, גיבן זיך עפּעס ברמיזה איבער. די טשאַטקע רופט נאָך אַלץ:

— פּעלעק, פּע־לעק! פּעלעק, ס'איז שוין פינצטער, וואָס טוסטו נאָך אין פעלד? קום אַהיים! קום, מיר וועלן אויך אָנצינדן אַ פייערל ביי אונז אין שטוב.

מיר הערן, ס'קריכט ווער אין דער פינצטער אויפן בוידעם. מען קלאַפּט אין אונזער טירל. די פּעלקאָווע סודעט אַריין, אַז מיר זאָלן עפענען. זי שאַרט זיך אַריין אין באַהעלטעניש, די פינצטערניש ווערט ווי געדיכטער, זי זעצט זיך אַוועק און רעדט גאָרנישט. אויך מיר שווייגן. אַזוי זיצט זי אַ שטיקל צייט אָנגעלאָדן. די טשאַטקע, איינגדרויסן, דערפילט, אַז די פּעלקאָווע איז ביי אונז אויבן — נעמט זי נאָך העכער, נערוועזער, רופן:

— פּעלעק, פּעלעק! — און כליפּעט אין דער פינצטערניש אַריין.

אויפן דאָרף צעוואָיען זיך הינט און מיטאַמאָל נעמט די סאָווע קלאָגן, או־הו־קן.

די פּעלקאָווע ציטערט אויף, הערט זיך איין און נעמט זיך וואַרפן:

— דער טויט! דער טויט!

זי צלמט זיך און חזרט איבערגעשראָקן איבער:

— דער טויט, אָ, דער טויט! ער קלאַפּט שוין ווידער ביי אונז!

זי נעמט רעדן ווי צו זיך אַליין, אַז די טשאַטקע וועט נאָך ברענגען דאָס גרעסטע אומגליק. פּעלעק וועט זיך נאָך אין אונז נוקם זיין. „גייסטער" האָבן נישט ליב, אַז מען רופט זיי, אַז מען לאָזט זיי נישט איינרוען אין קבר.

— אָ, אַן אומגליק וועט זי נאָך אַרויסרופן. יאָ, דאָס האָט אונז שוין די סאָווע אָנגעזאָגט דאָס אומגליק!

— אַן אומגליק, אַן אומגליק! — ברומט זי.

די טשאַטקע קריכט דערווייל אַרויף צו אונז, זעצט זיך אַוועק. די פּעלקאָווע ווערט שטיל. די טשאַטקע שווייגט אויך. ס'ווערט אומהיימלעך. אַזוי גדויערט עס עטלעכע מינוטן, ביז עס הערט זיך עפּעס אַ שאָרכן אויפן בוידעם. לעבן אונז איז לווזער. מיר טאַפּן מיט די הענט — די פּעלקאָווע איז שוין נישטאָ. נעמט די טשאַטקע קרעכצן, טיף פון האַרץ אַרויס. מיטאַמאָל צעוויינט זי זיך:

— פּע־לעק! פּע־לעק!

זי ציט זיך אויס אין ווינקל. שלוכצט און גיט זיך פּלוצים אַ זעץ אויף און זאָגט, אַז קיינער איז נישט שולדיק אין פּעלעקס טויט, קיינער נישט — נאָר די פּעלקאָווע! זי האָט אים פון דער וועלט פאַרטריבן. יאָ, נאָר זי! זי האָט אים פאַרפייניקט!

**
*

די פעלקאָווע קומט כסדר אַרויף צו אונז און זאָגט פּאַר נישט קיין גוטס. זי ווייסט דאָס זיכער. עס חלומען זיך איר שלעכטע זאַכן, די לעצטע נעכט זעט זי אין חלום טרויעריקע סימנים. איינמאָל האָט זי בפּירוש געזען אַ צעריסענעם שיך. נו, און די אַלטע מאַטשעיאָווע האָט דאָך עטלעכע נעכט, פאַרן טויט, כסדר אין חלום געזען צעריסענע שיך. זי האָט שוין אויך געזען אַ געפּגרטן חזיר און „שוויענטעי פּאַמיענטשי" דעם סטרי*) וואַצלאַוו.

דאָס אַלץ, זאָגט פּאַר נישט קיין גוטס. זי וואָרנט אונז.

מיר פּרוּוון אויפקלערן, אַז די אַלע סימנים זענען „זאַבאָבאָנעס", איינרעדע־נישן — ווערט זי בייז, די פעלקאָווע, און זאָגט, אַז מיר זענען אומגלוביקע. זי דערמאָנט אונז דעם חלום פון דער רעבניאַקאָווע עטלעכע וואָכן פאַר פעלעקס טויט. זי, די פעלקאָווע, האָט אונז דעמאָלט אַ צעטומלטע דערציילט וועגן דעם חלום. די רעבניאַקאָווע האָט געזען ווי זשאַנדאַרן רינגלען אַרום אונזער הייזל און עס פליען קעפּ. מיר האָבן דעמאָלט אויך חוזק געמאַכט — נו, צי האָט זי דען נישט פאָרויסגעזען דאָס אומגליק מיט פעלעקן? — אויך ערשט מיט עטלעכע טעג צוריק האָט די רעבניאַקאָווע ווידער געהאַט אַזאַ חלום. זי האָט דער פעלקאָווען דערציילט בסוד, אַז ווידער האָט זי שוין געזען, ווי קעפּ פליען אַרום אונזער כאַלופּע.

איך האָב דער פעלקאָווען באַשיידט, אַז עס איז טאַקע אמת, מען טאָר פון חלום נישט לאַכן, אָבער — עס קאָן דאָך זיין, אַז דאָס זענען הינערישע קעפּ. מעגלעך, אַז אַ יאַסטזשאָמב (אַ שפּאַרבער) וועט נאָך אַראָפּדרייען די קעפּ פון עט־לעכע הינער.

ווייזט אויס, אַז דער פעלקאָווען געפעלט מיין פּותר זיין דעם חלום, ווייל זי צעוויינט זיך אויף דעם גורל פון די „אָרעמע הינער נעבעך", אַזעלכע טייערע, שטילינקע, איידעלע. זיי ליגן זיך — אַ נחת!

— נאָר, ניין, און וואָס־זשע איז מיטן צעריסענעם שיך? — זי האָט דאָך בפּירוש געזען אַ צעריסענעם שיך און דעם סטרי וואַצלאַוו? — יאָ, און אַ גע־פּגרטן חזיר, אַ ריזיקן חזיר — אַ געפּגרטן — האָט זי אַליין געזען! וואָס זאָגן מיר דערצו? — און דער עיקר, די סאָווע. שוין אין עטלעכע אָוונטן האָט מען זי געהערט קלאָגן צווישן די ביימער. דאָס איז זיכער די בשורה פון טויט!

וועגן דעם, אַז די סאָווע ברענגט די טויט־בשורה, האָט אונז נאָך גע־האַט דערציילט פעלעק, עטלעכע וואָכן פאַר זיין טויט — טאַקע בעת ער האָט פאָרויסגעפילט דעם סוף. ער האָט זיך כסדר פאַרופן אויף דער סאָווע און — אין אַן אָוונט, בעת די סאָווע האָט געגומען „או־הו־קן" — איז פעלעק אַרויף צו אונז און ווי ער וואָלט זיך געזוכט צו פאַרשטעקן — זיך פאַרוקט אין אַ ווינקל און געציטערט:

— שלעכט, שלעכט, אַלץ איז שוין געחתמעט!

---

*) סטרי — פעטער.

. . די פעלקאָווע דערמאָנט אונז אין דעם, רעדט, רעדט, גיט אַ זיפץ און פאַר־שווינדט.

***

די מחלוקת צווישן די צוויי ווייבער ווערן וואָס אַמאָל שאַרפער.

אויב די ערשטע צייט, נאָך פעלעקס טויט, זענען זיי אַרומגעגאַנגען ברוגז און נישט גערעדט איינע מיט דער צווייטער — קומען איצט שוין פאַר אוואַנטורעס. יעדע טוט אַלץ אויף צו להכעיס דער אַנדערער. ביידע ווילן נישט אָפּטרעטן און מען קריגט זיך, אַז מען הערט איבערן גאַנצן דאָרף.

די פעלקאָווע שרייט, אַז די טשאַטקע גנבעט ביי איר אייער און פוטער און זויפט שטענדיק אָפּ פון טאָפּ סמעטענע. זי קומט צו אונז מיט טענות, אַז מיר זע־נען שולדיק דערין, ווייל ווען נישט מיר, וואָלט זי שוין פון לאַנג אַרויסגעוואָרפן די אַלטע מכשפה. זאָל זי גיין צוריק אין שטאָט אריין פראַווען זנות, נאָר — ניין, לענגער קאָן זי עס שוין נישט. אָדער מיר זאָלן די טשאַטקע אַוועקשיקן אָדער מיר זאָלן גיין מיט איר צוזאַמען.

איך בעט, אַז זי זאָל נישט מאַכן קיין סקאַנדאַלן, נאָר שטענדיק, ווען עס וועט עפּעס פעלן, זאָל זי קומען צו אונז, איך וועל באַצאָלן. מענהט זי אָבער, אַז איר גייט נישט אַזוי אין די אייער, פוטער און סמעטענע, נאָר זי וויל נישט האַלטן אין שטוב אַ גנב און אַ „צו־להכעיסניצע” דערצו. מיר האָבן שוין אויך איבערגערעדט מיט דער טשאַטקען, אַז מען דאַרף זיין פאָרזיכטיקער מיט דער פעלקאָווען — זאָגט זי, אַז זי איז נישט שולדיק, יענע רייצט זיך מיט איר און האָט זיך ליב צו קריגן.

לעצטנס, נאָך אַן אוואַנטורע פון דער פעלקאָווען, אַז די טשאַטקע האָט שוין ווידער עפּעס צוגעגנבעט — האָב איך אָנגעהויבן איינטענהן מיט דער טשאַטקע, ווענן זוכן עפּעס אַן עצה — איז זי אויף מיר אַרויס מיט לשון:

— וואָס הייסט? — יוזשעק גלויבט, אַז זי גנבעט טאַקע?

— ניין, — האָב איך געזאָגט — מיר ווייסן דאָך, אַז ס'איז נישט אמת, נאָר בכדי אויפצווייזן דער פעלקאָווען, אַז זי קלערט זיך דאָס אויס, — גיבן מיר געלט, אַז די טשאַטקע זאָל קויפן פאַר זיך אייער, פוטער און אַנדערע גוטע זאַכן. דאָס זאָל שטענדיק זיין אין שטוב, זאָל עס די פעלקאָווע זען, וועט זי זיך במילא איבער־צייגן, אַז —

— לאַכט זי, די טשאַטקע, און זאָגט, אַז זי איז זיך גרייט צו באַליידיקן.

— יוזשעק קען דאָך מיך. איך דאַרף אייער, פוטער? — חלילה! — ניין, זי וויל נישט קיין געלט און דאַרף נישט קיין גוטע זאַכן! דער עיקר דאַרף מען זען, אַז ברויט, ברויט זאָל זיין צו דער זעט!

***

מיטן ברויט איז זייט פעלעקס טויט, נישט אַזוי פויגלדיק. כאָטש מען באַקט טאָפּלט — אַ האַלבן מעמער אַ וואָך — קומט עס שטענדיק אויס, אַז עטלעכע טעג אין דער וואָך, זענען מיר אָן ברויט. די טשאַטקע טענהט, אַז די פעלקאָווע גנבעט

עס צו און טראָגט מתנות צו אירע קומעס. שרייט אָבער די פעלקאָווע. אז דאָס איז יאַנעקס מלאכה, ער טראָגט אַהיים צו זיך איין ברויט נאָכן אַנדערן. אויך איר, ווײַנט זי, וועט ער בדיל הדל שטעלן. יעדן טאָג פעלט איר עפּעס אַנדערש פון שטוב אַרויס.

יאַנעק פילט זיך לעצטנס, ווי אונזער באַלעבאָס. ער קומט כסדר און שטעלט מיר צו חשבונות, אויף וואָס ער דאַרף האָבן געלט. עס גייט אַוועק כמעט טאָפּלט ווי בעת פעלעק האָט נאָך געלעבט און מיטן עסן איז ערגער. די טשאַטקע זאָגט, אַז פאַר דער פעלקאָווען וועט זי נישט קאָכן — גייט זי גאַנצע טעג נישט צו צו דער קיך. זי פאַרשווינדט אויף לאַנגע שעהן מיט יאַנעקן. קומט צוריק, קריכט אַרויף צו אונז אויפן בוידעם און נעמט פּאַטשן מיט די ליפּן — אַ סימן, אַז זי איז הונגעריק. אויך די פעלקאָווע איז דאָך נישט מחויב פאַר אַזאַ זונה צו קאָכן — קאָכט זי אָפּ יעדן טאָג בלויז אַ טעפּעלע פאַר זיך, עסט אָפּ און קומט אַרויף צו אונז און שעלט די טשאַטקע:

— אַזאַ אַלטע מכשפה! זי פרעסט ביי יאַנעקן פון כל טוב און אייך לאָזט זי הונגערן!

און אַז זי רעדט שוין וועגן דער טשאַטקען — דערמאָנט זי זיך, אַז יענע פאַרביטערט איר דאָס לעבן, זי גנבעט און טוט איר אַלץ אויף להכעיס — נעמט זי וויינען. וויינט, וויינט און איז זיך לסוף מיישב, אַז שולדיק זענען מיר. מיר מוזן גיין פון דאַנען! וואָס האָט זי דען פון אונז? — יענע — זאָגט זי — באַגנבעט אייך און לעבט אַ גוטן טאָג מיט יאַנעקן, אָבער איך? — צוװאָס טויג דאָס מיר?

דערווייל קומט איר איין זכרון אַריין, אַז זי האָט שוין ווייניק היי פאַר דער קו, נעמט זי קרעכצן, מיר כאַפּן זיך איין דעם אָן. זי באַקומט געלט אויף היי און מען באַשליסט דאָס צו האַלטן בסוד פאַר דער טשאַטקען.

— די מכשפה זאָל דערפון נישט וויסן!

די פעלקאָווע קרעכצט, זיפצט און קריכט אַראָפּ.

אויפן פעלד איז איצט שניט. דאָס דאָרף איז פאַרפאַרצעוועט. די אַרבעט ברענט אונטער די הענט. מיר זעען דורך די שפּאַרעס: פעלדער נאָך נעכטן פולע מיט שפּעַ׳ם קאָרן און ווייץ — זענען היינט שוין ליידיק. אויפן האַרץ ווערט עפּעס טרויעריקער „שוין באַלד נאָך אַ זומער אַוועק און — און" —

אַ גאַנצן טאָג זעט מען האָרעווענדיקע פויערים אויף די פעלדער. מען שניידט מיט לאַנגע קאָסעס און די זאַנגען פאַלן ווי מענטשן, ערגעץ ווייט אויף די פראָנטן. די ווייבער בינדן גאַרבן און שטעלן זיי אונטער דער זון צו טריקענען. אַרום און אַרום פּאַשען זיך פילפאַרביקע קי. אויפן הויף דרייען זיך עטלעכע בכבודיקע קוואַקעס מיט הינדעלעך און פירן מלחמות מיט די עקרותדיקע הינער, וואָס ווילן ביי זיי אויסכאַפּן אַ קערנדל. די אָלשינע איז אַזש טונקל פון דער צייטיקער גרינקייט און פאַכעט מיט קילער לופט. אין דער סאַדזעווקע טאַפּטשען באָרוועסע שקציםלעך און ציען מיט די הענטלעך אַרויף די הייזעלעך, אַז זיי זאָלן זיך נישט טונקען אין וואַסער. אין דער לופט שוועבט איצט אַ געזאַנג, אַ געזאַנג פון פעלד, פון קאָרן, ווייץ, פון הויכע גראָזן, וואָס מען קאָן זיך אויף זיי אויסציען — רוען, רוען און איינזאַפּן ריחות פון צייטיקע סעדער. עס שמעקט מיט עפּל, פלוימען און יענגאַלקעס.

קומט אַ פֿאַרנאַכט, די זון צערויטלט זיך אויף מערב — קערט אַלץ אַהיים אין שטוב אַריין. דער פֿויער פֿירט דאָס הויז־געזינט, יאַלעוועס לויפֿן נאָך די אַלטע בהמות, די קוואַקעס פֿירן דאָס קליינוואַרג זיך זעצן, פֿייגעלעך פֿליען איילנדיק אין די נעסטן. פֿויערישע שיקסלעך זאַמלען זיך פֿאַר די כאַלופּעס — אויסגעוואַשענע, אויסגעצוואָגענע און אויסגעקעמטע, מיט נייע קאָלירטע זומער־קליידלעך און פֿאַרביקע בענדער אין די האָר. חברטעס נעמען זיך פֿאַר די הענט און מען שפּאַצירט אויף די סטעזשקעס. דאָס דאָרף ווערט אָנגעפֿילט מיט יונג־מיידליש טרוים־געזאַנג. שקצים שפּילן צו אויף האַרמאָניקעס. אסתרל און צפּורהלע ליגן אין די ווינקלען אויסגעבלייכט, צעשויבערט, באַקלעבט מיט שטרוי־אָפּפֿאַלעכץ. זיי כאַפּן אַ בליק דורך די שפּאַרעס און זינקען ווידער איין אין דושנער מידקייט. אַ שיקסל צעזינגט זיך:

אָ, די יוגנט — די יוגנט איז שיין!
זי געהערט נישט קיינעם נאָר אונז אַליין.
אָ, דאָס לעבן — דאָס לעבן איז שיין!
שיין, שיין ווי מיר אַליין!

ערגעץ פֿון דער ווייט העלפֿט אונטער אַ האַרמאָניקע:

ביסט מיין מיידל מלאַ־חן,
אָ, די יוגנט — די יוגנט איז שיין,
מלאַ־חן, ווי דאָס לעבן אַליין!

1־טער סעפּטעמבער:

ערשט איצט באַגרייפן מיר, וואָס פעלעק האָט פאַר אונז באַדייט. פריער האָבן מיר דאָס אַזוי נישט געקאָנט דערשאַצן. עטלעכע וואָכן נאָר זענען פאַרביי זינט זיין טויט — און ווי אַלץ האָט זיך געענדערט!

מיר האָבן דאָס געפילט אויך בעת דער היינטיקער אָבלאַווע אין דאָרף. דאַנקן גאָט, אַז עס איז אַדורך בשלום.

געווען איז עס אַרום זיבן אינדערפרי. מען הערט פאַרשידענע קולות פון דאָרף, קולות אומהיימלעכע. מיר קוקן אַרויס — מען זעט פון אַלע זייטן, יונג און אַלט לויפט אין ריכטונג פון וועלדל. פויערים אויפן פעלד וואַרפן אַוועק די קאָסעס, באָרוועסע שיקסעס און יונגע פויערטעס מיט קינדער אויף די הענט, לויפן פאַרביי, מיט טויט־פאַרשוויצטע פנימער און איבערגעשראָקענע אויגן. מען שרייט זיך איי־בער, ס'פאַלן קורצע ווערטער ברמיזהדיקע — „אוי, יעזוס, אוי, יעזוס!" — הערט מען פון אַלע זייטן.

ס'איז קלאָר — עס גרייט זיך עפּעס אויפן דאָרף! — וואָס? —

מיר נעמען זיך גוט פאַרמאַכן דאָס טירל. מיר באַפעסטיקן עס מיט העלצער, מיט דרענגער און פאַרהענגען דאָס ווענטל מיט טונקעלע קאָלדרעס.

פון ז'ערווייטנס הערט מען שוין אַ גערויש פון פאַרנדיקע אויטאָס. אַ סימן — זיי זענען דאָ! דאָס דאָרף ווערט אַרומגערינגלט!

דאָס לויפן ווערט אימהדיקער, אין דער לופט פייפט מיט שרעק. עטלעכע מי־נוט — אַלץ פאַרשווינדט. מען זעט מער נישט קיין לעבעדיקן נפש, ווי אַלץ אַרום וואָלט אויסגעשטאָרבן. ס'איז שטיל, אַז מען הערט אַזש דאָס זשומען פון די פליגן אין דרויסן, מען פילט, אַז עס איז אַ שטילקייט פאַר אַ שטורעם. פון אונטן, פון שטוב, גיט מען אונז נישט קיין שום צייכן.

מיטאַמאָל — זשאַנדאַרן! זיי פאָרן פאַרביי אונזער כאַלופּע אויף ראָווערן, הינטער זיי — פּוילישע פּאָליציאַנטן, אַלע מיט העלמען אויף די קעפּ, די ביקסן אָנגעהאָנגען אויף די אַקסלען און גרויסע רעוואָלווערן ביי דער זייט. עס נעמט מישן פאַר די אויגן. דאָס בלוט שלאָגט צום האַרץ און קאָפּ. מיר פאַרבייסן די ליפּן, אין די אויערן רוישט. ס'פאַלן באַפעלן אין דייטש.

זיי זענען פאַרביי! און — נאָך עטלעכע מינוטן — געשרייען פון די שכנות־דיקע הייזער — פרויען קלאָגן, קינדער וויינען. די געשרייען הערט מען פון אַלע זייטן, אויף איין אָרט ווערט שטיל און פון אַנדערע ערטער נעמען זיך דערטראָגן פרישע הילפס־רופן. די מאַטאָרן הערן דערביי נישט אויף צו רוישן און סיגנאַלי־זירן פייפנדיק. עס הילכן שוין אָפּ שאָסן.

מען דערהערט אַ גערויש אין וועלדל! צווישן די ביימער באַוועגן זיך גרינע אוניפאָרמען. אַ שיסעריי! די געוואַלדן הערט מען איצט פון דער וויטנס. ווידער געשרייען נישט ווייט פון אונז. קולות דערנענטערן זיך, מען הערט שוין טריט, האַרטע שווערע טריט און גראָבע שטימען! דאַכט זיך, דייטש? — יאָ, דייטש!

מיר הערן שוין דייטלעך — „קרויץ דאָנער־וועטער, פאַרפלוכט!"

זיי זענען אויף אונזער הויף! — אונטן, אין שטוב, איז שטיל. שכורע גע־לעכטערס הינטער אונזער וואַנט! זיי זענען אַדורך! און ווידער: מען לויפט, מען שרייט, מען שיסט!

עטלעכע שעה האָט עס אַזוי געדויערט. ערשט נאָך מיטאָג האָבן די מאָטאָרן אויפגערוישט ווי צום אָפּפאָרן, דאָס שווערע סאָפּען פון די מאַשינען האָט זיך דערווייטערט. נאָך אַ האַלבע שעה האָבן עלטערע ווייבער און קליינע קינדער זיך אָנגעהויבן באַווייזן און מיט הויכע שטימען גערופן די מענער מיט די יונגע מיידלעך און ווייבלעך זיך אומצוקערן פון די באַהעלטענישן, אַרויס פון וואַלד. דער עולם האָט גענומען אַרויסקריכן פון צווישן די בוימער. ס'איז געוואָרן אַ גערע־דעריי. מען האָט זיך נאָכדערציילט יעדער זיינע ניסים. אַנדערע האָבן געוויינט. ווייבער האָבן זיך אַלץ געריסן פאַר די האָר און געשריגן:

— אוי יעזוס, יעזוס!

מען האָט דערקענט, אַז די געפאַר איז שוין פאַרביי.

מיר האָבן גענומען אָפּאָטעמען, אַריינציען אַ ביסל לופט. אין קאָפּ האָט גע־מישט. לאַנג האָבן מיר נאָך געוואַרט, ערשט פאַרנאַכט, האָט ווער גענומען קריכן אויפן בוידעם. ס'איז געווען די פעלקאָווע. זי האָט געקלאָגט:

— שלעכט, שלעכט! דאָס גאַנצע דאָרף איז געווען אַרומגערינגלט. זיי זענען גע־גאַנגען פון שטוב צו שטוב און איבערגעדרייט אַלע בוידעמער, קעלערס און שייער. זיי האָבן געזוכט יונגע מענער אויף צוואַנגס־אַרבעט קיין דייטשלאַנד. אָ, ס'איז פאַר זיי קיין באַהעלטעניש נישטאָ. אַלץ האָבן זיי אַנטדעקט. זיי האָבן צע־בראָכן ווענטלעך, געפונען די פאַרמאַסקירטסטע בונקערס און אַלע באַהאַלטענע גע־באַפּט!

— יאָ, נישט גוט — זיפצט די פעלקאָווע — אומעטום האָבן זיי געזוכט, נאָר דריי הייזער בלויז אויסגעמיטן, אונז און נאָך צוויי אין יענער זייט דאָרף. נישט גוט, מען וועט אונז נאָך כאַפּן. אָ, נישט גוט!

***

נישט די ערשטע אָבלאַווע איז עס אין דער צייט פון אונזער זיין אין דאָרף. מיר האָבן שוין דאָ איבערגעלעבט עטלעכע צענדליק אַזעלכע זוכענישן. שטענדיק דוי־ערט עס כמעט אַ גאַנצן טאָג און שטענדיק טרעפט, אַז זיי מיידן אויס אונזער באַלופּע און מיר קומען אָפּ מיט בלויזער טויט־שרעק. ווען פעלעק האָט געלעבט האָבן מיר זיך געפילט אַביסל זיכערער. ער פלעגט שנעל אָנליייגן אַ פולן בוידעם מיט שטרוי, מיט היי באַוואָרפן אונזער ווענטל און אַליין איז ער געבליבן אין שטוב, זיך געמאַכט טון אַן אַרבעט און אויך די ווייבער נישט געלאָזט אַוועק. „אַז זיי וועלן קיינעם נישט טרעפן אין שטוב — וועט זיין נאָך ערגער! — האָט ער געזאָגט — זיי וועלן שטרענגער זוכן".

היינט זענען די ווייבער דערשראָקענע אַנטלאָפן. די פעלקאָווע איז אַזש אַוועק קיין קאַלושין און די דרייסטע טשאַטקע האָט זיך געדרייט אין דאָרף און זיך צו־געקוקט צו דער אָבלאַווע. ערשט פאַרנאַכט זענען זיי צוריקגעקומען. די טשאַטקע

ווארפט די שולד אויף דער פעלקאָווען: „זי האָט געמיינט, אַז „יענע וועט שוין אַרומליגן אונזער באַהעלטעניש מיט היי". די פעלקאָווע שעלט דער טשאַטקען — „ווען זי איז אַוועק איז נאָך די טשאַטקע געבליבן אין שטוב, זי איז די לעצטע אַוועק".

יאַנעק האָט אַ גאַנצן טאָג געשיכורט אין אַ שכנותדיקן דאָרף. זיי האָבן אַלע אונז געלאָזט אויף הפקר און אין דער הפקרות האָבן מיר דערפילט דאָס אויג פון שומר ישראל.

⁂

„הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל" — יעדע נאַכט פאַרן שלאָפן זאָגן מיר די תפילה און מיר פילן זיך אַביסל זיכערער. מיר פילן ווי אַ גרויס, וואַכנדיק אויג, אַן אומזעבאַרס, דרימלט נישט און היט אונז כסדר און — מיר פאַרטרויען אונזער שומר — אונזער גורל. מיר דאַנקען פאַר דעם היינטיקן טאָג און דאָס האַרץ קלאַפּט אומרואיק פאַרן מאָרגן. מיר לייענען קריאת־שמע און זענען זיך אין די מינוטן מתיחד מיט אונזערע חברים און פריינט, וואָס מיר ווייסן, אַז זיי זענען אויך פאַר־שטעקט ערגעץ אין לעכער. מיר בעטן אויך פאַר זיי. זאָל זיי אַלע צוזאַמען מיט אונז אַרומרינגלען די שוץ — „פון רעכטס — מיכאל, פון לינקס — גבריאל, פון פאָרנט — אוריאל, הינטן — רפאל און איבער אונז די שכינה פון גאָט, וואָס איז צוזאַמען מיט אונז אין אונזער פּיין! געוואַלט, עס זענען דאָך שוין מער קיין יידן נישטאָ! גאָטס טייערע יידן זענען דאָך שוין נישטאָ! און מיר? מיר זענען דאָך דער פאַרוואַגלטער זכר. אָ, היט דעם זכר פון דיין פאָלק!

אַז עס קומט שבת פאַרנאַכט, בין־השמשות, אין דער צייט פון „רעוה דרעוה" עסן מיר אַ כזית ברויט און זינגען אין דער טונקל, שטיל „בני היכלה" — „מיר גלוסטן צו זען די לויטערקייט, דיין חסד, אוי, ישוב לא נאמר כי אם ושב וקיבץ" אין דרויסן דעמערט. שאָטנס שלינגען איין דעם אָרום און מיר זיצן צוזאַמענגע־טוליעט: „כי נפשי חולת אהבתך, אוי, אנא, אל נא רפא נא לה בהראות לה, אוי, נועם זיוך!

מיר זענען דאָך איצט צווישן די איינציקע יידן. עס זענען דאָך שוין מער נישטאָ די יידן, וואָס האָבן אין שבתדיקן בין השמשות זיך איבערגעגאָסן אין לויטערער באַהעפטונג. אין פאַרנאַכטיקן חלל פון די טונקעלע פעלדער שוועבט דאָך שוין מער נישט דאָס מעלאַנכאָלישע געזאַנג: אָ, „כי נפשי חולת אהבתך — אוי, רפא נא לה".

שפּעטער, ווען ס'ווערט שטאָק־פינצטער, ווינטשן מיר זיך:
— אַ גוטע וואָך, אַ לעבעדיקע וואָך, אָ, אַ לעבעדיקע וואָך!

האַלב סעפּטעמבער:

מיר האָבן ווידער געהאַט אַן אָבלאַווע און ווידער האָבן זיי אויסגעמיטן אונ־זער באַלופּע. דאַנקן גאָט! מיר האָבן אָבער אַן אַנדער עגמת־נפש: יאַנעק האָט

אונז דערציילט, אַז ער האָט אַ חשד, אַז ס'איז עפּעס נישט היימלעך אַרום אונז — וואָס איז?

וואַצעס, דער שכן וואַצעק, האָט היינט פּאַר יאַנעקן געלאָזט פּאָלן צווײדײטיקע ווערטער. געווען איז עס באַלד אין דער פרי. וואַצעק אַרבעט היינט ביי אונז אויפן הויף. ער העלפט דער פעלקאָווען ביים ברענגען די תבואה אין שייער אַריין. יאַנעק איז פּונקט געשטאַנען אויפן הויף און מיט אים געשמועסט. דערווייל איז אָנגעקומען די ידיעה, אַז דאָס דאָרף ווערט אַרומגערינגלט פון דייטשן. וואַצעק האָט דאַן אַ צעקאָכטער איינגערוימט יאַנעקן, אַז „דאָ, אויף דעם הויף איז געפערלעך צו זיין!"

יאַנעק זאָגט, אַז ער האָט דערקענט, — וואַצעק גיט אים דערמיט אָנצוהערן, אַז ער ווייסט, דאָס ביי אונז איז נישט אַלץ כשר.

— זעסט דאָך — פּרווו איך אים בארואיקן — אַז עס איז דאַנקען גאָט אַדורך בשלום, עס האָט חלילה קיינער נישט געמסרט.

— דאָס איז צוליב עפּעס אַנדערש — זאָגט ער. דאָס איז — גיט ער מיר צו פאַרשטיין, — ווייל אויף זיכער ווייסט קיינער נישט, אַז דאָ געפינען זיך יידן. עס איז בלויז אַ חשד, וואָס חזרט זיך כסדר איבער. וואָלטן זיי געווען איבערצייגט, אַז איר געפינט זיך דאָ, וואָלט איר שוין פון לאַנג נישט געלעבט. זיי וואָלטן קיין איין טאָג נישט געוואַרט און אייך געמסרט! זיי זענען אָבער דערין נישט זיכער — האָבן זיי מורא, ווייל, ווען עס ווייזט זיך אַרויס, אַז די מסירה איז געווען אַ פאַלשע, ווערט דער מסור שטרענג באַשטראָפט.

— אָבער — בארואיקט אונז יאַנעק — איר דאַרפט אייך נישט שרעקן — וואַצעק איז אַן אייגענער, ער קאָן האַלטן אַ סוד, בפרט, אַז זיכער איז ער נישט.

— יאָ, איר דאַרפט זיך היטן, אַז קיינער זאָל אייך נישט זען אָדער אונטערהערן, זיך שטאַרק היטן! ווייל דעמאָלט, אָ, דעמאָלט וואָלט געווען גאָר ביטער, גאָר שלעכט — ס'וואָלט געווען דער סוף!

***

וואָס קומט אָבער אַרויס פון אונזער היטן זיך, אַז זיי קאָנען קיין סוד נישט האַלטן. יאַנעק אַליין מיט זיין אויפפירונג קאָן אַרויסרופן אין דאָרף די פאַנטאַסטישסטע קלאַנגען. מען האַלט אים לעצטנס פאַר אַ גביר. ער וואַרפט געלט ווו עס לאָזט זיך. אים אַליין איז נישט צו דערקענען, ער איז געוואָרן פעט, אויסגעפּאַשעט און זעט אויס מיט אַ שפּאַר ביסל יאָרן יונגער. אויך די טשאַטקע שיינט אינגאַנצן. זי זעט אויס פריש, איז שטענדיק פריילעך, גייט שפּאַצירן און זוימט זיך גאַנצע טעג. זי זאָגט אַליין, אַז אין דאָרף שאַצט מען איר פאַרמעגן אויף שווערע טויזנטער. זי איז דערפון צופרידן און האָט שוין עטלעכע מאָל אין פאַרשידענע ערטער דערציילט, אַז זי האָט „אַ פּאָר נאַרישע טויזנטער דאָרט". שפּעטער קומט זי אַהיים און האָט אַליין עגמת־נפש, זי ווייסט, אַז דאָס קאָן אויסגיין נישט צום גוטן.

די פעלקאָווע זאָגט, אַז די טשאַטקע וועט מיט איר באַרימען זיך, ברענגען דעם טויט אויף אַלע. ווען די פעלקאָווע קומט אַהיים פון דאָרף ברענגט זי גרוסן וועגן שם, וואָס גייט וועגן דער טשאַטקעס פאַרמעגן. מען פרעגט אומעטום — מיט אַ פאַרבאָרגן שמייכעלע — פון וואַנען זי האָט דאָס, די טשאַטקע?

לעצטנס, איז די טשאַטקע שוין פיל מאָל פאַרשווונדן געוואָרן אויף גאַנצע טעג. זי איז שוין אפילו עטלעכע מאָל נישט אַהיים געקומען נעכטיקן. דאָס האָט אונז שטאַרק באַאומרואיקט. די פעלקאָווע דערציילט אונז, אַז אין גאַנצן דאַרף לאַכט מען פון איר, פון דער טשאַטקען: „אַזאַ זקנה און פירט ליבעס" — זי האָט צוויי „קאַכאַנקעס", וועלכע הוליען מיט איר אַרום און נאַרן ביי איר אויס געלט. זי שטעלט פאַר זיי בראָנפן און שיכורט מיט זיי.

— אַזאַ אַלטע זונה — זידלט די פעלקאָווע — שוין באַלד זיבעציק און קריכט נאָך צו די מענער. אַ שאָד וואָס זי איז נישט יונגער — אַ גאַנץ הויז מיט ממזרים וואָלט זי נאָך אַהיימגעבראַכט!

די טשאַטקע האָט זיך שוין עטלעכע מאָל באַרימט פאַר אונז, וועגן איר „פּאַ־וואָדזעניע". זי ליבט שטאַרק דעם „אָרגאַניסטער" פון ווישניעווער קאָשטשאָל — „ער איז זייער אַן „אַנטעלעגענטנער" מענטש, מיט אים קאָן מען אַ וואָרט רעדן. אים וואָלט זי אפילו נישט מורא געהאַט צו דערציילן וועגן אונז! ווי? — ער וואָלט זיכער קיינעם נישט אויסגעזאָגט! האַ, וואָס מיר רעדן דאָרט? ! ער איז אַ „סלאָדקי כלאָפּאַק". חוץ דעם — שמייכלט די טשאַטקע האַלב פאַרבאָרגן — מיך וואָלט ער פּעוונע נישט געמסרט! האַ, איר דאַרפט זען, ווי אַזוי ער רעדט צו מיר. גאַנצע טעג קומט ער דאָך צו מיר צו לויפן — אַזש פון ווישניעוו!" —

— אַ נאַר, ניין? — נעמט זי קאָקעטיש ווינקען מיט די אויגן — וואָס האָט ער פון מיר, אַזאַ אַלטע באַבע? ס'פעלן יונגע? — אָבער צ'זעט דאָך — נאָר איך געפעל אים, דעם שוטה. —

זי האָט אונז שוין אויך דערציילט וועגן פראַנעק קוטשאַק פון קאַלושין, וואָס פאַר אַ „צוואַניאַק" און „פּעטניאַק" ער איז. אַ שאָד, וואָס זי קאָן אים דאָ אַביסל נישט פאַרבעטן, די פעלקאָווע וועט אים נישט אַריינלאָזן.

איינמאָל האָט די טשאַטקע געזיפצט און געזאָגט, אַז מענטשן האָבן מזל. אָט למשל, די שטאָטישע „פּאַניס", מיינט זי — זיי גייען כמעט אַלע אין זיידענע אונטער־וועש. ס'איז אַ וואַזשנע זאַך. די כלאָפּעס זאָגן, אַז גאָר אַנדערש איז אַ באַבע מיט אַ זיידן העמד. אויך דער אָרגאַניסטער פּאַסמאַקעוועט זיך גאָר וואַזשנע פון די באַבעס מיט זיידנס אויפן לייב. האַ, זי אַליין וואָלט געדאַרפט האָבן כאָטש אַ צוויי פּאָר זיידענע וועש!

— אַז מען וועט נישט אויסזאָגן קיינעם, קיינעם נישט — זי מיינט די פעל־קאָווען — וועט זי אונז איבערגעבן אַ סוד. שרעקט זיך נישט! גאָרנישט — אַ נאַרישקייט! ניין, נישט וועגן אייך! האַ, שוין, זי זאָגט אונז גלייך, נאָר מיר זאָלן וועגן דעם נישט דערציילן דער פעלקאָווען:

— זי, די טשאַטקע, האָט געהאַט דעם ווייבערישן שטייגער, „די צייט", אַזש ביז זעכציק יאָר. יאָ, זי זאָל אַזוי לעבן — ביז זעכציק יאָר! זאָלן אסתרל און צפורהלע זאָגן, צי ס'איז נישט אמת, זי האָט נאָך היינט אַ פריש לייב ווי אַ יונגע נקבה! ניין? — וואָס זאָגן זיי? —

— ס'איז שפּעט, דער אָרגאַניסטער וואַרט, מען דאַרף גיין — צעלאַכט זי זיך און אַנטלויפט.

20־טער סעפּטעמבער:

זייט פעלעקס טויט פילט זיך די פעלקאָווע איינזאַם, אַרומגערינגלט פון בלויז שונאים. „אַלע — שרייט זי — ווילן זי באַגנבענען, באַרצחענען און טרינקען איר בלוט".

די פּויערים טראָגן איר אַנטקעגן שפּאָטיש־אָפּלאַכערישע בליקן און זי ענט־פערט מיט שפּיזיקע אויגן. שפּעטער לאָזט זי דעם גאַנצן כעס אויס צו די פרעמדע הינער, וואָס פאַרבלאָנדזשען אין אירע זאַגאָנעס און גראָבן אין די זריעות. זי באַוואַרפט זיי מיט שטיינער און יאָגט זיי נאָך מיט דרענגער. די פּויערים מיט די ווייבער און קינדער לויפן אַרויס אויף די הינערישע קולות און באַוואַרפן מיט טויטע קללות די פעלקאָווע. זי שרייט און ליאַרעמט און די געוואַלדן טראָגן זיך ווי ווייט. דערנאָך זענען די שכנים זיך ווידער נוקם אין אירע הינער, וועלכע דזשאָבען מיט די שנעבלעך אין זייערע זאַגאָנעס. זיי צעברעכן זיי מיט שטעקנס די פליגל און האַקן אונטער די דינע, הינערישע פיסלעך. די עופות צעניזוקטע, צעשויבערטע, מיט אויסגעריסענע פעדערן, אַנטלויפן אין איין אָטעם. אויף זייערע יללות לויפט דאַן אַרויס די פעלקאָווע און ווידער איז היימלעך איבער אַ האַלב דאָרף.

אַלע פּויערים זענען איר שונאים און מיר האָבן מורא, אַז עס זאָל אַמאָל נישט אויסגיין צו אונזערע קעפּ. ביי אַ ליאַדע חשד זאָלן איצט די פּויערים נישט לויפן מסרן, — איצט, אַז פעלעק לעבט שוין נישט און זיי האָבן פאַר אים מער קיין מורא נישט. מיר בעטן רחמים ביי דער פעלקאָווען, אַז זי זאָל נאָכלאָזן, אויפהערן מיט די מחלוקת, ס'וועט נאָך ברענגען צו אַן אומגליק. מיר וועלן אומקערן אַלע שאָדנס, וואָס די הינער און סתם אַזוי די שכנים מאַכן. זי שרייט אָבער, אַז זי טאָר זיך פון זיי נישט לאָזן. ניין, זי איז אַן אָרעמע אלמנה און זי האָט נישט ווער עס זאָל זיך פאַר איר אָננעמען. אויב זי וועט זיך אַליין נישט פאַרטיידיקן און באַשיצן — וועלן זיי פון איר אַ תל מאַכן — אַלץ צוגנבענען און צורויבן.

קריגט זי זיך כסדר פאַר יעדער קלייניקייט און שטענדיק איז אַרום איר אַ בהלה. ווען זי איז אין שטוב נישטאָ — דרייען זיך די שכנים פאַרביי אונזער הייפל און קוקן בייז צום הייזל, ווי זיי וואָלטן עס וועלן איינשלינגען, פאַרצערן בלויז מיט די אויגן.

מיר זעען זיי דורך די בוידעם־שפּאַרעס און ציטערן. ווער ווייסט צי זיי גרייטן זיך נישט מיט עפּעס, צי זיי ווייסן נישט? צי טראָגן זיי זיך נישט אַרום מיט פאַרדעכטיקע פּלענער? מיינען זיי נישט אונז?

היינט, ווען די פעלקאָווע איז אַוועקגעגאַנגען פון שטוב האָבן מיר מיטאַמאָל דערזען, ווי אויף איר פעלד, אַנטקעגן דעם הייזל, דרייט זיך דער שכן מאַטשושאַק און קוקט פאַרדעכטיק אין אונזער זייט, צו דער פעלקאָוועס שטוב. ער האָט זיך געדרייט אַרום און אַרום און די אויגן נישט אַוועקגענומען פון הייפל. די הערצער זענען אונז שיר אַרויסגעפאַלן פון שרעק. ער האָט אַלץ אָבסערווירט און זיך כסדר אַרומגעקוקט. ער האָט זיך אויך דערנענטערט צום הייזל און דורך די פענצטער אַריינגעקוקט אין שטוב.

מיר האָבן געפילט, אַז ער מיינט אונז, ער וויל אונז אפשר זען, בכדי צו זיין זיכער, ער זוכט אונז! מיר האָבן זיך געקלאַמערט מיט איינגעהאַלטענע אָטעמס. פּלוצים איז ער אַוועק פון פענצטער. פאָרזיכטיק זיך צוגעשאַרט צום פעלד און פון

די פּעלקאָוועס זאַגאָנעס גענומען רייסן גרויסע טאַבאַק־בלעטער צום רויכערן. ער האָט זיי שנעל געלייגט אין די קעשענעס און איינס־צוויי אַנטלאָפֿן.

דאָס האָט ער זיך פֿריער אַרומגעקוקט, צי קיינער זעט נישט ווי ער גנבעט. ער איז בכן נישט חושד, אַז עס געפֿינט זיך אינעווייניק ווער, וואָס קאָן אים זען. מיר האָבן זיך אַזש גענומען פֿרייען פֿון זיין גנבה. זי איז פֿאַר אונז געווען אַ גוטער סימן.

„ניין, זיי זענען אין גאָרנישט חושד, זיי ווייסן נישט!"

אויך קלעש'ס ווייבל, דער רעכניאַקאָוועס טאָכטער, קומט אָפּט אַהער, ווען די פּעלקאָווע גייט אַוועק אויפֿן דאָרף און זי רייסט פֿון די זאַגאָנעס פֿאַרשידענע יר־קות, זי באַהאַלט זיי אין קוישל און אַנטלויפֿט.

ניין, ס'פֿאַלט זיי נישט איין, אַז איבערגעשראָקענע אויגן באַטראַכטן דורך די שפּאַרעס דעם דרויסן פֿון אַלע זייטן.

האַלב אָקטאָבער:

יאַנעק איז עטלעכע טעג געווען אין וואַרשע און איצט געקומען צו פאָרן. ער דערציילט נייעס:

— וואָס, ס׳דאַכט זיך, אַז עס זענען שוין גאָר קיין יידן נישטאָ? — אָ, עס זענען נאָך דאָ פיל! יעדן טאָג געפינט מען פרישע, זיי זענען פאַרשטעקט אין גאַנץ וואַרשע, אויף אַלע גאַסן. איצט האָט מען זיך שוין גענומען צו זיי, מען מאַכט אומעטום אָבלאַוועס, מען שליסט אָפּ גאַנצע קוואַרטאַלן און מען זוכט פון שטוב צו שטוב; מען פאַרהאַלט די טראַמווייען און מען קאָנטראָלירט אַלע פּאַסאַזשירן, אויך אויף די באַנען און אויף די וואָקזאַלן לאָזט מען נישט דורך קיין איין מענטש, זועלכן מען זאָל נישט בודק זיין און בעת יעדער אָבלאַווע כאַפּט מען עטלעכע.

— היינט איז זיי אפילו שווער צו דערקענען, די יידן, אַז די פרויען האָבן זיך אַלע טלענירט די האָר, אַלע העלע־בלאָנדינקעס געוואָרן, האָבן געמאַליעוועט די פּנימער און זענען גאָר עלעגאַנט געקליידט. די ערשטע צייט זענען זיי געגאַנגען אויך מיט טרויער־וואַלן פאַרהאָנגען די געזיכטער — האָט מען זיך אָבער באַלד געכאַפּט, אַז דאָס זענען יידישע טעכטער, וואָס ווילן אַזוי אַרום זיך פאַרשטעלן די אויגן. נו, איצט זעט מען מער נישט אַזעלכע, איצט האָבן שוין אפילו אויך קריסטינס, ריינע אַריערינס, מורא — אין טרויער — זיך אַיינצושלייערן אין אַזעלכע זיידענע וואַלן, ווייל מען וועט זיי גלייך אָננעמען פאַר יידינס און מ׳וועט זיי פאַרהאַלטן.

— ביסלעכווייז אַנטדעקט מען זיי אַלע, מען ווערט שוין געוויער, ווו זיי וווינען און מען נעמט זיי פון די דירות, עס שפּילן זיך דערביי אָפּ שרעקלעכע סצענעס. אַנומלט האָט מען ערגעץ — אויף דער כמיעלנע גאַס, אין אַ שטוב אויף דעם פינפטן שטאָק—אַנטדעקט יידן. ס׳איז געווען אין מיטן דער נאַכט, ווען די אַגענטן זענען נאָך זיי געקומען, נו, — האָט מען נאָר דריי באַוויזן צו נעמען, די איבעריקע — אַ יונגע מוטער מיט אַ קליין קינד און נאָך צוויי יונגע מיידלעך פון אַכצן יאָר — זענען געשפּרונגען פון פענצטער, יאָ, — פון פענצטער — פון פינפטן שטאָק, זיי זענען געבליבן ליגן אויפן ברוק צעשמעטערטע. גאַנץ וואַרשע איז דערנאָך געלאָפן קוקן.

— איך אַליין — דערציילט ווייטער יאַנעק — האָב אַמאָל געזען פירן געכאַפּטע יידן — זעקס מאַן, צווישן זיי — אַ יונגן בחור מיט אַ מיידל, ס׳האָט אויסגעזען, ווי חתן־כלה. זי האָט אים כסדר אָנגעכאַפּט פאַר דער האַנט און געוואָרפן צו אים אַזעלכע בליקן, ווי זי וואָלט זיך געזוכט לעבן אים צו שיצן. ער אַליין איז אויך געגאַנגען, ווי די פיס וואָלטן זיך אונטער אים געבראָכן, די אַנדערע — אויך אַזוי איבערגעשראָקן. זיי האָבן אַלע געהאַט געשלאָסן די הענט מיט קייטעלעך און די זשאַנדאַרן און פּאָליציאַנטן ארום האָבן געהאַלטן די רעוואָלווערן גרייט צו שיסן. פיל קינדער און אויך עלטערע מענטשן זענען דעם גאַנצן וועג נאָכגעלאָפן. יאָ, מען האָט

געזאָגט, אַז דאָס זענען זשידעס. איך אַליין וואָלט נישט געוווסט, מען האָט זיי
גאָרנישט דערקענט, ווי עלעגאַנט זיי זענען געווען געקליידט! גאָר אַנדערש ווי די
אַנטלאָפענע מיט אַ האַלב יאָר צוריק פון געטאָ.

— דעמאָלט, ווען דאָס געטאָ האָט געברענט, האָט מען אויך געכאַפּט אַ סך,
וואָס האָבן זיך געפּרוווט ראַטעווען דורך די קאַנאַלן אַרויס, אויף דער אַרישער
זייט. אָבער יענע — אין יענע האָט מען גלייך דערקענט, אַז זיי זענען יידן: אָפּגע-
ריסן, אָפּגעשליסן, מיט בלייכע אויסגעדאַרטע פּנימער, מיט אַרויסגעשטאַרצטע
אויגן ווי מתים, זיי זענען באַרוועס געלאָפן און דערשראָקן געקוקט אין אַלע זייטן,
ווי צו זוכן אַ לאָך, וווּ זיך צו פאַרשטעקן. זיי האָט מען גלייך געכאַפּט און געשאָסן.
כ'האָב אַליין אַמאָל געהאַט געזען, ווי פון אַ קאַנאַל-לאָך אויף דער ווילטשע-גאַס
זענען אַרויסגעקראָכן צוויי קינדער, געוויקלט אין שמאַטעס, מען האָט נישט דער-
קענט, צי ייִנגלעך צי מיידלעך, נאָר דאַכט זיך, אַז איינס אַ ייִנגל און איינס אַ מיי-
דעלע. זיי זענען געווען שטאַרק ענלעך צו זיך, אַפּנים — אַ ברודער מיט אַ שוועס-
טערל, זיי האָבן שוין כמעט נישט געקאָנט גיין. זיי האָבן זיך געשאַרט און געוואָרפן
איבערגעשראָקענע, בעטנדיקע בליקן. ס'איז געוואָרן אַ צוזאַמענלויף. איינער,
אַ יאַטל פון אַ יאָר צוועלף, איז פאַרשוווּנדן און באַלד צוריקגעקומען מיט צוויי
ס. ס.-מענער. די קינדער האָבן נישט געוויינט, נאָר אין קראַמף זיך גענומען וואַרפן,
די בלאַסע פּנימלעך זענען געוואָרן ווייס ווי קאַלך. איינס, דאָס מיידעלע, האָט מען
גלייך דערטרונקען אין זעלבן קאַנאַל. דער ס. ס.-מאַן האָט גענומען דעם לאַנגן
בעזים ביי אַ גאַסן-קערער און אַראָפּוואַרפנדיק דאָס מיידעלע אין לאָך, האָט ער עס
מיטן בעזים אַראָפּגעדריקט טיף אין וואַסער, ביז — ער האָט געלאַכט און געזאָגט
אַז „שוין — ס'איז שוין פאַרטיק!". דאָס אַנדערע, דאָס ייִנגעלע, האָט געפּרוווט
נעמען אַנטלויפן, ער האָט נישט געקאָנט, די פיסלעך זענען ביי אים געווען ווי געל-
יימט, איז ער נאָר עטלעכע טריט געלאָפן, אַזוי מאָדנע לאָמנדיק געשפּרונגען מיט
די דינעטשקע פיסלעך. אַלע האָבן געלאַכט. דער צווייטער ס. ס.-מאַן האָט אים אַזוי
געלאָזט לויפן און זיך אַזש געהאַלטן ביי דעם בויך פון געלעכטער. דערנאָך האָט ער
געשטעלט עטלעכע טריט, אַרומגענומען דאָס ייִנגעלע און אים אָנגעהויבן גלעטן איי-
בערן פּנימל. דאָס קינד האָט אים אָנגעקוקט און מיט די אייגעלעך געבעטן, עס האָט
געצאַפּלט. דער דייטש האָט געלאַכט: „ס'וועט דיר גאָרנישט געשען, האָב קיין מורא
נישט". ער האָט באַלד לאַנגזאַם אַרויסגעצויגן דעם פּיסטאָלעט און אים אַריינגע-
שאָסן גלייך אין מיילעכל. „אַ צוקערל, אַ שטאָלן צוקערל, האָב איך אים געגעבן" —
האָט ער געלאַכט צום המון.

— ניין, היינט זעט מען זיי שוין נישט, די דאָזיקע. היינט איז זיי גאָר שווער
צו דערקענען, די יידן, בפרט, אַז עס זענען נאָך דאָ פּאָליאַקן וואָס באַהאַלטן זיי
אויס.

— יאָ, — שמייכלט יאַנעק — מיר זענען „פאַרעטער". די בלעטער שרייבן,
אַז מיר, מיר אַלע וואָס העלפן יידן — זענען פאַרעטער, פאַרקויפטע נשמות און
שונאים פון אייגענעם פאָלק. די לעצטע וואָכן גייט אין פּוילישן בלאַט אַ געוואַלטי-
קע העצע קעגן די, וואָס באַהאַלטן אייך אויס. יעדן טאָג זענען געדרוקט בריוו פון
לייענער, וואָס רופן שטרענג צו באַשטראָפן די, וואָס מען כאַפּט ביי זיי יידן, „ס'איז
צו ווייניק — שרייבט מען — דער טויט נאָר פאַר זיי אַליין, מען דאַרף זיי עפנט-

לעד פאַרברענען צוזאַמען מיט זייערע משפחות, עפּנטלעך — כדי אַלע זאָלן זען און זיך נעמען אביישפּיל!"

א סך האָבן טאַקע מורא — דערציילט ער — און וואַרפן אַרויס די באַהאַל־טענע יידן. די וואָס גיבן אַליין אַרויס די פאַרשטעקטע, טוט מען גאָרנישט.

— אָך, ווי רייך די יידן זענען געווען — שאָקלט יאַנעק מיטן קאָפּ — נאָך ביזן היינטיקן טאָג וואַלגערט זיך דאָס פאַרמעגן זייערס איבער די גאַסן פון פאַר־ברענטן געטאָ. מען געפינט דאָרט פון כל טוב, עס לעבט נאָך דערפון האַלב וואַרשע. אומעטום פאַרקויפט מען זאַכן פון געטאָ, אַפּערגעשלעפּטע פון אונטער די חורבות. מען פאַרקויפט טעפּ, לעפל, מעסערס, לאָקשנברעטער, אַלטע לאַטשן, שיך און מל־בושים, נישט אַלץ האָט דאָס פייער פאַרברענט. מען געפינט אויך לייטישע זאַכן, וואָס מען קאָן זיי נוצן. יעדן טאָג לויפן איצט הונדערטער מענטשן אויף די חורבות, זיי זוכן און נישטערן און שטענדיק געפינט מען נאָך עפּעס, מען געפינט פאַרשידענע געשירן און שטיקער פון מאַשינען, היינט זענען שוין אפילו די דאָזיקע זאַכן וויני־קער בנמצא, נו — ברענגט דער עולם פון דאָרט האָלץ און ברעטער. מען גרייט זיך אָן אויף ווינטער צו באַהייצן די שטובן, מען טראָגט גאַנצע טירן, פּוטרינעס, שטיגן און שטיקער מעבל. מען ברענגט אויך ציגל. מען זאָגט, אַז מענטשן זענען שוין דערפון נתעשר געוואָרן, שוין געפינען דאָרט אויך פיל גאָלד. איך אַליין בין דאָרט איינמאָל געגאַנגען, האָב איך גאָרנישט דערקענט, אַז דאָ זענען אַמאָל געווען גאַסן, נאָר — חורבות און קופּעס ציגל.

— עס ראַיעט דאָרט, ווי ווערים אויף א הויפן מיסט, מענטשן מיט זעק פאַר־פּלייצן די רואינעס און נישטערן געבוויגענערהייט אין די לעכער, ס'איז דאָרט נישט מעגלעך דעם אָטעם צו כאַפּן — א שטויב, אַ רויך נעמט נאָך היינט אַלץ אַרום, ווייל מען רודערט כסדר אויף די קופּעס. עס פּרעסט זיך איין אַ רויך — געמישט מיטן ריח פון פוילנדיקע מענטשלעכע לייבער. עס וואַלגערן זיך פון אויבן אָן א שיער איברים, הענט און פיס, סקעלעטן פון קעפּ. אַז מען דרייט זיך דאָרט, נעמט אַזש אָן פאַרן האַרץ, מען זעט דעם חורבן!

— אַזוי פיל פאַרמעגן, אַזוי פיל גוטע זאַכן, אַזאַ האָב־און־גוטס חרוב גע־וואָרן!

— זיי זענען פאַרברעכער, די דייטשן! צו וואָס האָבן זיי דאָס אַלץ פאַר־ברענט? וויפל טייערע זאַכן זענען אינגאַנצן פאַרניכטעט געוואָרן! מענטשן האָבן דערפון געקאָנט לעבן יאָרן. וואָס איז דערפון געבליבן? — בלויז לאַבעס און אַלטוואַרג. אַ שאָד, אַזאַ מעבל, אַזאַ בעטגעוואַנט, אַזעלכע קרישטאָלן. דאָס אַלץ איז דאָך „געזנישטשעט" געוואָרן, אַ תל! מ'האָט עס דאָך געקאָנט צעטיילן צווישן דער באַפעלקערונג!

— אומישנע האָבן זיי דאָס אַזוי געמאַכט, די דייטשן. נישט פאַרגינערס! מען געפינט דאָרט קעלערן — געמאַכט פאַר בונקערס און באַהעלטענישן — מיט גאַנצע זעק מעל און קאַשעס, מיט געבעקסן און אַנדערע שפּייזן — אָנגעגרייט אויף יאָרן. די יידן האָבן עס אָנגעזאַמלט זיך אויסצובאַהאַלטן לאַנגע צייטן. נו — איצט פוילט דאָס אַלץ. די דייטשן האָבן די קעלערן פאַרפלייצט מיט וואַסער און די מענטשן דערטרונקען, אָדער אַריינגעלאָזט דאָרט גאַז צו דערשטיקן און אַלץ איז פאַרשטינקען געוואָרן. עס שניידט דאָס האַרץ זעענדיק אַזעלכעס — אַזוי פיל עסנ־

זואָרג, גאָטס גאָב צונישט געגאַנגען אין אַזאַ צייט ווי היינט, אין אַזאַ שלעכטער צייט!

***

איינמאָל, נאָכן צוריקקומען פון וואַרשע, האָט אונז יאַנעק דערציילט, אַז ער האָט, דאַכט זיך אים, דאָרט — אויף דער גאַס — געטראָפן די קאַלושינער קרעמער־קע, פסחס ווייב — די פּעיסאַקאָווע. ער איז נישט זיכער, צי דאָס איז זי טאַקע גע־ווען, נאָר ער וואָלט כמעט געקאָנט שווערן, אַז יאָ.

— ס'איז זי גאָרנישט געווען צו דערקענען — אַן עלעגאַנטע דאַמע מיט בלאָנדע לאָקן און צוגעשווירענע ברעמען, געפאַרבטע ליפּן מיט אַ שיינעם מאַנטל און ברייטע דאַמען־טאָרבע אונטערן אָרעם. צוערשט איז אים גאָרנישט איינגע־פאַלן, אַז דאָס איז זי, נאָר ער האָט געזען, זי טראָגט שוואַרצע זאָקן — אַנגעצויגן ווי אין טרויער — איז אים גלייך איינגעפאַלן, אַז דאָס מוז זיין אַ יידישקע, וועלכע טרויערט נאָך אירע נאָענטע. מען זאָגט דאָך, אַז אַלע יידישקעס טראָגן איצט שוואַרצע זאָקן. ער איז שוין טאַקע געווען אַ בעלן זיך איינצוקוקן אין פּנים און זיך איבערצייגן, האָט ער זי שנעל איבערגעיאָגט און אויסגעמיטן, דאַן זיך אויסגעדרייט און זי גוט געזען. ער האָט געקוקט גלייך אין געזיכט, נו — באַלד האָט ער אין די אויגן דערקענט, אַז ס'איז טאַקע אַ יידישקע. כאָטש זי איז געגאַנגען שטאָלץ, דרייסט— האָט ער אָבער געזען, אַז ס'איז אַ נאָכגעמאַכטע שטאָלצקייט. פון די אויגן האָט עפּעס אַ געהיימניספולע שרעק ארויסגעבליצט. ס'איז אים גלייך איינגעפאַלן, אַז דאָס מוז זיין די פּעיסאַקאָווע. ער האָט אפילו געקלערט צוצוגיין, זי אָפּשטעלן און איר זאָגן, אַז ער דערקענט זי, זי זאָל פאַר אים קיין מורא נישט האָבן, נאָר זי האָט פּלוצים גענומען שטעלן גיכע טריט און מיטאַמאָל זיך אָנגעהויבן איילן. אַפּנים, זי האָט מיך אויך דערקענט און מורא געקריגן, ווייל זי איז עפּעס מאָדנע אונטערגע־שפּרונגען ביים גיין. אַ שטיק וועג בין איך איר נאָכגעגאַנגען. אויף אַלע גאַסן, כמעט ביי יעדן ראָג, האָט זי זיך אויף אַ רגע פאַרהאַלטן, זיך אויסגעדרייט און גע־קוקט הינטער זיך. ווען זי האָט מיך דערזען, האָט זי ווייטער זיך גענומען איילן און שטעלן אַזעלכע שטאַמלדיקע טריט. ביי יעדן טויער זיך פאַרהאַלטן, ווי געקלערט — צי זי קאָן דאָרט אריין, ערשט מיטאַמאָל האָט זי דערזען אַ קאָשטשיאָל. די טירן זענען געווען ברייט אויפגעפּראַלט. אינעווייניק פון דער טיף האָבן ארויסגעלויכטן די אָנגעצונדענע ליכט אויף דעם באַפּוצטן „אָלטאַזש״. אַ שטראָם מענטשן האָט אַריינגעצויגן — ס'איז געווען זונטיק — האָט זי זיך אויסגעמישט מיט זיי און איז אויך אריין. אינעווייניק האָב איך זיך אויך צוגעקוקט צו איר פּנים, ווען זי איז געווען באַלויכטן פון דער ליכטיקייט פון די ברענענדיקע ליכט און כ'בין זיכער — יאָ, דאָס איז זי געווען! זי האָט געקניט און בעתן געבעט האָט זי אַזוי מאָדנע גע־מאַכט מיט די ליפּן, שליסנדיק דערביי די אויגן, ווי זי וואָלט אויסגעמיטן קוקן צום „אָלטאַזש״. זי האָט זיך געמוזט מאָדלען אויף יידיש, צום יידישן גאָט, ווייל זי האָט עטלעכע מאָל זיך פאַרשטעלט מיט די הענט דאָס פּנים און ווי זי וואָלט אריינגע־וויינט אין זיי —זיך כסדר געווישט מיט אַ טיכל איבער די אויגן. ווען זי האָט מיך דערזען, איז זי געוואָרן שטאַרק צעטומלט. דאָס פּנים איז צוערשט רויט געוואָרן און באַלד בלאַס, די פאַרבן אויף אים האָבן זיך כסדר געטוישט, אין די אויגן האָט זיך

א שרעק־פייערל אַנגעצונדן און זי האָט אַוועקגעכאַפּט דעם בליק פון מיר. עטלעכע מאָל האָט זי אויף מיר אַזוי א קוק געטון און שנעל אַוועקגעדרייט דעם קאָפּ, זי האָט זיך האַסטיק גענומען איבערצלמען.

— אָ, זי איז זייער טרויעריק און דערשלאָגן געווען. ווייזט אויס, אַז זי טרויערט נאָך אַלץ נאָך די צוויי קינדער אירע, נאָך די צוויי יינגלעך, וועלכע מען האָט פּאַראַיאָרן געהרגעט אין דאָרף בודקי.

***

ווען דעם, אַז די פּעיסאַקאָווע לעבט, האָבן מיר שוין אַ סך מאָל געהערט. די פּויערים דערציילן עס אָפּט אונטן, אין שטוב. מען האָט זי שוין פיל מאָל געטראָפן. שטענדיק ווו אַנדערש, מען האָט זי שוין אויך געזען אין די שכנותדיקע דערפער. מען שמועסט, אַז זי קומט דאָ מאָנען חובות ביי היימישע פּויערים, כדי צו האָבן פון וואָס צו לעבן.

סטאַשקאָ קוטשאַק זאָגט, אַז ער קוקט טאַקע אויס, אַז זי זאָל אַמאָל קומען צו זיי קיין בודקי, אָדער — זאָל ער זיך נאָר דערוויסן, אַז זי איז געקומען ערגעץ ווו דאָ נאָענט, נו — זי וואָלט שוין פאַרשפּאָרט צוריקצוגיין, די זונה! אָבער צו אונז וואָגט זי נישט צו קומען, זי האָט אַ גוטן פאַרגעפיל. זי לאָזט דאָ אַלץ פאַרפאַלן ווערן, אַלע חובות. אַלע פון אונזער דאָרף זענען דאָך איר שולדיק געלט, אויך ביי מיר קומט איר נאָך אַ פּאָר לייטישע זלאָטעס. מיר האָבן זיך שוין אָפּגעשמועסט — זאָל זי נאָר קומען, נו — וועלן מיר שוין איר באַצאָלן! אַ חוצפה פון אַזאַ נקבה — נאָך חובות מאָנען! אָ, וואָלטן מיר „באַצאָלט": צוערשט וואָלטן מיר אַלע אַ „קאַלייקע" געמאַכט, אַ „קאַלייקע" — כאַ,כאַ, כאַ — ווי אַמאָל אין אַ מאַרק־טאָג די ריי ביי איר געוועלב. ווער עס וואָלט נאָר געוואָלט! מען וואָלט זי נישקשהדיק „חתונה געמאַכט" — שטיקער לייב אויסגעריסן! אָבער — אַ „שטשעניאַק", אַ ממזר וואָלט זי נישט געהאַט.

— כאַ, כאַ, כאַ — נישט דערלעבט צו האָבן! האַ?

— די פּאָליציאַנטן וואָלטן פאַרענדיקט די „סעודה" און די כלאָפּצעס וואָלטן זיך געוויילט, געבאַוויעט, ווי מיט דער מאַשקאָווע פון דאָברע.

***

די מעשה מיט דער מאַשקאָוועס טויט האָבן מיר געהערט מיט עטלעכע וואָכן צוריק, באַלד נאָך דער פאַרענדיקונג פונם שניט. וועגן דער מאַשקאָווע האָבן מיר זיך נאָך געהאַט דערוווסט פון קוניאַקן. אַ וואָך נאָך פעלעקס טויט איז ער ווידער עטלעכע טעג געווען פאַרשטעקט אין יאַנעקס שייער. מיר האָבן געבעטן, אַז די טשאָטקע זאָל אים אויספרעגן, צי ער ווייסט נישט וועגן אַנדערע יידן. צוערשט האָט ער געזאָגט, אַז ניין — ער ווייסט נישט. ער האָט שוין קיין ייד נישט געזען זינט מען האָט די לעצטע יידן פון לאַגער ביי זיי, אין קאַלושין, אויסגעמאָרדעט און ער ווייסט בכלל נישט, צי עס זענען נאָך ווו פאַראַן יידן. אָבער נאָך עטלעכע טעג אויסרוען זיך אין שייער. נאָך דעם ווי די טשאָטקע האָט אים דערלאַנגט אַ פּאָר גראָבע הויזן, וואָס

אסתרל האָט פאַר אים צוזאַמענגענייט פון עטלעכע אַלטע פעלעקס הויזן און אַ פּאָר וועש צו טוישן — האָט ער פאַר דאַנקבארקייט צו דער גוטער פאַני, דער טשאָטקען — איר איבערגעגעבן, אַז מיט אים צוזאַמען וואַלגערט זיך ארום אַ יידישע פרוי, א ווייבל פון דאָברע, די מאָשקאָווע — הייסט זי. זיי האָבן ערגעץ ווו, אין די נאָענטסטע וועלדער, א בונקער, זי זיצט דאָרט אַ גאַנצן טאָג און ער גייט איבער די דערפער און שאפט ברויט. זי איז א יונג ווייבל פון א יאָר דרייסיק. ער האָט זיך מיט איר טאַקע געהאַט געטראָפן אין וואַלד, נאָך מיט א שטיק צייט צוריק. פון דעמאָלט אָן זענען זיי צוזאַמען. פון מער יידן — ווייסט ער נישט. עס זענען שוין זיכער מער נישטאָ, ניין, זיכער נישט.

ער האָט זיך געזאָרגט צוליב דעם פאָרשטייענדיקן שניט. אזוי בשעת אַן אָבלאַווע, קריכט מען ארויס פון לאָך און מען פאַרשטעקט זיך אין קאָרן. גאַנצע פעלדער מיט קאָרן — קאָנען זיי נישט געפינען, ווען מען פאַרשטעקט זיך גוט. אָבער ביטער, — האָט ער זיך געקלאָגט — וועט זיין נאָכן שניט!

די טשאָטקע האָט אונז שפּעטער געראַטן, אַז אויך מיר זאָלן אַוועק אין וואַלד, אין קוניאַקס בונקער. זי וועט כסדר אָפּנעמען די סחורות ביי אונזערע היימישע קריסטן און אונז שוין באַזאָרגן עסן אין וואַלד אריין. ס׳וועט זיין פיל בעסער — מיינט זי. מיר וועלן פאַרשפּאָרן אויסצוהאַלטן אויך די פעלקאָווען מיט איר ווירטשאַפט. זי מיט יאַנעקן וועלן כסדר צו אונז קומען.

קורץ נאָך דעם, תיכף נאָכן שניט, האָבן מיר געהערט, אַז מ׳האָט די מאָשקאָווען שוין דערמאָרדעט. די פּויערים פון נאָענטסטן דאָרף האָבן געהאַט געמסרט, אַז קוניאַק איז פאַרשטעקט אין זייער געגנט און אין א פאַרטאָג איז זשאַנדאַרמעריע מיט מיליטער אריין אין וואַלד. זיי האָבן אַנטדעקט דעם בונקער, נאָר ער איז שוין געווען ליידיק. אי קוניאַקן און אי דער מאָשקאָווען האָט זיך איינגעגעבן פריער צו אַנטלויפן. זיי האָבן זיך פאַרשטעקט אויף אַ שכנותדיקן פעלד, צווישן די קאַרטאָפל־בייטן. זיי האָבן זיך אויסגעצויגן אין דער לענג — אין די ראָוויקעס. אַ האַלבע שעה איז ארום געווען שטיל, זיי האָבן געמיינט, אַז זיי זענען שוין געראַטעוועט, נאָר שפּעטער האָבן זיך מיטאַמאָל דערהערט געדיכטע טריט און קולות. די זשאַנדאַרן זענען ארויף אויפן פעלד און גענומען זוכן. זיי זענען, ווייזט אויס, געגאַנגען פון בונקער אָן נאָך די טריט פון די אַנטלאָפענע, וועלכע האָבן געפירט גלייך צום קאַרטאָפל־פעלד. עטלעכע מינוט האָבן זיי געזוכט, ביז זיי האָבן ארויסגעצויגן די מאָשקאָווע. זיי האָבן זי געשלאָגן, אַז זי זאָל אויסזאָגן ווו קוניאַק געפינט זיך. זי האָט געשריגן, אַז זי ווייסט נישט. אירע געוואַלדן האָבן אין דער פאַרטאָגיקער שטילקייט אָנגעפילט די פעלדער און זיך געטראָגן איבער די ארומיקע דערפער. סך הכל עטלעכע זאַגאָנעס ווייטער איז ער געלעגן, קוניאַק, און געציטערט, אַז מען זאָל נישט דערהערן ווי ס׳וואַרפט אים. ערשט נאָך א פּאָר מינוט האָט ער געהערט צוויי שאָסן, אַן אָפּגעהאַקטן קוויטש, שווערע טריט און די קולות האָבן זיך דערווייטערט. ס׳איז געוואָרן שטיל. ער האָט נישט געוווסט, צי מען האָט זי דערשאָסן, דער מאָשקאָווען, אָדער האָט מען בלויז געשאָסן, כדי זי אָפּצושרעקן און זי ערגעץ אַוועקגעפירט. לאַנג איז ער נאָך געלעגן און מורא געהאַט פון אָרט זיך צו רירן. ס׳האָבן זיך באלד ווידער געהערט שטימען און טריט, וואָס האָבן זיך דערנענטערט. ער האָט זיך טיפער איינגענורעט. פון צווישן די בלעטער אַפּער האָט ער געזען, ווי אַ זשאַנדאַר פירט מיט זיך עטלעכע פּויערים. ער

האָט זיי צוגעפירט צום אָרט ווו די מאָשקאָווע איז געפונען געוואָרן און געהייסן „נעמען דעם מת און באַגראָבן". ס'האָט זיך אים אַ מיש געגעבן אין קאָפּ. דער זשאַנ־דאַר האָט נאָך מיט די פּויערים אַ ווײַלע גערעדט, באַלד איז ער אַוועק און — ער האָט געזען, ווי עטלעכע פּויערים ציען אַרויס פון צווישן די זאַנגען די מאָשקאָווע — אַ טויטע, מיט שטאַרע הענט און פיס. דאָס פּנים איינגאַנצן באַגאָסן מיט פּריש בלוט, וואָס האָט געשטראָמט אין ריטשקעלעך פון צווישן די נאָסע, רויטע האָר. דאָס בלוט האָט געטריפט איבער די אויגן, וועלכע זי האָט אָפן געהאַלטן — גלײַך אין מויל אַרײַן, וואָס איז אויך געווען האַלב־אָפן. צוויי פּויערים האָבן זי געהאַלטן פאַר די הענט און אַוועקגעשלעפּט אין אַ זײַט. באַלד האָבן זיך גענומען זאַמלען מענטשן פון דאָרף. עס זענען אָנגעקומען טשעקאַווע פּויערים מיט פּויערטעס, מיידלעך און קינדער און מען האָט זיך גענומען גראָבן אַ גרוב. אַ יונגער שגץ האָט אַראָפּגעריסן פון דער טויטער די מלבושים און זיי געוואָרפן אין דער לופט איבער דעם המון. ס'איז געוואָרן אַ לויפערײַ, אַ רײַסערײַ, די ווײַבער האָבן זיך גענומען קריגן איבער די שטיקלעך קליידער, יעדע האָט געריסן פאַר אַן עק. דער שגץ האָט זיך צוגעקוקט צום ספּעקטאַקל און געוואָרפן איין שטיקל נאָכן אַנדערן. צוערשט — אַ ספּודניצע, אַ בלוזקעלע, אַ טיכל, באַלד — אַ לאַטש, נאָך איינעם און —

— אוואַגאַ, אַכטונג! — האָט ער געשריגן — איצט — אַכטונג!

ער האָט אַראָפּגעשלעפּט דאָס העמד, די הייזעלעך. ס'איז געוואָרן אַ ווילד געלעכ־טער. ווײַבער האָבן געקוויטשעט, אַזש ספּאַזמירט, און זיך גענומען לויפן נאָך די אַוועקגעוואָרפענע, פאַרבלוטיקטע העמד און הייזעלעך.

— האַלאָ, אוואַגאַ! — האָט אַ צווייטער, ריזיקער שגץ, אַ הויכער, גענומען שרײַען. ער האָט פלינק געכאַפּט די טויטע פאַר די פיס און זי געגעבן אַ שטעל אויף. די טויטע איז געבליבן הענגען בײַ אים אין די הענט — מיטן קאָפּ און מיט די הענט אַראָפּ צו דער ערד און מיט די פיס אַרויף. ס'האָט אויסגעזען, ווי זי וואָלט געשטאַ־נען אויפן קאָפּ. מיט די פיס אין דער הויך.

— האַלאָ, אַכטונג! — האָט דער שגץ געשריגן — און אירע פיס אויבן צע־שפּרייט ווי אויסגעשטרעקטע אָרעמס אַרויף.

— אַכטונג, אַכטונג, האַלאָ!

דער עולם האָט זיך ממש געקאָלערט פון געלעכטער אויף דער ערד. די ווײַבער האָבן העכער גענומען קוויטשן און לאַכן, אַז טרערן האָבן זיך אַזש געגאָסן איבער זייערע פּנימער.

— האַלאָ! אוואַגאַ, אַכטונג! — — —

⁂

אין אַ טאָג אַרום איז קוניאַק געווען בײַ אונז. ער האָט דערציילט די געשיכטע און געבעטן, אַז די טשאַטקע זאָל אים דערלויבן צו זײַן אַ פּאָר טעג אין יאַנעקס סטאָ־דאָלע. יאַנעק איז פונקט געווען — האָט ער אים אַרויסגעזאָגט און אָנגעזאָגט, אַז ער זאָל מער נישט וואַגן דאָ זיך צו ווײַזן. באַלד איז אַרויפגעקומען צו אונז די פעלקאָ־ווע. זי האָט זיך געבראָכן די הענט און אַלץ איבערדערציילט.

— איר מוזט אוועק פון דאַנען, ס'איז שלעכט — האָט זי געפּינטלט מיט די אויגן — שוין גיין! מען וועט אונז זיכער כאַפּן. גייט, גייט, ווו איר ווילט. איך קאָן שוין מער נישט! — — —

נאָך אַ נס, וואָס די פראָנטן האָבן זיך אַ רוק געגעבן פאָרויס. די רויטע אַרמיי האָט זיך אונטערגערוקט מיט עטלעכע הונדערט קילאָמעטער. אין דאָרף שמועסט מען, אַז די מלחמה ענדיקט זיך שוין אינגיכן, די דייטשן זענען שוין באַלד אינגאַנצן צוזאַמענגעבראָכן. די דאָזיקע בשורות זענען אונזער טרייסט און האָפנונג. אפשר וועט עס שוין טאַקע לאַנג נישט דויערן!

זינט מוסאָלינים מפּלה אין איטאַליע — הערן מיר נישט אויף צו האָפן. איצט איז שוין אַלץ מעגלעך. אַ ליאַדע טאָג קאָנען מיר זיך אויפכאַפּן און געוווירער ווערן, אַז היטלער האָט שוין איינגענומען אַ מיתה־משונה און, אַז מיר זענען פריי!

אָ, גאָט! צי איז דאָס טאַקע מעגלעך?! — ס'קאָן זיך עפּעס נישט גלויבן! אָבער די לעצטע ידיעות וועקן פאַרט האָפנונג. אויך יאַנעק ברענגט אונז פריילעכע נייעסן, וועלכע ער הערט אין דאָרף.

שטענדיק, ווען ס'קומט אַ פריילעכע בשורה וועגן אַ פרישער דייטשער מפּלה — פילן מיר תיכף אַן אַנדערע שטימונג אַרום אונז. יאַנעק, די טשאַטקע און אפילו די פעלקאָווע ווערן אויפגעלייגט, פריילעכער, קלאַפּן אונז איבער די פּלייצעס און גיבן גוטע האָפנונגען. זיי זענען נאָר „אַ בעלן צו וויסן" ווי אַזוי מיר וועלן זיי שפּעטער אָפּדאַנקען, צי אויף דעם „יידישן שטייגער"?

די טשאַטקע ברענגט אונז יעדן דאָנערשטיק פון קאַלושין צייטונגען פון אַ גאַנצער וואָך. זי וויל וויסן ווי לאַנג די מלחמה קאָן נאָך דויערן. מיר ווייזן בפירוש אויף, אַז העכסטנס נאָך צוויי־דריי חדשים. די טשאַטקע גלויבט קיינמאָל נישט. שטענדיק — זאָגט זי — ווען מען פרעגט אונז נאָר, איז עס ביי אונז צוויי־דריי חדשים. נאָר איצט, דאָס מאָל, גלויבט זי שוין יאָ. אַלע אין דאָרף, און אויך דער „אָרגאַניסטער", זאָגן אַזוי. עס זעט טאַקע אַזוי אויס.

— נו — זאָגט זי — נאָך דריי חדשים קאָן מען וואַרטן.

קומט זי כסדר פון דאָרף און ברענגט נייעסן, ווען מען זי טרעפט אָן, פרעגט זי אויס וועגן פראָנט. יאַנעק זאָגט, אַז זי זאָל זיך דאָס אויפהערן אויסצופרעגן, ווייל ס'ווערט פאַרדעכטיקט. מען קלערט, פאַרוואָס דאָס אינטערעסירט זי אַזוי שטאַרק און מען פאַרשטייט, אַז ס'איז צוליב פאַרבאָרגענע סיבות.

אַנומלט, בעת די טשאַטקע האָט אונז געבראַכט די בלעטער פון קאַלושין, האָב איך אַרויפגערופן צוערשט יאַנעקן מיט דער טשאַטקען און שפּעטער באַזונדער דער פעלקאָווען און זיי פאַרגעלייענט די שיינע געשיכטע, ווי מען האָט מוסאָלינין אַרעסטירט נאָכן דראָען דעם קעניג, ווי מ'האָט אים אַריינגעוואָרפן אין אַ תפיסה־קאַרעטקע — „שוין מ'זעט שוין די ישועה!" — האָב איך פאַרענדיקט.

יאַנעק און די טשאַטקע האָבן געוואָלט טאַנצן פאַר שמחה. די טשאַטקע האָט גע־נומען מאָלן בילדער פון דער באַפרייאונג, ווי מיר וועלן דעמאָלט גרויס זיין, ווייל „מען שמועסט דאָך, אַז עס איז דאָ אַ יידיש מיליטער מיט יידישע גענעראַלן און מען זאָגט דאָך, אַז אַלע ענגלענדער און אַמעריקאַנער זענען יידן, בפרט — די גענעראַלן מיט די אָפיצירן, די רוסן אַוודאי". דאָס האָט זי שוין פיל מאָל געהערט אויך פון

אונז. פרוימאַנס פעטער — ווייסן זיי — איז אַ הויכער אָפיציר פון דעם ענגלישן קעניגס גוואַרדיע און אַלע אונזערע פעטערס און מומעס אין אויסלאַנד — זענען שיר „מיניסטאָרן"... (די דאָזיקע „ווונדערלעכע מעשׂיות" האָבן אונז שוין ניט איינ־מאָל אָפּגעראַטעוועט).

— אויב זיי זענען אָרנטלעכע מענטשן — זאָגט יאַנעק — דאַרפן זיי אונז וואַזשנע אָפּדאַנקען. מיר האָבן דאָך אייך געראַטעוועט.

די טשאַטקע זאָגט, זי וואָלט שוין געוואָלט זוכה זיין, גיין מיט זיי אין אַ טענצל!

די פעלקאָווע קרעכצט. כאָטש דריי חדשים — זאָגט זי — אָבער זי ווייסט נישט צי מען וועט איבערלעבן, נאָר ס'איז דאָך שוין נישט לאַנג — נו, מילא וועט מען זען! דער עיקר איז אָבער, אַז די אַלטע מכשפה זאָל דערוויל אויפהערן צו גנבענען און זי צו דערצערנען, ווייל זי קאָן שוין נישט אויסהאַלטן. אָ, אַזש נאָך גאַנצע דריי חדשים!

שפּעטער, ווען מיר זענען געבליבן אַליין איז עפּעס געוואָרן טרויעריק אויפן האַרץ. אפשר טאַקע נאָר דריי חדשים? אפשר טאַקע ווינקט שוין די פרייהייט? — מען זעט דאָך שוין פאַרט די התחלה פון זייער מפּלה! אפשר טאַקע?

***

אָ, די פרייהייט, ווי מיר לעכצן נאָך איר, ווי מיר טרוימען נאָך איר און ווי שרעקן מיר זיך פאַר די דאָזיקע טעג! שוין נישט רעדנדיק וועגן די חבלי־לידה, ווער ווייסט, וואָס עס דערוואַרט אונז נאָך פריער! (אָ, מיר האָבן מורא וועגן דעם צו טראַכטן!) נאָר אויך שפּעטער, שוין נאָך דער באַפרייונג. אַלע ווונדן וועלן דעמאָלט אויפגעריסן ווערן און נעמען טריפן!

דעם לעצטן ראש־השנה האָבן מיר דאָס שוין איבערגעלעבט.

ס'איז געווען דער ערשטער טאָג יום־טוב. מיר זיצן פאַרטראַכט, פאַרזינקען אין מחשבות. מיר ווייסן: ס'איז היינט ראש־השנה, דער יום־הדין! עס טוילכן אויף דע־רינערונגען פון אַמאָליקע ימים־טובים, פון היים, פון שטוב, פון טאַטע־מאַמע, שוועס־טער און ברודער, פון יידן, פון אַ גאַנצער וועלט יידן! מיר ציטערן, ווי פיש אין וואַ־סער. האָ, ימים־נוראים — פּאַרכטיקע טעג אין אַזאַ פּאַרכטיקער צייט! מיר פילן זיך איום־ונוראדיק. ס'איז אַזוי מאָדנע אויף דער נשמה, עפּעס אַזוי באַנג! מיט אַ שטילן ציטער פּלאַטערט דאָס האַרץ.

אין דעם — אַ בשורה! די דייטשן האָבן קאַפּיטולירט! „שוין אויף זיכער!"

די פויערים שיכורן, לאַכן. די בשורה קומט דורך די שפּאַרעס אַריין אין אונ־זער באַהעלטעניש. מיר קאָנען נישט גלויבן — מיר זענען טאַקע פריי?

מיר ווערן באַרוישט, צעמישט און — אַנשטאָט צו פרייען זיך — האָבן מיר זיך צעוויינט: ווו גייט מען אַצינד? — קיין יידן זענען מער נישטאָ! נאָר אויפן בית־הקברות אַרויף, צו די מאַסן־קברים?

יעדער האָט זיך אויסגעצויגן אין אַ ווינקל, נישט גערעדט, געשוויגן. ס'האָט זיך געגלוסט איינשלאָפן, איינשלאָפן אַזוי אויף אייביק.

אַזוי האָבן מיר מקבל־פּנים געווען די געלעכצטע פרייהייט, ביז — זי, די פריי־

הייט איז צוריק צערונען, געוואָרן אויס. שפּעטער האָט יאַנעק דערציילט, אַז עס איז געווען נאָר אַ קול, אַ פּלאַטקע. די אילוזיעס זענען צעשוווּמען. אַ פּחד האָט זיך וויַדער ארומגעליגט איבער די ווענטלעך און אין האַרץ האָט אַזוי מאָדנע גענאָגט.

25־טער אָקטאָבער:

שוין זייט איניקע וואָכן איז קאַלט. אין דרויסן איז שוין שפּעטער האַרבסט. די נאַקעטע פעלדער זענען ערטערווייז באַוואָרפן מיט שניי, די בוימער אויסגעדאַרטע, שווינדזיכטיקע — זינקן אין בלאָטעס. ביי אונז איז איצט פינצטער. די ברעטער האָבן זיך אָנגעזאַפּט מיט פייכטקייט, זענען די שפּאַרעס זיך צוזאַמענגעגאַנגען. מען זעט זיך כמעט נישט איינער דעם אַנדערן. דאָס האָט אָבער אויך אַ מעלה — דער ווינט יאָגט נישט אַזוי שטאַרק אַריין. ס'איז אָבער קאַלט, אַז עס נעמט דורך אַלע איברים. זיצן מיר אַ גאַנצן טאָג אין אַן עיגול מיט די פיס אונטערן איבערבעט. דאָס איבערבעט איז שוין פאַרפוילט און עס לאָזט פון זיך פוילע ריחות. אַ חוץ דעם ראַיען אונטן טויזנטער ווערים. די פליי בייסן אויס שטיקער לייב און די קערפּערס זענען צעביסן און צעקראַצט.

זומער איז געווען נאָך ערגער: די פליי פון דעם שטרוי אונטער אונז, זענען געווען צעשפּרייט איבערן גאַנצן בוידעם, אין די שטובן, אונטן, און אויך אויפן הויף. זיי האָבן אָנגעפילט דעם חלל אַרום דער כאַלופּע, און די געסט, די באַזוכער, האָבן זיי פון זיך נישט געקאָנט אָפּטרייבן. דאָס האָט געהאַט באַקרעפטיקט דעם חשד, אַז ערגעץ דאָ, אין אַ לאָך, מוזן זיך מענטשן אויסבאַהאַלטן. די פּויערים האָבן בסדר — מיט אַ פאַרדאַכט־מינע אויפן געזיכט — געפרעגט „פון וואַנען קומען צו אייך אַזוי פיל ווערים?" איצט אָבער, זייט ס'איז אין דרויסן קאַלט געוואָרן האָבן די פליי זיך קאָנצענטרירט אין באַהעלטעניש און זיי לאָזן נישט איינזיצן. זיי קריכן איבערן פּנים, אין מויל אַריין און מען אָטעמט אויך מיט זיי. פאַרמאַכט מען שטייף די הענט — צעקוועטשט מען גאַנצע קופּעס. דאָס פאַרמאַטערט אונז שוין אינגאַנצן. ווי „פּיאַווקעס" זויגן זיי אויס דאָס לעצטע ביסל בלוט פון אונז. זיי פרעסן אונז אויף און מיר זענען קעגן זיי מאַכטלאָז.

אַביסל ראַטעוועט די קעלט, וועלכע קילט די וווּנדן. כאַפּט אויך זי, די קעלט, בייסט אָפּ די אויערן, די נאָז, און די שפּיצן פינגער. טוישן מיר כסדר די פּאָזיציעס: ווען עס בייסן די ווערים — אַנטלויפט מען צו דער קעלט זיך קילן. נעמט דער פראָסט בייסן — אַנטלויפן מיר ווידער אונטערן איבערבעט אַרונטער — צו די פליי...

27־טער אָקטאָבער:

היינט, איז ווידער געווען היימלעך צווישן דער טשאָטקע מיט דער פעלקאָווע און ווי שטענדיק, גייט עס אוים צו אונז.

געווען איז עס באַלד אינדערפרי. די פעלקאָווע איז אַוועק קיין ווישניעוו אין קאַשטשאָל אַריין. פאַרן אַוועקגיין האָט זי דעם טאָפּ מיט דער סמעטענע איינגע־שלאָסן אין אַ קאַסטן פון וועש בכדי די טשאָטקע זאָל אים נישט געפינען און אָפּ־זיפּן. ווען זי איז אַוועק, איז די טשאָטקע אָנגעקומען. זי האָט גענומען זוכן איבער דער גאַנצער שטוב די סמעטענע און נישט געפינענדיק — האָט זי פאַרשטאַנען, אַז זי מוז זיין איינגעשלאָסן אין וועש־קאַסטן. זי האָט גאָרנישט געקלערט, דעם קאַסטן איבערגעדרייט איינמאָל אַראָפּ און איינמאָל צוריק אַרויף און — איז אַוועק אויף שפּאַציר.

ווען די פעלקאָווע איז געקומען האָט זי געטראָפן אַ האַלבע פּאָדלאָגע פול מיט סמעטענע. אין קאַסטן זענען די קליידער און די וועש געווען איינגעשמירט און באַפלעקט, אַז איין שטיק האָט זיך געקלעבט צום צווייטן. זי איז אַרויף צו אונז מיט אַזאַ רעש און געשריי, אַז מען האָט געקענט הערן אויפן גאַנצן דאָרף. מיר נעמען בעטן, אַז זי זאָל רחמנות האָבן און רעדן שטילער, ס׳קאָן נאָך ווער אָנקומען, וועט מען דאָך פאַרשטיין צו וועמען זי שרייט. אין הויז איז דאָך קיי־נער נישטאָ אויסער אונז! נעמט זי נאָך העכער וויינען, קלאַפּט זיך מיט די הענט אין קאָפּ און שרייט, אַז — ניין, איצט גייט זי שוין מער גאָרנישט אָן, אדרבה, זי וויל טאַקע, אַז מען זאָל הערן „איינמאָל פאַר אַלע מאָל" — היינט מוז זיך עס ענדיקן!

מיר צאַפּלען אויף — מיר הערן, ס׳איז ווער דאָ אין שטוב, אונטן, מען דרייט זיך דאָרט אַהין און צוריק. די פעלקאָווע הערט נישט אויף וויינען, קלאָגן און שעלטן און אַזוי קריכט זי אַראָפּ.

באַלד הערט מען אָבער, אַז דער גאַסט אין שטוב איז טאַקע אונזער טשאָטקע. מיר הערן דאָס פון די געשרייען אונטן, וועלכע פאַרשלינגען אונז שיר. די פעל־קאָווע שרייט, אַז זי, די טשאָטקע, זאָל אונז נעמען און צוזאַמען מיט אונז שוין גיין צו אַלדי שוואַרץ יאָר. די טשאָטקע ענטפערט, אַז גיין צו אַלדי שוואַרץ יאָר וועט זי, די פעלקאָווע, פריער, ווייל מיר זענען ביי דער פעלקאָווען אין שטוב, נישט ביי איר, און אויב זי וועט אַ סך רעדן, וועט זי טאַקע אַוועק, נאָר אַליין, איינע אַליין. אונז וועט זי דאָ איבערלאָזן. די פעלקאָווע איז צו אונז אַרויפגעשפּרונגען, אַז אויב מיר גייען נישט תיכף, נעמט זי די קו, זי וועט מיט איר ערגעץ אַוועק און אַריינשרייבן אַ בריוו צו דער זשאַנדאַרמעריע, אַז מיר געפונען זיך דאָ. די טשאָטקע שרייט אַרויף:

— גלויבט נישט, זי וועט עס נישט טון, זי האָט זיך צו ליב! זי דראָט נאָר אַזוי.

די פּעלקאָווע איז צוריק אַראָפּגעשפּרונגען אױז באַלד האָבן אונטן געגומען פליען טעפּ, װאַלגערהעלצער, בענקלעך. ביידע האָבן געקװיטשעט, זיי האָבן זיך געריסן פאַר די האָר, פּעטש און קלעפּ האָבן אָפּגעקלונגען.

— זשאַנדאַרמעריא, פּאָליציאַ, זשאַנדאַרמעריא — האָבן ביידע געשריגן.

**
*

נאָך אַ נס, וואָס קיינער איז נישט אַנגעלאָפן אויף די געשרייען און געוואַלדן. שפּעטער איז די פּעלקאָווע אַוועק אויפן דאָרף און די טשאַטקע איז אַרויפגעקומען, זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקל און גענומען וויינען. זי זאָגט, אַז זי קאָן שוין מער נישט אַזוי פיל ליידן צוליב אונז. ווען נישט מיר, וואָלט זי, „איינמאָל פאַר אַלע־מאָל" פּטור געוואָרן פון דעם אומגליק. זי וואָלט „דער פּעלקאָווען דערהרגעט, די כאַלופּע — אונטערגעצונדן, און — שוין!"

זי איז אַראָפּ. עטלעכע שעה זענען מיר געזעסן מיט קלאָפּנדיקע הערצער, נישט געוווּסט ווו די פּעלקאָווע איז פאַרשוווּנדן. יעדעס מאָל, וואָס מיר הערן טריט דערנענטערן זיך צום הייזל — נעמט דאָס האַרץ אָפּשטיין.

ענדלעך, איז די פּעלקאָווע צוריקגעקומען. זי איז גלייך אַרויפגעקראָכן צו אונז און געפרעגט צי מיר האָבן שוין אַ תשובה. וואָס קלערן מיר צו טון? — שוין איצט ווייל זי אַ קלאָרן ענטפער. זי וועט דערווייל — זאָגט זי — בלייבן זיצן מיט אונז דאָ, זי וועט נישט מער אַריינגיין אין שטוב ביז די „שטשערווע" וועט אַוועקגיין, מיט איר צוזאַמען ווייל זי נישט זיין. די פּעלקאָווע נעמט קרעכצן, זיפצן, קנייפּט זיך אין די באַקן, רייסט זיך די האָר פון קאָפּ, ווערט אַ מינוט שטיל און נעמט זיך ווידער שאָקלען און ברעכן די הענט. זי וויינט און דערציילט אונז „ווער די טשאַטקע איז, וואָס פאַר אַ געמיין שטיק" און — לסוף — ווי עלנט זי אַליין איז, דאָס לעבן איז איר פינצטער, אָן פּעלעקן, אָן אַ קינד, אָן אַ רינד.

— אָ, ווען זי האָט כאָטש אַ קליין חזירל צום האָדעווען! עס וואָלט איר ליכטיק געמאַכט די יאָרן. אָ, ווי זי האָט ליב קליינע חזירימלעך! טאַקע איצט האָט זי אין דאָרף געזען אַזאַ קליין חזירל, זי האָט אין זיינען געהאַט, אַז אין אַזאַ זיס באַשעפעניש וואָלט זי אַ טרייסט געפונען אין איר ביטער לעבן. עס קאָסט סך־הכל אַ פּאָר הונדערט זלאָטעס. אָ, ווען זי האָט געלט!

— וואָס, מיר ווילן געבן?! — אָ, ניין, ביי אונז ווייל זי מער קיין געלט נישט! מיר מוזן דאָך סיי־ווי פון דאַנען גיין! נו, אויב דער פאַן יוזשעק איז אַזאַ גוטער — זאָל זיין! זי וועט קויפן דאָס חזירל — אַזאַ שיינס און אַזאַ זיס! אויך מיר ווען דערפון הנאה האָבן.

— ניין, ניין, זי וועט נישט אויסזאָגן פאַר דער אַלטער חצופה, אַז מיר האָבן דערויף געלט געגעבן. זי וועט זאָגן, אַז דאָס האָט זי אַליין געקויפט פאַר איר אייגן געלט, אָפּגעשפּאָרט פון די אייער פון אירע זיסע הינדעלעך, פון דער מילך און סמעטענע, פון דער פּוטער — פון דער גאָלדענער קו, מיין איינציקער אוצר אין שטאָל.

— אָ, פון די אייער, פון דער סמעטענע, וואָס זי כלאַיעט אויס, אַז דער־שטיקט און דערוואָרגן זאָל זי דאָרט ווערן!

28־טער אָקטאָבער:

אין דאָרף איז היינט א שמחה: די סטאַשקאָווע האָט געבוירן א טעכטערל. סטאַשקאָ איז שוין אַן אַלטער ביין, שוין איבער די פופציק, און קיין קינדער ביז איצט נישט געהאַט. מיט צוויי יאָר צוריק האָט ער צום צווייטן מאָל חתונה גע־האַט — נאָכן טויט פון ערשטן ווייב — מיט א יונגער שיקסע. לציס האָבן זיך שוין געהאַט געחכמהט, אַז עס וועט אים גאָרנישט העלפן. אויף צו להכעיס אַלע — האָט אים דאָס ווייבל געבוירן א קינד און דאָס דאָרף גייט איצט אויף רעד־לעך. מען שמועסט אפילו, אַז א דריטער האָט זיך געהאַט אַריינגעמישט אין דעם עסק, אָבער ווי ס'זאָל נישט זיין, פילט זיך סטאַשקאָ ווי א בעל־שמחה.

סטאַשקאָס הייזל שטייט בשכנות פון אונזער כאַלופע, הערן מיר ווי ס'רור־דערט זיך דאָרט, ווי מען פרייט זיך מיטן נייעם לעבן, וואָס איז אויף דער וועלט געקומען. מיר האָבן געהערט די געוואַלדן פון דער קימפעטאָרין, בעת דאָס קליינע האָט זיך געריסן צום לעבן און איצט הערט מען, אין די נעכט, ווי דאָס עופהלע וויינט, עס רייסט זיך. עס וויינט נאָגנדיק, טרויעריק און עס דערוועקן זיך בענק־שאַפטן.

— אָ, מיין גאָט, א קינד! ווי זעט אויס א קינד?

מיר דערמאָנען זיך אין אַזוי פיל קינדער, אין אַזוי פיל יידישע קינדערלעך — וווּ זענען זיי איצט?!

ס'איז פון זיי מער קיין זכר נישט געבליבן!

דאָס לעצטע מאָל האָב איך זיי געזען מיט א יאָר צוריק אין לאַגער, ווען די ס. ס. האָט אַרויסגעריסן די שוועלבעלעך פון די מוטערס הענט און זיי אַוועק־געפירט. קינדערלעך פון צוויי יאָר אָן ביז דרייצן־פערצן. ס'האָט זיך געהערט א שיסעריי אין דער לופטן, וואָס האָט פאַרטויבט די האַרצרייסנדיקע געוויינען פון די עופהלעך. זיי האָבן זיך געריסן צו די מאַמעס און זיך געקאַלערט אויף דער ערד. די מוטערס אָפּגעטיילטע אין דער זייט, האָבן געיאָמערט און זיך געהאַקט קאָפּ אין וואַנט, זיי האָבן געוואָלט מיטגיין און זיך געראַנגלט ביז מען האָט זיי פאַרטריבן אין די באַראַקן אַריין, די קינדערלעך איינגעשטעלט אין א רייע, צו פיר און זיי געהייסן גיין. ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער וויינענדיקער צוג. די עלטערע, די גרע־סערע, האָבן געטרייסט די קליינטשיקע, זיי געפירט ביי די הענטעלעך און באַ־רואיקט, איינגענומען.

איך זע נאָך פאַר זיך יויטקעלען, אונזער שכנטעס טעכטערל, דאָס זוניק גאָל־דענע קינד, מיט די צעלאָזטע, גילדענע־בלאָנדע הערעלעך און הימל־בלויע אויי־געלעך. ווען זי פלעגט זיך שפילן צווישן די גראָזן ביי אונז אין גאָרטן, האָט זי אויסגעזען ווי א זוניק בלומעלע. יויטקעלע האָט פון דער רייע אַרויס געטופעט מיט די פיסעלעך און געוויינט:

— מאַמעליו, כ'האָב מורא, כ'וויל נישט גיין, ווו לאָזטו מיך איבער?

די טויערן האָבן זיך פאַרקלאַפּט. די האַלב־משוגע־געוואָרענע מאַמעס האָבן

פון פאַרצווייפלונג און אומבאַהאָלפנקייט מיט די ציין געביסן דעם פאַרקאָן, זיך געוואָרפן צו דער ערד און מיט דעם שטערן געריבן, געזעצט, ביז — אין אַ שעה אַרום האָט מען געהערט, ווי גראַנאַטן רייסן אויף אויפן בית־עלמין.

ביי אונזער שכן סטאַשקאָ איז היינט אַ שמחה! איך דערמאָן זיך די שמחה ביי אונז אין הויז ווען מיין שוועגערין חיה איז געקומען אין נײַנטן חודש. זי איז אין די נעכט אויף געוועזן און געניית קישעלעך און ציכעלעך — מיט אַ פאַרבאַר־גענער גליקלעכקייט אין די אויגן. מיר האָבן דערוואַרט די שמחה און זיך געגרייט. אין אַ וואָך אַרום איז זי געלעגן אַ דערשאָסענע אין אַ קאַלוזשע בלוט, צווישן אַנ־דערע מתים אויפן לאַגער־הויף און זיך געוואָרפן אין גסיסה. מיר האָבן זיך דאָס, פון דער זייט, שטייענדיק אין דער ריי, צוגעקוקט און געביסן די פינגער. אַ דייטש איז איבער זיי געשטאַנען אין אַ זיידן העמדל און מיטן רויטן פרצוף געקוואָלן פון נחת און דערקוויקונג ביי יעדן גסיסה־צאַפּל פון די קרבנות. אַזוי האָט זי זיך געוואָרפן עטלעכע שעה, מיט אָפענע אויגן, מיט די הענט געגראָבן די ערד און מיט די נאַקעט־אַנטבלויזטע פיס געקאָפּעט, ביז — ביז זי איז געבליבן ליגן שטייף, מיט פאַרקריצטע ציין און פאַרביילטע פויסטן. דער בויך האָט נאָך געצאַפּלט און זיך געוואָרפן אפילו שפּעטער, ווען מען האָט אויף איר אין גרוב די ערשטע לאָפּאַטעס ערד שוין געשיט.

די סטאַשקאָווע האָט געבוירן אַ טעכטערל, דאָס קינד וויינט אַזוי טרויעריק.

8־טער נאָוועמבער:

די טשאַטקע איז היינט אינדערפרי צוריקגעקומען. מיט צוויי טעג צוריק איז זי געהאַט אַנטלאָפן, נאָך אַ סקאַנדאַל מיט אונז. שוין אַ וואָך צייט ווי זי גייט אַרום און ברענט די ערד אונטער זיך. זינט דער אוואַנטורע מיט דער אויסגע־גאָסענער סמעטענע, דאָס הייסט — פון דער אוואַנטורע האָט זי גלייך פאַרגעסן, נאָר זינט די פעלקאָווע האָט זיך איינגעקויפט דאָס חזירל — קאָן זי זיך דאָ קיין אָרט נישט געפונען. זי האָט נישט געוווסט, אַז דאָס איז פאַר אונזער געלט, נאָר זי קאָן סתם נישט פאַרטראָגן די פרייד פון דער שוועגערין.

די פעלקאָווע האָט אויפגעלעבט, פון באַלד אינדערפרי פאַרעט זי זיך אַרום חזירל, זי מאַכט אים אויף פרישטיק אַ זופּ — קאַרטאָפל מיט פערפעלעך, געש־מאַלצן מיט סמעטענע, זי זעצט זיך מיט דעם אַוועק ביי דער קיך (צוליב דער קעלט אין דרויסן — האַלט זי אים אין שטוב) און עסט מיט אים פון איין שיסל. דערביי גייט זי שיר אוים פאַר תענוג פון דעם חזירלס חכמה, זי דערציילט אונז ווי קלוג דאָס איז און ווי שיין. עטלעכע מאָל האָט זי אים שוין אויך אַרויפגעבראַכט אויפן בוידעם, בכדי אונז מהנה צו זיין, זי קושט אים אין פּיסקל, צערטלט אים, רעדט צו אים זיסע רייד און דריקט אים צום האַרץ.

די טשאַטקע איז שיר משוגע געוואָרן, געמאַכט דער פעלקאָוועס מיט דער בלאָטע צוגלייך, מיט אונז זי זי געוועזן ברוגז און געדראָט, אַז זי גייט צוריק אין שטאָט וווינען. זי איז אונז דערגאַנגען די יאָרן. מען האָט זי געמוזט איינגעמען מיט אַ ניי קלייד (פאַרשטייט זיך, בתנאי, די פעלקאָווע זאָל דערפון נישט וויסן) און געהאָפט, אַז דער צאָרן וועט פאַריבער. האָט עס אָבער ווידער די פעלקאָוועז געקרענקט, וואָס די טשאַטקע האָט זיך אַזוי שיין „אויסגעסטראָיעט" — האָט זי גענומען געוואַלדעווען, אַז די טשאַטקע איז אַ גנב, זי באַגנבעט אונז און מאַכט זיך אַלעמאָל נייע קליידלעך. די טשאַטקע האָט זיך געכאַפּט מיט אַ האַלץ שלאָגן דאָס חזירל און געשריגן, אַז זי איז נישט קיין גנבטע — דאָס קלייד האָבן מיר איר גע־געבן אַ מתנה, דאַקעגן זי, די פעלקאָווע, איז זיכער אַ גנבטע, ווייל פון וואַנען האָט זי דען געהאַט געלט, צו קויפן „דעם שמוציקן סוכאָטניק", דאָס חזירל?

— אַז דו ווילסט שוין יאָ וויסן — דאָס חזירל האָבן זיי מיר געקויפט! —

נו, מער האָט מען נישט געדאַרפט. דאָס האָט געווירקט ווי אַ באָמבע. די טשאַטקע איז אַרויף צו אונז און קלאַפּנדיק זיך מיט די פויסטן אין קאָפּ — גע־שריגן, אַז מיר זאָלן שוין גיין צו אַלדי רוחות, שוין, אָבער שוין! די מינוט! ווען נישט —

זי איז שנעל אַראָפּ, פאַרקלאַפּט די טיר און אַוועק.

צוויי טעג האָט זי זיך נישט געוויזן. מיר האָבן זיך געוואָרפן פון שרעק. מען האָט אַ ליאַדע מינוט — חלילה — דערוואַרט אַן אומגליק, שוין — דאָס מאָל האָט זיך אַלץ געענדיקט! מיר האָבן די צוויי נעכט קיין אויג נישט צוגעטון. די פעל־קאָווע האָט אונז אפילו באַרואיקט, אַז מיר זאָלן זיך נישט שרעקן — „הלואי וואָלט

זי אזוי, די גנבטע, נישט צוריקגעקומען, ווי זי וועט זיכער צוריקקומען!". מיר זע־נען אָבער זיכער געווען, אַז דאָס מאָל איז עס ערנסט, זי קומט מער נישט צוריק, נאָר —

היינט איז זי צוריקגעקומען, זיך אַריינגעשאַרט אין שטוב אַזוי שטיל, אַז מיר האָבן נישט געהערט. די פּעלקאָווע איז אַרויפגעקומען אונז אָנזאָגן די בשורה.

— כ'האָב אייך געזאָגט, זי וועט צוריקקומען, די זונה! זי האָט נישט ווו צו גיין, ווען נישט, וואָלט זי אייך שוין פון לאַנג געמסרט! כ'האָב געוווּסט, אַז זי וועט קומען. אָן אייך וועט זי צו פרעסן נישט האָבן און ביי וועמען צו גנבענען — אוודאי נישט!

נאָכמיטאָג, איז די טשאַטקע אַרויפגעקומען, אונטערגעזעסן אַ שטיקל צייט ברוגז און דאַן געזאָגט: זי וואָלט נישט צוריקגעקומען, מיר זענען עס נישט ווערט, נאָר ס'לוינט שוין אפשר נישט, די מלחמה ענדיקט זיך שוין באַלד, נו, מען וועט זען ווייטער.

איצט דרייט זיך אַרום די פּעלקאָווע א ברוגזע אויף אונז. די טשאַטקע טראָגט זיך אַרום אין נייעם קלייד און דאָס שטעכט איר אויס די אויגן. דרייט זי זיך איינדרויסן פאַר אונזער ווענטל און זידלט, ווי צו זיך אַליין:

— איך שטעל איין מיטן קאָפּ און זי וועט אַרומגיין אַ געפּוצטע! זאָלן זיי גיין צום טייוול, צוזאַמען מיט איר, מיט דער אַלטער „שטשערווע" צוזאַמען!

14־טער נאָוועמבער:

זינט דער געשיכטע מיט דער אויסגעגאַסענער סמעטענע, האָב איך אַ נייע אויפגאַבע: יעדן טאָג ווען די פּעלקאָווע גייט אַוועק, ברענגט זי דעם טאָפּ סמע־טענע אַרויף אויפן בוידעם, זי פאַרשטעקט אים אין אַ ווינקל, אין היי. איך קום אַרויס פון באַהעלטעניש, פון הינטערן ווענטל אַפער, און היט, אַז די טשאַטקע זאָל זיך אַמאָל נישט צוכאַפּן צום טאָפּ. דער בוידעם איז דאָס פּאַסיקסטע אָרט, ווייל איך קאָן דאָ גלייכצייטיק היטן אויך די אייער, די הינער לייגן זיך אַלע אין היי אויפן בוידעם.

איך ליג מיט אָנגעשפּיצטע אויערן, הער זיך איין צום אַרום, צי מען הערט נישט אומבאַקאַנטע טריט. מיין חברה אין באַהעלטעניש האַלט אויך וואַך (דורך איין שפּאַרע קאָן מען נאָך אַרויסקוקן). ווען עס זעט זיך ווער פונדערווייטנס — גיבן זיי מיר אַ צייכן און — איינס־צוויי בין איך ווידער אין באַהעלטעניש.

מיין היטן האָט אַ פּעולה: שוין עטלעכע מאָל ווי די טשאַטקע איז אַרויפגע־קומען אויפן בוידעם נאָך אַ פּריש איי. דערזעענדיק מיך, פאַרשעמט זי זיך און מאַכט זיך זוכן אין די ברודיקע וועש. זי פרעגט מיך, וואָס כ'טו דאָ. „איך כאַפּ לופט" — זאָג איך. גייט זי אַראָפּ און אין עטלעכע מינוטן שפּעטער קומט זי זען, צי איך כאַפּ נאָך לופט, דערנאָך — אַ דריט מאָל. אַזוי דויערט עס ביז די פּעלקאָווע קומט צוריק. די טשאַטקע וווּנדערט זיך, וואָס יעדן טאָג מוז איך לופט כאַפּן, אָבער דערווייל איז די פּעלקאָווע צופרידן און נישט איין סקאַנדאַל איז שוין אויס־געמיטן געוואָרן.

די הינער האָבן זיך צו מיר צוגעוווינט, זיי האָבן שוין פאַר מיר נישט קיין מורא און זעצן זיך אין היי, לעבן מיר. ווען זיי קומען בשלום איבער — גייען זיי זיך בנעימותדיק אַראָפּ. אין משך פון די פּאָר טעג, האָב איך אויך באַקומען פריינט אין דער קאַץ מיט אירע קליינע קעצעלעך. די קליינע שפּילן זיך אַרום מיר, זיי טאַנצן אויף מיינע אָרעמס, שויס און אפילו קאָפּ. די אַלטע, די מוטער, זיצט אַנטקעגן אין ווינקל און קוקט זיך מיט נחת צו.

לעצטנס, זינט זי האָט געהאַט צום צווייטן מאָל די קעצעלעך, האָט זי צוריק צו אונז באַקומען צוטרוי און זי באַזוכט ווידער אונזער באַהעלטעניש, אָדער אפשר האָט זי שוין פאַרגעסן די סצענע פון יענער נאַכט.

דאָס איז געווען נאָך אין זומער, זי האָט דעמאָלט אין אַ ווינקל פון בוידעם געבוירן פיר קליינע קעצעלעך. איינמאָל, אין מיטן דער נאַכט, הערן מיר אַ יאָמער־לעך געוויין אויפן בוידעם. מיט שטורעם האָט מען גענומען רייסן אונזער טירל. אויפכאַפּנדיק זיך פלוצים פון שלאָף, האָבן מיר זיך שטאַרק דערשראָקן. נאָך אַ מינוט זיך איינהערן, איז אונז אָבער קלאָר געוואָרן, אַז דאָס יאָמערט אַזוי די קאַץ און זי רייסט עס אַזוי דאָס טירל. מיר האָבן נישט פאַרשטאַנען, וואָס עס איז גע־שען. מיר האָבן דאָס שוין אָנגענומען פאַר אַ שלעכטן סימן און נישט געוווּסט, וואָס צו טון. מען האָט געקלערט אַראָפּצוגיין, אויפוועקן די מענטשן אין שטוב, נאָר מיר האָבן פשוט מורא געקריגן פאַר דער קאַץ, מען האָט געטראַכט, אַז זי איז אפשר משוגע געוואָרן. פון מינוט צו מינוט האָט זי האַסטיקער געריסן דאָס טירל, זיך אויף דעם געוואָרפן און אָנגעמאַכט אַזאַ גערודער, ווי ס'וואָלט ווער, אַ מענטש, ווילד געשטורעמט דאָס הייזל און איבער אַלעם האָט איר יאָמער פאַר־טויבט די לופט. אַ קנאַפּע שעה צייט, זענען מיר אַזוי געזעסן אין איין שרעק און נישט געוווּסט, וואָס דאָס באַדייט. ערשט שפּעטער האָט זיך געהערט ווי ס'קריכט ווער פון שטוב אויפן בוידעם אַרויף. די קאַץ איז אַוועקגעשפּרונגען פון ווענטל און אָנגעהויבן אַזוי מאָדנע צו וויינען, ווי אַ קליין קינד. אַזוי יאָמערלעך, אַז עס האָט געשניטן ביים האַרץ. די פעלקאָווע האָט אָנגעקלאַפּט ביים טירל, מיר האָבן געעפנט. די קאַץ איז אַריינגעשפּרונגען מיט אַ גרייטקייט אונז אויף שטיקער צו צעריסן. די פעלקאָווע האָט זי קוים געכאַפּט און פעסט געהאַלטן. שפּעטער האָט זי אָנגעצינדן אַ ליכט און גענומען זוכן אויפן בוידעם, אין היי. ס'האָט זיך אַרויס־געוויזן, אַז די פיר קליינע קעצעלעך ליגן טויט. ווייזט אויס, אַז אַ קאָטער האָט זיי געהאַט דערהרגעט, בעת דער אָפּוועזנהייט פון דער מוטער, אַלס אייפערזוכט פאַרוואָס זי ווידמעט זיך זיי און שענקט אים מער נישט קיין אויפמערקזאַמקייט. די קאַץ האָט אַלץ נישט אויפגעהערט צו יאָמערן און זיך געריסן צו אונז. די פעל־קאָווע האָט אונז אויפגעקלערט — „זי איז חושד, אַז איר האָט דערהרגעט אירע קינדער".

פון יענער נאַכט אָן, איז די קאַץ געוואָרן אונזער שונא, זי האָט אויפגעהערט קומען אין אונזער באַהעלטעניש. לאַנגע וואָכן האָט עס אַזוי געדויערט. זי פלעגט גאַנצע טעג ליגן אין ווינקל אין היי און קלאָגן. אין די נעכט האָט איר געיאָמער אָנגעפילט דעם בוידעם, זי האָט נישט געקאָנט פאַרגעסן אין איר אומגליק. פיל מאָל איז איר יאָמער איבערגעגאַנגען אין אַ מוראדיקן כעס־אויסברוך. מיר האָבן געהערט ווי זי קריצט מיט די ציין און שפּריצט אַזש מיט שוים פון רציחה. שפּע־טער האָט זי ווידער געקלאָגט, אַזוי ביז פאַרטאָג. דאָס האָט אַזוי געדויערט וואָכן.

די פעלקאָווע האָט אונז געגעבן צו פאַרשטיין, אַז דאָס איז דער מוטערלעכער אינסטינקט, וואָס איז אַזוי שטאַרק ביי חיות — זיי פאַרגעסן נישט אַזוי שנעל.

18־טער נאָוועמבער:

לעצטנס, טרעפט גאַנצע וואָכן, אַז מיר עסן נישט קיין ביסל געקעכץ. די טשאָטקע עסט מיטאָג ערגעץ אין דאָרף און די פעלקאָווע קאָכט בלויז פאַר זיך מיט דער קאַץ און פאַרן חזירל מיט די הינער. באַלד אינדערפרי וואַרפן זיי אונז אַרויף אַ שטיק ברויט מיט אַ פלעשל נישט־דערקאָכטער קאַווע און דאָס דאַרף גענוג זיין אויף אַ גאַנצן טאָג ביז פאַרנאַכט. אָוונט־צייט, וואַרפן זיי אַרויף נאָך אַזאַ פּאָרציע.

מיר זענען אַלע אויסגעטרוקנט און מיר וואָלטן געדאַרפט מיט עפּעס זיך דער־כאַפּן. אסתרל און צפורהלע רעדן מיט טרוקענע שטימעס, אפרימען וואַרפט זיך בסדר דאָס הארץ, ער וואָלט עס געדאַרפט דערוויקן מיט אַ ביסל מילך. כ׳האָב עטלעכע מאָל שוין געגעבן געלט דער פעלקאָווען, אַז זי זאָל יעדן טאָג אונז אַרויפ־געבן אַ ביסל מילך, עטלעכע אייער אָדער עפּעס אַנדערש צו דערכאַפּן אין זיך דאָס חיות — נעמט זי דאָס געלט און „פאַרגעסט" אַרויפצוגעבן. זי האָט מיר אפילו געזאָגט, אַז פאַר אונז אַליין, וואָלט זי אַרויפגעגעבן, נאָר זי ווייסט, אַז מיר ווילן דאָס פאַר דער טשאָטקען און יענע איז נישט קראַנק שטיינער צו פרעסן. די טשאָ־טקע באַקומט אויך פון אונז געלט צו קויפן פאַר זיך עפּעס בעסערס. זי עסט דאָס אין דאָרף און די פעלקאָווע ווייסט דערפון נישט. די מילך, סמעטענע און די פּוטער פון דער קו און אויך די אייער, פאַרקויפט זי אין שטאָט אַריין. איך האָב שוין פיל מאָל מיט איר איבערגערעדט, אַז איך בין גרייט צו צאָלן טייערער ווי די שטאָטישע קונים. זי גיט אָבער אויסמיידנדיקע ענטפערס און מיר פועלן גאָרנישט — אונז וויל זי דאָס נישט געבן. צי וויל זי דערמיט אונז צווינגען, אַז מיר זאָלן אַוועקגיין? אָדער — און דאָס איז אַ סברא — אונזער געלט, ווייסט זי, וועט סיי־ווי נישט פאַרפרעמט ווערן, עס וועט סיי־ווי בלייבן ביי איר, אויך אָן די אייער און מילך. און פאַר די דאָזיקע זאַכן קאָן זי זיך איינשאַפן נאָך אַנדער געלט. פון דאָרף עפּעס קויפן דורך יאַנעקן אָדער דער טשאָטקען, קאָן מען אויך נישט. אויך זיי זענען ביי דער זעלבער מיינונג ווי די פעלקאָווע, אַז ס׳איז אַ שאָד אונזער געלט זאָל פאַרפרעמדט ווערן און אחוץ דעם — קויפן ביי אַנדערע, וועט עס ווערן פאַרדעכטיקט, פאַר וועמען קויפן זיי דאָס? — עס זענען שוין אַזוי אויך פאַרדעכטיקט די צו אָפטע קניות. מיר האָבן שוין איינגעקויפט פולע קעלערס קאַרטאָפל צו דער פעלקאָוועןן און צו יאַנעקן, אויך קאָרן פאַר אונז איז אָנגעגרייט אין די שייערן ביי ביידע. די פעלקאָוועס קו און יאַנעקס הינער מוזן אָבער אויך עסן קאַרטאָפל און מעל. העלפט עס גאָרנישט און מיר מוזן זיך באַגנוגענען בלויז מיטן ברויט, וואָס פעלט אויך אויס עטלעכע טעג אין דער וואָך.

אביסל זענען מיר אַליין דערין שולדיק. די ערשטע צייט, נאָך בעת פעלעקס לעבן, האָבן מיר מורא געהאַט עפּעס בעסערס צו נעמען אין מויל אַריין. מיר האָבן זיך פאַרגינענען צו עסן, נאָר דאָס וואָס איז נויטיק צו דערהאַלטן דאָס חיות, מיר האָבן זיך עפּעס געשראָקן פאַרן בעסערן עסן, ס׳האָט נישט באַקומען און מען האָט עס נישט געקאָנט פאַרדייען, ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז אין אַזאַ צייט, איז אַ זינד

בעסער צו עסן, מיר האָבן געבעטן, אונזערע מאכלים נישט צו שמעלצן און הנאה געהאַט פונם טרוקענעם ברויט. פעלעק פלעגט אפילו פון אונז לאַכן, ער האָט דאָס נישט געקאָנט פארשטיין. מיר האָבן דעמאָלט איינגעפירט צווייערליי עסנס. איינס, פאַר זיי אונטן, אין שטוב, א געשמאַלצנס און א באַזונדערס — אָן פעטס, פאַר אונז אויבן. איצט זענען זיי שוין געוווינט דערצו און מיר קאָנען גאָרנישט מאכן דאָס איבערצואנדערשן. מיר דאַרן איין פון טאָג צו טאָג. דער האַלז, דער גומען, די ליפּן זענען שוין אויסגעטרוקנט. ס'דאַכט זיך אונז, אַז ווען מיר וואָלטן געגעסן עפּעס אַנדערש ווי ברויט, וואָלט עס אונז פאַרשאַדט. די כוחות פאַרלאָזן אונז, ס'איז שוין קיין כוח נישטאָ צו רעדן. איך האָב מורא, אַז מיר זאָלן נישט קראַנק ווערן, זיי אונטן — זעען דאָס. איך האָב שוין עטלעכע מאָל געגעבן צו פאַרשטיין, באַזונדער יאַנעקן, די טשאָטקען און דער פעלקאָוועז, אַז — מילא, איך וואָלט זיך געקאָנט באַגיין, נאָר פאַר אסתרלן מיט צפורהלען און אפרימען — זאָלן זיי עפּעס ארויפגעבן, כאָטש עפּעס, זאָל עס זיין פאַר דעם טייערסטן פּרייז. נעמען זיי דאָס געלט און שטענדיק בלייבט עס ביים אַלטן. כ'האָב דאָס געפיל, אַז דאָס פאַרדריסט זיי נאָך אפילו.

מיטן געלט ווערט אויך וואָס אַמאָל שוואַכער. אויף עטלעכע ערטער האָט עס זיך שוין אויסגעלאָזט. שוין אַלץ פון דאָרט אָפּגענומען און אויספאַרקויפט. אַנדערע ווילן מער נישט אָפּגעבן, און די, וועלכע גיבן נאָך דערווייל אָפּ — ווער ווייסט ווי לאַנג דאָס וועט דויערן? שטענדיק, ווען די טשאָטקע גייט צו זיי נאָך סחורה — ציטערן מיר פאַר זייער ענטפער, צי האָבן יענע דאָרט זיך נאָך נישט מיישב געווען, צי ענדיקט זיך דאָס שוין נישט? אָבער אַזוי פיל האָבן מיר שוין קיין כוח נישט צו קלערן. אפשר וועט עס שוין פאָרט נישט דויערן אַזוי לאַנג?!

19־טער נאָוועמבער:

איך האָב איצט איבערגעלעבט אַן אויסטערלישע סצענע און כ'קאָן נאָך צו זיך נישט קומען. מיר זענען אַזוי דערשלאָגן, אַז אַלץ איז אונז שוין פאַרמיאוסט. די טשאָטקע האָט מיך איצט געשלאָגן! ס'איז דאָס ערשטע מאָל ווי זי האָט זיך דאָס דערלויבט.

מיט אַ האַלבע שעה צוריק, איז זי אַרויפגעקומען אויפן בוידעם, אָנגעקלאַפּט אין טירל און מיך אַרויסגערופן פון באַהעלטעניש. זי האָט זיך מיט מיר אַוועקגע־זעצט אין היי און דערציילט, אַז אויף די פראָנטן איז ווידער שטיל. אין דאָרף שמועסט מען, אַז די מלחמה פאַרשלעפּט זיך און זי קאָן נאָך דויערן אפשר אַ האַלב יאָר.

איך האָב זי גענומען באַרואיקן, אַז אין דאָרף ווייסן זיי נישט גוט, זיי לייע־נען נישט קיין צייטונגען און אָריענטירן זיך נישט אין פּאָליטיק. ס'וועט זיכער אַזוי לאַנג נישט דויערן. מען קאָן נישט וויסן. ס'קאָן אַמאָל געשען אַ נס און זי וועט זיך ענדיקן אַ ליאַדע טאָג.

— אָבער העכסטנס — פרעגט די טשאָטקע — העכסטנס ווי לאַנג קאָן דאָס נאָך דויערן?

— נו, העכסטנס, העכסטנס? — איך ווייס? אפשר צוויי — דריי חדשים און — אפשר?

די טשאַטקע איז מיטאַמאָל אַריינגעפאַלן אין אַן אויסטערלישן כעס. זי האָט גענומען שרייען און מאַכן אַזעלכע געוואַלדן, אַז מען האָט געקאָנט הערן ווי ווייט:

— הורן־זון! ס'איז צו לאַנג, צו לאַנג, צו לאַנג, פאַרשטייסט? ! — צו לאַנג, צו לאַנג, הורן־זון!

איך האָב זי געוואָלט נעמען בעטן, אַז זי זאָל זיך בארואיקן, אָבער אין דער זעלבער רגע האָט זי זיך געוואָרפן אויף מיר, מיר גענומען רייסן פאַר די האָר און מיטן גאַנצן כוח אָנגעהויבן שלאָגן, מיט די פויסטן איבערן קאָפּ, איבערן קערפּער.

— אַראָפּ, אַראָפּ פון דאַנען, צום טייוול! וואָס? — נאָך צוויי חדשים, נאָך דריי חדשים? גענוג! אַראָפּ פון דאַנען, שוין, גענוג! ס'האָט זיך געענדיקט!

אַ נס, וואָס די פעלקאָווע מיט יאַנעקן האָבן עס דערהערט אונטן, אין שטוב, זיי זענען שנעל אַרויפגעקומען. זי האָט זיך אינגאַנצן געוואָרפן:

— אַזאַ הורן־זון, אַזאַ הורן־זון! הערסט יאַנעק, נאָך צוויי חדשים די מל־חמה, נאָך דריי חדשים!

יאַנעק האָט מיך געהייסן זיך אַריינרוקן אין באַהעלטעניש. ער האָט זי אָנגע־נומען פאַר די הענט און אַראָפּגעשלעפּט.

21־טער נאָוועמבער:

שוין צוויי טעג זענען אַדורך ווי די טשאַטקע האָט מיך געשלאָגן און מיר קאָנען נאָכנישט קומען צו זיך. מיר געפינען זיך נאָך אונטערן דאַזיקן איינדרוק. מיר זענען שטאַרק פאַרצווייפלט און מוטלאָז. מיין חברה קוקט אויף מיר ווי אויף אַ מאַרטי־רער... דעם ערשטן טאָג האָט קיינער פון אונז קיין וואָרט נישט געקאָנט אַרויס־ברענגען. מיר האָבן זיך פאַרוקט אין די ווינקלען און געשוויגן. נעכטן אינדערפרי האָט פרוימאַן געזאָגט, אַז מען דאַרף זוכן אַן עצה, אפשר אַנטלויפן פון דאַנען? — וווהין? — ווען איך וואָלט געווען איינער אַליין, וואָלט איך שוין געהאַט אַן עצה! שוין פון לאַנג וואָלט איך געהאַט פּטור געוואָרן פון אַלע דערנידערונגען, שרעקן און דאגות, אָבער — מיין לעבן געהערט נישט נאָר מיר אַליין — מוז מען איינגורען דעם קאָפּ, פאַרקריצן מיט די ציין און — וואַרטן!

אפרים האָט אונז היינט געוואָלט דערמוטיקן, האָט ער גענומען שילדערן ביל־דער פון דער צוקונפט, אויב גאָט וועט העלפן און מיר וועלן איבערלעבן. אַלע פּיין, אַלע צרות -- זאָגט ער — וועלן זיך האָבן געלוינט! ס'איז אַלץ וועט אויסצור־שטיין. אַ וועלט, אַ גאַנצע וועלט, וואַרט אויף אונז, אויף אונזער לעבן, בפרט נאָך אונזערע שוועסטער און ברידער אין אויסלאַנד. מיר דאַרפן זיך פילן ווי סאָלדאַטן אויף אַ פראָנט און אַלץ איבערטראָגן, בכדי צו ראַטעווען אונזערע לעבנס.

דאָס האָט אונז טאַקע אַביסעלע דערמוטיקט.

יאָ, מיר שטעלן זיך פאָר, ווי די הערצער פון אונזערע ברידער אין דער וועלט קלאַפּן מיט אונז. דאָס גיט אונז טאַקע אויסדויער־כוח. אַ סך מאָל האָבן מיר שוין וועגן דעם געטראַכט און דאָס האַלט אונז פיל אונטער.

אָ, ווען איר, ברידער און שוועסטער אונזערע, ווייסט, ווי מיר מאַטערן זיך איצט, ווי מיר קעמפן יעדע רגע מיטן טויט! דאָס געפיל, אַז אייערע הערצער קלאַפּן מיט אונז — מאַכט אונז אָבער זיך פילן נישט אַזוי איינזאַם. נישט אַזוי עלנט און פאַרלאָזן! מיר שטעלן זיך פאָר, ווי איר דאָרט טרויערט נאָכן חורבן, ווי אייער לעבן איז געוויקלט אין שק ואפר, ווי עלנט אויך איר פילט זיך; מיר שטעלן זיך פאָר אייער צער און וויי! זיכער איז תשעה־באב אין אַלע יידישע שטובן אין דער וועלט! אָ, ווי מיר וואָלטן געוואָלט זען כאָטש אַ יידישע צייטונג פון דאָרט! ווי פאַרביטערט און צאָרנדיק מוזן זיין די אַרטיקלען פון די יידישע שרייבער. ס׳מוז דאָך אַלץ דערשיינען אין איין גרויסער שוואַרצער ראַם! צי איז נאָך ביי יידן דאָ הומאָר? צי שפּילט נאָך יידיש טעאַטער אויף דער וועלט?!

אָ, ברידער אונזערע, ווען איר ווייסט, ווי מיר מאַטערן זיך אין איצטיקן מאָמענט! ווען איר קאָנט כאָטש אַ בליק געבן צו אונז! און איר ברידער און שוועסטער אונזערע אין ארץ־ישראל, מיר שטעלן זיך פאָר אייער שטילן צער און אייערע ברוּיזנדיקע יסורים! צו אייך שטרעקן זיך אונזערע אָרעמס!

האַלב דעצעמבער:

יאַנעק איז היינט געווען ביי אונז. שוין אַ חודש צייט ווי מיר האָבן אים נישט געהאַט געזען. זינט דער לעצטער געשיכטע מיט דער טשאַטקען, האָט ער זיך נישט געוויזן. צי האָט ער זיך געשעמט? — ס'איז מעגלעך. פון דער אַנדערער זייט ווידער, דאַכט זיך, אַז ער רוקט זיך פון אונז אַוועק. בכלל קומט ער לעצטנס ווייניקער אויך צו דער טשאַטקע. ער מיידט אויס אונזער הויז, ווי ער וואָלט זיך געוואָלט אַוועקרוקן פון דעם גאַנצן פאַרדרייטן ענין. ער קומט נאָר נאָך ברויט און מעל און גייט באַלד אַוועק. דערפאַר זיצט איצט די טשאַטקע ביי אים כמעט גאַנצע טעג. מיר האָבן דעם איינדרוק, אַז אויך זי אַליין שעמט זיך מיט דער אוואַנ־טורע, וואָס זי האָט געמאַכט. זי קומט צו אונז אַרויף כמעט יעדן טאָג, נאָר עפּעס פילט זיך, אַז עס איז אַנדערש ווי געווען, זי רעדט צו אונז ווי דורך אַ פאָרהאַנג. זי קוקט אונז נישט גלייך אין די אויגן אַריין און פילט זיך, ווי פרעמד. עטלעכע מאָל האָט זי שוין, ווי זי וואָלט זיך געוואָלט פאַרענטפערן, גערעדט וועגן דעם, אַז די מלחמה זעט אויס ווי אַ פאַרשלעפּטע קרענק, און ווער ווייסט, ווי זי קאָן זיך פאַרענדיקן? ס'איז שלעכט, ווייל מיט דער פעלקאָווען איז שווער אויסצוקומען און גאָט דאַרף זיך מרחם זיין!

אַז זי האָט אַביסל חרטה, קאָן מען אויך דרינגען דערפון, וואָס זי האָט לעצ־טנס ווידער גענומען קאָכן פאַר אונז מיטאָג. זי קאָכט־אויף אַ גרויסן טאָפּ קאַרטאָפל מיט וואַסער, שמעלצט מיט אַרויפגעוואָרפענע ראַזאָווע קליסקעס און גיט אונז אַרויף, אַליין עסט זי דערפון נישט — זי עסט ביי יאַנעקן. זי זאָגט, אַז יאַנעק האָט שוין אויך קיין געדולד נישט און וואָלט שוין געוואָלט, אַז די מלחמה זאָל זיך ענ־דיקן. מיר האָבן געהאַט דאָס געפיל, אַז ס'איז אים שוין אַלץ דערעסן, ער וואָלט שוין געוואָלט פּטור ווערן פון דעם גאַנצן עסק און אַז ער איז אויך בייז אויף אונז.

היינט, איז ער אָבער אַרויפגעקומען אַ שמייכלדיקער, מעשה גוטער־ברודער יעדן דערלאַנגט אַ האַנט, זיך געפרעגט וואָס ס'הערט זיך און זיך פאַרענטפערט, אַז ער איז לעצטנס שטאַרק פאַרנומען און האָט קנאַפּ צייט, דעריבער קומט ער אַזוי ווייניק. ער האָט אונז דערציילט די לעצטע נייעסן פון דאָרף, פון שטאָט, זיך געקלאָגט, אַז די מלחמה דאַרף נאָך לאַנג דויערן און איצט גייט צו ווינאַכט. כמעט אַלע מענטשן זענען אַזוי רייך, מאַכן ריזן־געשעפטן און אַנדערע זענען נאָך אַלץ אָרעם. אויסגעהרגעט אַזוי פיל פאָלק — אַלע יידן און עס זענען נאָך דאָ אָרימע, וואָס האָבן פּשוט נישט אָנצוגרייטן אויף חגא. ער אַליין וואָלט איצט אויך נויטיק געדאַרפט האָבן סחורה כאָטש אויף צוויי קליידלעך פאַר זיינע צוויי טעכ־טערלעך, וואָס האָבן זיך אין לעצטן יאָר אַזוי שיין צעבליט, שיינע פריילינס אויס־געוואַקסן, אַזש אַ נחת! זיי גייען שוין מיט קאַוואַלירן און דאַרפן זיך שוין ליי־טיש קליידן.

— יאָ, די וועלט שטייט נישט אויף איין אָרט — זאָגט יאַנעק — די יאָרן לויפן. אָט זענען זיי נאָך געווען קליינע קינדער און איצט גאַנצע פריילינס און האָבן

שווין אַזוי פיל דערפאָלג ביי די כלאָפּצעס. איך מוז זיי מאַכן נייע קליידלעך. די
יוגנט האָט זיך איצט צוגעווינט פיין צו לעבן — גוט צו עסן און טרינקען, שיין
זיך קליידן, מאַכן אַ לעבן און — מיינע קינדער קאָנען דאָך נישט אָפּשטיין פון
אַנדערע.

***

די פעלקאָווע איז אַרויפגעקומען זיך פרעגן, וואָס ער האָט געוואָלט ביי אונז,
יאַנעק, דער גנב? — זיכער עפּעס אויסנאַרן! אומזיסט קומט ער דאָך נישט!
— צוויי ברידער — און אַזאַ אונטערשיד, אַזאַ רוזשניצע: אירער, פעלעק
— שוויענטעי פּאַמיענטשי, איז דאָך מכלומרשט געווען אַ גנב, געגנבעט ביי מענ־
טשן, אַלע יאָרן אין תפיסות געזעסן און נעבעך באַצאָלט דערפאַר מיטן לעבן און
— וואָס האָט ער מישטיינסגעזאָגט, געגנבעט? — עפּעס עסן פאַר זיך און פאַר
דער בהמה, דאָס שטומע באַשעפעניש, אין שטאַל! אַז אַ קאַליקע איז עס געווען,
פאַרדינען האָט עס נישט געקאָנט, געווען בלינד, — נו — האָט ער ביינאַכט עפּעס
אַהיימגעברענגט! ווען האָט ער דען געשאָדט? גענומען בלויז ביי רייכע,
וואָס האָבן געהאַט אַ סך. קיינמאָל נישט געקזשיוודעט קיין אָרימען, נישט געהאַט
קיין האַרץ ביי אָרימעלייט צו נעמען!
זי געדענקט, די פעלקאָווע, נאָך פאַר דער מלחמה, אַ סוף ווינטער. אין שטאַל
איז קיין לעק היי פאַר דער קו,פאַר „לאָשאַ", נישט געווען. נישט געווען אויך ווו
צו נעמען —- די רייכע גאָספּאָדאַזשעס האַלטן גוט פאַרמאַכט, גוט פאַרשלאָסן, און
ס'איז נישט מעגלעך צוצוקומען און דאָ פגרט דיר די קו אַוועק פאַר אַ קיי, פאַר אַ
בים. פעלעק, עליו־השלום, לויפט נאַכט ביי נאַכט, פון שטאַל צו שטאַל און — אַ
נעבכיקער טאָג. אומעטום פאַרהאַקט אויף זיבן שלעסער! כאָטש זעץ מיטן קאָפּ!
נו, מאַכט זיך אַ מעשה: איינמאָל אין מיטן דער נאַכט טרעפט ער אָן אויף אַן
אָפן שטעלעכל און — פול מיט היי! די באַלעבאָסטע האָט, ווייזט אויס, פאַרגעסן
צו פאַרשליסן און אַלץ ליגט הפקר! כאָטש— נעם וויפיל דו ווילסט! פעלעק איז
געבליבן שטיין, געקוקט אין דער פינצטער, געטאַפּט דאָס היי, זיך פאַרטראַכט און
— וואָס מיינט איר, האָט ער געטון? — אַוועקגעגאַנגען! אַוועקגעגאַנגען און גאָר־
נישט גענומען. אַהיימגעקומען אַ ליידיקער! נישט געהאַט קיין האַרץ דערצו: דאָס
היי איז געווען פון אַן אָרימער יתומה, פון דער מיכאַלוווקע. „גאָט — זאָגט ער
— זאָל אים שטראָפן, אַז ער זאָל נעמען ביי אַן אָרימער יתומה! ביי אַ בידנע
מיידל! אַז עס טרעפט נישט ביי קיין רייכן, וועט ער ביי קיין אָרימען אוודאי נישט
נעמען! אַז די קו וועט פגרן — וועט מען זי צעשניידן אויף פלייש. צוליב איר
וועט ער נישט „קזשיוודזשען אַ יתומה!"
— אַזאַ איז דאָס געווען! פון אַזאַ כאַראַקטער! דאָס האָט מען געהרגעט!
און ער — דער באַנדיט, דער יאַנעק, באַראַבעוועט די גאַנצע וועלט, נאַרט אַלץ
אויס, גייט נאָך אָן פאַר אַן אָרנטלעכן און דרייט זיך אַרום פראַנק און פריי! אַז
אַ מיתה־משונה זאָל ער איינגעמען!

נײַ־יאָר 1944:

עס קומט איצט אַ נײַ יאָר, װער װײסט, װאָס עס װעט מיט זיך ברענגען? צי, חלילה, נײַע מיתות־משונות, נײַע מאָרדן אויף די לעצטע פאַרשטעקטע ייִדן, אָדער — ס'קאָן זיך גאָרנישט גלויבן! און אפשר טאַקע? — מיר קאָנען זיך אײַנמאָל אין אַ פרימאָרגן אויפכאַפּן און שוין זײַן פרײַע מענטשן! צי איז דאָס מעגלעך? די צײַטונגען דערצײלן װעגן אַ גרויסער אָפענסיװע, װאָס די רוסן גרײטן־צו — צי נאָך אין װינטער, צי ערשט אויף פרילינג?

אַך גאָט! דערװײל איז שוין קײן כוח נישטאָ, עס זענען שוין איבערפולט אַלע מאָסן! מיר זענען שוין אַזױ דערשעפּט, אויסגעטרוקנט פון לעצטן ביסעלע זאַפט. דער בטחון צאַנקט, לעשט זיך, און — די הענט פאַלן אָפּ. פיל מאָל זענען מיר שוין גלײַכגילטיק, אָ, װי מיר װאָלטן שוין געדאַרפט אַביסעלע װערן געשטאַרקט!

הײַנט זענען אפילו אונזערע באַלעבאַטים צופרידן מיט אונז. זײ זענען נאָך אָנגעגעסן און פאַרשיכורט מיט דער חגאות־פרײד, זײ זענען נאָך אין יום־טובדיקן עקסטאַז. די טשאָטקע און די פעלקאָװע טריאומפירן בײדע. בײדע האָבן „מנצח" געװען. יעדע איז זיכער, אַז נאָר זי האָט פון אונז באַקומען געלט אויף װײַנאַכט, די חגא אײַנצוריכטן, און — די אַנדערע נישט.

די פעלקאָװע האָט באַקומען עטלעכע הונדערט זלאָטעס, צוגעזאָגט צו מאַכן אַ גוטע סעודה פאַר זיך און פאַר אונז און יענע דאַרט „װעט קריגן אַ קרענק". די טשאָטקע האָט געזאָגט, אַז הײַנט, אין אַזעלכע שלעכטע צײַטן, דאַרף מען בכלל קײן ימים־טובים נישט פּראַװען, מען קאָן זיך באַגײן, מען דאַרף דאַנקען גאָט פאַר דעם טרוקענעם שטיקל ברויט, אַזאַ הונט מיט אויערן װי די פעלקאָװע, דאַרף אויך פילן דעם טעם פון מלחמה! נאָר נישט מער, אַזױ װי מיר זענען דאָך אַזױ אויסגעהונגערט — מוז מען פאַר אונז יאָ אָנגרײטן אַ לײַטישע חגאותדיקע סעודה! זי װעט עס דעריבער אָפּקאָכן בײַ יאַנעקן. די פעלקאָװע װעט נישט װיסן, אַז מיר האָבן דערויף געלט געגעבן. װען זי װעט אונז ברענגען דאָס עסן, זאָלן מיר זאָגן, אַז יאַנעק האָט אונז געשיקט אַ מתנה, מיר האָבן דערויף גאָרנישט צושטײַער געגעבן און — דער עיקר — איר דער פעלקאָװען, זאָלן מיר נישט דערװעגן עפּעס צו געבן, אפילו צו פאַרזוכן אויך נישט — זי איז דאָס נישט װערט!

די פעלקאָװע האָט אָנגעגרײט אַ פּאָר קילאָ חזיר־פעטס מיט פלײש און געגליװערטע פיס, מיט גרויסע קוכנס און — אין װײַנאַכט אָפּגעװאַרט באַלד אײַנדערפרי, װען די טשאָטקע איז אַװעק אין קאָשטשאָל אַרײַן, האָט זי אונז דאָס אַרויפגעבראַכט אין עטלעכע שיסלען. אונז אָנגעװוּנטשן אַ פרײלעכן יום־טוב און געהײסן עסן — אויף צעפּיקעניש יענער.

עטלעכע שעה זענען מיר געזעסן און גאָרנישט געקאָנט טועם־זײַן. דער האַלז איז געװען װי פאַרקלעבט. אײנער האָט עס גערוקט צום צװײטן. אַזױ לאַנג ביז לסוף איז אָנגעקומען די טשאָטקע. זי האָט זיך ברײט געטראָגן מיט „יאַנעקס

מתנה" — עטלעכע גרויסע טעפּ. ווידער חזיר־שמאַלץ מיט געפּרווירענע פּיס און אַ סך שטיקער קוכן. זי האָט זיך צוערשט מיט דעם גערדרייט אונטן, אין שטוב — דער ריח זאָל פאַרגיין דער פעלקאָווען אין די נאָז־לעכער און באַלד האָט זי גענר־מען אַרויפדערלאַנגען די טעפּ, איינעם נאָכן אַנדערן.

די פעלקאָווע שרייט, אַז זי זאָל מיט דעם גיין צום טייוול. ווייל מיר זענען שוין זאַט פון איר מתנה. מיר האָבן שוין גענוג געגעסן.

די טשאַטקע ענטפערט נישט. קריכט אַליין אויף אַרויף און איז צופרידן, וואָס מיר האָבן גאָרנישט פאַרזוכט פון דער פעלקאָוועס. „יענע קאַכט, אַז אַ חל־שות קאָן זיך אָנגיין! מיר טוען ווי חכמים, וואָס מיר נעמען עס נישט אין מויל אַריין. הונדערט יאָר זאָלן מיר דערפאַר לעבן!" זי צעקושט זיך אַזש מיט אונז און ווינטשט אַ „פריילעכן יום־טוב!" — אויף צו להכעיס דער פרעסעריין אונטן!

מיר האָבן זי מכבד געווען מיט דער פעלקאָוועס מאכלים פון וועלכע זי האָט „שיר געבראָכן" און בכדי „מיר זאָלן זיך נישט אָנעסן מיטן דאָזיקן חלשות" — האָט זי עס ביים אַוועקגיין מיטגענומען מיט זיך. זי האָט עס פאַרשטעקט אונטערן פאַרטוך:

— דאָס איז נישט קיין עסן פאַר מענטשן! זי וועט עס וואַרפן פאַר די פערד אין דאָרף.

אויך „יאַנעקס מתנה" איז געבליבן שטיין אַזוי לאַנג, ביז די פעלקאָווע איז אַרויפגעקומען און געזאָגט, אַז זי פאַרשטייט אונז: „נאָך אַזאַ עסן ווי אירס — נעמט זיך שוין נישט קיין אַפּעטיט צו אַזעלכע עקלהאַפטע מאכלים, ווי יאַנעקס".

— ניין, זי זעט אויך, אַז דאָס איז נישט פאַר אונז. אויב מיר ווילן, קאָן זי עס, די אַלטע מכשפה זאָל נישט וויסן, אַראָפּטראָגן פאַר דער קאַץ און פאַרן חזיר

**
*

ניין, עפּעס פּעטס קאָנען מיר שוין נישט עסן, מיר פאַרטראָגן עס שוין נישט, עס גייט נישט מער אין מויל אַריין.

דעם צווייטן טאָג חגא האָט אונז דעריבער די פעלקאָווע אַרויפגעבראַכט אַביסל מילכיק געקעכץ, האָבן מיר זיך געטיילט מיט די לעפל. יעדער האָט אויך געשטופּט דאָס טעפּל צום אַנדערן און געזאָגט, אַז ער קאָן נישט, אַז עס שמעקט אים נישט, יעדער האָט זיך אַוועקגערוקט אין אַ ווינקל. פרוימאַן האָט פאַרזוכט עטלעכע לעפל און זיך דערווייקט דאָס האַרץ, האָט ער עס אונטערגערוקט צו מיר. איך האָב עס איבערגעגעבן אסתרלן מיט צפורהלען — זאָגן זיי, אַז אפרים איז קראַנק אויפן האַרץ און אַז זיי קאָנען זיך באַגיין. אפרים איז בייז געוואָרן און עס צוריקגעשטופּט צו זיי, ער זאָגט, אַז ער פּילט — זיי וועלן זיך פּשוט מחיה זיין! זיי וועלן אויפלעבן! האָבן זיי עס צוריקגעשטופּט צו מיר. דאָס עסן האָט דערווייל אָנגעהויבן קאַלט ווערן, האָט פרוימאַן אויסגעגלייכט, אַז יעדער זאָל נעמען אַ לעפל. אפרים וויל אָבער נישט. „ס'איז אַן עבירה — זאָגט ער — אַז מיר, די מע־נער, זאָלן דערפון עסן! זיי, די פרויען, דאַרפן דאָס ווי דאָס לעבן! יאָ, ער פּילט דאָס".

אסתרל האָט געכאַפּט צוויי לעפל און זיך געשוווירן, אַז מער וועט זי שוין

נישט עסן, זי קאָן אסור נישט. האָט צפורהלע אויך אַראָפּגעשלונגען עטלעכע לעפל און באַשווירן אפרימען, אַז ער מוז עסן, ער זאָל קיין שוטה נישט זיין. ער איז קראַנק און ס'וועט אים זיין צו רפואה! זי האָט געשווירן ביי איר לעבן ווי ער וועט עסן!

אפרים בייזערט זיך. ער כאַפּט עטלעכע לעפל און זאָגט, אַז אויב מען וועט נאָך רעדן צו אים — גיסט ער עס תיכף אויס. איך האָב גענומען דעם לעפל אין האַנט און נישט געקאָנט אַראָפּשלינגען, איך פיל, אַז זיי וואָלטן זיך פשוט מחיה־געווען! דאָס מויל נעמט וואַסערן און דאָס האַרץ דערווייקט זיך.

די פעלקאָווע קומט דערווייל אַרויף נאָך דעם טעפל און וווּנדערט זיך וואָס עס שטייט נאָך. צי האָבן מיר דאָס נישט ליב? — דאָס חזירל איז זיך פשוט מחיה מיט אַזאַ ביסל זופּ. עס איז זיך דערפון צעוואַקסן, אַז עס איז אַזש אַ נחת צו קוקן!

2־טער יאַנואַר, 1944:

ביידע, די פעלקאָווע און די משאַטקע, זענען זייער פרום. גייען עטלעכע מאָל אין דער וואָך קיין ווישניעווו אין קאָשטשאָל אַריין. בפרט זונטיק און אין די חגאות. די פעלקאָווע גייט פון אַכט אינדערפרי ביז צען אַזייגער, דאָס הייסט — צו דער ערשטער „מאָדליטווע" און ווען זי קומט צוריק — גייט ערשט די טשאַטקע צו דעם אַנדערן „געבעט".

ביידע קומען זיי אַהיים מיט גאָטספאָרכטיקע פּנימער און מיט באַגייסטערונג פון דעם גלחם „קאַזאַניעס".

— האַ, ווי זיס און הייליק ער האָט געפּרעדיקט. יעדעס וואָרט, איז דאָך גאָלד! פאַרוואָס פאַרשטייען נישט אַלע מענטשן אַזוי ווי ער? — גאָר אַן אַנדערע וועלט וואָלט דאָך דעמאָלט געווען: איינער וואָלט ליב געהאַט דעם צווייטן, מען וואָלט זיך קיינמאָל נישט געקריגט, געזידלט און געשאָלטן. איינער וואָלט דעם אַנדערן פאַרגעבן!

די פעלקאָווע קאָן נישט פאַרשטיין, פאַרוואָס די טשאַטקע פאַרשטייט דאָס נישט און נעמט זיך דערפון נישט קיין מוסר־השכל.

— נאָך וואָס גייט זי, די מכשפה אין קאָשטשאָל אַריין? אַז סיי־ווי לערנט זי דאָרט גאָרנישט, קומט צוריק און קריגט זיך, שעלט, גנבעט און טוט אַלדאָס בייז!

— האַ, ווען יושזעק וואָלט געהערט ווי האַרציק און פרום דער פּאַן ביסקופּ האָט היינט געפּרעדיקט! ס'האָט געקאָנט אַ שטיין רירן און די „שטשערוויסקאַ" לויפט כסדר אין קאָשטשאָל און בלייבט ביים אייגענעם!

די טשאַטקע ווידער פאַרשטייט בכלל נישט צו וואָס די פעלקאָווע מאָדליעט זיך אַזוי פיל און נאָך וואָס זי לויפט עס אַזוי כסדר צום גלחם פּרעדיקטן, אַז סיי־ווי הערט זי אים ווי די וואַנט!

— אָ, זי און מענטשן־ליבע! אַז דאָס — גאָר ס'וואָלט זיך געזידלט, געקריגט, גערויבעוועט! ס'איז אַן עבירה אַזעלכעס אַריינצולאָזן אין קאָשטשאָל!

— אדרבה, זי וואָלט געווען אַ בעלן הערן, וואָס זי, די פעלקאָווע, וועט דערויף ענטפערן. זאָל יוזשעק ביי איר פרעגן, נאָך וואָס טאַקע זי גייט אין קאָשטשאָל

אַריין אַזוי אָפּט, אַז וואָס דער גלח זאָגט — נעמט זי זיך סיי־ווי נישט אין זינען אַריין!

אויך די פּעלקאָווע וואָלט געוואָלט, אַז יוזשעק זאָל איינמאָל פאַר אַלע מאָל זאָגן דער טשאַטקען, אַז עס איז פיל ערגער איר גיין אין קאָשטשאָל און טון אַלץ קאַפּויער, ווי זי הערט דאָרט. זאָל זי ליבערשט, די אַלטע מכשפה, בלייבן אין שטוב! יאָ, אומבאַדינגט מוז איר יוזשעק דאָס זאָגן!

אין אָוונט, ווי נאָר עס ווערט פינצטער, קריכט די טשאַטקע אַרויף אויפן בוידעם, רופט מיך אַרויס פון באַהעלטעניש, זעצט זיך מיט מיר אַוועק אין היי, דערציילט נייעס פון דאָרף, ווי מען האָט אומעטום פיינט די פּעלקאָווע פאַר איר רשעות, פאַר איר געמיינקייט. מען קען זי אומעטום, מען ווייסט וואָס פאַר אַ מר־שעת זי איז, אפילו אין קאָשטשאָל, אפילו דער גלח, ווייסט דאָס! יוזשעק מוז דאָס איר איינמאָל זאָגן. זאָל זי וויסן, אַז איר קענט זיך אויך אויף אירע שטיק, זאָל יוזשעק טאַקע פרעגן, פאַרוואָס גייט זי אין קאָשטשאָל אַריין.

אין פעדערהייזל נעמט זיך רודערן. די פּעלקאָווע פאַרקייטלט דאָרט די טיר פון דרויסן. עס זאָל קיינער נישט קאָנען אַריינגיין אין שטוב. באַלד הערט מען קריכן אויף דער לייטער.

— ס'איז זי, ס'איז זי! — נעמט מיך קנייפּן די טשאַטקע — ס'איז זי! אָ, זי גייט דאָ אַרויף! זי ווייסט נישט, אַז איך זיץ דאָ. זאָל יוזשעק נישט זאָגן, אַז איך בין אויך דאָ. ס'איז פינצטער — זי וועט נישט זען. זאָל יוזשעק איצט טאַקע פרעגן. אַלץ, אַלץ זאָל יוזשעק פרעגן, כ'וויל הערן וואָס זי, דאָס מרשעת, וועט ענטפערן.

אַ נס, וואָס די פּעלקאָווע קריכט אין דער פינצטער אַרויף גלייך אויף דער טשאַטקע.

— פּשאַ־קרעוו! — גיט זי אַ געשריי. ווי אַן אָפּגעבריטע שפּרינגט זי האָס־טיק אָפּ און פאַלט גלייך אויף מיר אַרויף.

— האָ, יוזשעק איז אויך דאָ! — זעצט זי זיך פון דער צווייטער זייט פון מיר און נעמט קרעכצן.

די טשאַטקע קרעכצט אויך. קרעכצט, זיפצט, נעמט קלאָגן, אַז עס איז אַ גע־מיינע וועלט, אַ מיאוסע וועלט. מענטשן פאָלגן נישט, וואָס דער גלח זאָגט. זי באַגרייפט נאָר נישט, פאַרוואָס דאָס דאָזיקע פּעבל גייט נאָך אין קאָשטשאָל אַריין!

די פּעלקאָווע הויבט אָן העכער קרעכצן און נעמט מיך קנייפּן. איך מאַך זיך נישט פאַרשטייענדיק, ווי איך וואָלט נישט דערפילט — קנייפּט זי פעסטער און זוכט מיין אויער. דערוויל קנייפּט מיך פון דער אַנדערער זייט די טשאַטקע: „נו, פאַרוואָס הייב איך נישט אָן? איצט איז דאָך די בעסטע געלעגנהייט איר אַריינ־צוזאָגן!"

די פּעלקאָווע שושקעוועט:

— זאָל יוזשעק זאָגן!

כ'גיב אַ זיפץ, נעם קרעכצן. זיי ביידע רעדן דערוויל וועגן „מענטשן־ליבע", וועגן גוטסקייט, וועגן גאָט.

— נו, — זאָג איך — וואָס קומט אַרויס פון גלחס שיינע דרשות, אַז דאָס פאָלק פאָלגט נישט? „דער גלח דאָס זייניקע און דער פויער — דאָס זייניקע!"

זיי ווערן ביידע שטיל. איך באַקום מוט.

— יאָ, דער פויער בלײַבט ביים זײַניקן. איך פאַרשטיי נאָר נישט, פאַרוואָס גייען זיי, די מענטשן וואָס ווילן גאָרנישט לערנען, אין קאָשטשאָל. בעסער זאָלן זיי זיצן אין שטוב, אַז סײַ־ווי טוען זיי שלעכטס — קריגן זי, שעלטן און זידלען. יאָ, בעסער נישט גיין אין קאָשטשאָל.

ביידע נעמען מיך פריש קנייפּן, פון ביידע זײַטן. זיי זענען צופרידן, יעדע איינע פון דעם, וואָס כ׳האָב דער אַנדערער אָרײַנגעזאָגט. זיי קוועלן פון נחת און קנייפּן מיך מיט אנערקענונג און ווילן ווײַטער צוהערן. זיי קנייפּן מיך אין די הענט, אין די פּיס, אין דער פּלייצע. איך וויל שוין ווײַטער דרשהנען —

— פּשאַ־קרעוו! — גיט אַ געשריי די פּעלקאָווע. זי האָט אויף דער פּלייצע זיך אָנגעטראָפן מיט דער טשאַטקעס קנייפּנדיקער האַנט.

— אַ כאָלערע! — נעמט שעלטן די טשאַטקע און ווי אָפּגעבריטע שפּרינגען ביידע — איינע הינטער דער אַנדערער — פון בוידעם אַראָפּ.

18־טער יאַנואַר:

דעם לעצטן זונטיק, האָב איך ווידער געהאַט אַ סקאַנדאַל מיט דער טשאַטקע, ווידער האָט זי מיך געשלאָגן, שוין דאָס צווייטע מאָל אין משך פון די לעצטע טעג. אָנגעהויבן האָט עס זיך פאַראַכטאָגן זונטיק.

די טשאַטקע האָט באַלד אינדערפרי אוועקשפּאַצירט אין שטאָט אַרײַן אויף אַ באַזוך צו פראַנעק קוטשאַק. ס׳איז געווען אַרום ניין אַזייגער. פאַרן אוועקגיין האָט זי אונז אָנגעזאָגט, אַז מיר זאָלן נישט דערלויבן, די פּעלקאָווע זאָל פאַר אונז מיטאָג קאָכן. מיר זאָלן וואַרטן ביז זי, די טשאַטקע, וועט צוריקקומען. ס׳וועט נישט לאַנג דויערן — קומט זי צוריק און וועט אָפּקאָכן. אויף דער פּעלקאָווע קאָן מען זיך נישט פאַרלאָזן, זי איז נישט פּאַרזיכטיק, זי גיט נישט אַכטונג. ס׳קאָן נאָך ווער, אַ פרעמדער פון דאָרף, אַרײַנקומען און טרעפן ווי עס קאָכט זיך אַ גרויסער טאָפּ און אַלץ וועט זײַן אַנטדעקט!

אַרום האַלב צוועלף אַזייגער קומט די פּעלקאָווע אַרויף און פרעגט, צי מיר זענען הונגעריק. זי וויל קאָכן פאַר די הינער, וועט זי אין איינועגס אָפּקאָכן אויך פאַר אונז.

מיר זאָגן, אַז מיר זענען נישט הונגעריק און מיר האָבן נאָך קיין אַפּעטיט נישט צו עסן. זי גייט אַראָפּ אַ ביסל אַ באַליידיקטע. אָבער אין צוויי שעה אַרום איז זי ווידער דאָ, „זי גייט שוין קאָכן" — מיר לייגן פאַר צו וואַרטן ביז די טשאַ־טשקע וועט צוריקקומען, זאָגט די פּעלקאָווע, אַז מיר זענען נאַראָנים, יענע וועט קומען ערשט אין אָוונט, אָדער גאָר אויף צומאָרגנס.

— אַז מ׳גייט צו אַ קאַכאַנעק — קומט מען נישט אַזוי שנעל צוריק.

— חוץ דעם מוז זי שוין קאָכן, ווײַל די הינער זענען הונגעריק.

מיר האָבן גענומען בעטן, אַז זי זאָל נאָך וואַרטן כאָטש צוויי שעה, ווײַל — זי ווייסט דאָך — די טשאַטקע וועט זײַן בייז און אויסלאָזן דעם כעס צו אונז. די פּעלקאָווע איז אַראָפּ אַ ברוגזע, גאָרנישט זאָגנדיק. מיר ליגן מיט קלאַפּנדיקע הערצער און בעטן, אַז די טשאַטקע זאָל שנעלער אָנקומען.

עס זענען אדורך עטלעכע שעה. עס ווערט נאכט. ארום האלב־פינף — די פעלקאווע קומט ארויף ברוגזערהייט און זאגט, אז איצט וועט עס אונז שוין גאר־נישט העלפן — זי גייט קאכן!

אין א האלבע שעה ארום הערן מיר שיסלען קלינגען. די פעלקאווע גרייט זיך אונז שוין ארויפצוגעבן דאס עסן.

אין דער זעלבער רגע —

די טשאטקע איז דא!

זי איז נאר אויף א מינוט אריין אין קיך. דערזעענדיק דעם אפגעקאכטן טאפ מיטן געקעכץ, האט זי אלץ אוועקגעווארפן און — מיט איין שפרונג איז זי געווען אויפן בוידעם. זי האט מיך גלייך ארויסגערופן פון באהעלטעניש און געפרעגט, פארוואס איך האב דערלויבט דער פעלקאווען צו קאכן?

איך זע, אז זי ברויזט אינגאנצן — פארמישט זיך מיר דאס לשון. כ'שטאמל קוים ארויס, אז די פעלקאווע האט לענגער נישט געוואלט ווארטן.

אין דער זעלבער מינוט, האט א פאטש אפגעקלונגען און באלד — א צווייטער — פון דער אנדערער זייט. עס האט מיר גענומען שווינדלען פאר די אויגן.

— סקורוויסין! — האט זי געשריגן, געכאפט א פאק שטרוי און געווארפן אויף מיר. ווען כ'האב זיך אומגעקוקט — איז זי שוין נישט געווען, זי איז שוין געהאט אראפ.

א גאנצע וואך האט מען מער דערפון נישט גערעדט. ווי נעכטן, אייערנעכטן — איז זי יעדן טאג ארויפגעקומען, ווי עס וואלט גארנישט פאסירט. מיר האבן דאס אויסגעטייטשט ווי א חרטה.

היינטיקן זונטיק איז זי ווידער באלד אינדערפרי אוועק צו פראנעקן — שוין גארנישט אנזאגנדיק פארן אוועקגיין.

ארום האלב־צוועלף — די פעלקאווע איז דא און פרעגט, צי מיר זענען הונ־געריק — „זי וויל קאכן פאר די הינער — וועט זי אין איינוועגס אפקאכן אויך פאר אונז".

איך נעם בעטן, ווערט זי אין כעס, די פעלקאווע, און זאגט, אז נאכאמאל, אויב די טשאטקע וועט מיך פרווון שלאגן, זאל איך גארנישט קלערן, נאר איר גלייך דערלאנגען אין דער מארדע אריין — איינס און צוויי — וועט זי שוין וויסן אויף נאך אמאל. עס וועט אבער גארנישט העלפן, קאכן מוז זי! העכסטנס קאן זי נאך ווארטן א צוויי שעה.

בינו־לבינו — איז די טשאטקע אנגעקומען. זי איז אריין אין קיך און זעענ־דיק, אז דער קוימען איז ליידיק, עס קאכט זיך נישט, האט זי גארנישט גערעדט און איינס־צוויי — ארויפגעשפרונגען אויפן בוידעם, מיך ארויסגערופן און גע־פרעגט, פארוואס כ'האב נישט געהייסן, אז די פעלקאווע זאל אפקאכן מיטאג, זי איז הונגעריק. שוין עטלעכע שעה ווי זי האט גארנישט געהאט אין מויל, עס חלשט איר אזש דאס הארץ, זי איז זיכער געווען, אז ווען זי וועט צוריקקומען פון שטאט וועל איך האבן אנגעגרייט פאר איר א ביסל מיטאג.

איך נעם שטאמלען:

— וואס הייסט? — די טשאטקע האט שוין פארגעסן פון יענער וואך, היינט אכט־טאג? איך האב דאך ספעציעל נישט געלאזט קאכן —

די טשאטקע איז אויף מיר ארויפגעפאלן מיט די פויסטן, גענומען זעצן איר־

בערן פּנים, איבערן קאָפּ און ווו זי האָט נאָר געטראָפן. כ'האָב זיך קוים באַ־
פרייט פון אונטער אירע הענט.

— אָבער — טשאָטקע, טשאָטקע — האָב איך אָנגעהויבן.

זי איז אַריין מיט די הענט אין מיינע האָר, מיך גענומען שלעפּן פאַרן קאָפּ.

— שוין, שוין אַראָפּ פון דאַנען! ס'האָט זיך געענדיקט! געענדיקט האָט זיך!
באַנדיט, גזלן, הונגער וועל איך לײַדן בײַ אײַך?! — שוין אַראָפּ פון דאַנען! זי
האָט גענומען מאַכן געוואַלדן, אַז מ'האָט געקאָנט הערן ווי ווײַט.

די פעלקאָווע איז אַרויף אויפן בוידעם:

משוגענע! דו פרעסט דאָך סײַ־ווי דאָ נישט קיין מיטאָג! דו פרעסט דאָך
בײַ יאַנעקן!

מיך האָט זי אַרײַנגעטריבן אין באַהעלטעניש און ביידע זענען זיי מיט גע־
וואַלדן אַראָפּ אויפן הויף.

25־טער יאַנואַר:

מיט עטלעכע טעג צוריק, האָבן אונזערע שכנים דערהרגעט אונזער קאַץ. אין
זייער האַס צו דער פעלקאָווע, זוכן זיי כסדר, ווי זיך נוקם צו זיין אין אירע בעלי־
חיים. אויף דער קאַץ האָבן זיי געטראָגן אַ שנאה, זינט זי האָט געהאַט די קליינע
קעצעלעך. זי פלעגט לויפן איבערן דאָרף, זוכן פאַר זיי „חיונה". זי האָט אַלעמאָל
עפּעס אַרויסגענאַשט פון זייערע פעדערהייזלעך. זי איז אויך געלאָפן אין די פרע־
מדע כאַלופּעס, פאַנגען מייז און טויטערהייט האָט זי זיי אין פּיסק געברענגט צו
שלעפּן אויפן בוידעם אַרויף, פאַר די קעצלעך. די שכנים האָבן אויף איר גע־
טשאַטעוועט. יענע וואָך איז זי פאַרשוווּנדן און איצט האָט די פעלקאָווע זי גע־
פונען אונטערגעוואָרפן בײַ אונזער כאַלופּע — אַ דערהרגעטע. די פעלקאָווע
גייט אַרום, קלאָגט און שעלט די שכנים. זי וואָלט זיי געמאַכט אַן אַוואַנטורע,
נאָר זי ווייסט נישט וועמען; ווער עס האָט זי דערהרגעט. די קאַץ איז געווען
דורכגעשטאָכן מיט אַ שפּיז, אויף אַ רציחהדיקן אופן, עפּעס אַ סאַדיסטישע נקמה.

מיר האָבן געהאַט דאָס געפיל, אַז אַ פייל, וואָס איז געווען געצילט צו אונז,
האָט איר געטראָפן.

אין די לעצטע עטלעכע טעג, האָט זיך שוין אויך אַ פאָר מאָל אַ שפּאַרבער
אַראָפּגעלאָזט אויף אונזער הויף און דערוואָרגן דער פעלקאָוועס צוויי הינער. די
פעלקאָווע גייט אַרום אַ צעחושטע. זי איז צעטומלט און קומט צולויפן צו אונז.
די טויטע הינער האָט זי אָפּגעקאָכט און אונז געוואָלט מכבד זיין. מיר האָבן זיך
אָפּגעזאָגט. מיר האָבן געקוקט אויף די געקאָכטע הינער, ווי אויף אונזערע כפּרות.

15־טער פעברואַר:

אסתרל איז שווער קראַנק. שוין צוויי וואָכן ווי זי ברענט אין פיבער. אַלע איברים טועַן איר וויי, זי קרעכצט און זאָגט, אַז זי פילט ווי די כוחות גייען איר אויס. מיר קאָנען זי נישט באַשיצן פאַרן ווינט, וואָס בלאָזט פון אַלע זייטן. זי ליגט אין ווינקל, אַרומגעוויקלט מיטן פאַרפוילטן איבערבעט און עטלעכע אַלטע פּאַלטאָנעס. מיר זענען הילפלאָז, מוזן זיך צוקוקן ווי זי מאַטערט זיך און קאָנען גאָרנישט העלפן.

די טשאַטקע טאָר דערפון נישט וויסן. זי האָט בכלל נישט ליב צו הערן רעדן פון אסתרלען. ווען זי וועט געוואויר, אַז אסתרל איז קראַנק, וואָלט זי אונז פאַרפּײניקט. זי וואָלט געזאָגט, אַז עס איז אונז צו גוט, מיר האָבן זיך צו ליב און „פיעשטשען" זיך. זי וואָלט אויך דאָס ביסל מיטאָג נישט געקאָכט.

מיר האָבן שוין עטלעכע מאָל געבעטן דער פעלקאָווען, אַז זי זאָל אונז פאַרקויפן אַביסל מילך, אַ שטיקל פּוטער — וויל זי נישט. זי איז אויף אונז — זינט עטלעכע וואָכן — אין כעס. זי איז אין כעס פאַרוואָס די טשאַטקע לאָזט איר נישט נוצן פון אונזער האָליץ.

מיט דריי וואָכן צוריק האָבן מיר געקויפט ביי יאַנעקן עטלעכע קלאַפּטער האָליץ פון זיין אייגן אָלשינע־וועלדל, עס זאָל זיין אין שטוב צום קאָכן, צום ברויטבאַקן און באַהייצן, לאָזט די טשאַטקע דערפון נישט נוצן דער פעלקאָווען.

— פון יאַנעקס האָליץ — זאָגט זי — וועט זי נישט לאָזן נוצן דער מרשעת, זי האָט גענוג אייגן האָליץ, פולע קאַמערס, אַחוץ אייגענע ביימער אין איר אָלשינע.

די פעלקאָווע איז אַרויפגעקומען צו אונז און געמאַכט אַן אַוואַנטורע, האָט זי פון מיר באַקומען (בסוד פאַר דער טשאַטקען) עטלעכע הונדערט זלאָטעס — זי זאָל באַזונדער קויפן האָליץ, אָדער דערפאַר אויסשניידן עטלעכע בוימער פון איר שטיקל וואַלד און זיי באַהאַלטן פאַר זיך. האָט זי צוגענומען דאָס געלט און קיין פריש האָליץ נישט געבראַכט. זי זאָגט, אַז זי מוז נישט ברענגען, ווייל זי האָט דערוויי ל גענוג אָנגעגרייט, עס גייט איר נאָר אין דעם, פאַרוואָס די מכשפה זאָל די דעה האָבן אויף אונזער האָליץ. אויף להכעיס איר, מוז זי נוצן דווקא פון אונזערס.

קומט כסדר צו סקאַנדאַלן און די פעלקאָווע איז אויף אונז אין כעס, זי וויל אונז דעריבער גאָרנישט פאַרקויפן.

אסתרל קאָן נישט עסן. די ליפּן זענען ביי איר ווי פאַרברענט און זי האָט נישט מיט וואָס זיי צו באַנעצן. לעצטנס, קאָכן זיי שוין אויך נישט קיין קאַווע, יעדע וויל, אַז די צווייטע זאָל קאָכן אויף „איר" האָליץ.

אַנומלט, אין אַ פאַרנאַכט, אסתרל איז געלעגן און אינגאַנצן געברענט פון פיבער, זי האָט געבעטן אַ טרונק. איך האָב גענומען איינטענהנען, באַזונדער מיט דער טשאַטקען, אַז מיר זענען שטאַרק דאָרשטיק און באַזונדער מיט דער פעלקאָווען, אַז זי זאָל רחמנות האָבן, אסתרל גליט און חלשט נאָך אַ טרינק קאַווע. ביידע

האָבן אָבער נישט געוואָלט און געהייסן, אַז איך זאָל פאָדערן פון דער צווייטער, „וועלכע האָט אַ סך האָלץ".

שפּעטער, איז אַרויפגעקומען די טשאַטקע, אַריינגעקראָכן אין באַהעלטעניש, זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקל און גענומען פּאַטשן מיט איין ליפּ אין דער אַנדערער, צו ווייזן אַז זי איז דאָרשטיק.

— זי גייט שיר אויס פון דאָרשט! אָט, אָט חלשט זי! — איך זאָל גלייך רופן דער פעלקאָווען און הייסן, אַז זי זאָל אָפּקאָכן אַ פּאָר פלעשער קאַווע!

איך בין אַרויס, אַרויפגערופן די פעלקאָווע אויפן בוידעם, גענומען איינטענהן און געבעטן, אַז זי זאָל אָפּקאָכן אַביסל קאַווע — ווייל זי נישט. זי זאָגט, אַז דאָס איז פאַר דער מכשפה,וועלכע זיצט אויבן. און פאַר איר וועט זי בשום אופן נישט קאָכן, זי איז נישט קראַנק אַליין אָפּצוקאָכן און אויף איר אייגן האָלץ!

איך נעם שווערן, אַז דאָס איז פאַר אונז, פאַר אסתרלן. כ'בין גליקלעך, אַז די פעלקאָווע לאָזט זיך ביינן און איז מסכים. זי וועט אָפּקאָכן — זאָגט זי — אָבער נישט פיל, עס זאָל זיין בלויז פאַר אונז און נישט גענוגנען פאַר דער טשאַטקען.

איך קריך אַריין אין באַהעלטעניש אַ צעפלאַמטער פון שמחה.

ס'וועט באַלד זיין קאַווע!

די טשאַטקע איז אויך צופרידן. זי האָט אויסגעפירט, די פעלקאָווע וועט מוזן קאָכן אויף איר אייגן האָלץ. איך טרייסט שטיל אסתרלען, אַז באַלד וועט זי האָבן אַ טרונק.

דערווייל האָט אָבער די טשאַטקע דערשנאַפּט, אַז אסתרל איז קראַנק. אַרונטערשטעקנדיק די הענט אונטער די פּאַלטאַנעס, האָט זי זיך אָנגעשטויסן אויף אסתרלס גליענדיקע פּיס. זי נעמט זיך אויספרעגן וואָס עס איז, אין אסתרלס קול דערקענט זי, אַז קוים וואָס זי רעדט. זי רעגט זיך אויף און נעמט שעלטן, פאַרוואָס מיר האָבן ביז איצט נישט אויסגעזאָגט און געהאַלטן עס בסוד.

— האַ, ס'איז גאָרנישט — זאָגן מיר.

זי נעמט זיך וואַרפן. בייזערט זיך, פאַרוואָס מיר היטן זיך נישט, מיר גיבן נישט אַכטונג און פאַרקילן זיך. חוץ דעם, איז עס אַ נאַרישקייט, ווייל זי אַליין, די טשאַטקע, הייסט עס, איז אויך שטאַרק פאַרקילט, איז קראַנק און זי מאַכט זיך נישט ווויסנדיק. עס וועט פאַרבייגיין. אַלס סימן נעמט זי גלייך הוסטן.

— אָ! — מיר הערן? נו — ס'איז אַ נאַרישקייט. מ'דאַרף זיך נאָר נישט צופיל ליב האָבן. נישט פיעשטשען זיך און ס'וועט גאָרנישט זיין!

די טשאַטקע הוסט און פּאַטשט מיט די ליפּן: זי קאָן שוין נישט אויסהאַלטן, זי ווערט ממש פאַרברענט פון דאָרשט! יוזשעק זאָל שנעלער גיין און ברענגען די קאַווע.

איך קריך אַרויס. די פעלקאָווע גיט פונקט אַרויף צוויי פלעשער שוואַרצע קאַווע. איך דערלאַנג איין פלאַש דער טשאַטקען און איינע — אסתרלן.

די טשאַטקע פאַרזוכט, ווערט אין כעס, נעמט שעלטן, אַז די קאַווע איז נישט גענוג הייס. די פעלקאָווע זשאַלעוועט אַ שטיקל האָלץ אונטערצוליגן אונטערן פּייער. און איידער מיר באַווייזן זיך אומצוקוקן — רייסט זי אַרויס אויך די אַנדערע פלאַש פון אסתרלס האַנט, גיסט שנעלביידע פלעשער אויס אין שטרוי אַריין.

— פּע, פּע, טפו, טפו — אַזאַ קאַווע צו טרינקען, עס גייט זיך אָן אַ חלשות!

— איך זאָל גלייך גיין, אָנזידלען דער פעלקאָווען און פאַדערן, אַז זי זאָל תיכף ומיד אויפקאָכן פרישע קאַווע, נאָר — הייסע, קאָכעדיקע!

איך רוף ווידער אַרויף די פעלקאָווע און רוים איר שטיל איין, אַז די טשאַ־טקע זאָל נישט הערן, אַז די קאַווע איז זייער גוט געווען, מיר האָבן זיך מחיה גע־ווען, מיר דאַנקען זייער, זי האָט זיך אַ מצוה געקויפט, נאָר מיר בעטן נאָך אַ ביסל הייסערע.

נעמט די פעלקאָווע שרייען און שעלטן, אַז אַ רוח זאָל אונז כאַפּן צוזאַמען מיט דער טשאַטקען, אַ חוצפה און אַ העזה — אויסצוגיסן די קאַווע, וואָס זי האָט פאַר אונז אויפגעקאָכט! — זי האָט אונטן אַ פולע שטוב מיט קאַווע. עס האָט אַראָפּגערינען פון בוידעם דורכן סופיט אין שטוב אַריין און אַלץ איז באַגאָסן, פיטש־נאַס.

איך קריך קוים אַריין צוריק אין באַהעלטעניש, זיצט די טשאַטקע און פּאַטשט מיט די ליפּן:

—אָ, זי שטאַרבט, זי שטאַרבט שוין! אַ ביסל קאַווע! מיר זענען באַנדיטן און האָבן אויף איר קיין רחמנות נישט. זי איז קראַנק און מוז האָבן אַ הייסן טרינק. אָ, יעזוס, זי שטאַרבט!

זי נעמט הוסטן. עס דושעט זי:

— אָ, אָ זי שטיקט זיך!

איך בעט, אַז זי זאָל אויף זיך רחמנות האָבן און אַראָפּקריכן אין שטוב אָפּ־קאָכן פאַר זיך אַביסל הייסע קאַווע, נעמט זי וויינען, אַז מיר זענען אכזרים, גזל־נים, אומדערבאַרמדיקע ברואים, זי ווייסט, אַז די קאַווע ווילן מיר גאָר פאַר זיך, זי גייט אונז בכלל נישט אָן.

זי קלאָגט, יאָכצט, פּאַטשט מיט די ליפּן און אַ הוסטנדיקע קריכט זי אַראָפּ.

— אַ קרענק וועט זי אונז קאַווע קאָכן. אַזעלכע אכזרים! ס'איז אַן עבירה אויף אונז אפילו זיך אומצוקוקן!

18־טער פעברואַר:

מיט עטלעכע טעג צוריק האָט „לאָשאַ", די פעלקאָוועס קו, וועלכע האָט זיך אָפּגעקעלבט מיט דריטהאַלבן חדשים צוריק — גענומען מעקען, אָבער אַזוי בענ־קנדיק, אַז עס רייסט אויס אַ שטיק האַרץ, ווי אַ גרויסער צער וואָלט געפּרעסט איר „נשמה". אַ גאַנצע נאַכט האָט זי נישט געלאָזט שלאָפן און בייטאָג האָט זי נישט געוואָלט עסן, כסדר געמעקעט אַזוי אומעטיק און אָנגעפילט דעם חלל אַרום מיט טרויער. מיר האָבן געמיינט, אַז זי איז קראַנק, אויסער דעם, האָט אונז דאָס האַרצרייסנדיקע מעקען אָנגעפילט מיט־עפּעס אַן אומבאַקאַנטער שרעק. ס'האָט אונז אויסגעזען, ווי אַ שרעקלעכע נבואה פון אַ שטום באַשעפעניש, וואָס וואָרנט, פאַרפילדניק שלעכטס.

די לעצטע נאַכט האָבן מיר אויף קיין איין מינוט די אויגן נישט געקאָנט צוטון. אסתרל איז געלעגן אין ווינקל און געקרעכצט פון שוואַכקייט און היץ, כסדר גע־

בעטן אַ טרינק. זי וואָלט אפשר איינגעדרימלט, נאָר די קו אין שטאַל הערט נישט אויף צו יאָמערן אין דער נאַכט אַריין און צו רייסן שטיקער האַרץ.

היינט אינדערפרי, באַלד ווי מיר האָבן זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף, איז די פּעלקאָווע פּלוצים אַרויפגעקומען און מכבד געווען אסתרלען מיט אַ גלאָז מילך. זי האָט צוגעזאָגט אויך אויף מאָרגן אַ „קוואַרטירל". בשעת מעשה האָט זי זיך געקלאָגט, אַז „לאַשאַ" וויל גאָרנישט עסן. זי בענקט צום אָקס און וועט נאָך קראַנק ווערן. ס'איז שוין באַלד דריי חדשים ווי זי האָט זיך געקעלבט — נו, וויל זי שוין צום ביק. זי וואָלט זי אַוועקגעפירט — אין צוויטן דאָרף איז פאַראַן אַ גרויסער געזונטער ביק, עס קאָסט אָבער אַ האַלבער הונדערטער.

— אויב דער פּאַן יוזשעק וויל, קאָן זי יעדן טאָג אַרויפברענגען מילך פאַר אסתרלען, נאָר זי ווייסט גלאַט נישט, וואָס עס וועט זיין מיט דער קו, זי וועט חלילה קראַנק ווערן, מען מוז זי שוין אַוועקפירן, נאָר זי האָט נישט קיין געלט.

— האַ, הונדערט יאָר זאָל דער פּאַן יוזשעק לעבן! אַ שיינעם דאַנק פאַרן געלט! נו, זי האָט נישט קיין צייט, זי גייט גלייך אַוועק מיט דער קו אין שכנותדיקן דאָרף אַריין. נעבעך אַ רחמנות — אַ שטום באַשעפעניש, עס ליידט אַזוי פיל, ס'איז אַזש אַ צער בעלי חיים! זי פירט זי גלייך אַוועק, די קו. אַ שיינעם דאַנק פאַר די פופציק זלאָטעס, אַ שיינעם דאַנק!

— יאָ, מאָרגן ברענגט זי אַרויף אַ פרישן קוואַרטירל מילך פאַר דער קראַנקער!

23־טער פעברואַר:

אסתרלען איז בעסער! באמת נישט צו פאַרשטיין די ניסים, ווי ס'איז איר בעסער געוואָרן. דער פיבער איז אַראָפּגעפאַלן, זי האָט אַביסל מער כוח און פילט זיך בכלל לעבעדיקער, נאָר די זייטן טוען איר איצט ווי, זיי שטעכן איר.

מיר ווייסן אַליין נישט ווי צו דאַנקען גאָט פאַר די ניסים! עס וואָלט זיך געגלוסט, גוט אויסוויינען אין אַ ווינקל פאַר דעם חסד. מיר האָבן די גאַנצע צייט נישט געקאָנט צוזען ווי זי מאַטערט זיך און מען מוז זיצן מיט פאַרלייגטע הענט. מיר האָבן פאַרביסן די ליפּן און געבעטן, מורא געהאַט צוצולאָזן שלעכטע מחשבות, אָבער אירע אויגן און דאָס פּנים האָבן אָנגעוואָרפן אַ פּחד!

— אַך, רבונו של עולם, די ניסים! איך פאַרגין זיך איצט נישט צו קוקן אויף איר!

מיין טייער קינד, זי פלעגט מיר אַזוי גלעטן איבער די הענט און אָנגעקוקט מיט אַזעלכע גלאַנציקע אויגן, וואָס האָבן געצופּט שטיקער האַרץ. עס פלעגט מיך פאַרקלעמען. עס האָט זיך געגלוסט שלאָגן מיט דעם קאָפּ אין וואַנט און קריצן מיט די ציין!

אָ, מיין טייער קינד, איך ווייס נישט פאַרוואָס עס קומט דיר נעבעך אַזוי זיך צו מאַטערן, אַזוי פיל צו ליידן! אָ, געלויבט צו גאָט, אבי שוין אַזוי ווייט!

27־טער פעברואַר:

נעכטן, האָבן מיר געהאַט פרישע ניסים — טאָפּלטע ניסים — מיט אפרימען. ס'איז געווען פאַרנאַכט, מיר זענען אַלע געווען איין שטיק געדיכטע פינצטערניש, געזעסן שטיל און צוגעציטערט פון קעלט. פּלוצים האָט אפרים אַ געשריי געטון. מיר ציטערן אויף דערשראָקענע — נעמט ער מיטאַמאָל אַרויסלאָזן ווילדע קולות, ווי אַ בהמה וואָלט גערעוועט. מיר כאַפּן אים אַרום, ווערט ער פאַרשטומט און ווי אַ שווערע מאַסע פאַלט ער אויף פרוימאַנס שויס, ער בלייבט ליגן אומבאַוועגלעך. מיר נעמען אים שאָקלען, שטעכן און רייסן — עס איז אים שווער צו רירן, די הענט, די פיס, דער גאַנצער קערפּער איז פאַרשטייפט און דאָס פּנים איז באַגאָסן פון אַ געדיכטער שוים.

צפּורהלע איז שנעל געלאָפן נאָך וואַסער. זי האָט שוין געטראָפן דער טשאָטקען מיט דער פעלקאָווען אויפן בוידעם. זיי האָבן געהערט דאָס געשריי און דאָס ריטשען אונטן, אין שטוב, זענען זיי שנעל אַרויפגעקומען. גיך איז די פעלקאָווע אַראָפּגע־לאָפן און אַרויפדערלאַנגט אַ קובל קאַלטע וואַסער, מיר האָבן אים גענומען שטעכן, קנייפּן, טרייסלען, אויפרייסן די ציין, וועלכע זענען געווען פאַרהאַקט. עס האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן. די פעלקאָווע דערלאַנגט דאָס וואַסער, מיר גיסן איבער אים, ער נעמט צאַפּלען און ווערט ווידער פאַרשטייפט. מיר האָבן אים געשטעלט מיט דעם קאָפּ אַראָפּ, גענומען אים באַוועגן די הענט, געמאַכט קינסטלעכע איינאָטע־מונג. ער הייבט זיך ווידער אָן צו וואַרפן און נעמט פריש ריטשען. מיר פאַרשטאָפּן אים דאָס מויל. די טשאָטקע שרייט „אָלאָ באָגאָ!". די פעלקאָווע לויפט אין דרויסן זען, צי קיינער הערט נישט. ער שרייט, ריטשעט, בייסט אונז שיר אָפּ די פינגער מיט די ציין, וואָס ווילן זיך צוריק פאַרהאַקן און פאַלט ווידער אַוועק ווי טויט.

צען מינוט האָבן מיר אים געשטאָכן, געביסן, געטרייסלט און באַגאָסן מיט וואַסער, ביז ער האָט אויפסניי זיך גענומען באַוועגן, זיך וואַרפן און ווידער שרייען.

די טשאָטקע איז אויך אַרויס אין דרויסן און מיר האָבן אים נאָכאַמאָל געמוזט פאַרשטאָפּן דאָס מויל. ער נעמט צאַפּלען און זיך ראַנגלען מיט אונז און — אָט, אָט ווערט ער ווידער שטייף.

ס'איז וואָר געפאַלן אויף אַן עצה: אים עטלעכע מאָל אָפּגעגאָסן מיט וואַסער און אַרויפגעוואָרפן איבער אים דאָס איבערבעט מיט די פּאָלטאַנעס. ער האָט אונטן נאָך געריטשעט עטלעכע מינוט ביז ער איז איינגעשלאָפן.

אַ גאַנצע נאַכט האָט ער געכראַפּעט און געשריגן פון שלאָף. איצט האָט ער זיך אויפגעכאַפּט, ער ווייסט גאָרנישט וואָס מיט אים איז געשען. אינגאַנצן איז ער באַגאָסן פון אַ רויטער, בלוטיקער שוים און דאָס האַרץ טוט אים שטאַרק וויי.

די פעלקאָווע און די טשאָטקע פאַרזיכערן, אַז עס האָט קיינער נישט געהערט זיינע געוואַלדן.

6־טער מערץ:

מיר זענען שטאַרק באַאומרואיקט פון אפרימען. שוין אַ וואָך צייט איז פאַרי־בער פון זיין אַטאַק און מיר ציטערן נאָך אויף, דערמאָנענדיק זיך יענע מינוטן.

רבונו של עולם, וואָס פאַר אַ ניסים! און ווער ווייסט צי דאָס איז נאָר געווען אַ פאַרבייגייענדיקע זאַך, אַ צופעליקייט?!

שוין לאַנג זענען מיר געווען באַאומרואיקט פון זיין האַלטונג, פון זיין אויפפירן זיך. פון טאָג צו טאָג האָבן מיר אין אים באַמערקט ענדערונגען, נישט נאָר פיזיש (ער ווערט כסדר שוואַכער) נאָר אויך גייסטיק. עפּעס אַן אומרואיקייט — אַ טרויעריקע, דריקט אים. גאַנצע טעג זיצט ער אין אַ ווינקל אַ פאַרשטיינערטער און שווייגט פאַרשלאָסן אין זיך. דער בליק פון זיינע אויגן זאָגט פאַר נישט קיין היימלעכס. מיר האָבן, קוקנדיק אויף אים, פאַרגעפילט, אַז עפּעס רוקט זיך אויף אים אונטער. איצט איז ער נאָכמער אָפּגעשוואַכט און נאָך דערדריקטער, עפּעס לעשט זיך אין זיינע אויגן. מיר זאָגן זיך דאָס נישט, אָבער יעדער איינער פון אונז אין זיך, צאַפּלט איבער אים, אויך ער אַליין פילט דאָס און ווי ווייט ער קאָן — באַמיט ער זיך צו האַלטן, צו שטאַרקן. וואָס אַ טאָג ווערט ער אָבער ווי מער דערווייטערט פון אונז און מער אין זיך איינגעשלאָסן. איך באַמי זיך אים אַריינצוציען אין שמועסן, דערוועקן זיין מוט, זיין ענערגיע, ער זאָל אַביסל ווערן אויפגעלעבט — ער האָט אָבער פאַרלוירן צו אַלעם דעם אינטערעס און עפּעס ציט אים צו אַ מידן שלאָף.

היינט איז מיר צום ערשטן מאָל במשך די לעצטע וואָכן, געלונגען אַרויסצוציען אַ שמייכל אויף זיין געזיכט.

דאָס איז געווען אין אַ שמועס וועגן נייעם פראָנט, וואָס זאָל זיך אין קורצן עפענען אויף מערב. איך האָב אים פאַרזיכערט, אַז עס וועט שוין לאַנג נישט דויערן און דער פראָנט וועט זיך עפענען און אין אַ פרייליכן טאָן האָב איך אים געשילדערט די בילדער פון יענע טעג, וואָס וועלן באַשטימט זיין דעציידירנדיקע פאַר אונזער גורל. דאָס ערשטע מאָל נאָך אַ לאַנגער צייט האָט ער — ווי אַרויסרייסנדיק זיך פון אַ טיפן שלאָף — אויסגעהערט מיט אינטערעס און לסוף מיט גליק אין די אויגן, געשמייכלט.

אַך, רבונו של עולם, האָב אויף אים רחמנות! ער האָט שוין מער קיין כוח נישט! ער דאַרף עפּעס אַ זאַך, וואָס זאָל אים שטאַרקן!

אסתרל און צפורהלע קלאַמערן זיך אין אים, זיי האַלטן אים אונטער און טרייסטן אים, ער פאַלט אָבער. מיר ווייסן נישט וואָס צו טון — מיר זענען הילפלאָז! ער וואָלט עפּעס געדאַרפט אַ מאכל מיט וואָס זיך צו דערכאַפּן דאָס האַרץ. מיר האָבן שוין עטלעכע מאָל גערעדט מיט דער פעלקאָווע. צוויי מאָל האָט זי טאַקע עפּעס אַרויפגעגעבן און איצט מאַכט זי זיך ווידער פאַרגעסן.

מיר זענען מאַכטלאָז און קאָנען גאָרנישט טון. הלוואי זאָל עס זיין צום גוטן!

ד־טער מערץ:

שוין העכער א יאָר צייט, ווי איך שרייב דאָס טאָג־בוך. ווען וואָלט דעמאָלט געקאָנט איינפאַלן, אַז דאָס וועט זיך אַזוי לאַנג ציען און אַז מיר וועלן דורך דער צייט אַזויפיל געפאַרן דורכמאַכן און איבערלעבן!

מיר געפינען זיך שוין דאָ איבער פופצן חדשים. שוין דער זעכצנטער חודש ווי מיר האָבן דורכגעמאַכט דעם וועג מיט דער טשאַטקע אהער. ווי האָט זיך אבער אַלץ געענדערט פון יענער צייט! פעלעק לעבט שוין נישט און ווער וואָלט דערקענט די טשאַטקע, פרוונדיק זי פאַרגלייכן צו יענע טעג? — עפּעס נישט דער אייגענער מענטש.

איך טראַכט אָפט וועגן די מענטשן דאָ און — כ׳קאָן גאָרנישט פאַרשטיין. שוין נישט רעדנדיק וועגן יאַנעקן, וועלכער איז פאַר אונז, פון כמעט דעם ערשטן טאָג אָן א רעטעניש. וויפיל מאָל האָט ער זיך שוין געוויזן אין אַן אַנדער געשטאַלט. ווי שנעל ער טוישט זיך פון א פריינטלעכן מענטש ביז א פאַלשן. וויפיל מאָל האָט זיך שוין געענדערט אונזער מיינונג וועגן אים, נאָר אויך די טשאַטקע, וועלכער מיר האָבן די ערשטע צייט פשוט פאַרגעטערט, וועלכע איז פאַר אונז געוועזן ממש א מוטער, וויפיל האָט זי זיך פאַר אונז מוסר נפש געווען, ווער קאָן היינט גלויבן, אַז דאָס איז די זעלבע פערזאָן?!

ניין, מיר קאָנען דאָס אַלץ נישט באַגרייפן! עפּעס א העכערע קראַפט פירט מיט די דאָזיקע מענטשן!

א ציטער גייט מיר אַדורך איבערן לייב דערמאָנענדיק זיך, אַז מיט פופצן חדשים צוריק האָט אונז די טשאַטקע געפירט זיך צו פאַרשטעקן און ראַטעווען ביי א באַנדיט, וואָס האָט פאַר דער מלחמה (ווי מיר האָבן זיך עס לעצטנס דער־וווסט) אָנגעוואָרפן א פחד אויף די איינוווינער פון דער גאַנצער געגנט! און — ווי פאַטערלעך, האָט ער זיך צו אונז באַצויגן, אָט דער פעלעק! און ווער קאָן משיג זיין די געשיכטע פון זיין שנעלן, פּלוצימדיקן טויט?

פיל מאָל, דורכלעבנדיק די סצענעס צווישן דער פעלקאָווע מיט דער טשאַטקע און יאַנעקן, טראַכטנדיק וועגן זייער באַציונג צו אונז — דאַכט זיך, אַז אָט, אָט, שוין, ס׳האָט זיך, חלילה, געענדיקט און — עפּעס שטענדיק קומט אַרויס, אַז שפּעטער ווערט עס ווידער גוט, שטענדיק — פון אַן אַנדערער זייט! ווער קאָן דאָס פאַרשטיין? איך האָב מורא וועגן דעם צו טראַכטן!

⁂

יאָ, שוין דער זעכצנטער חודש ווי מיר זענען דאָ.

איך דערמאָן זיך אין די ערשטע וואָכן, ווען מיר האָבן זיך נאָך געפונען אין שטוב, הינטער דער וואַנט, נאָר אין דרייען — איך, אסתרל און צפורהלע. נאָך די שרעקלעכע טעג אין לאַגער, איז אונז אַלץ דאָ פאָרגעקומען אַזוי ניי און באַרואי־

קנדיק און איבער אַלעם, ווי האָט אונז געוואָרעמט דאָס געפיל, אַז די טשאַטקע איז מיט אונז! מיר האָבן אונזער גאַנצן גורל איר אָנפאַרטרויט און וויפיל מסירת־נפש האָט זי דעמאָלט פאַר אונז אַרויסגעוויזן!

מיר ווילן קיינמאָל נישט פאַרגעסן יענע שרעקלעכע שטאָק־פינצטערע ווינ־טער־נאַכט, ווען ס'האָט צו אונז דערגרייכט די ידיעה, אַז אין קאָפּערניק־לאַגער האָט מען אויסגעשאָסן 218 יידן — „נישט־פּעאיקע" צו דער אַרבעט — שוואַכערע, פרויען און קינדער און אַז אויך די איבעריקע דאָרט, זענען באַדראָט. מיר זענען שטאַרק פאַרצווייפלט געווען וועגן אפרימען. ער האָט זיך נאָך דאָרט געפונען צווישן דעם רעשטל, וואָס האָט אַ ליאַדע טאָג דערוואַרט דעם טויט.

זי, די טשאַטקע, האָט צוגעזען אונזער צער און אין יענער פּראַקטיקער פינצטערער נאַכט, איז זי אַוועק אין שטאָט נאָך אים. זי האָט זיך געזוימט אַ מעת־לעת און אינמיטן דער צווייטער נאַכט האָט זי אָנגעקלאַפּט ביי אונז אין פענצטער, שטיל — די שכנים זאָלן נישט הערן. אַן איבערגעטועטעם, ווי אַ דאָרפישע גויע, האָט זי אפרימען אַריינגעבראַכט. מיר האָבן זיך אין דער ערשטער רגע דערשראָקן: אין דער טונקלקייט פון צימער איז פאַר אונז, לעבן דער טשאַטקע, געשטאַנען אַ יונגע פּויערטע געוויקלט אין לאַכעס — איין ספּודניצע איבער דער אַנדערער, מיט אַ טיכל און דערעלע אַרומגעוויקלט דאָס פנים. „זי" איז פּלוצים אָן לשון געפאַלן אויף אונז, אונז אַרומגעכאַפּט און גענומען קושן. מיר זענען געקומען צו זיך און — דערקענט אפרימען!... אין דער לעצטער מינוט האָט די טשאַטקע אים געהאַט אַרויסגעראַטעוועט פון לאַגער. אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען אַלע דאָרט לע־בעדיקערהייט פאַרברענט!

מיר האָבן נישט געהאַט קיין ווערטער אויסצודריקן אונזערע געפילן צו איר. אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר דעמאָלט שוין נישט געשלאָפן. זי איז געזעסן אויף דער פּאָדלאָגע, אַרומגערינגלט פון אונז און אַ גליקלעכע, מיט טרערן אין די אויגן, בסדר דערציילט די ניסים, ווי זי האָט אים אַרויסגענבעט פון לאַגער, פון דער שטאָט, ווי זי האָט אים געפירט איבער די וועגן — צו פוס און אויף וועגענער — פון היימישע און פרעמדע פּויערים, ווי זי האָט אים פאַרגעשטעלט פאַר זיי אַלס אירס אַ ברודערן־טאָכטער — אַ טויב־שטומע, וואָס איז פאַרתמ'ט — אַ נישט נאָרמאַלע. אַ טייל פּויערים האָבן באַדויערט און אין דער פינצטער געוואָרפן מיט־פילנדיקע בליקן אויף דעם אומגליקלעכן קראַנקן מיידל. אַנדערע, האָבן פון איר חוזק געמאַכט און געלאַכט.

אפרים איז צווישן אונז געזעסן צעמישט, אויסגעהערט דער טשאַטקעס דער־ציילן, פאַרוואונדערט געקוקט און נאָך נישט געקאָנט קומען צו זיך פון דעם וועג. ער האָט נישט געוווסט, צי זאָל ער דאָ בלייבן, צי גאָר צוריקלויפן אין לאַגער אַריין. ער איז געווען מאָדנע איבערגעשראָקן.

ביי אַדאַמאָווע האָט זיי דער דאָרטיקער סאָלטיס געהאַט אָפּגעשטעלט און גע־פרעגט ביי דער טשאַטקען, צי די טויב־שטומע איז נישט אַמאָל עפּעס אַ זשידאָווקע? צי די טשאַטקע קען זי אויף זיכער? ער האָט אַפילו געפאָדערט דאָקומענטן און די טשאַטקע — נישט פאַרלירנדיק זיך — האָט אים אויסגעלאַכט, געמאַכט אַזוי חוזק, אַז אַלע פּויערים אַרום האָבן מיטגעלאַכט. די „צע'תמ'טע", אַרומגעוויקלט דאָס פנים, האָט פאַר שרעק געוואָלט פאַרשטעלן די אויגן, נאָר אין דער פינצטער האָט מען סיי־ווי נישט געזען דעם טויט־בלאַסק אין זיי.

די טשאַטקע דערציילט דאָס און לאַכט נאָך אויך איצט, אין אפרימען וואַרפּט זיך אַלץ דאָס האַרץ.

יאָ, שווער, גאָר שווער, איז אונז דעמאָלט אָנגעקומען צו פועלן ביי אים, אַז ער זאָל ביי אונז בלייבן און נישט וועלן צוריקגיין. ער האָט געציטערט און כסדר געשריגן, אַז ער וויל צוריק, דאָס האַרץ זאָגט אים, אַז דאָרט איז בעסער, זיכערער. עטלעכע טעג האָט ער זיך אַזוי געבעטן רחמים, אַז מיר זאָלן אים צוריקלאָזן. ער האָט אונז איינגאַנצן צעמישט מיט זיינע תחנונים. ער האָט געבעטן, אַז מיר זאָלן איבערשמועסן און פועלן ביי דער טשאַטקען, אַז זי זאָל אים צוריקפירן אין לאַ־גער אַריין.

עטלעכע טעג אַזוי, ביז עס איז אינצווישן אָנגעקומען די פינצטערע בשורה, אַז די יידן דאָרט לעבן שוין נישט, מען האָט זיי טאַקע אין די טעג לעבעדיקערהייט פאַרברענט און אפרים איז שוין אַזוי אָרום געבליבן ביי אונז.

שפּעטער, אין אַ קורצער צייט אַרום, האָט זיך צו אונז געראַטעוועט פון אַ בונקער אין מראָזער וואַלד, וואָס איז געוואָרן אַנטדעקט דורך די דייטשן און אויפ־געריסן צוזאַמען מיט זיבן יידן — פרוימאַן. דורך אַ נס איז ער פון דאָרט ניצול געוואָרן. ער האָט זיך געוואַלגערט אין אַן אַנדערן לאַגער, ביז מיר האָבן זיך פון אים דערוווסט און אויך אים האָט די טשאַטקע געבראַכט, — געבראַכט דורך אָפענע וועגן, אין מיטן העלן טאָג!

טראַכטנדיק וועגן דעם אַלעם, וואָלט זיך געגלוסט דער טשאַטקען אויסקושן יעדעס אבר.

ניין, ס'איז עפּעס גאָרנישט צו פאַרשטיין, זיך פאַרצושטעלן, ווען מען טראַכט היינט וועגן דעם. צי איז איר דאָס אַלץ מיט דער צייט געוואָרן צוגעגעסן, פאַר־מיאוסט?

אויך נאָך היינט, פיל מאָל, ווען זי פאַרגעסט זיך און קומט אַרויף, דאַכט זיך, אַז עס נעמט עפּעס שטראָמען פון איר צו אונז. אָ, ווען נישט דיווירקלעכקייט פון יעדן טאָג! צי איז אונז אפשר סתם באַשערט זיך צו מאַטערן און אָפּצוקומען פאַר אַלעם בייזן, פאַר יעדן שלעכטס? — ניין, ס'איז גאָרנישט משיג צו זיין!

21־טער מערץ:

שוין עטלעכע וואָכן ווי ס'איז שטיל צווישן דער פעלקאָווען מיט דער טשאַטקע. זיי זענען צווישן זיך ברוגז, רעדן נישט איינע מיט דער אַנדערער און ס'קומט נישט צו קיין אָפענע סקאַנדאַלן, זיי מיידן זיך אויס און קומען נישט אין באַריִרונג. יעדן טאָג קריכן זיי צו אונז אַרויף — יעדע באַזונדער, און רעדן זיך אָפּ פון האַרץ. ווען זיי קאָנען זיך כאָטש דערטרונקען איינע דער צווייטער, אָדער כאָטש גלאָט אַזוי זיך דערשטיקן.

די טשאַטקע פאַרשטייט נישט צוואָס דער „הער גאָט" לאָזט לעבן אַזאַ ני־דעריק באַשעפעניש אויף דער וועלט, בעת אַזוי פיל גוטע מענטשן קומען כסדר אום! ס'איז גאָרנישט צו פאַרשטיין! אויב עס וועט נישט קומען אויף איר, אויף דער מרשעת, מיטאַמאָל פלוצים אַן אַפּאָפּלעקסיע אָדער סתם אַזוי אַ מיתה משונה — איז קיין גערעכטיקייט און יושר נישטאָ אויף דער וועלט!

די פעלקאָווע ווידער בעט, אַז זי, די מכשפה, זאָל צעברעכן אויף איין מאָל, צוזאַמען, די הענט מיט די פיס, מען זאָל זי נעמען אין שפּיטאָל אַריין כאָטש אויף אַ יאָר צייט!

— אָ, דעמאָלט וועט די גאַנצע וועלט אָפּאָטעמען! אויב חלילה נישט, איז זי גרייט, די פעלקאָווע, זיך אַ מעשה אָנצוטון, זי וועט זיך נעמען דאָס לעבן!

בכלל גייט זי אַרום מיט טרויעריקע מחשבות, די פעלקאָווע. ס'איז איר אומעטיק, די טעג זענען איר טרויעריק, אַז מ'שטיינסגעזאָגט, וואָס איז דען אַ נקבה אַליין אויף דער וועלט? — אָן אַ מאַן, אָן אַ קינד, אָן אַ רינד, און בפרט — מיט אַזאַ שונא ווי די טשאַטקע אין שטוב! אַנדערש וואָלט געווען מיט אַ שטיקל פריינט, מיט אַ נאָענטן מענטש. „אַ מאַנספּערשוין איז פאָרט אַ מאַנספּערשוין!".

טראַכט זי שוין פיל מאָל וועגן דעם, אַז עס וואָלט געווען אַ יושר! ס'איז שוין פרילינג, ס'קומט די פאַרזייר-צייט. דאָס שטיקל פעלד, ווי קליין ס'איז נישט, וואָלט געדאַרפט האָבן אַ האַנט, אַ קאָפּ, אַ שטיקל באַלעבאָס. נו, און אַ קו האָט זי אויך. דער חזיר איז זיך קיין איינעהאָרע נישקשהדיק צעוואַקסן. אַ האָן מיט אַ הויף הינער דרייט זיך אויך אַרום, וואָלט עס אפשר געווען אַ יושר?

— האַ, וואָס וועט זאָגן דער נייער באַלעבאָס וועגן אונז? צי איז נישט קיין מורא אַ פרעמדן מענטש דאָס אַנצופאַרטרויען? — נו, מען וועט שוין זען, מען וועט זיך אָן עצה געבן! עס שאַדט נישט, וואָס וועט דאָס דען אים אָנגיין? — צוּוויטנס, זי האָט דערצו נישט קיין עצה, פאַרפאַלן, אַליין זיך העלפן קאָן זי נישט. ס'איז איר צו שווער, „אַ מאַנסביל איז פאָרט אַ מאַנסביל!" ס'איז שוין פרילינג. דערנאָך גייט זומער. ס'איז אוממעגלעך, אַז זי זאָל זיך אַליין אַלץ איינאָרדנען. חוץ אַלעם — ס'איז דאָך טאַקע שוין פרילינג, ווען ס'נעמט נאָר וואַרעמער ווערן — קאָן מען שוין לעבן אין וואַלד, הלמאי קוניאַק? ! — נו, זאָל זי רעדן מיט אים? אַז זי וועט אים זען — קאָן זי אים דערציילן וועגן אונז. זי קאָן אים אויך זאָגן, אַז מיר ווילן גיין מיט אים. ער וועט אונז שוין זיכער ווייזן אַן אָרט, וווּ מען קאָן זיך פאַרשטעקן און אפשר צוזאַמען מיט אים? — ס'וועט אים, דעם אָרימען, זיין פריילעכער, האַ? — יאָ, יאָ, זי וועט שמועסן מיט אים. זאָל זי אים נאָר טרעפן, ער איז שוין לאַנג דאָ נישט געווען. זיכער וועט ער זיך די טעג ווייזן.

— וואָס? ס'איז נאָך צייט דערפון צו רעדן? — ניין, מען מוז זיך גרייטן דערצו! פאַרפאַלן, זי קאָן אַנדערש נישט מאַכן, זי מוז אַזוי. זי איז אַזוי אומגליקלעך, אַזוי איינזאַם, אַזוי עלנט. נאָר יאָ, — זי האָט שיר פאַרגעסן — די מכשפה, די טשאַטקע, מוזן מיר מיט זיך מיטנעמען, אָדער — זאָל זי גיין צום טייוול, ווו זי וויל נאָר. ס'איז נישט איר עסק. דאָ בלייבן קאָן זי מער נישט! איבעריקנס, זאָל זי גיין צוריק אין שטאָט אַריין, קיין מינסק, צוריק צו זיך אין שטיבל — פראַווען אירע שטיק. לענגער דאָ זיין — ניין! שוין גענוג פאַרביטערט איר דאָס לעבן!

קומט זי כסדר צו אונז זיך באַראַטן וועגן נייע שידוכים, וואָס מען שלאָגט איר פאָר.

— אפשר דער אַלטער צערעניאַק? — אַ גאַנץ ווילער, נאָר אַ נאַר. סטאַשקאַ קוטשאַק וואָלט גוט געווען. נו, — האָט ער דאָך אַ ווייב, זי איז אפילו קראַנק, אפשר וועט זי שטאַרבן.

די פעלקאָווע זיפצט און טראַכט, אַז ווען נישט דאָס אומגליק אין שטוב,

וואָלט אַלץ אַנדערש אויסגעזען, אַ מענטש וואָלט געקאָנט אַריינקומען, זיין אַביסל, און זי וואָלט נישט געווען אַליין, פאַרלאָזן ווי אַ הונט!

די טשאַטקע טרייסט אונז, אַז מיר זאָלן זיך נישט זאָרגן. פון דעם עסק וועט סיי־ווי גאָר נישט אַרויסקומען, ווייל אין די דערפער געפינט זיך גאָרנישט אַזאַ גאַר, אַזאַ משוגענער, וואָס וועט מיט אַזאַ מיאוסקייט, מיט אַזאַ אַלטער און אַזאַ מרשעת חתונה האָבן און — אויסער אַלעם — מיר דאַרפן קיין עגמת־נפש נישט האָבן, נישט דערלעבן וועט זי דאָס, די פעלקאָווע! חתונה האָבן גאָר! דערויף איז זי דאָך דאָ, די טשאַטקע. זאָל זי נאָר וויסן צו וועמען זי שדכנט זיך, וועט זי שוין מיט יענעם איבעררעדן...

— ניין, ס'איז זיך גאָרנישט דאָ וואָס צו זאָרגן. כל־זמן זי, די טשאַטקע, לעבט און אַזוי לאַנג ווי זי וועט לעבן, וועט יענע נישט חתונה האָבן! מיר קאָנען דערין זיכער זיין!

— כאַ, כאַ, כאַ — חתונה האָבן גאָר האָט זיך איר פאַרוואָלט און אַז זי, די טשאַטקע, האָט נישט חתונה. מיט וויפיל איז זי דען סך הכל, מישטיינסגעזאָגט, עלטער פון יענער? מיט וויפיל? — נישט מיט קיין גאַנצע צען יאָר אפילו.

— כאַ, כאַ, כאַ — נאָר מיטן טייוול וועט זי חתונה האָבן, נאָר מיט אים, מיט קיין מענטש נישט. ניין, מיר קאָנען רואיק זיין!

***

די פעלקאָווע זאָרגט זיך, וואָס זי קריגט נישט קיין שידוך. עס מאַכט זיך נישט און אַז עס קומט שוין יאָ ווער אונטער און עס דאַכט זיך אָט־אָט, שוין — דויערט עס נאָר אַ פּאָר טעג און מיטאַמאָל ווערט עס אויס, יענער קריגט חרטה. זי קלאָגט זיך, אַז זי האָט נישט קיין הצלחה. ס'איז ווינד און וויי איר גורל. אָבער וואָס קאָן זי טון? מן־הסתם איז עס דאָך אַ באַשערטע זאַך, אַזוי שוין אָפּצופינצ־טערן אַלע אירע יאָרן, דאָס גאַנצע לעבן. זי זעט באַשיינפּערלעך, אַז עס איז נישט פּשוט. זי מיינט עס טאַקע, מיט די שידוכים. מסתמא איז דאָך אַזוי אויך דער ווילן פון פאַן יעזוס, אַז זי זאָל שוין אַזוי פאַרבלייבן אַ וויסטע אַלמנה. אַז אַלץ קריכט איר זוי פון אונטער די הענט אַפער! נישטאָ וואָס צו מאַכן! ווייזט אויס, אַז אויך פעלעקס האַנט איז דערין. ער וויל נישט, אַז זי זאָל חתונה האָבן. אייביק, וויל ער, זאָל זי נאָך אים טרויערן, זי זעט אים אַלע מאָל אין חלום, ער איז גאָר טרויעריק און בייז. דאָס פאַרדריסט אים זיכער אויף איר, פאַרוואָס זי קלערט צו נעמען אַן אַנדערן מאַן.

— ער איז גערעכט, דער אָרעמער נעבעך, מען דאַרף טאַקע נישט. זי לאָזט אים דאָרט אין גרוב נישט איינליגן. ער מוז זיך לויפן מיען, אַז פון די שידוכים זאָל גאָרנישט אַרויסקומען. ניין, פאַרפאַלן! נו, מילא, וועט זי בלייבן אַליין, אַז ס'איז נישט באַשערט. ס'איז נאָר גלאַט שלעכט מיטן פעלד, מיט דער ווירטשאַפט, נישטאָ ווער עס זאָל עפּעס טון. זי אַליין האָט קיין כוח נישט און קאָן זיך קיין עצה נישט געבן. אויף פרעמדע מענטשן קאָן מען זיך אויך נישט פאַרלאָזן, זיי זענען פאַלש, גנבענען, און די אַרבעט איז קיין אַרבעט נישט. חוץ דעם, קאָסט עס טייער, זי איז נישט ביכולת אַזוי פיל צו צאָלן וויפל זיי פאַרלאַנגען.

— האָ, דער פֿאַן יוזשעק וועט צושטייער געבן ? — נו, זאָל זיין. אוודאי איז דער פֿאַן יוזשעק אַ גוטער. זי וועט עס אונז קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן!

23־טער מערץ, פֿאַרנאַכט:

מיר האָבן היינט אָפּגעאַרבעט אַ גאַנצן טאָג. דער שוויים האָט זיך פֿון אונז געגאָסן און מיר ליגן איצט אַלע מידע אין די ווינקלען.

באַלד אינדערפֿרי, בעת אסתרל איז אַרויסגעקראָכן פֿון באַהעלטעניש איבערן היי, אויף יענער זייט בוידעם, האָט זי צוליב אומפֿאָרזיכטיקייט פֿאַרלוירן אַ נאָדל, וואָס זי האָט געהאַט שטעקן אין לאַץ. זי איז צוריקגעקומען אויס מענטש, חלילה וחס, אויב „לאָשאַ" בעתן קייען דאָס היי זאָל אַראָפּשלינגען די נאָדל, איז אונזער לעבן מער קיין פּרוטה נישט ווערט. די פֿעלקאָווע וואָלט אונז אַלע צעריסן אויף שטיקער און מען וואָלט זיך געמעגט געזעגענען מיט דער וועלט.

איך בין אַרויס און פֿאָרזיכטיק גענומען זוכן אין היי. כמעט יעדעס פּיצל צע־נומען און אָוועקגעלייגט אין אַ זייט. געטאַפּט מיט די הענט אין דער פֿינצטער, גע־קוועטשט דאָס היי, אפֿשר וועל איך אָנטרעפֿן עפּעס שטעכיקס.

איך האָב אַזוי אָפּגעאַרבעט עטלעכע שעה און — די נאָדל איז ווי איינגעזונקען געוואָרן אין דער קופּע. אַ שוויים האָט פֿון מיר געשלאָגן. כ'בין געפֿאַלן פֿון די כו־חות און גאָרנישט צו מאַכן! כ'בין ווי מאַכטלאָז אַריין, געבליבן ליגן אין באַהעל־טעניש און פּרוימאַן איז אַרויס. ער האָט אָפּגעזוכט עטלעכע שעה. שפּעטער, אס־תרל, צפּורהלע און אפֿרים. זיי האָבן געאַרבעט מיט די לעצטע כוחות און — אָן רעזולטאַט. נישטאָ וואָס צו מאַכן, די נאָדל איז נישטאָ!

עטלעכע מאָל אין טאָג קומט די פֿעלקאָווע מיט אַ קויש אויפֿן בוידעם און נעמט היי פֿאַר דער קו. באַהיט און באַשירעמט זאָלן מיר ווערן, אַז „לאָשאַ" זאָל זיך חלילה שטיקן! אויסזאָגן ווידער, אַז מיר האָבן פֿאַרלוירן אַ נאָדל און זי זאָל זיין פֿאָרזיכטיק — טאָר מען אויך נישט. דאָס הייזל וואָלט געגאַנגען אויף רעדלעך! ווייסט מען נישט וואָס צו טון, מיר זענען פֿאַרצווייפֿלט.

איך בין ווידער אַרויס זוכן און ווידער די אַנדערע. מיר האָבן אויפֿסניי צע־נומען דאָס היי אויף קליינע קופּקעלעך. יעדעס קופּקעלע — נאָך אַמאָל איבערגע־קוקט. בודק געווען די גאַנצע קופּע פֿון אויבן ביז אַראָפּ. עטלעכע מאָל זי איבערגע־וואָרפֿן פֿון זייט צו זייט, באַטאַפּט יעדער „גאָרשטש" אין האַנט. איך באַזונדער, זיי — באַזונדער און — כאַטש שלאָג מיטן קאָפּ אין דער וואַנט! חלילה אַן אומגליק! דער טאָג איז שווין באַלד אדורך. מיר קאָנען נישט רוען!

פֿאַרנאַכט, אַ רעזיגנירטער, האָב איך באַשלאָסן נאָך אַמאָל פּרווון זוכן. כמעט מיט פֿאַרצווייפֿלונג און כעס האָב איך גענישטערט דאָס היי.

פּלוצים האָב איך דערפֿילט אַ שטאָך אין אַ פֿינגער און באַלד נאָך איינעם. כ'האָב גלייך אַריינגעלאָזט די האַנט אויף דעם אָרט און — אַרויסגעצויגן די נאָדל מיט אַ שטיקל פֿאָדים איינגעפֿעדימט! אַן איינגעטונקענער אין שוויים — בין איך אַריינגעקראָכן אין באַהעלטעניש. כ'האָב מיט נצחון געטראָגן די נאָדל אין האַנט...

מיר קאָנען זיך איצט פּאַר מידקייט פון די ערטער נישט רירן, אָבער מיט אַ זינגער־שמייכל דרימלען מיר איין.

26־טער מערץ:

די פּעלקאָווע טראָגט זיך אַרום מיט אַ פרישן פּלאַן — אַהערצובריינגען אירס אַ פּלימעניק, איר ברודערס אַ זונדל — אַ שגץ פון זעכצן יאָר—פון אַ דאָרף אין די ווענגראָווער מקומות. אַז קיין קינד — קיין יורש און קיין גואל, האָט זי נישט — פאַר וועמען דען האָט זי משטיינסגעזאָגט צו אַרבעטן? — ווייל זי אים, וואַצושן, האַלטן ביי זיך. בפרט אַז ער וועט צונוצקומען. ער איז געזונט און גוט אַנטוויקלט. ער קאָן, זאָגט מען, אַרבעטן פאַר צוויי. זי וועט פאַרשפּאָרן צוצונעמען צום פּעלד פרעמדע מענטשן.

מיר קענען אים, דעם „תכשיט". מיר האָבן שוין פון אים געהאַט צו זינגען און צו זאָגן.

מיט עטלעכע חדשים צוריק, נאָך בעת פּעלעקס לעבן, זומער, איז ער דאָ געווען, וואַצוש, צו גאַסט עטלעכע טעג — האָט דאָס גאַנצע דאָרף דעמאָלט געקאָכט, אַז ביי פּעלעקן זענען דאָ „זשידעס". וואַצוש האָט געזען ווי מען קאָכט גרויסע טעפּ מיט עסן און אַז מ'איז דערביי געהיטן — האָט ער פאַרשטאַנען, אַז יידן מוזן זיך דאָ אויסבאַהאַלטן. ער האָט גענומען נאָכפאָרשן, אומעטום געזוכט — אין די קאַמערן, אין שטאַל, אין שייער, אין די קעלערן. און — לסוף — האָט ער געפּרוווט אַרויפ־קריכן אויפן בוידעם, געבן דאָרט אַ נישטער. פּעלעק האָט עס באַמערקט און אים געשטערט. וואַצוש האָט זיך אָבער פאַרליינגט דווקא אַרופצוקריכן אויפן בוידעם. ער האָט געזוכט תחבולות, מיטלען און אויסריידן. מען האָט געמוזט די לייטער פאַר־שטעקן אין קעלער.

איינמאָל אין האַלבן טאָג, בעת די זון האָט מיט שאַרפע שטראַלן אַרומגענומען אונזער כאַלופּע, האָבן מיר דורך די שפּאַרעס געזען, ווי וואַצוש ליגט אַנטקעגן אונ־זער ווענטל, אויפן גראָז — אַ צעהיצטער, אַ צעטומלטער און שפּילט זיך מיט אַ שפּיגעלע. ער האָט עס געדרייט אין אַלע זייטן, זיך געשפּילט מיט די זון־שטראַלן, געוואָרפן „זון־פּלעקן" אַרום און אַרום און כסדר געקוקט צום ווענטל. מיטאַמאָל האָט ער מיט דער הילף פון שפּיגעלע גענומען וואַרפן שטראַלן גלייך צו אונז אין די שפּאַרעס אַריין. דאָס האָט אונז אויסגעזען צו זיין פאַרדעכטיקט — האָבן מיר זיך פאַרשטעקט אין די ווינקלען.

נאָך אין זעלבן טאָג האָט מען אין דאָרף געשמועסט, אַז ביי פּעלעקן אויפן בוידעם זיצן „זשידעס" — וואַצוש האָט זיי דורך די שטראַלן געזען אין דעם שפּיגעלע.

פּעלעק האָט דעם קליינעם אַהיימגעשיקט, אונז אויף עטלעכע טעג פאַרשטעקט אין קעלער. דאָס ווענטל אויפן בוידעם צענומען און געפירט דעם סאַלטים מיט אַנ־דערע פּויערים אויבן אַרויף, זיי איבערצוציינגן, אַז עס איז אַ ליגן, אויפן בוידעם איז קיינער נישטאָ, דער קליינער איז אַ בלבול־מאַכער און אַ ליגנער. שפּעטער האָט מען צוריק אויפגעקלאַפּט דאָס ווענטל און מיר זענען ווידער אַרויף. דאָס אַלץ וואָלט אפשר ווייניק געפועלט. ס'איז אָבער אינצווישן אונטערגעקומען די געשיכטע מיט

פּעלעקס טויט. די זשאַנדאַרן האָבן געזוכט אויפֿן בוידעם און אומעטום און גאָרנישט געפֿונען. דאָס האָט פֿאַרן דאָרף באַשטעטיקט, אַז וואַצוש איז טאַקע אַ ליגנער.

איצט טענהט די פּעלקאָווע, אַז עס וועט גאָרנישט העלפֿן, זי מוז אים ברענגען און אויב אונז געפֿעלט עס נישט, האָט זי דערצו קיין שום עצה נישט. אַליין האָט זי נישט נאָך וואָס צו לעבן. אים וועט זי פֿילן ווי אַן אייגן קינד.

די טשאָטקע זאָגט, אַז אויב דער קליינער ממזר קומט — זענען מיר אומגליק־לעך, איז תיכף אַ סוף צו אַלעם!

די לעצטע טעג האָבן מיר כסדר אונטערגעהאַנדלט מיט דער פּעלקאָווע, מיט גוטן און מיט בייזן. קודם־כל, האָב איך איר נאָכאַמאָל פֿייערלעך פֿאַרזיכערט, אַז זי וועט נישט מוזן אַליין אַרבעטן אין פֿעלד, איך וועל צאָלן פֿאַר אַ מענטש. זאָל זי וועמען דינגען צו הילף. דער שגין איז נישט נויטיק. מער ווי צרות וועט זי סיוויי פֿון אים גאָרנישט האָבן. ער וועט אַלץ אַרויסגנבענען און שיקן צו זיינע עלטערן. איבעריקנס, איז דאָך דאָס נישט בלויז אונזער ענין: אויב ער וועט קומען און אונז זען, וועט ער זיכער מסרן און — אַז פּאָליציי וועט קומען, וועט מען דאָך זי טויטן גלייך מיט אונז!

די פּעלקאָווע האָט זיך פֿאַרטראַכט און געוואָרן אַביסל טרויעריק. אין עטלעכע שעה אַרום איז זי אַרויפֿגעקומען און געלאַכט:

— זי וויל דאָך טאַקע, אַז מיר זאָלן אַוועקגיין פֿריער, נאָך איידער ער קומט. אָט־ אָט ווערט וואַרעם אין דרויסן — וועט זי שוין איבעררעדן מיט קוניאַקן וועגן אַן אָרט ביי אים אין וואַלד־בונקער. מיר מוזן זיך שוין גרייטן דערצו!

היינט האָב איך זי שטאַרק איבערגעשראָקן, די פּעלקאָווע. כ'האָב איר געזאָגט, אַז — יאָ, מיר זענען גרייט אַוועקצוגיין אין וואַלד אַריין, אָבער אונטער איין באַ־דינג: זי מוז אונז דערלויבן מיטצונעמען מיט זיך דאָס געווער, וואָס פּעלעק האָט דאָ באַגראָבן, בכדי אין פֿאַל, אויב מען וועט אונז חלילה כאַפּן — זאָלן מיר קאָנען שטעלן אַ ווידערשטאַנד די דייטשן, ווייל איין רעוואָלווער איז דאָך צו ווייניק. בשעת־מעשה האָב איך איר געוויזן דעם רעוואָלווער, וואָס פּעלעק האָט אונז איבערגע־לאָזט פֿאַרן טויט.

די פּעלקאָווע איז געוואָרן דערשראָקן: זי האָט בכלל נישט געוווּסט, אַז מיר האָבן געווער און אַז דער „שוטה שוויענטעי פּאַמיענטשי", האָט אונז דאָס געגעבן. זי בעט, אַז איך זאָל איר זאָגן, וווּ פּעלעקס געווער ליגט באַגראָבן, וועט זי עס תיכף אַרויסוואַרפֿן. זי האָט מורא, אַז די דייטשן קאָנען זיך נאָך חלילה דערפֿון דערוויסן און זיי קאָנען נאָך דאָס הייזל פֿאַרברענען און זי דערשיסן!

— אָ, מיר זאָלן רחמנות האָבן און זאָגן, וווּ עס געפֿינט זיך!

איך שפּיל זיך מיטן רעוואָלווער אין דער האַנט און זאָג, אַז דאָס קאָן איך נישט אויסזאָגן. כ'האָב פּעלעקן געגעבן תקיעת־כף און פֿאַרזיכערט, אַז כ'וועל עס פֿאַר איר נישט אַנטפּלעקן. כ'וועל עס איר אויסזאָגן נאָר ווען מיר וועלן האַלטן ביי אַוועקגיין אין וואַלד אַריין. דעמאָלט ווען מיר וועלן עס אויסגראָבן בכדי מיטצונע־מען מיט זיך.

די פּעלקאָווע קוקט — דאָ אויפֿן רעוואָלווער, דאָ — אויף מיר און — אין דעם פֿייערל פֿון אירע אויגן דערקענען מיר דעם חשד, וואָס צינדט זיך אין איר. זי האָט מורא, אַז אויב מיר וועלן דאַרפֿן אַוועקגיין פֿון דאַנען, זאָלן מיר חלילה נישט אַריינשיקן אַ געהיימען בריוו צו דער פּאָליציי, אַז ביי איר געפֿינט זיך געווער. אויך

דער בליאַסק פון דעם קאַלטן מעטאַל ביי מיר אין האַנט, רייצט איר די נערוון. זי נעמט קרעכצן:

— נו, מילא, זי זאָגט נאָך נישט אויף זיכער, אַז זי וועט אַהערברענגען וואַ־צושן. אוודאי איז אַ מורא אים צו ברענגען. ס'איז טאַקע אפשר גלייכער צוצונעמען אַ מענטש צו דער אַרבעט. ס'וועגדט זיך נאָר צי דער פּאַן יוזשעק קאָן געבן אַ סך געלט?

— אדרבה, מיר קאָנען מיט פאַרגעניגן דאָ בלייבן. מען דאַרף נאָר בעטן, אַז גאָט זאָל היטן! ער וועט אונז זיכער היטן. מיר זענען דאָך גוטע מענטשן, טייערע מענטשן. אויף איר ערן־וואָרט ווי זי האָט אונז ליב. כסדר אַזוי פון ערשטן טאָג אָן! יאָ, וועגן פעלעקס געוועזער זאָלן מיר נאָר חלילה, נישט דערוועגן צו דאַכטן פאַר דער טשאַטקע, די מכשפה וואָלט געקאָנט מסרן און זי וועט איר כסדר דערמיט דראָען. פונדעסטוועגן, איז זי אַ בעלן, די פעלקאָווע, צו וויסן, וווּ דאָס געוועזער געפינט זיך?

זי נעמט מיך אויספאָרשן. איך האַלט איין מיין ערנסטקייט. מיין פּנים זאָל חלילה נישט אויסזאָגן, אַז כ'ווייס גלייך ווי זי, וווּ דאָס געוועזער איז באַגראָבן.

— ניין, זאָג איך, ניין, פעלעקס סודות טאָר איך נישט פאַראַטן, כ'וועל דאָס נישט זאָגן!

די פעלקאָווע קוקט אויף מיר מיט אַביסל אַכטונג. זי בעט, אַז איך זאָל פאַר־שטעקן דעם רעוואָלווער. זי קאָן אויף אים נישט קוקן און מיט דעם פייערל אין די אויגן — שאַרט זי זיך אַראָפּ פונם בוידעם.

30־טער מערץ:

דאָך האָבן מיר באַשלאָסן אויף יעדן פאַל, על כל צרה שלא תבוא, צו שאַפן זיך נאָך אַ באַהעלטעניש. מיר האָבן וועגן דעם איבערגערעדט מיט יאַנעקן און אים פאָרגעשלאָגן צו מאַכן אַ גרוב ביי אים אין שטאַל (דער שטאַל שטייט סיווי ליידיק, יאַנעק האָט נישט קיין קו) און אים גוט צו פאַרמאַסקירן.

לכתחילה האָט ער דערפון נישט געוואָלט הערן. ער האָט מורא פאַר דער פעל־קאָווע, האָט ער געטענהט. מיר האָבן אים אָבער אויפגעקלערט, אַז מיר האָבן נאָך דערווייל נישט בדעה צו נוצן דעם גרוב און מיר טראַכטן גאָרנישט איבערצוטראָגן זיך צו אים. מיר ווילן נאָר האָבן אַן אָרט אין פאַל פון אַ נויטווענדיקייט, אויף אַ טאָג־צוויי זיך צו פאַרשטעקן. מער נישט! און בכלל, האָבן מיר אים געגעבן צו פאַרשטיין, איז גלייכער אויך פאַר אים צו האָבן גרייט אַ באַהעלטעניש. אין אַזעלכע ציטן ווי די איצטיקע קאָן מען גאָרנישט וויסן. עס קאָן אים אַליין נאָך אויך אַמאָל אויסקומען זיך צו פאַרשטעקן מיט זיין הויז־געזינט. יעדנפאַלס, וואָס אָרט עס אים אויב מיר וועלן אויסגראָבן אַזאַ גרוב, עס וועט אים אַמאָל נאָך נוצן אַלס „קאָפּיעץ" פאַר די קאַרטאָפל אויף ווינטער, אָדער אויף אַ קעלער.

יאַנעק האָט מסכים געווען מיט דעם געדאַנק. מיר האָבן רעכט, ווער ווייסט צי ער אַליין מיט זיין ווייב און קינדער וועלן זיך טאַקע אַמאָל נישט דאַרפן פאַרשטעקן.

— אַזעלכע ציטן! אַז מען דערמאָנט זיך אין די קינדער, איז טאַקע אַ רחמנות. עס שניידט ביים האַרץ. אַזעלכע ווילע, זיך אַזוי גוט אַנטוויקלט, ווי שיין זיי זענען! ער האָט זיי טאַקע געמאַכט די קליידלעך פון דער סחורה, וואָס ער האָט פון אונז

באַקומען אויף וויינאַכט. עס שמעקט אַזש אַראָפּ פון זיי, אָבער, וואָס קומט אַרויס? — עס גייט דאָך צו זומער — קאָן מען דאָך נישט טראָגן ווינטערדיקע, וואָלענע קליידער. אָ, ווי זיי נויטיקן זיך אין לייכטע, זומערדיקע קליידלעך!

— מיר האָבן רעכט, דעם גרוב קאָנען מיר טאַקע גראָבן. אָך, אַזעלכע ווילדע געראָטענע קינדער, וואָס פאַר אַ מלבושים מען מאַכט זיי — וואַקסן זיי אַרויס פון זיי.

***

פאַרטאָג, האָבן מיר, איך און פרוימאַן, זיך אַראָפּגעשאַרט פון בוידעם צו יאַנעקן אין שטאַל אַריין און מיט שפּאַדלעס זיך גענומען גראָבן. אויפן הויף האָבן געוואַכט יאַנעק מיט דער טשאָטקען. עלף אַזייגער איז געווען פאַרטיק דער גרוב. צוויי מיט אַ האַלבן מעטער די טיף אויף אַ לענג פון צוויי און ברייט — פון אַנדערט־האַלבן מעטער. יאַנעק האָט אַריינדערלאַנגט דרענגלעך מיט ברעטער. מיר האָבן פאַרפעסטיקט די ווענט און זיך גענומען לייגן דעם „דאַך". מיר האָבן אַראָפּגעלאָזט די ברעטער דריי פערטל מעטער די טיף און אָנגעשיט פון אויבן אויף זיי — אויף אַזוי פיל, דאָס הייסט — אויף דריי פערטל מעטער — מיט ערד. די איבעריקע ערד האָט מען צעשיט אין דער ברייט פון שטאַל אויף אַ פערטל מעטער די הויך. אונזער „דאַך" האָט צוזאַמען געהאַלטן ביי אַ מעטער די דיק. יאַנעק און די טשאָטקע זענען דערויף געשפּרונגען, געטופּעט מיט די פיס און מיט צופרידנקייט פעסטגעשטעלט, אַז עס איז גוט פאַרמאַסקירט און — גייענדיק אין שטאַל אויבן, דערקענט מען נישט, אַז אונטער דער ערד געפינט זיך אַ חלל. דעם שמאָלן צודעק צום אַריינגאַנג (די ברייט פון אַ מענטש, נאָר צו קאָנען זיך אַראָפּלאָזן) — האָט מען גוט פאַר־מאַסקירט.

אין אָוונט, ווען ס'איז טונקל געוואָרן זענען מיר צוריק אַרויפגעקראָכן אויפן בוידעם. אונזער חברה האָט זיך מיט אונז צעקושט. מיר האָבן זיך געדריקט די הענט און געווונטשן, אַז אויף אַ גוטן אופן זאָלן מיר דערצו נישט דאַרפן אָנקומען!

1־טער אַפּריל:

היינט איז אסתרלס געבורטסטאָג — זי ווערט פּיראונצוואַנציק יאָר. דאַנקן גאָט — דערלעבט! זי פּייערט שוין דעם צווייטן געבורטסטאָג אין באַהעלטעניש. דעם 16־טן מאַי (ל"ג בעומר) ווערט צוויי יאָר זינט אונזער חתונה אין געטאָ. דאָס איז געווען איינע פון די לעצטע שמחות ביי יידן אין אונזער שטאָט. אין דריי חדשים אַרום איז פאַרגעקומען דאָס אומגליק!

פיל מאָל פילן מיר אַ געוויסע סאַטיספאַקציע: מיר האָבן נאָך געהאַט די זכיה, אַז אונזערע מוטערס זאָלן אונז בענטשן פאַר דער חופה (אונזערעביידע פאָטערס האָבן שוין דעמאָלט נישט געלעבט). דאָס איז געווען ווי אַ לעצטע ברכה, ווי אַ געזעגענונג שוין אויף אייביק, עפּעס האָט זיך דעמאָלט שוין פאַרגעפילט.

יאָ, ערשט מיט צוויי יאָר צוריק איז דאָס געשען. איצט פילן מיר זיך שוין ווי זקנים, אַלע פילן מיר זיך אַזוי, כאָטש קיינער פון אונז איז נאָך קיין דרייסיק יאָר נישט אַלט. דער עלטסטער פון אונז, פרוימאַן, איז ערשט נישט לאַנג אַלט געוואָרן ניין און צוואַנציק, איך — זעקס און צוואַנציק, אפרים — צוויי און צוואַנציק, און צפּורהלע — קוים צוואַנציק יאָר. קוניאַק, וועלכער גייט געוויקלט אין לאַכעס, ווי אַן אַלטער בעטלער, האָט דאָ ביים לעצטן באַזוך דערציילט פאַר דער טשאָטקע, אַז ער האָט איצט געענדיקט זעכצן יאָר.

לעצטנס, איז ער ווידער געווען פאַרשטעקט אין יאַנעקס שייער, אין היי. ס'איז אַ רחמנות צו קוקן, קוים וואָס ער גייט אויף די פיס. דאָס האַרץ בלוטיקט צוזעענדיק זיין צושטאַנד. אסתרל האָט אים ווידער אויפגענייט וועש און וואַרעמע שטאָפּענע פּאַנטאָפל. מיר האָבן אים אויך אַראָפּגעשיקט געלט, ער זאָל זיך קויפן אַ פּאָר שיך. די טשאָטקע האָט עס אים איבערגעגעבן. ער איז געווען באַגייסטערט פון דער גוטער קריסטין און ער האָט האַרציק געדאַנקט. ער זאָגט אָבער, אַז שיך קאָן ער נישט און טאָר זיך נישט קויפן. ראשית, האָט ער נישט ווו צו קויפן, והשנית, זיין אָפּגעריסענער הולך — זאָגט ער — ראַטעוועט אים. ווען ער וואָלט געטראָגן נייע שיך, וואָלט ער שוין לאַנג נישט געלעבט. מען וואָלט אים געהרגעט בלויז בכדי צוצוראַבעווען ביי אים די שיך.

ער, קוניאַק, פאַרדאַנקט זיין לעבן אויך די צעריסענע לאַכעס, פּונקט ווי ער פאַרדאַנקט דאָס די לייז. די גרעסטע קעלטן, דערציילט ער פאַר דער טשאָטקען, האָט ער איבערגעהאַלטן אַדאַנק די לייז, וועלכע האָבן אים נישט געלאָזט איינפרירן. ער איז ווינטער אין די גרעסטע פרעסט געשלאָפן, ערגעץ־ווו אין אַ שייער, אָדער אין זיין וואַלד־בונקער. די לייז פרעסן אים אויס שטיקער לייב און זיי לאָזן אים נישט איינשלאָפן. ער מוז זיך כסדר קראַצן און רייסן פון זיך שטיקער הויט. דאָס האָט אין אים אונטערגעהאַלטן די אינערלעכע וואַרעמקייט און אים אָפּגעראַטעוועט פון געפרוירן ווערן.

די טשאָטקען האַלט ער פאַר אַ פריינט. ער פאַרטרויט זיך פאַר איר און דערציילט אַלץ פון האַרץ אַראָפּ. אַנומלט, האָט ער דערציילט, אַז ער טרעפט אָן אויף

נאָך גוטע מענטשן, וואָס העלפן אים. נישט אַלע זענען אַזוי שלעכט. אָט, למשל, האָט מיט אַ קורצער צייט צוריק אייגער, אַ גוטער פּויער, וואָס קאָן שוין מער נישט צוקוקן זיין צער, אים געוואָלט דערהרגענען צוליב רחמנות. ער האָט אים מיט אַ שטעקן געוואָלט דערשלאָגן ביז טויט, ער זאָל זיך מער נישט דאַרפן אַזוי מאַטערן. ער האָט נישט געוואָלט, קוניאַק, און איז פון אים אַנטלאָפן.

די טשאַטקע האָט געלאַכט און נישט געוואָלט גלויבן, אַז דאָס איז געווען פון רחמנות. קוניאַק שווערט זיך ביי אַלעם הייליקן, אַז דאָס איז געווען צוליב רחמנות, נאָר צוליב רחמנות. ער קען אים גוט דעם פּויער, ס'איז געווען פון מיטלייד.

— ווייל גלאַט אַזוי וועלן דערהרגענען, פון דעם לוינט נישט — זאָגט ער — צו דערציילן, דאָס טרעפט מיט אים יעדן טאָג. יעדן טאָג שלעפּן אים פּויערים צום טויט.

***

מיר קאָנען נישט איינרועו. וואָס טוט מען בכדי אים צו העלפן? יעדעס מאָל ווען ער גייט אַוועק — קלאַפּט דאָס האַרץ, ווער ווייסט צי מיר וועלן אים נאָך זען! און אויב עס זאָל חלילה עפּעס געשען מיט אונז — שעמען מיר זיך פאַר אים. די בשורה וואָלט צו אים דערגרייכט, ער וואָלט זיך דעמאָלט דערוווסט וועגן אונזער זיין דאָ און ער וואָלט אונז דאָס זיכער נישט מוחל געווען!

מיר האָבן שוין עטלעכע מאָל געקלערט, אין די נעכט בעת ער איז דאָ אין יאַ־נעקס שייער, זאָלן מיר זיך אַראָפּגנבענען צו אים און אַנבינדן מיט אים אַ קאָנ־טאַקט. ער וואָלט אָבער דעמאָלט גלייך פאַרשטאַנען, אַז מיר באַהאַלטן זיך דאָ אויס און ווידער נאַרן אים, וואָלט געווען נאָך מיאוסער!

אַ, ווי עס גלוסט זיך אים פעסט צו אַרעמען, האַלזן אים און קושן און זיך פאַרבונדן מיט אים שוין אויף שטענדיק! כאָטש טיילן דעם זעלבן גורל, וויאַזוי געפינט מען דערצו אַן עצה?!

5־טער אַפּריל:

היינט באַלד אינדערפרי, ווען די פעלקאָווע איז אַוועקגעגאַנגען אין דאָרף און די טשאַטקע, איז נאָך געבליבן אין בעט, האָבן מיר פּלוצים דערהערט ווי מען קלאַפּט אונטן אין שטוב, אין סופיט, גלייך אונטער אונזער באַהעלטעניש. די טשאַטקע האָט מיט אַ שרעקלעך קול געשריגן, אַז זי חלשט, אַז עס איז איר נישט גוט.

— אַ, יעזוס, זי שטאַרבט, זי גייט אויס! —

מיר זענען שטאַרק דערשראָקן געוואָרן, נישט געוווסט וואָס צו טון. דער טשאַטקעס קלאַפּן ווערט פעסטער:

— יוזשעק — שרייט זי, ווי מיט די לעצטע כוחות — יוזשעק! ראַטעווע! שנעל, שנעלער! איך שטאַרב!

אויף גאַרנישט קוקנדיק בין איך אַרויס פון באַהעלטעניש, אַראָפּגעשפּרונגען פון בוידעם און אַריין אין שטוב. פון אַלע זייטן זענען געווען אָפן די טירן, די־

פענצטער — אויפגעפראַלט. די טשאַטקע שטייט אין מיטן צימער מוטער־נאַקעט.

— וואָס איז? ! — שריי איך אַרויס אין איין אָטעם.

— גאַרנישט — צעלאַכט זיך די טשאַטקע — גאָרנישט, כ׳וויל נאָר יוזשעק זאָל זאָגן, צי כ׳בין אַ שיינע, צי איך האָב אַ שיין לייב, האַ, יוזשעק?

כ׳האָב גענומען שפּרינגען פון איין פענצטער צום צווייטן. ס׳האָט זיך מיר געדאַכט, אַז פון אַלע זייטן האָט מען מיך געזען.

— ניין, ניין — באַרואיקט זי מיך — קיינער זעט נישט. כ׳האָב זיך גוט אַרומגעקוקט פון אַלע זייטן. נו, יוזשעק, כ׳בין שיין?

כ׳האָב זיך קוים אַרויסגעדרייט פון איר און אַרויפגעשפּרונגען אויפן בוידעם. ווען כ׳בין שוין געווען פאַרקלאַפּט אין באַהעלטעניש און נאָך נישט געקאָנט כאַפּן דעם אָטעם, בכדי צו דערציילן פאַר מיין איבערגעשראָקענער חברה, וואָס עס האָט פּאַסירט, קלאַפּט זי שוין ווידער:

— גלופּי, נאַר! יוזשעק איז אַ נאַר!...

מיין חברה וואַרפט זיך אינגאַנצן. ווער ווייסט צי ס׳האָט ווער פון דער־ווייטנס מיך נישט באַמערקט דורך אַ פענצטער. די טשאַטקע הערט אַלץ נישט אויף צו קלאַפּן, שרייען, לאַכן און רופן.

דערווייל איז די פעלקאָווע אָנגעקומען. שטייענדיק אין קיך האָט זי אונטער־געהערט ווי די טשאַטקע רופט מיך. זי איז אַריין אין צימער און טרעפנדיק זי אַ נאַקעטע, האָט זי זיך צעשריגן:

— אַלטע בהמה, אַלט פערד! אַן אַלטע מיט אַ יצר־הרע פון אַ יונג מיידל. שעם זיך אַלטער נאַר!

בכלל פילט זי זיך, די טשאַטקע, לעצטנס ווי אַ יונג מיידל. די האָר האָט זי זיך איבערגעפאַרבט אויף בלאָנד און זי לויפט יעדן טאָג זיך טרעפן מיט דעם „אָר־גאַניסטער” און מיט פראַנעק קוטשאַק פון קאַלושין.

האַלב אַפּריל:

. אין דאָרף קורסירן, דאַכט זיך, ווייטער קלאַנגען וועגן אונז. מיר זענען שטאַרק באַאומרואיקט. די טשאַטקע און יאַנעק לייקענען דאָס אָפּ. מיר האָבן אָבער בולטע באַווייזן, און עס זעט אויס, אַז דאָס מאָל איז עס גאָר ערנסט.

אָנגעהויבן האָט עס זיך נאָך מיט אַ וואָך צוריק. אונזער שכן מאַטשושאַק, וועלכער האָט מיט פּופצן יאָר צוריק פאַרקויפט אַ שטיקל פעלד פעלעקן, האָט זיך איצט מיישב געווען, אַז עס איז געווען אַ מקח־טעות, אַז ער האָט זיך גענאַרט און עס פאַרקויפט פאַר צו ביליק, האָט ער געמאָלדן דער פעלקאָווען, אַז ער האָט חרטה אויפן מקח־וממכר און אַז איצט, פרילינג, נעמט ער דאָס שטיקל פעלד צוריק.

ווען די פעלקאָווע האָט אָנגעהויבן מאַכן געוואַלדן אַז „וואָס הייסט"? זי האָט דאָך אים באַצאָלט און עס געהערט דאָך איר — האָט מאַטשושאַק נישט לאַנג גע־טראַכט און איז ארויס מיט לשון:

— אַזוי וויל איך און פּרווו זיך נאָר אַנטקעגנשטעלן דו יידישע דינסט, דו!

געשריגן האָט ער דאָס הויך. אַז מען האָט געהערט אויף אַ האַלב דאָרף, און ווען די פעלקאָווע, גאָרנישט ענטפערנדיק, האָט זיך אַוועקגערוקט און איז אַריין אין שטוב, איז מאַטשושאַק געוואָרן ביי זיך נאָך פעסטער און גענומען מאַכן געוואַלדן, אַז צענדליקער פויערים האָבן זיך אַזש פאַרזאַמלט:

— איך וועל זי אָנלערנען, אַזאַ געמיין שטיק, אַזאַ יידישער פּאַכאָלעק!*)

אַלע האָבן געלאַכט. עס האָבן אויך מיטגעלאַכט יאַנעק און די טשאַטקע, וועל־כע האָבן אים נאָך אונטערגעגעבן מוט און געריצט קעגן דער פעלקאָווען.

די פעלקאָווע איז אַ דערשראָקענע ארויפגעקומען צו אונז און געפרעגט, וואָס זי האָט צו טון. זי האָט שטאַרק מורא געהאַט פאַר זיין וואָרענען. שפּעטער האָט אונז די טשאַטקע בארויקט, אַז מאַטשושאַק מיינט חלילה נישט אונז, דאָס וואַרפט ער בלויז פאַר דער פעלקאָווען אירע חטאות־נעורים: אַלס מיידל האָט זי געדינט ביי יידן אין שטאָט. מיר וואָלטן אין דעם אפשר געגלויבט און זיך בארויקט, איז אָבער דעם לעצטן זונטיק אונטערגעקומען אַ פרישע געשיכטע פון וועלכער מיר קאָנען נאָך צו זיך נישט קומען:

קוניאַק איז פאַרנאַכט געווען אין דאָרף. אַ באַנדע קליינע שקצימלעך פון וואָל־קע האָבן אים באַמערקט און אָנגעהויבן יאָגן. ער איז אַנטלאָפן און אַזוי לויפנדיק איז ער אַריין צו אונז אין שטוב, אונטן. די שקצימלעך האָבן אים געוואָלט ארויס־שלעפּן, האָט זיי אָבער די טשאַטקע נישט אריינגעלאָזט, אויך די פעלקאָווע איז צו זיי אַרויס מיט אַ בעזים. דאָס קליינוואַרג האָט ארומגערינגלט דאָס הייזל און גענומען אויפפאָדערן די פעלקאָווע, אים אַרויסצוגעבן. זיי וועלן אים אַוועקפירן צו דער פּאָלי־ציי און נישט אויסזאָגן, אַז ער האָט זיך דאָ ביי איר פאַרשטעקט. אויב נישט, גייען זיי רופן זשאַנדאַרמעריע אַהער, וועט זיין ערגער.

---

*) שאַלאַטן־שמש, פאַרקויפטער דינער.

די טשאַטקע און די פּעלקאָווע האָבן געוואָלט זיי אָפּיאָגן פון זיך, זיי האָבן זיך אָבער נישט געקאָנט קיין עצה געבן. דאָס קליינוואַרג האָט געשטורעמט די טיר, די פענצטער און געמאַכט אַזאַ גערודער, אַז אין אַ האַלבער שעה אַרום איז דער הויף פול געווען מיט צענדליקער קינדער, שקצימלעך און שיקסעלעך, קלענערע און גרעסע־רע, וועלכע האָבן געמאַכט געוואַלדן:

— גיב אַרויס די יידן!

— די יידן גיב אַרויס!

— אַלע יידן!

— זשאַנדאַרמעריע קומט באַלד! די פּעלקאָווע באַהאַלט יידן!

— מיר גייען נאָך פּאָליציי!

— אָ, פּאָליציי פּאָרט! פּעלקאָווע, אַרויס די יידן!

ערשט ווען ס'איז פינצטער געוואָרן איז דאָס קליינוואַרג זיך צעגאַנגען און קור־ניאַק איז שנעל אַנטלאָפן.

יאַנעק און די טשאַטקע האָבן אונז באַרואיקט, אַז מיר זאָלן קיין מורא נישט האָבן. ערשטנס, האָבן זיי נישט געמיינט אונז. זיי האָבן געמיינט נאָר קוניאַקן. קינ־דער, זיי קאָנען נישט רעדן, האָבן זיי געשריגן „אַלע יידן”. געמיינט האָבן זיי אָבער בלויז אים און צווייטנס, ס'איז נישט ערנסט. די קינדער האָבן זיך נאָר אַזוי גע־שפּילט, צו דער פּאָליציי וועט עס נישט דערגיין.

ביז היינט זענען מיר נאָך געווען אונטערן איינדרוק פון דער דאָזיקער געשיכ־טע. עס האָט זיך גערדאַכט, אַז אָט־אָט קומט טאַקע די פּאָליציי.

יאַנעק איז אַוועק קיין וואָלקע אויפצוכאַפּן די לעצטע פּליאָטקעס. ער איז צוריקגעקומען אַ פריילעכער. ער האָט אונז דערציילט פּרטים פון דער סאָוויעטישער ווינטער־אָפענסיווע. אויף פרישע עטלעכע הונדערט קילאָמעטער האָבן זיי פאַריאָגט די דייטשן, וועלכע האָבן גרויסע פאַרלוסטן געהאַט. די רוסן זענען שוין אַ שטיק אין פּוילן, שוין הינטער קאָוועל. מען שמועסט, אַז איצט, נאָך אין פרילינג, גרייט זיך אַ פרישע גאָר גרויסע אָפענסיווע. מיר וועלן שוין זיכער באַלד באַפרייט ווערן. פון דער מעשה מיט די שקצימלעך זאָלן מיר זיך אויסלאַכן. ער האָט דערפון גאָרנישט געהערט רעדן. כאָטש שוין אויך גרויסע כלאָפּצעס צווישן זיי, וועלן זיי דאָך נישט וואַגן גיין צו דער פּאָליציי, ווייל אויף זיכער, אַז דאָ געפינען זיך יידן — ווייסט דאָך קיינער נישט. מיר זענען טאַקע געוואָרן אַ ביסל אויפגעהייטערט. אָ, ווי נאָענט שטייט די ישועה! עס האָט זיך אַזש געגלוסט וויינען, וויינען פון האָפנונג. איז דאָס אונז אָבער גיך פאַרשטערט געוואָרן.

דער וואָלקער סאָלטיס האָט היינט אינדערפרי שפּאַצירט אויף דער סטעזשקע ביים אָלשינעם וועלדל אַנטקעגן אונזער וועגטל מיט דער פּעלקאָוועס ברודערן־טאָכ־טער, אַ שוועסטער פון וואַצושן, וועלכע ווילט דאָ אין דאָרף צו גאַסט. מיר האָבן זיי אָבסערווירט און באַמערקט, ווי דער סאָלטיס האָט זיך עטלעכע מאָל אָפּגעשטעלט און געקוקט גלייך צום וועגטל, מיט די אויגן אַרויף צו די שפּאַרעס. אויך דאָס שיקסל האָט נייגעריק געקוקט. זיי האָבן דערביי שטיל, געהיימניספול געשמועסט, ווי זיי וואָלטן זיך סודות איבערגעגעבן. מיר האָבן זיך משער געווען, אַז דאָס דערציילט אים דאָס שיקסל די אַנטדעקונג פון איר ברודער מיט דעם שפּיגעלע, אָדער גאָר האָט עס אפשר אַ שייכות צו דער זונטיקדיקער דראָונג פון די וואָלקער שקצימלעך. ווי עס

זאָל אָבער נישט זיין, ווייסן מיר, אַז דאָס האָט צו טון מיט אונז. אויך נאָך מיר־טאָג, ווען זיי האָבן שאַפּצירט, האָבן זיי זיך ווידער עטלעכע מאָל אָפּגעשטעלט אַנטקעגן אונז און אַהער ארויפגעקוקט. מיר פילן, אַז קיין גוטס באַדייט דאָס נישט, כאָטש אונזערע באַלעבאַטים לאָכן זיך דערפון אויס (אַחוץ די פּעלקאָווע, וועלכע ציטערט און וואָרנט אונז, אַז מיר זאָלן אַנטלויפן צו קוניאַקן אין וואַלד אריין).

יאָ, מיר זעען בולט, אַז דער ענין מיט אונז האָט זיך אויפגעפרישט און דאַכט זיך, אַז גאָר ערנסט.

אָ, ווי עס טוט באַנג. איצט זאָל זיך חס־ושלום עפּעס מאַכן? איצט נאָכן דורכמאַטערן זיך אַזוי לאַנג. איצט, ווען די ישועה שטייט שוין אפשר אַזוי נאָענט?!

27־טער אַפּריל:

זינט עטלעכע טעג בין איך קראַנק און פיל זיך זייער שלעכט. אַ מידקייט איז מיר אויסגעגאָסן אין אַלע איברים און קוים איך באַוועג זיך. אַ היץ שלאָגט צום האַרץ און קאָפּ און גלייכצייטיק שוידערט מיך. חוץ דעם זידט אין מיר דאָס בלוט. איך פיל ווי עס קאָכט און בלעזלט זיך. עס שטראָמט ארויף און אַראָפּ. יעדע פּאָר מינוט גיט אַ זעץ דאָס האַרץ ווי עס וואָלט אויסגעשאָסן. איך האָב שוין מער קיין כוח נישט צו דעם אַלעם. דער קאָפּ הענגט אויף מיר ווי אַ שווערע משא און עפּעס אַ גלייכגילטי־קייט און אַ רעזיגנאַציע שלעפּערט מיך כסדר איין. איך האָב שוין אפילו קיין כוח נישט צו טראַכטן.

מיין חברה איז שטאַרק דערשלאָגן און קוקט אויף מיר מיט אַזעלכע טרויעריקע אויגן, אויך זיי זיצן אָנמעכטיק און רעזיגנירט, ווי זיי וואָלטן דערוואַרט דעם גורל, וואָס רוקט זיך אונטער, וואָס אַמאָל מיט הילכיקערע טריט.

יאָ, אונזער גורל ווערט געחתמעט! מיר זעען דאָס שוין אָפּן.

די לעצטע טעג איז געווען „ווייעלקאַנאָץ*). דאָס דאָרף האָט פריידיק געפיי־ערט די חגא.

דער יובל האָט אָנגעפילט אַלע הייזער. אונזער שכן מאַטשושאַק האָט געהאַט געסט פון וואַרשע. זיין טאָכטער מיט איר מאַן, קאַפּוסטאַ. ביינאַכט, האָבן מיר גע־הערט ווי מען שושקעט זיך הינטער אונזער ווענטל. מען האָט דערקענט די שטימען פון קאַפּוסטען און מאַטשושאַקס עטלעכע טעכטער. זיי זענען שטיל געוואָרן, לאַנג געשטאַנען, נאָכאַמאָל זיך געסודעט, ווידער שטיל געוואָרן און ווידער זיך גענומען שושקען.

אויף צומאָרגנס אינדערפרי האָבן זיי זיך אַלע פאַרזאַמלט ווי אַ דעמאָנסטראַ־ציע הינטערן ווענטל און גלייך גענומען קוקן אין די שפּאַרעס, אָבער אַזוי חוצפּה־דיק, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז זיי לעכערן מיט די בליקן אַדורך די ברעטער. מיר האָבן מורא געקריגן, אַז זיי זאָלן אונז נישט באַמערקן דורך די שפּאַרעס (וועלכע זענען לעצטנס צוריק לויזער געוואָרן). און זיך פאַרוקט אין די ווינקלען.

---

*) פּוילישער פּאַסכאַ.

לאַנג זענען זיי געשטאַנען. ערשט ווען זיי האָבן דערהערט, אַז די פּעלקאָווע עפֿנט די טיר צום אַרויסגיין, האָבן זיי זיך אָפּגעטראָגן.

פֿון דעמאָלט אָן באַמערקן מיר כּסדר, ווער פֿון דאָרף עס גייט פֿאַרביי דורך אונזער הייזל, הויבט די אויגן אַרויף צו די שפּאַרעס. אויך די טשאַטקע און יאַנעק, וועלכע האָבן זיך פֿאַרשטעקט הינטער די ביימער אין וועלדל, בכּדי צו אָבסערווירן די פֿאַרבייגייער — באַשטעטיקן דאָס. זיי זענען שוין מודה, אַז זינט אַ קורצער צייט פֿילן זיי אויך, אַז מיר זענען אַרומגעהילט פֿון פּלאָטקעס, און זיי זענען שוין איצט מסכּים מיט אונז, אַז אויך מאַטשושאַקס דראָען; די געשיכטע מיט די וואָל־קער שקצימלעך און אויך דער געהיימער ראַנדעווו פֿון וואָלקער סאָלטים הינטער אונזער וועגטל ,זענען נישט קיין צופֿעליקייטן.

פֿון נעכטן־אָן וואַרפֿן זיי זיך איינגאַנצן. מיר האָבן זיי דערציילט, וואָס עס האָט פּאַסירט בעת זייער אָפּוועזנהייט.

פֿאַרנאַכט, ווען די פּעלקאָווע און די טשאַטקע זענען אַוועק, יעדע באַזונדער, אין דאָרף און די שטוב אונטן, איז געבליבן אָפֿן, האָבן מיר פּלוצים דערהערט, אַז עס קריכט ווער אויף דער לייטער, אויף אונזער בוידעם אַרויף. מיר האָבן גיך פֿאַר־שטעלט די שפּאַרעס פֿון וועגטל אין בוידעם אַריין און איינגעהאַלטן דעם אָטעם. עט־לעכע מינוט האָט זיך ווער אויבן באַוועגט און עפּעס געזוכט. נאָך אַ נס, וואָס אונ־זער וועגטל איז דאָרט באַוואָרפֿן מיט בינטן שטרוי. באַלד האָט מען געהערט ווי יע־נער קריכט צוריק אַראָפּ. מיר האָבן אַרויסגעקוקט אויפֿן הויף און דערזען, ווי מאַ־טשושאַקס יונגסטע טאָכטער — מאַרישקע — אַ מיידל פֿון ניינצן יאָר, שלייכט זיך אַרויס פֿון פּעדער־הייזל. ווידער האָט זי זיך פֿאַרהאַלטן פֿאַר אונזער וועגטל און אַרויפֿגעקוקט. אין אָוונט איז די טשאַטקע געגאַנגען צו מאַטשושאַקן צו גאַסט. זי האָט געשמועסט מיט מאַרישקען און געפֿילט איר פֿאַרבאָרגענעם, שטעכיקן בליק.

יאַנעק זאָגט, אַז עס איז שלעכט און מען דאַרף אויסקלערן אַן עצה וואָס צו טון. די טשאַטקע בייזערט זיך, אַז מיר זענען אַליין שולדיק, מען האָט אונז זיכער געזען, דורך די שפּאַרעס. די פּעלקאָווע שעלט אונז צוזאַמען מיט דער טשאַטקען, זי זאָגט, אַז נאָר איר אויפֿפֿירונג האָט אַרויסגערופֿן דעם חשד. שרייט די טשאַטקע, אַז שולדיק זענען מיר און די פּעלקאָווע, וואָס קריכט צו אונז אָפּט אויפֿן בוידעם און מאַכט דאָרט געוואַלדן, אַז מען קאָן ווי ווייט הערן.

יאַנעק זאָגט, אַז שולדיק זענען זיי ביידע. ביידע קריכן צופֿיל און ביידע געוואַל־דעווען אַזוי אויבן, אַז ער הערט עס ביי זיך. מען האָט שוין זיכער פֿיל מאָל געהערט, ווי זיי קוויטשען אויפֿן בוידעם און זידלען אונז.

די טשאַטקע האָט אונז היינט דערפֿאַר געמאַכט אַזאַ אַוואַנטורע, אַז יאַנעק איז אַזש אַרויף מיט אַ שטעקן און זי אַראָפּגעטריבן. זי האָט געשריגן, אַז איצט איז אַלץ פֿאַרפֿאַלן און אַ שיינע־ריינע כּפּרה אויף אונז, אדרבה זי וויל טאַקע, אַז מען זאָל אונז שיסן. מיר זענען עס ווערט, זי אַנטלויפֿט שוין און מיט אונז קאָן זיין וואָס עס וויל. דערנאָך איז אַרויפֿגעקומען די פּעלקאָווע. זי האָט געזאָגט, אַז אין דאָרף ווייסט מען זיכער פֿון אונז, ווייל די טשאַטקע קלאַפּט צו אונז אַרויף מיט אַ שטעקן אין סו־פּיט אַריין און רופֿט אונז. עס האָט דאָס זיכער ווער באַמערקט. אָבער זי, די פּעל־קאָווע, וויל דערפֿון נישט ליידן, זי איז נאָך יונג און וויל נאָך לעבן. צוליב אונז וועט זי זיך נישט לאָזן שיסן. מיר מוזן שוין תּיכּף אַוועק פֿון דאַנען. זי האָט זיך אַזוי הויך

צעוויינט, אַז יאַנעק איז ווידער אַרויף און זי מיט קראַפּט אַראָפּגעוואָרפֿן.

איצט וויינט זי אונטן אין שטוב און זידלט זיך מיט דער טשאָטקען. זיי מאַכן אַזעלכע געוואַלדן. אַז יאַנעק איז אַזש ווילד. ער שרייט, אַז ער וועט זיי ביידע, צו־זאַמען מיט אונז, אַרויסטרייבן און אונטערצינדן די גאַנצע כאַלופּע. איינמאָל פֿאַר אַלע מאָל זאָל עס זיך ענדיקן. ער האָט דאָס אַלץ שוין איבערגענוג.

מיר מישט זיך דער קאָפּ און עס שווינדלט מיר פֿאַר די אויגן. עס דאַכט זיך מיר, אַז איך זע שוין ווי די כאַלופּע ברענט און מיר שוועבן אין דער לופֿטן, ווי צו אַ תהום. אויך מיין חברה זיצט ווי פֿאַרשטיינערט און גלאָצט מיט די אויגן.

עס שטורעמט אין דרויסן אַרום אונז. מאָדנע קולות דערגרייכן ווי פֿון אָפּגרונט אַרויס, גרויסע, גרויסע לאַפּעס שטרעקן זיך פֿון אַלע זייטן. וואָס אַ מינוט דערנענ־טערן זיי זיך מער, מען זעט זיי שוין אויפֿן בוידעם, זיי כאַפּן אונז שוין אַרום, אָט־אָט שניידן זיי זיך איין אין אונזערע העלדזער — דערשטיקט צו ווערן!

2־טער מײַ:

מיר האָבן לעצטנס איבערגעלעבט עטלעכע שטורעמדיקע טעג. און עס גלויבט זיך עפּעס נישט, אַז מיר לעבן נאָך. דאָס גאַנצע דאָרף האָט געקאָכט מיט אונז. מיר זענען שוין מער נישט ביי דער פּעלקאָווע אויפן בוידעם. אונזער באַהעלטעניש אויבן איז אַנטדעקט געוואָרן. שוין דעם צווייטן טאָג געפינען מיר זיך אין גרוב ביי יאַנעקן אין שטאַל.

דאָס פּאַרגעפיל האָט אונז נישט גענאַרט.

דעם 28־טן אַפּריל אין אָוונט, האָבן מיר געהערט געשרייען און געוואַלדן לעבן מאַטשושאַקס כאַלופּע. מען האָט דערקענט צווישן אַנדערע אויך דער פּעלקאָוועס קוויטשנדיקע שטימע. כאָטש גענוי וועגן וואָס עס האַנדלט זיך, האָט מען נישט געקאָנט הערן, האָבן מיר זיך דאָך אָריענטירט, אַז עס איז אַ פּאַרזעצונג פון דער מחלוקה וועגן שטיקל פּעלד, וואָס מאַטשושאַק רייסט אָפּ פון דער פּעלקאָווען. די הערצער האָבן אונז גענומען קלאַפּן. עס האָט זיך געדאַכט, אַז דאָרט צינדט זיך עפּעס אַ פייער, וואָס אָט־אָט, צעפלאַקערט עס זיך, דערגענטערט זיך אַהער און וועט אונז איינשלינגען. די געוואַלדן האָבן אַזוי אָנגעהאַלטן עטלעכע שעה און האָבן זיך אַהערגעטראָגן ווי אַ בלינדער, שטורעמדיקער אָנזאָג. ס'איז געווען אַ מיש־מאַש פון ווילדע, טעמפּע קולות און שאַרפע מח־לעכערנדיקע געשרייען. אונטן, אין שטוב איז געווען טויט־שטיל. אַפּנים, אַז אויך די טשאַטקע האָט אַנטיילגענומען דאָרט אין צו־זאַמענלויף.

אַ גאַנצע נאַכט דערנאָך האָבן מיר שוין נישט געקאָנט שלאָפן. מען האָט גע־פילט, אַז עס איז שלעכט, אַז עס האָט פּאַסירט דאָס אויסטערלישסטע פאַר וועלכן מיר שרעקן זיך כסדר. באַלד פאַרטאָג האָבן פרישע געשרייען זיך גענומען טראָגן צו אונז. דאָס מאָל פון שטוב, אונטן, און מיר האָבן שוין דייטלעך געהערט ווי יאַנעק שעלט און זידלט די פּעלקאָווע, אַז נאָר זי איז שולדיק, אַז „איבער איר איז אַלץ אַנטדעקט געוואָרן". זי האָט נישט געדאַרפט אַרויסרופן די אַוואַנטורע מיט מאַ־טשושאַקן. זי האָט געדאַרפט פאַרבייגן די עולה, וואָס ער טוט איר און נישט רע־אַגירן דערויף. זי האָט אַרויסגערופן דעם וואָלף פון וואַלד און איצט —

— איצט — האָט יאַנעק געשריגן — איז ביטער, שלעכט, פאַרפאַלן. שוין נישטאָ וואָס צו מאַכן. באַלד קאָן פּאָליציי קומען!

מיר האָבן דערפילט ווי אַן אָפּגרונט וואָלט זיך מיטאַמאָל געעפנט אונטער אונז. אַ קאַלטער שוויים האָט גענומען שלאָגן פון אונזערע בלאַסע געזיכטער. אסתרל און צפורהלע האָבן איינגעגראָבן די נעגל אין די באַקן. אַ נעפּל האָט מיר פאַרגאָסן די אויגן.

אויפן בוידעם האָט זיך גענומען רירן. די טשאַטקע האָט אָנגעקלאַפּט. זי האָט זיך איינגאַנצן געוואָרפן.

— שלעכט, שלעכט! — האָט זי געזאָגט — שלעכט! די פּעלקאָווע האָט נעכטן ביינאַכט געדראָט מאַטשושאַקן, אַז זי וועט גיין צו זשאַנדאַרמעריע אים מסרן,

אַז ער האָלט נישט־פאַררעגיסטרירטע חזרים. מאַטשושאַק האָט דאָן אויסגעשריגן פּאָר אַלע — עס איז דערביי געווען אַ האַלב דאָרף — אַז אויבן, ביי דער פּעלקאָווע אויפן בוידעם, זיצן יידן און אַז מאָרגן וועלן זיי ברענען צוזאַמען מיט דער פּעלקאָווען און דער גאַנצער כאַלופּע. ער אַליין וועט גיין צו דער זשאַנדאַרמעריע און זיי אַהער אַראָפּברענגען, אַליין וועט ער זיי ווייזן ווו די יידן זענען פאַרשטעקט.

יאַנעק איז אַרויפגעקומען און געפרעגט, וואָס מיר טראַכטן צו טון.

— איצט צו אַנטלויפן — ראָט ער אונז נישט, ווייל מען וועט אונז גלייך כאַפּן. די פּויערים אַליין וועלן אונז פאַרהאַלטן און איבערגעבן. מעגלעך, אַז פון דאָרף איז שוין ווער אַוועק מסרן, פון בוידעם מוזן מיר דעריבער תיכף אַראָפּ, ווייל אַ ליאַדע מינוט קאָן די זשאַנדאַרמעריע אָנקומען און זיי וועלן גלייך אויבן זוכן. אַזוי ווי מיר טאָרן זיך איצט אין מיטן העלן טאָג נישט ווייזן אויפן דאָרף, וואָלט דאָס בעסטע — האַלט ער — געווען אַצינד זיך צו פאַרשטעקן אונטן, אין שטוב, אין אונ־זער אַלט באַהעלטעניש, הינטער דער טאָפּלטער וואַנט, און אויב דער היינטיקער טאָג וועט אַדורך בשלום, וועט מען אין אָונט, ווען אין דרויסן וועט טונקל ווערן, ווייטער קלערן.

יאַנעק און די טשאַטקע זענען אַראָפּ און מיר האָבן גיך גענומען צעלייגן דאָס ווענטל; צעוואָרפן דאָס שטרוי אונטער זיך, אַרויסגעקליבן די סימנים פון אַ מענטש־לעכער „דירה", דעם פּלאַץ האָט מען פאַרוואָרפן מיט היי און —

אין אַ האַלבער שעה אַרום, האָבן מיר זיך שוין צוריק געפונען הינטער דער וואַנט אין שטוב.

אין שטוב איז מאָדנע שטיל. קיינער פון די בני־בית איז נישטאָ, נישטאָ אפילו ווער עס זאָל פאַרזומען די לעצטע שפּורן נאָך אונז אויפן בוידעם און דאָ אין שטוב באַהענגען די וואַנט מיט מלבושים, פאַרקלעבן דאָס טירל מיט טאַפּעטן און צורוקן אויף דעם פּלאַץ דאָס בעט. ס'איז שטיל, אַז מען הערט אַזש דאָס זשומען פון די פליגן אין שטוב און אין קיך און די אָפּקלאַנגען פון אַלע פיר זייטן אין דאָרף.

מיר שטייען מיט זעצנדיקע הערצער, די שטערנס אָנגעלענט אויפן ווענטל. אין מוח קלאַפּט. די פּיס ברעכן זיך, אָט־אָט צום פאַלן. קיינער איז נישטאָ, קלאָר, זיי זענען זיך צעלאָפן אין דערוואַרטונג אויף דעם שרעקלעכסטן וואָס קאָן יעדע מינוט, יעדע רגע אָנקומען. ווער ווייסט, מעגלעך זיי פאָרן שוין! מעגלעך, זיי זענען שוין אין דאָרף!

די מינוטן ציען זיך ווי לאַנגע שעהן, די שעהן, ווי יאָרן. אפרים פילט, אַז ער וועט חלשן, ער מוז האָבן אַביסל לופט, ער קאָן לענגער נישט שטיין. די פּיס זענען שוין נישט געוווינט צו שטיין. אויך אונטער מיר ברעכן זיי זיך. אסתרל און צפּורה־לע סאַפּען שווער. אַ שווערע מידקייט ציט זיי צו דער ערד. אין שמאָלן באַהעלטעניש איז קוים דאָ אָרט צו שטיין. אויך באַוועגן מיט די הענט איז אוממעגלעך, מיר זענען איינגעפּרעסט צווישן די צוויי ווענטלעך. פרוימאַנען דרייט אין בויך. מיר פילן, אַז מיר גייען אויס!

עס דערהערן זיך קולות פון דערווייטנס. דאַכט זיך, אַ בהלה! אויפן מוח פאַלן האַמערס, די הערצער שטייען שיר אָפּ, עס פעלט אויס אָטעם.

טריט דערנענטערן זיך צו אונזער הייזל, אָבער איינצעלנע. מיר דערקענען, אַז עס איז די פּעלקאָווע. זי קומט אַריין, דרייט זיך אין קיך, זי זיפצט, דרייט זיך אַהין

און צוריק, אריין און ארויס. זי קומט ווידער אריין אין שטוב און הייסט אונז עפע־נען דאָס טירל. זי איז שטאַרק איבערגעשראָקן.

— אין דאָרף — זאָגט זי — איז עפּעס צו שטיל, ווער ווייסט וואָס עס גרייט זיך. מענטשן מיידן זי אויס, פון אומעטום קוקט מען איר נאָך מיט פאַרדאַכט. זי האָט דאָס געפיל, אַז עס איז אַ שטילקייט פאַר אַ שטורעם, וואָס קומט אַ ליאַדע מי־נוט אָן. זי פאַרענטפערט זיך, אַז זי איז נישט שולדיק, פון איר האָט זיך דאָס קיינער נישט דערוווּסט. זיי ווייסן דאָס שוין פון לאַנג, זיכער פון דער טשאַטקען, פון איר אויפפירונג און עס איז נאָך אפשר גלייכער, אַז מען שפּילט אין אָפענע קאָרטן. די סודות וואָלטן דאָך סיי־ווי געבראַכט פּאָליציי צו אונז און זיי וואָלטן אונז גלייך געכאַפּט אויפן בוידעם. דאָ, הינטער דער וואַנט, וועלן זיי אונז אפשר נישט געפינען און — זאָל נאָר ווערן נאַכט!

— אָ, זיי, די סוואָלאָטשעס, יאַנעק און די טשאַטקע, זענען נישטאָ, זיי האָבן זיך אָפּגעטראָגן און זענען פאַרשווּנדן פון דאָרף. וואָס אַרט עס זיי, אַז מען וועט אונז שיסן?

— אָ, שלעכט, שלעכט! ביטער!

די פעלקאָווע פאַרקלעבט גיך דאָס טירל, רוקט צו דאָס בעט, פאַרעט זיך אויפן בוידעם און פאַרשווינדט פון שטוב ארויס.

***

אין אָוונט זענען געקומען יאַנעק און די טשאַטקע. יאַנעק זאָגט, אַז צו אים אין גרוב אין דער שטאַל, קאָן מען נישט אריין, ווייל דער גרוב איז פול מיט פריש־אָנגעקומען וואַסער. מען זאָל גיין אין דער פעלקאָוועס קעלער אין שייער. דער קעלער איז אפילו נישט פאַרמאַסקירט, נאָר מען קאָן אים פאַרוואַרפן מיט שטרוי און האָלץ. די פעלקאָווע זאָגט אָבער, אַז יעדער פּאָליציאַנט אין דעם געגנט קען דעם דאָזיקן קעלער. ביי יעדער גנבה קומען זיי דאָס ערשטע אין אים זוכן און דאָס איז קיין באַ־העלטעניש נישט. בעסער איז, אַז מיר זאָלן אַנטלויפן אין וואַלד אריין.

טענהט אָבער יאַנעק, אַז די פעלקאָווע איז אַ בהמה, באַלד דעם ערשטן טאָג וועלן די פּויערים אונז כאַפּן און איבערגעבן צו די דייטשן, זיי וועלן אונז שלאָגן, וועלן מיר אַלץ דערציילן. מיר וועלן פאַרשיטן אויך זיי — די פעלקאָווען, אים און די טשאַטקען.

— ניין, מען טאָר אונז נישט ארויסלאָזן!

די פעלקאָווע איז מסכים אונז אריינצולאָזן צו איר אין סטאָדאָלע־קעלער, נאָר זי גייט אַוועק אין אַן אַנדער דאָרף שלאָפן. אין שטוב בלייבט זי נישט!

***

אין אַ שעה אַרום, ווען אין דרויסן איז שוין געווען גוט פינצטער, האָט מען אונז אַראָפּגעפירט אין קעלער אריין. די פעלקאָווע איז טאַקע באַלד אַוועק. אויך יאַ־נעק מיט דער טשאַטקען האָבן זיך גלייך אָפּגעטראָגן און די שטוב איז געבליבן ליי־דיק. מיר ליגן אין אַ פינצטערן לאָך אויף אַ קופּע קאַרטאָפל. עס עיפּושט מיט פאַר־

פּוילטקייט. די מייז שפּרינגען איבער די קעפּ. מיר זענען אינגאַנצן דערשלאָגן. אסתרל און צפּורהלע קרעכצן, אפרים איז ווי באַטויבט. פרוימאַן שרעקט זיך, אַז יאַ־נעק זאָל אַמאָל נישט קומען אין מיטן דער נאַכט מיט עטלעכע זיינע פריינט, אונז מיט העק דערהרגענען און אין דער שטיל אונז באַגראָבן, בכדי אַלץ צו פאַרוימען.

„ניין, ער וועט עס נישט טון. ער וועט מורא האָבן דאָס וועמען צו פאַרטרויען און ער אַליין מיינט, אַז יעדער פון אונז האָט ביי זיך געווער".

„אָבער וואָס טוט מען"?

„אפשר טאַקע אַנטלויפן?".

„אָבער וווהין"? מיר קענען נישט די געגנט און נישט די מענטשן. נישטאָ אפילו ווו אויף עטלעכע שעה זיך צו באַהאַלטן.

„וואָלט כאָטש קוניאַק געווען!".

מיר נעמען אויסרעכענען אַלע שכנים, אַלע איינוווינער פון דאָרף, אפשר וועט אונז ווער אַריינלאָזן פאַר געלט כאָטש אויף עטלעכע טעג.

אסתרל האַלט, אַז עס איז אַ מורא צו גיין צו די פּויערים זוכן אַן אָרט, זיי וועלן אונז נאָך פאַרהאַלטן און איבערגעבן צו דער פּאָליציי. אין בעסטן פאַל, וועלן זיי אונז נישט אַריינלאָזן און ס'וועט זיין נאָך ערגער: יענע וועלן דאָס באַלד צע־פּלוישן איבערן גאַנצן דאָרף און ס'וועט ווערן נאָך מער טומל ארום אונז.

יאָ, נאָר איין פּויער איז דאָ אין דאָרף, נישט ווייט פון אונז, אונזער שכן וואַצעק. ער זעט אויס צו זיין אַן אָרנטלעכער און אַ בעל־סוד. אויב אפילו ער וועט אונז נישט אַריינלאָזן, אָבער דערציילן וועט ער פאַר קיינעם נישט, און פאַרהאַלטן אונז — אוודאי נישט. צו אים קאָן מען ריזיקירן, גיין אים פאָרשלאָגן, אַז ער זאָל אונז כאָטש אויף עטלעכע טעג, ווו עס איז, פאַרשטעקן. ער איז אַ גרויסער אָרימאַן, פאַר אַ ביסל געלט, וועט ער אונז אפשר באַהאַלטן.

מיט אים צוזאַמען אין איין שטוב וווינט אָבער פאַלטין, מאַטשושאַקס איידעם. זיין ווייב, די פאַלטינאָווע, מאַטשושאַקס טאָכטער, האָט זיך באַטייליקט אין דער זידלעריי מיט דער פעלקאָווען. זי האָט אויך צוזאַמען מיט דעם פאָטער געשריגן וועגן די זשידעס ביי איר אויפן בוידעם.

אפרים זאָגט, אַז עס איז אַ מורא אהין צו גיין. מען טאָר נישט איינשטעלן. פאַלטין קאָן אונז נאָך טאַקע פאַרהאַלטן.

אַ האַלבע שעה זענען מיר אַזוי געלעגן ווי פאַרגליווערט, פאַרשטיינערט און נישט געוווּסט וואָס צו טון.

פּלוצים בין איך אויפגעשפּרונגען:

— איך גיי, איך גיי צו וואַצעקן!

די חברה האָט אָנגעהויבן ציטערן. אסתרל און צפּורהלע כאַפּן מיך ארום, זיי נעמען וויינען.

איך באַרואיק זיי, איך אַפּעליר צום שכל:

— דאָ בלייבן, הייסט אָפּוואַרטן דעם טויט, פרייוויליק זיך אים איבערגעבן; אַנטלויפן סתם, הייסט אַנטקעגנגיין דעם טויט אין פנים אריין. מען מוז כאָטש רי־זיקירן, זוכן רעטונג, אפשר וועט וואַצעק פאָרט העלפן, איך וועל פאַר אים וויינען און בעטן. ער איז דאָך אַ גרויסער אָרימאַן, די קינדער זיינע זענען קראַנק. איך וועל אים העלפן זיי ראַטעווען.

אסתרל נעמט ספּאַזמירן. זי רייסט זיך די האָר פון קאָפּ:

— ניין, זי וועט מיך נישט לאָזן גיין! זי וועט נישט לאָזן איך זאָל אַליין גיין! אויב גיין, איז צוזאַמען מיט איר! זי גייט מיט!

מיר האָבן זיך בײדע צעקושט מיט דער חברה. איך האָב גענומען דעם רע־וואָלווער אין קעשענע, אָפּגעדעקט דעם צודעק פון קעלער און בײדע זענען מיר אַרויס.

***

די נאַכט איז געווען אַ ליכטיקע, די פעלדער זענען נאָך געווען איינ־געהילט אין שניי, וואָס האָט באַלויכטן דעם אַרום. מיר קוקן פאַר זיך: דאָס דאָרף ליגט אַזוי נידעריק. די הייזלעך טוליען זיך אין איין מאַסע צו דער ערד, די פענצטער פאַרהאַנגען, פאַרלאָשן, ווי זיי וואָלטן געדרימלט. נאָר פון איינצלנע כאַטקעס לייכט זיך נאָך אַרויס. עס זעט איצט אויס קרוב האַלבע־נאַכט.

מיר נעמען זיך אין אַ זייט, אויסצומיידן די שכנישע הייזלעך. מיר ווילן דורכשניידן דאָס אָלשינע וועלדל, בכדי אַרויסצוקומען גלייך ביי דער טיר פון וואַ־צעקס כאַלופּע, וועלכע איז אונז באַקאַנט פון די געהערטע שילדערונגען. זי איז פון אויסנווייניק ווייס געקאַלכט. אויסער דעם דאַרף פאַר דער טיר הענגען אַ שילדל מיט וואַצעקס נאָמען.

מיר שטעלן די ערשטע טריט אַריין אין וועלדל, די טרוקענע לופט פאַלט אויף אונז ווי אַ מאַסע און וויקלט אונז אַרום. אסתרל נעמט טיף אָטעמען, קורץ, אָפּגע־האַקט און אַזוי שווער. זי קאָן נישט אַריינציען אַזוי פיל לופט מיטאַמאָל. דאָס האַרץ קלאַפּט ביי איר, אַז איך הער עס אַזש, און אין קאָפּ מישט זיך איר. אויך איך פיל זיך ווי שיכור, איך וואַקל זיך, קוים וואָס די פיס טראָגן מיך, עס שווינדלט מיר פאַר די אויגן. מיר שטעלן נאָך עטלעכע טריט, אסתרל קאָן ווייטער נישט גיין, די פיס ווילן איר מער נישט דינען, אויך שטיין לענגער קאָן זי נישט. אַרום איז נאָר שניי. נישטאָ וווּ זיך צו זעצן. זי לענט זיך אָן אין אַ בוים. איך האַלט זי אונטער.

אין עטלעכע מינוטן אַרום האָבן מיר ווייטער גענומען גיין. זי ווערט ווידער מיד. מער קאָן זי שוין בשום אופן נישט גיין. זי וויינט, אַז זי האָט מער קיין כוח נישט און אַז זי וויל שוין צוריק. זי פילט, אַז זי מוז זיך אויסציען, מער דאַרף זי גאָרנישט, זי דאַרף נאָר ליגן. יאָ, זי וויל צוריק, זאָל שוין זיין, וואָס עס האָט צו זיין, ניין, זי קאָן מער נישט!

מיר פּרוּוון צוריקגיין — זי קאָן נישט. זי דאַרף זיך אָפּרוען כאָטש צען מינוט!

איך האָב אויסגעזוכט אַ פּיען פון אַן אָפּגעזעגטן בוים, אַראָפּגעשאַרט פון אויבן דעם שניי, איך האָב זי צוגעטראָגן און אַוועקגעזעצט.

פון נישט ווייט, פון אַ פענצטער, זעט זיך ליכט. איך שאַר זיך אַרויס פון צווישן די ביימער — אַ ווייס געקאַלכטע כאַלופּע. זיכער וואַצעקס! איך צעקוש זיך מיט אסתרלן, ציִ אַרויס דעם רעוואָלווער פון קעשענע, קאָנטראָליר די אָנגעלאָדנ־קייט און מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ שאַר איך זיך אַרויס פון וועלדל. איך דערנענטער זיך צום פענצטער: די שטוב איז באַלויכטן. איך פאַרגנבע זיך אין אַ זייט און קוק אַריין.

ביי דעם אויוון זיצט א פויער פון א יאָר פערציק און וואַרעמט זיך. אין אַ בעט דערלעבן ליגט אַ באָבע מיט עטלעכע קינדער און שמועסט געמיטלעך מיט די שכנים פון אַנדערן בעט — אויך אַ פויער מיט אַ באָבע. אין דריטן בעט שלאָפן עטלעכע קינדער. אין שטוב הערשט אַ געמיטלעכע שטימונג. אויפן טיש׳ ברענט אַ נאַפט־לעמפּל. דער פויער ביים אויוון, וועלכער איז שוין האַלב־אויסגעטון, גרייט צו גיין שלאָפן, רויכערט אַ פּאַפּיראָסל און העלפט מיט די שטוב־מענטשן אין שמועס. ער שמייכלט צו צו די וויצן פון צווייטן פויער אין בעט.

איך ווייס נישט וועלכער עס איז וואַצעק און וועלכער פּאַלטין. איך קאָנטראָליר דאָס שילדל ביי דער טיר. יאָ, דאָס איז זיכער וואַצעקס כאַלופּע. אַ ווײַלע פאַרטראַכט איך זיך, דאָס האַרץ זעצט, נאָר אָפּצושטיין. אין גדאַנק טראַכט איך נאָכאַמאָל איבער דעם פּלאַן ווי אַזוי צו רעדן מיט וואַצעקן און —

איך האָב געגעבן עטלעכע קלאַפּ אין פענצטער.

— ווער איז? — האָבן זיך אַלע אין שטוב דערשראָקן.

איך וויל עפּעס זאָגן און קאָן נישט. דאָס מויל, שוין אָפּגעוווינט פון רעדן העבער, איז מיר געווען פאַרטרוקנט, ווי צוגעקלעבט און כ׳האָב אַ פּאָר ווערטער נישט געקאָנט אַרויסברענגען. מיט די לעצטע כוחות קוועטש איך אַרויס:

— וואַצעק!

עס קומט אַרויס ווי פון אַ הוילן פאַס, ווי פון אַ קבר אַרויס.

די מענטשן אין שטוב דערשרעקן זיך נאָך מער. איך זע, ווי זיי נעמען ציטערן.

איך נעם צוזאַמען די כוחות און דאָס ביסל מוט און רוף נאָך אַמאָל:

— וואַצעק!

— ווער איז? — שרייט אַ באָבע אַרויס פון בעט.

— אַן אייגענער! — ענטפער איך, נישט מיט מיין קול.

— ווער איז, וואָס?! — אַלע אין די בעטן זענען אויפגעשפּרונגען.

— גאָרנישט, גאָרנישט, אַן אייגענער — קוועטש איך פון זיך ווייטער — איך דאַרף עפּעס רעדן מיט וואַצעקן! — איך דערקען נישט מיין שטימע.

— אָלאַ באָגאַ! — צעקלאָגט זיך אַ פויערטע אין בעט.

איך האָב מורא, עס זאָל נישט ווערן קיין גערודער, בארואיק איך זיי:

— ס׳איז גאָרנישט, שרעקט אייך נישט, עפנט.

איך דערנענטער זיך צו דער טיר און נעם לייכט קלאַפּן.

נאָך עטלעכע מינוט האָט מען געעפנט. ס׳בלייבט פאַר מיר שטיין אַ ברייט־פּלייציקער, געזונטער פויער מיט געזונטע אָרעמס. ער מעסט מיך אָפּ מיט אַ בליק. דערזעענדיק דעם רעוואָלווער, הויבט ער אָן בעטן:

— פּאַניע, מיר זענען אומשולדיקע מענטשן, האָב רחמנות!

— עס איז גאָרנישט — זאָג איך אים — ער דאַרף קיין מורא נישט האָבן. איך וועל זיי חלילה גאָרנישט טון, כ׳דאַרף נאָר וויסן ווי אַזוי ער הייסט.

— פּאַלטין — זאָגט ער אַרויס — זיין שטימע ציטערט.

איך דערנענטער זיך צו אים און כ׳בעט, אַז ער זאָל דאָרט אין שטוב באַרואיקן די ווייבער. עס וועט זיי קיין שלעכטס נישט געשען. איך דאַרף נאָר וואַצעקן. כ׳דאַרף מיט אים אַ פּאָר ווערטער רעדן. זאָל ער אים אַרויסשיקן!

פּאַלטינס קול ציטערט:

— וויפל מאָן זענט איר דאָ ? — פרעגט ער.

— מיר זענען אַ גרופּע אין וועלדל — זאָג איך אים.

ער איז אריין אין שטוב. איך גיי צוריק צום פענצטער. איך הער ווי ער דער־ציילט דאָרט בסוד, אַז דאָס איז אַ גרופּע יידישע פּאַרטיזאַנער. זיי ווילן רעדן מיט וואַצעקן.

וואַצעקס פרוי אין בעט הויבט זיך אָן שלאָגן מיט די פויסטן אין קאָפּ:

— ניין, ניין, וואַצעק, האָב רחמנות! גיי נישט! האָב רחמנות!

וואַצעק זיצט אַ צעטומלטער. ער קראַצט זיך אין קאָפּ.

— גיי נישט! — כאַפּט אים ארום דאָס ווייב, זי נעמט אים קושן,

— אָ, יעזוס, דערבאַרעם זיך!

וואַצעק וויל אראָפּלאָזן די פיס. דאָס ווייב לויפט אראָפּ פון בעט. דאָס העמד פאַלט איר אראָפּ פון די אַקסלען:

— אָ, יעזוס, האָב רחמנות, גיי נישט! כ׳וועל נישט לאָזן!

זי ציטערט מיטן גאַנצן קערפּער.

איך רוף נאָך אַמאָל ארויס פּאַלטינען, כ׳בעט אים, אַז ער זאָל זיי באַרואיקן.

— פאַניע, דערבאַרעם זיך! — בעט ער — איך האָב קליינע קינדער!

ער גייט אריין און קומט צוריק, אַז עס איז נישטאָ וואָס צו רעדן. וואַצעק וועט נישט אַרויסקומען. אויב איך וויל, זאָל איך אַריינגיין אין שטוב.

איך בין הינטער אים געגאַנגען און בין געבליבן שטיין אין דער טיר מיט דעם אויסגעשטרעקטן רעוואָלווער אין האַנט. אַ וואַרעמקייט שטראָמט מיר אין פּנים אַנטקעגן.

די וואַצקאָווע, אַ יונגע פּויערטע פון קנאַפּע דרייסיק, צאַפּלט אינגאַנצן. אַ כמעט נאַקעטע נעמט זי קניען פאַר דעם הייליקן בילד און ברעכט זיך די הענט. די אַנדערע אין די בעטן וואַרפן זיך.

איך שטעל עטלעכע טריט צו דער וואַצקאָווען.

— פּאַני, — זאָג איך — באַרואיק זיך. כ׳וועל אייך חלילה קיין שלעכטס נישט טון.

זי שטעלט זיך אויף, פאַלט אויף מיר ארויף, נעמט מיר קושן אין די הענט.

— פאַניע, דערבאַרעם זיך!

ס׳איז מיר געוואָרן אומהיימלעך. איך נעם זי צערטלען איבער די צעלאָזענע בלאָנדע האָר. איבער די אַקסלען:

— פּאַני, גיי אין בעט. ס׳וועט אים חלילה גאָרנישט פּאַסירן.

כ׳האָב זי קוים איינגענומען. זי איז צוריק אריין אין בעט.

איך בעט, אַז וואַצעק זאָל מיט מיר אַרויסגיין נאָר אויף עטלעכע מינוט אין פעדער־הייזל אריין, כ׳מוז מיט אים כאָטש עטלעכע ווערטער רעדן בסוד.

— פאַניע — נעמט וואַצעק בעטן — האָב רחמנות! ניין, כ׳גיי נישט! — נעמט ער מיטאַמאָל פאַרצווייפלט שרייען — הרגע מיך, ווען דו ווילסט, דאָ אין בעט, אַרויס גיי איך נישט! ניין, כ׳גיי נישט! הרגע מיך דאָ!

די פרויען ספּאַזמירן, די קינדער נעמען קלאָגן.

— אָבער נאָר אויף עטלעכע מינוט. אַ סוד האָב איך פאַר דיר.

— ניין. כ׳וויל דאָ הערן! אַרויס גיי איך נישט!

נישט האָבנדיק קיין עצה, האָב איך אים דערציילט דעם סוד, אַז אַלע זאָלן הערן:

— מיר זענען אַ גרופּע יידישע פּאַרטיזאַנער, מיר האָבן באַקומען אַ באַפעל זיך אַדורכצוברייסן דורך דעם פראָנט אויף מזרח, קיין רוסלאַנד. עס האָט אונז ווער געגעבן זיין נאָמען, אַז ביי אים אין סטאָדאָלע קאָן מען איין נאַכט איבערנעכטיקן. פאַרטאָג גייען מיר ווייטער.

— מיר האָבן דאָך נישט ווו, מיר האָבן דאָך נישט קיין סטאָדאָלע — בעט זיך וואַצעק.

פּאַלטין לייגט פאָר, אַז מיר זאָלן זיך אריינגנבענען צו דער פעלקאָווען אין סטאָדאָלע. ער נעמט מיר אויסמשלן ווו זי געפינט זיך און אויב איך וויל, קאָן ער אונז דאָרט צופירן.

— ניין, אַ דאַנק, מיר וועלן שוין גיין ווייטער, אין נאָענטסטן דאָרף. אויך דאָרט האָבן מיר עטלעכע אדרעסן פון ערטער ווו מען קאָן איבערשלאָפן.

די פּויערים ווערן צופרידן, אויך די ווייבער און קינדער באַרואיקן זיך.

איך בעט אַ טרונק וואַסער. פּאַלטין דערלאַנגט מיר העפלעך. ער פרעגט צי כ'וויל אפשר טיי טרינקען. ער איז מיר גרייט צו דינען.

— דרייען זיך עפּעס יידן ביי אייך אין דאָרף? — פרעג איך פּלוצים.

— ניין — ענטפערן אַלע מיטאַמאָל, — ניין!

— יאָ, איינער — זאָגט די פּאַלטינאָווע פון בעט ארויס — איינער דרייט זיך אין אונזערע דערפער, קוניאַק הייסט ער.

— קאָן מען אים זען? — פרעג איך.

— אָ, ניין, פּאַניע! — מיר ווייסן נישט ווו ער איז, ווו ער וווינט. ער קומט נאָר אַהער פון צייט צו צייט און פאַרשווינדט ווידער, מען זאָגט, אַז ער געפינט זיך אין די ווישניעווער וועלדער.

— און פון אַנדערע יידן אין דעם דאָרף אָדער געגנט, ווייסט איר נישט? מיר וואָלטן זיך זייער געוואָלט זען מיט יידן!

— מער קיין יידן געפינען זיך נישט אין אונזערע מקומות — זאָגט ברייט פּאַלטין.

— אפשר יאָ? דערמאָנט אייך. איך בין גרייט צו באַצאָלן ווען איר וועט אונז אָנווייזן יידן.

כ'נעם ציען געלט פון די טאַשן.

— ניין, נישטאָ מער, זיכער נישט, נישטאָ מער!

— דערמאָנט אייך. אָ, ביטע, איך צאָל. מיר וועלן אייך באַזונדערס דאַנקבאַר זיין.

פּאַלטין פאַרטראַכט זיך. ער נעמט זיך רייבן מיט דער האַנט אין שטערן:

— באַלד, באַלד, אפשר... באַלד —

— ניין, נישטאָ! זיכער נישטאָ! — שרייט ארויס די פּאַלטינאָווע פון בעט, זי מעסט אָפּ דעם מאַן מיט אַ פאַרצווייפלטן בליק.

— נישטאָ, נישטאָ! — פאַרזיכערן די וואַצקעס פון אַנדערן בעט ארויס.

— אוודאי נישטאָ, ניין, כ'האָב געמיינט... נישטאָ! — באַשטעטיקט פּאַלטין.

— אַ שאָד! און אפשר ווייסט איר פון מענטשן וואָס באַהאַלטן אויס יידן,

אָדער האָבן זיי אויסבאַהאַלטן, אָדער העלפן זיי? מיר ווילן זיי באַלוינען.

— ניין, פון אַזעלכע וואָס באַהאַלטן אוים יידן, ווייסן מיר נישט, אָבער העלפן — העלפן מיר אַלע קוניאַקן, אויף וויפל מיר קאָנען נאָר. מיר גיבן אים אַפט ברויט, אַביסל גרעקעכץ.

— נו גערעדנקטזשע, העלפט אים, קוניאַקן, ביז צו דער ענדע! מיר וועלן אייך דערפאַר באַלוינען. אין עטלעכע חדשים ארום וועלן מיר דאָ זיין צוזאַמען מיט דער רויטער ארמיי. אויב קוניאַק וועט לעבן, וועלן מיר אייך אויסצייכענען. איר וועט פון אונז און פון סאָוויעטישן גענעראַל־שטאַב באַקומען מעדאַלן און געלט. וואָס מער יידן איר וועט ראַטעווען אָדער מיטהעלפן איבערלעבן, אַלץ מער וועלן מיר אייך באַלוינען, אייך און דאָס גאַנצע דאָרף.

— יאָ, מיר וועלן מיט אַלע אונזערע כוחות און מעגלעכקייטן אים העלפן

— פאַרזיכערן פייערלעך די פּאַלטינאָווע מיט פּאַלטינען.

איך נעם ארויס אַ נאָטיץ־ביכל מיט אַ בלייפעדער און נעם זיך אויספרעגן זייערע נעמען. איך פאַרשרייב באַזונדער די מענער, באַזונדער די פרויען און אפילו די קינדער.

— דאָס פאַרשרייב איך אייך פאַר באַלוינונגען, פאַר מעדאַלן. אָבער געדענקט, אין פאַל אויב מיר וועלן זיך דערוויסן, אַז ביי אייך אין דאָרף האָט מען געמסרט אַ ייד — דעמאָלט, אָ, דעמאָלט, וועלן מיר דאָס גאַנצע דאָרף פאַרברענען, די שולדי־קע אויפהענגען און אַלע איבעריקע מענטשן אין לאַגערן פאַרשיקן! געדענקט, ווי איר וועט אייך אויפפירן, אַזוי וועלן מיר אייך באַלוינען!

כ'האָב ארויסגעצויגן הונדערט זלאָטעס פון קעשענע, דערלאַנגט פופציק דער וואַצקאָווען און פופציק דער פּאַלטינאָווען — פאַר די קינדער אויף צוקערוואַרג. געוויזן מיט אַ פינגער אויפן מויל, דאָס הייסט, אַז עס דאַרף בלייבן אַ סוד, געזאָגט אַ „גוטע־נאַכט" און אַוועק.

**
*

אסתרלן האָב איך געטראָפן אַ שטאַרק איבערגעשראָקענע. זי האָט געשווי־דערט, זי האָט שוין נישט געוווסט וואָס איבערצוקלערן. זי כאַפּט מיך ארום קושן:

— אָ, אבי ביסט דאָ צוריק! וואָס הערט מען?

זי האָט מיך געוואָלט גיין זוכן, נאָר זי האָט נישט געקאָנט אויפשטיין.

— וואָס הערט מען? — אָ, אבי ביסט דאָ צוריק!

זי דריקט מיך צום האַרץ און ציטערט.

איך נעם זי פאַר דער האַנט:

— קום, מיין קינד, קום! כ'וועל באַלד דערציילן, קום שנעלער!

זי לענט זיך אָן אויף מיר, וויל גיין, זי קאָן אָבער קיין טריט נישט שטעלן. די פיס זענען ביי איר ווי געליימט.

— זי מוז זיך צוריק זעצן כאָטש אויף אַ האַלבע שעה!

מיך ציט עס אויך צו דער ערד, די שלייפן קלאַפּן. איך קאָן אויך מער נישט שטיין.

מיט די לעצטע כוחות האָב איך זיך דערשלעפּט צו אונזער סטאָדאָלע און

ארויסגערופן פרוימאַנען. ער איז מיט מיר אריין אין דער אָלשינע. מיר האָבןביידע אסתרלן גענומען אויף די הענט און זי אַריינגעטראָגן אין סטאָדאָלע.

מיר קריכן אַראָפּ אין קעלער און ציען זיך אויס אויף די קאַרטאָפל. אפרים מיט צפורהלען דערפרייען זיך מיט אונז. זיי האָבן די גאַנצע צייט געבעטן, אז עס זאָל אַדורך בשלום. אפרים מיט פרוימאַנען האָבן תהילים געזאָגט.

איך דערצייל זיי מיין דורכפאַל:

— וואַצעק האָט נישט געוואָלט ארויסגיין, כ'האָב אין דער לעצטער מינוט זיך געמוזט צוריקציען פון אונזער פּלאַן, נאָך אַ נס, וואָס זיי האָבן קיין געוואַלדן נישט געמאַכט. עס איז מיר, דאַכט זיך, געלונגען זיי איינצורעדן, אַז איך בין אַ פּאַר־טיזאַנער פון דער פרעמד. מעגלעך, אַז מיין דראָען וועט עפּעס ווירקן, אויב ס'איז נאָך נישט צו שפּעט.

פרוימאַן האָט מורא, אַז זיי זאָלן אַמאָל נישט דערקענען אונזערע שפּורן אין שניי, זיי וואָלטן זיך גלייך געכאַפּט, אַז דאָס האָבן מיר זיי באַזוכט.

יעדנפאַלס זענען אַלע מודה, אַז שאַדן האָט דער וויזיט זיכער נישט געבראַכט, נישט געווען וואָס איינצושטעלן, פאַרפאַלן מען מוז וואַרטן, זען, וואָס ווייטער!

**
*

פאַרטאָג האָט ווער אויפגעמאַכט די טירן פון סטאָדאָלע און זיך צוגעשאַרט צום קעלער. ס'איז געווען די פעלקאָווע. זי עפנט דעם צודעק און פרעגט, ווי ס'איז זיך די נאַכט דאָ געשלאָפן.

— גאָר גוט — ענטפערן מיר.

די פעלקאָווע עצהט אונז אָבער, דאָ לענגער נישט צו בלייבן. דעם קעלער קע־נען זיי אַלע. שוין גלייכער אין שטוב הינטער דער וואַנט. דאָרט וועלן זיי אפשר נישט זוכן. זי וועט גוט פאַרקלעבן דאָס טירעלע. אויב מיר ווילן, זאָלן מיר שוין איצט דאָרט אַריין. איצט איז נאָך טונקל אין דרויסן, וועט אונז קיינער נישט באַמערקן.

איינציקווייז האָבן מיר זיך אַריינגעשאַרט אין שטוב, אַרונטער הינטער דער וואַנט. די פעלקאָווע האָט אַריינדערלאַנגט עטלעכע שטיקער ברויט מיט צוויי פלע־שער קאַווע און גיך פאַרקלעבט מיט טאַפּעטן די שפּאַרעס פון טירעלע.

באַלד זענען אָנגעקומען די טשאָטקע מיט יאַנעקן. זיי זענען פריילעך. יאַנעק לייגט אונז פאַר אַ טרונק בראָנפן.

— בראָנפן — זאָגט ער — איז די בעסטע רפואה. אַ טרונק נעמט אַוועק אַלע זאָרגן. אָט האָט ער געמאַכט אַ שנאַפּס און איצט האָט ער גאָר קיין מורא נישט.

די טשאָטקע וויל, אַז מיר זאָלן אַרויסגיין פון באַהעלטעניש, זיצן אין שטוב אָפן. זי פרעגט נישט נאָך קיינעם. זי נעמט זינגען פריילעכע „קאָלענדעס". די פעלקאָ־ווע שרייט, אַז זי איז משוגע און באַזויפן.

ארום האַלב־ניין איז אַריינגעקומען אונזער שכנטע, די בעל־החלומותטע, די רעכניאַקאָווע. זי איז געווען שטאַרק אויפגערעגט און האָט זיך געהאַלטן אין איין פאַרענטפערן, אַז זי איז נישט שולדיק, זי איז חס ושלום נישט אויסן קיין שלעכטס, פאַרקערט, אַלס שכן איז זי זיי געקומען ראַטן גוטס, זיי זאָלן איר דאָס נישט נעמען פאַר אומגוט. זי איז אויסן זייער טובה און די טובה פון אַלע שכנים, פון גאַנצן דאָרף.

— דער וואָלקער סאָלטיס האָט זי געבעטן, אַז זי זאָל זײַ מתרה זײַן, אַז אויב זײַ וועלן תיכּף נישט אַראָפּוואַרפֿן די ייִדן פֿון בוידעם, וועט ער זײַן געצוווּנגען צו שיקן נאָך זשאַנדאַרמעריע. ער האָט דאָס נאָך ביז איצט נישט געטון ווײַל זײַ, די „גאָספּאָדאַזשעס", זענען אים אַ שאָד, הײמישע מענטשן, אָבער ער האָט נישט קײן עצה, זיך וועט ער נישט אײַנשטעלן!

די רעבּניאַקאָווע ראַט, אַז בכדי זײַ זאָלן, חלילה, נישט פֿאַרשפּעטיקן — זשאַנדאַרמעריע קאָן נאָך באַלד אָנקומען — זאָלן זײַ שוין איצט, אין איר קעגנוואַרט, אַרויסיאָגן די ייִדן.

יאַנעק און די טשאַטקע לאַכן, אַז זי איז אַ נאַר, זי גלייבט טאַקע, אַז דאָ זענען פֿאַראַן ייִדן. די טשאַטקע שלעפּט זי אַרויף אויפֿן בוידעם:

— אדרבא, זאָל זי, די רעבּניאַקאָווע, זיך איבערצײַגן!

מיר הערן איבער אונדז, אויפֿן בוידעם, זיך רודערן. די רעבּניאַקאָווע דרייט דאָרט איבער דאָס גאַנצע היי און שטרוי, זי זוכט גרונטלעך.

— נו — זאָגט זי, ווען זי קומט אַראָפּ — אפשר איז עס טאַקע אַ טעות, אָבער אַלע זאָגן אַזוי, אַז דאָ געפֿינען זיך ייִדן. מאַטשושאַק מיט די טעכטער האָבן דאָס באַשטעטיקט. ווי עס זאָל נישט זײַן, איז אָבער גלײַכער צו זײַן געוואָרנט, ווײַל דער סאָלטיס וועט זיכער שיקן נאָך זשאַנדאַרמעריע.

די רעבּניאַקאָווע אַנטשולדיקט זיך נאָכאַמאָל. מען זאָל איר מוחל זײַן. זײַ פֿאַרשטייען דאָך אַליין. זי האָט נישט קײן שלעכטע כּוונות. זי איז נאָר ווי אַ פֿרײַנט געקומען וואָרענען, מער איז זי גאָרנישט אויסן.

ווען זי איז אַוועק, האָט יאַנעק געעפֿנט אונדזער טירעלע:

—לאַכט אײַך דערפֿון אויס!

ער וויל אונדז מכבד זײַן מיט דעם ביסל בראָנפֿן. מיר נעמען בעטן, אַז ער זאָל אויסזוכן אַן עצה, אפשר האָבן זײַ עפּעס אַ פֿרײַנט, אַ באַקאַנטן, נאָר אויף עטלעכע טעג. די טשאַטקע זאָגט, אַז מען דאַרף נישט מורא האָבן, מען קאָן רואיק בלײַבן הינטער דער וואַנט, קײנער וועט נישט קומען. זײַ דראָען נאָר אַזוי און איצט ווייסן זײַ דאָך שוין אויף זיכער, אַז עס זענען קײן ייִדן נישטאָ. די רעבּניאַקאָווע האָט זיך דאָך שוין איבערצײַגט.

זי שעלט דער פּעלקאָווען, וועלכע איז באַלד נאָך דער רעבּניאַקאָוועס אַוועקגײן אַנטלאָפֿן פֿון שטוב. דאָס, זאָגט זי, וועט נאָך באַשטעטיקן דעם שם וועגן די ייִדן. מען וועט פֿאַרשטיין, אַז זי האָט מורא צו זײַן אין שטוב.

די טשאַטקע זאָגט, אַז זי אַליין שרעקט זיך נישט, זי פֿרעגט נישט נאָך קײנעם, זי וואָלט זיכער נישט אַנטלאָפֿן, זי וואָלט געבליבן, נאָר זי מוז גלאַט אַוועק אין שטאָט אַרײַן. זי דאַרף זיך דאָרט טרעפֿן מיט פֿראַנעק קוטשאַק, וועמען זי האָט פֿאַרשפּראָכן צו קומען. זי מוז תיכּף אַהין אַוועק, ווײַל ער וואַרט דאָרט אויף איר. ס'איז הײַנט זונטיק. אויך יאַנעק דאַרף זיך מיט אים טרעפֿן און ער מוז מיטגײן. מיר קאָנען אָבער רואיק דאָ בלײַבן, נישטאָ וואָס זיך צו שרעקן, אין אָוונט קומען זײַ צוריק.

דערווײַל איז די פּעלקאָווע געקומען צולויפֿן פֿון דאָרף מיט אַ שמחה:

— מאַטשושאַק לויפֿט אַרום צווישן די פּויערים און שווערט זיך, אַז בײַ דער פּעלקאָווען זענען קײן ייִדן נישטאָ. ער האָט זיך דאָס נאָר אויסגעטראַכט בכדי זי צו

דראָען, ער וויל, אַז זי זאָל פאַר אים מורא האָבן, אָבער די גאַנצע מעשה הויבט זיך נישט אָן. ער איז שוין אויך געווען ביים וואָלקער סאָלטיס און דאָס באַשטעטיקט. איצט לאַכט מען אין דאָרף פון מאַטשושאַקס נישט געלונגענער חכמה. מען זאָגט, אַז ער האָט מורא געקרינן, אויב די דייטשן וועלן קומען און ביי איר קיין יידן נישט טרעפן, וועלן זיי אים נאָך באַשטראָפן פאַר דער פאַלשער מסירה.

זי אַליין, די פעלקאָווע, האָט איצט געטראָפן מאַטשושאַקס טאָכטער — די פאַלטינאָווע, האָט יענע זי איבערגעבעטן פאַר דער באַליידיקונג און דראָונג. זי האָט זיך געשוווירן ביים פאַן יעזוס, אַז זי האָט גאָרנישט געזאָגט וועגן יידן ביי איר אויפן בוידעם. זי ווייסט דעם אמת, אַז עס איז קיינער ביי איר נישטאָ, זי בעט, אַז די פעלקאָווע זאָל איר דאָס מוחל זיין און זי קאָן גיין פון כאַלופּע צו כאַלופּע געווויער ווערן, צי זי, די פאַלטינאָווע, איז נישט אומעטום געווען און אָפּגעלייקנט דעם פאַלשן שם וועגן די יידן.

די פעלקאָווע דערציילט ווייטער, אַז פיל מענטשן נעמען זיך פאַר איר אָן. אָט שטייט איצט וואַצעק מיט זיין ווייב, אינמיטן דאָרף צווישן אַן עולם פאַרזאַמלטע פויערים און פויערטעס און לאַכן פון דער נאַרישער פּלאָטקע, אַז ביי דער פעלקאָווען זענען דאָ יידן. די וואַצקאָווע זאָגט, אַז זי קומט דאָרט שטענדיק אַריין צו דער טשאָטקען און ווייסט זיכער, אַז עס איז דאָרט קיינער נישטאָ. וואַצעק שרייט, אַז דער וואָס וועט נאָך דאָס איבערחזרן איז אַ משוגענער. ער קאָן נאָך חלילה ברענגען אַן אומגליק אויפן גאַנצן דאָרף, אַזעלכן דאַרף מען צערייסן אויף שטיקער. פאַלטין שווערט זיך, אַז זיין שווער, מאַטשושאַק, האָט נאָר געמאַכט אַ וויץ, איבערצושרעקן דער פעלקאָווען.

יאַנעק און די טשאָטקע זאָגן, אַז זיי גייען שוין נישט קיין קאַלושין, זיי בלייבן. מיר מוזן טאַקע טרינקען אַ פּאָר גלעזלעך. יאַנעק האָט זיך שוין גענומען פּאָרען ביים פלעשל. פון דרויסן האָבן זיך דערהערט טריט. מיר האָבן פאַרהאַקט דאָס טירל.

עס זענען אַריינגעקומען דער וואָלקער סאָלטיס מיט פאַלטינען. דער סאָלטיס לאַכט:

— ער האָט באַלד פאַרשטאַנען, אַז עס זענען קיין יידן דאָ נישטאָ. האַ, וואָס מען האָט דאָרט געפּלאַפּלט? עס האָט זיך גאָרנישט געלייגט אויפן שכל, אַז זיי זאָלן טון אַזאַ נאַרישקייט און האַלטן יידן. נאָך איידער די רעכניאַקאָווע האָט אים געזאָגט, אַז זי איז געווען אויפן בוידעם און קיינעם נישט געזען, האָט ער דאָס שוין פאַרשטאַנען.

— נאָר יאָ, ער וויל בעטן, אַז מען זאָל צו מאַטשושאַקן און צו זיינע קינדער קיין פּרעטענזיעס נישט האָבן. מען זאָל אויף זיי קיין כעס נישט טראָגן. זיי זענען חלילה, גאָרנישט אויסן געווען, זיי האָבן נאָר בלויז געדראָט, קיין שלעכטס האָבן זיי נישט געמיינט צו טון. זיי האָבן אים טאַקע געבעטן, אַז ער זאָל דאָ אַריינגיין און דאָס אויפקלערן. ער בעט, דער סאָלטיס, אַז זיי זאָלן אים פאַרזיכערן, אַז זיי וועלן צו די מאַטשושאַקס קיין שנאה נישט טראָגן.

יאַנעק גיסט אָן אַ פּאָר גלעזלעך בראָנפן. דער סאָלטיס און פאַלטין טרינקען.

פאַלטין זאָגט, אַז יידן זענען אויך מענטשן און מען דאַרף זיי נישט טשעפּען, אויך ווען זיי דרייען זיך דאָ אַרום, ער מיינט למשל קוניאַקן.

— לחיים, לחיים, צום געזונט!

— זאָל לעבן די פעלקאָווע!
— זאָל לעבן דער סאָלטים!
יאַנעק גיסט אַ גלעזל נאָך אַ גלעזל. דער עולם נעמט זיך פילן בגילופין.
— לחיים!
— זאָל לעבן!
זיי שאָקלען זיך אויף די בענקלעך.
— זאָל לעבן יאַנעק, די טשאָטקע, די פעלקאָווע! — שרייט דער סאָלטים מיט אַ באַזויפן קול.
פּאָלטין שטעלט זיך אויף, ער וואַקלט זיך:
— לחיים, זאָל לעבן דער סאָלטים!
— זאָל לעבן קוניאַק!

***

באַלד ווי ס'איז געוואָרן נאַכט איז יאַנעק געקומען צו לויפן מיט אַ פינצטערער בשורה:

ער האָט געהערט אין דאָרף, אַז זשאַנדאַרן דאַרפן מאָרגן פאַרטאָג אַהערקומען.

געגנוי צו וועמען ווייסט ער נישט, אָבער ס'איז מעגלעך, אַז דאָ אַהער, צו אונז. ס'איז מעגלעך, אַז פון דאָרף האָט שוין ווער געהאַט געמאָלדן צו דער זשאַנדאַרמעריע וועגן אונז. ער איז ווי משוגע, ער ווייסט נישט וואָס צו טון.

— צו דער פעלקאָווען אין קעלער איז טאַקע אַ מורא אַראָפּצוגיין, דאָרט איז קיין באַהעלטעניש נישט. אין דער וואַנט טאָר מען אויך נישט בלייבן, אַזעלכע באַהעלטענישן אַנטדעקן זיי גלייך. לעצטנס האָט מען אַ סך יידן שוין געכאַפּט הינטער טאָפּלטע ווענט.

איך זאָג, אַז דאָס בעסטע וואָלט געווען אין גרוב ביי אים אין שטאַל.

— דאָרט איז אוממעגלעך — זאָגט יאַנעק — דער גרוב איז פול מיט וואַסער. חוץ דעם, האָט ער מורא.

צפּורהלע נעמט אים בעטן:

— מיר — זאָגט זי — וועלן דאָס וואַסער אויסשעפּן. ער דאַרף נישט מורא האָבן, מען וועט אונז זיכער דאָרט נישט געפינען, דער גרוב איז גוט פאַרמאַסקירט און אויב חלילה יאָ, וועט מען דאָך אים, יאַנעקן, גאָרנישט טון. אים וועלן זיי דאָך נישט כאַפּן, ער גייט דאָך סיווי אַוועק ווו אַנדערש שלאָפן. זיין פרוי און קינדער זענען דאָך נישטאָ (זיי זענען אין וואַרשע און ווייסן די גאַנצע צייט נישט פון אונזער זיין דאָ). די טשאָטקע און די פעלקאָווע גייען דאָך אויך אַוועק.

יאַנעק האָט זיך פאַרטראַכט. ווייזט אויס, זיך איבערגעלייגט, איבערגערעכנט. לסוף האָט ער מסכים געווען און אונז גלייך אַריינגעפירט אין שטאַל.

מיר עפענען דאָס לאָך — אַ האַלבער גרוב איז טאַקע מיט וואַסער. די טשאָטקע איז געלאָפן און געבראַכט עטלעכע קובלעס. פרוימאַן האָט זיך אַריינגעלאָזט אינעוויייניק, גענומען שעפּן, און מיר, אויבן, האָבן די קובלעס אַרויסגעגאָסן דורך די לעכער אונטער די ווענט. די טשאָטקע, די פעלקאָווע און יאַנעק האָבן זיך בשעת־מעשה געדרייט אין דרויסן, אַכטונג געגעבן צי עס קומט קיינער נישט אָן.

נאָך עטלעכע שעה איז ענדלעך דער גרוב געווען לײדיק. מער קײן וואַסער איז נישט געווען. פרוימאַן האָט דאַן אינעווייניק אויסגעבעט מיט שטרוי און מיר האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט. די פעלקאָווע האָט באַלד אַרײנגעדרלאַנגט ברויט מיט וואַסער, אַ ליכט מיט שוועבעלעך און יאַנעק האָט זיך פון אויבן גענומען פאַרמאַסקירן די עפּע־נונג.

מיר בעטן, אַז ער זאָל גוט פאַרשיטן דאָס לאָך מיט ערד און אַז קומען עפּעצן זאָל ער ערשט מאָרגן אין אָוונט.

יאַנעק האָט אַרײנגעלאָזט אין דער עפענונג ברעטלעך און גענומען אויף זײ שיטן ערד, כמעט אַ מעטער די הויך. ווען דאָס לאָך איז געווען אויסגעגלײכט מיט דעם גאַנצן באָדן פון שטאַל — האָט ער אָנגעוואָרפן מיסט. עטלעכע מאָל געשפּרונ־גען איבער דעם אָרט און אויבן איז געוואָרן שטיל.

מיר בלײבן אין דער פינצטער. מיר זענען צופרידן, וואָס מיר געפינען זיך אַזוי טיף אונטער דער ערד. עס דאַכט זיך, אַז דאָ וועט אַפילו דער טײוול צו אונז נישט דערגרייכן. די פינצטערניש איז אַזוי געדיכט, אַז מען קאָן זי כמעט טאַפּן מיט די הענט. אפרים ווײל אָנצינדן אַ שוועבעלע — עס לעשט זיך אויס, ער פּרוווט אַ צווייטס — עס לעשט זיך, ער פּרוווט אַ דריטס — עס גייט נישט. פרוימאַנען איז יאָ געלונגען אָנצוצינדן דאָס ליכט, נאָך אַ רגע האָט עס זיך אָבער פאַרלאָשן. צפּו־רהלע זאָגט, אַז עס איז איר שווער דעם אָטעם צו כאַפּן, אסתרל זאָגט אויך אַזוי.

איך דערפיל מיטאַמאָל, אַז דאָס שטרוי אונטער מיר ווערט נאַס. איך שטעק אַרונטער די הענט, איך דערפיל — אַ קאַלוזשע. אסתרלען ווערט שווער אויפן האַרץ, כאַטש אַ ביסעלע לופט, זאָגט זי, וואָלט זי געדאַרפט האָבן. איך הײס איר זיך צובײגן מיט דער נאָז צו דער פײכטער ערד. זי ציט זיך אויס, שאַרט אַוועק דאָס שטרוי און נעמט מיט די נאָז און מויל ציען לופט. אין צווייטן ווינקל טוט דאָס זעלבע צפּורהלע. אפרים זאָגט, אַז עס שלעפּערט אים, ער ציט זיך אויס אין דריטן ווינקל. איך און פרוימאַן בלײבן זיצן אין דער מיט. מיר באַשליסן צו שלאָפן, די נאַכט און דער צומאָרגנדיקער טאָג זאָלן שנעל דורכלויפן. איך דערפיל, אַז עס ווערט מיר עפּעס שווער אויפן האַרץ, אויך ביי פרוימאַנען שלאָגט דאָס האַרץ אַזוי, אַז איך פיל עס אַזש. מיר זענען אָבער געווען שטאַרק מיד און האָבן אײנגעדרימלט. אין אַ פּאָר מי־נוט אַרום האָב איך זיך איבערגעוועקט און דערפילט, אַז עס איז מיר נישט גוט. עס איז מיר געפאַלן אַ שווערקייט אויפן גאַנצן גוף, קוים איך קאָן רעדן. איך פרעג פרוימאַנען, ווי ער פילט זיך — „נישט גוט״! — זאָגט ער. פרעג איך אסתרלען, צי עס איז איר בעסער — זי ענטפערט מיר נישט! איך פרעג נאָכאַמאָל — זי שווייגט! איך ווער באַאומרואיקט און פּרוו זי וועקן — זי רירט זיך נישט! איך נעם טאַפּן מיט די הענט — זי איז ווי פאַרשטײפט! איך מאַך אַ געוואַלד — קײנער ענטפערט מיר נישט! איך נעם זי רייסן — זי באַוועגט זיך נישט! פרוימאַן זאָגט מיר, אַז אויך צפּורהלע און אפרים זענען פאַרחלשט. ער מונטערט זיי און עס העלפט נישט. מען מוז, זאָגט ער, שנעל אויפרייסן דאָס לאָך און אַרײנלאָזן לופט! ער נעמט זיך גלייך דערצו. איך רײם דערוויל די פאַרחלשטע.

עס איז מיר געלונגען אסתרלען אויפצוּוועקן, אָבער זי איז נישט ביים באַ־וואוסטזײן, זי וואַרפט זיך ווי ביי אַן אַטאַק. איך לויף פון איר צו צפּורהלען און צו אפרימען, אויך זיי זענען נישט ביים באַוואוסטזײן. איך דערפיל, אַז אַ ליאַדע מינוט

וועל איך אויך אוועקפאַלן. פרוימאַן רייסט די עפענונג, אָן רעזולטאַט, די ברעטלעך ליגן פעסט אונטער דער ערד־מאַסע און רירן זיך נישט.

איך נעם זיי רייסן און ער מונטערט דערווייל די פּאַרחלשטע. ער שרייט, אַז איך זאָל עס שנעלער מאַכן, ווייל ער פילט, אַז אָט־אָט פאַלט ער אויך לעבן זיי. איך קאָן אָבער גאָרנישט אויפטון. עס וויל זיך נישט רירן.

— שנעלער, שנעלער! — שרייט ער.

איך ריים מיט די לעצטע כוחות — עס גייט נישט. ער שטעלט זיך אויף און נעמט רייסן צוזאַמען מיט מיר. אַ ברעטל האָט זיך אָנגעהויבן רירן. מיר לאָזן עס נישט אָפּ. מיטן גאַנצן כוח רייסן מיר, מיט פאַרצווייפלונג. דאָס ברעטל האָט זיך געגעבן אַ רוק און — עס האָט געגומען פאַלן זאַמד. מיר פּאַקן אריין די הענט אין לאָך און בויערן ווייטער אויבן אין דער ערד. עס האָט זיך געגומען שיטן. די ברעט־לעך זענען לויזער געוואָרן. פרוימאַן האָט איינס שנעל אַראָפּגעריסן. באַלד האָבן זיך אויך די אַנדערע אַרויסגערוקט, די ערד איז אריינגעפאַלן אין גרוב און — דאָס לאָך איז געווען אָפן.

די פאַרחלשטע ליגן אַלע האַלב־פאַרשטייפט. פרוימאַן האָט מיך גיך אונטער־געהויבן און אַרויסגעשטופּט. איך בין אַרויף אין שטאַל אריין. ער האָט אויפגעהויבן אסתרלן און זי מיר דערלאַנגט. ביי די הענט האָב איך זי אַרויפגעצויגן. ער, אונטן, האָט אונטערגעשטופּט. איך האָב זי געכאַפּט אונטער די אָרעמס, אַרויסגע־צויגן און אַוועקגעלייגט אויפן שטרוי. דאַן האָט ער אַרויפגעשטופּט צפורהלען מיט אפרימען. איך האָב זיי אַרויסגעצויגן און אַוועקגעלייגט לעבן אסתרלן. פרוימאַן איז אַליין אַרויף און צען מינוט צייט האָבן מיר זיי געמונטערט, געמאַכט קינסטלעכע איינאָטעמונג ביז זיי זענען געקומען צו זיך.

אַ גאַנצע נאַכט שפּעטער זענען מיר געזעסן, אויבן אין שטאַל, אָפן. מיר האָבן נישט געוווסט וואָס צו טון. מיר וואָלטן אפשר אַנטלאָפן אין וואַלד אריין אויף עט־לעכע טעג. אסתרל, צפורהלע און אפרים קאָנען אָבער נישט רירן מיט די פיס. זיי דרימלען אין די ווינקלען. אויך מיר — איך און פרוימאַן — זענען אַזוי דערשעפּט, אַז מיר האַלטן זיך נאָך קוים. מיך מאַטערט זייט האַלב אפּריל דער פיבער. איך וויים נישט וויפל איך האָב, אָבער איך גלי אינגאַנצן. זענען מיר אַזוי געזעסן ביז פאַרטאָג. ערשט, ווען אין דרויסן האָט געגומען גרויען, זענען מיר צוריק אַראָפּ אין גרוב, צוערשט אָנוואַרפנדיק ארום דער עפענונג מיט שטרוי. שוין זייענדיק אינעוויי־ניק, האָב איך מיט די הענט, פון אויבן אריינגעשלעפּט דאָס שטרוי אין לאָך, גע־לאָזט שמאָלע שפּאַלטן אויף לופט און זיך אַוועקגעזעצט אויף גאָטס באַראָט. מיר האָבן עטלעכע שעה געזאָגט תהילים, געבעטן. שפּעטער זענען מיר מיד געוואָרן און אַלע זענען מיר איינגעשלאָפן.

אויפגעוועקט האָט אונז די פעלקאָווע. ס'איז שוין געווען אָוונט. מיר זענען אַרויפגעקראָכן אין שטאַל אריין. זי האָט אונז געבראַכט אַביסל געקעכץ און דער־ציילט, אַז היינט, אַ האַלבן טאָג, זענען זשאַנדאַרן געווען אין דאָרף. זיי האָבן אין פיל ערטער געזוכט. מען האָט געמסרט, אַז עס מאָלט וועד אין געהיים תבואה. אונז האָט מען חלילה נישט געמיינט און, דאַנקען גאָט, אַז זיי האָבן אהער נישט פאַר־בלאָנדזשעט.

5־טער מאַי:

שוין דער פינפטער טאָג ווי מיר געפינען זיך אין שטאַל און מיר קאָנען נאָך צו זיך נישט קומען פון די איבערלעבענישן פון די לעצטע טעג. מיר זענען אַלע באַרוישט ווי מען וואָלט אונז מיט שווערע קלעפּ באַטויבט און אַ מידקייט שווערט די איברים, ווי זיי וואָלטן געווען מיט בליי אָנגעגאָסן. אסתרל, צפּורהלע און אפרים זיצן כסדר אונטן אין גרוב און מיר, איך און פרוימאַן, זענען אויבן אין שטאַל. מיר קוקן אַרויס דורך די שפּאַרעס און אָבסערווירן די שטימונג אַרום אונז, צי זעט מען נישט עפּעס פאַרדעכטיקטס.

מיר האָבן זיך איינגעאָרדנט אָבסערוואַציע־פּונקטן אין די צוויי קעגנזייטיקע ווענט, הויך, האַרט אונטערן שטרויענעם דאַך. פון די קליינע לעכלעך זעט מען אַביסל דעם אַרומיקן שטח. שטייען מיר אַזוי כמעט אַ גאַנצן טאָג זייטיק, מיט די פּיס אויף די שמאָלע וואַנט־לייסטלעך, אָנהאַלטנדיק זיך מיט די הענט אין די שטרוי־שטעקענעס פון דאַך און באַטאַפּן דעם דרויסן מיט די אויגן. יעדער טונקעלער פּונקט, וואָס באַווייזט זיך פון דער ווייטנס — רופט אַרויס האַרץ־קלאַפּונג. מען שטרענגט אָן די ראיה און אַלע חושים, ביז דאָס פּינטעלע שיילט זיך אַרויס און נעמט אָן אַ קלאָרע געשטאַלט.

אין שטאַל איז איצט געפערלעך הייס. די לופט איז ווי פאַרגליווערט, ווי איין שטיק, אַז עס איז אוממעגלעך דורך די נאָז־לעכער זי אַריינציען. און ווען מען עפנט דאָס מויל, זי אַריינצושלינגען שטיקערווייז, נעמט אָבער שטראָמען אַ מאָדנער עיפּוש דורכן האַלז גלייך אונטערן האַרץ אַרונטער, נאָר צו ברעכן, אַז עס הויבט גאָר אָן צו שטיקן. טוישן מיר כסדר: אָנשטאָט די אויגן — שטופּן מיר צו די שפּאַרעס די נאָז־לעכער. מיטן גאַנצן אינערלעכן כוח שלעפּט מען אין זיי אַריין דינע שנירלעך לופט און מען אָטעמט אַזוי שווער, אַז זיי אין דער טיף, אין באַהעלטעניש, הערן אַזש.

פּאַקט זיך אַרויס פון אונטן, פון לאָך, אַ צעשויבערטער קאָפּ מיט אַ בלייך פּנים און אַ שפּיציקע נאָז, באַטראַכט אונז מיט שאַרפע, פינקלענדיקע אויגן און ברומט אַראָפּ עפּעס אומפאַרשטענדלעכס צו די צוויי אַנדערע אין גרוב. פון אונטער דער ערד אַפּער נעמט זיך טראָגן אַ געברומעניש, ווי אַן עכאָ פון אַ קבר אַרויס, אַ פאַרטויבטער געדרודער, און באַלד נעמט זיך עפּעס באַוועגן אויבן, ווער פון זיי וויל זיך טוישן מיט אונז:

— מיר זענען מיד פון כסדרדיקן הענגען אין דער לופטן, זאָלן מיר אויף אַ שטיקל צייט אַראָפּגיין אונטן, זיך אָפּרוען אַ ביסל, זיי וועלן שוין אַכטונג געבן!

מיר זענען צופרידן, אַז זיי וועלן אין זיך אַריינציען אַביסעלע לופט — שפּרינגט מען שטיל אַראָפּ פון די לייסטן. די פּיס גיבן אַ טאָפּטשע אין נאָסן, בהמה־געמיסטיקטן שטרוי און זינקען ביז איבער די קנעכלעך אין אַ שיטערער זומפּיקייט.

אפרים ליגט שוין אויף אַלע פיר אויף דער ערד און קוקט מיט די קורצזיכטיקע אויגן אויף דער וואַנט.

— ער וויל ארויף אונז פאַרטרעטן!

הינטער אים, אין דער זעלביקער פּאָזיציע, ליגט צפורהלע. אויף פּרוימאַנס פּלאַץ שטייט שוין אסתרל מיטן שפּאַרע־לעכל איבערן אויג ווי א בינאָקל און באַטראַכט א צעשראָקענע דעם דרויסנדיקן ארום.

אפרים נעמט צוזאַמען די כוחות, זיך אויפצוהויבן, ארויפקריכן אויף מיין אָרט. הינטן שלעפּט אים פאַר א פוס — צפורהלע:

— ניין, זי וועט ארויפקריכן, ער האָט קיין כוח נישט און ער מיט זיין קורצזיכטיקייט וועט סיווי גאָרנישט זען, וואָס אין דרויסן טוט זיך.

אפרים ווערט זיך. אָבער זי קריכט שוין ארויף. ער שטרעקט אויס אַ האַנט, צו ציען פאַר איר פוס. זי העננגט שוין אָבער מיט איין פוס אויפן לייסטל און מיטן צווייטן קאָפּעט זי אין דער לופט, ער זאָל אָפּלאָזן און צוריק אראָפּגיין אונטן.

מיר הערן, ווי דאָס האַרץ ביי אים זעצט פון דושנעקייט. ער טאַפּט מיט די נאָזלעכער דעם חלל און זוכט אַ קאַפּעלע לופט. פּרוימאַן הייסט אים זיך אויסציען אויף דער ערד, מיטן קאָפּ צו דער וואַנט. פון אונטער די פונדאַמענט־בעלקעס שאַרט זיך אריין לופט און שפּרייט זיך איבערן באָדן. אפרים שטעקט אונטער דאָס פּנים און סאַפּעט שווער. ער זיפצט פאַר תענוג פון די שטראָמקעלעך ווינט, וואָס וויקלען אים דעם קאָפּ ארום, ווי מיט אַ שיטערן, זיידענעם טיול און בלייבט אַזש אין אָנמאַכט, ביי יעדן פּאַסיקל לופט, וואָס פליסט אין איין אָטעם־צוג אריין דורך די נאָז־לעכער גלייך צום מוח, אין די לונגען און צעגייט זיך מיט אַ מאָדנער זיסקייט אין אַלע אברים.

אויבן, אויף די פּאָסטנס שטייען די פרויען אָנגעשטרענגטע און צאַפּלען כסדר אויף ביי יעדער באַוועגונג אין דרויסן. יעדער אָפּקלאַנג אין דער לופט, מאַכט זיי טרייסלען, די פיס אונטער זיי ציטערן און וואַקלען זיך פון די לייסטלעך אראָפּ און איינגאַנצן ווארפן זיי זיך. ביי יעדן פרישן געוויש, רופן זיי אונז, אַז מיר זאָלן קאָנטראָלירן, וואָס עס איז דאָרט. פּרוימאַן מאַכט פרישע שפּאַרעס אונטער די פונדאַמענט־בעלקעס, ער רופט זיי אראָפּ, הייסט זיי זיך אויסציען, לופט כאַפּן, און מיר ביידע פאַרנעמען צוריק אונזערע אָבסערוואַר־פּאָזיציעס.

אין דרויסן איז רואיק. בלויז די טשאַטקעס פאַרעט זיך פאַר דער טיר פון דער פעלקאָוועס באַלופע, זי רייסט גראָז און זינגט זיך צו א טרויעריק לידל וועגן „שוויענטעי פּאַמיענטשי" פעלעק. די גרילן רוישן און די פייגעלעך צוויטשטשען צו צו דער טרויעריקער מעלאָדיע.

עפּעס נעמט זיך פּלוצים באַוועגן הינטער אונז אין שטאַל. מיר דרייען זיך אום — אונטן איז לײדיק. אסתרלן מיט צפורהלען זעט מען נישט, זיי זענען שוין צוריק אין גרוב. אויך אפרימען זעט מען כמעט נישט, ער איז שוין באַלד אינגאַנצן אינעווייניק, בלויז אַ שטיקל פוס שטאַרט נאָך ארויס פון לאָך, אויבן אַרויף, און מאַכט פאַרשידענע באַוועגונגען, זוכנדיק א באַקוועמען אופן ווי אריינצובאַקומען זיך אין דער טיפעניש. פּרוימאַן שפּרינגט אראָפּ, כאַפּט אָן אפרימען פאַרן פוס און שושקעוועט אַריין, אַז זיי זאָלן צוריק אַרויסגיין צו די פונדאַמענט־שפּאַרעס, זיך דערפרישן מיטן ביסל לופט, זיי קאָנען נאָך אונטן חלשן פון דושנעקייט.

זיי ווילן נישט, זיי האָבן מורא. ס'קאָן נאָך אויסקומען, אַז מען זאָל זיך דאַרפן שנעל פאַרשטעקן, איז גלייכער וואָס ווייניקער מענטשן אויבן. ניין, זיי ווילן בשום אופן נישט.

**
*

עס איז שוין פינף אַ זייגער פאַרנאַכט. אונטערן האַרץ נעמט עפּעס פּיקן, צי איז עס הונגער? דאַכט זיך, אַז יאָ. דאָס געקעכץ איז שטוב מוז שוין באַלד פאַרטיק זיין. די טשאַטקע רייסט שוין גראָזן פאַר די צוויי קראָליקעס, וואָס ליגן אין אַ ווינקל פון אונזער שטאָל. שוין דריי טעג ווי יאַנעק האָט דאָ אַריינגעלאָזט די צוויי קראָלי־קעס. אין זייער זכות האָט מען אָנגעהאַנגען אַ שלאָס אינדרויסן אויף דער טיר פון שטאָל, דאָס הייסט, אַז דער שלאָס דאַרף היטן, מען זאָל די קראָליקעס נישט צו־גנבענען, אַנדערש, וואָלט דאָס פאַרשליסן די טיר געווען פאַרדעכטיק און מען וואָלט חושד געווען, אַז יאַנעק האַלט אינעווייניק פאַרשלאָסן יידן. זיצן די קראָליקעס אין ווינקל און ציטערן כסדר, ביי יעדן שאָרך, מיט די גרויסע אויערן. זיי ווייסן נישט, וואָס מען וויל פון זיי, פאַרוואָס מען האָט זיי דאָ איינגעשלאָסן. דערפאַר נעמט מיט די טשאַטקע, יעדעס מאָל ווען זי ברענגט אונז עסן, אויך פאַר זיי אַ שפּאָרן קויש גראָז. אינעווייניק, אין קויש, אונטערן גראָז, איז באַהאַלטן דאָס טעפּל מיטן געקעכץ פאַר אונז. די טשאַטקע איז צופרידן פונם אויפטו: קיינעם וועט נישט איינפאַלן, אַז דאָס טראָגט זי עסן פאַר מענטשן. שפּאַצירט זי דרייסט מיטן קויש פאַר זיך, מיט אַרויסשטאַרנדיקע ברייטע גראָזן און זינגט צו פריילעך אַ ליד. פאַר דער טיר פאַר־האַלט זי זיך, קוקט זיך אַרום און נעמט מיט אַ ניגון רופן:

— טרוש, טרוש — טרוש, טרוש!

די קראָליקעס קורטשן זיך איין, שטרענגן אָן די אויערן און שפּרינגען אויף, צי פון שרעק, צי פון שמחה, פון פרישן קויש גראָז, וואָס זיי דערפילן זיין ריח פון דרויסן. די טשאַטקע ציט דעם ניגון:

— טרוש — טרוש, טרוש!

דאָס מאָל מיינט זי אונז — מיר, אינעווייניק, זאָלן זיך נישט דערשרעקן פאַר די דערנענטערנדיקע זיך טריט. זי שליסט אויף, די טיר עפנט זיך שמאָל און דער ווינט שמייסט אַריין אַ שאַרפן פאַס לופט, געמישט מיטן זויערן ריח פון געקעכץ, וואָס נעמט קיצלען אין די נאָז־לעכער און טייעט אויף דאָס שפּייעכץ פון האַלדז און גומען. זי שטעלט אַריין דעם קויש, ציט זיך צוריק און פאַרשליסט גיך הינטער זיך די טיר.

די חברה נעמט איינציקווייז אַרויסקריכן פון לאָך און זעצט זיך אַרום קויש. מען ציט אַרויס דעם טאָפּ פון צווישן די גראָזן, וועלכע מען וואַרפט אין אַ זייט. די קראָליקעס ווערן היימישער, רוקן זיך צו און ס'הויבט זיך אָן אַ בשותפותדיקע סעודה. אסתרל, צפּורהלע און אפרים איילן זיך, שלינגען גיך די הייסע לעפל, שנעלער פאַרטיק צו ווערן, אונז צו קאָנען פאַרטרעטן אויבן, בעת מיר וועלן אַראָפּגיין עסן, און אויך די קראָליקעס, אַביסל צוציטערנדיק מיט אָנגעשטרענגטע אויערן, שלינגען בהפזונדיק דאָס גראָז. צפּורהלע נעמט זיי גלעטן און צערטלען איבער די בלענדנדיק־ווייסע אָנגאָרע־האָר, איבער די לאַנגע אָדערדיקע אויערן און זיי, די שטומע באַשע־פענישן, איינגעקורטשעטע, שלינגען אייליק די לאַנגע גראָזן, באַטראַכטנדיק אונז

מיט די איבערגעשראָקענע רויטע אויגן. עפּעס זעט אויס, איז זיי דער גאַנצער ענין קשה. זיי פאַרשטייען נישט, וואָס דאָ קומט פאָר, זיי פילן אָבער, אַז קיין גוטס געשעט דאָ נישט — קוקן זיי אויף אונז מיט פאַרדאַכט און פאָרשנדיקע בליקן און מעגלעך, זיי פילן, אַז קיין גוטס פאַר זיי פון דער דאָזיקער בשותפותדיקער דירה מיט אונז, וועט נישט אַרויסקומען. פּונקט ווי מיר זענען דערפון באומרואיקט: ווער ווייסט, צי זיי, די אומשולדיקע באַשעפענישן, קאָנען אַמאָל נישט זיין דער גורם פון אַן אומגליק: ס׳קאָן זיך נאָך ווערמען, אַ שכן, פאַרגלוסטן אַמאָל, אין מיטן דער נאַכט קומען אַראָפּדרייען דאָס שלעסל, וועלנדיק זיי אַרויסגנבענען, אָבער דערווייל —

דערווייל זענען מיר זיי דאַנקבאַר, אונזערע צייטווייליקע באַשיצערלעך. מיר זענען זיי דאַנקבאַר פאַר זייער גלייכגילטיקייט צו אונז, ווייל וואָס־וואָס, נאָר קיין שנאה פון זיי צו אונז, פילן מיר זיכער נישט און דאָס אַליין שוין דערוואַרעמט אונז אינערלעך. מיר זענען זיי דאַנקבאַר!

***

די מורא, אַז מען זאָל אין דער פינצטער נישט קומען אַרויסגנבענען די קראָליקלעך לאָזט אונז אין די נעכט נישט רוען. אין דער ביינאַכטיקער שטילקייט וואָס הילט אַרום דאָס דאָרף, דאַכט זיך כסדר, אַז מען הערט אַ געהיימניספולן גערודער, זוי שאָרכנדיקע טריט. עס דאַכט זיך, אַז פון די פעלדער שלייכט זיך ווער אין דער ריכטונג צו אונזער שטאַל. מיר וואָלטן זיך אַלע געלייגט שלאָפן אין גרוב און פאַרמאַכט אויבן די עפענונג, ס׳וועט אָבער נישט מעגלעך זיין צו אָטעמען. בלייבט ווער אויך אין דער נאַכט וואַכן. אַלע שלאָפן אונטן אין גרוב און איינער זיצט אין דער פינצטער אויבן, אין שטאַל, נאָענט ביים לאָך און הערט זיך איין אין דער אַרומיקער שטילקייט. מען טוישט זיך — יעדע נאַכט אַ צווייטער. מען מוז קעמפן מיט זיך נישט איינצושלאָפן. די נעכט זענען קילע, אַ ווינטעלע וואָס גנבעט זיך אַריין — פרישט אָפּ, וויקלט אַרום, צערטלט און שלעפערט איין, ווי מיט נאַרקאָטיק. די געדאַנקען וועפּן אויס, אין אונטערבאַוווסטזיין קלאַמערט זיך בלויז די שרעק, וועלכע מונטערט און העלפט־מיט קעמפן מיטן דרימל, וואָס זינקט אין אַלע איברים מיט אַ מאָדנער זיסקייט. די אויגן־לעדעלעך קלעבן זיך און די גלידער פאַלן שווער אַראָפּ, זיי בעטן זיך אויסציען אין שטרוי. די מייז גראַבלען אין די ווינקלען מיט די דינע פיסעלעך, ווי זיי וואָלטן מיט שפּילקעס געקראַצט אין מוח, אַ פחד שטראָמט אין דער פינצטער פון די ווענט און ווינקלען, און גיסט אָפּ ווי מיט געפרוירן וואַסער, אַז דאָס לייב נעמט אַזש שוידערן, די הויט בלעזלט זיך און שטעכט. פאַרשידענע אָפּקלאַנגען דערגייען פון דרויסן. מיט די הענט קלאַמערט מען זיך אין ראַנד פון לאָך, גרייט אַראָפּצושפּרינגען. די חברה, אונטן, שנאָרכט שווער מיט ביטערניש און זיפצט כסדר אַרויס פון שלאָף, זיי וועקן זיך יעדע ווײַלע איבער און הערן זיך איין, ווערן ווידער אַנטשלאָפן און שנאָרכן ווייטער.

ביסלעכווייז פאַרשווינדט די געדיכטע פינצטערניש. זי לאָזט איבער אַ גרויקייט, פון וועלכער עס שיילן זיך אַרויס פאַרדעכטיקטע, קאַלטע שאָטנס, וואָס נעמען זיך שלייכן אַרום די ווענט און אין חלל און דריקן זיך פון אַלע זייטן. אינדרויסן בלויט שוין, דער טאָג וועקט זיך, אין דער לופט נעמט זיך טראָגן אַ געצווישטשער פון פייגל. פרוימאַן וועקט זיך איבער און קריכט פויל, אין דער האַלבער

טונקלקייט, אַרויס פון לאָך. ער רייבט זיך מיט די אַרבל אויס די אויגן, צעקעמט מיט די פינגער די צעשויבערטע האָר. באַלד קריכט ער אַרויף אויף דער וואַנט, פאַרטשעפּעט זיך מיט די באָרוועסע פיס אין די לייסטלעך און פאַרנעמט זיין אויסשפּירפּאָסטן.

איך בין שוין אויך אויבן. מיר שעפּטשען ביידע אַ פרימאָרגן־תּפילה. עס גלוסט זיך אַביסל פאַרטיפן אין זיך, זיך מתייחד זיין, אין האַרץ פּלוסקעט זיך, עפּעס ציט מאָדנע, מיט אַ טיק־טאַק וואָס קלאַפּט אין אומרואיקער דערוואַרטונג.

פון מזרח רוקט זיך לאַנגזאַם אונטער אַ גרויסער אומבאַקאַנטער טאָג. עס פליסן מיט אַ האַסטיקער שנעלקייט פאַרנעפּלטע געפילן, ריטשקעלעך בלוט שטראָמען און גיסן זיך שנעל איבער פון איין קאַנאַל אין צווייטן. דער טאָג שטעלט זיך אַזוי פריש, אַ לויטערער, אַ ליכטיקער. אין דרויסן איז שטיל, אַ חוץ דער דערוואַכטער נאַטור, שלאָפט נאָך אַלץ. די וועלט איז איצט אַזוי קלאָר, ריין און האַרמאָניש. די יונגע בליונג, געוואַשן אין מאָרגנטוי, פינקלט און שמייכלט אַנטקעגן דער יונגער, שטיפערישער זון. אַך, ווי עס וואָלט זיך איצט געגלוסט לויפן אַ באָרוועסער, דערפרישן די פיס אין די נאַסע גראָזן, שמייסן זיך מיט דער טויאיקער גרינקייט אין אויסגעטרוקנטן פּנים און פאַלן מיט אויסגעשפּרייטע הענט צו דער פייכטער ערד, זיך צוקלעבן צו איר און וועגן גאָרנישט טראַכטן! אַך, ווען עס קאָן אַזוי בלייבן כסדר פאַרטאָג, כסדר אַזוי שטיל!

פון דערווייטנס רודערט זיך שוין אָבער, עס עפּענען זיך שוין די ערשטע טירן פון די כאַלופּעס, באַבעס מיט ווייסע טיכלעך געבונדן אַרום די קעפּ און מילך־טעפּ אין די הענט, לויפן שוין באָרוועסע צו די שטאַלן. דער טאָג איז דאָ, ער האָט זיך שוין געשטעלט! אויך די פעלקאָווע האָט שוין געעפנט איר טיר. זי שטייט פאַר דער שוועל מיט אַ זויער פּנים, זי גרייט זיך אַרויסלאָזן די קו פון שטאַל, אויף דער פּאַשע. אויך אַנדערע קי פאַרלאָזן שוין די שטאַלן. פון אַלע זייטן עפּענען זיך טירן, די בהמות לאָזן זיך צום גראָז, די פּויערים מיט די פּויערטעס — אויפן פעלד, די הינער שאַרן זיך אַרויס פון די פעדערהייזלעך, אויך די פויגעלעך פאַרלאָזן די נעסטן. אַלץ איז שוין אין דרויסן, אָפן, פריי.

מיר קאָנטראָלירן צי די טיר איז גוט פאַרשלאָסן, פאַרשטאָפּן גיך די איבעריקע שפּאַרעס אין די ווענט, לייגן שטרוי אַרום דער עפענונג פון גרוב און גרייטן זיך, אויף יעדן פאַל — צו אַ פלינקן און געשיקטן שפּרונג אין לאָך אַריין.

ווייזט אויס, אַז אפרימס חילשות פון די לעצטע טעג איז נישט געווען קיין צופעליקע. היינט, אין די מאָרגן־שעהן, האָט ער ווידער געהאַט אַן אַטאַק, אַן ענלעכן ווי דער, מיט דריטהאַלבן חדשים צוריק אויבן, ביי דער פעלקאָווען אויפן בוידעם. דאָס מאָל האָט דער אַטאַק אָבער שיר אויך געקאָסט אונזערע לעבנס.

געווען איז עס אַרום צען אַזייגער אינדערפרי.

די טשאָטקע האָט אונז געגעבן צו וויסן, אַז זשאַנדאַרן זענען דאָ אין יענער זייט דאָרף, זיי גייען פון כאַלופּע צו כאַלופּע און זוכן עטלעכע מענטשן פון דעם דאָרף — אַנטלאָפענע פון צוואַנגס־אַרבעט אין דייטשלאַנד. זי האָט אונז געהייסן פאַרזיכטיק זיין, און אין אַ נויט - פאַל — זיך גוט פאַרשטעקן. מיר האָבן פאַר־

שטאַרקט אונזער שמירה און אויך ביי דער דריטער וואַנט אַוועקגעשטעלט עמעצן, ארויסקוקן דורך דער שפּאַרע. דאָס איז געווען אסתרל. צפּורהלע און אפרים זענען געבליבן אונטן, אין גרוב.

מיר שטייען מיט קלאַפּנדיקע הערצער, קוקן אין אַלע זייטן און הערן זיך איין צו דער שטילקייט אין דאָרף — אַ שטילקייט א באַקאַנטע, אַן אָנגעלאָדענע, ווי פּאַר א געוויטער. אַ שרעק שוועבט אין דער לופט, מען שרעקט זיך אפילו פאַר דעם צו הויכן קלאַפּן פון אייגענעם האַרץ. אין דרויסן זעט מען נישט קיין לעבעדיקן מענטש, אַלע זענען ווי איינגעזינקען, ווי אויסגעשטאָרבן, דער חלל איז פול מיט דערוואַרטונג.

אַנטקעגן, ביי מאַטשושאַקן, נעמט זיך לאַנגזאַם עפענען די טיר פון פעדער־הייזל, עס שטעקט זיך ארויס אַ בלאָנדער, מיידלשער קאָפּ. ס׳איז מאַרישקע, זיין יונגסטע טאָכטער. זי קוקט זיך פאַרזיכטיק ארום אין אַלע זייטן, שושקעוועט עפּעס אריין אין שטוב, ווי זי וואָלט וועמען גערופן און שאַרט זיך ארויס אין דרויסן. הינטער איר שלייכט זיך נאָך מיט שטילע טריט דער יונגער וואַטשאַלאַק — אַ שכנס א זונדל, אַ שוואַרצער, קרעמפּיק - נידעריקער שגץ מיט רויטע באַקן. זיי האָבן זיך אַ מינוט איינגעהערט אין דער שטילקייט און אויף די שפּיץ־פינגער זיך גענומען דערנענטערן צו די הויכע גראָזן ביי דער סאַדזעווקע, אַנטקעגן אונזער שטאַל. זיי האָבן זיך אַוועקגעזעצט, איינגענורעט די קעפּ אין די גראָזן און אויס־נוצנדיק די ארומיקע שטילקייט, זייענדיק ביי זיך זיכער, אַז קיינער זעט זיי נישט, האָבן זיי גיך פאַרגעסן, אַז אין דאָרף געפינען זיך זשאַנדאַרן...

מיר האָבן פאַרשטאַרקט די אויפמערקזאַמקייט און אפילו דעם אָטעם גענומען איינהאַלטן. פרוימאַן האָט זיך פאַרזיכטיק אראָפּגעגליטשט פון דער וואַנט און אריינ־געסודעט צו אפרימען מיט צפּורהלען אין גרוב, זיי אויפמערקזאַם געמאַכט, אַז מען טאָר איצט קיין שאָרך נישט געבן.

אין א מינוט ארום האָט זיך אונטער אונז פלוצים גענומען טראָגן אַ מאָדנע רעוועדיק בעטשען, ווי פון אַ קו און באַלד האַלב־פאַרשטומטע געוואַלדן ווי פון אַ מענטש וואָס שטיקט זיך. מיר האָבן דערקענט אפרימס קול. אַלע מיטאַמאָל זענען מיר אראָפּגעשפּרונגען און אריין אין גרוב. אפרים איז שוין א פאַרשטייפטער גע־לעגן אויסגעצויגן מיט פאַרהאַקטע ציין, פאַרשטאַרטע פויסטן און מיט א רויטער שוים פאַרגאָסן דאָס פּנים. פרוימאַן, אסתרל און צפּורהלע האָבן זיך געכאַפּט אים מונטערן און איך בין שנעל אַרויף, צוריק צו דער שפּאַרע.

וואַטשאַלאַק און מאַרישקע זיצן מיט אָנגעשטרענגטע אויערן און הערן זיך דערשראָקן איין אין דער שטילקייט. זיי ווילן אויפכאַפּן פון וואַנען די קולות האָבן זיך געטראָגן. הערנדיק, אַז עס איז צוריק שטיל געוואָרן, האָבן זיי זיך גיך באַרואיקט און אויפסניי זיך פאַרזינקען צווישן די גראָזן. באַלד האָבן זיך ווידער גענומען טראָגן קולות. דאָס מאָל שוין אָבער שאַרפע, קלאָרע אויסגעשרייען. זיי, אונטן, האָבן דער־מונטערט אפרימען און ער, נאָכנישט אומקערנדיק זיך צום באַוווסטזיין, האָט אָנ־געהויבן מאַכן געוואַלדן און שרייען אויף יידיש, אַז ער „וויל אהיים". זיי האָבן אים געוואָלט פאַרשטאָפּן דאָס מויל, האָט ער זיך גענומען ראַנגלען און נאָך פעסטער געשריגן.

מאַרישקע און וואַטשאַלאַק זענען אויפגעשפּרונגען.

— דייטשן! דייטשן! — שרייט זי און וויל אַנטלויפן.

ער שלעפּט זי און וויל, אַז זיי זאָלן זיך אויסציען און גוט פאַרשטעקן דאָ איז די גראָזן. אפרים הערט דערוויַיל נישט אויף צו שרייען.

— אָ, דייטשן! כ׳הער דייטשע קולות! — שרייט מאַרישקע — לאָמיר זיך שנעל באַהאַלטן!

זיי טוליען זיך אונטערן גראָז און וואַרפן זיך אין שרעק.

פון אונזער גרוב הערן זיך ׳אַלץ די קולות, פאַרשטומען און נעמען זיך ווידער טראָגן. צו מיינע אויערן טראָגט זיך דער געראַנגל פון אונטן, ווי אַ קאַמף אויף טויט און לעבן.

מיטאַמאָל שפּרינגט אויף וואַטשאַלאַק:

— ניין, דאָס זענען נישט קיין דייטשן! די קולות זענען עפּעס פון דאַנען, נאָענט!

זיי נעמען זיך ווידער איינהערן. אפרימס יידישע קולות שניידן זיך אַלץ אין דער לופט.

— טאַקע נאָענט — באַשטעטיקט אַ דערשראָקענע מאַרישקע — אָבער עפּעס יאָ דייטש און נישט דייטש.

זיי נעמען זיך שלייכן אין דער ריכטונג פון אונזער שטאַל.

אין דער זעלביקער מינוט האָבן אָנגעהויבן אָפּהילכן שאָסן פון אַלע זייטן דאָרף. פון דער ווייטקייט האָבן זיך גענומען אויסשיילן געשטאַלטן, ווי גרינע פלעקן.

— טאַקע דייטשן, דייטשן, שנעל מאַרישקע! — איז וואַטשאַלאַק געוואָרן ווי ווילד.

ער האָט געכאַפּט מאַרישקען פאַר דער האַנט און זיי האָבן ביידע זיך געלאָזט לויפן אין וועלדל אריין.

אין עטלעכע מינוט אַרום איז דאָס דאָרף שוין געווען פול מיט זשאַנדאַרן. זיי האָבן זיך געלאָזט אין די כאַלופּעס, אין די שייערן און אַרויסגעשלעפּט פון די באַהעלטע־נישן פאַרשטעקטע שקצים און שיקסעס. זיי האָבן זיך גענומען דערנענטערן אין אונזער זייט. מיר ווייסן נישט וואָס צו טון, מיר זענען ווי משוגע. מיר קלערן צו פאַרוואַרפן אפרימען מיט די קאָלדרעס און מלבושים און אויבן גוט פאַרשטעקן דאָס לאָך. ער וועט עס אָבער אונטן, אונטער דער משא, נישט אויסהאַלטן. זיי גיסן אויף אים וואַסער, רייבן אים די שליפן, די הענט און ער וואַרפט זיך אַלץ ווי אין קאָנ־ווולסיע. די זשאַנדאַרן גייען פון כאַלופּע צו כאַלופּע, פון שייער צו שייער, זיי דער־נענטערן זיך שוין צו די שכנותדיקע הייזלעך. מיר קלאַפּן זיך מיט די פויסטן אין קאָפּ. „אוי, רבונו של עולם, העלף!” נאָך אַ פּאָר טריט און זיי וועלן דערהערן זיינע קולות.

— רבונו של עולם!

אַלע זענען אונטן, זיי רייסן זיך אַזש די האָר פון קאָפּ פון אומבאַהאָלפנקייט. איך בין נאָך אויבן ביי דער שפּאַרע. עס ווילט זיך מיר פאַרברעכן די הענט, קלאַפּן מיטן קאָפּ אין וואַנט, צעבייסן זיך אַליין, אָט־אָט וועל איך איינזינקען לעבע־דיקערהייט. אפרים הערט נישט אויף זיך צו רייסן און קוויטשען, ער איז שוין הייזעריק.

אָ, נאָך אַ מינוט!

אין דער זעלבער רגע האָט אַ פייף איבערגעשניטן די לופט. די זשאַנדאַרן זע־

נען זיך גיך צוזאַמענגעלאָפן פון אַלע עקן, זיך איינגעשטעלט אין ריי, מיטגענומען מיט זיך עטלעכע פאַרהאַלטענע מענטשן און אָפּמאַרשירט צוריק אין דער אַנדערער זייט דאָרף.

***

אין אַ האַלבער שעה אַרום האָבן מיר אַרויסגעשלעפּט אפרימען אין שטאַל אַריין, אים אויסגעצויגן ביי די אונטערשטע שפּאַרעס פון דער וואַנט, אַ ווינטל האָט אים אַרומגענומען, די אויגן האָבן זיך ביי אים גענומען קלעבן, ער האָט מיד פאַרוואָרפן דעם קאָפּ און ביסלעכווייז איז ער איינגעשלאָפן.

איצט זאַמלען זיך די פּויערים אינדרויסן, אין קופּקעס, און מען דערציילט זיך יעדער זיינע נסים פון היינטיקן טאָג:

— נאָך אַ גליק, וואָס זיי האָבן גיך געכאַפּט די געזוכטע, אַלע אַנדערע באַפרייט און אָפּגעשטעלט אינמיטן די אַבלאַווע.

— נסים, נסים! — פרייען זיך די פּויערים — ווען זיי זוכן ווייטער, ווער ווייסט, וויפל טריפהנע סחורות זיי וואָלטן אויסגעפונען, וויפל חזרים נישט־פאַררע־גיסטרירטע זיי וואָלטן מיטגענומען מיט זיך, ווער ווייסט?!

***

מיר דאַנקען אויך גאָט פאַר די היינטיקע נסים. ווי ווערימלעך פילן מיר זיך אַנטקעגן די גרויסע געשעענישן, וואָס פּאַסירן אַרום אונז, ווי נישטיק קליינלעך אַנט־קעגן דער גרויסער מעכטיקער אומזעבאַרער האַנט, וואָס קערעוועט אַזוי אומפאַר־שטענדלעך מיט אונזער גורל! ס'איז גאָרנישט צו פאַרשטיין, נישט צו באַגרייפן דאָס אַלץ. צו שוואַך און מיד איז דער מוח, זיך צו פאַרטראַכטן וועגן דעם וואָס פאַרלויפט אַרום אונז און מיט אונז! און צו וואָס וועט דאָס אַלץ דערפירן? ניין, אוממעגלעך וועגן דעם צו טראַכטן!

ווי דערלייכטערנדיק און מיט טרייסט איז אָבער צו פילן איבער זיך דאָס אויג פון דער השגחה, כאָטש אַן אומזעבאַרע און אַן אומפאַרשטענדלעכע. און ווי אַנדערש, אומבאַהאָלפן שוואַך, איז אין די מינוטן פון פילן זיך פאַרלאָזן, פון פילן זיך פאַר־איינזאַמט אין דעם אומענדלעכן תהום! ווי אומענדלעך אומגליקלעך וואָלטן מיר געווען, ווען דאָס אַלץ זאָלן נאָר צופעליקייטן זיין!

יאָ, נסים, מיר פילן זיי און זעען זיי. פיל מאָל שטראַלן זיי אין בליצן צו אונז, ווי מאָמענטן פון אַנטפּלעקונג, פון התגלות און עפּעס אַ לויטערקייט און אַ געלייַ־טערטקייט נעמט פּלוצים אויפגיין פון האַרץ און מוח, וואָס פאַרפלייצט דעם אָרום ווי מיט תיקון.

ניין! נישט קיין צופעליקייטן! נסים, וווּנדער הילן אונז אַרום! „עמו אנוכי בצרה". מיר פילן דאָס אין יעדן באַוועג פון האַרץ און מוח, אין יעדן פלאַטער פון חלל, אין יעדן שאָרך פון דער נשמה. מיר פילן דאָס פאַרהוילענע, דאָס אומזעבאַרע, וואָס טיילט מיט אונז די פּיין, וואָס באַגלייט אונז אין אונזער אומענדלעכן אומעט און צער, וואָס גייט פאָרויס אין אונזער טרויער און שוין אפשר אַלצאיינס וווהין דאָס וועט דערפירן!

7־טער מאַי:

יאַנעק האָט אונז היינט דערציילט, אַז אין דער נעכטיקער אָבלאַווע האָט זיך אויך באַטייליקט די פּוילישע פּאָליציי פון מינסק און ווידער האָט זיך אויסגע־צייכנט דער שוואַרצער פּוילישער פּאָליציאַנט בראָדאָוויטש. א גרויל גייט מיר אַדורך איבערן לייב הערנדיק דערמאָנען דעם דאָזיקן נאָמען. אָך, ווי עס וואָלט זיך נאָך געוואָלט איבערלעבן כאָטש בלויז בכדי אין דעם דאָזיקן הונט נקמה צו נעמען!

די סצענע מיט אים וועל איך, דאַכט זיך, קיינמאָל נישט פאַרגעסן! דאָס איז נאָך געווען אין דער בלוטיקער וואָך, אין דעם דינסטיק, באַלד נאָך יענעם פּרייטיק, ווען מען האָט אויסגעראָטן די יידן פון אונזער שטאָט. ווען יענע טעג וואָלט איך נאָך וועלן פאַרצייכענען (כ'האָב דאָס אויבן אויך צוגעזאָגט) עטלעכע פּרטים.

ווי שוין פריער דערציילט, האָט אונז אין דער נאַכט פון שבת אויף זונטיק א דייטשער הונט דערשנאַפּט פאַרשטעקט אין קאָנטראַקטאָוויטשעס שטרוי, נאָך דעם ווי מיר זענען דאָרט געווען אויסבאַהאַלטן א טאָג מיט צוויי נעכט. די סטערטע שטרוי האָט געהאַלטן פינף מעטער די הויך און איז געווען ברייט ביי א צוואַנציק מעטער. מיר זענען געלעגן גאַנץ אויבן און געווען איבערגעדעקט נאָר מיט א די־נעם שיכט שטרוי, שיטער אָנגעוואָרפן איבער אונז, בכדי צו קאָנען כאַפּן לופט. מיר האָבן זיך כסדר איינגעהערט און ביי יעדן גערויש האָט מען זיך איינגענורעט טיפער אין דער קופּע אריין. בייטאָג איז געווען שרעקלעך: די חמימה אין שטרוי האָט אונז שיר צעשמאָלצן, מיר זענען געלעגן איינגעפּרעסט איינער אין צווייטן און געמיינט, אַז מיר גייען אויס. מען האָט זיך נישט געטאָרט באַוועגן, ווייל די שקצים, קאָנטראַקטאָוויטשעס פּאַראָבקעס, האָבן געאַרבעט נאָר עטלעכע טריט דערווייטערט פון אונז. קאָנטראַקטאָוויטש האָט אונז, ביים אריינלאָזן אין שטרוי, אָנגעזאָגט, מיר זאָלן זיך היטן, אַז זיי, די פּאַראָבקעס זיינע, זאָלן אונז חלילה נישט דערטאַפּן, ווייל עס וועט זיין שלעכט, זיי וועלן אונז זיכער איבערגעבן צו דער פּאָליציי. זענען מיר געלעגן מיט איינגעהאַלטענע אָטעמס און געפּרייכט פון היץ. איינמאָל זענען מיר שיר נישט אַנטדעקט געוואָרן.

עטלעכע פּאַראָבקעס, וועלנדיק זיך אָפּרוען אין מיטן דער אַרבעט, זענען אַרויפגעקראָכן אויפן שטרוי און זיך געזעצט גראַד איבער אונז. זיי האָבן געמיט־לעך געשמועסט וועגן די געשעענישן פון טאָג, וועגן דער יאַגד אויף די יידן. זיי האָבן זיך באַגייסטערטע נאָכדערציילט די לעצטע נייעסן, וועגן ניי־אַנטדעקטע יידן און וועגן פרישע מאַסן־שיסערייען. פון גאַנצן געגנט אַרום האָט אָפּגעהילכט א שיסעריי און די שקצים האָבן געציילט די שאָסן און באַרעכנט וויפל יידן עס זע־נען איצט געפאַלן. אַמערסטן האָבן זיי הנאה געהאַט פון די געשיכטעס וועגן די קלוגע, ראַפינירטע פּאָליאַקן, וואָס וויסן ווי אויסצונוצן די סיטואַציע: „מאַכן א לעבן און ווערן ממש נתעשר". זיי גייען איבער די גערטנער, פעלדער און וועלדער און זוכן אויס פאַרשטעקטע יידן. מען טוט זיי אויס נאַקעט, מען נעמט צו זייערע

אַלע זאַכן, די פרויען פאַרגוואַלדיקט מען און מען לאָזט זיי איבער. די יידן וואַרפן זיך אין אַנגסט און דאַנקען גאָט וואָס מען לאָזט זיי אַזוי, אַבי מען גיט זיי נישט איבער צו די דייטשן.

איינער האָט דערציילט, אַז זיינער אַ חבר פון אַ דאָרף דאָ נישט ווייט, האָט מיט נאָך אַ גרופּע כלאָפּצעס, געכאַפּט אַ יונגע, שיינע זשידאָווקע אין וואַלד. זי האָט זיך געווערט און געקעמפט ווי אַ ווילדע קאַץ. זי האָט אין די אויגן מיט די נעגל געדראַפּעט, מיט די פיס געקאָפּעט, מיט די ציין געביסן און נישט צוגעלאָזט צו זיך. זיי האָבן איר געדראָט מיט אָוועקפירן צו די דייטשן, מיט מעסערס גע־שטאָכן און ס'האָט גאָרנישט געהאָלפן. אַזאַ נאַר! וואָס האָט זי מורא געהאַט? וואָס האָט איר דאָס געאַרט? — ס'איז דאָך סיי־ווי געווען פאַרן טויט! זיי האָבן זיך מיט איר קיין עצה נישט געקאָנט געבן, ערשט, ווען זי איז געבליבן ליגן אַ באַוווסטלאָזע פון די קלעפּ און ווונדן — האָט מען זיך צו איר גענומען.

די שקצים האָבן געלאַכט און שטאַרק הנאה געהאַט פון די מעשהלעך. ס'האָט ווער גענומען באַקלאָגן זיין גורל, וואָס ער איז אַזוי פאַרקויפט צו דער אַרבעט און האָט נישט קיין צייט זיך אָפּצורייסן אויף עטלעכע שעה און געבן אַ זוך אין וואַלד.

— אַך, ווען איך כאַפּ כאָטש עטלעכע יידן מיט זשידווקעס —האָט ער זיך געריבן די הענט פון פאַרגעניגן בלויז ביים פאָרשטעלן זיך דאָס בילד — איך וואָלט זיי אפילו די הויט אָפּגעשינדן! כ'וואָלט זיי אַזוי נאַקעטע איבערגעלאָזט, צו די דייטשן וואָלטן זיי שוין שפּעטער סיי־ווי אַריינגעפאַלן!

אַן אַנדערער, מיט אַ גראָב קול, האָט זיך געשוווירן ביים פּאַן יעזוס, אַז ער באַטש ער איז אָרעם און אויך אַ מאַנספּערשוין — וואָלט פון דעם נישט געוואָלט געניסן, ער וואָלט זיי, די פאַרשיווע זשידעס, פאַר די העלזער געשלעפּט און אי־בערגעגעבן צו דער זשאַנדאַרמעריע. ער איז זיי מוחל זייער פאַרשטינקען פאַר־מעגן און אויך די נקבות! דעם טויט, נאָר דעם טויט זייערן וויל ער זען, זען מיט די אייגענע אויגן!

אַלע האָבן פון אים געלאַכט, ער איז אַ „יאָלד”, דעם טויט האָבן זיי דאָך סיי־ווי, צו וואָס זאָלן די זאַכן אַריינפאַלן בלויז צו די דייטשן? און מען האָט זיך גענומען דערציילן וועגן די פאַרשידענע מיתות־משונות, וואָס מען פירט אויס אי־בער זיי, איבער די געכאַפּטע יידן.

מיר אונטן אין שטרוי, זענען געלעגן און זיך איינגעביסן מיט די נעגל איי־נער אין צווייטן. מען האָט געמוזט איינהאַלטן דאָס האַרץ אפילו פון באַוועגן זיך, זיי איבער אונז וואָלטן דערפילט, אַז עפּעס רירט זיך אונטער זיי. איינער איז גע־זעסן איבער אסתרלס פּנים און זי — אינגאַנצן אָן אָטעם — איז אַזש איינגע־שטאַרט געוואָרן. לאַנג וואָלטן מיר עס נישט איבערגעהאַלטן. אַ נס, וואָס דערזעענ־דיק פון דערווייטנס אָנקומען קאָנטראַקטאָוויטשן — האָבן זיי זיך דערשראָקן און גיך צוריקגעלאָפן צו דער אַרבעט.

מיר האָבן געבעטן אויף זיך דעם טויט. אסתרל האָט דעמאָלט ווידער גע־שריגן, אַז מיר זאָלן זיך סמען. מיר האָבן אָבער נאָך אַלץ געגלויבט, אַז אונזערע מאַמעס און נאָענטע לעבן נאָך און זענען ערגעץ פאַרשטעקט. קיין סם איז סיי־ווי נישט געווען און מוט, אויך מוט האָט אויסגעפעלט. אַ גאַנצן טאָג האָבן מיר זיך אַזוי געמאַטערט ווי אין גסיסה און ערשט אין אָוונט, ווען ס'איז געוואָרן טונקל און שטיל אַרום אונז, די שקצים זענען אַוועק פון דער אַרבעט, האָט מען איצט

אוועקגעשארט דאָס שטרוי און אַרויסגעשטעקט די קעפּ. אַ ווינטל האָט גענומען טרוקענען אונזערע צעשווייסטע, צעפּרייכטע לייבער. אינגאַנצן זענען מיר געווען באַקלעבט מיט שטרוי און שמוץ און אינעווייניק אויסגעטרוקנט, אַן אַ טראָפּן זאַפט. שוין צוויי טעג ווי מיר האָבן אפילו קיין שלונג וואַסער נישט געהאַט אין מויל. מיר האָבן פון דער טיף גענומען אָפּאָטעמען, געוואָלט אַריינציען אַביסעלע לופט. מיר האָבן זיך אויפגעזעצט, געוואָלט אויסגלייכן די גלידער, ווי פון דער־ווייטנס האָבן זיך מיטאַמאָל גענומען טראָגן געוואַלדן און געשרייען. ווילדע שי־כורע קולות האָבן זיך געריסן אין דער לופט. מיר האָבן דערקענט, אַז דאָס זענען דייטשן. דייטשע באַזויפענע שטימען, און אויסטיילן האָט מען כסדר געקאָנט נאָר איין וואָרט:

— יודען! יודען!

מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז אַ מחנה שיכורע דייטשן איז אָנגעקומען אין דאָרף און מען זוכט יידן. ווי פעלד־מייז האָבן מיר אין טויט־אַנגסט זיך גענומען פאַרשטעקן וואָס טיפער אין שטרוי, ביז צו דער ערד זענען מיר פאַרקראָכן. מער האָבן מיר זיך נישט געקאָנט באַהערשן און אַלע האָבן מיר זיך געוואָרפן ווי אין קאָנוולסיע. קנאַפּע צוויי שעה צייט האָט עס אַזוי געדויערט און מיר האָבן אונטן געפּאָכעט מיט די נשמות. אויך שפּעטער, ווען ס'איז שטיל געוואָרן אַרום, האָבן מיר נאָך מורא געהאַט אַרויסצוקריכן. עטלעכע שעה זענען מיר נאָך אַזוי געלעגן אונטער דער גאַנצער מאַסע שטרוי און ערשט אַרום האַלבער נאַכט זענען מיר צו־ריק אַרויף איבער דער סטערטע. אויבן, האָבן מיר אָנגעטראָפן אויף אַ לאַנגן, שוואַרצן שאָטן, וואָס האָט זיך צו אונז דערנענטערט. ס'איז געווען קאָנטראַקטאָ־וויטש. ער האָט אונז אַרומגעזוכט און איז געווען שטאַרק איבערגעשראָקן. ער האָט אונז דערציילט, אַז אַ דייטשע אָפּטיילונג האָט זיך טאַקע דאָ געפונען אין דאָרף און נאָכגעפרעגט וועגן פאַרשטעקטע יידן. זיי האָבן נישט געזוכט, ווייל ס'איז גע־ווען פינצטער. זיי האָבן אָבער געוואָרנט, אַז מאָרגן וועלן זיי נאָך אַמאָל קומען און גרינטלעך זוכן. ער האָט זיך געוואָרפן, קאָנטראַקטאָוויטש, און געפּאָדערט, אַז מיר זאָלן תיכף פאַרלאָזן דאָס דאָרף.

מיר זענען געבליבן ווי פאַרטויבט און גאָרנישט געענטפערט. קאָנטראַקטאָ־וויטש האָט אונז געעצהט, שוין איצט, טאַקע אינמיטן דער נאַכט, זאָלן מיר זיך לאָזן אין שטאָט אַריין און געוויער ווערן, אפשר איז נאָך ערגעץ געבליבן אַ לאַגער מיט יידישע אַרבעטער, זאָלן מיר זיך צו זיי אַריינבאַקומען. די בעסטע זאַך איז טאַקע איצט ביינאַכט, — איצט זענען ווייניקער פאַטרולן פאַראַן. פאַרטאָג וועט זיין ערגער, דעמאָלט זענען זיי, די דייטשן און די פּאָליציאַנטן, אין די הונדער־טער, אויף יעדן טריט און שריט. זיי לויערן אויף די איינצלנע יידן, וואָס לויפן פון באַהעלטעניש צו באַהעלטעניש און שיסן זיי אויס. פאַרטאָג זענען די גאַסן אָנגעוואָרפן מיט מתים. היינט, ווען ס'האָט נאָר געבלויט, האָט מען אָפּגעפירט אויפן יידישן בית־עולם עטלעכע הונדערט געכאַפּטע יידן, צווישן זיי פרויען און קינדער, זיי דערשאָסן און פאַרשיט אין מאַסן־קברים.

אַ הונט האָט זיך פּלוצים צעבילט צווישן די כאַלופּעס. קאָנטראַקטאָוויטש איז אויפגעשפּרונגען:

— ביים אוועקגיין מוזט איר זיך אָבער היטן, אַז דער דאָזיקער הונט זאָל

אייך נישט הערן. ער וואָלט גליַיך צוווישן געגעבן זיין באַלעבאָס, אַז פאַרדעכטיקטע מענטשן געפינען זיך אין דאָרף און דער באַלעבאָס וואָלט צו אייך אַרויס מיט געווער. זיין באַלעבאָס איז אַ דייטש, אַ פאָסקודנער דייטש. אפילו די אייגענע שכנים, פּאָליאַקן, פייַניקט ער. שוין פיל יידן האָט ער דאָ, אין די נאָענטסטע דערפער און וועלדער אויסגעפאַנגען, טאַקע מיט דער הילף פון זיין הונט, און זיי אויסגעמאָרדעט.

— אָ, נישט גוט, נישט גוט! — טרייסלט זיך דער פּויער.

מיר וואָלטן גליַיך געוועהן אַוועק און זיך געלאָזט אין די שכנותדיקע וועלדער. קאָנטראַקטאָוויטש האָט אונז אָבער געראַטן, זיך אויפצוהאַלטן ביז דער הונט וועט זיך איינשטילן. ער אַליין האָט זיך אַוועקגעשליכט און אונז איבערגעלאָזט מיטן באַפעל, אַז מיר זאָלן שפּעטער פאַרלאָזן דאָס דאָרף, אָבער גוט אַכטונג געבן אויף דעם הונט.

מיר זענען געבליבן זיצן איינגעשרומפּענע אין דער פינצטערניש און געוואַרט, אַז דער הונט זאָל זיך באַרואיקן. וואָס אַמאָל האָט ער אָבער העכער און צערייצטער געבילט. אַ בייזער, וואָרנדיקער עכאָ האָט זיך געטראָגן אין דער לופט. דאָס געבילערײַ האָט זיך איבערגעטראָגן פון אָרט צו אָרט און אָנגעהויבן זיך דערנענטערן צו אונז. מיר האָבן זיך גענומען איינגראָבן אין שטרוי, איבערצוואַרטן ביז ער וועט פאַריבער דאָס אָרט. דער הונט האָט זיך וואָס אַמאָל מער דערנענטערט. מיר האָבן געהערט, אַז ער איז שוין אויפן שטרוי.

מיטאַמאָל, איז ער אַרויפגעשפּרונגען אויף דעם אָרט איבער אונז, גענומען האַווקען און מיט די פיס אָנגעהויבן גראָבן אין דער קופּע, ווי צוצובאַקומען זיך צו אונז. גאָר נאָענט האָט ער אָבער מורא געהאַט זיך צו דערנורעווען, האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט אויבן, איבער אונזערע קעפּ און גענומען בילן אין דער ריכטונג צו די כאַלופּעס, ווי ער וואָלט גערופן הילף. פון בילן איז ער איבערגעגאַנגען אין אַ וואָיען. אַ שטיק צייט האָט עס אַזוי געדויערט.

פּלוצים האָט ער גענומען שפּרונגען און זיך געלאָזט לויפן צו די הייזער. אין איצטיקן געביל האָבן מיר דערקענט, אַז ער שפּרונגט און טאַנצט אַרום עמיצן. באַלד האָבן מיר טאַקע דערהערט אַ קול פון אַ מענטש. מען האָט גערעדט דייטש. זיבער זיין באַלעבאָס!

אין אַ מינוט אַרום איז דער דייטש שוין געשטאַנען איבער אונז. דער הונט האָט געהאַווקעט און ווידער מיט די פיס זיך גענומען גראָבן אין שטרוי.

— יאַ, גוט! — האָט דער באַלעבאָס גערעדט צו זיך, אָדער צום הונט — און האָט זיך געלאָזט אַוועקגיין, דער הונט, אַ באַרואיקטער, איז אים נאָך.

מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז קיין איין מינוט לענגער טאָרן מיר דאָ נישט בלייבן, אַז מיר מוזן שוין אַוועק. אין דרויסן האָט שוין אָבער געטאָגט. דער דייטש וואָלט אונז תיכף געכאַפּט. זענען מיר אַרויסגעשפּרונגען פון דער סטערטע שטרוי און זיך געלאָזט לויפן צו אַ צווייטער גרויסער קופּע, וואָס איז געלעגן נישט ווייט.

מיר האָבן זיך נישט באַוויזן דאָרט איינצוגראָבן, ווי דער דייטש איז שוין ווידער געווען. ווייזט אויס, אַז דאָס מאָל איז ער געקומען מיט געווער, ווייל ער האָט אונז גענומען זוכן. נישט געפונענדיק אונז אויפן פריערדיקן אָרט, האָט ער געזוכט אַרום און אַרום.

— שאַרע, אויסגעריסן די שייס־באַנדע! — האָט ער ווידער גערעדט צו זיך.

ער האָט נאָך לאַנג געזוכט און איז לסוף אַ בייזער און אויפגערעגטער אַוועק.

אין דער דאָזיקער קופּע שטרוי איז געווען נאָך שווערער ווי אין דער פריער־דיקער. זי איז נאָך געווען ענגער צונויפגעפּרעסט און ס'איז אוממעגלעך געווען זיך צו באַוועגן. אַחוץ דעם, האָבן הונדערטער פעלד־מייז געטאַנצט און געשפּרונגען פון אַלע זייטן און אונז געפּישטשעט אין די אויערן. גרויסע שטשורעס האָבן שפּאַצירט פראַנק און פריי איבער אונז און מיר האָבן מורא געהאַט, אַז זיי וועלן נאָך לעבעדיקע שטיקער פון אונז בייסן.

מיר דערמאָנען זיך אין די דייטשן, וואָס האָבן געוואָרנט, אַז זיי וועלן היינט קומען און גרונטלעך זוכן און מיר באַשליסן צו אַנטלויפן. וווהין, ווייסן מיר אַליין נישט. אין וואַלד אַריין איז אָבער אַ מורא, באַלד הייבן זיך אָן די אַבלאַוועס און יעדע נאָרע ווערט דורכגענישטערט, מען וועט אונז דאָרט זיכער כאַפּן. די בעסטע זאַך וואָלט געווען זיך צו דערוויסן, צי זיי האָבן געלאָזט אין שטאָט אַ לאַגער מיט יידישע אַרבעטער. אויב יאָ — דאַרף מען זיך אַהין אַריבערבאַקומען און זיך אויסמישן מיט זיי! ווי דערוויסט מען זיך דאָס אָבער און וויאַזוי באַקומט מען זיך דאָרט אַריבער?

לאַנג קיין צייט צו טראַכטן בלייבט נישט. אין דרויסן איז שוין העל. שוין איצט, וואָלט שווער געווען פאַר אַלע מיטאַמאָל צו אַנטלויפן. עטלעכע מענטשן צוזאַמען, וועט מען אונז פון ווי ווייט באַמערקן.

אסתרל און צפּורהלע האַלטן, אַז דאָס בעסטע וואָלט שוין געווען איבערן היינטיקן טאָג צו בלייבן דאָ אין שטרוי. דער דייטשער שכן איז דאָך זיכער, אַז מיר זענען אַנטלאָפן און — אין אַזאַ גרויסער קופּע שטרוי וועט מען אונז אפשר אויך ביי אַן אַבלאַווע נישט אַנטדעקן. אין אָוונט, ווען עס וועט פינצטער ווערן, וועט נישט זיין אַזאַ סכנה צו אַנטלויפן.

— אָבער וווהין? און ווי פירט מען זיי אין אַזאַ סכנותדיקן אַרום? —

— ניין, אַ שאָד דעם היינטיקן טאָג צו פאַרנאַכלעסיקן! איך מוז זיך צוערשט דערוויסן צי עס געפינט זיך אַן אָרט וווהין צו אַנטלויפן, צי עס געפינט זיך אַן אַרבעטס־לאַגער. איך מוז ריזיקירן און זיך דאָס דערוויסן און אויב יאָ, וועט מען מוזן אויסזוכן אַ זיכער מיטל ווי אַזוי זיי דאָרט אַהין איבערצופירן.

ניין, מיט זיי צוזאַמען לויפן, איינשטעלן זייערע לעבנס, וויל איך נישט! איך זאָג זיי מיין פּלאַן:

— איך וועל זיך איצט אַליין אַרויסבאַקומען. זיי וועלן דערווייל דאָ בלייבן אין שטרוי, אפשר וועט עס היינט אַדורך בשלום, איך וועל דערווייל אויספאָרשן די לאַגע און ביינאַכט וועל איך צוריקקומען. אפשר, אויב עס געפינט זיך אַ לאַגער, וועט מיר געלונגען צו געפונען אַ זיכערן וועג זיי אַריבערצופירן. לאַנג קלערן טאָר מען נישט, כ'וויל אַלזאָ שוין אַוועק.

זיי נעמען וויינען, ספּאַזמירן. זיי כאַפּן מיך אַרום:

— ניין, זיי וועלן נישט לאָזן! מען וועט מיך חלילה כאַפּן און דערשיסן. אַ, ניין, זיי וועלן נישט לאָזן, כ'זאָל אַליין גיין!

זיי האַלטן מיך פעסט אַרומגעאַרעמט, קושן מיך און וויינען.

— ניין, קינדערלעך, מען מוז! צוליב אייך אַליין מוז איך דאָס טון! מען דאַרף נאָר בעטן גאָט, אַז עס זאָל אַדורך בשלום. קינדערלעך, בעט און שטאַרקט

אייך! מען מוז! קיין אַנדערע עצה איז נישטאָ. אַנדערש וועט מען אונז לסוף זיכער כאַפּן. אויב אַזאַ לאַגער איז נישטאָ, איז שוין אַלץ איינס, וועט אונז דער גורל סיי־ווי נישט מיידן און אויב יאָ — מוז איך זען אייך אַהין בשלום אַריבער־צוברענגען. מיר אַליין, איין מענטש, וועט לייכטער אַנקומען זיך דורכצוקריגן דורך די וועלדער, און פון דאָרט וועט זיך אפשר עפּעס לאָזן אויפטון פאַר אייך. שטאַרקט אייך, קינדערלעך! ביינאַכט וועל איך זיין צוריק.

כ'האָב זיך אויפגעריסן. מיט איין שפּרונג בין איך אַרויס פון שטרוי און אונטערוויילעכץ זיך גענומען שלייכן צו קאַנטראַקטאָוויטשעס כאַלופּע. כ'האָב זיך אַרומגעקוקט און פאַרזיכטיק גענומען קלאַפּן אין פענצטער, אין דער שויב. קאַנ־טראַקטאָוויטש האָט זיך באַוויזן אין די אונטערוועש און געעפנט די טיר.

— וואָס, איר זענט נאָך דאָ? — איר זענט נאָך נישט אַוועק? — האָט ער אויסגעשטעלט אויף מיר אַ פּאָר פאַרשלאָפענע אויגן.

— יאָ, מיר גייען איצט שוין אַוועק אין וואַלד. מיר ווילן אָבער מיטנעמען וואַסער און ברויט.

ער האָט מיר דערלאַנגט אַ שטיק ברויט.

— שנעל, שנעל! — האָט ער געשריגן.

איך האָב אַליין געכאַפּט אַ גרויסע קרוג, זי אָנגעשעפּט מיט וואַסער און אַרויס צוריק צום שטרוי. איך האָב זיי געטראָפן ליגן איינגענורעט, ווי איין שטיק, זיי האָבן געשלוכצט איינע אין דער אַנדערער אַריין. זיי האָבן אויפגעמאַכט אויף מיר די אויגן.

— קינדערלעך, כ'האָב אייך געבראַכט ברויט מיט וואַסער, וויינט נישט, שטאַרקט זיך! בעט! —

זיי האָבן זיך צעכליפּעט. כ'האָב די זאַכן געלאָזט שטיין, זיך מיט זיי צע־קושט און בין שנעל אַנטלאָפן.

⁂

יענעם פרימאָרגן וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן. כ'בין געלאָפן איבער די פעלדער ווי אַן אונטערגעשאָסענער פויגל. פון פאָרנט, פון דער שטאָט, האָט זיך שוין געהערט אַ שיסעריי און איך בין געלאָפן אַנטקעגן. פון הינטן האָט מיך נאָכ־געיאָגט זייער געוויין און זיך מיר געשפּרייט פון אַלע זייטן. איך בין געלאָפן אין מיטן פעלד, איבער בייטן קאַרטאָפל און גרינוואַרג.

— רבונו של עולם, העלף זיי די קינדערלעך דאָרט! — האָב איך כסדר גע־שעפּטשעט מיט די ליפּן, רבונו של עולם!

צו דער שטאָט איז געווען סך הכל דריי קילאָמעטער. בכדי אָבער אויסצומיידן די גאַנצע שטאָט און גלייך צוצוקומען צו דער אַנדערער זייט פון איר, דאָרט ווו, לויט מיין אויסרעכענונג, האָט זיך געדאַרפט געפינען דער אַרבעטס־לאַגער, האָב איך זי געמוזט אַרומרינגלען און מאַכן נאָך עטלעכע קילאָמעטער איבער וועלדלעך און אַרומיקע פעלדער, דורכהאַקן אויך דעם יידישן בית־עולם.

דאָס שיסעריי פאַרשטאַרקט זיך פון מינוט צו מינוט. פון איין פונקט הערט זיך אַ געדיכט קלאַפּן פון מאַשין־געווער ווי מען וואָלט דאָרט אויסגעפירט אַ מאַסן־שחיטה. דאַכט זיך, אַז מען הערט אויך שרייען. דער ווינט ברענגט, פייפנדיק אין די אויערן, אַזעלכע מאָדנע ווידערקולות. דאָס זאָל קומען פון דער אַנדערער זייט שטאָט,

פֿון דער זײַט פֿון בית־עולם. איך דערמאָן זיך אין קאָנטראַקטאָוויטשעס ידיעה בײַנאַכט אין שטרוי װעגן דער שיסערײַ און מאַסן־קבֿרים נעבן פֿאַרטאָג טאַקע אויפֿן בית־עולם. דער אימפּעט יאָגט מיך אָבער, איך לויף אומבאַרעכנט נענטער אין דער דאָזיקער ריכטונג.

איבער די פֿעלדער און אין די װעלדלעך איז ליידיק. מען זעט נישט קיין לעבעדיקן נפֿש. ס'איז מאָדנע װאָרנדיק שטיל. מײַנע צעשראָקענע טריט מוזן אָפּהילכן װי װײַט. פֿון צײַט צו צײַט הערט זיך אַ סקריפּ פֿון צװישן די קזשאַקעס, װי אַן איבערגעשראָקן חיהלע, אָדער אַ באַהאַלטענער ייִד, װאָלט זיך געזוכט טיפֿער צו פֿאַרשטעקן. דאָס האַרץ נעמט בײַ מיר העכער זעצן און איך לויף נאָך האַסטיקער. אָט בין איך שוין האַרט הינטער דער שטאָט.

איך נעם אײַנהאַלטן די טריט און קוק זיך אַרום. די זון שטייט שוין אַ רויטע איבערן הימל און גיסט מיט צעבעװרס בלוט איבער דער שטאָט און בית־עולם. פֿון דערװײַטנס זעען זיך שוין די דײַטשע מיליטערישע קאָשאַרן. איך צי זיך שנעל אויס אויף דער ערד, הער זיך אײַן און נעם זיך רוקן אויפֿן בויך נענטער צו די ערשטע הײַזער. כ'װעל איצט מוזן דורכהאַקן דעם שאָסיי פֿון דער הויפּט־גאַס, בכדי זיך אַריבערצוקריגן אויף די פֿעלדער, װעלכע פֿירן דורכן בית־עולם צו דעם אָרט, װוּ דער לאַגער זאָל זיך געפֿונען. דאָס איז דער געפֿערלעכסטער פּונקט. דער דאָזיקער װעג פֿירט טאַקע פֿון די דײַטשע קאָשאַרן אין שטאָט אַרײַן.

װי אַ זשאַבע בין איך לאַנגזאַם און פֿאָרזיכטיק צוגעקראָכן צום ראַנד פֿון שאָסיי. כ'האָב אײַנגעהאַלטן דעם אָטעם און מיט שפּיזיק צעגליטע אויגן געקוקט אין אַלע זײַטן — מען האָט קיינעם נישט געזען. דער שאָסיי, װעלכער איז ערשט מיט עטלעכע װאָכן צוריק געפֿלאַסטערט געװאָרן מיט שװײס און בלוט פֿון ייִדישע יונגעלײַט און מיידלעך, איז געלעגן ברייט און זױבער, גלאַטיק װי אַ טיש און קאַלט געלאָזט אין זײַן אַספֿאַלט אָפּשפּיגלען די אַרומיקע גרינקייט. שנעל, אויף אַלע פֿיר, האָב איך זיך אים גענומען אַריבערקריכן, אָט, אָט, בין איך שוין פֿון דער צװייטער זײַט.

פּלוצים, איז װער געגעבן װי אַ װאַקס אַרויס אין מיטן שאָסיי. אויף אַ ראָװער האָט זיך אַ ברייט־פּלײצעקער יונג, מיט אַן אַנטבלויזטער, צעבראַשטשעטער טשופּרינע, אין ציװילע קליידער, דערנענטערט צו מיר. מיט איין שפּרונג בין איך געװען אין ראָװ. כ'האָב זיך אײַנגעקורטשעט, אײַנגעשרומפּן און אויסגעדרייט מיטן פּנים צום װעג. יענער האָט מיך שוין אָבער געהאַט באַמערקט, האָט ער פֿאַרהאַלטן דעם ראָװער, אַראָפּגעשפּרונגען פֿון אים און גענומען גיין אין מײַן זײַט. אויף אַ רגע, האָב איך, דאַכט זיך, פֿאַרלוירן דעם באַװוסטזײַן. װען כ'האָב אויפֿגעהויבן דעם קאָפּ און גענומען קוקן צו אים, איז ער שוין געשטאַנען עטלעכע טריט פֿון מיר. ער האָט זיך פֿאַרהאַלטן, אָנגעלענט מיט אַן עלנבויגן אויפֿן ראָװער און ביידע האָבן מיר זיך גענומען קוקן גלײַך אין די אויגן. אונזערע בליקן האָבן זיך װי דורכגעשפּיזט. דאָס האַרץ האָט אין מיר אָנגעהויבן שפּרינגען, נאָר אַרויסצוזעצן. פֿאַר די אויגן האָט זיך מיר גענומען עפּעס װעבן װי אַ גרויער פֿאָרהאַנג. אַ פּיכטקייט װי אַ נעפּל האָט אָנגעהויבן פֿון זיי שלאָגן. כ'האָב אָבער אינסטינקטיװ זיי מורא געהאַט אַװעקצורײַסן פֿון יענעמס שאַרפֿן דורכדרינגלעכן בליק. עטלעכע סעקונדן האָט דאָס אַזוי געדויערט. מיר זענען מיט די אויגן װי אַרײַנגעדרונגען איינער אין צװייטן.

מיטאַמאָל, האָט ער זיך האַסטיק אויסגעדרייט, געכאַפּט דעם ראָוער, אויפֿגעשטיגן און שנעל אַנטלאָפֿן.

איך בין געבליבן ליגן אין אָנמאַכט. אויסגעליידיקט פֿון יעדן געדאַנק. כ׳האָב אָבער אין אונטערבאַוווסטזיין דערפֿילט די סכּנה פֿון דעם אָרט, האָב איך מיט די לעצטע כּוחות זיך אָפּגעריסן פֿון ראָוו און ווי אַ נאַכט־וואַנדלער אָנגעהויבן לויפֿן איבער די פֿעלדער אין דער בית־עולם געגנט. דאָס שיסערײַ פֿון דער נאָענט האָט מיך אויפֿגעוועקט, אַלץ איז מיר ווידער קלאָר געוואָרן. כ׳האָב זיך גיך אויסגעצויגן צווישן די ווילדע, שטעכיקע געוויקסן און ווידער זיך אײַנגעהערט אין דעם אַרום. די סכּנה איז מיר שוין געשטאַנען פֿאַר די אויגן: כ׳האָב זיך געפֿונען נישט ווײַט פֿון בית־עלמין. פֿון אינעווייניק האָבן זיך געהערט געוואַלדן און געשרייען, דייטשע קולות און געוויינען, פֿאַרטויבטע פֿון אַן אומגעהויערן טומל. איינצלנע שאָסן האָבן נאָך געזאַלפּט. כ׳האָב זיך ליגנדיקערהייט צוריקגעצויגן, זיך אַרײַנבאַקומען אין נאָענטסטן וועלדל, אַרום פֿון דער צווייטער זײַט און לויפֿנדיק ווילד איבער די פֿעלדער, אויסגעמיטן דעם בית־עלמין, אַדורך דורך דעם שטאָטישן שפּיטאָל, האָב איך זיך דערנענטערט צום לאַגער־שטח.

קאָפּערניקס שול (דער לאַגער) האָט זיך שוין בולט געזען. דער רויטער ציגלנער בנין האָט זיך אויסגעטיילט פֿון די אַרומיקע הײַזער. כ׳האָב מיטאַמאָל דערפֿילט, אַז אַלץ אין מיר שטאַרבט אָפּ, נאָך אַ מינוט און איך פֿאַל. כ׳האָב זיך פּילנדיק ווי פֿאַראַליזירט, אַרײַנגעגנבעט צווישן עטלעכע געדיכטע קזשאַקלעך אין מיטן אַ ליידיקן פֿעלד און זיך אויסגעצויגן אויף דעם גראָז.

אַרום איז איצט געווען גאָר שטיל. כ׳האָב אָנגעשטרענגט דעם געהער, געוואָלט אין דער שטילקייט אויפֿכאַפּן אַן עכאָ, אַ ווידער־קול. צי געפֿינט זיך ווער דאָרט אין לאַגער? — אָבער בלויז אַ פֿייגליש געצווישטשערײַ האָט זיך געשניטן אין דער לופֿט. כ׳האָב צוגעליגט דאָס אויער צו דער ערד, געוואָלט פֿאַרנעמען עפּעס אַן אָפּקלאַנג. אין גראָז האָבן געראַיעט ווערעמלעך און נאָך מער בולט געמאַכט די טויטע שטילקייט פֿון אַרום. פֿאָרזיכטיק האָב איך זיך אַרויסגעשלייכט פֿון צווישן די קזשאַקלעך און פֿון דערווײַטנס גענומען באַטראַכטן דעם לאַגער, אפֿשר וועט זיך עפּעס לאָזן באַמערקן. ניין, ס׳איז אוממעגלעך עפּעס צו זען! דער שטח איז אַרומגערינגלט מיט אַ הילצערנעם פּאַרקאַן, וועלכער לאָזט נישט זען, וואָס אינעווייניק טוט זיך. כ׳ווייס נישט וואָס צו טון.

נישט ווײַט, אַנטקעגן מיר, אויך אין די קזשאַקלעך גיט זיך עפּעס פּלוצים האַסטיק אַ באַוועג. איך שפּרינג צוריק אַרײַן אין די קזשאַקלעך הינטער מיר. פֿון צווישן די שטעכיקע גרינע נאָדלען זע איך אַ פּאָר גרינע, בלישטשענדיקע אויגן, וועלכע קוקן צו מיר מיט אַנגסט פֿון די קעגנאיבערדיקע קזשאַקלעך און באַלד איז אַן איבערגעשראָקענער האָז אַרויסגעשפּרונגען פֿון צווישן די נידעריקע צווײַגלעך און שנעל אַנטלאָפֿן. איך קוק אים נאָך און דערזע מיטאַמאָל זײַטיק, אויפֿן פֿעלד, אַן אַלטן פּויער, אַן אײַנגעבויגענעם. ער שטייט מיט אַ בײַטשל אין האַנט און פּאַשעט אַ קו. איך האָב זיך נאָכאַמאָל אַרומגעקוקט, אָנגענומען זיך מיט מוט, זיך אויפֿגעשטעלט, אויסגעגלײַכט און אַ דרייסטער זיך געלאָזט גיין צו אים. כ׳האָב זיך צוגעגרייט אויף יעדן פֿאַל. דער פּויער האָט מיך אָבער גלײַכגילטיק אויסגעהערט, אָן דערשטוינונג האָט ער מיך אָנגעקוקט. כ׳האָב זיך באַמיט עפּעס אַרויסצולייענען פֿון זײַן בליק, זײַן פּנים איז אָבער געבליבן אָן שום

אויסדרוק. ער האָט ווי נעכטן—אייערנעכטן געפּאַשעט די קו, געווען פּאַרנומען מיטן באַטראַכטן די סנאָפּעס געשניטענע תּבואה און געשמעקט וויניק אויפמערק־זאַמקייט סיי מיר און סיי די געשעענישן פון די לעצטע טעג אַרום אים. אַ מינוט בין איך אפילו געבליבן שטיין ווי צעחושט, קוקנדיק אויף אים איז אים מיר פאַרגעקור־מען, אַז דאָס איז נאָר אַזאַ שרעקלעך בייזער חלום געווען און אַלץ איז ווי פריער. אויך דער אָפּהילך פון דער שיסעריי אַרום, האָט זיך מיר געדאַכט, איז נישט אַזוי שרעקלעך! אפשר טאַקע נאָר אַזאַ לאַנגער, בייזער חלום? !

פון נישט ווייט האָט זיך אָבער געגומען טראָגן אַ ווידער־קול פון אַ טומל. איך בין אויפגעציטערט געוואָרן, עס האָט מיך אָנגעהויבן טרייסלען און וואַרפן. דער פויער באַטראַכטנדיק אַ געוויקס, האָט מיר לאַנגזאַם געזאָגט, אַז ס'איז גאָר־נישט, ס'איז גאָרנישט...

— ס'איז נאָר בלויז דער טומל פון די יידישע אַרבעטער, וועלכע די דייטשן האָבן געלאָזט אין לאַגער צו דער אַרבעט.

*
**

עס איז געווען האַלב זעקס דער זייגער, ווען איך האָב אין יענעם זונטיק פאַר־טאָג (י' אלול תש"ב) דורך אַן אויפגעבראָכן ברעט אינם פּאַרקאַן, זיך אַריינבאַ־קומען אינם לאַגער. כ'בין מיטאַמאָל אַריינגעפאַלן אין אַן עמק הבכא. דער גאַנצער חלל איז געווען אָנגעפולט מיט יאָמער און יללה. צענדליקער מענטשן האָבן זיך געוואַלגערט און געקאָלערט אויף דער ערד, זיך געשלאָגן אין קאָפּ, געריסן פון זיך לעבעדיקע פּאָסן, פאַרצווייפלט געקלאָגט און אַרויסגעלאָזט אַזעלכע מאָדנע קולות, וואָס האָבן אַזש געלעכערט די לופט.

ס'האָט מיך ווער באַמערקט און אין דער זעלבער רגע איז זיך ווי אַ בליץ צעלאָפן די ידיעה, אַז איך בין דאָ, אַז כ'האָב זיך אַריינבאַקומען פון דרויסן. ווי אַ שטורעם וואָלט אַריבער איבערן לאַגער, ווי פון אַ געוויטער געוואָרפן, האָט מען פון אַלע זייטן און פון אַלע טירן גענומען לויפן צו מיר. אין אַ מינוט אַרום בין איך געווען אַרומגערינגלט פון צענדליקער יידן — באַקאַנטע און פרעמדע — מען האָט מיך אַרומגעכאַפּט, געהאַלזט און געקושט „אָ, אַבי דו לעבסט, אַבי דו לעבסט!". יעדער האָט זיך געריסן צו מיר, אַרויפגעפאַלן אויף מיר און זיך צעגאַנגען אין אַ געקלאָג. מיין צעווייטיקט געמיט האָט גענומען אויפטייען. כ'האָב אָנגעהויבן צו ספּאַזמירן און מיט מיר דער גאַנצער עולם, און מיטאַמאָל איז אַ יללה און אַ קלאָ־געניש אויפגעגאַנגען אין לאַגער. פרויען האָבן פאַרבראָכן די הענט, זיך געריסן די האָר, זיך געשלאָגן מיט די פויסטן אין קאָפּ, געשפּרונגען פון איין אָרט צום צווייטן, געפאַלן איינע די אַנדערע אין די אָרעמס און צוזאַמען געקלאָגט און גע־העשעט. אַ טייל, באַהאָפּטן צו דער ערד ווי צו קברים, האָבן געביסן פון איר שטי־קער און אַריינגעיאָמערט, געכליפּעט און געשריגן. די מענער האָבן אָנגעהויבן לויפן ווי משוגעים, מיט צעשפּרייטע אָרעמס, מיט די הענט געפּאַטשט אין דער לופט און ווילד געשריגן אין חלל אריין. וועלכע ס'האָבן זיך געקלאַמערט אין די מויערן און מיט די קעפּ געזעצט אין דער וואַנט, און וועלכע — אויסגעצויגענע, אויסגעשפּרייטע אויף דער ערד, ווי צוגעקלעבט צו איר, זענען געלעגן פאַרגלי־ווערט, פאַרשטייפט ווי מתים און נאָר פון צייט צו צייט געגלאָצט, ווי אַראָפּ פון

זינען, מיט די אויגן צום הימל. איינצלנע קינדערלעך זענען געלעגן, ווי פאַרגעסענע, אין די ווינקלען, דערשראָקן געשוויגן. אַלע פּאָר מינוט אַרויסגעוויינט — „מאַמע, מאַמע, איך וויל צו דער מאַמע". מיטאַמאָל אויפגעהויבן אַ געוויין און ווידער דערשראָקן גענומען שווייגן. אַ טייל האָט זיך באַהערשט, מיך נאָכאַמאָל גענומען קושן און מיט האַלב־פאַרטרוקנטע טרערן אין די אויגן אָנגעהויבן אויסגיסן פאַר מיר זייער אומגליק, כּמעט יעדער איז געבליבן נאָר אַליין, פאַריתומט פון אַלע.

— אַליין, אַליין, איינער אַליין! — האָבן זיי ווי נאָכאַמאָל זיך דערמאָנט און אויפסניי זיך גענומען האַקן מיט די פויסטן אין קאָפּ.

פון די הייזער האָבן אָנגעהויבן לויפן מיינע חברים און פריינט, וועלכע האָבן זיך די לעצטע מינוט דערוווסט, אַז איך בין אָנגעקומען. איינער נאָכן אַנדערן זענען זיי מיר געפאַלן אין די אָרעמס און אין מיר אַריינספּאַזמירט, מיך גענומען קושן און האַלזן, זיך געפרייט:

— אָ, לייבל דו לעבסט! דו לעבסט!

געקוקט מיר אין די אויגן און ווידער געפאַלן אין די אָרעמס און זיך פאַרגאַנגען אין אַ קלאָגעריי.

און מיטאַמאָל האָט זיך מיינער אַ חבר פון דערווייטנס גענומען רייסן צו מיר. מיט די אָרעמס זיך געמאַכט אַ וועג, כּסדר געשריגן:

— לאָזט מיך צו אים, לאָזט מיך שנעלער צו צו אים!

— אָ, לייבל! איז ער אַרויפגעפאַלן אויף מיר — אָ, לייבל טייערער! די לעצטע גרוסן פון דיין מאַמען, די לעצטע גרוסן פון דיין מאַמען, פון דיין שוועסטערל, אָ, די לעצטע גרוסן פון דיינע אַלע נאָענטע האָב איך פאַר דיר! די לעצטע גרוסן זייערע, די לעצטע גרוסן — — —

— — — — — — — — — — — — —

ניין, כ'בין נישט בכוח מער צו שרייבן. כ'קאָן נישט! ס'גלוסט זיך מיר צעגריזשען דאָס הארץ, צעררייסן עס אויף שטיקער און אָוועקשליידערן! עס גלוסט זיך מיר שרייען, אַז אַלץ זאָל אויפציטערן. אויב נישט, זאָל אַלץ, אַלץ איינזינקען! ווער קאָן באַשרייבן מיין צער?! ווער קאָן באַנעמען מיין צער און וויי?!

אָ, מאַמע, מאַמעשי, מיטאַמאָל האָב איך זיך דערפילט נאַקעט, אָן וואָרצלען, ווי אַן איינזאַם פאַרוואָרפן בלעטל אין ווינט!

אַלץ אין מיר האָט זיך געריסן, כ'בין געפאַלן צו דער ערד און מיט די הענט זי געוואָלט אויפרייסן, אויפרייסן און פאַרזינקען אין תהום. כ'האָב מיט די ציין זי נעגריזשעט און מיטן קאָפּ געזעצט.

אָ, מאַמע, מאַמעשי, יענע מינוט ווען כ'האָב זיך מיטאַמאָל דערוווסט, אַז שוין אויף אייביק האָב איך דיך פאַרלוירן!

אָ, מרימל, הייליק שוועסטערל מיינס, ווי קאָן איך נאָך לעבן אָן אייך?!
ניין, כ'קאָן נישט, כ'קאָן נישט מער, כ'קאָן נישט!

כ'האָב געביסן די ערד, זיך געקורטשעט און געוואָרפן, געשפּריצט די הענט אין חלל.

אַ, יענע מינוט! דאָס גאַנצע לעבן זאָל זי מיך באַגלייטן. איך זאָל דאָס קיינ־מאָל נישט פאַרגעסן און — קיין רו קיינמאָל שוין נישט געפונען!

— — — — — — — — — — — — — —

ניין, אפילו צו קלאָגן האָב איך דעמאָלט קיין צייט נישט געהאַט, אפילו זיך אויסוויינען האָב איך רעכט נישט געקאָנט.

אין לאַגער האָבן אין יענעם פאַרטאָג גענומען שטראָמען פרישע מענטשן, ניצול־געוואָרענע פון דער שחיטה, אַנטרונענע פון וועלדער און אַנדערע באַהעלטע־נישן, זיך דורכגעקריגן דורך דער שיסעריי און געבראַכט בשורות וועגן דער אַק־ציע איבער די לעצטע יידן, וואָס מען שלעפּט אַרויס פון באַהעלטענישן און מען שיסט זיי אויס אויף די גאַסן און אויף די וועגן, הינטער די ווענט, אין די הויפן און גערטנער; וועגן די אַבלאַוועס און זוכענישן אין די וועלדער און דערפער. די קולות האָבן זיך געטראָגן צום הימל, אַ קול ענות האָט פאַרטויבט די לופט.

איך האָב פאַרבראָכן די הענט און נישט געוווּסט וואָס צו טון. צי צוערשט אויסמישן זיך מיט אַלע, קלאָגן, שרייען, מאַכן געוואַלדן פון דעם וואָס מיין חבר האָט דערציילט, אָדער קודם זען עפּעס צו טון פאַר זיי דאָרט אין שטרוי, זיי צו ראַטעווען. כ'האָב געפילט, אַז איך קאָן זיי נאָך חלילה יעדע מינוט פאַרלירן, מיט יעדער רגע קאָן נאָך ווערן צו שפּעט. כ'האָב זיך פאַרגעשטעלט זייער לאַגע דאָרט, זייער פאַרצווייפלונג, האָב איך פריש פאַרבראָכן די הענט און אָנגעהויבן לויפן פון איינעם צום אַנדערן. דערציילט, געבעטן אַן עצה און דערווייל אַריינגעקלאַפּט אומבאַהאָלפן אין די הענט. מיין חבר האָט מיך באַגלייט, מיר האָבן צוזאַמען ספּאַזמירט. יעדער האָט מיר צוגעזאָגט עפּעס צו טון, נאָר — „באַלד", „דערנאָך", „מען מוז וואַרטן". שפּעטער קומען דייטשע סאָלדאַטן און זיי נעמען אַרבעטער פאַר די פאַרשידענע „פּלאַצוווקעס", פירן זיי אין פאַרמאַכטע לאַסט־אויטאָס, וועט מען אפשר קאָנען צופאָרן אַהין אין דאָרף אַריין, זיי נעמען און אַהערברענגען אין לאַגער. די סאָלדאַטן טוען דאָס פאַר אַ שטיקל צירונג, פאַר אַ גאָלד־חפץ.

איך צעכליפּע זיך הויך, מיט אַ יאָמער, כ'ווייס נישט פון וואָס, צי פון אומ־באַהאָלפנקייט און מאַכטלאָזיקייט פון דער שוואַרצער בשורה, פון מיין חברס דער־ציילן, צי פון פאַרשטעלן זיך זייער פאַרצווייפלונג דאָרט אין דער איצטיקער מי־נוט; פון דער מורא, עס זאָל חלילה נישט זיין צו שפּעט, אָדער גאָר פון האָפענונג זיי צו קאָנען אַרויסראַטעווען. איך צעקלאָג זיך פריש פון אַלץ צוזאַמען.

— מאַמע, מאַמעליו, מרימל! — שריי איך גלייך מיט אַלע.

— מיינע טייערע קינדערלעך! — ברעך איך די הענט — אסתרל און צפּור־רהלע! איך נעם שפּרינגען איבער דער ערד און רייס זיך די האָר פון קאָפּ. אָט־אָט, וועל איך צעשפּרינגען ווערן, פאַלן און אויפּפּלאַצן!

***

אין לאַגער איז דערווייל חושך. דער יאָמער הייבט זיך וואָס אַמאָל העכער. אינ־מיטן פּלאַץ שטייט אַ ברייט־פּלייציקער בחור, אַן אַרבעטער מיט אַ ווילד־צעשוי־בערטער טשופּרינע — צווישן אַן עולם אַנטרונענע, ערשט אָנגעקומענע אין לאַ־גער. ער וואַרפט ווי אַ מטורף מיט די הענט און דערציילט זיין אומגליק:

— נעכטן, שבת פאַרטאָג, איז עס געווען, ווען די זעלנער האָבן אונז, די אַר־בעטער, געפירט פון דאַנען, פון לאַגער, צו דער אַרבעט.

— מען האָט אונז געפירט דורך די זעלבע געסלעך איבער וועלכע מען האָט אין פרייטיקדיקן פאַרנאַכט, בעת ליכט־צינדן, געפירט דאָס שטעטל יידן צו דער באַן־ראַמפּע. דער גאַנצער וועג איז געווען אַ בלוטיקער טייך, מיט אַרויסשטאַר־צנדיקע שטיקער איברים, נאָך כמעט לעבעדיקע שטיקער. אָפּגעשאָסענע קעפּ מיט אויפגעריסענע באַקן באַקלעבט מיט פאַרטרוקנטן אויסגעגאָסענעם מאַרך, האָבן זיך געוואַלגערט לעבן פאַרשטאַרטע גופים. היטלען, שיכוואַרג און אַנדערע מלבו־שים געטונקען אין בלוט האָבן געגליווערט אויף יעדע פּאָר טריט. די אַרבעטער, איינגעשטעלט אין רייען, האָבן מאַרשירנדיק געטאָפּטשעט מיט די שטיוול אין דעם בלוט, אין די פאַרטרוקנטע, צעשפּריצטע געהירן פון זייערע טאַטעס און מאַמעס, שוועסטערלעך און ברידערלעך. כסדר האָט ווער אין די פאַרבלוטיקטע זאַכן דער־קענט עפּעס פון זיין פאַמיליע, פון זיינע נאָענטע און זיך פאַרצווייפלט גענומען שלאָגן מיט די פויסטן אין די שלייפן. פון אונז אַלע האָט זיך געטראָגן אַ יללה, אַז עטלעכע פון די סאָלדאַטן, וואָס האָבן אונז עסקאָרטירט, האָבן אַזש געהאַט טרערן אין די אויגן. איינער האָט דערקענט זיין ברודערס היטל, דער מאַמעס אַ לאַטש, אַ צווייטער — אַ שטיקל באַנד פון זיין טעכטערלס האָר. ס'האָט עמעצער דערקענט אין אַן אָפּגעשאָסענעם, נאַקעטן קאָפּ, וואָס איז געלעגן אויפן אַספאַלט מיט אויסגעגלייזטע אויגן און לאַנגע אויערינגלעך אויף די אויערן — זיינס אַ שכנטע. דער קאָפּ האָט אויסגעזען ווי שוין טויטערהייט וואָלט ער זיך אויפגע־שטעלט. אָדער ווי ער וואָלט זיך אַרויסגעשטעקט פון אונטער דער ערד. עטלעכע טריט דערלעבן איז געלעגן דאָס שייטל אַ פאַרגליווערטס אין בלוט. מיר האָבן אַריבערגעטרעטן איבער די גופים און ווייטער מאַרשירט. אונזערע יללות האָבן זיך געריסן צום הימל.

— און פּלוצים — האָט זיך דער אַרבעטער גענומען רייסן די האָר פון קאָפּ — און פּלוצים האָב איך דערזען מיין טאַטנס קאָפּ! דעם קאָפּ פון מיין טאַטן! ער האָט זיך געוואַלגערט אין ראָוו, מיט דער גרויער באָרד געטונקען אין אַ קאַלוזשע בלוט!

ער איז זיך פאַרגאַנגען אין אַ יאָמער און זיך געוואָרפן אויף דער ערד.

אַן אַנדערער, אַ יונג בחורל, וואָס האָט נעכטן פאַרטאָג אויך מאַרשירט צו דער אַרבעט, האָט פאַרגעזעצט קלאָגנדיק:

— מען האָט אונז געפירט צום וואָקזאַל אַרבעטן. ווען מיר זענען אָנגעקומען, איז שוין באַלד געווען זעקס אַזייגער. מען האָט גראָד געהאַט פאַרענדיקט דאָס אַרויפּפּאַקן די יידן אין די לאַסט־וואַגאָנעס. די טירן זענען שוין געווען פאַרקלאַפּט און די באַן האָט גערירט פון וואָקזאַל. די קולות פון אינעווייניק, האָבן זיך גע־ריסן ביז צו די הימלען. פון די הויכע, פאַרקראַטעוועטע פענצטערלעך האָט מען נאָר אַרויסגעזען אויגן און הענט. מיר האָבן שוין קיינעם נישט געקאָנט דערקענען אויסער דעם געטאָ־בריוו־טרעגער — שמואל אברהם פּאָפּאָווסקי, וועלכער האָט צו אונז אַרויסגעפאָכעט מיט דער האַנט ווי צו אַ געזעגענונג. זעענדיק אונז פאַרביי־מאַרשירן, איז די קלאָגעניש אין די וואַגאָנעס געוואָרן נאָך שטאַרקער. זיי האָבן געמוזט מיינען, אַז אין שטאָט בלייבן נאָך יידן און אַז אונז וועט מען שוין לאָזן

לעבן. זשאַנדאַרן האָבן גענומען שיסן אין די פֿענצטערלעך און ווען די באַן איז שוין געווען ווי ווייט, מען האָט זי שוין כּמעט נישט געזען, האָט זיך דאָס קלאַנג־ניש נאָך געטראָגן צו אונז אויפֿן וואָקזאַל.

⁂

מיין חבר, וועלכער איז צוזאַמען מיט אַלע יידן געפּירט געוואָרן פֿון מאַרק־פּלאַץ צו דער באַן־ראַמפּע און האָט באַוויזן צו אַנטלויפֿן אין מיטן דער נאַכט פֿון וואָקזאַל, שילדערט די מוראדיקע סצענעס, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין דעם פּאַרצוויפֿלטן בין־השמשות, בעת מען האָט זיי געפּירט איבער די גאַסן:

— אַ שיסעריי פֿון אַלע זייטן. צענדליקער מתים. אחוץ דעם זענען גאַנצע באַטאַליאָנען מיט ס. ס.־יונגען געלאָפֿן אין די זייטן פֿון די רייען, וועלכע האָבן זיך אומענדלעך־לאַנג געצויגן און מיט נאַהייקעס, מיט ביקסן און באַגנעטן גע־שלאָגן מכּות־רצח אין די רייען אַריין, איבער די קעפּ און ווו זיי האָבן נאָר גע־טראָפֿן, איבער פֿרויען, קינדער און זקנים. די רייען האָבן זיך געצויגן באַגלייט פֿון דער אומאויפֿהערלעכער שיסעריי. מען האָט געשאָסן אין די יידן און אין דער לופֿט, כּדי צו פֿאַרטויבן די מוחות און דעם באַוווסטזיין פֿון די מענטשן, צו דער־שטיקן די געוואַלדן. אויפֿן גאַנצן וועג, אין די הייזער, באַוווינט מיט דייטשן, זע־נען לויטן באַפֿעל געווען אַרויסגעשטעלט די ראַדיאָס, גראַמאָפֿאָנען, פּאַטעפֿאָנען און געשפּילט פֿריילעכע שלאַגערס. שיכּורע דייטשן מיט גראָבע בייכער זענען גע־שטאַנען אויף די שוועלן פֿון די שענקען און באַרן אין ווייסע העמדער און פֿריילעך, כלאַיענדיק ביר, נאָכגעקוקט דעם צוג און געחוזקט מיט פֿרעכע געלעכטערס. די טראָטואַרן פֿון אַלע גאַסן, די טויערן און אַלע באַלקאָנען און פֿענצטער פֿון די אַרומיקע הייזער זענען געווען אָנגעפּאַקט מיט פּאָליאַקן, נייגעריקע מענער, פֿרויען און קינדער. מען האָט זיך געשטופּט קאָפּ איבער קאָפּ. יעדער האָט זיך געריסן וואָס בעסער צו זען און מיט די אויגן געזוכט אין די לאַנגע רייען היימישע, באַ־קאַנטע זשידקעס. אַ פּוילישער פּאָליציאַנט, אַ גראָבער מגושמדיקער פֿאַרשוין אין אַ גראַנאַטענעם אוניפֿאָרם — האָט מיטן גאַנצן כּוח, געהאַקט מיט דער ביקס אי־בער קעפּ, און מיט דער פֿויסט פֿון דער צווייטער האַנט — געזעצט אין די פּנימער פֿון די, וואָס האָבן זיך אים אונטערגערוקט מיט דער ריי. ער האָט מיט דער גאַנ־צער רציחה געשלאָגן און גלייכצייטיק געלאַכט צו דעם המון הינטער זיך:

— זיי וועלן שוין מער נישט זויגן אונזער בלוט! גענוג אונזער בלוט גע־זויגט! —

— די זשידקעס פֿאָרן קיין פּאַלעסטינע — האָט אַ גראָבע ברוסטיקע שטימע אַראָפּגעשריגן פֿון אַ בוידעם־פֿענצטער, באַגלייט פֿון פֿרויען־געלעכטערן.

— אויף ווידערזען, יידעלעך! — האָט אַ צווייט קול געשריגן פֿון אַנטקעגן.

די מאַסע האָט זיך געדריקט און נייגעריק, מיט פֿאַרחידושטע אויגן באַטראַכט און אָבסערווירט דעם ספּעקטאַקל. ווו־נישט־ווו האָבן זיך אַרויסגעזען אַ פּאָר טרויעריקע, מיטפֿילנדיקע אויגן, ביי אַ טייל — אויך טרערן. פֿון אַנדערע האָט אַרויס־געגלאַנצט די שאָדן־פֿרייד. די דייטשן מיט פֿאָטאָ־אַפּאַראַטן אויף די דעכער פֿון אויטאָס, וואָס זענען אַרומגעפֿאָרן פֿון אַלע זייטן, האָבן פֿאָטאָגראַפֿירט די „קאָ־

מישע״ סצענעס, וועלכע אַנדערע דייטשן אונטן האָבן אויף זייער פאַראָרדנונג גע־מאַכט מיט די פרויען און זקנים.

**
*

דער זייגער איז שוין באַלד אכט. דורכן פלויט כאַפּן זיך נאָך אַריין אין לאַ־גער איינצלנע מענטשן — אַנטלאָפענע פון די באַהעלטענישן אין שטאָט. אַלע אי־נעווייניק לאָזן זיך זיי אַנטקעגן, מען רינגלט זיי אַרום, מען קושט זיי, מען אָרעמט זיי, מען פרעגט זיך אויס און מען דערציילט. אַלע עטלעכע מינוט — פרישע גע־שרייען, געוואַלדן און געיאָמערן.

— געוואַלד, יידן, מיר זענען פאַרלוירן! שרייט פון אַ ווינקל אַרויס אַ הויי־כער אַלטער ייד — זיי וועלן דאָ אונז אויך אויסמאָרדן, די באַנדיטן!

מיין חבר, וועלכער דרייט זיך כסדר מיט מיר אַרום — הערט נישט אויף צו דערציילן וועגן די לעצטע מינוטן פון מיינע נאָענטע.

ער איז אויפן מאַרק־פּלאַץ געזעסן לעבן מיין מוטער און שוועסטערל, לעבן מיין שוויגער און יונגסטן, זעכצן־יעריקן שוואָגער, שמואלעק. שמואלעק איז גע־ווען פון די ערשטע אויפן פּלאַץ. באַלד אינדערפרי האָט מען אים געכאַפּט ביי דער בריק, מען האָט אים מערדערלעך צעשלאָגן און געטריבן אויפן מאַרק. מיין מוטער, שוועסטערל און שוויגער האָט מען געבראַכט שוין גאָר שפּעט, אין מיטן טאָג, מיט אַ גאַנצער פּאַרטיע יידן, צווישן זיי דעם גביר, ר׳ יאַנקל ראָזענבערג. זיי האָבן דערציילט, אַז זיי זענען געווען באַהאַלטן ביי באַרטניצקין, הינטער דער שטאָט. ער האָט זיי אינדערפרי אַלע אַריינגעלאָזט און איינגעשלאָסן אין קאַמער. די מיטגעבראַכטע פּעק האָט ער צוגענומען און ערגעץ אַנדערש באַהאַלטן. אין עט־לעכע שעה אַרום האָט ער פון זיי געפאָדערט דאָס געלט, וואָס זיי האָבן ביי זיך און דאָס צירונג. ער מוז דערמיט — האָט ער געזאָגט — אָפּקויפן די דייטשן, וועלכע קומען כסדר און ווילן זוכן אין די קאַמערן. זיי האָבן אים אַלץ אוועקגע־געבן. שפּעטער האָט ער זיי אַלע אויסגעגעבן. עטלעכע „שוואַרצע״ האָבן זיי אָפּ־געפירט אויפן מאַרק־פּלאַץ. מיין מוטער איז געלאָפן, ווי נישט מיט אירע כוחות, אָנהאַלטנדיק זיך אין מיין שוועסטערל און שוויגער. זי האָט מורא געהאַט, אַז מען וועט זי, אויב זי וועט נישט קאָנען גיין, דערשיסן אויפן אָרט. אויפן מאַרק־פּלאַץ, צווישן די טויזנטער מענטשן, איז זי געלעגן האַלב־טויט מיט אַ פאַרטרוקנט מויל, און מיט די אויגן כסדר דערשראָקן, באַטראַכט מיין שוועסטערל. מיין שוויגער האָט געבעטן ביי די יידישע אָרדנונגס־לייט וואַסער, און די איינציק באַקומענע שלוק — געגעבן דער מחותנתטע צו טרינקען, כאָטש זי האָט אַליין געברענט פון היץ און דאָרשט. אויף איר שוים האָט זיך מיטן קאָפּ געטוליעט, אַ שווייגנדיקער, איר יונגסטער זון, שמואלעק. מיין שוועסטער מרימל האָט, אַ באַשלאָגענע מיט שוויים, זיך אינערלעך געוואָרפן פון אומבאַהאָלפנקייט, זיך געריסן ווי פון דער אייגענער הויט אַרויס, מיט די הענט זיך איינגעביסן אין די שטיינער און — זיי האָבן זיך כסדר נאָכגעפרעגט וועגן אייך, צי מען זעט אייך נישט, צי איר געפינט זיך נישט אויפן פּלאַץ. מיט די אויגן האָבן זיי אייך געזוכט פון אַלע זייטן, צווישן די זיצנ־דיקע און זיי האָבן כסדר גערעדט פון אייך. זיי האָבן נישט געוווסט, צי מען האָט אייך געשאָסן אָדער זענט איר נאָך באַהאַלטן ביי דער שטשעפּאַנעקן. איך ווייס

נישט, וואָס מיט זיי איז געשען. שפּעטער, אויפן וועג און אויף דער ראַמפּע, האָב איך נאָך געזען דיין שוועגער מיט שמואלעקן. דיין מוטער און שוועסטער — שוין נישט מער. מעגלעך, אַז מען האָט זיי אויפן וועג דערשאָסן, ווייל דיין מאַמע האָט מער נישט געקאָנט גיין, כ'וויים נישט.

— געדענק, געדענק! — שרייט מיין חבר — מען טאָר עס נישט פאַרגעסן! נעם זיך אין זכרון אריין זייערע לעצטע שעהן, זייערע לעצטע מינוטן, נעם זיך אין זכרון אריין באַרטניצקין! דו ביסט דער איינציקער גואל הדם!

***

אכט אַ זייגער איז דער לאַגער געוואָרן כמעט ליידיק. אַ גרופּע דייטשע סאָלדאַטן איז געקומען און אוועקגעפירט די יידן צו דער אַרבעט. יעדער האָט זיך געריסן מיטצוגיין, ווענדיק אַרויף אויף דער ליסטע פון די אַרבעטער. זיי האָבן זיך געוווּנדערט, וואָס עס זענען נאָך דאָ אַזוי פיל מענטשן און אויך די פרישע מיטגענומען מיט זיך. אין לאַגער איז געבליבן נאָר אַ קליינע גרופּע יידן און איך — צווישן זיי. די מיטאַמאָליקע שטילקייט האָט גענומען דריקן. כ'האָב נישט געקאָנט איינרוען און געזוכט אַן עצה ווי אַזוי זיי ביידע, אסתרלן און צפורהלען, אַהערצוברענגען פון דאָרט, מען זאָל זיי אויפן וועג נישט כאַפּן. מיינע באַקאַנטע, וועלכע זענען אַוועק צו דער אַרבעט, האָבן מיר צוגעזאָגט, אַז אויב עס וועט מעגלעך זיין, וועלן זיי פון דער אַרבעטס-שטעלע צופאָרן מיט אַ סאָלדאַט אין אַ פאַרמאַכטן אויטאָ צו קאָנטראַקטאָוויטשעס שטרוי און זיי אַהערברענגען. כ'האָב דערפאַר צוגעזאָגט, דאָס איינציקע גאָלדענע רינגל, וואָס אסתרל האָט נאָך געהאַט ביי זיך (דאָס איינציקע, וואָס ברעקער האָט נישט צוגענומען), צו געבן דעם סאָלדאַט.

דערווייל דריי איך זיך אין לאַגער-הויף ווי אין אַ שטייג און ווייס נישט וואָס איבערצוקלערן. „צי טוען זיי עפּעס? צי וועט עס זיך איינגעבן? עס זאָל נאָר, חלילה, נישט זיין צו שפּעט!" איך ציטער אויף ביי דעם געדאַנק. איך וואָלט געלאָפן אונטעריאָגן, יעדער טריט אַרויס אויסערן לאַגער איז אָבער אַ זיכערער טויט. כ'בין דאָ ספּעציעל געבליבן און צו דער אַרבעט נישט געגאַנגען, ווייל מען האָט מיר דערציילט, אַז אינמיטן טאָג, ווען אַלע זענען ביי דער אַרבעט אויף די שטעלן — קומען אָפט אַהער סאָלדאַטן מיט געבראַכטע מענטשן פון די באַהעלטענישן און אויב כ'וועל זיי צוזאָגן דאָס גאָלדענע רינגל, וועלן זיי אפשר מיט מיר אַהינפאָרן נאָך זיי. די שעהן לויפן און מען זעט קיינעם נישט אָנקומען, אַחוץ די צוויילדערוועטע ס. ס.-לייט און פּאָליציאַנטן, וועלכע דרייען זיך מחוצן לאַגער מיטן אָנגעלאָדענעם געווער און וואַרפן כסדר צו אונז אַריין שטעכיקע, רוצחישע בליקן, זעט מען קיינעם נישט פון דער אַנדערער זייט פּלויט. די איינציק-געבליבענע אין לאַגער, זענען אַ פּאָר אַלטע יידן, עטלעכע פרויען און אַ פּאָר קינדער, וועלכע מיר האָבן איצט פאַרשטעקט אויפן בוידעם, די ס. ס.-לייט זאָלן זיי נישט דערזען און אַרויסשלעפּן פון אַרבעטס-לאַגער און אויך עטלעכע קראַנקע. די אַלע זענען דאָ געבליבן, מורא האָבנדיק, אַז דאָרט אויף די פּלאַצוווקעס, זאָל דאָס מיליטער זיי נישט אָנערקענען פאַר צו שוואַך, פאַר אַרבעטס-אומפעיק און אַרויסגעבן דער זשאַנדאַרמעריע. דרייען זיי זיך אויפן הויף און קערן, רוימען, וואַשן די ווענט און קאָכן אין דער קיך דאָס מיטאָג פאַר די אַרבעטער אויף די פּלאַצוור-

קעס. (מיטאָג־צייט פירט מען דאָס עסן אַוועק צו דער אַרבעט) זיי ווילן וויזן, אַז זיי זענען נוצלעך. איך אַרבעט מיט זיי מיט און קאָן נישט איינרוען.

פון דרויסן הילכט אַלץ דאָס שיסעריי. די אַבלאַוועס און זוכעניש אין שטאָט און אין די אַרומיקע וועלדער, פעלדער און דערפער האַלטן אָן. ביי יעדן פרישן שאָס ציטער איך אויף, ווער ווייסט, וואָס דאָרט, חלילה, איז?

— מיינע טייערע קינדערלעך!

די שעהן לויפן און לויפן, דער טאָג איז שוין באַלד פאַרביי און זיי זענען נאָך נישטאָ. די סאָלדאַטן פון דער פּלאַצוווקע זענען אפשר אַהין נישט געפאָרן? אפילו מיט וועמען באַפעלן צו די יידן, צו דער אַרבעט, און געוווירער ווערן, וואָס מען הערט, איז נישטאָ, יעדע מינוט, איז אַ יאָר.

פון די פּאָר איבערגעבליבענע יידן גיסט דערווייל יעדער איינער אויס זיין אומגליק. ס'איז שוין באַלד קיין כוח נישטאָ צו וויינען, צו קלאָגן.

— מאַמע, מאַמעשי, מרימל!

איך האַק זיך מיטן קאָפּ אין וואַנט. עס באַפאַלט מיך כסדר אַ חשק אַרויס־צולויפן, לאָזן זיך דערשיסן פון די וואַכן אינדרויסן, אָבער —

— מיינע טייערע קינדערלעך!

איך רייס זיך די האָר פון קאָפּ, קנייפּ פון זיך לעבעדיקע שטיקער אויס.

דער הויכער, אַלטער ייד ליגט אין אַ ווינקל פון הויף אויסגעצויגן, ער זיפצט און קלאַמערט אַ סענקעוואַטן שטעקן אין האַנט, ער בייסט דאָס גרויע בערדל אין מויל:

— אָ, דאָס, דאָס — ווייזט ער אויפן שטעקן — איז מיר פון אַלץ געבליבן. דאָס ווייב, די קינדער, די אייניקלעך, די שוועסטער, ברידער, משפחה — אַלץ, אַלץ איז אַוועק! קיין זכר נישטאָ! אָפּגעלעבט אַ לעבן לאַנג און נישטאָ די שטוב, נישטאָ גאָרנישט, נאָר דער שטעקן!

באַלד טרייסט ער זיך און אונז אַלע:

— הא, איך זאָרג נישט, ס'וועט נישט לאַנג דויערן, אויך אונז וועלן זיי דאָך נישט לאָזן, אויך די אַרבעטער נישט! אפשר נאָך עטלעכע טעג!

— זיי איז שוין בעסער — ווייזט ער מיטן שטעקן צו די פון די לעצטע טעג פרישע קברים, אין עק פון לאַגער־פּלאַץ.

איך בין אַרומגעלאָפן ווי משוגע און נישט געוווסט וואָס צו טון מיט זיך. ס'גלוסט זיך מיר אַרויסלויפן. די ס. ס.־לייט און פּאָליציאַנטן דרייען זיך אָבער אין יענער זייט און וואַרטן, ווי אויסגעהונגערטע חיות אויף פּאַרציקונג — אויף אַ קרבן. ס'האָט מיר געבריט אונטער די פיס, כ'בין געלאָפן אין די באַראַקן, זיך געוואָרפן אויפן שטרוי, נישט געקאָנט איינליגן און צוריק אַרויס אויפן פּלאַץ, זיך נעקלאַמערט צום פּאַרקאַן, מען האָט קיינעם נישט געזען, קיינער איז נישט געקומען.

ערשט שפּעט אין אָוונט, ווען אין דרויסן איז שוין געווען טונקל, האָט מען פון דערווייטנס, פון דער טונקלקייט, זיך געזען אַרויסשיילן געשטאַלטן. צוערשט איינצעלנע, דערנאָך מער און מער — אַ מאַסע. באַלד האָבן אין דער שטילקייט גענומען אָפּהילכן טריט פון מאַרשירנדיקע. זיי האָבן זיך וואָס אַמאָל מער דער־נענטערט, די טויערן האָבן זיך געעפנט און די עטלעכע הונדערט אַרבעטער, אַרומ־

געריינגלט פון מיליטער, האָבן זיך אַריינגעלאָזט אין לאַגער, געקומען פון דער אַרבעט.

אין עטלעכע מינוט אַרום איז דער לאַגער ווידער געווען אויפגעברויזט, אויפגעשטורעמט פון אַ ים מיט קולות, געשרייען, געוואָלדן און יללות. כ׳האָב אויפגעזוכט מיינע פריינט, זיי האָבן גאָרנישט באַוויזן אויפצוטון דורכן טאָג. דער עולם איז זיך צעלאָפן אין די באַראַקן, איך בין געבליבן אינדרויסן. כ׳בין אַני־דערגעפאַלן אויף דער ערד. פון אינעווייניק, פון די באַראַקן, האָט זיך געטראָגן אין דער פינצטערניש אַריין אַ קלאָגערײַ.

— ויבכו העם בלילה!

8־טער מאַי:

שוין באַלד זענען צוויי יאָר פאַרביי און איך קאָן זיך נאָך נישט באַפרייען פונם גרויל פון יענע קאָשמאַרע גסיסה־טעג אין אויגוסט 1942, די טעג פון דער קראַמפּהאַפטער גסיסה פון אַ גאַנץ פאָלק. ווען זאָל דערמאָלט אײַנפאַלן, אַז מיר וועלן נאָך לעבן אין קנאַפּע צוויי יאָר אַרום און אויב יאָ, אַז די גסיסה וועט זיך נאָך ציען, זי וועט נאָך דויערן, און דער חלף וועט נאָך ליגן אויפן האַלז? די בילדער פון יענע טעג שוועבן מיר כסדר פאַר די אויגן, ניין, קיינמאָל וועלן מיר זיך פון זיי נישט באַפרייען!

איך געדענק ווי איצט, דאָס קדחת, אין וועלכן כ׳האָב זיך געוואָרפן גאַנצע דריטהאַלבן טעג אין קאָפּערניק־לאַגער, זייענדיק אָפּגעשיידט פון זיי און נישט וויסנדיק, וואָס מיט זיי דאָרט האָט פּאַסירט. מיינע פריינט האָבן מיך געטרייסט און באַרויִקט. געהייסן האָבן געדולד — „באַלד", „שפּעטער", „אפשר אין אַ שעה אַרום?", „מען וועט זיכער אַהינפאָרן און זיי אַהערברענגען". איך האָב אָבער נישט געוווּסט, צי כ׳וועל זיי נאָך טרעפן אין שטרוי, צי זיי זענען נאָך פאַראַן. ווי אַ פאַרווונדעטע חיה בין איך געלאָפן אין דער לאַגער־שטייג, זיך כסדר געריסן צו די קראַטן, צום פּלויט, געוואָלט אַרויס און צוריקלויפן אין דאָרף. אין די נעכט האָב איך, דורך דער פינצטערניש, געהאַפּט אַהין צו דערגרייכן.

— אסתרל, צפורהלע! — האָב איך געראָוועט.

מיינע חברים האָבן מיך אָבער נישט געלאָזט. די ס. ס. און די „שוואַרצע" האָבן געלויערט פון אַלע ווינקלען אַרום און געצילט אין די, וואָס האָבן זיך גע־פּרוווט אַרויסגנבענען אָדער אַריינבאַקומען אין לאַגער, אָן מיליטערישער באַ־גלייטונג. עטלעכע זעלנער האָבן כסדר צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן פאָרן מיט מיר און כסדר אָפּגעלייגט פון שעה צו שעה, פון טאָג אויף נאַכט, פון נאַכט אויף טאָג. פון פאַרצווייפלונג האָב איך זיך געביסן די פינגער. דאָס הארץ האָט מיר שוין פאַרגעזאָגט שלעכטס.

צוויי נעכט און דריטהאַלבן טעג האָט עס אַזוי געדויערט און ווי אַן אייבי־קייט האָט זיך עס פאַר מיר געצויגן.

אויפן דריטן טאָג, בין איך שוין כמעט געווען רעזיגנירט, כ׳האָב שוין ווי אויפגעגעבן די האָפענונג, כ׳האָב שוין נישט געגלויבט, אַז עס וועט מיר געלונגען

אהין צוצוקומען און אויב יאָ, אַז כ׳וועל זיי נאָך דאָרט טרעפן. כ׳האָב געריסן פון זיך לעבעדיקע פאַסן, כ׳האָב זיך נישט געקאָנט מוחל זיין, פאַרוואָס כ׳האָב זיי פאַרלאָזט, כ׳האָב זיך דערמאָנט, ווי זיי האָבן זיך פאַרטאָג אין שטרוי ביי מיר געבעטן, אַז כ׳זאָל נישט אַליין אַוועק. וואָס האָב איך געטון? אָט, פּלאַצט ביי מיר דאָס האַרץ.

אין לאַגער איז ווידער ליידיק, ס׳איז שוין באַלד האַלבער טאָג. כמעט אַלע זענען ביי דער אַרבעט, וואָס טוט מען?

— ניין, לענגער וועל איך נישט וואַרטן! זאָל נאָר נאַכט ווערן, ס׳וועט זיין פינצטער, וועל איך אַרויס. איך וועל אויף גאָרנישט קוקן, זאָל געשען, וואָס עס האָט צו זיין! ניין, כ׳מוז צו זיי דערגרייכן, כ׳מוז זיי געפינען, אויב נישט, וועל איך זיך אַ מעשה אָנטון! לענגער וואַרט איך נישט! זאָל נאָר ווערן מאַכט!

ס׳רוקט זיך אונטער מיטאָג־צייט. עטלעכע ווייבער זענען פאַרפאַרעט אין קיך. מען קאָכט מיטאָג פאַר די אַרבעטער, אַ זופּ פון וואַסער מיט בוראַקעס, מען יאָגט זיך, באַלד דאַרף אַ דייטשער סאָלדאַט קומען מיט אַ לאַסט־אויטאָ, נעמען די זופּ און אַוועקפירן צו די אַרבעטס־פּלאַצוווקעס. יעדן טאָג קומט דער זעלבער סאָלדאַט. ער זעט אויס אַ בייזער, אַ רשע, ער שרייט אויף די ווייבער. נעכטן האָט ער זיך געדרייט אין די ליידיקע באַראַקן, געזוכט אין די קעסטלעך פון די אַרבעטער, די בעסערע זאַכן — צוגענומען און געלייגט צו זיך אין די קעשענעס. ער האָט מיך מאָדנע אָנגעקוקט און כ׳האָב געציטערט פאַר זיין שפּיזיקן בליק. אפשר וועט היינט קומען אַן אַנדערער, אַ בעסערער? — כ׳וועל פּרובירן רעדן מיט אים, אפשר?

דער זייגער איז שוין צוועלף, מיטאָג. פונדערווייטנס פּייפּט שוין, אַן אויטאָ סיגנאַליזירט, יאָ, דאָס איז דאָס מיליטערישע אויטאָ, מען פאָרט צו אונז אין לאַגער נאָך מיטאָג. ס׳איז זיכער דער זעלבער שאָפער, ער וועט אונז נאָך דערממיתן. דאָס מיטאָג איז נאָך נישט פאַרטיק! די ווייבער נעמט אַלץ פאַלן פון די הענט אַרויס, זיי קלערן זיך צו פאַרשטעקן. דער אויטאָ שטייט שוין! יאָ, ס׳איז דער זעלבער סאָלדאַט. ער וויל מען זאָל אים צוגרייטן דאָס געקעכץ און ער אַליין גייט דערווייל אין די באַראַקן אַריין, זוכן צווישן די זאַכן.

„וואָס עס האָט צו זיין — זאָל זיין! כ׳מוז רעדן מיט אים! זאָל ער מיך שיסן!”

איך שלייך זיך אים נאָך אין קאָרידאָר.

ער פאַרהאַלט זיך און שטעלט אָן אויף מיר אַ פּאָר אויגן — „וואָס איך פאַרלאַנג?” —

— גאָרנישט, כ׳וויל אים געבן אַ גאָלדן רינגל, צי ער וויל?

ער קוקט מיר ווילד אויף די הענט.

— ניין, כ׳האָב עס נישט ביי זיך. מיין פרוי האָט עס, זי איז דאָ נישט ווייט, סך־הכל דריי קילאָמעטער פון דאַנען אין אַ דאָרף. אויב ער וויל, קאָנען מיר אַהינפאָרן, כ׳וועל אים ווייזן ווו, מיר וועלן אים געבן דאָס רינגל, ס׳וועט נישט לאַנג דויערן, אַ פּאָר מינוט נאָר. זיי דאָ, וועלן דערווייל צוגרייטן דאָס מיטאָג, ער וועט אונז אָבער מוזן צוריקברענגען אַהער, אין לאַגער אַריין! —

דער בייזער סאָלדאַט קוקט אויף מיר מיט אַזעלכע אויגן, אַז איך באַקום

חשק שוין צו זיין צוריק הינטער דער טיר, כ׳נעם קוקן אויף הינטער זיך.

— אָבער נאַרסט מיך נישט אָפּ? — פרעגט ער פּלוצים — זיכער האָט זי׳ אַ רינגל?

— אוודאי, אַ שיין רינגל, אַ גאָלדנס! — אין קאָפּ פאַרמישט זיך מיר.

— נו, קום שנעלער! — גיט ער אַ געשריי — ווי הייסט דאָס דאָרף?

זיצנדיק אין פאַרמאַכטן אויטאָ, אונטערן פּלאַנדעק, האָט זיך מיר געדאַכט, אַז איך חלום.

— קינדערלעך, קינדערלעך טייערע — האָב איך געשעפּטשעט.

ווען מיר זענען שוין געווען הינטער דער שטאָט, האָב איך מורא געקריגן. וואָס מער מיר האָבן זיך דערנענטערט צום דאָרף, אַלץ מער האָט מיך די מורא אַרומגעכאַפּט. צי זענען זיי נאָך דאָרט פאַראַן? כ׳האָב זיך געשראָקן פאַר דער רגע, וואָס כ׳וועל זיי רופן פון שטרוי אַרויס. דאָס האַרץ האָט מיר געזעצט, ס׳האָט זיך מיר געגלוסט אַראָפּשפּרינגען פון אויטאָ און אַנטלויפן וואָס ווייטער פון דאָרף און פון דער מינוט! ווער ווייסט! מיט די הענט האָב איך זיך געקלאַמערט אין די לייסטן פון דער פּלאַנדעק. כ׳האָב באַשלאָסן — קוים חלילה — גיי איך נישט צוריק אין לאַגער. כ׳וועל בעטן דעם סאָלדאַט, אַז ער זאָל מיך דערשיסן, אָדער — כ׳וועל פאַרמאַכן די אויגן און לויפן אינמיטן שטאָט אַריין, גלייך הינטער די וואַכן. כ׳וויל שוין פאַרמאַכן די אויגן, אָבער דער אויטאָ שטייט שוין.

— לאָס, שנעלער! דאַנערוועטער! — שרייט דער סאָלדאַט.

מיר זענען נישט ווייט פון שטרוי.

כ׳נעם זיך אַראָפּקריכן. די פיס זענען ביי מיר ווי אונטערגעהאַקט. איך שלעפּ זיי, ווי נישט מיינע.

— לאָס! שנעלער!

— אסתרל, צפורהלע! האָב איך גענומען הייזעריק שרייען.

— אסתרל, צפורהלע!

ס׳איז שטיל.

— אסתרל, צפורהלע! — דאָס האַרץ שטייט ביי מיר אָפּ.

איך קוק איבערן שטרוי:

— אסתרל, צפורהלע!

איך פאַרברעך די הענט!

— קינדערלעך, קינדערלעך!

מיטאַמאָל האָט זיך דאָס שטרוי אויבן אָנגעהויבן באַוועגן, רירן. ס׳האָט זיך ווי פון זיך אַליין גענומען אונטערהייבן.

— קינדערלעך! האָב איך פאַרצווייפלט מיט די לעצטע כוחות געשריגן.

— יאָ, — האָב איך קוים דערקענט אַ קול. קעפּ האָבן זיך גענומען אַרויס־שטעקן.

— אסתרל, צפורהלע, קינדערלעך, שרעקט אייך נישט!

כ׳בין צוגעפאַלן צו זיי, זיי זענען געלעגן אין אָנמאַכט, צעמישט, געקוקט אויף מיר מיט די אויגן און נישט געקאָנט רעדן.

— לאָס, לאָס, שנעלער! — האָט דער סאָלדאַט געשריגן.

— שרעקט אייך נישט, קינדערלעך! קומט, מיר פאָרן אין לאַגער אַריין.

זיי האָבן זיך נישט געקאָנט אַרויסדראַפּען פון שטרוי. די פיס זענען ביי זיי געווען ווי געליימט און שווער זיך נאָכגעשלעפּט.

— לאָס, לאָס, שנעלער!

דער סאָלדאַט האָט זיי געכאַפּט אויף די הענט און אַראָפּרייסנדיק פון אָס־תרלן דאָס רינגל פון פינגער האָט ער זיי ביידע, איינע נאָך דער אַנדערער, אַריינגעטראָגן אין אויטאָ.

***

ווי אויף אַ פילם־טאַשמע זענען בליץ־שנעל געלאָפן די געשעענישן פון יענעם טאָג און נישט געלאָזט כאַפּן דעם אָטעם.

נישט לאַנג האָט געדויערט דער וועג מיט זיי פון קאָנטראַקטאָוויטשעס שטרוי אין לאַגער אַריין. ווי ווילד האָט דער זעלנער געיאָגט מיטן אויטאָ איבער די וועגן און גאַסן, צווישן די באַוואָפנטע פּאַטראָלן מיט גרינע העלמען איבער די קעפּ. מיר זענען געזעסן אין דער אויטאָ־בודע, פאַרשטעלט מיט די פּלאַנדעקעס און דער אויטאָ — שפּרונגנדיק אין דער לופט פון האַסטיקן לויפן, האָט אונז געוואָרפן פון איין ווינקל אין צווייטן. זיי זענען נאָך אַלע געווען ווי פאַרטויבט, געקוקט אויף מיר צעמישט און זיך נישט געקאָנט גלייבן, אַז דאָס וואָס עס פּאַסירט איצט, איז טאַקע אמת, אַז איך בין טאַקע דאָ מיט זיי, אַז כ'האָב זיי אַרויסגעריסן פון שטרוי און פיר זיי צווישן יידן אין לאַגער אַריין. פון דער מינוט, וואָס כ'האָב זיי פאַרלאָזט, זענען זיי געווען זיכער, אַז איך לעב נישט מער. באַלד נאָך מיין אַוועקגיין, פאַרטאָג, האָט זיך צו זיי דערטראָגן אַ שיסעריי פון פעלד און זיי זענען זיכער געווען, אַז מען האָט מיך געכאַפּט. אין די פּאָר טעג האָט זיי כסדר געשוועבט פאַר די אויגן מיין בילד, ווי איך ליג אַ צעשאָסענער אין מיטן פעלד.

איך דערציייל זיי די געשעענישן פון די לעצטע פּאָר טעג. זיי קלאַמערן זיך אין מיינע הענט.

— און ווו זענען זיי, אונזערע נאָענטע — די מאַמעס, שוועסטערן, ברידער און אַלע?

— קינדערלעך, פרעגט נישט, כ'ווייס נישט, הלוואי זאָלן מיר לעבן!

זיי קוקן אויף מיר מיט אויפגעריסענע אויגן.

— פרעגט מיך נישט, קינדערלעך!

די וואָכן אַרום שיסן, מיר פאָרן דורך דעם געטאָ, מיר קוקן אַרויס פון די שפּאַלטן. די געסלעך — ליידיק, אַ טויטע שטילקייט. אויפגעריסענע טירן, פענצטער, אָנגעוואָרפענע זאַכן פאַר די אויסגעפּלינדערטע הייזער. טישן, שטולן, נייי־מאַשינען, בעטן, אויפגעריסן בעטגעוואַנט, פעדערן, צעבראָזגעט גלאָזוואַרג וואַלגערט זיך אויף די טראָטואַרן און שאָסייען. די פּאַטראָלן נישטערן אויף די הויפן, דער טויט שוועבט אין דער לופט. אויפן רבינס - געסל שלעפּט זיך פויל אַ מאַגיסטראַט־פורל, צוויי סטרוזשעס גייען פון דער זייט, קלויבן די מתים און לייגן זיי אויפן פורל, איינעם איבערן אַנדערן. ווי פון אַ שעכטהויז־וואָגן הענגען אַראָפּ פאַרבלוטיקטע הענט, פיס, קעפּ. דאָס פערדל שלעפּט זיך פּאַמעלעך און פון וואָגן רינען ריטשקעס בלוט, וואָס באַפאַרבן רויט די שטיינער אונטער זיך. די גאַנצע גאַס

זעט אויס באַשפּריצט מיט בלוט. מיר פֿאָרן שנעל און די אַנגעטראָפֿענע פּאַטראָלן באַטאַפּן דעם אויטאָ מיט די שפּיזיקע אויגן ווי זיי וואָלטן אים דורכגעלעכערט. זיי סאַלוטירן צום סאָלדאַט אין דער שאָפֿערקע. ער קוקט בייז און פֿאָרט נאָך שנעלער. מיר טוליען זיך אין אַ ווינקל און האַלטן זיך אָן אין די רייפֿן. מיר זענען שוין אויסערן געטאָ, אָט איז דער לאַגער. דער סאָלדאַט פֿאָרט אַריין אין טויער.

— קינדערלעך, מיר זענען אין לאַגער!

סך־הכּל צען מינוט האָט געדויערט דער וועג. די ווייבער לויפֿן אַנטקעגן מיט דער בשורה, אַז דאָס מיטאָג איז פֿאַרטיק, גרייט צום אַוועקפֿירן. זיי העלפֿן מיר צו זיי אַראָפּנעמען פֿון אויטאָ. דער זעלנער שטייט אין דער זייט אַ דערצערנטער, ער קריצט מיט די ציין.

— דאָנערוועטער! — שרייט ער און טרייבט אַוועק די ווייבער. ער נעמט זיי אַליין אויף די הענט און טראָגט זיי אַראָפּ, ער ווישט זיך מיט די אַרבל די אויגן.

מיר קוקן אים אָן, איטלעכער נעמט זיך עפּעס רירן, דאָס האַרץ באַוועגט זיך, מיר נעמען אַלע וויינען.

⁂

באַלד נאָך מיטאָג, אַרום האַלב־צוויי, איז דער זעלנער נאָכאַמאָל געקומען מיטן אויטאָ אין לאַגער. פֿאַרן אַוועקפֿאָרן האָט אים גאָרפֿינקל, אַ יונגערמאַן, וואָס האָט געאַרבעט אין באַראַק, צוגעזאָגט צו געבן אַ גאָלדענעם זייגער, אויב ער וועט אים אַהערברענגען פֿון אַ באַהעלטעניש אַרויס אין געטאָ — זיין פֿאַמיליע. ס'איז זייער ריזיקאַליש, ווייל ס'איז דאָרט אַרום פֿול מיט עס־עס־לייט און פּאָליציאַנטן. מען מוז עס דורכפֿירן שנעל, געשיקט. גאָרפֿינקל בעט דעם דרייווער, אַז איך זאָל מיטפֿאָרן, בכדי שנעלער זיינע אַלטע טאַטע־מאַמע אַראָפּנעמען פֿון בוידעם און אַריינזעצן אין אויטאָ. עס זענען דאָרט, אין באַהעלטעניש, פֿאַראַן נאָך עטלעכע מענטשן, שכנים, מען וועט עס מוזן מאַכן גאָר געשיקט.

דער זעלנער איז איצט רירעוודיק און עפּעס אייגענער מיט אונז. ער זאָגט, מיר זאָלן קיין מורא נישט האָבן. אסתּרל און צפּורהלע בלייבן אין באַראַק מיט די פּאָר יידן און מיר פֿאָרן. מיר פֿאָרן ווידער פֿאַרביי דאָס געטאָ. מיר הערן פֿון די הויפֿן אַרויס דייטשע קולות. זיי שרייען הויך צו די יידן אין די באַהעלטענישן, אַז זיי זאָלן אַרויס. מען וועט זיי גאָרנישט טון, זיי וועלן זיי נישט שיסן, מען וועט זיי בלויז אַוועקפֿירן אין געטאָ פֿון שכנותדיקן שטעטל קאַלושין, דאָרט זענען נאָך פֿאַראַן יידן!

מיר פֿאָרן שנעל פֿאַרביי. די קולות לויפֿן אונז נאָך. די דייטשן גייען פֿון הויף צו הויף מיט פּוילישע פּאָליציאַנטן און אומעטום שרייען זיי אויס דעם דאָזיקן פּזמון אויף דייטש און פּויליש. אָט פֿירט אַ דייטש מיט עטלעכע פּוילישע פּאָליציאַנטן אַ גרופּע יידן, וואָס זענען אַרויס פֿון אַ קוימען. צוויי מענער, עטלעכע פֿרויען, איינע — מיט אַ קינד ביי דער ברוסט און אַ פּאָר קליינע פֿירט זי ביי דער האַנט. זיי זענען אויסגעשוואַרצט, אויסגעריסט פֿון סאַדזעס, די מלבושים, די פּנימער, די האָר — אַלץ שוואַרץ, מען זעט נאָר אַרויס די אויגן. זיי האָבן שוין מער נישט געקאָנט איינזיצן אין קוימען, זענען זיי אַרויסגעקראָכן, אויפֿן רוף — מסתּמא. די קינדערלעך דריקן זיך צו די מוטערס און ציטערן, די ווייבער קוקן אַרום

זיך דערשראָקן, זיי ווייסן נישט וווהין מען פירט זיי, צי טאַקע קיין קאַלושין. זיי קוקן כסדר מיט די אויגן אויף די לופעס פון די אויסגעשטרעקטע ביקסן, מיט די מיילער צו זיי, און טוליען צו זיך די קינדערלעך. מען פירט זיי אין געסל פון דער געשטאַפּאָ־קוואַרטיר.

דער אויטאָ פאַרקערעוועט אין אַ זייטיקן הויף, הינטער דעם קאָשטשאָל, אין עק פון געטאָ און בלייבט שטיין. גאָרפינקל שפּרינגט אַראָפּ, איך — נאָך אים. דער זעלנער ציט אַרויס דעם רעוואָלווער, ער האַלט אים גרייט און וואַרט. מיר לויפן אי־בער שטיגן, איבער פינצטערע בוידימער.

— טאַטע! — שרייט גאָרפינקל, — טאַטע, מאַמע, עפנט! איך בין עס!

ברעטער האָבן זיך אין דער טונקל גענומען פונאַנדעררוקן, הייזעריקע קולות הערן זיך פון אַ לאָך אַרויס.

— שנעלער, שנעלער, אַרויס, איינס־צוויי — סודעט גאָרפינקל אַריין.

געשטאַלטן ווי שאָטנס האָבן זיך גענומען אַרויסשלייכן, מענער, פרויען און קינדער.

— שנעל, שנעל!

מיר לויפן איבער די שטיגן אַראָפּ.

אויפן הויף שטייט דער סאָלדאַט אַרומגערינגלט פון אַ מחנה פּאָליאַקן — אַר־בעטער, וועלכע די עס־עס האָט געבראַכט אויסצופּלינדערן די יידישע שטובן. איידער וואָס־ווען זענען זיי מיר פון זיי אַרומגערינגלט:

— האַלט, איר גייט נישט ווייטער, וואַרט!

עטלעכע לויפן נאָך זשאַנדאַרמעריע. מיר נעמען זיך פּאַקן צום אויטאָ. זיי כאַפּן אונז אָן פאַר די מלבושים און האַלטן אונז. דער זעלנער האָט זיך דערשראָקן, האָט ער אַרויסגעכאַפּט דעם באַגנעט, גענומען האַקן איבער די קעפּ און עטלעכע מאָל מיטן רעוואָלווער אויסגעשאָסן. די פּאָליאַקן זענען זיך צעלאָפן.

— אַריין, אַריין, שנעלער! — שרייט דער סאָלדאַט. ער לויפט גיך אין דער שאָפערקע אַריין, צום מאָטאָר, און דרייט שוין ביים רעדל. איך און גאָרפינקל פּאַקן שנעל אַרויף די מענטשן אויפן אויטאָ. דער מאָטאָר רוישט שוין. די מענער זענען שוין אויבן, מיר שטופּן אַרויף די פרויען און קינדער, ביי אַ צען מענטשן צוזאַמען. אַלע זענען שוין אינעווייניק, אויך גאָרפינקל קריכט שוין אַרויף, דער אויטאָ רירט.

ער נעמט זיך דערווייטערן.

איך לויף נאָך, איך שטרעק די הענט. אָט־אָט דערגרייך איך אים.

איך בין שוין אַרומגערינגלט פון די פּאָליאַקן, זיי האַלטן מיך. דער אויטאָ דער־ווייטערט זיך, ער לויפט ווי אַ טייוול.

עטלעכע פּאָליאַקן מיט עס־עס לויפן נאָך, זיי שיסן אין די רעדער אַריין. דער סאָלדאַט פאַרדרייט אין אַ ראָג, דער אויטאָ איז שוין נישטאָ.

איך בין איינגעקלאַמערט אין פעסטע לאַפּעס, מען לאַכט מיר אין די אויערן אַריין:

— כאַ, כאַ, כאַ — איין מינוטקעלע וועסטו וואַרטן, נאָר איין מינוטקעלע!

עס דרייען זיך אַדורך עטלעכע עס־עס ־ לייט. זיי שלעפּן וואַליזעס מיט ווערט־

חפצים און קוקן זיך צו אונז נישט אום. א פּאָר פּאָליאַקן זענען געלאָפן אויף דער גאַס אַרויס און מיט די פינגער אין מויל געגומען פייפן.

אין עטלעכע מינוט אַרום האָט זיך אין טויער באַוויזן דער שוואַרצער פּוילישער פּאָליציאַנט בראָדאָוויטש.

***

א ציטער איז מיר אַדורך איבערן לייב. שוין אין לאַגער האָב איך געהערט וועגן די רציחות, וואָס ער, דער פּוילישער פּאָליציאַנט בראָדאָוויטש, האָט אָפּגעטון אין די לעצטע פּאָר טעג. די אַרבעטער האָבן זיך עס נאָכדערציילט.

ער האָט מיך אָפּגעמאָסטן מיט אַ בליק:

— קום, הורן־זון!

די פּאָליאַקן האָבן זיך צעלאַכט און מיך אָפּגעלאָזט.

— קום, הורן־זון! — האָט ער אַן אונטערגעמוטיקטער, לעבעדיקער באַפוילן און אויסגעשטרעקט מיר דעם רעוואָלווער צו די שלייפן.

איך האָב געשלאָסן די אויגן און גענומען גיין.

מיטאַמאָל האָט אַ האָגל פון קלעפּ זיך אָנגעהויבן שיטן איבער מיר, איבערן קאָפּ, אין קאַרק, אויף די אַקסלען, אין די זייטן.

— שנעלער! — האָט ער געריטשעט.

כ׳האָב געוואָלט לויפן, ער האָט אָבער מיט איין לאַפּע מיך פעסט געהאַלטן פאַר אַן אָרעם און מיט דער אַנדערער, מיטן גאַנצן כוח, מיך געשלאָגן בלינד איבערן גאַנצן קערפּער, ווו די האַנט איז נאָר געפאַלן. באַלד האָט ער מיך אָפּגעלאָזט און באַפוילן לויפן, כ׳האָב גענומען לויפן און ער, נאָכלויפנדיק הינטער מיר, האָט מיר געהאַקט מיט דער ביקס איבערן קאָפּ, אין די אָרעמס, איבער די פיס, אונטער די קני. כ׳בין געפאַלן, האָט ער מיטן רעוואָלווער מיר גענומען שיסן איבערן קאָפּ:

— שנעל!

כ׳בין אויפגעשטאַנען און אונטער אַ האָגל פרישע קלעפּ, ווידער גענומען לויפן, ביז כ׳בין נאָכאַמאָל געפאַלן, ווידער אויפגעשטאַנען, אויפסניי געפאַלן און ווייטער געלאָפן. פינקען האָבן מיר אָנגעהויבן פליען פאַר די אויגן. כ׳בין געלאָפן און געפאַלן, אויפגעשטאַנען און געלאָפן. כ׳האָב שוין באַלד נישט געפילט די קלעפּ, נאָר שטיקער פייער זענען מיר שפּריצנדיק געפלויגן פאַר די אויגן און אין די אויערן האָבן מיר אָפּגעהילכט מאָדנע קולות. כ׳האָב אויפגעריסן די אויגן און דערזען אַרום זיך שטיין עס־עס־לייט, זיי האָבן געלאַכט, געפּאַטשט מיט די הענט און געשריגן:

— בראַוואָ! בראַוואָ!

פון יוצא־וועגן זענען זיי מיר הינטערגעלאָפן און מיט די פיס נאָכדערלאַנגט עטלעכע „קאָפּ" פון הינטן. בראָדאָוויטש האָט זיך שטאַרק צעלאַכט פון דער חכמה, געמאַכט צו זיי מיט די הענט און מיט חניפה גענומען שרייען דאָס איינציקע דייטשע וואָרט, וועלכעס ער האָט געקענט:

— יודע, יודע!

מיר זענען אַרויס פון געטאָ־שטח צו די פּוילישע געסלעך. נייגעריקע האָבן זיך פאַרהאַלטן און אונז נאָכגעקוקט. פאַר די טויערן פון די הייזער און אין די ראָגעס האָבן אונז אָפּגעוואַרט געזעמלעך מענטשן, אַ סך היימישע פּאָליאַקן, שכנים. זיי

האָבן זיך געסודעט מיט די אַנדערע און איבערגעגעבן מײַן נאָמען, ווי איך הייס. בראָדאָוויטש האָט מיך הינטערגעקאָפּעט:

— לעבעדיק, לעבעדיק! געגאַנגען, שנעלער!

— אויס מיט אײַך, זיך געענדיקט!

— גענוג געטרונקען אונזער בלוט! געצאַפּט עס!

טרוקענע קלעפּ האָבן זיך מיר אײַנגעשניטן אין קאַרק און אין די אָרעמס־מוסקולן. ס׳האָט זיך מיר פאַרמישט אין מוח, פאַר די אויגן האָבן גרויסע רעדער זיך גענומען דרייען, געלעכטערס האָבן מיר געקלונגען אין די אויערן.

— הורן־זון, מיר האָבן זיך דערוואַרט, דערלעבט דעם טאָג! ביז דעם לעצטן וועלן מיר אײַך אויסראָטן! דערלעבט די נקמה, הורישע ־ זין, יידן! — האָט בראָ־דאָוויטש מיר געשליידערט אין קאָפּ אַרײַן.

ער האָט זיך אײַנגעפּרעסן מיט דער האַנט אין מײַנע האָר און לויפנדיק גענו־מען שטופּן מיך פאָרויס. אַ שוויים האָט זיך געגאָסן פון מיר. כ׳האָב געסאָפּעט און געפילט, אַז עס ווערט מיר נישט גוט, אַז אָט, אָט פאַל איך אַנידער. אין מוח האָט זיך מיר געגעפלט און ס׳איז מיר געוואָרן פינצטער פאַר די אויגן. פרישע קלעפּ האָבן מיך אויפגעמונטערט. כ׳האָב געפילט ווי שפּילקעס וואָלטן פון אַלע זײַטן זיך מיר אײַנגעגעסן אין לײַב.

כ׳האָב זיך מיטאַמאָל אויסגעדרייט און אָנגעהאָנגען אין אים די אויגן:

— פאַניע, דו ביסט אַ פּאָליאַק!

יאָ, יאָ, אַ פּאָליאַק, אַ פּאָליאַק! — האָט ער מיט די פויסטן נאָך צערייצטער מיר גענומען זעצן אין פּנים, אונטער די אויגן, אין שטערן, אין די שלייפן, אונטערן האַרץ.

ער האָט שנעל אויסגעצויגן די ביקס און מיך געהייסן לויפן. כ׳בין געלאָפן. שאָסן האָבן הינטער מיר גענומען קנאַלן. קוילן האָבן מיר געפּייפט איבערן קאָפּ און פאַר די אויערן. כ׳האָב געשלאָסן די אויגן, אײַנגעגנורעט דעם קאָפּ צווישן די אַקסלען.

— קינדערלעך טײַערע, שמע־ישראל! קינדערלעך!

אין דער נאָז און ביז אונטערן האַרץ האָט מיר געשלאָגן אַ ריח פון פּולווער. מיר געביסן אין די אויגן. כ׳האָב נישט געוווסט צי כ׳לעב נאָך.

— שמע־ישראל!

אסתרלס פּנים האָט מיר פאַרבײַגעשוועבט צווישן פּייערדיקע רײַפן און פונקען.

כ׳האָב אויפגעריסן די אויגן:

מיר זענען געוועזן פאַרן געשטאַפּאָ־הויז.

**
*

אין אַ מינוט אַרום בין איך געשטאַנען אין דער הויפּט־קאַנצעלאַריע פון גע־שטאַפּאָ. פאַר דעם ביוראָ־טיש איז געזעסן סקאָבלינסקי, דער שעף פון „באַשלאַגנ־אַמט ־ ביוראָ" — אַ ציווילער רייכס־דײַטש, — אַ מאַן פון אַ יאָר פופציק. אין די לעצטע טעג האָט ער זיך פרייוויליק געמאָלדן אָנצופירן מיט דער יידן־אויסראָטונג

אין שטאָט, און ספּעציעל מיט דער קאָנפיסקאַטע פון יידישע ווערט־חפצים. פּריטיק, אויפן מאַרק־פּלאַץ איז ער, מיט אַן אָפענער וואַליזע אין דער האַנט ארומגעגאַנגען צווישן די יידן מיט אַ נאַהייקע, געשלאָגן איבער די קעפּ און געדראָט, אַז יעדער זאָל אין דער וואַליזע אריינוואַרפן דאָס צירונג, וואָס ער האָט ביי זיך. די וואָס מען וועט ביי זיי שפּעטער, בעת דער רעוויזיע, געפינען עפּעס אַ ווערטפולע זאַך — וועט מען גלייך אויפן אָרט דערשיסן. עטלעכע וואַליזעס מיט גאָלד־חפצים האָט ער דעמאָלט אָנגעזאַמלט פאַר דער רייכס־רעגירונג. (אין עטלעכע טעג אַרום איז ער מיט דער גאַנצער וואַליזע אַנטלאָפן. שפּעטער, האָט אים די עס־עס געכאַפּט ביים אריבער־שמוגלען זיך מיטן אָנגערויבטן פאַרמעגן איבער אַ נייטראַלער גרענעץ. דאָס דייטשע קריגס־געריכט האָט אים פאַרמשפּט צום טויט פאַר באַגנבענען דעם „מלוכה־אוצר").

ער איז געזעסן אין אַ ווייס זיידן העמד, מיט אַ פּאָר גאָלדענע ברילן איבער דער נאָז, און מיט די גרינע אויגעלעך רוצחיש געבליקט אין אַקטן. פאַר אים, אויפן טיש, איז געלעגן אַ גלאַנציקער שמאָלענער רעוואָלווער.

בראָדאָוויטש האָט זיך אויסגעצויגן, געקלאַפּט מיט די שטיוול און סאַלוטירט.

סקאָבלינסקי האָט ארויסגעריסן די אויגן פון די פּאַפּירן און אונז ביידע באַטראַכט.

— יודע, געטאָ — האָט בראָדאָוויטש ארויסגערעדט אין דייטש און באַלד אויף פּויליש אים דערציילט, אַז ער האָט מיך געכאַפּט ארומלויפן אין געטאָ. כ'בין געלאָפן אין די ליידיקע שטובן און ראַבירט. דערביי האָט ער מיט אַ וואָרף מיך אריינגעשטופּט אין ווינקל פון צימער און געהייסן מיך שטיין מיט די הענט אין דער הויך.

— כ'האָב נישט ראַבירט — פּרווו איך זאָגן אויך אין פּויליש.

— שווייג, דו שוויין, דו יידישער גאָלד־זאַק! — נעמט סקאָבלינסקי דונערן מיט זיין גראָבער שטימע. ער זעצט מיט די פויסטן אין טיש.

— שיסן ווי אַ הונט וועל איך דיך באַלד! דו פאַרברעכער!

ער כאַפּט דעם רעוואָלווער, לויפט צו צו מיר און נעמט מיט דער קאַלטער לופע מיר ווישן איבער דעם שטערן, שלייפן און פאַכען פאַר די אויגן.

— זעסט? — כאַפּט ער מיך פּלוצים אָן פאַרן אַקסל, בייסט זיך אין מיר איין מיט דער האַנט און שלעפּט מיך צו צום פענצטער.

זעסט? — זע!

הינטערן פענצטער, אויפן הויף, זענען געלעגן אויסגעצויגן עטלעכע מתים. נישט ווייט זענען אין אַ קופּע געזעסן צוזאַמענגעטוליעט אַ ביסל יידן, אריסגע־שלעפּטע אָדער ארויסגענאַרטע אין די לעצטע שעהן פון באַהעלטענישן. עטלעכע פּאָליציאַנטן און „שוואַרצע" האָבן זיי באַוואַכט.

— זעסט? — ווייזט ער מיר נאָכאַמאָל אויף די מתים, דראָענדיק מיר מיט אַ פינגער פאַר די אויגן — זע, באַלד וועסטו דאָרט ליגן צווישן זיי!

ער צעלאַכט זיך הויך.

איך האָב גענומען שוידערן.

— האָסט אַנגסט? — דונערט ער מיטאַמאָל ווידער אַרויס און דראָט מיר ווי־דער מיט דעם פינגער פאַר די אויגן.

איך שוידער.

— נישט לאַנג, נאָר איין מינוט — לאַכט ער אויפסניי אַרויס.

ער לאָזט אונז איבער, לויפט שנעל אַרויס אין דרויסן.

איך זע דורכן פענצטער: ער איז אויפן הויף. איבער די טויטע גופים טרעט ער אַריבער צום ווינקל ווו די יידן זיצן. ער האָט ווילד גענומען שרייען, די יידן באַפוילן זיך אויסצושטעלן אין אַ ריי ביי דער וואַנט מיט די הענט אינדערהויך און אָנגעהויבן זיי באַזוכן. די מענער, די פרויען און אויך די קליינע קינדערלעך.

— גיט אַלץ אַוועק! אַלץ וואָס איר האָט — אַהער! — האָט ער געריטשעט.

די יידן זענען געשטאַנען טויט־בלייך.

אין איין מאָמענט האָט ער אַרויסגעכאַפּט דעם רעוואָלווער ביי אַ פּאָליציאַנט. ער האָט גענומען שיסן. כ'האָב אויפגעציטערט און אינסטינקטיוו אַוועקגעכאַפּט דעם קאָפּ פון פענצטער.

— האָב קיין מורא נישט! — לאַכט בראָדאָוויטש — וועסט באַלד דאָרט ליגן צווישן זיי!

פון הויף טראָגן זיך קרעכצן. אין קאָרידאָר הערן זיך שוין טריט. די טיר רייסט זיך אויף. סקאָבלינסקי לאַכט:

— האָסט געזען? — זע!

די יידן אינדרויסן טוליען זיך אין אַ ווינקל, אויף דער ערד ליגן אָנגעוואָרפן איינער איבערן אַנדערן עטלעכע פרישע קערפּערס.

— כאַ, כאַ, כאַ — דאָנערוועטער, דעם טייוולס קינדער!

דער טעלעפאָן האָט זיך מיטאַמאָל צעקלונגען. סקאָבלינסקי כאַפּט דאָס טרייבל:

— האַללאָ! יאַ, איין מאָמענט! יאַ, יאַ, כ'קום זאָפאָרט!

ער וואַרפט אַוועק דאָס טרייבל און כאַפּט די קורטקע.

— פיר אים אַרויס, דערשיס אים! — גיט ער אַ באַפעל אין דייטש צו בראָ־דאָוויטשן.

ער לויפט אַרויס און פאַרקלאַפּט הינטער זיך די טיר.

— יאַוואָל! — שרייט אים נאָך בראָדאָוויטש.

— וואָס האָט ער געזאָגט? — פרעגט ער מיך, ווען מען האָט סקאָבלינסקין שוין נישט געזען.

איך ציטער ביי דער וואַנט.

— וואָס האָט ער געזאָגט? — פרעגט ער נאָכאַמאָל.

עס קלאַפּט מיר אַ צאָן אין אַ צאָן.

— כ'ווייס נישט — שאָקל איך מיטן קאָפּ.

כ'וואַרף זיך.

בראָדאָוויטש לויפט אַרויס און קערט זיך באַלד אום מיט נאָך איינעם — אַ ציווילן דייטש.

— יודע! — ווייזט ער ווידער אויף מיר און הויבט אָן צו אים צו רעדן אויף פויליש.

דער דייטש קוקט דאָ אויף אים, דאָ אויף מיר.

— יודע? — פרעגט ער איבער.

— יודע, יודע! — שאָקלט בראָדאָוויטש מיטן קאָפּ.

— דו פאַרפלוכטער! וואָס מאַכסטו היער? — נעמט דער דייטש טופען מיט די פיס.

כ'לאָז אַראָפּ די אויגן.

— זאָג! — נעמט ער ריטשען — זאָג! זאָפאָרט זאָלסטו זאָגן! וואָס מאַכסטו היער?

— כ'בין אַן אַרבעטער — רעד איך קוים אַרויס.

— אַן אַרבעטער? — ווו אַרבעטסטו, דו שוויין, דו?

— ביי דער „וועהרמאַכט". (אַרמיי).

דער דייטש קוקט מיך אָן אַביסל פאַרוואונדערט און לאָזט אַראָפּ פון טאָן:

— וואָסזשע טוסטו ביי אונז?

— כ'האָב פאַרבלאָנדזשעט פון דער אַרבעט.

— יודע, יודע! — שרייט בראָדאָוויטש, נישט פאַרשטייענדיק וואָס מיר רעדן.

דער דייטש זעצט זיך אַוועק און נעמט מיך אויספרעגן „וואָס איך וויל דאָ? ער פאַרשטייט נישט וואָס איך וויל?".

איך ווער דרייסט און נעם אים בעטן, אַז אַזוי ווי כ'האָב פאַרבלאָנדזשעט פון דער אַרבעט, וויל איך צוריק אַהין.

— ראַאוס! — נעמט ער קוויטשען — שנעל ראַאוס! כ'וויל קיין יידישע אַר־בעטער! כ'וויל אייך נישט קענען. זאָל אייך די וועהרמאַכט האַלטן! דאָנערוועטער! שנעל ראַאוס, ר אַ אוס!

— יאַוואָל! — קלאַפּט מיט די שטיוול אויסגעצויגענערהייט בראָדאָוויטש — יאַוואָל!

— צו דער וועהרמאַכט, שנעל! — שרייט, קוקנדיק צו אים, דער דייטש.

בראָדאָוויטש שאָקלט מיטן קאָפּ אויף יאָ. ער פרעגט מיר וואָס דער דייטש זאָגט.

— כ'זאָל צוריקגיין צו דער אַרבעט, צו דער וועהרמאַכט — זאָג איך אים אויף פויליש.

בראָדאָוויטש נעמט גלאָצן מיט די אויגן.

— שנעל! — קלאַפּט דער דייטש מיט דער פויסט אין טיש — שנעל!

ס'קומט אַריינצולויפן אַ „שוואַרצער" פון אַ צווייטן צימער.

— שנעל! — שרייט צו אים דער דייטש ביים טיש — שנעל זאָל ער אַוועק, דער שוויין, פון מיינע אויגן. זאָל ער גיין צו דער וועהרמאַכט!

— צו דער וועהרמאַכט! — ווייזט דער „שוואַרצער" בראָדאָוויטשן אויף מיר.

בראָדאָוויטש שרייט „יאַוואָל" און הייסט מיך גיין פאָרויס.

— צום טייוול! — שרייט ער, ווען מיר האָבן זיך שוין געפונען הינטער דער טיר — איך אַליין זאָל דיך אָפּפירן אַהין, האָט ער געהייסן, דער קאַפּיטאַן?

— יאָ, דאַכט זיך, יאָ.

— שנעל, צום טייוול, כ'האָב נישט קיין צייט, לויף שנעל!

אין אַ האַלבער שעה אַרום האָט מיך בראָדאָוויטש צוגעפירט צום טויער פון קאַפּערניק־לאַגער.

***

נישט לאַנג איז אונז באַשערט געווען זיך צו פרייען צוזאַמען. די געשעענישן האָבן געיאָגט איינס דאָס אַנדערע.

אַריינקומענדיק אין לאַגער, האָב איך אָנגעטראָפן אויף מיין שוועגערין חיה מיט איר מאַן — מיין עלטערן שוואָגער, שלום. פּרייטיקצונאַכטס, ווען די שטשעפּאַנעק האָט אונז אַרויסגעטריבן, האָבן זיי ביידע — צוליב חיהס צושטאַנד (זי האָט זיך געפונען אין נײַנטן חודש) — נישט געקאָנט לויפן אַזש הינטער דער שטאָט, צו קאָנטראַקטאָוויטשן. זיי האָבן זיך דעריבער פון אונז אָפּגעשיידט און געלאָפן צו אַנדערע באַקאַנטע. דאָרט האָט מען זיי אויך נישט אַריינגעלאָזט, האָבן זיי זיך עטלעכע טעג געוואַלגערט אין אַ חזיר־כלעוו און אין אַ מיסט־קאַסטן. איצט, האָט זיי אַ גרופּע יידישע אַרבעטער, וואָס איז דאָרט פאַרביי־געפאָרן אויף אַ וואָגן, געפונען און אַהערגעברענגט. צוזאַמען מיט נאָך מענטשן האָבן זיי זיך אין אַ באַראַק גראַנגלט מיט אסתרלען און צפּורהלען, וועלכע האָבן זיך געריסן פון לאַגער אַרויס און געוואָלט לויפן צו מיר אין געטאָ אַריין. זיי האָבן זיי געפּרוּווט טרייסטן, באַרואיקן און געגעבן האָפענונגען, אַז איך וועל צוריק קומען, דערציילנדיק דערביי זייערע אייגענע נסים פון די פּאָר טעג.

איך בין מיטאַמאָל אַריינגעפאַלן אין טיר.

— קינדערלעך ! — האָב איך אַ געשריי געטון.

אַלע זענען אויפגעשפּרונגען. אסתרל און צפּורהלע זענען אויף מיר אַרויפגעפאַלן און גענומען ספּאַזמירן. שלום און חיה האָבן זיי אַוועקגעריסן, מיך אַרומגעכאַפּט און גענומען קושן. זיי האָבן זיך נישט גערעכנט, אַז זיי וועלן אונז נאָך טרעפן, אַז מיר לעבן נאָך. פון אַנדערע באַראַקן זענען מענטשן געקומען מיט די אייגענע אויגן מיך זען, צי איך בין טאַקע צוריקגעקומען. קיינער האָט עס נישט געקאָנט באַגרייפן. דער גערודער אין באַראַק איז געוואָרן גרויס. אַ יידענע האָט געשריגן, אַז מיר זאָלן אַלע צוזאַמען גומל בענטשן. דער אַלטער ייד מיטן שטעקן אין דער האַנט האָט בעזאָגט, אַז ס׳איז אַ שאָד די רייזע, ס׳איז נישט ווערט קיין דרייער — אַן עבירה יעדע שעה. זיי, די באַנדיטן, וועלן אונז סיווי נישט לאָזן לעבן.

כ׳האָב צוזאַמענגענומען מיין חברה און אַרויס אין דרויסן אויפן פּלאַץ צו דעם ברונעם. זיך אַביסל אַרומגעוואַשן נאָך די לעצטע פּאָר טעג, געגעבן אַ שלונג וואַסער און מיר האָבן זיך געזעצט אין אַ ווינקל פון הויף, געפּרוּווט אָפּאָטעמען און זיך גענומען יעדער דערציילן זיינע פּאַסירונגען, געמאַכט אַ סך־הכל פון די געשעענישן פון די לעצטע טעג. פון מיין משפּחה בין איך געבליבן איינער אַליין. כ׳בין געווען גליקלעך, וואָס כ׳האָב אסתרלען לעבן זיך. מיין שוואָגער ברעכט די הענט, פאַרגינט זיך נישט צו קוקן אויף זיין פרוי. אסתרל טוליעט צו זיך אירע שוועסטער. זי ציטערט כסדר און גלעט מיר איבער די הענט און פּיס. מיין שוועגערין חיה פרייכט שווער, זי קאָן זיך נישט קיין עצה געבן מיטן בויך (עס איז די ערשטע שוואַנגערשאַפט).

— אָ, אַ בעט וואָלט זי געדאַרפט האָבן און די מאַמען איבער זיך !

אין האַרץ רייסט זיך. די אינערלעכע קוואַלן זענען פאַרשטאָפּט. מיר זענען מיד און די אויגן קלעבן זיך. מיר וואָלטן אַלע געדאַרפט כאַפּן אַ דרימל כאָטש אויף עטלעכע שעה.

— „וואָס איז דאָס ?” — עפּעס נעמען אָפּהילכן שווערע טריט ווי אַ מאַר־

שירנדיקע מחנה וואָלט זיך צו אונז דערנענטערט. פון די באַראַקן לויפן מענטשן צום פּלויט. זיי קוקן פאַרוואונדערט דורך די לעכער צום וועג וואָס פירט אַהער.

— די ארבעטער! די יידישע ארבעטער קומען אָן פון די ארבעטס־פּלאַצוור־קעס!

דער זייגער איז ערשט נאָך פינף, אין דרויסן איז נאָך טאָג און שוין פון דער אַרבעט?!

מיר לויפן זיי אַלע אַנטקעגן צום טויער. פון דערווייטנס מאַרשירט שוין אַ פרײַ־שע גרופּע פון אַ צווייטער שטעלע.

די ערשטע זענען שוין דאָ אויפן הויף. זיי זענען שטאַרק דערשראָקן. זיי ווייסן נישט פאַרוואָס מען האָט זיי אינמיטן געהייסן אָפּשטעלן די אַרבעט און אַוועקמאַר־שירן אין לאַגער. זיי פרעגן ביי אונז נייעס. אויך די אַנדערע פאַרשטייען דאָס נישט. עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען אויך די איבעריקע גרופּעס פון פאַרשידענע ארבעטס־פּלעצער. קיינער ווייסט נישט וואָס עס האָט פּאַסירט. די זעלנער זאָגן, אַז אויך זיי ווייסן נישט די סיבה, נאָר ס'איז געווען אַזאַ באַפעל פון דער זשאַנדאַרמעריע, אַז מען זאָל איבעררייסן די אַרבעט און אַלע יידן תיכף אָפּפירן צוריק אין די באַראַקן.

אין לאַגער איז פול. די מענטשן לויפן ארום ווי פאַרסמט. אחוץ די צוויי הונ־דערט ארבעטער, וועלכע זענען אָפיציעל געבליבן און זענען פאַרשריבן אויף דער רשימה, געפינען זיך דאָ נאָך עטלעכע הונדערט יידן — מענער, פרויען און קינדער, אַנטלאָפענע פון די באַהעלטענישן, וועלכע האָבן זיך דאָ אַריינבאַקומען אין די פּאָר טעג. דער עולם איז צעמישט. קלאָר, עס גרייט זיך עפּעס אַן אומגליק! איינער פרעגטביים צווייטן אַן עצה. צי זאָל מען זיך צעלויפן?!

מיר קלערן זיך ווו צו פאַרשטעקן. אין לאַגער איז אָבער קיין באַהעלטעניש נישטאָ. נישטאָ זיך ווו צו באַהאַלטן. מיר קריכן איבער די שטאָקן פון רויטן ציגל־נעם בנין, איבערן בוידעם.

אַ מהומה אין דרויסן! געוואַלדן! דאכט זיך, עס רוישט עפּעס?!

איך לויף צו צום פענצטער: צענדליקער אויטאָס דרייען זיך שוין פון יענער זייט פּלויט, מאָטאָרן ברומען!.. מחנות באַוואָפנטע דייטשן, זשאַנדאַרן, עס־עס־לייט, שוואַרצע, פּוילישע פּאָליציאַנטן, ציווילע געהיים־אַגענטן לאָזן זיך פון אַלע זייטן צום לאַגער! מען הערט שוין אַ שיסעריי. עס קנאַלט אין דער לופט. די יידן אויפן הויף לויפן ווי געסמטע און פּאַקן זיך אין די הייזער אריין, אין די באַראַקן. אין אַלע שטובן איז שוין פול. מען הערט געוואַלדן, געשרייען, קינדער וויינען, ווײַ־בער ברעכן די הענט!

— לאָס! ראַאוס! אַלע ר אַ א ו ס!!! — הערן זיך שוין קולות פון דרויסן.

— שנעל ר אַ א ו ס!!!

מיר דריקן זיך אַלע צוזאַמען. מען שטופּט זיך אין די ווינקלען. יעדער וויל זיין אין הינטערגרונט, איינער באַהאַלט זיך הינטער דעם צווייטן.

— ר אַ א ו ס!

קוילן פליען אין די שויבן.

— ר אַ א ו ס!

די טירן רייסן זיך אויף. דער עולם נעמט זיך פּאַקן ארויס. מען שפּרינגט איבער

קעפּ, פון די פענצטער, איינער איבערן אַנדערן, מען צעקוועטשט זיך שיר. אַלע רייסן זיך צו די טירן.

איך בין איינגעקלעמט צווישן אַ מאַסע ווייבער און קינדער. מיינע נאָענטע האָב איך פאַרלוירן פון אויג. מען שטופּט מיך צו אַ טיר. נאָהייקעס פאַלן איבער אונזערע קעפּ. די געשרייען פאַרטויבן. איך געפין זיך אין אַ דורכגאַנג צווישן דייטשן. קלעפּ שיטן זיך. כ'בין ארויסגעפאַלן הינטער דער טיר. עטלעכע דייטשן שיסן אויף אונז. עס שווינדלט פאַר די אויגן, איך טרעט איבער מענטשן, דאַכט זיך, מתים.

— לאָס, לאָס, פאַרפלוכט! — הילכט איבער אונז.

מיר לויפן צום לאַגער־פּלאַץ. די פּוילישע פּאָליציי רינגלט אונז אַרום און הייסט אונז זיך אויסזעצן אין רייען. פון אַלע זייטן לויפט מען צו אונז. איך זיץ אין דער ריי און זוך מיט די אויגן. מיין שוואָגער שלום זיצט נישט ווייט, ער זוכט זיין פרוי. צפּורהלע שטופּט זיך אַדורך צו מיר, זי ווייסט נישט, ווו חיה און אסתרל זענען דאָ. דאָרט פון די טירן פּאַקט מען זיך אַלץ. איך דערקען סקאָבלינסקין. ער שטייט אין ווייסן העמד אַנטקעגן די ארויסלויפנדיקע, מיט איין האַנט שלאָגט ער רציחהדיק מיט אַ נאָהייקע איבער די קעפּ. אין דער צווייטער — האַלט ער אַ רעוואָלווער און שיסט. עס פאַלן מענטשן. אַנדערע לויפן און שפּרינגען איבער זיי און רייסן זיך צו אונז.

איך דערזע מיטאַמאָל אסתרלן אַרויספאַלן פון דער ברייטער טיר. לעבן איר פאַלט ווער, זי בויגט זיך אין דרייען, שפּרינגט איבער די ליגנדיקע און ווערט פון אַ דייטש אַוועקגעשליידערט אין אונזער זייט.

— אסתרל!

זי לויפט, קאַלערט זיך פון ווייטיק און פאַלט אַוועק אין דער ריי לעבן מיר.

— וואָס איז?

זי האָט געקריגן פון אַ דייטש מיטן רעוואָלווער אונטערן האַרץ. עס קלעמט איר, זי לענט אָן אויף מיר דעם קאָפּ און וויקלט זיך אין יסורים.

— לאָז, כ'וועל דיר אפשר עפּעס טון?

— ס'איז מיר גאָרנישט — זאָגט זי — דאָרט האָט מען חיהן דערשאָסן, אָ, דאָרט ליגט זי, דאַכט זיך, אַז זי לעבט נאָך!

זי קלעמט זיך אין מיר איין.

שלום שרייט אַריבער צו אונז, ער פרעגט, ווו חיה געפינט זיך?

אסתרל קורטשעט זיך פון ווייטיק אונטערן האַרץ. אַרום די באַראַקן איז שוין רואיק, קיינער לויפט שוין נישט פון די טירן. די עס־עס לויפט אין די שטובן, אַי־בער די בוידעמער און זוכט. זיי וואַרפן פון די פענצטער עטלעכע געפונענע קינדער. פאַר דעם הויז ליגן ניין דערשאָסענע מענטשן. אַ צען־יעריק דערשאָסן יינגעלע, לעבן אים — זיין פערצן־יעריק שוועסטערל. דאָס מיידעלע וואַרפט זיך און בייסט זיך מיט די הענט איין אין גראָז. זעקס זיבעצן־יעריקע מיידלעך אויסגעצויגן טויט, איי־נע לעבן דער אַנדערער. חיה ליגט צווישן זיי. זי לעבט נאָך, זי קאַפּעט מיט די אַנט־בלויזטע פיס אין דער ערד, דער בויך צאַפּלט כסדר אויף.

אויפן פּלאַץ איבער אונזערע געדיכטע רייען — שיסט מען. סקאָבלינסקי לויפט מיט דער נאָהייקע און שלאָגט מערדערלעך איבער די קעפּ. מיר טוליען זיך איינער

צום צווייטן און — אַלע צו דער ערד. איבערן פּאַרקאַן הענגען עטלעכע קערפּערס, דערשאָסענע ביים וועלן אַריבערקריכן און אַנטלויפן. די דייטשן שרייען, אַז מיר זאָלן זיך אויפשטעלן, די מענער זאָלן בלייבן און די פרויען זאָלן גיין באַזונדער. מען נעמט זיך פּאַקן. צפּורהלע פירט אסתרלן אַוועק אין דער פרויען־זייט. שלום קלאַמערט זיך צו מיר:

— ווו איז חיה?

אַרום — אַן אומגעהויערער טומל.

— רוע! שטיל זאָל זיין, איר „אַרשן־לעכער"!

דער זשאַנדאַרמעריע וואַכ־מייסטער גוטבעליי נעמט פּאַרלייענען אַ ליסטע מיט די נעמען פון די צווייהונדערט אַרבעטער, וועלכע דאַרפן בלייבן. זיי מוזן אַרויסגיין פון דער ריי. זיי ווערן פון אונז אָפּגעטיילט דורך אַ קאָרדאָן פון עס־עס - לייט און אַוועקגעפירט דורך די סאָלדאַטן צוריק צו דער אַרבעט.

מיר זענען געבליבן זיצן און געוואַרט. אַ רעגן האָט פּאַמעלעך אָנגעהויבן טריפן. די עס־עס און זשאַנדאַרמעריע - פירער זענען איינגעשטיגן אין אויטאָס, איבערגע־לאָזט באַפעלן און אַוועקגעפאָרן. אַרום אונז איז אַ געדיכטע קייט פון זשאַנדאַרן, עס־עס אין גרינע העלמען און פּוילישע פּאָליציאַנטן. אויפן פּלאַץ — אַ טויטע שטילקייט. מיר זיצן איינגעטוליעט איינער אין אַנדערן. פון אַלע זייטן שטרעקן זיך צו אונז לופעס. פון הימל קאַפּיעט, דער רעגן טריפט איבער אונזערע קעפּ. אַן עס־עס־מאַן דרייט זיך מיט אַ נאָטיץ־ביכל און בליישטיפט אין דער האַנט און ציילט איבער וויפל מיר זענען.

— „עטלעכע הונדערט!"

איין פּוילישער פּאָליציאַנט גיט אונז איבער בסוד, אַז אויפן יידישן בית־עלמין גראָבט מען פאַר אונז גריבער, אַן אַנדערער פאַרזיכערט, אַז מען וועט אונז אַוועקפירן קיין קאַלושין אין דאָרטיקן געטאָ.

מיטאָמאָל, איז אַן אויטאָ אָנגעקומען. עס זענען אַרויס די עס־עס - אָפיצירן בראש פון געשטאַפּאָ־שעף שמידט. דער עס־עס־מאַן מיטן נאָטיץ־ביכל אין האַנט איז אים אַנטקעגנגעלאָפן, סאַלוטירט און ראַפּאָרטירט, וויפל מיר זענען. שמידט — אַ הויכער, ברייט־פּלייציקער מאַן מיט אַ ווייסער הענטשקע אין האַנט — האָט גע־נומען אַרומלויפן און קאָנטראָלירן די צאָל.

— אויפשטיין! — איז געפאַלן אַ באַפעל — זיך אויסשטעלן אין רייען, צוזאַ־מען די מענער מיט די פרויען!

דער רעגן האָט זיך מיטאַמאָל פאַרשטאַרקט, פון הימל האָט האַסטיק גענומען גיסן. אין דרויסן איז שוין געווען טונקל, ווען מיר האָבן צו פיר אין אַ רייע אַרויס־מאַרשירט פון לאַגער־טויער.

***

9־טער מאַי:

צוויי טעג האָב איך געשריבן. כ'בין געלעגן אויסגעצויגן אין שטאַל אויף דער ערד, פאַר אַ שפּאַרע אונטערן פונדאַמענט, און געשריבן. אויבן אויף דער וואַנט

האָט מיך אסתרל פאַרטרעטן און געהאַלטן וואַך. זי איז שוין מיד. היינט, פינף פאַר־טאָג, האָב איך ווידער געמוזט פאַרנעמען מיין פּאָסטן. איך קוק אַרויס אין פאַר די אויגן שוועבן מיר נאָך אַלץ די בילדער פון יענע טעג.

רבונו של עולם, שוין באַלד צוויי יאָר זענען פאַרביי און מיר געפינען זיך נאָך אין קאַשמאַר פון יענע טעג. עס דויערט אַזוי כסדר. עס זענען נאָך נישט געווען קיין פינף רואיקע מינוטן, צו קאָנען אָפּאָטעמען און מאַכן אַ שטיקל חשבון הנפש, צו פאַרטראַכטן זיך אַרום דעם וואָס עס פּאַסירט און צי וועט מען נאָך פון דעם אַלעם אַרויסקומען? צי וועט מען זיך נאָך אַמאָל באַפרייען פון דעם געשפּענסט? צי וועט מען נאָך ווען אין רו דערפון קאָנען טראַכטן?

די צייט לויפט. ס'ווערט שוין באַלד, אין אויגוסט, צוויי יאָר. ווען זאָל עס איינפאַלן, אַז דאָס וועט אַזוי לאַנג דויערן און אַז מען וועט עס קאָנען אַזוי לאַנג איבערהאַלטן!

אַך, רבונו של עולם, ס'איז דאָך שוין באו מים עד נפש. ס'איז דאָך שוין מער קיין כוח נישטאָ פרישע נסיונות אויסצושטיין, איבערצוטראָגן. מיר זענען אַזוי דער־שעפּט און אויסגעמאַטערט! עס ציט צו דער ערד, אויסצוציען זיך, פאַרמאַכן די אויגן און ליגן. מיר זענען אַזוי אויסגעטרוקנט. אַ סך מאָל פילן מיר זיך ווי שוין דער־שאָסענע, וועלכע לויפן נאָך אין לעצטן אימפּעט, אָן אייגענעם לעבן. אָט־אָט פאַלן מיר. דער אימפּעט טראָגט אונז שוין מער נישט. פאַר דעם שרעק איך זיך אָפּ־מערסטן. ביז איצט, האָבן מיר זיך נאָך אַליין געהאַלטן, אין זיך געקעמפט. איצט פאַלן מיר, אונזערע גופים ווערן גלייכגילטיק און פאַרגליווערן אויך אונזערע חושים.

כ'האָב היינט אינדערפרי געזען אפרימען אַרויסקריכן פון לאָך. ס'איז געווען פאַרטאָג, ווען כ'בין אַליין געווען אין שטאַל און אַרויסגעקוקט דורך דער שפּאַרע. דאָס שטרוי פון לאָך האָט זיך אונטערגעהויבן און אפרים, ווי אַ קרעט, וואָס גראָבט זיך פון אונטער דער ערד אַפער — האָט גענומען אַרויסקריכן. כ'האָב זיך אין אים איינגעקוקט און נישט דערקענט! אויף אַלע פיר איז ער שווער געקראָכן איבערן שטאַל, געסאַפּעט און זיך קוים באַוועגט. ווילד באַוואַקסן מיט אַזעלכע טויטע האָר, אָן אַ טראָפּן לעבן, די אויגן אויסגעלאָשן. ער האָט צו מיר אַרויפגעקוקט מיט אַזאַ שטומען געבעט, אַז עס האָט מיך אַזש פאַרשניטן ביים האַרץ. ער איז אינגאַנצן נישט געווען ענלעך צו קיין מענטש, נאָר ווי עפּעס אַ גרויסע איינגעגנורעטע חיה אַרויסגע־קראָכן פון אַ זומפּ. בלויז די אויגן האָבן אַזוי גוטמוטיק, אומהיימלעך געשמייכלט. ווי אַ גרויס אומבאַהאָלפן קינד צו אַ שטרענגן פאָטער האָט ער צו מיר אַרויפגע־קוקט. זייט דעם לעצטן אַטאַק איז ער נאָך נישט געקומען צו זיך, ער איז ווי פאַר־תמט. שוין דריי טעג און ער האָט זיך נאָכנישט אינגאַנצן אומגעקערט צום קלאָרן באַוואוסטזיין. כ'האָב אויף אים געקוקט און טרערן האָבן אין מיר זיך גענומען רייסן פון קוואַל אַרויס, ווי דורכגעשלאָגן די אינערלעכע פאַרגליווערונג — צו די אויס־געטריקנטע אויגן. זיי, פון אונטן, האָבן אים אַרויסגעשיקט כאַפּן אביסל לופט — האָט ער זיך פאַרוקט אין אַ ווינקל, באַהאַפּטן צו דער ערד און מיט אַ קינדעריש פחד געקוקט צו מיר, „צי וועל איך אים דאָ לאָזן זיצן?" — ביי יעדן שאָרך פון דרויסן, האָט ער זיך איבערגעשראָקן גענומען קריכן צום לאָך.

— אוי, רבונו של עולם, האָב רחמנות! דאָס האַרץ פּלאַצט מיר. כ'קאָן שוין

נישט צוזען זייער צער און מאַטערן זיך. מיר זענען דאָך אויך לעבעדיקע באַשעפע־ נישן. מיר קאָנען שוין מער נישט!

איך שרייב און טרערן גיסן זיך פון מיר.

— מן המיצר, פון ענגשאַפט רופן מיר דיך, האָב רחמנות! רבונו של עולם, מיר קאָנען דאָך שוין מער נישט! קוק זיך צו צו אונזער מאַטער!

שוין נײַן טעג זענען מיר דאָ איינגעשלאָסן אין קבר, אין שטאַל, און מיר האָבן זיך אַזוי פאַרענדערט, נישט צו דערקענען. מיר גייען דאָ אויס אין דער שטיל.

שוין אַ שטיק אין מאַי און אַ להכעיסדיקע שטילקייט איז אויף די פראָנטן. אַ גאַנצן ווינטער האָבן מיר געהאָפט אויף דער פרילינג־אָפענסיווע. מען האָט פאַ־ רויסגעזאָגט אויף אָנהויב אַפּריל גרויסע געשעענישן אויפן מזרח־פראָנט און אַז דער נייער פראָנט וועט זיך אויך אויף מערב עפענען. יעדן טאָג פיבערן מיר איבער, מיר דערוואַרטן ענדלעך די ידיעה. אַזוי לויפן טעג נאָך טעג, וואָכן נאָך וואָכן און די שטילקייט פרעסט אַזוי פון אונז שטיקער נאָך שטיקער.

רבונו של עולם, צי איז דען נישט מעגלעך, אַז אין איין טאָג זאָלן מיר דערהערן די האַרמאַטן קלאַפּן און כהרף עין זאָלן זיי זיין ביי אונז? — ס׳איז דאָך סך־הכל צוויי הונדערט קילאָמעטער, אָ, צי איז דאָס טאַקע אוממעגלעך?!

ביי יענער אָפענסיווע האָבן דאָך די רוסן זיי פאַרשטויסן אויף העכער דריי־ הונדערט קילאָמעטער. פאַרוואָס איז איצט אַזוי שטיל? ווי לאַנג וועט עס אַזוי דויערן?!

און אפשר וועט דער פראָנט נאָר דערגיין ביז אונז, דאָ וועט ער שטיין בלייבן. ווער ווייסט וואָס עס שטייט אונז נאָך פאָר אין יענע טעג? מיר זאָלן נאָר נישט בלייבן פאַרשעמט! אַזוי לאַנג זיך געמאַטערט און אין דער לעצטער מינוט, אין דער לעצטער רגע, חלילה! איך וואַרף זיך אינגאַנצן ביי דעם געדאַנק!

שטיי איך אַזוי ביי דער שפּאַרע, און ביי יעדן פויער וואָס גייט פאַרביי — צאַפּל איך אויף: צי ברענגט ער נישט די לעצטע נייעסן? צי האָט עס זיך היינט פאַרטאָג נישט אָנגעהויבן? ניין, מען הערט גאָרנישט! ווי לאַנג איז דער שיעור? כ׳האָב מורא כ׳זאָל נישט פאַרזינדיקן, אָבער —

—רבונו של עולם, אויב דו ווילסט ראַטעווען — ראַטעווע שנעלער! יעדע מינוט, יעדע רגע קאָן נאָך זיין צו שפּעט, אָ, ראַטעווע שנעלער!

9־טער מאַי, 6 פאַרנאַכט:

כמעט צוועלף שעה נאָכאַנאַנד בין איך היינט געהאָנגען אויף דער וואַנט, אַרויסגעקוקט און זיך געוואָרגן מיט פאַרשידענע מחשבות. שרעקלעכע בילדער פון דער גאַנצער צייט יאָגן איינס דאָס אַנדערע און שוועבן אָן איבערייס פאַרן דמיון. כ׳שלים בסדר די אויגן און קאָן נישט פאַרשטיין ווי איז מעגלעך, אַז דאָס אַלץ זאָל האָבן פּאַסירט, אַז כ׳זאָל נישט חלומען.

איך געדענק יענעם אָוונט, ווען מען האָט אונז עטלעכע הונדערט יידן — מענער, פרויען און קינדער — אַרויסגעפירט פון קאַפּערניק־לאַגער. דער זייגער איז

שוין געווען נאָך אַכט. מיר האָבן מאַרשירט אין רייען, אין דער פינצטער, איינער האָט געטרעטן אויף דעם צווייטנס פיס. פון הימל האָט שטורעמדיק געבלאָזט. אַ בייזער שלאַקס־רעגן, ווי די וועלט וואָלט זיך געוואָלט איבערדרייען, האָט געגאָסן מיט צעבערס.

מיר זענען געווען אויסגעווייקט. איך בין געגאַנגען אין דערמיט פון מיין רייע. פון איין זייט — אסתרל, און פון דער צווייטער — צפורהלע און שלום. איבער אונזערע קעפּ האָט געקראַכט — צי דונערן, צי אַ שיסעריי, דאַכט זיך, אַז ביידע צו־זאַמען, און — איבער אַלעם — די דייטשע געשרייען, וועלכע האָבן פאַרהילכט די לופט. מיר האָבן געטאָפּטשעט אין בלאָטעס און כמעט גאָרנישט געהערט. שלום האָט זיך געבעטן, אַז מיר זאָלן אים זאָגן, ווו חיה געפינט זיך. זיי ביידע האָבן זיך געטוליעט צו מיר. אַרום, אין ביידע זייטן, זענען די ס. ס.־יונגען און פּאָליציאַנטן געלאָפן, געפאָרן אויף ראָווערן, מאַטאָציקלען און אויטאָס. שטיקלעך פייער האָבן זיך קראַכנדיק געשניטן אין דער פינצטער און אויפגעריסן אין דער לופט.

מיר האָבן נישט געוווּסט, וווהין מען פירט אונז. עס האָט זיך געדאַכט, אַז טאַקע צום בית־עלמין. דער וועג דורך די געסלעך האָט אַהין געפירט. מיר האָבן זיך עס געשעפּטשעט איינער דעם אַנדערן אין די אויערן אַריין. דאָס געשעפּטשעריי און געפּליסטער, איז ציטערנדיק אַריבער איבער דער גאַנצער מחנה און פּלוצים ווען שמידט האָט מיט דער נאַהייקע אין דער האַנט געגעבן אַ שמיץ —

— זינגען! —

האָט זיך פון אַלע מיטאַמאָל אָנגעהויבן אַרויסרייסן איין געזאַנג, איין טאָן, אַ געזאַנג, וואָס האָט זיך שטורעמדיק גענומען הויבן צו די הימלען:

— כל עוד בליבב פנימה — נפש יהודי הומיה!

דאָס געזאַנג האָט מיטאַמאָל געעקבערט דעם אַרום, ס'איז אויפגעגאַנגען ווי אַ לעצטע האָפנונג.

— עוד לא אבדה תקותינו — התקוה הנושנה — האָט אויפגעברויזט.

די ס. ס. האָט איינגעהאַלטן דעם אָטעם. זיי האָבן זיך ווי גענומען אַרויס־רייסן פון דערווילדקייט און געהייסן אונז פאַרלאַנגזאַמערן די טריט, גיין פּאַמע־לעכער. מיר זענען שוין אָבער געווען אַרויס פון דעם אַלעם. מיר האָבן שוין כמעט גאָרנישט געפילט די געפאַר און גאָרנישט געהערט. בלויז אונזערע טריט האָבן שטאַרקער געהילכט ווי צום טאַקט פון געזאַנג, וועלכעס האָט אָוועקגעשוועבט צום ווייטנס און אונז מיטגעשלעפּט:

— לארץ, לארץ אבותינו!

די טריט זענען געוואָרן פעסטער, זיכערער, מיר האָבן געשלאָסן די אויגן. עפּעס האָט זיך געצינדן און געהעלט אַנטקעגן אונז:

— עוד לא אבדה תקותינו!

מיר זענען שוין געווען אין ראָג פון בית־עלמין געסל.

— סטאָפּ, שטיין בלייבן! — האָבן קולות געריטשעט אַרום אונז.

— התקוה הנושנה! — איז דאָס געזאַנג העכער געפלאָסן.

מיר האָבן געהערט שמידטס באַפעל:

— ס'איז צו שפּעט און צו פינצטער און דער רעגן מיטן שטורעם לאָזן נישט! מען קאָן איצט גאָרנישט טון. מען מוז עס אָפּלייגן אויף פאַרטאָג. דערוויילע

זאָל מען אונז אַריינפירן, אויף איבער נאַכט, אין ליידיקן הויז פון יורטשאַקן, מען זאָל אונז באַוואַכן און — פּאַרטאַג, פּאַרטאַג — — —

— אויסדרייען זיך, מאַרשירן צוריק צו יורטשאַקס הויז און ווייטער זינ־גען! — איז געפאַלן אַ באַפעל.

טרערן האָבן געגומען פינקלען אין דער פינצטער. שטימען האָבן זיך גע־שטאַרקט —

— לשוב, לשוב לארץ אבותינו!

— לעיר בה דוד — דוד חנה!

ניין, ווי קאָן איך פאַרגעסן אין דעם בילד. מיר האָבן דעמאָלט שוין גאָרנישט געפילט קיין געפאַר. מיר האָבן פאַרגעסן דעם אַרום, ס'איז אונז שוין כמעט גאָר־נישט אָנגעגאַנגען. מיר זענען געווען דערהויבן איבער אונזערע מערדער. אונזער מאַרש האָט עפּעס באַקומען אין זיך פון אַ זיג. מיר האָבן מנצח געווען אונזערע מערדער מיט זייער שפלותדיקער רשעות:

— עוד לא אבדה תקותינו — לשוב לארץ, לארץ אבותינו — — —

***

אין צען מינוט אַרום זענען מיר געווען ביי יורטשאַקן אין הויז. דאָס איז גע־ווען אַ נאָכנישט פאַרענדיקטע פיר־שטאָקיקע מויער. מען האָט אונז דאָרט אַריינ־געלאָזט, ווי אין אַ שטייג, און אין דרויסן אַרום הויז זענען געבליבן די וואַכן. ווי אַרום אַ באַלאַגערטער פעסטונג, וואָס פאַרטיידיקט זיך, האָבן זיי פון אַלע זייטן אַרומגעשטעלט נעסטן פון מאַשין־געווער. מיר, אינעווייניק, האָבן זיך אין דער פינצטער צעשפּרייט איבערן גאַנצן הויז, געלאָפן ווילד איבער די שטאָקן און גע־זוכט אַ לאָך, אַ שפּאַרע.

— יידן, לאָמיר זיך ראַטעווען, לאָמיר זיך ראַטעווען! — האָט מען גע־הערט פון אַלע זייטן.

דער עולם האָט זיך צוזאַמענגעמישט, געלאָפן איינער אויפן צווייטן, מענטשן האָבן געזוכט זייערע פאַרלוירענע נאָענטע — די איינציקע, וואָס זיי האָבן נאָך פאַרמאָגט. הונדערטער פאַרצווייפלטע קולות האָבן זיך אויסגעמישט און אָנגעפילט די לופט.

— לאָמיר זיך ראַטעווען, יידן, לאָמיר זיך ראַטעווען!

אין הויז האָט גענומען זידן, מען האָט געשריגן, געוויינט און ספּאַזמירט, קינדערישע קולותלעך האָבן זיך געשניטן אין דער פינצטערניש. מען איז געלאָפן פון שטאָק צו שטאָק, מען האָט געזוכט היימישע. אַ טייל האָט זיך געזאַמלט אַרום די איינציקע אָפּטימיסטן, וועלכע האָבן באַרואיקט און געגעבן האָפנונגען, אַז עס איז נישט אַזוי שלעכט, ס'וועט נאָך גוט זיין, מען וועט אונז זיכער נישט הרגענען!

זיי האָבן אויסגעפּלפּולט פאַרשידענע סברות און דער עולם האָט זיך אין זיי געקלאַמערט.

אַנדערע האָבן זיך געבראָכן די הענט און געוווּסט צו דערציילן, אַז די גרי־בער פאַר אונז אויפן בית־עלמין זענען שוין פאַרטיק.

דער עולם איז ווי פאַרסמט געלאָפן פון איין קרענצל צום צווייטן און אומע־טום געזוכט אַ וואָרט.

אויף איין אָרט האָט מען געשמועסט, אַז עס איז זיכער — אַ פּאַלאַק זאָל עס האָבן אַריינבאַפוילן — אויף דער באַן־סטאַציע שטייען שוין פּאַר אונז גרייט לאַסט־וואַגאָנעס און פאַרטאָג פירט מען אונז גאָר אָפּ קיין טרעבלינקע. ווייבער האָבן געוויינט, יונגעלייט האָבן זיך געווונטשן, אַז עס זאָל זיין אמת, פון דער באַן וועט מען אפשר אין וועג קאָנען שפּרינגען און אַנטלויפן. הונדערטער מענטשן זענען אַרומגעלאָפן ווי פאַרברענט פון דאָרשט, מיט פאַרטריקנטע ליפּן און גע־חלשט נאָך אַ טרינק וואַסער.

— אַביסל וואַסער און זאָל שוין אַלץ געשען!

עמעצער האָט אויסגעפונען אַ שמוציק לאַך מיט פליסיקייט. דער עולם האָט זיך געשטופּט. יעדער איז צוגעפאַלן און אינדערפינצטער מיטן מויל געשלונגען, מיט דער צונג געלעקט פון דער ערד אַרויס. שפּעטער האָט מען זיך געכאַפּט, אַז דאָס זענען געווען אומריינקייטן, ס'איז שוין אָבער מער נישט געווען און — ווי אַן אינערלעך פייער וואָלט אַלע געברענט, איז אויפגעגאַנגען אַ געקלאַג:

— וואַסער! וואַסער!

קינדערלעך, פרויען און מענער. מען האָט אַלץ פאַרגעסן און געזויגן די פאַרברענטע ליפּן, געלעקט די שויבן און די ווענט. די פּוילישע פּאָליציי האָט גע־עפנט אַ פענצטער, אַוועקגעשטעלט פון דרויסן אַ פּאָר קובלעס וואַסער און גענומען אַריינדערלאַנגען פלעשלעך. אַ גאָלד־שטיקל, אָדער אַ הונדערטער באַנקנאָט פאַר אַ טרונק. די וואָס האָבן געהאַט, האָבן זיך געשטופּט פאָרויס, געצאָלט און ווי פאַר־סמטע מייז געטרונקען. ווידער געוואָרן דאָרשטיק און אויפסניי געלאָפן. די ס. ס. האָט געשאָסן אין די שויבן. די פּוילישע פּאָליציאַנטן זענען אַוועק, און ווידער האָט מען זיך דערמאָנט ווו מען געפינט זיך, די יללה האָט זיך פאַרשטאַרקט. עט־לעכע מענטשן האָבן דורך די פענצטער געפּרוווט אַנטלויפן און זענען אינדרויסן, פאַרן הויז, דערשאָסן געוואָרן. אַנדערע האָבן זיי מקנא געווען — שוין איבערגע־קומען — זענען זיי הינטערגעשפּרונגען און געבליבן ליגן לעבן זיי. אַ שיסעריי האָט גענומען קנאַלן. מיר זענען אַנטלאָפן פון די פענצטער. כ'האָב נאָר באַוויזן צו זען, ווי עטלעכע ס. ס.־לייט טאַנצן אינדרויסן איבער די גופים פון די מתים, אונ־טער וועלכע בלוט האָט געשטראָמט און זינגען זיך צו אויסגעלאַסענע לידלעך.

שפּעטער, האָט מען זיך צעשאַרט אויף די פּאָדלאָגעס. אַ טייל איז איינגע־שלאָפן און געשנאַרכט, אַנדערע האָבן נאָך געזוכט אַן עצה ווי זיך צו ראַטעווען.

איך בין געלעגן אין דער פינצטער אין אַ ווינקל און גערדריקט צו זיך אסתרלען מיט צפּורהלען. אסתרל האָט אין זיך אַריינגעכליפּעט, צפּורהלע האָט געציטערט און זיך געטוליעט צו אונז ביידע. איך האָב זיי אַרומגענומען. אין די אויערן האָט גע־רוישט ווי כישוף־קלאַנגען, אין דרויסן, אַרום הויז, האָט עפּעס געבלאָזט מיט אומהיימלעכע ווידערקולות. זיי האָבן זיך גערדריקט צו מיר. שפּעטער האָבן זיי גע־וואָלט, אַז מיר זאָלן אויפזיין אַ גאַנצע נאַכט און זיך געזעגענען, כ'זאָל זיי עפּעס דערציילן.

פון דערווייטנס, פון דער פינצטערניש אַרויס, האָט מען זיך גענומען שליכן צו מיר. עס זענען געווען די צוויי טעכטערלעך פון מיינס אַ שכן: צען־יעריקע מיידעלעך, אַ צווילינג, די קינדער פון פּליט פּיעניעק. קיינמאָל פלעג איך נישט קאָנען אונטער־שיידן איינע פון דער צווייטער. זיי זענען געווען אַליין, שוין קיינעם נישט געהאַט. זיי האָבן זיך צוגעשאַרט צו מיר פון ביידע זייטן, צווישן אסתרלען

און צפורהלען, און מיר אַנגעלענט די קעפּלעך אויפן האַרץ. פיר לאַנגע, שוואַרצע צעפּעלעך פון עטלעכע טעג שוין נישט צוגעקעמטע, מיט רויטע באַנדן, זענען מיר געפאַלן אויף די אָרעמס. כ׳ האָב זיי אַרומגענומען. שוואַרצע אויגעלעך האָבן גע־בלישטשעט.

— מיר האָבן מורא! — האָבן זיי געזאָגט און זיך געטוליעט צו מיר. זיי האָבן מיך געפרעגט צי עס איז שרעקלעך דאָס שטאַרבן.

אַ גאַנצע נאַכט האָב איך אַלע פיר געדריקט צום האַרץ און געטרייסט. די צוויי קינדערלעך האָבן מיר, דאַכט זיך, געגלויבט. נאָענט צו טאָג זענען זיי איינ־געשלאָפן. אין דרויסן האָט געגומען בלויען, דער עולם האָט זיך אויפגעריסן. די געפאַר האָט זיך דערנענטערט. אין הויז האָט ווידער געגומען זידן.

מיינע פריינט האָבן זיך געשראָקן פאַר מיר. כ׳האָב צו לאַנגע האָר — אַ צע־שויבערטע טשופרינע, כ׳וועל זיי נאָך אויסזען צו זיין פאַרדעכטיקט, די דייטשן — „רעוואָלוציאָנעריש”. זיי קאָנען מיך נאָך גלייך דערשיסן. ס׳האָט ווער געהאַט אַ שערעלע, אסתרל האָט עס געבאָרגט, זיך אַוועקגעזעצט. איך האָב אָנגעלענט דעם קאָפּ אין איר שויס און זי האָט מיר גענומען שניידן די האָר.

דאָס האָט טאַקע געפועלט, ווייל אַכט אַזייגער אינדערפרי, ווען די ס. ס. איז אָנגעקומען און אונז אַרויסגענומען אויפן פּלאַץ, האָב איך זיי נאָך סיוויי אויס־געזען צו זיין פאַרדעכטיקט. זיי האָבן מיך אויסגעפונען צווישן עולם און אויסגע־פרעגט, וואָס מיין באַרוף איז.

— אַ שוואַרץ־אַרבעטער — האָב איך געזאָגט.

זיי האָבן מיך נאָך מיט חשד באַטראַכט און לסוף זיך געהייסן אַוועקזעצן צוזאַמען מיט אַלע אויפן פּלאַץ פאַרן הויז. מיר האָבן געוואַרט. די פּירערשאַפט האָט זיך געאַמפּערט, וואָס מיט אונז צו מאַכן. ערשט אַרום צען אַ זייגער איז אָנ־געקומען אַ גרופּע דייטשע סוחרים, איינגטימער פון פאַבריקן און אונטערנעמונ־גען. זיי האָבן אונז פאַרלאַנגט פאַר זיך צו דער אַרבעט. מען האָט אויסגעקליבן די זקנים, קינדער און שוואַכע, זיי אָפּגעטיילט פון אונז און אַוועקגעפירט און אונז— די יונגע מענער און פרויען, האָט מען פאַרטיילט צו די שקלאַפן־סוחרים, אין לאַ־גערן אַריין.

10־טער מאַי:

ביי אונז איז היינט אַ שטיקל יום־טוב.

נעכטן ביינאַכט האָב איך זיך באַקענט מיט קוניאַקן. כ'האָב זיך מיט אים געטראָפן ביי יאַנעקן אין סטאָדאָלע. די וואָך האָפן מיר אים נאָך נעמען צו אונז. מיר זענען אַזוי גליקלעך, אַז מיר פאַרגעסן אין אַלץ אַרום. שוין לאַנג זענען מיר נישט געווען אין אַזאַ גוטער שטימונג. אַ גאַנצן טאָג זענען מיר פריילעך און עס גלוסט זיך צו זינגען. מיר וואָלטן ׳אים שוין געוואָלט האָבן ביי זיך. מיט גאָטס הילף, וועלן די עטלעכע טעג ביי אים און ביי אונז דורכגיין בשלום און באַלד וועלן מיר זיין צוזאַמען.

אַלזאָ: נעכטן פאַרנאַכט, ווען אין דרויסן איז שוין געווען גוט טונקל, האָב איך אַרויסקוקנדיק דורך דער שפּאַרע, פון דערווייטנס אין דער אַלשינע, דערזען אַ פאַרדעכטיקטן שאָטן. באַלד האָט זיך אויסגעטיילט אַ געשטאַלט, וועלכע האָט זיך געהיימניספול באַוועגט צווישן די בוימער. נאָך עטלעכע מינוט, ווען יענער האָט זיך אַרויסגעשלייכט פון וועלדל, האָב איך דערקענט, אַז דאָס איז קוניאַק. ער האָט זיך אַרומגעקוקט און לאַנגזאַם, פאָרזיכטיק, זיך אַריינגעשאַרט אין יאַנעקס סטאָ־דאָלע, אַנטקעגן אונזער שטאַל. איך בין שנעל אַראָפּגעשפּרונגען און דערציילט מיין חברה די בשורה. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז ער איז אַהער געקומען איבער־נעכטיקן. מיר האָבן שוין נישט געקאָנט איינרוען, איצט איז דאָך די בעסטע גע־לעגנהייט אַנצובינדן מיט אים אַ קאָנטאַקט. ווי אַזוי מאַכט מען דאָס אָבער?

מיר האָבן גענומען פיבערן פון עפּעס אַ פריידיקער שרעק. עס איז באַשלאָסן געוואָרן אָפּצוּוואַרטן און נאָך האַלבער נאַכט זאָל איך אַרוים פון שטאַל און אַריין צו אים. מיר האָבן אָבער אַליין נישט געוווסט וואָס צו טון, צי גלייך אויסזאָגן, אַז מיר געפינען זיך דאָ און אים פאַרשלאָגן שוין זיך צו פאַרייניקן מיט אונז, אָדער — גלייכער נאָך אָפּוואַרטן און פאָרלויפיק בלויז זיך באַקענען מיט אים, נישט אַנטפּלעקן דערוייל אונזער באַהעלטעניש. ערשט שפּעטער, אויב מיר וועלן זיך איבערצייגן, אַז עס וועט זיך לאָזן דורכפירן — אים אַלץ אויסזאָגן, און אפשר וועט ער גאָרנישט וועלן גיין צו אונז? איך האָב באַשלאָסן וועגן דעם אַליין צו דעצידירן בעת אונזער געשפּרעך. יעדנפאַלס, מוז איך זיין פאָרזיכטיק, נישט צו פאַראַטן גלייך ביים אָנהויב דעם ציל פון מיין באַגעגעניש מיט אים. צוערשט וועל איך זיך מוזן דערוויסן וועגן זיינע פאַרבינדונגען, באַקאַנטשאַפטן און אויב אַלץ וועט זיין כשורה, וועט מען זיך איצט פאַרייניקן! קיינער וועט דערפון נישט וויסן, אויך די טשאַטקע נישט. אין דעם איצטיקן באַהעלטעניש, אין גרוב, קומען זיי נישט אַריין און — אויך זייענדיק אויבן אין שטאַל — וועלן זיי נישט וויסן, אַז ער גע־פינט זיך אונטן אין גרוב. מיטן עסן וועט מען זיך טיילן.

איך וואַרף זיך פון פרייד און שרעק צוזאַמען.

כ'האָב אויף זיך אַרויפגעצויגן די שטיוול מיט דער בלוזע, מיט דער האַנט

פאַרקעמט די צעפּלאָשעטע האָר אויפן קאָפּ, גענומען צו זיך אַ שטיקל ברויט מיטן רעוואָלווער און —

כ׳קאָן זיך נישט באַהערשן פון די געפילן. דאָס האַרץ זעצט ביי מיר. ס׳דאַכט זיך מיר, אַז כ׳וועל נישט האָבן קיין כוח זיך צו טרעפן מיט אים, כ׳וועל עס נישט איבערטראָגן — שוין באַלד צוויי יאָר ווי מיר האָבן קיין ייד נישט געזען. ס׳דאַכט זיך מיר, אַז כ׳וועל אַרויספאַלן אויף אים און גאָרנישט קאָנען, נישט האָבן קיין כוח — עפּעס צו רעדן. מיין חברה קוועלט און גיט מיר אונטער מוט. זיי ווילן, אַז כ׳זאָל אים גלייך מיטברענגען, זיי זענען אומגעדולדיק.

עטלעכע שעה זענען מיר אַזוי געזעסן און עס האָט אונז אונטערגעטראָגן. מיר האָבן זיך נישט געקאָנט דערוואַרטן צוועלף. די שעהן האָבן זיך ווי אַן אומענד־לעכקייט געצויגן.

ענדלעך האָט זיך אונטערגערוקט האַלבע נאַכט. איך האָב זיך אויפגעשטעלט. די פיס ברעכן זיך אונטער מיר. כ׳האָב זיך געשטאַרקט, אויסגעגלייכט, אָנגענומען מוט און — כ׳האָב זיך גענומען אַרויסקריכן פון שטאַל. כ׳בין אַרויפגעקראָכן אויבן אויף דער וואַנט ביז צום שטרויענעם דאַך, פאָרזיכטיק צעשפּרייט דאָס שטרוי, געמאַכט אין דעם אַ שמאָלן לאָך און — דער קאָפּ איז געווען אינדרויסן. די חברה האָט מיך פון אונטן אונטערגעשטופּט. נאָך עטלעכע מינוט האָב איך זיך אַרויסגעדראַפּעט. כ׳בין געווען פון דער צווייטער זייט, איבערן דאַך פון דער שטאַל.

כ׳האָב זיך אַוועקגעזעצט, שווער געסאָפּעט, איינגענורעט דעם קאָפּ און זיך איינגעהערט: ס׳האָט געהערשט אַ מיטנדערנאַכט־שטילקייט. אַלץ אַרום איז געווען פאַרזינקען אין אַ טיפן שלאָף. עטלעכע מינוט האָב איך זיך אַרומגעקוקט. אין דער פינצטערניש איז שווער געווען עפּעס צו זען. מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם האָב איך זיך גענומען אַראָפּדראַפּען פון דער וואַנט. עס האָט זיך מיר געדאַכט, אַז יעדן שאָרך הערט מען ווי וויט. באַלד האָב איך זיך געפונען אונטן. כ׳האָב זיך שנעל אויסגעצויגן אויף דער ערד, נאָכאַמאָל באַטראַכט דעם אַרום און אויף אַלע פיר זיך גענומען ציען צו דער סטאָדאָלע. זי איז געווען סך־הכל ביי אַ צען מעטער ווייט פון דער שטאַל. דורך אַן אָפּגעריסן ברעט אין וואַנט בין איך שטיל אַריינגעקראָכן אינעווייניק. ס׳איז געווען שטאָק־פינצטער. אַ חשכות כמעט אָנצוטאַפּן מיט די הענט. כ׳בין געבליבן ליגן מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ און אָנגעשטרענגט די אויערן. אַחוץ מיין אייגענעם אָטעם און סאָפּען, האָב איך גאָרנישט געהערט. כ׳האָב זיך אויפגעזעצט און שטיל גענומען רופן:

— קוניאַק! קוניאַק!

ס׳האָט זיך עפּעס ווי אַ באַוועג געטון אין שטרוי און ס׳איז ווידער געבליבן שטיל.

— קוניאַק! — האָב איך נאָכאַמאָל געריפן.

מען האָט גאָרנישט געהערט.

— קוניאַק, אַ ייד — אַ ייד איז דאָ, וווּ ביסטו?

די יידישע ווערטער האָבן אימהדיק אָפּגעהילכט. ס׳האַרץ איז מיר שיר אַרויס־געפאַלן.

— קוניאַק, האָב קיין מורא נישט, איך אַ ייד, רוף דיך!

ס׳איז מיר מיטאַמאָל מאָדנע טרוקן געוואָרן אין האַלז.

— קוניאַק, קוניאַק!

קיינער האָט נישט געענטפערט.

כ׳האָב זיך דערשראָקן פאַרן אייגענעם ווידערקול. ס׳האָט זיך מיר געדאַכט, אַז די אַרומיקע פינצטערניש און די ווענט, כאַפּן עס אויף און טראָגן עס איבער גאָר ווייט.

— קוניאַק, קוניאַק! — האָב איך פאַרצווייפלט געגומען רופן — רוף זיך אָפּ! איך דיינער אַ ברודער, אַ ייד, איך בין עס! שרעק זיך נישט!

אַ מינוט איז געווען שטיל. מיטאַמאָל האָב איך דערהערט אַ שאָרך, ווי דאָס שטרוי אין ווינקל וואָלט זיך גערירט.

— קוניאַק, קום אַרויס! איך, אַ ייד!

דאָס שטרוי האָט זיך האַסטיק איבערגעקערט. ס׳איז ווער געקראָכן צו מיר.

— ווער איז עס? — אַ דין איבערגעשראָקן קינדעריש קול.

— איך, אַ ייד!

כ׳האָב דערפילט אַ מענטש לעבן זיך.

— קוניאַק! — האָב איך אים מיטאַמאָל אַרומגעכאַפּט — קוניאַק טייערער, האָב קיין מורא נישט!

— ווער זענט איר? — האָט ער זיך פון מיר אָפּגעשאָקלט.

— אַ ייד, אַ ייד! כ׳בין דאָ פאַרשטעקט נישט ווייט פונדאַנען!

— קוניאַק! — האָב איך אים אַרומגעהאַלזט און געגומען קושן. כ׳בין געבליבן צעמישט און נישט געוווסט וואָס ווייטער צו זאָגן. ער איז געזעסן דערשראָקן און געציטערט.

— כ׳בין אַ ייד, האָב קיין מורא נישט!

מיטאַמאָל איז ער געוואָרן דרייסט:

— פון וואַנען קומט איר אַהער? ער האָט מיך געגומען אויספרעגן ווער כ׳בין, ווו כ׳בין און פון וואַנען כ׳ווייס וועגן אים.

כ׳האָב אים דערציילט, אַז כ׳בין מיט אַ גרופּע יידן ערגעץ דאָ נישט ווייט, אין די וועלדער. מיר לעבן פאַרשטעקט אין אַ לאָך. מיר האָבן געווער. כ׳האָב אים געוויזן דעם רעוואָלווער.

— ווילסט אפשר גיין צו אונז, זיין צוזאַמען? —

— ניין! — ער וויל נישט. ער וויל נאָר כ׳זאָל אים זאָגן פון וואַנען כ׳האָב געוווסט, אַז ער געפינט זיך דאָ?

— פאַרוואָס ווילסטו נישט זיין צוזאַמען מיט אונז?

ער איז געווען שטאַרק דערשראָקן און נישט געוווסט, וואָס צו ענטפערן.

כ׳האָב אים דערלאַנגט דאָס ברויט.

— קוניאַק, כ׳בין אַ ייד. מיר זוכן דיך שוין אַזוי לאַנג. מיר גייען שיר אויס נאָך דיר!

כ׳האָב אים געגומען דערציילן מעשיות, ווי מיר האָבן זיך דערוווסט וועגן אים, ווי מיר זעען אים כסדר, מיר האָבן לײדער ביז איצט זיך נישט געקאָנט ווייזן

פאַר אים. איצט וועלן מיר אָבער שוין האָבן די מעגלעכקייטן אים צו נעמען צו אונז און ער וועט מער נישט זיין אַזוי הפקר. מיר וועלן אים ברענגען אין אונזער באַהעלטעניש.

כ'האָב אים דערציילט, אַלץ וואָס מיר ווייסן וועגן אים, מעשיות וואָס האָבן מיט אים פּאַסירט.

— אָבער פון וואַנען ווייסט איר דאָס אַלץ ? ! — איז ער געוואָרן לעבעדי־קער און זיך גענומען חידושן.

— ווייל מיר זענען דיינע ברידער. מיר אינטערעסירן זיך מיט דיר. מיר ווייסן וועגן ס'טוט דיר שלעכטס און ווער גוטס. ניין, פון היינט אָן וועסטו מער נישט זיין הפקר. איך האָב דיך שוין זייט אַ שטיקל צייט נאָכגעשפּירט, געזוכט אַ געלעגנהייט זיך מיט דיר צו טרעפן. דו וועסט זיין מיט אונז. וועסט זיך מער נישט דאַרפן וואַלגערן אינדרויסן.

כ'האָב אים אָנגעהויבן אויספרעגן, וואָס עס האָט לעצטנס מיט אים פּאַסירט.

ער האָט באַקומען צוטרוי און גענומען דערציילן.

— האָסט שוין לאַנג נישט געהערט און נישט גערעדט יידיש ? — פרעג איך אים.

— אָ, ניין, כ'הער עס אָפט. — ער האָט מיר דערציילט, אַז ער טרעפט זיך מיט נאָך אַ יידישער פאַמיליע, וועלכע לעבט דאָ ערגעץ אין די וועלדער

— אַלזאָ, דו גייסט צו אונז ?

— יאָ, אָבער ער מוז צוערשט וויסן ווו דאָס איז. חוץ דעם — ניין, היינט נאָכנישט ! ער מוז זיך נאָך פריער טרעפן מיט אַ היימישן פויער. ערשט אין עט־לעכע טעג אַרום, וועט ער אפשר קאָנען גיין. מיר וועלן זיך טרעפן נאָכאַמאָל.

כ'האָב אים אויסגעפרעגט וועגן דער יידישער פאַמיליע.

— ניין, איצט קאָן ער מיר דאָס נישט זאָגן. דאָס צווייטע מאָל, ווען מיר וועלן זיך טרעפן, וועט ער מיר דערציילן און מיר וועלן דאַן אויך שמועסן וועגן אַלץ אויספירלעך.

מיר האָבן זיך אָפּגעשמועסט דאָ אויפן זעלביקן פּלאַץ צו טרעפן די דריטע נאַכט, צוועלף אַזייגער און מיר האָבן זיך געזעגנט. כ'האָב זיך מיט אים צעקושט און בין אַוועק.

***

היינט, אַ גאַנצן טאָג, רעדן מיר פון דעם געשעעניש נעכטן ביינאַכט. קלאָר, ער האָט צו מיר ווייניק פאַרטרויען געהאַט. ס'איז מיר נישט געלונגען אים איבער־צייגן אין מיינע אויפריכטיקע געפילן צו אים. מיין באַגעגעניש איז אויך פאַר אים געווען צו איבעראַשנדיק און פּלוצים. אַחוץ דעם, איז ער נישט געווינט צו אַזעלכעס, צו אויפריכטיקער פריינטלעכקייט און ער מיינט, אַז יעדער נאַרט אים; אַז יעדער וויל אים אַריינגאַרן דאָס לעבן זיינס.

אָרים קינד, ביי דיינע זעכצן יאָר האָסטו נאָך קיין גוטס נישט געפילט. בלויז שלעכטס, שלעכטס. דער מענטש האָט זיך דיר געוויזן אין זיין גאַנצער רויער נאַ־קעטקייט, אין זיין וואָלפישקייט, אין זיין פאַרדאָרבנקייט, אין זיין חיהשן לויער. האָסט נאָך קיין ברידערלעך הארץ כמעט נישט געפילט. צו גוט קענסטו שוין דעם מענטש אין זיין אמתדיקן פּרצוף, אַז דו זאָלסט אים טרויען !

קומען וועט ער אָבער מאָרגן ביינאַכט, יאָ, ער וועט זיכער קומען, מיר ווייסן דאָס, און ביסלעכווייז וועט ער דערפילן, אַז מיר זענען זיינע שוועסטער און ברי־דער. מיר זענען אפילו צופרידן פון זיין אומצוטרוי צו פרעמדע, אויך ווען זיי רעדן אין זיין שפּראַך און מיט שיינע ווערטער; פון זיין אומצוטרוי, וואָס איז דיקטירט פון זעלבסטדערהאַלטונגס־אינסטינקט. ער וועט אָבער זיכער קומען! אַביסל האָבן מיינע ווערטער דאָך אויף אים געווירקט. איך האָב עס געפילט. זיי האָבן אים ווי אַן אָפּשיין פון אַ פייער געוואַרעמט. אַ שאָד נאָר, וואָס מיר האָבן זיך אין דער פינצטער נישט געקאָנט זען און קוקן זיך אין די אויגן. מיר זענען אָבער אַלע אי־בערצייגט, אַז ער וועט מאָרגן ביינאַכט קומען. מיר פילן דאָס און דאָס מאַכט אונז מאָדנע גליקלעך, אַ פרייד קוועלט פון אונז.

מיר נעמען זיך פילן נישט אַזוי איינזאַם. און אפשר דורך אים וועט מען זיך קאָנען פאַרבינדן אויך מיט דער אַנדערער יידישער פאַמיליע און דורך זיי מיט נאָך יידן. מיר פילן זיך אויפגעלעבט. אין האַרץ פּיקט זיך, ווי עפּעס ערב אַ פרי־לינג. עס ווערט וואַרעם אויף דער נשמה.

מיר פילן אויך אַ סאַטיספאַקציע: ענדלעך וועלן מיר אים האָבן ביי זיך. ער וועט זיך מער נישט וואַלגערן הפקר אויפן דאָרף און זיין אויסגעשטעלט אויפן חסד פון יעדן פויער; ער וועט זיך מער נישט פילן ווי אַ שוצלאָזע חיה אויף אַן אָפן פעלד. פון איצט אָן וועט זיין גורל זיין — גליך ווי אונזערער — אין דער האַנט פון גאָט. אפשר וועט ער פאַרט העלפן, אפשר וועט עס דאָך שוין לאַנג נישט דויערן?

מיר זאָלן נאָר, חלילה, קיין דורכפאַל נישט האָבן. ווייל, מילא, מיר ווי מיר, אָבער וואָס פאַרא פאַרענטפערונג וואָלט איך געהאַט פאַר זיין יונג לעבן?! ביז איצט איז ער פאָרט ווי אַ פרייער פויגל אין פעלד און ווי דורך אַ נס קומט ער אַדורך און אַנטרינט פון אַלע געפאַרן. צי בינד איך אים אַצינד נישט צו?

— חלילה וחס! גאָט זאָל שומר ומציל זיין. ווי אַזוי וואָלט איך אים, אין די לעצטע מינוטן געקאָנט קוקן אין די אויגן אַריין! — — —

11־טער מאַי:

זייט מיר זענען דאָ ביי יאַנעקן אין שטאַל איז עפּעס אין שטוב, צווישן די צוויי באַבעס, שטילער. מען האָט זיך כמעט אויפגעהערט צו קריגן, זיי גייען אַרום ברוגז און רעדן נישט איינע מיט דער צווייטער. די טשאַטקע לויפט גאַנצע טעג איבערן דאָרף אויף באַזוכן צו די שכנים און מיידט אויס די שטוב. דאַכט זיך, אַז זי מיידט עס אויס די מחלוקת מיט דער פעלקאָווען. אפּנים זי האָט מורא. איצט, אַז מיר זענען נישט מער ביי דער פעלקאָוועז, נאָר ביי יאַנעקן — האָט זי מורא אַז בעת אַ קריגעריי זאָל יענע נישט לויפן צו די דייטשן מסרן וועגן אונז און היינט וואָלט עס דאָך אויסגעגאַנגען צו יאַנעקס קאָפּ.

זי גייט אַרום און קריצט מיט די ציין. זי קאָן נישט פאַרטראָגן דער שוועגע־רינס צופרידנקייט. די פעלקאָווע דרייט זיך איצט אַרום אַן אויפגערוימטע, אַ פריי־לעבע. זייט מיר זענען אַראָפּ פון איר בוידעם, האָט זי אויפגעלעבט. זי איז עפּעס ווי יונגער געוואָרן. זי פאָרעט זיך ביי דער ווירטשאַפט און זינגט זיך צו פרומע

לידער. זי דאַנקט דעם פּאַן יעזוס פאַר דעם, וואָס ער האָט זי מיטאַמאָל באַפרייט פון דעם „אומגליק”. די טשאַטקע קאָן דאָס אַלץ נישט צוקוקן. זי האָט אָבער מורא צו רעדן — קלאַפּט זי מיט די טירן און אַנטלויפט פון שטוב אַרויס. אויך צו אונז קומט זי גאָר ווייניק. זי קאָן אונז עפּעס נישט קוקן אין די אויגן אַריין.

דערפאַר קומט איצט צו אונז די פּעלקאָווע אָפטער ווי פריער. זי קומט מיט אַ פריילעך פּנים, זעצט זיך אַוועק אין שטאָל איבערן לאָך פון באַהעלטעניש און דער־ציילט אונז אַריין נייעס, די לעצטע געשעענישן פון דאָרף. אַ זעלבסטצופרידנקייט שטראַלט איר פון די גרויע אויגן. זי לאַכט און שעלט די אַלטע נאַפּקע דאָרט, וואָס לויפט אַרום גאַנצע טעג און פאַרנעמט זיך ווייניק מיט אונז, זי היט נישט אָפּ, אַז מיר זאָלן עסן צו דער צייט.

— מיר קאָנען נאָך חס וחלילה קראַנק ווערן, אויב מיר וועלן נישט עסן נאָרמאַל!

זי, די פּעלקאָווע, ברענגט אונז איצט כמעט יעדן טאָג „עפּעס אין מויל אַריין” — אַביסל קאַווע, אַ פּאָר קאַרטאָפּלעס, אַ רעטעכל און אַמאָל אויך עפּעס פון דער קו — אַ ביסל מילך, אַ קריש פּוטער באַשמירט אויף אַ שטיקל ברויט. בכלל, באַמיט זי זיך איצט צו זיין מיט אונז גוט. זי האָט אויפגעהערט צו שרעקן און איז זיכער, אַז מען וועט דאָ איבערלעבן. „געוויס אַזוי! וועגן עסן זאָלן מיר נישט זאָרגן. מיר האָבן אַ געשעפט מיט דער טשאַטקע. זי וועט שוין זען, אַז מיר זאָלן נישט הונגערן”.

זי חנפנט זיך עפּעס צו פיל צו אונז. לכתחילה האָט אונז אויסגעזען צו זיין פאַרדעכטיקט אָט די מיטאַמאָליקע פריינטשאַפט, זי האָט אונז אפילו געשראָקן. מיר האָבן זיך אָבער איבערצייגט, אַז עס איז נישט געפערלעך, זי האָט נישט קיין שלעכטע כוונות, נאָר נישט מער, עס גייט צו זומער, עס ווערט אַ יקרות, איז גלייכער מיט אונז גוט צו זיין, פון די אייגענע הכנסות איז שווער זיך אַן עצה צו געבן. יאָ, ס'איז גלייכער מיט אונז גוט צו לעבן, בפרט, אַז איצט שטעלט זי גאָרנישט איין — מיר זענען ביי יאַנעקן אין שטאָל.

מיר זענען אויך דערפון צופרידן, נאָר באַהיט זאָל מען ווערן, אַז די טשאַ־טקע זאָל זיך דערוויסן פון דער דאָזיקער פריינטשאַפט, פון דער פּעלקאָוועס אָפטע וויזיטן, פון איר ברענגען אונז עפּעס אין מויל אַריין. אויך איצט דרייט זי זיך אַרום געגנוג אָנגעלאָדן, זי וואָלט זיכער אויסגעשאָסן...

12־טער מאַי:

ענדלעך, ענדלעך! מיר האָבן קוניאַקן ביי זיך!

נעכטן ביינאַכט, ווען מיר האָבן זיך ווידער געטראָפן אין דער אָפּגעשמועס־טער שעה ביי יאַנעקן אין שייער, איז מיר געלונגען אים איבערצורעדן, אַז ער זאָל מיט מיר גיין אין אונזער באַהעלטעניש!

די שמחה ביי אונז איז גרויס און אויך ער שטראַלט פון צופרידנקייט. ער קאָן זיך עפּעס אַליין נישט צוגלויבן, אַז דאָס איז אמת. ס'דאַכט זיך אים, זאָגט ער, אַז ער חלומט. ער זיצט אין גרוב אין אַ רעדל, אַרומגערינגלט פון אונזער חברה,

זועלכע קוועלן אַזש פון פרייד און ער גלאָצט מיט צעשמייכלטע אויגן. זיי אונטן לאָזן אים נישט אָפּ. מען האַלט אים אין איין אויספרעגן וועגן זיין לעבן ביז איצט, וועגן דאָרף, די פּויערים, וועגן זיינע באַקאַנטע יידן, וועלכע געפינען זיך פאַרשטעקט דאָ נישט ווייט אין די וועלדער און ער דערציילט גאָר אינטערעסאַנטע זאַכן.

מיר אויבן, ביי די שפּאַרעס, איך און פּרוימאַן, קאָנען נישט איינשטיין אויף די ערטער, מיר ווילן אויך מיט אים רעדן, עפּעס הערן און זיך דערוויסן נייעס. עטלעכע מאָל האָבן מיר זיך שוין היינט געטוישט מיט אסתרלן און צפּורהלען. זיי האָבן פאַרנומען אונזערע פּלעצער און מיר זענען אַראָפּ אונטן און געשמועסט מיט אים. אויף מיר קוקט ער ווי אויף זיין אויסלייזער. ביז דער לעצטער מינוט, ביזן אַראָפּקומען אין באַהעלטעניש, האָט ער נאָך אַלץ צו מיר קיין צוטרוי נישט געהאַט. ער איז געגאַנגען און זיך געוואָלט אָפּהאַלטן, די טריט זיינע האָבן געציטערט און כ'האָב כסדר מורא געהאַט, אַז ער זאָל קיין חרטה נישט האָבן און געפונען אַ נייעם אויסרייד ווי אַזוי זיך דערפון אַרויסדרייען און צוריקציען זיך. ער איז געגאַנגען מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ, כמעט ווי אויף קידוש השם. עפּעס האָט ער יאָ געגלויבט און נישט געגלויבט, אַז איך נאַר אים נישט אָפּ. ער האָט זיך כמעט איינגעשטעלט און מיט אַ געצוווּנגענער, אינערלעכער העלדישקייט, איז ער מיר נאָכגעגאַנגען. ערשט אינעווייניק, אין גרוב, דערזעענדיק די חברה, ווי זיי זענען אויף אים אַרויפגעפאַלן, געהאַלזט און געקושט, זייער אָפּנהאַרציקע שמחה, האָט ער פריי אָפּגעאָטעמט און אַ פריידיקע צעמישטקייט האָט אים אַרומגעכאַפּט. די צעמישטקייט, וועלכע האַלט נאָך אָן ביז איצט און נעמט ערשט לאַנגזאַם אויפטייען אין אים. דער נעפּל פון די געפילן נעמט צערינען, כאָטש ער קאָן נאָך אַלץ נישט קומען צו זיך פון איבעראַשונג.

אַצינד האַלט ער זיך אין איין פאַרענטפערן און אַנטשולדיקן פאַר מיר פאַר דעם פריערדיקן אומצוטרוי און פאַרדאַכט. ער דערציילט, אַז שוין פיל מאָל האָבן געשטאַפּאָ־אַגענטן אַזוי אַרום אַריינגענאַרט באַהאַלטענע יידן, רעדנדיק צו זיי אַפילו יידיש. ער האָט דאָס געהערט פון אַנדערע פאַרשטעקטע יידן אין וואַלד. ער קוקט מיך אָן, לאָזט כסדר אַראָפּ די אויגן פאַרשעמטערהייט און אַנטשולדיקט זיך ווידער... ער איז איצט אַליין מודה, אַז די גאַנצע צוויי טעג האָט ער זיך געשראָקן צו גיין צו אונזער באַגעגעניש. ער האָט שוין אַפילו געהאַט באַשלאָסן נישט צו קומען און גאָר אַנטלויפן פון דעם דאָזיקן געגנט. פון דער צווייטער זייט ווידער, האָט אים עפּעס געצויגן צו מיר און געבראַכט אויפן באַשטימטן אָרט. אויך אין דער לעצטער מינוט, שוין שטייענדיק אין דער אַלשינע, נישט ווייט פון יאַנעקס שטאַל, האָט ער נאָך אַלץ געקעמפט מיט זיך, צי גיין, אָדער גאָר אַנטלויפן וואָס שנעלער. איך אַליין האָב דאָס אויך דערקענט.

צוועלף ביינאַכט. ווען כ'בין שוין געווען ביי יאַנעקן אין סטאָדאָלע, האָב איך דורך אַ לאָך אַרויסגעקוקט און דערוואַרט זיין אָנקומען פון דער זייט פון דער אַלשינע. כ'האָב געזוכט מיט די אויגן אין דער פינצטערניש פאַר זיך און ענדלעך דערזעענדיק אַ געשטאַלט, וואָס שאַרט זיך ביי די ביימער, האָב איך זיך אָריענטירט, אַז דאָס איז ער. כ'האָב אָבער צוערשט נישט געקאָנט פאַרשטיין פאַרוואָס ער דרייט זיך דאָרט אַהין און צוריק און קומט נישט אַריין אין סטאָדאָלע. שפּעטער, נאָך אַ פּאָר מינוט, האָב איך זיך משער געווען, אַז ער מוז מורא האָבן און קאָן זיך נישט אַנטשליסן וואָס צו טון. כ'בין דאַן אַרויס, זיך צוגעשאַרט צום

וועלדל, זיך פארשטעקט הינטער א בוים און אים גענומען באטראכטן. פון דער פינצטערניש ארויס האב איך דערקענט, אז דאס איז טאקע ער. כ'האב זיך אונטערגעגנבעט און הינטערווייליעכץ אים אנגענומען פאר אן ארעם:

— קוניאק!

ער האט אויפצאפלענדיק זיך אויסגעדרייט און נישט דרייסט גענומען גיין נאך מיר, אומאנטשלאסן, ביז אין שייער אריין, ווו מיר האבן זיך אין דער שטיל געזעצט אין א ווינקל. ער האט, האט זיך מיר געדאכט, געציטערט. כ'האב הארציק אנגעהויבן צו אים רעדן, געפרעגט ווי ס'האט זיך אים געלעבט אין די פאר טעג און צי ער וויל שוין איצט מיטגיין אין אונזער באהעלטעניש. ער האט מיך גענומען אויספרעגן וועגן אונז, פון וואס מיר לעבן, ווי אזוי ס'איז ביי אונז איינגעארדנט, צי ס'איז ווייט פון דאנען אהין צו גיין, צי ס'איז טיף אין די וועלדער, מיט וועמען מיר זענען פארבונדן און מיט נאך אנדערע פראגן אויסגעטאפט ביי מיר דעם דופק. כ'האב אים ערשט דערציילט, אז מיר זענען פארשטעקט ביי פויערים און עס איז נישט ווייט פון דאנען. כ'האב אים געמאלן דאס גאנצע בילד פון אונזער לעבן. כ'האב זיך כסדר אויפגעשטעלט און געפרעגט צי ער גייט און ער האט מיך אלץ אפגעהאלטן, געבעטן נאך זיצן אביסל און געשטעלט פרישע פראגן, מיך באווארפן מיט קשיות. לסוף האט ער זיך דעצידירט מיטצוגיין. כ'האב אים אבער פריער אנגעזאגט, אז ער מוז זיך פעסט אנטשליסן — יא צי נישט, ווייל שפעטער, פון אונז, וועלן מיר אים שוין נישט לאזן אוועקגיין, ס'וועט זיין פארפאלן!

ער איז ארויס פון שייער, זיך נאך מיר נאכגעשלעפט און — ווי א באמבע האט עס אים געטראפן, ווען כ'האב אים געהייסן ארויפקריכן אויפן דאך פון זעלביקן יאנעקס שטאל.

— דא־א־א? — האט ער פארוואונדערט אויסגעשטעלט אויף מיר די אויגן.

כ'האב אים גארנישט געענטפערט און געהייסן קריכן. איך בין נאכגעקראכן. ער האט זיך כסדר אויסגעדרייט און געקוקט אויף מיר פארשנדיק. איך האב אים אונטערגעשטופט און בארואיקט, אז ער זאל זיך נישט זארגן, ס'וועט גוט זיין! גאט וועט העלפן און מיר וועלן זיכער איבערלעבן. דורכן לאך אין שטרוי פון דאך זענען מיר אריינגעקראכן אין שטאל. כ'האב אים אין דער פינצטער געוויזן ווי אזוי זיך צוצושארן צום גרוב. ס'האט זיך שוין פון דארט געטראגן א געפליסטער. כ'האב אריינגעסודעט, אז מ'זאל עפעס אינעווייניק אנצינדן און מאכן ליכטיק.

— דא איז עס, קוניאק! קריך אריין!

איך בין נאך הינטער אים. מען האט פארשטעלט די עפענונג. א מינוט איז געווען א שפאנענדיקע שטילקייט.

— קוניאק! — האב איך ארויסגערעדט.

— קוניאק — האבן אלע מיטאמאל געדעמפט ארויסגעשריגן — קוניאק!

ער איז געווארן פארחושט און זיי זענען שוין איינער נאכן אנדערן געפאלן אויף אים און געהאלדזט און געקושט.

קוניאַק דערציילט אונז, אַז ער הייסט יצחק, מען רופט אים איטשע, ער איז דער יונגסטער זון פון קאַלושינער טאַנדייט־שניידער חנא ראָזענבערג, וועלכן מען האָט גערופן חנא „אָבאַל". זייער גאַנצע משפחה איז באַקאַנט געווען אונטערן נאָמען די „אָבאַלעס". דעם טאַטן האָט מען געקענט נישט נאָר אין קאַלושין צווישן יידן, נאָר אויך אין די אַרומיקע דערפער צווישן די פּויערים, וועלכע פלעגן זיך ביי אים נייען. אַ דאַנק דעם טאַטנס פּרנסה האָט ער דאָ אַביסל באַקאַנטע פּוי־ערים פאַר וועלכע אויך ער נייט אין געהיים, מען גיט אים דערפאַר עפּעס צו עסן. דורך זיי איז ער איצט באַקאַנט אין גאַנצן געגנט. פאַר דעם רוב מענטשן מוז ער זיך אָבער היטן און אויף דער שוועל לאָזן אים נאָר איינצלנע. אין עטלעכע דער־פער געפינען זיך איינצלנע אַזעלכע, וועלכע גיבן אים פון צייט צו צייט אַ שטיקל ברויט און אַ ביסל זופּ. מער ווי איין מאָל אין צוויי וואָכן קאָן ער צו די זעלביקע פּויערים נישט קומען. ער גייט דעריבער יעדע נאַכט אין אַ צווייט דאָרף. פאַראַן דערפער אין וועלכע מען טאָר זיך בכלל נישט ווייזן, ווייל דאָרט איז אַ זיכערער טויט. אַלע אָן אויסנאַם לווערן אויף יידן. אויף עסן קלאָגט ער זיך נישט — ער האָט געווג. אין זיין נאָרע אין וואַלד — דערציילט ער — האָט ער אָנגעזאַמלט אַ גאַנצן „זאַפּאַס" ברויט און אויב מיר ווילן, קאָן ער מאָרגן גיין און עס אַהער־ברענגען.

היינט, ביים מיטאָג עסן, זעענדיק דעם קליינעם טאָפּ געקעכץ, וואָס די טשאַט־קע האָט אַריינגעגעבן פאַר אונז אַלע, האָט ער זיך נישט געקאָנט אָפּהידושן, ווי אַזוי מיר לעבן פון „אַזאַ קליין ביסעלע". ער האָט זיך אויסגעפרעגט צי שטענדיק גיט זי אַריין אַזוי ווייניק און הערנדיק אַז יאָ האָט אים, דאַכט זיך, אַרומגעכאַפּט די ערשטע אַנטוישונג, ער איז געבליבן זיצן אַ טרויעריקער.

פריער, מיט אַ שעה צוריק, האָט ער מיך געפרעגט, צי כ'וועל אים יעדן אָוונט, ווען אין דרויסן וועט טונקל ווערן, אַרויסלאָזן פון שטאַל, בכדי צו גיין צו זיינע היימישע פּויערים עפּעס אָפּעסן. ער איז שוין איצט הונגעריק, זאָגט ער, און פון דעם עסן, האָט ער מורא, וועט ער קיינמאָל נישט זאַט ווערן. ער פאַרשטייט נישט ווי אַזוי מיר לעבן, ס'איז אים אויך דאָ דושנע — ער קאָן דעם אָטעם נישט כאַפּן.

שפּעטער האָט ער זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקל פון שטאַל און פאַרזונקען אין מחשבות. ער זעט אויס פון נאָך דעם מיטאָג אָן זייער טרויעריק. דאַכט זיך, אַז ער וויל צוריק אַרויס, אַוועק פון אונז, נאָר ער שעמט זיך נאָך דערוויל וועגן דעם צו רעדן. איצט האָט ער מיר געזאָגט, אַז היינט אין אָוונט מוז ער אַרויס כאָטש אויף אַ צוויי - דריי שעה, ווייל ער וויל גיין צו אַ באַקאַנטן פּויער. יענער האָט אים די לעצטע טעג געהייסן קומען, ער האָט אים צוגעזאָגט אָפּצושערן די לאַנגע האָר, אין וועלכע ס'האַלטן זיך אַסך לייז, אין איינוועגס וועט ער דאָרט אויך עפּעס אָפּעסן און צוריקקומען. כ'האָב זיך געפונען אין אַ פאַרלעגנהייט, כ'ווייס נישט צי ער וועט טאַקע צוריקקומען, אָבער אָפּזאָגן האָב איך אים עפּעס נישט געקאָנט. קודם האָב איך אים געפּרוווט זאָגן, אַז איך אַליין וועל אים אָפּ־שערן (אונזער הויפּט־שערער איז אסתרל, זי מאַכט עס פלינק און געשיקט, כאָטש אונזערע קעפּ בלייבן שטענדיק, נאָך איר שערן, ווי פעלדער נאָך אַ שניט, מיט זיג־זאַגן און „זאַגאָנעס") — ער וויל דאָס אָבער נישט. נאָר אַרויס צום פּויער וויל

ער. כ'האָב אים בלית־ברירה צוגעזאָגט און מיר האָבן דערפון עגמת־נפש. באַהיט זאָל מען ווערן, אויב ער זאָל, חלילה, נישט צוריקקומען, מיר וועלן דאַן לעבן אין כסדרדיקער מורא און אומרואיקייט. מיר קאָנען נאָך דורך אים חס־ושלום אפילו אומווילנדיק, פאַראַטן ווערן!

די לעצטע מינוט, בעת כ'שרייב מיינע שורות אויבן, הער איך, אַז ער אונטן איז שוין ווידער פריילעך. ער לאַכט און דערציילט זיי מעשהלעך. ער דערציילט וועגן דער טשאַטקע און דער פעלקאווע, וועגן יאַנעקן און וועגן אַלע שכנים דאָ. איצט — זאָגט ער — פאַרשטייט ער שוין פאַרוואָס זי, די טשאַטקע, איז געווען צו אים גוט און אים אַזויפיל געגעבן. ער פאַרשטייט נאָר נישט פאַרוואָס די פעל־קאווע, איז טראָץ אַלעם צו אים געווען שלעכט און יאַנעק אויך אַזוי.

— ניין, די טשאַטקע איז טאַקע אַ גוטע, זייער אַ גוטע!

פונדעסטוועגן וויל ער נישט זי זאָל אים זען, „גלייכער אַז זי זאָל נישט וויסן, אַז ער איז דאָ". ווען זי האָט אַריינגעגעבן דאָס מיטאָג, האָט ער זיך פאַרשטעקט וואָס טיפער אין ווינקל פון גרוב און ער איז געווען צופרידן וואָס זי האָט אים נישט געזען. ער דערציילט אויך, אַז אין דאָרף האַלט מען די טשאַטקען פאַר אַ געהיימניספולער בריאה.

— יאָ, יאָ, ער דערמאָנט זיך איצט, טאַקע אין דער מינוט, ער האָט שוין גע־האָט געהערט אויף עטלעכע ערטער, אַז דאָ זענען פאַראַן יידן, אַז זי, די טשאַטקע, באַהאַלט זיי אויס.

איך בין אַראָפּגעשפרונגען אין לאָך און אים גענומען אויספרעגן ווו ער האָט דאָס געהערט.

— יאָ, ער האָט עס געהערט — דאַכט זיך אים — אַמאָל ביי מאַטשושאַקן צי ביי פּאַלטינען און יאָ — איינמאָל אפילו פון אַ שיקסל, וואָס האָט אים אַ שטיקל ברויט געגעבן. דאָס זאָל האָבן געווען די קליינע טערעסע, יאַשקאָ אָדראַ־בינשטשאַקס טאָכטער. זי טאַקע, יאָ, זי! זי האָט אים דעמאָלט דערציילט, אַז מיר זיצן אויפן בוידעם און אַז די טשאַטקע רופט אונז שטענדיק און — קלאַפּט מיט אַ שטעקן אָדער מיט אַ האַלץ אין סופיט ווען זי וויל אונז עפּעס זאָגן. ער פרעגט צי מיר זענען טאַקע געזעסן אויפן בוידעם, ווייל ער — ער האָט דעמאָלט נישט געגלויבט, אַז יידן באַהאַלטן זיך טאַקע דאָ אויס. ער האָט נישט געגלויבט אויף יאַנעקן און אויף דער פעלקאָווען, אַז זיי זאָלן האַלטן יידן און ער געדענקט אפילו, אַז פעלעק פלעגט אים אַסך מאָל פון דאַנען פאַרטרייבן, ווען ער האָט זיך נאָר אויף דער שוועל געוויזן. יענער, פעלעק, איז דאָך אפילו געווען אַ באַנדיט. ניין, ער איז געווען זיכער, אַז עס איז אַ ליגן, אַ בלבול, אַז קיין יידן זענען דאָ נישטאָ.

— נו — לאַכט ער איצט — ווער זאָל דאָס גלויבן?

מיר פרעגן אים אויס, צי ס'איז נישט פאַראַן קיין סכנה, אַז די פּויערים זאָלן אַמאָל חלילה שיקן נאָך פּאָליציי, אונז מסרן. אָט ווייסן זיי דאָך עפּעס וועגן אונז?

קוניאַק טראַכט און זאָגט, אַז ניין. אויף זיכער, האָט ער דערקענט, ווייסן זיי דאָס נישט, און גלאָט אויף אַ חשד — האָבן זיי מורא צו מעלדן, סיי פאַר די דייטשן, וועלכע וועלן זיי באַשטראָפן פאַר אַ פאַלשער אינפאָרמאַציע און סיי פאַר דער משפּחה פון דער פעלקאָווען און דער טשאַטקען, וועלכע קאָנען זיך שפּעטער אין זיי נוקם זיין פאַר מאַכן אַ בלבול.

— אודאי — ענדיקט ער — גאַנץ זיכער איז דאָ נישט, אָבער, ווו איז מען דען יאָ זיכער ? !

13־טער מאַי :

מיר האָבן אים פאַלש חושד געווען, קוניאַקן. ער האָט געהאַלטן וואָרט און איז נעכטן ביינאַכט, נאָכן זוימען זיך אַ פּאָר שעה אין דאָרף, צוריקגעקומען. ער זעט איצט אינגאַנצן אַנדערש אויס. די האָר אָפּגעשוירן און דער קאָפּ איז גאָל־נאַקעט. אָפּגעשוירן, זאָגט ער, האָט אים אַ היימישער פּויער, דאָ נישט ווייט פון דאַנען, פּאַלטין.

מיר נעמען אים אויספרעגן און ער דערציילט, אַז אין אַ שכנותדיק הייזל וווינען צוויי פּויערישע פאַמיליעס — די וואַצעקס און די פּאַלטינס. די לעצטע טעג באַהאַנדלען זיי אים זייער גוט, זיי גיבן אים צו עסן, זופּ מיט אַ סך ברויט, זיי זענען אים „גוטע פריינט", זיי הייסן אים זיך אויסהיטן, ער זאָל גוט אַכטונג געבן און זען איבערצולעבן, ווייל די מלחמה וועט שוין לאַנג נישט דויערן און די „רוסקע" וועלן באַלד אַהערקומען, זיי ווייסן דאָס אויף זיכער, נאָר זיי בעטן, ער זאָל קיינעם דערפון נישט דערציילן.

קוניאַק זאָגט, אַז זיי ווייסן טאַקע אַסך סודות. זיי האָבן אים איבערגעגעבן, אַז די „רויטע", די „באָלשעוויקעס", האָבן דעם לעצטן אַפּריל, דעם צענטן, אין אַן אָפּענסיווע ארויסגעטריבן די דייטשן פון אָדעס און זיי וועלן מסתמא באַלד אַהער־קומען. ער דערציילט אויך, אַז אין דאָרף ריכט מען זיך טאַקע שוין אויף די רוסן. אור־מעטום באַהאַנדלט מען אים איצט אַביסל בעסער. נאָר אַזוי פיל ווי וואַצעק און פּאַלטין האָבן זיך לעצטנס געענדערט צו אים, צום גוטן — אַזויפיל קיינער נישט און אין ערגעץ נישט.

— יאָ, — זאָגט ער — זיי האָבן טאַקע מורא פאַר די רוסן און דעריבער באַ־האַנדלען זיי מיך איצט אַזוי גוט.

אַ סימן האָט ער אויך, קוניאַק : פּאַלטין האָט אים נעכטן ביינאַכט, נאָך דעם ווי ער האָט אים אָפּגעשוירן — אָנגעזאָגט, אַז אויב די „רויטע" וועלן אים שפּע־טער פרעגן ווי אַזוי ער האָט איבערגעלעבט, זאָל ער דערציילן, אַז ער, פּאַלטין, און זיין שכן וואַצעק האָבן אים מיטגעהאָלפן. אויף זיכער זאָל ער אַזוי זאָגן, קוניאַק. די פּאַלטינאַווע האָט געבעטן ער זאָל זאָגן, אַז אויך איר פאָטער, מאַטשו־שאַק, האָט אים פיל גוטס געטון, ווייל ער, איר פאָטער, איז זייער אַ גוטער, ער האָט ליב יידן, נאָר ער איז נעבעך אַ נערוועזער מענטש, דעריבער איז גלייכער נישט צו גיין צו אים, אָבער אַ גוטער מענטש, אַ גוטער, איז ער.

קוניאַק האָט אויף דער פּלייצע מיטגעבראַכט כמעט אַ האַלב זעקל מיט ברויט צענדליקער שטיקלעך — פאַרדאַרטע, פאַרהאַרטעוועטע און פאַרשימלטע. נאָכן אָפּשערן איז ער שנעל געלאָפן אין וואַלד, אין זיין נאָרע, געכאַפּט דאָס ברויט אין זעקל און גיך געקומען מיט דעם צולויפן. ער איז אונז דערמיט מכבד :

— „מיר זאָלן זיך נישט שעמען און עסן"...

— ס'איז מיר געווען לייכט צו טראָגן... — לאַכט ער — ס'איז מיר געוואָרן

גרינגער אויפן קאָפּ. פּטור געוואָרן מיטאַמאָל אַזוי פיל לייז צוזאַמען מיט די לאַנ־
גע האָר...

ער עסט איצט מיט אַפּעטיט דאָס ברויט און באַרואיקט אונז, אַז מיר זאָלן זיך נישט זאָרגן, מיר וועלן נישט הונגערן, אַז מען וועט דאַרפן, וועט ער אָפּט ביי־נאַכט אַרויס און ברענגען פריש ברויט.

13־טער מאַי, פאַרנאַכט:

איך בין קראַנק און דאַכט זיך מיר, אַז ערנסט.

שוין באַלד דריי וואָכן ווי אַ היץ ברענט אין מיר. כ'האָב זיך נאָך קיינמאָל אין מיין לעבן נישט געפילט אַזוי מאָדנע ווי איצט. דערצו הוסט איך און שפּיי אָפּט פון טיף אינעווייניק.

ווער ווייסט, צי ס'איז נישט קיין טובערקולאָז? כ'האָב דאָס געפיל, אַז יאָ. כ'בין זייער מיד און איך שוויץ. איך פּרוּוו דאָס אויסצובאַהאַלטן פאַר זיי, איך וויל נישט, אַז זיי זאָלן האָבן עגמת־נפש, אָבער אויך זיי דערקענען אין מיר, אַז איך בין קראַנק. די אויגן ביי מיר, זאָגן זיי, בלישטשען מיט אַ פיבער־פייערל און די בלאַסע באַקן, פינקלען מיט רויטע פלעמעלעך.

איך זאָג, אַז עס איז גאָרנישט. ס'איז אַ קליינע פאַרקילונג, אַ צייטווייליקע, וואָס וועט באַלד פאַרבייגיין. זיי זענען אָבער שטאַרק איבערגעשראָקן און נעמען דאָס אָן פאַר אַן ערנסטער קראַנקהייט. זיי זאָגן דאָס נישט, אָבער לויט ווי זיי קוקן מיך אָן, זע איך, אַז אויך זיי זענען חושד, אַז עס איז טובערקולאָז. באַזונ־דערס, שרעקן זיי זיך פאַר מיין הוסט. איך הוסט אפילו נישט הויך, ס'איז נישטאָ קיין געפאַר מען זאָל אין דרויסן הערן, אַז עס הוסט ווער אין שטאַל. איך באַמי זיך אויך שטענדיק, ווען איך פיל, אַז אַ הוסט דושעט מיך אין האַלז — אַראָפּ־צושפּרינגען פון דער וואַנט און אַריינהוסטן אין לאָך אַריין, אַזוי, אַז אין דרויסן וועט מען נישט הערן, אָבער טאַקע דאָס קליינע הוסטעלע שרעקט זיי נאָכמער און זעט זיי אויס צו זיין פאַרדעכטיקט, אויך איך שרעק זיך דערפאַר. דאַכט זיך מיר, אַז ביינאַכט הער איך אסתרלן וויינען און ווי צפּורהלע באַרואיקט זי.

יאָ, זעט אויס, אַז ס'איז חלילה אַ מיאוסע קראַנקהייט. אויך דעם אַפּעטיט האָב איך פאַרלוירן. קיין שום עסנווארג וואָלט מיר איצט נישט אָנגעשמעקט, אַפילו אַביסל מילך נישט. איצט, ווען כ'שרייב די שורות, זיצט קוניאַק אין אַנט־קעגנדיקן ווינקל איז שטאַל און עסט קיין עין־הרע געשמאַק, מיט אַפּעטיט דאָס ברויט פון זעקל, איין שטיקל נאָכן אַנדערן. עס קנאַקט אים צווישן די ציין און — מיך איבלט, איך פאַרשטיי נישט ווי מען קאָן עסן.

מעגלעך, אַז ער פאַרשטייט מיינע געדאַנקען. ער קוקט מיך אָן און שמייכלט. איך זאָג אים: „מיט אַ גוטן אַפּעטיט״!

14־טער מאי:

די לעצטע נאכט האבן מיר געהאט א שפאר ביסל אומזיסטע שרעק.

צפורהלע האט פונקט געהאט וואך אויבן אין שטאל, אויפגעוועקן און זיך איינגעהערט אין דער ארומיקער פינצטערניש. מיר אלע, די איבעריקע פינף, זע־נען געלעגן צוזאמענגעטוליעט אין גרוב און געשלאפן. פלוצים האט אונז צפורה־לע אויפגעוועקט און א דערשראקענע ארײַנדערציילט, אז זי האט מורא, זי ווייסט נישט וואס עס איז, נאר מען הערט א געדיכט רוישעניש אין שטאל, ווי עס וואלט זוער, א פרעמדער, דא געווען. מיר זענען געבליבן זיצן שטיל, זיך איינגעהערט און באלד האט טאקע האסטיק געגומען רוישן איבער אונז ווי ס׳וואלט ווער אומ־פארזיכטיק זיך געשארט. מיטאמאל האבן מיר דערהערט עטלעכע קלעפ אין די ברעטלעך איבערן דאך פון אונזער גרוב. באלד האט עס זיך פון דאסניי איבער־געחזרט, ס׳איז דערנאך געווארן שטיל אויף א ווײַלע און דאס רוישעניש, ווי עס וואלט זיך ווער געשלייכט ממש איבער אונזערע קעפ, האט זיך ווידער אנגעהויבן.

צפורהלע איז אין איין שרעק ארײַנגעקראכן אין באהעלטעניש און איך האב זיך פארזיכטיק ארויסגעדראפעט פון לאך. כ׳בין געבליבן ליגן מיט אנגעשפיצטע אויערן און כ׳הער ווי דא, ממש אונטער מיין נאז, שארט זיך ווער. ער קלאפט בסדר אין די ברעטלעך לעבן וועלכע איך זיץ. כ׳האב ציטערנדיק אויסגעשטרעקט די הענט פאר זיך, זיי געשפרייט אין דער געדיכטער פינצטערניש, געטאפט און געזוכט אויף דער ערד און אין חלל — כ׳האב גארנישט דערשפירט. דאס רוישן דויערט אבער. כ׳האב זיך אויסגעצויגן און מיט די הענט גענומען פאכען אין אלע זייטן. גארנישט, אויף גארנישט שטוים איך זיך אן! דאס קלאפעריי ווערט שטארקער. ס׳איז דא ממש לעבן מיר. כ׳שטעק אריין דעם קאפ אין לאך. די חברה ציטערט. כ׳הער אזש ווי ביי איינעם פון זיי קלאפט א צאן אין א צאן.

— וואס קאן דא זיין?

זיי ווייסן נישט.

— ס׳איז אפשר א מענטש דא דערלעבן? — זאגן זיי.

אינעווייניק הערט מען, נאך בולטער דאס רוישן. איך ציִ צוריק ארויס דעם קאפ, הער זיך ווידער איין און — ס׳רודערט זיך אלץ. כ׳האב אויף אלע פיר גע־נומען קריכן איבער דער שטאל און געשארט פאר זיך מיט די הענט, געוואלט עפעס אנטאפן. כ׳בין געקראכן פון איין ווינקל אין צווייטן, אויסגעמאסטן די שטאל אין דער לענג און אין דער ברייט, און אויף גארנישט אנגעטראפן. כ׳האב זיך אויפגעשטעלט און אויסגעטאפט אלע פיר ווענט, זיך איינגעהערט ביי די שפארעס, אבער אויסער דעם גערויש פון דער מיט שטאל, האב איך גאר קיין שום אנדער ווידערקול נישט געהערט. כ׳בין געווארן פארצווייפלט פון שרעק, נאך א ביסל אויבן געקראכן און — א רעזיגנירטער אראפגעלאזט זיך אין גרוב אריין.

די חברה שווידערט פון אן אינערלעכער קעלט. מיר ווייסן נישט וואס צו טון. פרוימאן איז ארויסגעקראכן און איבערגענישטערט די גאנצע שטאל, געזוכט אי־בער די ווענט און איז אויך א רעזיגנירטער, נאכמער איבערגעשראקענער, צוריק־געקומען.

וואס טוט מען זיך פאר אן עצה?

מען ווייסט נישט וואס צו קלערן. מיר דערמאנען זיך, אז די קראליקלעך פעלן,

נישט איך און נישט פרוימאַן האָבן זיי אָנגעטראָפן ביים זוכן. מיר קריכן נאָכאַמאָלביידע צוזאַמען אַרויס — ניין, זיי זענען טאַקע נישטאָ! זיי זענען פאַרשווונדן! הייסט עס דאָך, אַז אַ גנב איז דאָ געווען און זיי צוגעגנבעט! — יאָ, געוויס אַ גנב! האָט ער דאָך אונז זיכער אונטערגעהערט?!

אָבער פאַרוואָס הערט מען נאָך איצט אויך דאָס רוישן און קלאַפּן? — איז ער נאָך ערגעץ דאָ?

מיר האָבן פאַרשטאָפּט איבער זיך דאָס לאָך און אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר אַזוי געזעסן אין איין שרעק. דאָס רודערן זיך איבער אונזערע קעפּ האָט נישט אויפגעהערט. אָנצינדן אַ ליכטל אין גרוב האָבן מיר מורא געהאַט, זענען מיר געזעסן אין דער פינצטערניש. ערשט פאַרטאָג איז געוואָרן שטיל. מען האָט מער גאָרנישט געהערט. אַ לאַנגע צייט זענען מיר נאָך אַזוי געזעסן פאַרמאַכט. מיר האָבן מורא געהאַט זיך צו רירן פון די ערטער און אַרויסקריכן. נאָך עטלעכע שעה בין איך אַרויף און — וואָס איז דאָס? די קראָליקלעך זענען ווידער דאָ!

איך דערצייל דאָס דער חברה. פרוימאַן איז אויך אַרויס און מיר האָבן גענומען זוכן אַ באַשייד צום רעטעניש. אפשר האָבן זיי, די קראָליקלעך, ערגעץ אַן אָרט זיך צו פאַרשטעקן? —

מיר האָבן געזוכט און געזוכט און ענדלעך געפונען אַ קליין שמאָל לעכעלע אין דער ערד, אין דעם באָדן פון שטאַל. פרוימאַן שטעקט אַריין די האַנט — ס'איז זייער טיף! מען האָט זיך גענומען גראָבן און — מיר האָבן אָנגעטראָפן אויף אַ שמאָלן קאַנאַל. מען האָט געגראָבן ביז דער ענדע. דער קאַנאַל האָט געפירט ביז אויף די ברעטער, האַרט איבער אונזערע קעפּ, דאָס הייסט — כמעט אַ מעטער אין דער טיף פון דער ערד. דאָרט, אויף אונזער דאַך, האָבן מיר אָנגעטראָפן אויף אַן אויסגעבעטער ווייכער נאָרע און, קיין עין־הרע, — אַ „שמחה", — אַכט שטיק קליינע קראָליקלעך ליגן אויפן ווייכן היי... אַנגאָרע ווייסע שיינע באַשעפענישלעך.

פון דער שרעק האָט זיך גאָר אויסגעלאָזט אַ „מזל־טוב"...

מיר האָבן פון אונטן אַרויפגערופן די חברה. אַלע האָבן באַטראַכט די נייגעבוירענע חיהלעך. פון דער ווייטנס האָבן די גרויסע קראָליקעס מיט שרעק זיך צוגעקוקט צו אונזער אָנפאַל אויף זייער פרידלעכער היים. פרוימאַן האָט געפסקנט, אַז מען מוז זיי געבן „עקסמיסיע" פון איבער אונזערע קעפּ, ווייל דער קאַנאַל קאָן נאָך גורם זיין אַן אומגליק חלילה בעת אַן אָבלאַווע. מיר האָבן זיי איינגעאָרדנט אַ נאָרע אין אַ ווינקל פון שטאַל, אַריבערגעטראָגן אַהין דאָס קליינוואַרג און דעם קאַנאַל צוזאַמען מיט דעם וואָס מיר האָבן אויסגעגראָבן — שנעל פאַרשיט.

15־טער מאַי:

פון נעכטן אָן זענען מיר זייער באַאומרואיקט. מיר זענען ווידער, דאַכט זיך, אַנטדעקט!

נאָכמיטאָג, בעת צפּורהלע האָט פּונקט אַרויסגעקוקט פון דער וואַנט אַנטקעגן דער פּעלקאָוועס כאַלופּע, האָט זי מיטאַמאָל דערזען ווי אַ יונג מיידל אַנטלויפט דאָרט געהיימניספול פון דער פאָדערטיר פון הייזל. זי האָט נישט באַוויזן צו באַמערקן ווער דאָס מיידל איז געווען, זי האָט נאָר געזען ווי אויף דער טיר הענגט, צוגעשפּילעט, אַ ווייס באַשריבן צעטעלע. זי האָט דאָס אונז דערציילט. מיר זענען אַלע, איינער נאָכן אַנדערן, אַרויפגעקראָכן אויף דער וואַנט, אַרויסגעקוקט, און אויף דער פּעלקאָוועס טיר האָט טאַקע געהאָנגען אַ קליין ווייס שטיקל פּאַפּיר, ווי אַן אויפגעקלעבטע מודעה. מיר האָבן נישט געוווסט, וואָס עס איז, אָבער געפילט, אַז עס איז עפּעס נישט קיין גוטס. מיר זענען געוואָרן אומרואיק. שפּעטער, ווען פּרוימאַן האָט וואָך געהאַלטן פון דער דאָזיקער וואַנט, האָט ער געזען ווי די פּעלקאָווע באַטראַכט אָן אויפגערעגטע דאָס צוגעקלעבטע צעטעלע, רייסט עס אַראָפּ און נעמט עס אין קעשענע אַריין. באַלד האָבן מיר געהערט ווי זי שליכט אויף אונזער שטאָל. זי האָט אַ דערשראָקענע אונז דערלאַנגט דאָס שטיקל פּאַפּיר און געפרעגט וואָס עס איז דערויף געשריבן, עס איז מיט אַ שפּילקעלע געווען צוגעשפּילעט צו איר טיר. איך האָב איבערגעלייענט און אַ פייער איז מיר אַרויס אויפן פּנים.

— „פּעלקאָוואַ — איז אויפן פּאַפּיר געווען געשריבן מיט גרויסע ווערטער, אין דרוק־אותיות — פּעלקאָווע, טרייבט תיכף אַרויס די שמוציקע יידן! אויב נישט — וועט זיין ביטער!”

די פּעלקאָווע האָט זיך אָנגעהויבן ברעכן די הענט, זי איז שנעל אַרויס און אַ דענערווירטע זיך גענומען דרייען איבערן הויף. צפּורהלע זאָגט, אַז עס דאַכט זיך איר, אַז דאָס שיקסל, וועלכע האָט אויפגעקלעבט דאָס צעטעלע און איז אַנטלאָפן, איז געווען מאַרישקע, מאַטשושאַקס טאָכטער. זיכער איז זי נישט, אָבער אַזוי דאַכט זיך איר, זי איז אין אַנטלויפן זייער ענלעך געווען צו מאַרישקען.

פאַרנאַכט, איז ביי אונז געווען די טשאַטקע, זי האָט אונז אַריינגעבראַכט עסן. מיר האָבן איר געוויזן דאָס צעטעלע, איז זי אויך שטאַרק דערשראָקן געוואָרן. זי האָט געזאָגט, אַז זי גייט אויפן דאָרף, בכדי אויסצושנאָפּן די סיטואַציע. אפשר וועט זי זיך עפּעס דערוויסן. אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר ווידער נישט געשלאָפן. דאָס האַרץ האָט אונז פאַרגעזאָגט, אַז עס הייבט זיך אויפסניי אָן עפּעס אומהיימלעכס.

היינט, באַלד אינדערפרי, איז די טשאַטקע צו אונז אַריינגעקומען מיט יאַנעקן.

— ס'איז גאָרנישט — האָבן זיי אונז באַרואיקט. זיי האָבן אין דאָרף קיין שלעכטס נישט אַרויסגעפילט, כמעט מיט אַלע שכנים האָבן זיי גערעדט און

עס וואַרפט זיך נישט אין די אויגן, אַז זיי זאָלן אין עפּעס פאַרדעכטיקן. דאָס צעטעלע ביי דער טיר האָט געמוזט זיין אַ וויץ, אַ שפּאַס פון אַ יונג מיידל. מיר זאָלן זיך נישט שרעקן, ס׳איז גאָרנישט!

ווען זיי האָבן גערעדט, האָבן מיר געהאַט דאָס געפיל, אַז אויך זיי זענען באַאומרואיקט, נאָר זיי ווילן זיך נישט צולאָזן קיין שלעכטס.

איצט, מיט אַ שעה צוריק, אַרום האַלב צען אינדערפרי, האָב איך אַרויסקוקנדיק פון דער זעלבער וואַנט דערזען, ווי פון אַ זייט רוקן זיך אַרום צוויי סילועטן. עס זענען געווען צוויי פרויען: די יונגע סטאַשקאָווע און טאַקע מאַרישקע, מאַטשושאַקס שיקסל. זיי זענען פאַרבייגעגאַנגען אונזער שטאַל און אַנטקעגן דער וואַנט זיך פאַרהאַלטן. זיי האָבן מיט געהיימע באַוועגונגען און שושקענדיק זיך אין די אויערן, פאַרדעכטיקט געשמועסט, אָנווייזנדיק כסדר אויף דער שטאַל. כ׳האָב געפילט, אַז מען רעדט עפּעס וועגן אונז, אפשר, אַז מיר געפינען זיך דאָ אינעווייניק? דאָס פיבער האָט מיר מיטאַמאָל געשלאָגן צום האַרץ און קאָפּ, ס׳האָט מיר גענומען שווינדלען פאַר די אויגן. כ׳האָב זיך פעסט געמוזט אָנהאַלטן אין די לייסטן, מורא האָבנדיק, אַז כ׳זאָל נישט אַראָפּפאַלן פון דער וואַנט. מאַרישקע, האָב איך געזען, ווייזט דער סטאַשקאָווען מיט די פינגער אויף דער שטאַל־וואַנט.

אינצווישן איז יאַנעק אָנגעקומען פון דערווייטנס. די סטאַשקאָווע האָט מאַרישקען געצויגן ביים אַרבל און געגעבן אַ צייכן, אַז זי זאָל שטיל בלייבן, ווייל מען גייט .זיי האָבן זיך אויסגעדרייט און פריילעכע גענומען אַנטקעגנלויפן יאַנעקן. מאַרישקע האָט פון הינטן געווונקען צו דער סטאַשקאָווען און געלאַכט הויך אויפן קול ווען יאַנעק האָט מיט איר געטשעפּעט און געשטיפט.

איצט איז יאַנעק געווען ביי אונז. מיר האָבן אים אַלץ דערציילט און ער ווייסט נישט וואָס דערויף צו ענטפערן, ער הייבט מיט די אַקסלען און זאָגט, אַז ער וועט איבעררעדן מיט דער טשאַטקען און זיי וועלן דאָ שפּעטער צו אונז אַריינקומען. מיר זענען שטאַרק איבערגעשראָקן.

15־טער מאַי, פאַרנאַכט:

מיר האָבן שוין היינט געהאַט געסט אין שטאַל — טאַקע מאַרישקע, מאַטשושאַקס מיידל און די סטאַשקאָוועס קליינע קינד. די טשאַטקע האָט זיי ספּעציעל אַהער אַריינגעפירט, כדי איבערצוצייגן, אַז קיינער איז דאָ נישטאָ.

מיטאָג־צייט האָט יאַנעק געהאַט אַריינגעשיקט די טשאַטקע. מיר האָבן איר אַלץ דערציילט. זי האָט פאַרגעלייגט, אַז מיר זאָלן זיך אַלע באַהאַלטן אין גרוב, און אויבן פאַרשטאָפּן דאָס לאָך און זי וועט מיט אַן אויסרייד דאָ אַריינרופן מאַרישקען, זי זאָל זען, אַז די שטאַל איז ליידיק. מיר האָבן זיך גוט פאַרמאַכט אינעווייניק און נאָר געלאָזט אין שטרוי פון פאַרשטאָפּעכץ אַ קליינע שפּאַרע אויף לופט. די טשאַטקע האָט אויבן אויך ליכט אָנגעוואָרפן מיט היי און אויפן אָרט פון דער עפענונג אַרויפגעשטעלט אַ דראָטענעם קויש, בכדי מאַרישקע זאָל אַמאָל, ביים וויזיט, מיט אַ פוס נישט אַרויפטרעטן אויפן לאָך און גלייך מיט אים אַריינקריכן אין דער עפענונג. שפּעטער האָט זי אָפּגעזוכט מאַרישקען און איר פאַרגעלייגט צו באַקוקן די קליינע ניי־געבוירענע קראָליקלעך. באַלד האָבן מיר פון דער־

וויטנס געהערט אַ מיידליש געלעכטער און מען האָט זיך דערנענטערט צו דער שטאַל.

מיר הערן ווי די טשאַטקע שרייט „טרוש, טרוש, טרוש" — זיי קומען אַריין און זי ווייזט מאַרישקען די קליינע באַשעפעניש'לעך. מאַרישקע לאַכט, צערטלט זיי און רעדט זיסע רייד, זי צעגייט זיך שיר פון געפילן צו די קראָליקלעך. זי קאָן פון זיי נישט אַוועקגיין און בעט, אַז די טשאַטקע זאָל איר פאַרקויפן כאָטש צוויי שטיק. די טשאַטקע האָט איר געהייסן זיך נעמען צוויי אומזיסט. ביי קיין שכנים, זאָגט זי, וויל זי קיין געלט נישט, נאָר אָט אַזוי געבן אַ מתנה.

— גוטע שכנהשאַפט איז בעסער פון געלט.

מאַרישקע האָט זיך דערפרייט, געכאַפּט די צוויי קראָליקלעך און גלעטנדיק און קושנדיק זיי — אַנטלאָפן. שפּעטער האָט די טשאַטקע פאַרקייטלט די טיר, געעפנט דאָס לאָך און אונז געהייסן אַרויפקריכן. איך, אסתרל און פרוימאַן זענען אַרויס. זיי האָבן פאַרנומען' די אַרויסקוק־פּאָזיציעס און די טשאַטקע לאַכט און דערציילט אונז, ווי ס'האָט זיך איינגעגעבן דער באַזוך, מאַרישקע האָט מיט די אויגן געגלאָצט אין אַלע זייטן און אויסער פּוסטע לײדיקע ווענט — גאָרנישט גע־זען.

די טשאַטקע הייסט אונז בלייבן אויבן, אַליין לויפט זי אַרויס און פאַר־שליסט די טיר פון דער אַנדערער זייט. אין עטלעכע מינוטן אַרום הערן מיר ווי־דער איר קול. זי לויפט אינדרויסן, לאַכט און רעדט צו זיך אַליין. זי דערנענטערט זיך צו דער שטאַל־טיר און שרייט:

— טרוש, טרוש, טרוש !

מיר זאָלן קיין מורא נישט האָבן.

זי האָט אויפגעשלאָסן און איז אַריין אין טיר מיט אַ קינד אויף דער האַנט.

— טרוש, טרוש, טרוש — שרייט זי הויך און דערציילט, אַז דאָס איז דאָס קינד פון דער סטאַשקאָווע. זי האָט עס געכאַפּט פון דער מוטערס האַנט אַרויס און געזאָגט, אַז זי גייט עס ווייזן די קליינע קראָליקלעך, בכדי די סטאַשקאָווע, זאָל זען, אַז די טשאַטקע האָט נישט קיין מורא „צו פירן מענטשן אין שטאַל אַריין". זי הייסט אונז גוט אַכטונג געבן דורך די שפּאַרעס, צי די סטאַשקאָווע לויפט אַמאָל נישט נאָך אַהער נאָכן קינד.

פרוימאַן קוקט אַרויס און איך און אסתרל בעטן רחמים, זי זאָל רחמנות האָבן און אַרויסטראָגן דאָס קינד, מיר האָבן פאַר דעם מורא, עס קוקט אַזוי אויף אונז. די טשאַטקע לאַכט און מאַכט פון אונז חוזק : דאָס קינד קאָן דאָך נישט רעדן און עס פאַרשטייט נאָך גאָרנישט, ס'איז דאָך קוים אַ האַלב יאָר אַלט. אסתרל האָט מורא, אַז דאָס קינד זאָל שפּעטער, ביים פאַרבייפירן עס, נישט ציען דער מוטער אין שטאַל אַריין. איך האָב אויך מורא, איך וויים אַליין נישט פאַרוואָס, נאָר ס'גרוילט מיך קוקנדיק אויפן קינד. די טשאַטקע לאַכט, אַז מיר זענען משוגעים. זי קאָן אונז גאָרנישט פאַרשטיין, זי האָט דאָ געוואָלט אַביסל לענגער פאַרבלייבן מיטן קינד, ווייל פון סטאַשקאָס שטוב, פון פענצטער, קוקן די עלטערן אַהער צו דער שטאַל צו, און ס'וואָלט פון זיי פאַרשווונדן יעדער חשד. אַז עס געפינט זיך וועד אינעווייניק, נאָר אַז מיר האָבן מורא — איז נישט. זי טראָגט עס שוין, די מינוט, צוריק אַרויס.

— טרוש, טרוש, טרוש — שרייט זי, זי פאַרשליסט גיך די טיר און פאַר־שווינדט.

16־טער מאַי:

שוין לאַנג שטיל געווען! מיר האָבן היינט געהאַט אַ סקאַנדאַל צווישן דער פעלקאַווען און יאַנעקן מיט דער מישאַטקען. אַ סקאַנדאַל, אַז כמעט אַ האַלב דאָרף איז זיך ווידער צוזאַמענגעלאָפן אויף זייערע בייזע ווונדער. נאָך איצט טראָגן זיך די געוואַלדן ווי ווייט, און ווי שטענדיק זענען מיר אינדערמיט, דער שעיר לעזאזל.

יאַנעק האָט זיך היינט מיישב געווען, אַז עס קומט אים אַ שטיק פעלד ביי דער שווענגערין און ער וויל עס צוריק. דאָס פעלד געהערט צו דער פעלקאַווען, זי אַקערט עס און פאַרזייט עס שוין פון לאַנגע יאָרן, עס גרענעצט זיך נאָר מיט יאַנעקס נחלה. היינט אינדערפרי, בעתן צעאַקערן זיין פעלד, האָט יאַנעק מיטן אַקער זיך אויך אינאיינוועגס איבערשפּאַצירט אויף די שכנותדיקע זאַנאַנעס, וועלכע, לויט ווי ער זאָגט, געהערן צו אים. ביז היינט האָט ער דאָס בלויז פאַר־שוויגן ווייל פעלעק האָט געלעבט און ס'האָט אים נישט געאַרט, אַז דער ברודער נוצט אויך עטלעכע זיינע זאַנאַנעס. אָבער איצט איז עס שוין גענוג, דער מרשעת וויל ער עס נישט אָוועקשענקען.

די פעלקאַווע איז אַרויס מיט אַ געוואַלד, אַז עס איז אַ בלבול, ער וויל זי אומגליקלעך מאַכן, ס'איז איר פעלד, פעלעק האָט עס נאָך געקויפט ביים פרי־ערדיקן אייגנטימער פאַר דעם נדן, וואָס זי האָט אים אַריינגעבראַכט. יאַנעק האָט זיך אָבער נישט ווייסנדיק געמאַכט און צעאַקערט אַ פּאָר וויטערדיקע זאַנאַנעס. די פעלקאַווע געוואַלדן האָבן צוזאַמענגערופן פויערים מיט פויערטעס פון אַלע פעלדער, זי וויינט, אַז אַלע נוצן אויס איר שוואַכקייט, זי איז אַ וויסטע, עלנטע אַלמנה און האָט נישט ווער עס זאָל זיך פאַר איר אָננעמען, באשר יאַנעק האָט געזען, אַז מאַטשושאַק האָט ביי איר צוגעגזלט אַ שטיק פעלד און זי האָט זיך נישט געקאָנט וועהרן, האָט ער אויך באַשלאָסן אויף אַזאַ גזלנישן אופן דערפון צו גע־ניסן. די טשאַטקע איז געקומען צו לויפן און גענומען שעלטן און זידלען דער פעלקאַווען, פון איר געלאַכט און חוזק געמאַכט, די פויערים האָבן מיטגעלאַכט און זי אויסגעפייפט. די געוואַלדן, געשרייען און געלעכטערן האָבן פאַרטויבט די לופט, ווי שטיקער געפּאַר האָבן זיי זיך צו אונז געטראָגן, און זיך געריסן דורך די שפּאַ־רעס אין שטאָל אַריין. מיר האָבן שוין פשוט קיין כוח נישט דערצו.

די פעלקאַווע וויינט, קלאָגט, דראָט און יאַנעק טוט זיך דאָס זייניקע. מאַטשו־שאַק שטייט פון דערווייטנס פאַר זיין כאַלופּע, ער לאַכט און גיט צו מוט יאַ־נעקן. מיר ווייסן, אַז פון אַזעלכעס קאָן קיין גוטס נישט אַרויסקומען, אַזעלכע אַוואַנטורעס גייען דערנאָך שטענדיק אויס צו אונז. שוין צו לאַנג שטיל געווען! וואָס ווילן זיי פון אונז? זיי אַליין צווישן זיך? ! —

אין דעם, איז די פעלקאַווע אַנטלאָפן צו זיך אין שטוב אַריין, דאָרט געוויינט, און הויך געשריגן, ביז דער עולם איז זיך פונאַנדערגעגאַנגען. שפּעטער איז זי אַרויס אין דרויסן און אַ פאַרוויינטע אַריין גלייך צו אונז אין שטאָל.

— יוזשעק! — האָט זי מיך שנעל אַראָפּגערופן פון דער וואַנט — יוזשעק, זעט אַז יאַנעק זאָל זיך מיט גוטנס אָפּטשעפּען פון מיר, ווען נישט — גיי איך נאָך היינט צו די דייטשן!

צוערשט האָבן מיר געשוויגן. זי האָט דאַן גענומען קלאָגן אויפן קול און רעדן אַזוי הויך, אַז כ'האָב מורא געקריגן, מ'וועט פון דרויסן דערהערן. כ'האָב זי דאַן באַרואיקט, אַז זי זאָל זיך נישט זאָרגן. יאַנעק וועט זיכער צוריקגעבן דאָס פעלד, איך וועל שוין איבעררעדן מיט אים, אַז מען וועט דאַרפן, וועל איך אים געלט געבן — ער זאָל אָפּטרעטן. ווען נישט, וועט זי פון מיר באַקומען באַצאָלט פאַרן פעלד, זי זאָל זיך אָפּקויפן אַן אַנדער שטיקל. זי האָט נאָך געוויינט אַזוי לאַנג, ביז יאַנעק איז געקומען צו לויפן, ער האָט זי פריער געזען אַריינגיין אין זיין שטאָל — האָט ער פאַרשטאַנען, אַז ביי אונז מוז זיין היימלעך. ער האָט זי געוואָלט אַרויסוואַרפן, האָט זי אויפסניי גענומען שרייען און געדראָט, אַז זי גייט אים און אונז מסרן.

„איצט זענען מיר דאָך ביי אים, איר וועט מען גאָרנישט טון, נאָר אים וועט מען שיסן!"

יאַנעק האָט זיך אויפגערעגט און זי געוואָלט שלאָגן, מיר זענען אַריין צווישן זיי אין דער מיט און קוים אים אָפּגעהאַלטן. עס זענען געוואָרן פרישע געוואַלדן און שרייענדיק זענען זיי ביידע אַרויס.

שפּעטער, איז צו אונז געקומען די טשאַטקע. איך האָב געוואָלט, אַז זי זאָל מאַכן אַ שלום אויף מיין חשבון, האָט זי זיך אַזוי אָנגעצונדן, אַז כ'האָב שנעל אָפּגעהאַקט, זיך צוריקגעצויגן און זיך נאָך געמוזט אַנטשולדיקן. אויך מיט יאַנעקן האָב איך שוין געפּרוווט איבעררעדן, אָבער ס'איז מיט אים אוממעגלעך איינצוטענהן. די פּעלקאָווע דרייט זיך אין דרויסן, וויל צו אונז אַריין, האָט יאַנעק צוגענומען דאָס שליסעלע פון דער טיר און לאָזט נישט. דרייען זיי זיך אַלע דריי אויפן הויף און שרייען און געוואַלדעווען. מיר מיינען, אַז מיר ווערן משוגע.

כ'בין דול און מיר פאַלן אַלע פון די כוחות. וואָס ווילן זיי פון אונז האָבן?
— ס'איז אונז שוין אַלץ אַזוי שווער און קיין כוח איז נישטאָ!

16־טער מאַי, פאַרנאַכט:

איטשע־קוניאַק איז אויס מענטש. ער האָט מורא פאַר דער וואַנטורע צווישן אונזערע באַלעבאַטים. הערנדיק, אַז דאָס קומט דאָ אָפּט פאַר, פאַרשטייט ער נישט ווי מיר קאָנען עס אויסהאַלטן, ווי אַזוי מיר לעבן צווישן זיי. ער איז נאָך אויך זייער איבערגעשראָקן פון דער געשיכטע מיטן צוגעשפּילעטן צעטעלע אויף דער פּעלקאָוועס טיר. אַלץ ציטערט אין אים. מיר דאַרפן זען פון דאַנען צו אַנטלויפן, ראָט ער, און וואָס גיכער. ער האַלט, אַז דאָ זענען מיר נאָך אויסגעשטעלט אויף מער געפאַרן ווי ער אין וואַלד. כאָטש אין וואַלד, איז ער מסכים, וואָלטן מיר שוין פון לאַנג נישט געלעבט.

רעדנדיק וועגן דער געפאַר צו וואַנדערן אין די וועלדער און איבער די דער־

פער — דערציילט ער אונז אָן אַ שיעור גרויליקע געשיכטעס, ווי די פּוילישע באַפעלקערונג פון אַרומיקן געגנט האָט אויסגעראָטן כמעט ביזן לעצטן אויך די איינצלנע יידן, וועלכע האָבן זיך דאָ אַרומגעוואַלגערט. יאָ, כמעט ביזן לעצטן, ווייל אויסער ער און די יידישע פאַמיליע, געפינט זיך אין די נאָענטסטע דאָרפער און ווישניעווער וועלדער מער קיין איין ייד נישט! אַלע זענען זיי געוואָרן געכאַפּט אָדער געמסרט פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג. ער ווייסט אַליין נישט די ניסים ווי זיי, די עטלעכע מענטשן, האַלטן זיך נאָך יאָ, גאָט זאָל נאָר ווייטער העלפן. מאָטל, דער ראש פון דער דאָרער פאַמיליע אין וואַלד, דערציילט אים, איטשען, יעדעס מאָל ווען זיי טרעפן זיך אינמיטן דער נאַכט אויפן אָפּגעשמועסטן אָרט — אין די געדיכטע וועלדער — וועגן די אויסטערלישסטע ניסים וואָס פּאַסירן מיט אים און מיט זיין פרוי און שוואָגער; ווי זיי זענען אָן אַ שיעור מאָל אין די לאַ־פּעס פון טויט און ווי אַזוי זיי אַנטרונען ממש פון מלאך־המות׳ס נעגל. אויך ער, איטשע, איז שוין צענדליקער מאָל געווען פאַרהאַלטן פון סאָלטיסעס און סתם פּויערים און אין דער לעצטער מינוט זיך פון זיי אַרויסגעגליטשט און אַנטלאָפן פון אונטער די הענט. אויך דאָ, אין אונזער דאָרף, איז ער שוין פיל מאָל געכאַפּט געוואָרן פון אַלטע פּויערים, יונגע שקצים און אפילו פון קינדער. זיי האָבן אים שוין מיט לעדערנע פּאַסקעס געהאַט געבונדן די הענט און די פיס און צוגעבונדן צו אַ פּלויט אָדער וואַנט פאַרן האַלז מיט שטריק. ער איז שוין אויך געלעגן גע־פאַנגען ביי זיי אין קעלערס וואַרטנדיק אויף פּאָליציי, נאָך וועלכער זיי האָבן גע־שיקט. ער דערציילט די ניסים, ווי ער האָט זיך געראַטעוועט און אַ ציטער גייט אונז אַדורך איבער די לייבער. מיר הערן צענדליקער געשיכטעס וועגן געכאַפּטע יידן בשכנות פון אונז — פון מערסטנטייל פאַלן האָבן מיר ביז איצט נישט גע־ווּסט. ניסים, רחמים דאַרפן מיר האָבן!

ער האַלט, אַז ביי אונז איז אַ געפאַר צו זיין, מען וועט זיכער געכאַפּט ווערן. אפילו אויב מיר זענען נאָך ביז איצט נישט אַנטדעקט! חוץ דעם, איז ער זיכער, אַז איך בין שוין קראַנק אויף טובערקולאָז. ס׳איז נישט קיין וווּנדער — דאָ אין אַזאַ לאָך, ווו עס שטינקט אַזוי, נאָך פון די בהמות וואָס זענען אַמאָל דאָ גע־שטאַנען און פון דער נעץ אין גרוב.

— מען קאָן דאָך דאָ נישט אָטעמען!

אַלע, זאָגט ער, וועלן מיר דאָ קראַנק ווערן. ער קאָן שוין איצט נישט אויס־האַלטן פון דער פאַרדומפּנקייט, ער קאָן דעם אָטעם נישט כאַפּן. ניין, מען טאָר דאָ נישט בלייבן!

17־טער מאַי:

מיר לעבן ווידער איבער געפערלעכע שעהן!

אונזער געגנט איז אויפגעקאָכט: מען האָט נעכטן פאַרנאַכט פאַרברענט אַ הייזל אין דאָרף זשימנאַ־וואָדאַ. דייטשן האָבן בעת אַן אָבלאַווע דאָרט אין אַ סטאָדאָלע צופעליק אַנטדעקט אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער. ס׳איז געקומען צו אַ קעגנ־

זייטיקער שיסעריי בשעת וואָס עטלעכע פּאַרטיזאַנער זענען געפאַלן און די איבע־ריקע זענען אַנטלאָפן. אויך די באַלעבאָסטע פון דער סטאַדאָלע, אַ פּויערטע מיט איר טאָכטער, זענען אַנטלאָפן . די זשאַנדאַרן האָבן אונטערגעצונדן זייער הייזל און די סטאַדאָלע און מען זאָגט איצט פּאָר גרויסע רעפּרעסיעס און רעוויזיעס אין גאַנצן געגנט. אַלע ציטערן. די פּויערים זענען אויפגעקאָכט קעגן דער פּויערטע פּאַרוואָס זי האָט ביי זיך געלאָזט אַ נעסט פון פּאַרדעכטיקטע פּאַרשוינען. מען דאַרף זי, זאָגן זיי, לעבעדיקערהייט פאַרברענען פּאַר אָנמאַכן צרות אַלע שכנים און — „ווער ווייסט צי עס זענען נישט פאַראַן נאָך אַזעלכע וואָס באַהאַלטן אזים פּאַר־דעכטיקטע לייט". מען מוז זיי אויסרייסן מיטן וואָרצל ! אַליין דאַרף מען זיי אַנטדעקן און אַהערופן די דייטשן, זאָלן זיי זען, אַז דאָס דאָרף טאָלערירט נישט קיין געהיימע נעסטן. מען דאַרף אַליין זוכן אויף אַלע פּאַרדעכטיקטע ערטער און אויסראָטן די פּאַרשטעקטע אונטערוועלטניקעס".

— דאָס זענען דען פּאַרטיזאַנער ? — דאָס זענען דאָך יידן, יידישע באַנ־דיטן, וועלכע באַרויבן סיווי דאָס האָב און גוטס פון די פּויערים. מען דאַרף אויסזוכן ווו נאָר ס'איז דאָ אַ ייד און אים אויף שטיקער צערייסן. אַזעלכע באַנ־דיטן ! נישט גענוג וואָס זיי ראַבירן ביי אונז — מוזן מיר דערצו נאָך ליידן צוליב זיי פון די דייטשן !

יאַנעק און די טשאַטקע גייען אַרום אין איין שרעק. זיי ווייסן, אַז אין דאָרף האָט מען אויף זיי אַן אויג און ווער ווייסט, צי מען קאָן אין אַ ליאַדע מינוט חלילה נישט זיין אומגליקלעך !

זיי ראָטן אונז, אַז מיר זאָלן דערווייל, אויף עטלעכע טעג, אַוועק אין וואַלד אַריין, אַפּזוכן קוניאַקן און ער וועט אונז שוין ווייזן ווו מען קאָן זיך פּאַרשטעקן. שפּעטער, ווען עס וועט שטילער ווערן, וועלן מיר צוריקקומען. מען מוז עס טון, זאָגן זיי, אויך צוליב דער פעלקאָווען, וועלכע דראָט זיי איצט כסדר מיט אונז. ס'איז נישט גוט, מען דאַרף אומבאַדינגט זען עפּעס צו טון !

אַז עס איז שלעכט זעען מיר אַליין דורך די שפּאַרעס.

געזעמלעך פּויערים מיט זייערע פאַמיליעס זאַמלען זיך איצט אין די שכנות־דיקע הויפן און אויך ביי אונז און מען דיסקוטירט אויפגערעגט, וועגן נעכטיקן געשעעניש אין זשימנאָ־וואָדאַ און וועגן אומגליק וואָס קאָן זיך נאָך דערפאַר אַראָפּלאָזן אויפן דאָרף.

— „מען מוז עס זען באַצייטנס אויסצומיידן און אַליין באַשטראָפן די שול־דיקע !"

קוניאַק זאָגט, אַז אין וואַלד אַריין איז אַ מורא, מען וועט אונז געוויס נאָך אויפן וועג כאַפּן. ס'איז אַ שפּאָר ביסל קילאָמעטער צו גיין אַהין. מיר שרעקן זיך אויך, אַז זיי וועלן אונז שפּעטער דאָ נישט צוריק אַריינלאָזן.

— ניין, גיין אין וואַלד, איז דאָס זעלביקע ווי זעלבסטמאָרד ! מען דאַרף זען אַן אַנדער עצה. אפשר ווייסט ער, איטשע, וועגן עפּעס אַ פּויער צו וועלכן מען וואָלט זיך געקאָנט איבערטראָגן, מאַכן ביי אים אַ באַהעלטעניש פּאַר געלט ?

איטשע לאַכט פון אונז. ער רעכנט אויס אַלע שכנים. ער קען זיי גאָר גוט. ניין, קיינער וועט אונז נישט אַריינלאָזן. עס געפינט זיך דאָ נישט אַזאַ איינער, וואָס וואָלט געהאַלטן יידן אפילו פּאַר אַ הון רב, פּאַר אַ פּאַרמעגן אויך נישט.

אויך אין די אַרומיקע דערפער, זאָגט ער, געפינט זיך נישט אזא פויער. אלע זענען זיי רשעים און די איינצלנע בעסערע זענען גרויסע פּחדנים. מען טאָר פון דאַנען דערווייל דעם קאָפּ נישט אַרויסשטעקן, עס וועט זיין שלעכט!

— יאָ, אויך דאָ איז נישט גוט. אויב עס וועט קיין אַנדער ברירה נישט זיין, האַלט ער, וועט מען פאָרט מוזן גיין צו אים אין זיין וואַלד־בונקער. ער ווייסט אפילו נישט ווי אַזוי מיר אַלע וועלן דאָרט אַן אָרט האָבן. ער האָט לעצטנס, נאָכ־דעם ווי מען האָט אַנטדעקט זיין פריערדיקע מלינה וווּ ער איז געווען מיט דער מאַשקאָווען, אַ פרישן גרוב, אַ פאַרמאַסקירטן. מער ווי איין מענטש קאָן אין דעם לאָך נישט אַריין, אַ גרעסערער גרוב וואָלט זיך גלייך געוואָרפן אין די אויגן.

ס׳איז נישט קיין אויסוועג!

איך פרעג אים נאָכאַמאָל וועגן זיינע באַקאַנטע פויערים, די איינצלנע „נישט שלעכטע". ער רעכנט זיי מיר אויס אויף די פינגער, אָבער — „ס׳איז נישטאָ וואָס צו רעדן, זיי וועלן בשום אופן נישט וועלן אפילו בלויז הערן דערפון".

אסתרל דערמאָנט מיך, אַז נאָך פּעלעק האָט אונז אַמאָל געהאַט דערציילט וועגן אַ פּרוי פון אַ גנב אין אונזער דאָרף, וועלכע וווינט איצט איינע אַליין אין אַ כאַלופּע, ווייל איר מאַן האָט מען געכאַפּט און אָוועקגעשיקט אויף צוואַנגס־אַרבעט קיין דייטשלאַנד. אויף איר, פּלעגט ער, פּעלעק זאָגן, אַז זי איז אַ דרייסטע אומדערשראָקענע, נאָך מער ווי אַ מאַן און זי האָט ליב צו פירן געהיימע געשעפטן. אפשר צו איר, צו דער גנבטע? די מאַלטשעווסקין הייסט זי. אפשר זאָל איך אין מיטן דער נאַכט דאָרט זיך אַריינגנבענען און מיט איר איבעררעדן? מען קאָן עס מאַכן דורך אַן אויפּטו, אַזוי אַז זי זאָל זיך נישט אָריענטירן ווו מיר זענען איצט?

קוניאַק שמייכלט ווידער, ער קען זי גוט, די מאַלטשעווסקי, זי האָט אים שוין פיל מאָל אויך אַ שטיקל ברויט געגעבן, אָבער — ס׳טויג נישט! ערשטנס, זוכט ביי איר כסדר די פּאָליציי, והשנית — מיט איר איז אַ מורא אַריינצוגיין אין אַ מסחר, אפילו אויב זי זאָל שוין מסכים זיין אונז צו נעמען צו זיך, ווייל זי איז פאַרבונדן מיט דער גאַנצער אונטערוועלט און האָט אַ סך ליבהאָבער צווישן זיי. ביי איר אין שטוב מוז זיין זייער „שטאַב", זי וועט זיי זיכער דערציילן וועגן אונז און זיי אַליין וועלן אונז נאָך דערמאָרדן בכדי צו באַרויבן, צוצונעמען אונ־זערע זאַכן; זיי קאָנען אונז אין געהיים אָפּרוימען, פּטור צו ווערן מיט איינמאָל פון אונז, פון דער לאַסט. וואָס דען טוט מען זיך פאַר אַן עצה?!

מיר זענען שטאַרק פאַרצווייפלט!

**
*

קוניאַק קאָן זיך דאָ קיין אָרט נישט געפונען. ער איז זייער איבערגעשראָקן. צי טראַכט ער אָוועקצוגיין, נאָר עס פּאַסט אים נישט צו זאָגן? — איך וואָלט אים איצט אַליין פריי געלאָזט און אויב עס וועט זיך באַרואיקן, זאָל ער צוריקקומען. ס׳איז אים אָבער נישט אַנגענעם. ער האָט זיך אין די פּאָר טעג צו אונז צוגעוווינט, זיך מיט אונז איינגעלעבט און ער פילט זיך צווישן אונז גוט. ער זאָגט, אַז דאָס אומגליק וואָס איז געשען איז צוליב זיין הצלחה — נישט באַשערט אים אַ פּאָר רואיקע טעג. ער פילט זיך ביי אונז ווי אין אַ משפחה־נעסט און ער דאַנקט גאָט, וואָס ער זעט נישט די פויערים, אפילו די גוטע צווישן זיי.

יאָ, ער איז צופרידן וואָס ער דאַרף זיי מער נישט זען. אפשר אויך דערפאַר וואַרפט ער אָפּ מיין פאָרשלאָג, אַז ער זאָל מיט מיר ביינאַכט גיין צו זיינע בעסערע פּויערים, איבערצורעדן מיט זיי, אפשר וועט זיך דאָך עפּעס לאָזן מאַכן. ער לאָזט נישט צו צו דעם געדאַנק און מעגלעך, ער האָט מורא, אַז שפּעטער וועלן זיי אים אויך נישט אַריינלאָזן — פאַר פאַרמיטלען און פאַרלייגן זיי געפערלעכע עסקים.

איך הער נישט אויף צו אים צו רעדן און בעטן, אַז ער זאָל זיך דערמאָנען באַטש אין איין לייטישן פּויער, מען וועט צו אים צוזאַמען גיין און אויב ס׳וועט זיך איינגעבן, וועט עס דאָך זיין אַ ישועה אויך פאַר אים. מען וועט דאָרט מאַכן אַ גוט באַהעלטעניש און מען וועט זיך גוט אויסהיטן, וועט עס קיינעם נישט זיין פאַר־דעכטיקט. מיר וועלן דאָרט רואיק קאָנען לעבן, ס׳וועט זיין שטיל און מען וועט זען, אַז דער פּויער זאָל קאָכן גוט עסן. מיר וועלן אַלע ממש אויפלעבן.

קוניאַק קוקט מיך אָן: איך קען נישט די פּויערים, זאָגט ער, דעריבער גלויב איך, אַז עס וועט זיך איינגעבן אַזאַ אָרט צו געפינען. דאָך טוט ער מיר צוליב און רעכנט נאָך אַמאָל אויס די נעמען פון די געציילטע „גוטע״ פּויערים. ער שילדערט זייער כאַראַקטער, זייערע משפּחות, זייערע כאַלופּעס, קאַמערן, שייערן, שטאַלן, די דערפער, די הויפן און די שכנים.

ס׳טויג נישט. אויך איך אַליין גלויב שוין נישט, אַז מען קאָן ביי זיי עפּעס אויפטון, אומעטום צוליב אַנדערע סיבות אָדער חסרונות, ס׳רוב — צוליב די שכ־נים מיט וועלכע זיי ווינען ענג צוזאַמען און ס׳וועט אוממעגלעך זיין זיך אויסצו־היטן (אפילו אויב דער פּויער זאָל שוין באַשטיין). ניין, אוממעגלעך אויף די אַלע ערטער!

קוניאַק דערציילט מיר בסוד וועגן איין גוטן פּויער, שובע, וואָס ווינט אָפּ־געזונדערט, זיין כאַלופּע איז אַ קאָלאָניע צווישן צוויי דערפער. ער ווינט דאָרט אַליין מיט זיין באַבע און אַ קליין שגצל פון אַכט יאָר. שובע לאָזט אים אַ סך מאָל אַריין נעכטיקן אין שייער און דערפאַר העלפט ער אים מיט אין דער אַרבעט. ער דרעשט אים די תבואה אין דער פאַרמאַכטער סטאָדאָלע. כאָטש דאָרט קומט קיי־נער נישט אַריין — מוז מען זיך דאָך אויסהיטן פאַר שובעס אַ בייזן שכן, וואָס ווינט דערלעבן אין אַ קאָלאָניע, סך־הכל אפשר אַ פופציק מעטער בשכנות פון אים.

ער, שובע, און אויך זיין ווייב זענען גוטע, די בעסטע פון אַלע אַנדערע, וועלכע ער קען. זיי גיבן אים אויך, ווען ער אַרבעט ביי זיי, עפּעס אָפּצועסן. אָבער — אַריינלאָזן יידן, לאָזן מאַכן ביי זיי אַ באַהעלטעניש — פון דעם זאָל איך נישט טראַכטן. זיי וועלן נאָך בייז זיין, ווען מען וועט זיי דאָס פאָרשלאָגן. שובעס ווייב איז אַ גרויסע פּחדנטע, אַ שטאַרק איבערגעשראָקענע און דערצו זענען זיי נישט קיין אָרימע־לייט, זיי וועלן נישט זיין קיין בעלנים אפילו אויף געלט און באַלוינונג.

ניין, ער, איטשע, האַלט, אַז עס איז אָן עבירה אַהין צו גיין, מען וועט גאָר־נישט פועלן, אָן אַרויסגעוואָרפענער וועג, ס׳איז אויך נישט נאָענט פון דאַנען, ס׳איז אַכט קילאָמעטער. אָבער — נישט מער, אַז איך האָב זיך דווקא איינגעעקשנט און וויל, אַז ער זאָל מיך אַהינפירן, פּרווון רעדן — נו, וועט ער עס טון, כאָטש ער זאָגט נאָכאַמאָל, ער ווייסט, אַז מען וועט גאָרנישט אויפטון. נאָר אַז איך וויל, וועט ער מיט מיר אַהינגיין. ער קאָן מיט מיר גיין נאָך היינט, אינמיטן דער נאַכט.

18־טער מאַי:

עס קומט אונז אַ מזל־טוב!

איך בין די נאַכט געווען מיט קוניאַקן ביי שובען, מיט אים איבערגערעדט און — זאָל עס זיין מיט מזל! כ׳קאָן עס זיך גאָר אַליין נישט גלויבן. שובע איז באַשטאַנען, אַז מיר זאָלן ביי אים אין שייער מאַכן אַ באַהעלטעניש!

אַ, רבונו של עולם, מיר דאַנקען און לויבן דיך! הלואי זאָל עס זיך איינגעבן, ער זאָל, חלילה, קיין חרטה נישט האָבן, ווי גליקלעך מיר זענען!

נעכטן אַרום עלף ביינאַכט האָבן מיר ביידע, איך און איטשע, זיך אַרויסגע־קריגן פון שטאָל און אַריין אין אָלשינעם וועלדל. ער האָט מיך עטלעכע שעה גע־פירט צווישן וועלדער, אויסגעמיטן דערפער און אַרום צוויי אַ זייגער זענען מיר אָנגעקומען צו שובעס קאָלאָניע.

דער וועג — כ׳האָב געגלויבט, אַז כ׳וועל אים נישט דורכמאַכן! כ׳האָב קיין טריט נישט געקאָנט שטעלן. כסדר האָב איך געמיינט, אַז כ׳פאַל אַנידער. אַלע האַלבע שעה האָבן מיר זיך געמוזט אָפּרוען. די פיס ווילן מיך נישט טראָגן. כ׳וואָלט עס זיכער נישט אויסגעהאַלטן, ווען נישט די שרעק און דער אימפעט, וועלכע האָבן מיך אין דער פינצטערניש אונטערגעיאָגט. איטשע איז געלאָפן און כסדר אויף מיר געמוזט וואַרטן. כ׳האָב געמיינט, אַז כ׳וועל חלשן! עפּעס אַ געהיימע, אינערלעכע קראַפט האָט מיך געשטאַרקט. אַרום צוויי אַ זייגער זענען מיר צוגעקומען צו דער קאָלאָניע. אַ הונט האָט אונז מקבל פנים געווען מיט אַ בייז בילעריי. כ׳האָב מורא געהאַט, אַז ער זאָל אונז נישט פאַראַטן פאַר דעם שכן פון דער צווייטער קאָלאָניע אָדער סתם פאַר געהיימע „נאַכט־געשפּענסטער". איטשע האָט אים איינגענומען:

— שטיל, שטיל, מאַרוואַ, דאָס בין איך, קוניאַק!

ער איז צו צום הונט, אים געגלעט איבער דער פעל. דער הונט האָט גענומען וואָרטשען, דרייען מיטן עק און אים לעקן איבער די שיך און הענט ביז ער האָט זיך איינגעשטילט. מיר האָבן זיך צוגעשאַרט צום פענצטער. איך האָב זיך פאַר־שטעקט הינטער דער וואַנט און איטשע האָט שטיל אָנגעקלאַפּט.

— ווער איז? — האָט זיך דערהערט אַ קול פון אַ באַבע — ווער איז?

— איך, קוניאַק, קוניאַק!

אין אַ רגע אַרום איז אַ האַלב־נאַקעטער פויער אויסגעוואַקסן הינטער דער שויב.

— וואָס איז, צום טייוול, איצט, אין מיטן דער נאַכט?

— עפּנט — האָט קוניאַק געבעטן — אַ וויכטיקע, אַ דרינגנדיקע זאַך, כ׳וועל באַלד זאָגן.

— צום טייוול — האָט דער פויער געבורטשעט — וואָס איז?

— עפּנט, גאָר נויטיק, כ׳זאָג באַלד.

אין אַ מינוט אַרום האָט זיך די טיר געעפנט. איטשע האָט מיך אָנגענומען פאַר אַ האַנט און געשלעפּט הינטער זיך.

— ווער איז דער? — האָט זיך דער פויער אין דער טיר דערשראָקן.

— אַן אייגענער — האָט איטשע געזאָגט — ער האָט גאָר וויכטיקס פאַר אייך.

— כ'דאַרף מיט אייך רעדן, עפּעס גאָר אינטערעסאַנטס — האָב איך דעם פּויער דערלאַנגט די האַנט.

מיר זענען אין דער פינצטער אַריין אין אַ שטוב און זיך אָנגעשטויסן אויף ליי־דיקע מילך־קאַנען, וואָס האָבן זיך צעקלונגען.

— וואָס איז? — איז דאָס ווייב, אין העמד, אונז אַנטקעגן געלאָפן.

— עפּעס איינער אַ פּאַרשוין וויל מיט אונז רעדן — האָט דער פּויער געהויבן מיט די אַקסלען.

— כ'ווייס נישט, פאַרדריי נישט דעם קאָפּ! — האָט די פּויערטע, איבערגע־שראָקן, זיך גענומען בייזערן אויפן מאַן.

— זאָל מען פאַרהענגען די פענצטער און עפּעס אָנצינדן, כ'וויל אייך גאָר וויכטיקס זאָגן, האָט נישט קיין מורא — האָב איך געבעטן.

דער פּויער מיט דער פּויערטע האָבן געבורטשעט און מיט קאָלדרעס פאַר־האָנגען די פענצטער.

באַלד האָבן זיי אָנגעצונדן אַ נאַפט־לעמפּל און ס'איז געוואָרן ליכטיק.

איך קוק זיך אַרום — אַ גרויסע שטוב מיט ווייס־געקאַלכטע ווענט. אַביסל דאָרפיש מעבל. די באַלעבאַטים שטייען אין מיטן, האַלב־נאַקעט, און באַטראַכטן מיך צעשראָקן. דער פּויער — אַ קליינער, ברייט־פּלייציקער מיט אַ בלאַס פּנים אויף וועלכן מען זעט בלויז אַ פּאָר לאַנגע, האַלב־גרויע וואָנסעס, וואָס רינגלען אַרום דאָס מויל און אויבן — אַ פּאָר קליינע שאַרפע אויגעלעך. די באַלעבאָסטע — אַ רונדיקע גויע מיט פולע רויטע באַקן און טיף אַריינגעזעצטע, קעצישע אויגן. זיי שטייען פאַרשלאָפענע אין די אונטער־וועש און קוקן מיר אין מויל אַריין. כ'האָב צו זיי געשמייכלט און זיך נאָכאַמאָל באַגריסט.

ביידע זענען שנעל אַריין אין בעט און מיך ווידער אומרואיק גענומען באַ־טראַכטן.

— וואָס איז, קוניאַק? — האָבן זיי זיך, צעטומלט, געווענדעט צו אים.

איך האָב זיי אָנגעהויבן דערציילן, אַז מיר זענען עטלעכע יידן פאַרשטעקטע אין די וועננגראָווער וועלדער. מיר האָבן געלט מיט גאָר גוטע זאַכן. די מלחמה ענ־דיקט זיך שוין באַלד און מיר ווילן איבערלעבן. מיר זענען אומשולדיקע מענטשן. אויך עטלעכע יונגע פרויען זענען מיט אונז, כמעט נאָך קינדער. וואָס האָבן מיר דען געזינדיקט, פאַרוואָס קומט אונז דער טויט? מיר ווייסן, אַז זיי זענען גוטע, גאָטספאָרכטיקע לייט, מיר וועלן זיי באַצאָלן, אַלץ וואָס מיר האָבן — אָוועקגעבן. גאָט וועט זיי אויך באַלוינען. אָט זע איך, אַז זיי ליגן אונטער רויט בעטגעוואַנט, נישטאָ מיט וואָס עס איבערצוציען, איך וועל זיי געבן ציכלעך מיט גרויסע ציכן, אויך פאַר דעם קינד, וואָס ליגט דאָרט אין צווייטן בעט, וועל איך געבן גוטע זאַכן. זאָלן זיי אונז ביי זיך פאַרשטעקן. זיי וועלן גאָרנישט היזק האָבן, קיינער וועט דערפון נישט ווייסן. דאָ, אויף דער קאָלאָניע קומט מען דאָך נישט זוכן. זאָלן זיי אויף אונז רחמנות האָבן. איך וועל זיי גוט באַלוינען און דער פּאַן בוג וועט זיי אויך דערפאַר העלפן.

די פּויערים זענען געבליבן ליגן צעטומלט, זיך נישט געריכט, פּלוצים אין מיטן דער נאַכט, אויף אַזאַ מעשה גאָר. די פּויערטע האָט זיך איבערגעצלמט, אָפּ־געשאָקלט און אַ צעהושטע גענומען שרייען צום מאַן, אַז ניין, זי וויל נישט, זי

וויל דערפון נישט הערן! דער פויער האָט זיך געריבן אין שטערן, געקוועטשט מיט די אויגן און זיך געבייזערט אויפן ווייב, אַז „זי זאָל שטיל ווערן, ער האָט שוין געהערט, ער ווייסט שוין, וואָס זי זאָגט". ער איז געווען צעמישט.

— ניין, נישט מעגלעך!

— אָבער פון וואַנען האָט איר דאָס אַלץ? — פרעגט ער פּלוצים — איר זענט זיכער באַנדיטן!

איך שווער אים אַז נישט, אדרבא, ער וועט זען אונזערע פרויען, וועט ער זיך איבערצייגן, ווי אײדעלע קינדער זיי זענען. מיר האָבן דאָס אַלץ פון דערהיים און ס'איז פאַרשטעקט ביי היימישע, רייכע און אָרנטלעכע „גאָספּאָדאַזשעס". מיר וועלן אַלץ צו אים אַהערברענגען, קודם־כל אויף איבערצוציען דאָס בעטגעוואַנט.

דער פויער דרייט מיטן קאָפּ אויף: ניין.

— ס'איז אוממעגלעך, נישטאָ וואָס צו רעדן, ניין, ס'איז אַ מורא! וואָס זאָגסטו, באַבע, האַ?

די גויע קוקט אונז אָן מיט בייזע אויגן און איז איבעראַשט.

— נייע ציכן האָט איר? — פרעגט זי מיטאַמאָל, מיט וואָס פאַראַ שטרייפן, וואָס פאַר אַ קאָליר? איך וויל ביי אייך קויפן.

אויך אים, שובען, אינטערעסירט דאָס צו וויסן.

איך נעם זיי שילדערן ווי שיין עס איז, כ'וויל עס נישט פאַרקויפן, נאָר געבן אומזיסט. איך אַפּעליר נאָכאַמאָל צו זיי.

אויך קוניאַק באַשטעטיקט, אַז מיר זענען זייער, זייער אָרנטלעכע מענטשן, נישט חלילה קיין באַנדיטן.

איך שילדער, ווי אַזוי מען וועט מאַכן דאָס באַהעלטעניש, קיין יליד אשה וועט דערפון נישט וויסן. מען וועט זיך באָדן אין שוווילטאָג, גוט עסן און טרינקען און עס וועט גוט זיין. די מלחמה וועט דאָך שוין לאַנג נישט דויערן.

מאַן און ווייב האָבן זיך גענומען איבערשמועסן אין בעט. כ'האָב געהערט, אַז דער ענין לאָקט זיי. מיר האָבן זיי צעטומלט.

כ'האָב אויפסניי אָנגעהויבן. געשילדערט דאָס גוטע פאַר זיי און געבעטן אָן אויפהער, טרערן זענען מיר אַזש אין די אויגן געקומען. זיי האָבן מיך אָנגעקוקט. ס'האָט זיך מיר געדאַכט, אַז מיר זענען מיט זיי אויף אַ דרך, נאָר זיי קאָנען זיך נאָכנישט דעצידירן.

כ'האָב זיך פּלוצים צעוויינט.

די שובעס זענען אַביסל גערירט געוואָרן, זיי האָבן מיט אַ ווייכערן טאָן זיך גענומען סודען. באַלד האָט ער מיך אָנגעהויבן אויספרעגן ווי אַזוי כ'שטעל זיך פאָר דאָס באַהעלטעניש און ווער ס'וועט עס מאַכן.

איך האָב אים געזאָגט מיין פּלאַן און אַז מאַכן וועלן מיר עס אַליין. ער זאָל אונז נאָר געבן געהילץ, ברעטער מיט דרענגער. מיר וועלן אים באַצאָלן.

— אָבער, ניין, ס'איז אַ שווערע זאַך. יאָ, געהילץ האָט ער אייגנס פון זיין וועלדל דאָ, עס וועט זיין גענוג. נאָר —

כ'האָב אַרויסגעכאַפּט געלט און דערלאַנגט. ער האָט געהאַלטן די האַנט אָפן.

— ניין, ניין, כ'קאָן נישט!

כ'האָב אים דאָס געלט אַריינגעפּאַקט אין האַנט, עס פאַרמאַכט מיט זיין פויסט

און געוואונטשן אַז עס זאָל זיין מיט מזל. זאָלן זיי קיין מורא נישט האָבן!

מאַן און ווייב האָבן זיך איבערגעקוקט צעחושט. כ'האָב זיך מיט זיי גענומען קושן און געדריקט זיי די הענט.

— יאָ, ס'וועט זיכער זיין מיט מזל, גאָט וועט אונז זיכער העלפן! איר וועט זען ווי עס וועט זיך איינגעבן.

די פויערטע האָט געפרעגט, ווען מיר קלערן צו קומען.

— באַלד, שוין אויף צומאָרגנס.

זיי האָבן זיך נאָכאַמאָל מיישב געווען און געבעטן אַפּצולייגן עס אויף אַ צוויי טעג, דערוויילי מאָרגן ביינאַכט, זאָל צו זיי אַהערקומען קוניאַק, זיך אַדורכרעדן וועגן אַלץ און מען וועט שוין זען.

מיר האָבן נאָך אַביסל געשמועסט. זיי האָבן זיך ביי מיר אויסגעפרעגט וועגן אונז און אונזער ביזאַיצטיקן לעבן, וווּ אונזער וואַלד־בונקער איז. כ'האָב זיי פּאַר־שידנס דערציילט און אויך אַ סך וועגן דער מלחמה וואָס וועט זיך שוין באַלד ענדיקן און ווי גוט ס'וועט דעמאָלט זיין אונז און זיי. מיר וועלן זיי אייביק דאַנק־באַר זיין.

דאָס פּאָרפאָלק האָט גענומען מאַכן פּלענער ווי אַזוי אונז איינצואָרדנען. מיר האָבן זיי מיטגעהאָלפן.

— באַשטימט?

— יאָ, מ'וועט שוין זען. קומט, זאָל ער קומען מאָרגן ביינאַכט.

מיר האָבן זיך האַרציק געזעגנט, צוגעזאָגט, אַז קוניאַק קומט מאָרגן ביינאַכט און — מיר זענען אַוועק.

אין דרויסן האָב איך זיך צעקושט מיט איטשען. ער איז צעטומלט און קאָן נישט פאַרשטיין, וואָס דאָ האָט פּאַסירט, ווי אַזוי זיי האָבן מסכים געווען. זיי זאָלן זיך נאָר נישט צוריק מיישב זיין.

מיר נעמען זיך איילן, מען מוז שנעל גיין, אָנצוקומען ווען אין דרויסן וועט נאָך פינצטער זיין, אין אונזער שטאָל. כ'האָב אָפּגעאָטעמט, די לופט האָט מיך מיטאַמאָל, דאַכט זיך, אויסגעהיילט פון מיין פיבער און קראַנקהייט. כ'ציִ דעם אָטעם אין — אַ נחת, כ'גיי עפּעס אַזוי פריש, שנעל, אַ מחיה. כ'האָב פרישן כוח. צי פון דער גוטער, שמעקנדיקער מאַי־לופט, צי גאָר פון דער גוטער בשורה, וואָס איך טראָג פאַר מיין חברה. כ'לויף, כ'איל צו זיי, זאָלן זיי וואָס שנעלער הערן די גוטע נייעס!

דער וועג איז, דאַכט זיך, אַדורך גאָר שנעל, נאָר דאָך האָט אין דרויסן שוין געבלויט, ווען מיר זענען צוריק אַריינגעקראָכן אין שטאָל. די חברה האָבן מיר אַלע געטראָפן אויבן. זיי האָבן זיך שטאַרק געזאָרגט, זעענדיק, אַז אין דרויסן טאָגט שוין באַלד און מיר זענען נאָך אַלץ נישטאָ צוריק. זיי האָבן זיך מיט אונז אַרומ־געכאַפּט:

— אבי איר זענט דאָ! דערציילט וואָס מען הערט! וואָס הערט מען?

מיר האָבן זיי אַלע אַראָפּגענומען אין באַהעלטעניש, אויבן גוט פאַרשטאָפּט און זיי אָנגעזאָגט די גוטע בשורה.

***

מיר זענען אַ גאַנצן טאָג בשמחה. כסדר טראַכטן מיר וועגן נייעם, וואָס טרעט אַריין אין אונזער לעבן און מיר האָבן דאָך מורא צו דאַכטן און איבעררעדן דערפון.

— גאָט זאָל רחמנות האָבן און דער פויער זאָל חלילה חרטה נישט האָבן און חוזר זיין!

קוניאַק איז צעפּלאַמט און פילט זיך ווי דער גלאַוונער בעל־שמחה. מיר זעען באַשיינפּערלעך, אַז אַלץ איז מן השמים. די מעשה מיט זיין קומען צו אונז ממש אין די לעצטע טעג. אפשר איז אונז טאַקע באַשערט איבערצולעבן?! און ווי וווּנדערלעך: וועמען זאָל איינפאַלן, אַז ער, דער עלנטער, דער נע־ווּנדניק, וועלכער האָט זיך ביז איצט געוואַלגערט אויף אַלע מיסטן, אין אַלע לעכער; אַז ער, וועלכער איז געווען דער אָביעקט פון אונזער שטרעבונג — אים צו העלפן, אַז ער גאָר וועט גורם זיין אַזאַ ענדערונג אין אונזער לאַגע! זאָל נאָר זיין מיט הצלחה און מזל, אין אַ גליקלעכער מינוט! אָך, מיר ציטערן, טראַכטנדיק וועגן דעם!

מיר זענען שוין דאָ אויפן דאַזיקן אָרט מיט דער טשאַטקען אַכצן חדשים, אַנדערטהאַלבן יאָר. וווּנדערלעכע, אומבאַגרייפלעכע אַנדערטהאַלבן יאָר! יעדער טאָג איז דאָך ווי אַן אייביקייט געווען. ווער קאָן זיי ציילן די הונדערטער נסים, די טויזנטער גרויסע און קליינע ווונדער פון יעדן טאָג, פון יעדער שעה, יעדער מינוט און יעדער רגע?! מיר פילן זיך אין זיי נישטיק קליין, פאַרלוירן ווי שטויבעלעך. יעדע קלענסטע דערינערונג מאַכט גרוילן און ווער ווייסט וואָס עס שטייט אונז נאָך פאָר?! וואָס די נאָענטסטע שעהן, די נאָענטסטע מינוטן, וועלן מיט זיך ברענגען! ווי לאַנג קאָן עס נאָך דויערן? און אפשר זענען דאָס שוין די חבלי־לידה פון דער באַפרייונג? — ס'איז מיר קאַלט. דאָס בלוט גליווערט אין מיר!

אָ, ווי מען מוז זיך איצט קלאַמערן צו עפּעס אַ שטאַרקער זאַך, זיך אָנהאַלטן פעסט!

רבונו של עולם, פאַרלאָז אונז נישט, פיר אונז ווייטער! אָ, מיר ציטערן!

19־טער מאַי:

פון נעכטן אָן גייט די טשאַטקע אַרום און איז אש להבה. זי האַלט זיך אין איין וואַרפן אויף אונז, זי זוכט זיך פון אונטער דער ערד אָפּער פּרעטענזיעס. די פּאָר מאָל וואָס זי האָט אונז אַריינגעבראַכט עסן, האָט זי מיט זיך מיטגעבראַכט דאָס גיהנום. זי זידלט, שעלט און שרייט, אַז זי קאָן אונז נישט פאַרטראָגן, זי קאָן אונז נישט ליידן און אַז זי האָט אונז שוין גענוג.

היינט אינדערפרי, ביים אַריינברענגען דעם טאָפּ זופּ, האָט זי זיך אויף מיר, אָן אַ פאַרוואָס, געוואָלט וואַרפן און בכדי אויסצולאָדן איר כעס, האָט זי מיטן פּוס האַסטיק אַ קאָפּ געגעבן אין טאָפּ מיטן געקעכץ, וואָס איז געשטאַנען אין שטרוי אויף דער ערד און אים איבערגעדרייט. דאָס עסן האָט זיך אויסגעגאָסן אויף דעם פאַרמיסטיקטן באָדן. זי האָט אונז דאָן אָנגעשאָלטן און איז אַנטלאָפן. נאָך אַ נס, אַז זי ווייסט נישט, צו וואָס מיר גרייטן זיך, עס וואָלט, חלילה, געווען אונזער סוף!

אַ מאָדנער טיפּ דער דאָזיקער מענטש. זי ווייסט אַליין נישט, וואָס זי וויל.

פונקט ווי זי האָט אונז לכתחילה ליב געהאַט, אַזוי האַסט זי אונז אַצינד. זי ווייסט אָבער נישט וואָס מיט אונז צו טון: זי וויל אונז פּטור ווערן, אַלץ איז איר שוין דערעסן און — באַהיט זאָלן מיר ווערן, זי זאָל זיך דערוויסן, אַז מיר קלערן פון דאַנען צו אַנטלויפן; זי קאָן אויף אונז שוין נישט קוקן און — כ׳ווייס, אַז זי איז צו אונז צוגעבונדן, זי וועט שפּעטער אָן אונז דאָ קיין אָרט זיך נישט קאָנען געפינען. זי וועט דערנאָך אַליין וויינען און נאָך דער פעלקאָווען אַ מעשה אָנטון. ווער ווייסט, צו וואָס פאַר אַ סקאַנדאַלן ס׳וועט נאָך דאָ צוקומען? ! אויך איך — כ׳בין אויף איר אין כעס און — ס׳איז מיר באמת אויף איר אַ רחמנות. כ׳ווייס, אַז סוף כל סוף וואָלט זי אויף אונז געבראַכט דאָס אומגליק — איך געדענק אָבער, אַז ווען נישט זי, וואָלטן מיר פון לאַנג שוין נישט עקזיסטירט. זי ברענט לעצטנס די ערד אונטער זיך, דער דאָזיקער מענטש, זי שעלט אונז איצט מיט וויסטע, טויטע קללות און אין די אויערן קלינגען מיר נאָך אָבער אירע טרייסט־ און דער־מוטיקונגס־ווערטער פון טיפן הארצן. מיר מוזן אָבער אַוועק! דער שטריק ליגט אונז שוין דאָ ממש אויפן האַלז. מיר וועלן מוזן אַנטלויפן אין מיטן דער נאַכט, ווען זיי שלאָפן, ווי דעמאָלט אין דער פינצטערער ווינטער־נאַכט מיט דער טשאַטקע פון איר וווינונג אין מינסק.

אָ, איצט מוזן מיר אַנטלויפן פון זיי, פון איר! דאָס דאָזיקע אָרט איז צו פּאַרכטיק. נישט מיר קאָנען דאָ אויסהאַלטן און נישט מען וועט אונז דאָ לאָזן אײַ־בערהאַלטן. איך פאַרשטיי זי זייער גוט, די טשאַטקע: זי קאָן שוין מער נישט, זי האָט שוין מער קיין כוח נישט, דאָס געדולד האָט איר שוין הונדערטער מאָל גע־פּלאַצט. זי האָט זיך אין אָנהייב נישט פאַרגעשטעלט, אַז דאָס וועט אַזוי לאַנג דויערן און אַז זי וועט צוליב אונז אַדורכמאַכן אַזעלכע שרעקן און בכלל איז זי דאָך אַ קאָמפּליצירטע, אַ מערקווירדיקע נאַטור און כאַראַקטער, אַ נישט געוויינטלעכע: זי מוז אָדער שטאַרק ליבן, אָדער שרעקלעך האַסן. ביידע זענען ביי איר פאַרבונדן; אָדער בויען ביז אין די הימלען, אָדער צעשטערן ביזן טיפסטן אָפּגרונט. איר מוח מוז שטענדיק פּלאַנעווען און עפּעס נייעס דערפינדן — שטענדיק וועמען אויף להבעים, צי דער גוטסקייט, צי דער רשעות. מיר וואַקלען זיך ביי איר אויף דער דאָזיקער וואָגשאָל און פּאַכן דערביי מיט די נשמות. איצט איז איר דאָס אַלץ שוין פאַרמיאוסט און זי קאָן אונז צוזאַמען מיט דער וואָגשאָל אַוועקשליידערן און פאַר־ווארפן ביז אין שאול תחתיה אריין. דאָס קאָן פּאַסירן אויך איין מינוט פאַר דער אויס־לייזונג, אין דער לעצטער רגע. די איינצלנע אויסגעלייזטע יידן וועלן דאַן פאַרעלנטע לויפן זוכן נאָך אַ ייד און — נאָך חלילה אָנטרעפן אויף אונזערע נאָך־צאַפּלדיקע, וואַרעמע גופים. זי אַליין, די טשאַטקע, וואָלט דאַן — ווי אַמאָל אין איר יוגנט — אויפסניי אַנטלאָפן פון דאָרף אין דער ווייטער וועלט און ווידער געזוכט אַ פרישן תכלית אין איר שטורמיש לעבן.

ניין, מיר ווילן לעבן. מיר ווילן אויך זיין צווישן די איבערגעלעבטע פון אונזער פאָלק! מיר, די איינצלנע עדות אויף זייערע מאַסן־קברים. מיר וועלן שפּע־טער זייער אַש צוזאַמענקלויבן און וואַרפן אין די אויגן פון הימל און וועלט, העלפן ברענגען, אָדער די גאולה שלימה פאַר די רעשטלעך, אַ ליכטיקייט, אַן אייביקע, זאָל אויפגיין אויך פאַר זיי, אויב נישט — זאָל אַלץ, זאָל די גאַנצע וועלט אויך דערפון פינצטער ווערן, פינצטער ווערן אויף אייביק! מיר פילן זיך

באפליגלט און עפּעס אַ באַפעל הויבט אונז אין דער לופטן. ער שוועבט צו אונז פון די הויכן און פון אַלע טיפענישן פון דער ערד, פון אַלע קברים, וואָס האָבן גע־מאַכט די ערד צו איין מוראדיק גרויס קבר פון אונזער גאַנץ פאָלק, פון דער גאַנ־צער וועלט פון גייסט און געוויסן; אַ באַפעל אַ קלאַפּ צו טון אין האַרץ פון דער וועלט מיט אַ גרויסער, מוראַדיקער פויסט, אָדער — יהי אור — זאָל ווערן ליכ־טיק! און ווען נישט —

— זאָל ווערן אויף אייביק פינצטער!

19־טער מאַי, פאַרנאַכט:

עפּעס אַ געהיימניספולער גרויער שלייער פון סודות הילט וואָס אַמאָל מער אַרום אונזער באַהעלטעניש דאָ. וואָס אַמאָל ווערט ער דיקער און פאַרנעפּלט די דורכזיכטיקייט. מיר פילן זיך אַרומגערינגלט מיט אַ שוואַרצן דיקן טוך און מכש־פות טאַנצן אַרום אונז.

די סטאַשקאָווע האָט היינט אינדערפרי אַרויסגערופן די טשאַטקע פון שטוב און זיך מיט איר געדרייט אויפן הויף הינטער די ווענט פון די כאַלופּעס. זיי האָבן זיך געסודעט. כ׳האָב אַרויסגעקוקט און געזען, אַז יענע דראָט עפּעס און וואָרנט און די טשאַטקע שוויגט אַ צעטומלטע. די סטאַשקאָווע האָט כסדר בייז געבליקט צו אונזער שטאַל, אים ווי דורכגעשטאָכן מיט ראַפינירטע ביטרע שליפעס און די טשאַטקע האָט אויסגעמיטן צו בליקן אין אונזער זייט. זי האָט ווי נישט געוווסט ווו אַהינצוטון די אויגן. אויך די סטאַשקאָווע אין פּנים האָט זי נישט געקאָנט קוקן. די סטאַשקאָווע איז אויך פאַרשטומט געוואָרן. זיי האָבן זיך ביידע געדרייט שוויי־גנדיקע. לסוף האָב איך געהערט ווי יענע נעמט עפּעס רעדן וועגן רעוויזיעס, פּאָ־ליציי, געפאַר, שיסן און — יידן. זייער געשפּרעך האָט געדויערט גאָר לאַנג. דער טשאַטקעס פאַרבן אויפן פּנים האָבן זיך כסדר געענדערט. ביז זיי האָבן ביידע אַוועקגעשפּאַצירט אין וועלדל אריין.

כ׳האָב מיין חברה וועגן גאָרנישט דערציילט, זיי פילן סיי־ווי, אַז אַרום אונז פלעכט זיך עפּעס נישט גוטס. עס מונטערט אונז אָבער די האָפענונג פון שנעל־אַנטרינען פון דאַנען. מיר זאָלן עס נאָר באַוויזן! עס דאַכט זיך, אַז עפּעס אַ גע־היימער וועט־לויף שפּילט זיך אָפּ מיט אונז, וועלכעס עס וועט אונז צוערשט דער־גרייכן: צי דאָס שלעכטס, עס וועט אונז מיטאַמאָל אַרומכאַפּן און — חלילה — אוים! צי דאָס ראַטעווונדיקע, וואָס וועט אונז פריער, אַ רגע פריער, פון דאַנען אוועקפירן און — ווען דאָס אומגליק וועט אָנקומען, וועט עס דאָ אין שטאָל אַנטווישט, אָנטרעפן אויף אַ ליידיקן גרוב, נאָך אויסגעוואָרעמט פון אונזער הויך און — פּוסטע ווענט!

דער פויער שובע, זאָל אונז נאָר אַריינלאָזן. עפּעס האָט ער מיט קוניאַקן — בעת זיין לעצטן באַזוך ביי אים ביינאַכט — געדרייט און געזוכט ווי חוזר צו זיין. קוניאַק מיינט, אַז ער האָט חרטה געקריגן. ער וויל עס, שובע, אָפּליי גן אויף נאָך אַ פּאָר טעג. היינט ביינאַכט וועל איך מוזן נאָכאַמאָל צו אים אַוועק און זען, אַז

כאַטש אויף צומאָרגנס זאָלן מיר זיך קאָנען אהין איבערטראָגן. באהיט זאָלן מיר חלילה ווערן, אַז ער זאָל ערנסט חרטה האָבן! ניין, ער וועט נישט חוזר זיין! כאַטש אויף אַ פּאָר טעג, וועל איך אים בעטן, וועט ער אונז מוזן אַריינלאָזן! כאַטש אויף אַ פּאָר טעג.

פון דאַנען מוזן מיר אַוועק! איך וועל זיכער היינט ביינאַכט ווירקן אויף אים, אויף דעם פּויער! ער איז דאָך שוין באַשטאַנען! כ'טאָר אים אָבער נישט דער־ציילן, אַז אין אונזער אַלט באַהעלטעניש איז אַזוי ענג געוואָרן אַרום אונז. כ'וועל דערמיט אָנוואַרפן אויף אים אַ פּחד, ער וועט מורא קריגן.

די טשאַטקע איז איצט, די אותו־רגע, אַריינגעקומען צו אונז, זי רופט מיך, אַן איבערגעשראָקענע. וועגן דער סטאַשקאָווען וויל זי דערציילן. זי איז איצט ווייך. זי דערציילט: די סטאַשקאָווע האָט איר געזאָגט, אַז אומעטום שמועסט מען, אַז יידן, פינף יידן פון מינסק, זענען פאַרשפּאַרט דאָ אין שטאַל און זי אַליין, די סטאַש־קאָווע, וועט זען אָפּצוּלייקענען דעם חשד אויפן בעסטן אופן: זי וועט אַליין אהער־ברענגען פּאָליציי און זיי דאָ אַריינפירן, אויב עס זענען טאַקע קיין יידן נישטאָ, וועט זי דערנאָך אַלע רכילותניקעס אויפן דאָרף — אויסדראַפּען די אויגן. די טשאַטקע האָט איר נישט געוווּסט וואָס צו ענטפערן. זי דערציילט אונז דאָס אַ בלייכע און קוקט אונז אין די אויגן, וואָס מיר זאָגן?

ווען זי איז אַרויס — בין איך אַראָפּ אין גרוב. אַ פינצטערניש האָט מיך איינ־געשלונגען. כ'האָב זיך אַוועקגעזעצט צווישן דער חברה און דערפילט דאָס באַהעל־טעניש ווי יוספס שלאַנגען־גרוב, ווי דניאלס לייבן־גרוב, בייזע כוחות פלעכטן זיך אַרום אונז פון דרויסן. מיר זאָלן נאָר געווינען דעם וועט־לויף און באַווייזן צו דער צייט ניצול צו ווערן!

20־טער מאַי:

די לעצטע נאַכט איז געווען אַ שרעקלעכע. כ'בין מיט קוניאַקן אַוועק צו שור־בען און געמוזט ליידיק, מיט גאָרנישט, צוריקקומען.

נאָך צען זענען מיר אַרויס פון שטאַל און גענומען גיין צו שובעס דאָרף. איטשע האָט מיך ווידער געפירט איבער פינצטערע פעלדער און חושכדיקע וועלדער. כ'האָב נישט דערקענט דעם וועג פון יענעם מאָל, עפּעס אומהיימלעכער און אימה־דיקער האָט ער מיר אויסגעזען. באַלד אין אָנהויב בין איך מיט אַ פוס אַריינגעזונ־קען אין אַ טיפן ראָוו מיט וואַסער און אַ נאַסע קעלט האָט מיך געמאַכט שוידערן. כ'האָב געטאָפּטשעט אין די שיך, ווי אין אַ קאַלוזשע, און אונזערע טריט האָבן, דאַכט זיך, אָפּגעהילכט אין דער נאַכט־פינצטערניש ווי ווייט. הינטער אַלע בוימער, האָט מיר אויסגעזען, שלייכן זיך פאַרדעכטיקע סילועטן, זיי דערנענטערן זיך צו אונז, אָט־אָט, שלינגט אונז איין אַ מוראדיקער פּיסק! עס האָט זיך געדאַכט, אַז אַרום און אַרום, אין דער פינצטער, לויערט מען אויף אונז. מיר האָבן שנעל, שווייגנדיק, געשפּרייזט. איך האָב אים קוים נאָכגעאיילט. דאָס מויל און דער האַלז זענען מיר פון לויפן און פון שרעק געווען אויסגעטרוקנט און פאַרקלעבט. די קילע לופט האָט געטרוקנט דעם שוויים, וואָס איז אַרויסגעקומען אויפן לייב. מיר האָבן אויסגע־

מיטן דערפער, הייזלעך, וועגן און סטעזשקעס, לעבן זיי זיך זייטיק דורכגעשליכט. נאָך עטלעכע שעה זענען מיר אַרויס אויף אַ אָפן קאַרטאָפל־פעלד, אַנטקעגן אַ דאָרף, סך־הכל שוין איין קילאָמעטער נאָענט צו שובען. מיר האָבן אָנגעהויבן שפּרייזן איבער די זאַגאָנעס, ווי פון דאָרף אַרויס האָט מיטאמאָל געגומען הילכן אַ שיסעריי.

— מען שיסט צו אונז! — האָט קוניאַק געזאָגט און זיך האַסטיק אָפּגע־שטעלט.

מיר האָבן זיך שנעל אויסגעצויגן אויף דער ערד און זיך גענומען שלייכן אין אַ ראָוו אַריין צווישן צוויי זאַגאָנעס. מיר האָבן זיך פאַרשטעקט צווישן לאַנגע בלעטער. די שאָסן האָבן געהילכט און קוילן האָבן געפייפט אין דער לופט. מיר האָבן די קעפּ פאַרזונקען און איינגעהאַלטן דעם אָטעם. ס'איז געוואָרן שטיל. קו־ניאַק האָט מיר איינגערוימט, אַז דאָס מוזן זיין, אָדער דייטשן אָדער פּאַרטיזאַנער:

— פאַר ביידע דאַרף מען זיך גלייך היטן!

שפּעטער, האָט מען געהערט קולות און שווערע טריט נישט ווייט, אין דער זייט פון דאָרף. ער האָט זיך איינגעביסן מיט די פינגער אין מיין פּוס — כ'זאָל נישט אָטעמען אַזוי שווער, מען קאָן נאָך הערן. ווידער איז גאָר שטיל געוואָרן. מיר זענען נאָך געלעגן אַ צייט און נישט געוווסט וואָס צו טון: צי גיין צו שובען, צי צוריק. מיר האָבן מורא געהאַט, אַז מען קאָן נאָך זוכן ביי שובען און ס'איז שוין אויך געוועזן צו שפּעט — צו שמועסן מיט אים און נאָך באַווייזן, איידער עס ווערט ליכטיק, אַהיימצוקערן אין שטאָל אַריין. מיר האָבן נאָך געוואַרט אַ ביסל און באַשלאָסן צוריקצוגיין. מיר האָבן זיך אויף די בייכער געשלייכט פון פעלד אַראָפּ צו אַ וואַלד. דאָרט זענען מיר אויפגעשטאַנען און שנעל גענומען לויפן. כ'בין צענ־דליקער מאָל שיר געפאַלן. כסדר האָט זיך געדאַכט, אַז מען הערט טריט נאָענט פון אונז. מיר זענען שטיין געבליבן און זיך פאַרשטעקט הינטער די בוימער. פיל מאָל זיך אויסגעצויגן, אויפגעשטאַנען און ווידער געשפּרייזט. ס'איז געוואָרן שטאָק־פינצטער און פייגל האָבן גענומען צווישטשען.

— מען מוז שנעלער גיין, ווייל ס'איז נאָך ווייט און ס'ווערט שוין באַלד טאָג — האָט איטשע געזאָגט.

מיר זענען געלאָפן, איינגעהאַלטן דעם אָטעם און דאָס האַרץ האָט אונז שיר אַרויסגעזעצט. מען איז אַריין אין אַן אָלשינע־וועלדל. „דאָס איז שוין אונזער אָל־שינע, זי ציט זיך צוויי קילאָמעטער, פון דאַנען, ביז אונזער שטאָל" — האָט קו־ניאַק מיר אָנגעזאָגט. מיר זענען אַריין טיפער און טיפער. ווידער האָט זיך דער־הערט אַ שיסעריי און אין דער לופט האָבן זיך דורכגעשניטן פייערלעך. „אַ גע־פערלעכע נאַכט היינט" — האָט ער ווייטער געברומט. איך בין ווידער אַריין מיטן פוס אין דעם טיפן ראָוו, וואָס פריער.

אין דרויסן האָט שוין געטאָגט און מיר זענען אין דער מאָרגן־בלוילעכקייט אַריין אין שטאָל.

***

איצט בין איך זייער מיד. גאָט זאָל רחמנות האָבן און מיר זאָלן חלילה נישט פאַרשפּעטיקן.

כ'האָב היינט אָנגעשריבן אַ גרויסן בריוו צו דער טשאַטקען, ווו מיר אַנט־

שולדיקן זיך, מיר בעטן, אַז זי זאָל אונז מוחל זיין, זי זאָל אַריינטראַכטן אין אונ־זער לאַגע. זי פאַרשטייט דאָך אַליין אויך, אַז אַנדערש האָבן מיר נישט געקאָנט, מיר האָבן עס געמוזט מאַכן. איך שרייב, אַז מיר גייען אין די וועלדער, זיך אָנ־שליסן אין פּאַרטיזאַנער און בעטן, אַז זי זאָל עס אויפנעמען רואיק, אין שטוב זאָל בלייבן שטיל, די פעלקאָווע זאָל נישט האָבן קיין געלעגנהייט צו מאַכן אוואַנ־טורעס, מיר וועלן אויך ווייטער אין איר געדענקען, איר כסדר עפּעס שיקן און אויך לאָזן מיר פאַר איר איבער אַביסל פון דער סחורה, וועלכע מיר האָבן אין אונ־זער גרוב און די וואָס יאַנעק האָט ביי זיך צו פאַרקויפן — אַחוץ געלט — מזומן — עטלעכע טויזנט זלאָטעס. מיר געזעגענען זיך האַרציק און ווינטשן זיך מיט איר צו זעען בקרוב, ווי פרייע אויסגעלייזטע מענטשן. מיר וועלן איר אויך שפּע־טער דאַנקבאַר זיין, עס קושן זי —

א י ר ע...

דעם בריוו, צוזאַמען מיטן געלט און סחורה, וועלן מיר דאָ איבערלאָזן אויפן ראַנד פון באַהעלטעניש, ווען מיר וועלן אַוועק. זי וועט עס געפינען אויף צומאָרגנס אינדערפרי בשעת זי וועט עפענען די שטאַל אונז אַריינצוגעבן איבער־ביים.

איך פיבער היינט אַ גאַנצן טאָג. אַ טאָפּלטער פיבער וואַרפט מיך. עס זאָל זיך נאָר אַלץ מיט אַ סדר איינגעבן. מיר זאָלן חס ושלום נישט נכשל ווערן. אין אָוונט מוזן מיר נאָכאַמאָל גיין צו שובען. ער זאָל נאָר נישט האָבן געהערט דאָס שיסעריי פון דער לעצטער נאַכט און צוליב דעם מורא האָבן. מסתמא וועט גוט זיין! איך האָף אַזוי, אַז ס׳וועט גוט זיין!

דערווייל האָב איך שוין אינדערפרי געבעטן יאַנעקן, אַז ער זאָל אויסגראָבן אויף זיין פעלד דעם ערדענעם טאָפּ מיט מיינע שריפטן. „איך דאַרף זיי האָבן עפּעס נאָכצוזען. כ׳וועל זיי אין עטלעכע טעג אַרום אים צוריק געבן". שוין אַ שפּאָר ביסל העפטן האָט ער דאָרט געהאַט באַגראָבן. שטענדיק, ווען איך פאַרענ־דיק אַ פרישן העפט — גיב איך אים און ער באַגראָבט אים צוזאַמען מיט די פרי־ערדיקע. איך דערמאָן אים כסדר, אַז ער וועט דערפאַר אַמאָל באַלוינט ווערן.

פריער האָט ער מיר זיי אַריינגעבראַכט מיטן טאָפּ. מיר וועלן זיי מיטנעמען צום נייעם באַלעבאָס. גאָט זאָל העלפן, אַז אַלץ זאָל אַדורך בשלום און זיי, די בלעט־טלעך, אָנגעווייקטע מיט בלוט און טרערן, זאָל איך שפּעטער, נאָך דער גרויסער שעה פון באַפרייאונג, אויך זוכה זיין אויסצוגראָבן ביי שובען. מיר זאָלן אויך זיין די עדות, ווי זיי, די עדות פון אונזער טראַגעדיע, וועלן נאָך דערשיינען פאַר דער וועלט מיט דעם גרויסן „זש׳אַקוז" פון דער פאַרבלוטיקסטער עפּאָכע, מיט דעם געשריי פון אַן אויסגעמאָרדעטן דור!

20־טער מאַי, פאַרנאַכט:

אַ גאַנצע וואָך פירן מיר אַ קאַמף מיט אונזערע קראַליקלעך.

זיי האָבן זיך איינגעקשנט, אַז עס געפעלט זיי נישט די נייע דירה אין ווינקל

און גראָבן זיך דווקא צו דער ערשטער נאָרע איבער אונזערע קעפּ. מיר קאָנען זיך מיט זיי קיין עצה נישט געבן. בייטאָג און ביינאַכט פּרווון זיי אויפצוגראָבן דעם, דורך אונז פאַרשיטן, קאַנאַל און מאַכן כסדר מיט די פּיסלעך לעבער אין דער ערד. מיר טרייבן זיי אַוועק און פאַרשיטן און — אין אַ פּאָר מינוט אַרום זענען זיי ווי־דער דאָ און די אַרבעט הויבט זיך אויפסניי אָן. מיר האָבן שוין צו זיי קיין כוח נישט. גאַנצע נעכט לאָזן זיי אונז נישט שלאָפן. זיי רוען נישט און גראָבן אונז איבער די קעפּ. מיר האָבן גלאַט מורא, אַז עס זאָל ווער פון דרויסן נישט הערן דעם ליאַרעם פון אינעווייניק און ס'קאָן ווידער אויסגיין צו אונז. אַביסל שרעקן מיר זיך אויך, „צי פילן זיי נישט פּאַר, אַז עס איז גלייכער זיי זאָלן זיין באַהאַלטן, פאַרשטעקט אונטער דער ערד?"...

ווען מיר וואַרפן זיי אַוועק — קוקן זיי אויף אונז זייטיק, בייז, ווי מיט אַ פאָרוואורף, פאַרוואָס מיר לאָזן זיי נישט במנוחה אין זייער דירה, צי עס געפעלט אונז נישט זייער שכנהשאַפט, ווען זיי שטייט יאָ אָן מיט אונז צוזאַמען?... און באַלד נעמען זיי זיך מיט פרישער אַנטשלאָסנקייט ווייטער צו דער אַרבעט.

פרוימאַן זאָגט, אַז זיי אימיטירן אונז: אונזער דירה איז אונטער דער ערד, ווילן זיי אויך אונטן וווינען.

היינט, האָבן זיי אויסגעגראָבן דעם קאַנאַל שוין אַ קנאַפּן מעטער די טיף. מיר האָבן עס ערשט איצט באַמערקט. מיר ווייסן נישט, צי שוין לאָזן אַזוי, אָדער צוריק פאַרשיטן? אפשר גייען מיר שוין טאַקע באַלד אַוועק פון דאַנען און עס לוינט שוין נישט איינצורייסן מיט זיי?

ווי זיי וואָלטן פאַרשטאַנען אונזערע מחשבות קוקן זיי איצט אויף אונז מיט אַ פעסטן באַשלוס און דעצידירטקייט אין די אויגן:

— „ניין, זיי וועלן זיך נישט לאָזן אויסוואַרצלען פון זייער דירה!"...

23־טער מאַי:

זייט צוויי טעג זענען מיר ביי שובען! אין דער נאַכט פונם 21־טן אויפן 22־טן האָבן מיר זיך אַהער איבערגעטראָגן. עס זאָל האָבן געווען אין אַ מזלדיקער און גליקלעכער שעה!

אויפן האַרץ איז עפּעס אַזוי מאָדנע. די שרעק האָט אונז אַביסל אָפּגעלאָזט און מיר נעמען איצט באַרעכענען אונזער לאַגע. עס ווערט אַזוי טרויעריק אויף דער נשמה און עפּעס אַ פוסטקייט פילט אויס דעם מוח. אַ נייע צייט הויבט זיך פאַר אונז אָן און מיר זענען דאָך אַזוי מיד. אַ טרויער ווייעט פון די אַרומיקע, אָפענע פעלדער אין אונזער פאַראייניזאַמטער סטאָדאָלע אַריין און אַן אינערלעכער אומעט עפנט אונזערע הערצער און נעמט אים אויף. וויפיל פרישן מוט און ענערגיע, נייעם כוח און קראַפט דאַרף מען איצט האָבן! און אונז וואָלט זיך גאָר פאַרגלוסט צו פאַרמאַכן זיך וואָס טיפער אין באַהעלטעניש, אין דער ערד, און איינשלאָפן אויף אַ לאַנגע צייט. עפּעס אומבאַקאַנטס פּיקט זיך אין אונז. נייע געפילן שווערן אַראָפּ די אברים צו דער ערד. איך אַליין פיל זיך איצט באַזונדערס מיד. אַ וואַרעמע שוואַכקייט שלעפּערט מיר איין די רעיונות און עס גלוסט זיך מיר אַראָפּלאָזן דעם קאָפּ אויף דער ברוסט און איינדרימלען.

כ׳מוז אָבער זיין אויף דער וואַך, האַלטן אויפן אויג אונזערע באַלעבאַטים, מוטיקן, איינלעבן זיך מיט זיי, זיי מאַכן פריילעך, פאַררעדן די צייט און לאָזן זיי וואָס ווייניקער טראַכטן, וואָס ווייניקער איבערלייגן זיך, מיישב זיין און אַריינקלערן אין עסק.

בסדר קומען זיי צו אונז אין סטאָדאָלע, דאָ — ער, שובע, דאָ — זיין ווייב, די שובאָווע, און שטענדיק מוז איך זיין גרייט זיי אַנטקעגנצוקומען מיט אַ פרישן פּלאַן, אַ מעשהלע, אַן אויפטו. זיי זאָלן האָבן מיט וואָס זיך צו באַשעפטיקן און נישט געדענקען, אַז מיר האָבן זיי אַהערגעבראַכט שרעק.

ביז איצט זענען נאָך די שובעס ווי אין אַ חלום. עס דאַכט זיך זיי, אַז עס איז נאָר אַזאַ פּלאַן און מיר זענען נאָך נישט דאָ איינקוואַרטירט. אפשר דערפאַר קומען זיי דאָ אַזוי בסדר אַריין צו לויפן, זיך איבערצוצייגן צי ס׳איז ממשותדיקייט. זיי האָבן נאָך אָבער נישט שלום געמאַכט מיטן געדאַנק, זיך נאָך נישט איינגעלעבט מיט אים. עס קומט נאָך אין זייער אונטערבאַוווסטזיין פאַר דער קאַמף — צי יאָ, צי ניין — צי אונז יאָ אַריינצונעמען צו זיך, צי נישט. עס דאַכט זיך זיי, אַז עס איז נאָך נישט באַשלאָסן, כאָטש אין דער ווירקלעכקייט, ווייסן זיי, אַז מיר זענען שוין דאָ און אַז עס איז שוין אַ געשעענע זאַך. זיי חלומען נאָך אָבער!

— און אפשר חלומען מיר גאָר? אפשר דאַכט זיך דאָס אַלץ גאָר אונז אויס? — עפּעס קומט אונז טאַקע פאָר, ווי מיר וואָלטן געחלומט! אַזוי פון דער ערשטער נאַכט, פון מיין וויזיט ביי שובען.

די געשעענישן פירן דעם מענטש ווי אַ פאַרכישופטן און זיין גורל גייט דערווייל ווייטער צו עפּעס אַ געהיימען ציל, צו אַן אומזעבאַרן ענדע־פּונקט. מיר ווייסן

און פילן, אַז דער דאָזיקער פּונקט איז שוין נישט ווייט, ער שטייט שוין דאָ ערגעץ פאַר אונז. צי אַ ליכטיקער, אַ דערלייזערישער, מיט אַ צעשמייכלטער העלקייט, צי נאָר — אַ מחבל — אַ ריזיקער שוואַרצער שד, מיט אַן אויסגעשטרעקטער שווערד, מיט פאַרגליווערט און טריפנדיק בלוט פון מיליאָנען?

אָ, נישט ווייט איז ער דער ענדע־פּונקט, אָבער אַ דיקע וואַנט איז אין דער מיט און אַ שוואַרצער טוך העגנט דיר דערווייל פאַרן געזיכט. אפשר וועט ער מיט־אַמאָל צערינען און פאַר די אויגן וועט זיך פּלוצים באַווייזן די ליכטיקייט! מיר וועלן דאַן זיין פריי, פרייע מענטשן אויף דער ערד, קאָנען לויפן אומגעשטערט אויף די פעלדער און מעסטן קברים, זיך צולעגנען אויף זיי און דאָרט, אָן מורא, אָן פּחד, איינדרימלען. ביז מען וועט זיך איינמאָל אויסשלאָפן פון די קאַשמאַרן און שפּרייזנדיק איבערן ריזיקן בית הקברות וועט פון דיר אויפגיין אַ מעכטיקער געשריי, אַ לייבישער, ווי אַ ברום פון די טיפענישן פון אַלע קברים מיטאַמאָל, אַ געשריי, אַז אַלץ ארום זאָל אויפציטערן און אין דעם געשריי וועסטו זיך אויפלעזן, געפינען אַ תיקון און ווערן אוים!

און ער, דער געשריי, וועט אויף אייביק בלייבן העגנען אונטער די הימלען, ווי אַ וואָרנונג פאַר די דורות אויף דער ערד!

**
*

יאָ, מיר חלומען און אויך ער, שובע, חלומט. ער ווייסט נאָכנישט, צי מיר דאַרפן דאָ זיין צי נישט.

בעת מיין ערשטן באַזוך ביי אים האָט ער מסכים געווען. ער האָט נאָר געבעטן, אַז קוניאַק זאָל אויף צומאָרגנס צו אים קומען, בכדי זיך אויספּירלעך דורכצושמועסן און מאַכן אַ געגויעם פּלאַן. נאָך אונזער אַוועקגיין האָט ער אָבער חרטה געקריגן און ווען איטשע איז די צווייטע נאַכט געקומען, האָט ער אים כמעט אָפּגעזאָגט, אפילו נישט מיט קיין אָפן מויל, אָבער דאָך אָפּגעזאָגט.

„ניין, ער ווייסט נאָכנישט. דערווייל די טעג נאָכנישט. מען מוז עס לעת־עתה אָפּליגן, שפּעטער, אפשר, מען וועט שוין זען".

אויך ווען מיר זענען געקומען אויף דער דריטער נאַכט, דערנאָך, דאָס הייסט די נאַכט פון 20־טן אויפן 21־טן האָט ער זיך געקווענקלט, געהויבן מיט די פּלייצעס. אַז ער איז נאָכנישט דעצידירט. ער האָט געשמייכלט און געזאָגט, אַז ער האָט מורא פאַרן טויט. אויב מען וועט אונז חלילה כאַפּן, וועט מען דאָך זיי טויטן. ס'איז מיר געוואָרן אומאַנגענעם און כ'האָב אים נישט געקאָנט דרייסט קוקן אין די אויגן. שפּעטער האָב איך אים געפרעגט, וויפיל חזרים ער האָט און וויפיל קעלבער. ער האָט מיר אויסגערעכנט עטלעכע.

— אַלע זענען זיי „געקאָלטשעוועט" און רעגיסטרירט?

— ניין, נאָר צוויי, די איבעריקע נישט.

— שעכסטו אַמאָל אַליין אַ חזיר?

— אוודאי, פון צייט צו צייט.

כ'האָב אים געפרעגט, צי ער ווייסט וואָס עס קומט פאַר „שלאַכטן" אַליין אַ חזיר, וואָס פאַר אַ שטראָף.

— יאָ — שמייכלט ער — ער ווייסט: טויט־שטראָף. ערשט מיט עטלעכע טעג

צוריק האָבן דייטשן אין קאַלושין געשאָסן צוויי חזירניקעס פאַר הרגענען אַליין חזרים, נישט־פאַרעגיסטרירטע.

— און פאַר נישט אוועקגעבן דעם גאַנצן קאָנטינגענט תבואה די דייטשן, וואָס קומט?

שובע לאַכט ווידער:

— אַ לאַגער!

— דו ווייסט, אַז אַ לאַגער איז אויך כמעט טויט?

— אוודאי ווייסט ער.

— און דו גיסט אוועק דעם גאַנצן קאָנטינגענט?

— ניין, ער גיט קיינמאָל נישט.

— דו מאָלסט אַליין מעל און פאַרקויפסט עס?

— יאָ!

— וואָס קומט דערפאַר?

— אויך לאַגער!

— ס'הייסט אויך טויט?!

שובע לאַכט:

— יאָ!

— און פאַר וועלכן עבירהלע קומט נישט ביי די דייטשן טויט?

— אוודאי, פאַר כמעט אַלץ, פאַרן גאַנצן לעבן!

דאָס האָט ער שוין אַליין צוגעענדיקט.

— נו, זע אַליין: די חזרים, נישט־פאַרעגיסטרירטע, האַלטסטו אָפּן אין כלעוו, אויך די קעלבער אין שטאַל, דאָס מעל און תבואה — אין שייער. דאָך גיסטו זיך אַן עצה און מען כאַפּט עס קיינמאָל נישט. בפרט מיר, אַז מיר וועלן זיך פאַרשטעקן אין אַ פאַרמאַסקירטן גרוב און מען וועט אונז קיינמאָל נישט זען. דערפון וועט איר דאָך האָבן מער ווי פון אייערע עטלעכע קליינע חזירימלעך און אָרימען ביסל תבואה און — ערשט די מצוה ביים פּאַן בוג און די באַלוינונג נאָך דער מלחמה!

שובע האָט אויפגעעפנט אַ פּאָר אויגן און אָנגעקוקט דאָס ווייב. זי האָט גע־זאָגט, אַז כ'בין „זייער אַ קלוגער זשידעק" און קאָן זיין, אַז כ'האָב רעכט, נאָר צי מיר האָבן נישט אַמאָל אַ שטיקל סחורה אויף אַ קליידל? זי וויל ביי אונז קויפן.

— אוודאי האָבן מיר! וואָס פאַר אַ קויפן, ווען קויפן? — כ'וועל עס מאָרגן ברייגאַכט, בעת מיר וועלן אהערקומען, מיטברענגען מיט זיך. גאַר אַ שיינע סחורה מיט בלימעלעך. מיר גיבן עס איר אַלס מתנה.

— ניין, זי וויל נישט קיין מתנה. נאָר, יאָ... זי האָט פאַרגעסן, זי דאַרף אַ שטיקל שטאָף פאַרן קליינעם יינגעלע אויף הייזלעך, צי מיר האָבן נישט אַמאָל?

— אַ שאלה? — אוודאי האָבן מיר! ווי ספּעציעל צוגעפּאַסט פאַר אים. און יאָ, מיין פרוי איז אַ בריה, זי קען אַלץ, זי וועט אַליין אויפנייען לויט דער שענס־טער מאָדע, ווי די גרויסשטאָטישע „פּאַנים" — פאַר איר דאָס קליידל, אָך, ווי שיין דאָס וועט זיין! און אויך פאַרן יינגעלע די הייזלעך קאָן זי אַליין אויף דער האַנט אויפנייען. אַז מען וועט דאַרפן, וועט זי אויך אויסשטריקן פון וואָל גאָר שיינע זאַכן! אפשר אַ סוועטער פאַרן פּאַן?

שובע האָט געוויזן, אַז ער האָט טאַקע נישט קיין סוועטער. דאָס ווייב האָט אים גענומען גלעטן איבערן „סוואָיסקע־ראָבאָטע” העמד.

— אָ, דאָס איז אַלץ. ווו האָט ער אַ סוועטער?

— נו, ס'וועט זיין! זאָלן זיי זיך נישט זאָרגן!

מיר האָבן גענומען איבערעדן דעם פּלאַן פון אונזער קומען. זיי האָבן געוואָלט, אַז מיר זאָלן נאָך וואַרטן אַ פּאָר טעג. כ'האָב געזאָגט, אַז מיר זענען שוין צוגע־גרייט און ס'וואָלט פאַר אונז שווער געווען צו וואַרטן, בפרט אַז מען מוז שוין אין צוויי טעג אַרום שיקן צו אונזערס אַ באַקאַנטן גאָספּאָדאַרזש נאָך סחורה. ס'וועט וועד פון זיי אַהינפאָרן מיט אונזערס אַ בריוול און ברענגען פון כל־טוב — פון ציכן, ציכלעך און וועש און אויך אויפן קליידל און הייזעלעך, אחוץ אַנדערע זאַכן — צו פאַרקויפן, זיך איינצושאַפן געלט. מען מוז שוין, די נאָענטסטע טעג, ווייל ס'וועט נאָך זיין צו שפּעט. יענע „גאָספּאָדאַזשעס” קאָנען נאָך אין צווישנצייט אַוועקפאָרן.

שובע פרעגט, פאַרוואָס יענער האַלט אונז נישט ביי זיך, דער, וועלכער האַלט אויך אונזער סחורה?

— מיר ווילן דאָרט נישט זיין, ווייל יענער איז אַ רייכער און זייער אַ גוטער און ער וויל אונז האַלטן אָן געלט. מיר ווילן נישט געניסן פון קיינעם, נאָר לעבן פון איינגנס.

שובען איז דאָס געפעלן געוואָרן. ער האָט אונז געדריקט די הענט און געהייסן אַלע צוזאַמען קומען שוין מאָרגן ביינאַכט.

**
*

דער צומאָרגנדיקער טאָג איז ביי אונז געווען אַ פיבערדיקער. מיר האָבן איינ־געפּאַקט אַלע אונזערע זאַכן אין גרוב, דאָס ביסל וועש, אַנדערע קליייניקייטן, און פּאָר די שובעס אַ פּעקעלע סחורה, געמאַכט אָרדנונג אין שטאַל, פאַרווישט אַלע שפּורן און — אומגעדולדיק געוואַרט אויף נאַכט. די טשאַטקע האָט זיך אַ גאַנצן טאָג געדרייט ווי אַ גלייכגילטיקע צו אונז, מיט אַן אַנטשלאָסנקייט, ווי זי וואָלט שוין געקומען צום אויספיר, אַז זי האָט אונז אין דער „אדמה”, וואָס עס האָט צו זיין — זאָל זיין. זי דאַרף נאָר זען, אַז זי אַליין זאָל דערביי נישט אַריינפאַלן און זיין גרייט צו דער צייט, ווען מען וועט דאַרפן, זיך אָפּצוטראָגן. די פּעלקאָווע האָט זיך אויך געדרייט הינטער אונזער וואַנט און ווי רעדנדיק צו זיך אַליין — געוואָרנט דורך די שפּאַרעס, אַז אויב יאַנעק גיט נישט תיכף צוריק דאָס פעלד — גייט זי נאָך היינט צו די דייטשן — מסרן. מיר האָבן געהויבן די אויגן צום הימל און געבעטן, אַז מען זאָל שוין איבערקומען דעם טאָג, עס זאָל שנעל נאַכט ווערן. מען האָט נאָך געהיטן און אַרויסגעקוקט אין דרויסן — עס זאָל נאָר דערווייל חלילה גאָרנישט פּאַסירן. כסדר האָבן מיר געקוקט צו דער זון, ווי ווייט זי האָט נאָך צו מערב. פון דערווייטנס איז סטאַשקאָס פענצטער געווען אָפן און מען האָט פון דאָרט געקוקט צו אונזער הויף. מאַרישקע מאַטשושאַקס איז פאַרביינגעלאָפן מיט געהיימניספולע מי־נעס. יאַנעק איז אויף אַ מינוט געקומען און איז באַלד פאַרשוווּנדן. מיר זענען גע־ווען גרייט. אונזערע הערצער האָבן געזעצט. די קראָליקלעך האָבן זיך פאַרשטעקט אין די ווינקלען (זייער נאָרע איז נאָך נישט געווען פאַרטיק) און מיט אויסגע־

שטרעקטע אויערן און איבערגעשראָקענע אויגן זיך געטוליעט איינס צום אַנדערן, קוקנדיק זייטיק צו אונז, ווי זיי וואָלטן אַרויסגעפילט, אַז די מענטשן דאָ גרייטן זיך צו עפּעס גאָר פאַרדעכטיקטס.

פאַרנאַכט, ווען ס'האָט געגומען טונקלען, האָט די טשאַטקע אַריינגעבראַכט אונזער מיטאָג. זי האָט אונז נישט אָנגעקוקט, נאָר געברומט צו זיך, אַוועקגעשטעלט דעם קויש און שנעל אַרויס. אין דרויסן איז געוואָרן פינצטערער. מיר האָבן זיך אָנגעטון, פאַרשטעקט עטלעכע שטיקלעך ברויט אין די טאַשן, פאַרשטאָפּט דאָס לאָך און אַרויפגעלייגט אויפן ראַנד דעם בריוו צו דער טשאַטקען, מיטן געלט און די סחורה. מיר זענען נאָך אונטערגעשטאַנען אַ שטיקל צייט. ערשט, ווען ס'איז שוין געווען גוט פינצטער, האָט איטשע געגומען אַרויסקריכן און הינטער אים — מיר אַלע. מיר האָבן זיך פאַרזיכטיק געשאַרט אויף די בייכער ביז אין דער אָלשינע אַריין. דאָרט האָט מען זיך אויפגעשטעלט, געגומען גיין און — דער וועג האָט זיך אָנגעהויבן. —

מיר זענען געגאַנגען און זיך עפּעס נישט געגלויבט, אַז מיר טרעטן טאַקע אויפן באָדן. ס'האָט זיך געדאַכט, אַז מיר שוועבן. מען האָט כמעט נישט געפילט דעם אָנריר פון די צעווירענע, וואָרעם־אונטערגעשוואָלענע פיס אין דער קילער ערד. איי־נער דעם אַנדערן האָט שטיל אונטערגעגעבן מוט און געשטאַרקט. אפרים האָט גע־זאָגט, אַז ער פילט, די לופט היילט אים, ער קריגט פרישע כוחות. ער האָט געהאַלטן אין איין אַרויפציען דעם אָטעם. מיר האָבן זיך צעשאַרט צווישן די בוימער און עס האָט זיך אונז געדאַכט, אַז פון אונטן יאָגט מען אונז נאָך — די טשאַטקע, יאַנעק און נאָך פויערים. באַלד זענען מיר אַרויס פון דער אָלשינע אויף אַן אָפן פעלד. אַ שאָטן איז אונז אַנטקעגנגעגאַנגען. ס'איז געווען אַן אַלטע גויע. קוניאַק האָט אונז באַרואיקט, אַז זי מיינט אודאי, אַז מיר זענען פּאַרטיזאַנער. עס פאַלט זיי מער נישט איין, אַז עס לעבט נאָך ערגעץ אַזאַ גרופּע יידן. מיר זענען דרייסט געגאַנגען ביז דעם באַענטסטן וועלדל.

אסתרל און צפורהלע האָבן געפרעגט צי מיר זענען שוין באַלד ביי שובען, ווייל זיי האָבן שוין קיין כוח נישט, זיי פאַלן. זיי האָבן שווער געסאַפּעט און זיך אָנגעלענט אין אונז. אין וועלדל האָבן מיר זיך געזעצט אָפּרוען. פון הימל האָט אַ שטערן אַראָפּגעשאָסן איבער אונזערע קעפּ. דערוויל האָט זיך אונז געדאַכט, אַז מען הערט שיסן און שטימען פון מענטשן. מיר האָבן זיך איינגעטוליעט און גע־שוויגן. צווישן די בוימער האָט זיך טאַקע עפּעס גערודערט. מיר האָבן אַלע איינ־געהאַלטן דעם אָטעם. איטשע האָט געזאָגט, אַז עס מוז זיין אַ חיהלע. מיר האָבן זיך אויפגעשטעלט. די פיס זענען געווען שווער און מען האָט זיך ווייטער געגומען שאַרן דורך וועלדלעך און פעלדער. אסתרל און צפורהלע האָבן געשריגן, אַז זיי חלשן, זיי קאָנען שוין מער נישט. פרוימאַן האָט זיי געפירט. איטשע איז געלאָפן פאָרויס, פאַר אונז. ער האָט דורכגעהאַקט אַ געדיכטן וואַלד און אַרויסגעקומען אויף אַ פעלד. ער האָט זיך פאַרהאַלטן, אונטערגעוואַרט אויף אונז און געפרעגט, צי מיר זעען שוין פון דערווייטנס אַ טונקעלן פלעק, וואָס טיילט זיך אויס אין דער פינצטערניש? דאָס זענען שובעס כאַלופּע און שייער, ס'איז שוין נישט ווייט.

האַלב דריי איז געווען דער זייגער ווען מיר זענען אַרויף אויף שובעס הויף. ווידער האָט אונז מאַרוואַ מקבל־פּנים געווען מיט אַ בילעריי און איטשע האָט אים

איינגענומען. זיי האָבן זיך געדריקט הינטער די ווענט און איך האָב עטלעכע מאָל אָנגעקלאַפּט אין דער שויב. שובע האָט אַרויסגעקוקט און באַלד געעפֿנט. איך בין אַריין, געבעטן פֿאַרהענגען די פֿענצטער און מען האָט געמאַכט ליכטיק. שאַטנס האָבן זיך אַריינגעשאַרט איינער הינטערן אַנדערן. כ'האָב דערלאַנגט דאָס קליינע פּעקעלע סחורה און פֿאַרגעשטעלט דעם עולם פֿאַר די באַלעבאַטים אין בעט. די שובאָווע האָט באַטראַכט דאָס פּעקעלע. זיך געקרומט, ס'איז אַזוי ווייניק און געקוקט אויף אונז ווי אויף „נישט גוטע". אסתרל און צפּורהלע האָבן מיט איר פֿאַרפּירט אַ געשפּרעך און — איך, פּרוימאַן, אפרים און איטשע האָבן איס גענו־מען אין דער אַרבעט. ער איז געווען איבערגעשראָקן און צעחושט.

כ'האָב געזוכט אין די קעשענעס נאָך גוטע זאַכן, זיי מכבד צו זיין און נישט געפֿונען, האָב איך אָנגעהויבן צו זאָגן וויצן. שובע האָט געשמייכלט. מען האָט זיך אָפּגעשמועסט, אַז באַלד פֿאַרטאָג נעמען מיר זיך גראָבן דעם גרוב אין סטאָדאָלע און ס'איז דעריבער גלייכער שוין איצט צוצוגרייטן דאָס געהילץ. מען האָט אַרויפֿ־געפֿירט די פֿרויען מיט אפרימען אויפֿן בוידעם און מיר זענען מיט שובען אַרויס אין זיין שכנותדיק וועלדל. מיר האָבן אויסגעקליבן עטלעכע אָפּגעזעגטע לאַנגע בוימער און זיי אַריינגעטראָגן אין סטאָדאָלע. דאָרטן זענען שוין אויך געלעגן ברעטער און שפּאַדלעס. שובע איז צוריקגעגאַנגען זיך לייגן. איך האָב אים אַריינ־באַגלייט אין שטוב. זיין ווייב איז נאָך אַלץ געזעסן אויפֿן בעט אַ צעטומלטע און נישט געוווּסט וואָס צו זאָגן. כ'האָב זיי גענומען פֿאַרלייענען אַ פּרשה פֿון ישועות און נחמות. דער קליינער, דאָס שגצל, איז געשלאָפֿן אין בעט. כ'האָב צוגעזאָגט אויך פֿאַר אים צו קויפֿן שיינע זאַכן און ס'איז ביי אונז געבליבן, אַז ער טאָר דער־פֿון נישט וויסן. די עלטערן וועלן אים, מאַניעקלען, נישט אַריינלאָזן אין שייער. מיר האָבן זיך אָפּגעשמועסט, אַז די שובאָווע וועט די מעג פֿאָרן צו קאָנטראַקטאָוויטשן און אַהערברענגען אַ גרויסן פּאַק סחורה — פֿון שענסטן און בעסטן.

כ'האָב געזאָגט אַ „גוטע נאַכט" און צוזאַמען מיט פּרוימאַנען און איטשען אַריין אין סטאָדאָלע.

אינדרויסן איז שוין באַלד געווען טאָג. מיר האָבן זיך אָוועקגעזעצט אין אַ ווינקל און געוואַרט עס זאָל נעמען גרויען, מען זאָל קאָנען אָנהויבן די אַרבעט. איטשע האָט אָנגעהויבן שנאָרכן. מאָרוואַ אויפֿן הויף האָט שוין געבילט און געוויעט דעם טאָג אַנטקעגן. דורך די שפּאַרעס האָט שוין אַריינגעבלויט. פּרוימאַן האָט גע־גענעצט און געוועקט איטשען. איך האָב זיך געפֿילט ווי צובאַהאָפּטן צו דער ערד און ס'איז מיר שווער געווען זיך אָפּצורייסן. כ'בין געווען ווי געליימט, די אויגן האָבן זיך מיר געקלעבט און די פֿיס זענען געלעגן אויסגעצויגן ווי קלעצער. מען האָט זיך איינער דעם אַנדערן אונטערגעיאָגט און זיך גיך גענומען צו דער אַרבעט. מיר האָבן זיך די הענט נישט געהויבן, כ'האָב דעם שפּאַדעל אין האַנט נישט גע־קאָנט נעמען. זייביידע האָבן דערווייל געגראָבן. מען האָט אָנגעצייכנט אַ פּלאַן: דריי מעטער די לענג, אויף צוויי די ברייט און דריטהאַלבן די טיף. איך האָב זיי געוואָלט העלפֿן, כסדר געכאַפּט אַ שפּאַדעל און געפּרוווט אָנהייבן. ס'איז מיר אָבער נישט געגאַנגען. די הענט זענען מיר שווער אַראָפּגעהאָנגען און נישט געוואָלט זיך אונטערוואַרפֿן מיין ענערגיע און אָנשטרענגונג. דער גרוב איז דערווייל געוואָרן טיפֿער. זיי האָבן שנעל געגראָבן, שפּאַדעל נאָך שפּאַדעל און אַרויסגעשיט די ערד־

אויף דעם סטאַדאָלע־באַדן. פּרוימאַן האָט מיך אַרויסגעיאָגט פון גרוב און געהייסן אויבן צעשיטן די אַרויסגעגראָבענע ערד איבער דעם גאַנצן שייער. כ'האָב געפּילט, אַז כ'פאַל אַוועק און כסדר געמוזט רוען. אין דרויסן איז לאַנגזאַם געוואָרן טאָג. די שובעס זענען שוין געווען אויפן הויף און זיך געפּאַרעט ביי דער ווירטשאַפט. זי איז צו אונז אַריינגעקומען און נישט געזאָגט קיין „גוטמאָרגן". זי האָט זיך אַוועק־געשטעלט קוקן צו אונזער אַרבעט און געקרעכצט. פון שטוב איז דערוויל באַר־וועס אַרויסגעשפּרונגען מאַניעקל און גלייך אַ טשעקאַוועווער צוגעקומען צו דער סטאַדאָלע. די מוטער איז אים בייז אַנטקעגנגעלאָפן און נישט אַריינגעלאָזט.

— אַוועק, שוין אַוועק! — האָט זי געשריגן צו אים.

מאַניעקל האָט זיך אָבער איינגעשפּאַרט, אַז „ער וויל זען, ער וויל זען!". דורך די שפּאַרעס פון דרויסן האָט ער אַריינגעקוקט און אונז באַטראַכט. מיר האָבן אים גערופן — איז ער פאַרשעמט אַנטלאָפן. באַלד צוריקגעקומען, אַריינגעקוקט און ווידער אַנטלאָפן. די שובאַווע האָט אונז געזאָגט, אַז מיר זאָלן קיין מורא נישט האָבן, ער איז אַ קלוגער, זי האָט אים צוגעזאָגט שיינע זאַכן און ער וועט נישט אויסזאָגן. זי האָט אים אָנגעכאַפּט פאַר אַ הענטל און אַריינגעשלעפּט צו אונז. ער האָט געקאָפּעט מיט די פיסלעך און זיך צוריקגעריסן. מיטן צווייטן הענטל האָט ער זיך פאַרשטעלט די אויגן. מיר האָבן אים געקנייפּט אין די בעקלעך, צוגעזאָגט צו קויפן אַ סך שפּילצייג און אַ ראָווער. מאַניעקל איז גיך געוואָרן היימיש. ער האָט אויפגעמאַכט די אויגעלעך, זיך אַוועקגעזעצט אויפן זאַמד און ווען די מוטער איז אַרויס, האָט ער געכאַפּט אַ שפּאַדעל און געהאָלפן גראָבן. איך האָב אים נאָ־כאַמאָל דערציילט וועגן די שיינע זאַכן און דעם ראָווער און געפרעגט צי ער האָט ליב דעם „אויטשעץ מיט דער מאַטקע".

— יאָ, ער האָט זיי ליב!

— אויב אַזוי, טאָר ער, מאַניעקל, פאַר קיינעם נישט דערציילן וועגן אונז ווייל די דייטשן קאָנען נאָך דערפאַר שיסן דעם אויטשעץ מיט דער מאַטקע! קיינעם זאָל ער גאָרנישט זאָגן, אויך זיינע חברימלעך נישט!

מאַניעקל האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ, אַז ער וועט קיינעם נישט אויסזאָגן און זיך געפרעגט ווען כ'וועל אים ברענגען דעם ראָווער.

פון פרוימאַנען און איטשען האָט זיך דערוויל געגאָסן דער שוויס. דער גרוב איז שוין באַלד געווען פאַרטיק. מיר האָבן געבעטן, אַז דער היינטיקער טאָג זאָל שוין האָבן אַדורך בשלום, מיר זאָלן שוין האָבן דאָס באַהעלטעניש, ווו זיך צו פאַרשטעקן. מיר דאָ — אין סטאַדאָלע און זיי — אויפן בוידעם, זענען איצט אָפן. עס זאָל נאָר חס ושלום קיין אָבלאַווע נישט זיין און קיין אומגעריכטער גאַסט זאָל אַמאָל נישט קומען אין סטאַדאָלע אַריין.

אין דרויסן האָבן זיך געדרייט די שובעס און אַכטונג געגעבן. אויך מאַרוואַ, אַנגעבונדן אויף דער קייט פאַר דער בודע, ביי די טירן פון שייער, האָט אַלאַרמירט ווען ס'האָט זיך ווער אַ פרעמדער דערנענטערט אויפן וועגל (אַ וועגל לויפט פאַרביי האַרט הינטער דער סטאַדאָלע פון איין דאָרף צום צווייטן). איך בין אויך אַריין אין דער אַרבעט און אַ פּאָרע האָט אַזש געשלאָגן פון אונזערע צעשוויסטע לייבער. די העמדער אויף אונז זענען געווען אויסגעווייקט — פּיטש נאַס.

נאָכמיטאָג איז דער גרוב געווען פאַרטיק. מיר האָבן די לאַנגע בוימלעך גע־

לייגט אויבן אין דער לענג, אַלס בעלקעס, די ווענט אינעווייניק באַפּעסטיקט מיט סלופּקעס און ברעטער, די רעשט אויסגעבעט מיט שטרוי און אַרומגעשלאָגן מיט לייסטן. אויך אויף דער פייכטער ערד, אויף דעם באָדן, אויסגעבעט מיט שטרוי. אויבן איבער די בעלקעס האָט מען אָנגעלייגט מיט צווייגן, אויסגעשפּרייט צייטונגען און געגנומען שיטן ערד פון דעם אויסגעגראָבענעם באַרג מיט זאַמד, צוזאַמען אַ קנאַפּן מעטער די דיק. מיר האָבן פון דער הויך אָנגעשיט היי און מיסט און פון דינע ברעטלעך געמאַכט אַ דעקל צו דער שמאָלער עפענונג. אָנגעשיט אויף דעם ערד און פון אויבן אויך היי, שטרוי און מיסט — צוגעפעסטיקט אומזעבאַר מיט דינעם שטריק. עס האָט זיך גוט איינגעפּאַסט אין דער עפענונג. פון אונטן, פון גרוב, האָבן מיר דאָס דעקל געקאָנט עפענען, אַרויסשטופּנדיק עס מיטביידע הענט אויבן אַרויף. פון אויסנווייניק אין דער סטאָדאָלע, איבער דעם באַהעלטעניש, איז אוממעגלעך געווען עפּעס צו דערקענען. דאָס היי, שטרוי און מיסט האָבן אויסגעגליכט דעם גאַנצן באָדן. ביי אַן אָבלאַווע וואָלטן מיר אינעווייניק געקאָנט פעסט צוהאַלטן דאָס דעקל, מען זאָל, פּרווונדיק, נישט קאָנען עס אַרויסשלעפּן און זען, אַז עס איז אַן עפענונג.

שובע און די שובאָווע זענען געקומען צו לויפן, באַוווּנדערט אונזער געלונגענע אַרבעט און זיך גענומען פּילן זיכערער. געפּרוווט אַריינקריכן און נישט געקאָנט — צו שמאָל געווען דאָס טירעלע. מאַניעקלן איז דאָס עסק געפעלן — איז ער אַריין און אַרויס, אַראָפּגעשפּרונגען און זיך אַרויסגעדראַפּעט. ער האָט נאָכאַמאָל צוגעזאָגט קיינעם נישט צו דערציילן.

פּאַרנאַכט איז שובע אַוועק אין דאָרף נאָך בראָנפן. ווען ס'איז פינצטער געוואָרן, האָט מען אַראָפּגעבראַכט אַסתרלן, אפרימען און צפּורהלען פון בוידעם. מאָרווע האָט אין דרויסן געוואַכט און מיר מיט אונזערע באַלעבאַטים האָבן אינעווייניק געמאַכט אַ שנאַפּס, געטרונקען „לחיים" און זיך געווונטשן, אַז עס זאָל טאַקע זיין לחיים ולא למות!

***

מיר זענען היינט אַלע ריין, זויבער, אַזש אַ נחת.

אין אָוונט, נאָכן פאַרטיק מאַכן דאָס באַהעלטעניש, האָבן מיר געבעטן דער שובאָווען, האָט זי אונז אַריינגעשטעלט אין סטאָדאָלע אַ באַליע מיט עטלעכע קובלעס וואַסער. אסתרל האָט אונז אָפּגעשוירן. מיר האָבן זיך אָפּגעוואַשן און אָנגעטון זויבערע וועש. זיי זענען אַלע אַראָפּ אין באַהעלטעניש און איך בין אויבן געבליבן מיט איטשען. כ'האָב אים געהייסן אַראָפּוואַרפן זיינע פאַראומרייניקטע מלבושים און אים אַריינגעזעצט אין דער באַליע מיט הייס וואַסער. כ'האָב אים אויסגעזייפט, אויסגעבאָדן און געגעבן קלאָרע וועש*) און מלבושים (אַראָפּגענומען פון יעדן פון אונז אַ שטיקל). זיינע אַלטע לאַכעס האָט מען באַגראָבן אין אַ גרוב הינטער דער סטאָדאָלע. ער האָט אינגאַנצן אויפגעשיינט.

---

*) דאָ, שפּעטער, ווי פריער ביי דער טשאָטקע, האָבן אונזערע באַלעבאַטים געוואַשן בסתר פאַר אונז די וועש. זייער אָפט איז עס געווען פאַרבונדן מיט גרויס געפאַר.

שפּעטער האָבן מיר זיך אַלע פאַרמאַכט אין גרוב. מיר האָבן אָנגעצונדן אַ ליכט, זיך אַרומגעקוקט און ס'איז אונז דאָ פאַרגעקומען ווי אין אַ נייער, ליטישער און גערוימער דירה. דער עולם איז געוואָרן הונגעריק, די שובאָווע האָט באַלד אַריינדערלאַנגט אַ טאָפּ געקעכץ — קאַרטאָפל אויף מילך. די חברה האָט זיך צו־געכאַפּט און — אַ מינוט, דערמאָנענדיק זיך אין לעבן דאָרט — האָט זיך געדאַכט, אַז די ישועה איז שוין דאָ...

אָ, די טשאָטקע, וואָס טראַכט זי איצט? וואָס זאָגן זיי אַלע? הלוואי זאָל עס זיך דאָרט באַרואיקן! גלייכער וואָס שטילער אַרום אונז. דאָ האָבן זיך דערווייל אַביסל באַרואיקט אונזערע צעשרויפטע נערוון, ס'איז נאָך צו שטיל. מיר שרעקן זיך אַזש דערפאַר. מיר האָבן מורא, מען זאָל זיך נישט פאַרזינדיקן, צי מעגן מיר לעבן אין אַזאַ רואיקייט, אין אַזאַ שטילקייט?!

24־טער מאַי:

די שובאָווע איז היינט אינדערפרי געפאָרן צו קאָנטראַקטאָוויטשן נאָך סחורה. זי האָט אים געבראַכט אונזערס אַ בריוול און געזאָגט, אַז זי איז פון הינטער וואַרשע. מיר זענען ביי פּאַרטיזאַנער און גייען אַמאָל פאַרביי זייער דאָרף. מיר האָבן אים געשריבן, אַז די מלחמה ענדיקט זיך שוין באַלד און מיר וועלן אים דאַן זיין דאַנקבאַר. ער האָט צוריקגעשיקט אַ בריוועלע אַז ער האָט נאָך גאַר ווייניק און עס באַטרעפט שוין נישט פיל.

גאָט זאָל טאַקע העלפן, אַז עס זאָל שוין לאַנג נישט דויערן. מיר האָבן נאָך אויך אויף אַנדערע צוויי ערטער צו קליינע ביסלעך. עס זאָל נאָר גענוגענען אויף דער צייט!

די שובאָווע האָט געבראַכט אַ פּעקל און אונז געפרעגט צי מיר זענען טאַקע פאַרבונדן מיט פּאַרטיזאַנער. אויך שובע האָט עס שטאַרק געוואָלט וויסן. מיר האָבן זיי געזאָגט, אַז יאָ. מיר האָבן צווישן זיי פיל פריינט. זיי ווייסן, אַז מיר זענען דאָ ביי אים, ביי שובען און זיי זענען שטאַרק פאַראינטערעסירט אין אונזער גורל. ווען עס טויט אונז ווער, וואָלטן זיי אין יענעם תיכף נקמה גענומען און אונזערע רעטער וועלן זיי שפּעטער באַלוינען.

מען האָט אויפגעפּאַקט דאָס פּעקל און די קאָלירטע ציכן האָבן זיי גענומען בלישטשען אין די אויגן, אויך די אַנדערע שטיקלעך שמעקן. די פּויערים גלאָצן אויף די סחורות, לייגן זיי פון איין האַנט אין דער צווייטער און קאָנען זיך פון זיי נישט אָפּרייסן. אַלץ געפעלט זיי און זיי וואָלטן עס געדאַרפט פאַר זיך, אַ שאָד צו פאַרקויפן. שובע זאָגט, אַז פאַרקויפן וועט מען נאָר קלייניקייטן. עס זאָלן זיין אַ פּאָר גילדן אין שטוב אויף די פאַרשידענע הוצאותן. דאָס איבעריקע, וועט ער האַלטן פאַר זיך און וועט ער אונז שוין דערפאַר געבן פון זיינעם. מיר האָבן זיך דערלאַנגט די הענט אויף „זגאָדאַ". זיי זענען צופרידן אַוועק מיט די סחורות און ביי אונז איבערגעלאָזט נאָר אַ קליינעם טייל.

היינט, נייט אַסתרל די ציכן און די הייזלעך פאַר מאַניעקלען. די שובאָווע פילט זיך גוט, ווי אַ גרויסשטאָטישע „פּאַני". זי קומט כסדר באַקוקן די אַרבעט. זי קומט און קוקט, דאָ צו אונז און דאָ — צו דער אַרבעט. זי איז אינגאַנצן צו־

חושט — קוקט זי אויף אונז — פּאַרציט זיך איר אַ נעפּל אויף די אויגן. קוקט זי צו דער וועש — נעמען זיי מיט אַ יונגער פרישקייט בלישטשען.

***

יאָ, די צייט איז דורכגעלאָפן. מיר געפינען זיך שוין טאָקע אין אַ ניי באַהעל־טעניש, ביי נייע באַלעבאַטים. אונזער געמיט איז אַביסל אויפגעפרישט. מיר פילן אָן ענדערונג און קאָנען אַליין נישט באַרעכענען, וואָס עס האָט פּאַסירט. דאַכט זיך, אַז ווייניקער שרעק, דאָ ווייסט דערוויי״ל קיינער נישט פון אונז. די מלינה איז נאָך זיכער. מיר האָבן אויך אַ שומר פאַר דער טיר — מאַרוואַ, וואָס בילט אַנט־קעגן יעדן, וואָס קומט אָן פון דרויסן. מאַרוואַ איז אַ צויג פון מיטעלן וווקס מיט אַ ברוינער פעל און קליינע ווייסע פלעקן. יעדן פאַרנאַכט בינדט זי שובע אָפּ פון דער קייט, זי קומט אַריין צו לויפן אין שייער און שנאָפּט מיט די נאָז־לעכער. מיר פאַרשטעקן זיך דאַן אַלע אין גרוב. מיר האָבן פאַר איר מורא. גלייכער זאָל זי נישט זיין היימיש מיט אונז — זי קאָן אונז נאָך אַמאָל פאַראַטן.

אויך דאָ זענען צוויי פון אונז אַ גאַנצן טאָג אויבן אין סטאַדאָלע און היטן דורך די שפּאַרעס אין די ווענט. עס גייען אָפּט פאַרביי מענטשן אויפן גרינעם וועגל הינטער דעם שייער, פון איין דאָרף אין אַנדערן, און זיי פאַרהאַלטן זיך אַ סך מאָל ביי אונזער באַלעבאָס, ביי דעם ברונעם אויפן הויף. ער איז זיי מכבד מיט אַ קאַלטן טרונק וואַסער. מען מוז זיין פאָרזיכטיק. בכלל איז ער אַ פריינטלעכער מענטש, שובע, ער נעמט גערן אויף געסט און האָט אַ סך היימישע. אויך יידישע באַקאַנטע האָט ער אַמאָל פיל געהאַט. יעדן טאָג קומט ער צו אונז אַריין אין סטאַ־דאָלע, זעצט זיך אויף דער ערד און דערציילט מעשיות וועגן זיי, די באַקאַנטע יידן, וואָס האָבן דאָ אַמאָל געהאַנדלט און געוווינט אין די אַרומיקע דערפער, יידן — גוטע, אָרנטלעכע און „שווינדלערס״, וואָס האָבן אָפּגענאַרט דעם פויער. ער רעדט וועגן זיי אָן שנאה און די מעשיות לאָזן איבער אַ טרויער: נישטאָ שוין מער די דאָרפס־יידן, די יידן מיט די פאַרמעליקטע כאַלאַטלעך און שטיוול, מיט די פאַר־שטרויטע בערדלעך. ער דערציילט פּשוט, שובע, און מיר דערוויסן זיך, ווי זיי, די אָרעמע יידן, האָבן שווער, ווי קריעת ים־סוף, געקעמפּט פאַרן שטיקל ברויט, ווי דער פויער האָט זיי געשינדן די פעל און מבזה געמאַכט. די דאָזיקע יידן, מיט די פאַר־מעליקטע, אויסגעוויייסטע היטלען און פנימער האָבן געבראַכט פרנסה דעם דאָרף, זיי זענען מיט דעם געוועזן פאַרבונדן, פאַרברודערט פון דורות, אַ שטיק פון דעם און — ער, דער עלטערער פויער, דערציילט וועגן זיי גוטמוטיק ווי וועגן דעם שלעכטן, נישט געגראָטענעם שניט פון פאַר צען־פופצן יאָר. עס שוועבן פאַר מיר אויף היימישע, ליבלעכע געשטאַלטן, פאָלקסטימלעכע, געזונטע טיפן יידן, וואָס זע־נען געוועזן דאָ נישט לאַנג, דאַכט זיך — נעכטן און זענען שוין נישטאָ און וועלן מער נישט זיין. דעם פויערס מעשהלעך רופן ביי מיר אַרויס קדיש־געפילן און איך בלייב ליגן אָן לשון.

26־טער מאַי:

היינט האָבן מיר שוין דאָ געהאַט אַ גאַסט. שובעס אַן אויסגעגעבענע טאָכטער פון אַ שכנותדיקן דאָרף. שובע איז צוערשט אַריינגעקומען אונז צוגרייטן צו דעם וויזיט. ער האָט אונז דערציילט, אַז די טאָכטער איז זייער אַן אָרנטלעכע און אַ גוטע. מיר דאַרפן זיך פאַר איר נישט שרעקן. מען האָט איר געמוזט אויסזאָגן וועגן אונז, ווייל זיין ווייב האָט שטאַרק מורא, מוז זי האָבן פאַר וועמען זיך אָפּצורעדן פונם האַרץ, מיט וועמען זיך טיילן מיט דער שרעק. מאַנקע, אַזוי הייסט זייער טאָכטער, איז אַ דרייסטע, אַן אומדערשראָקענע און זי קאָן צונויף קומען אויך, למשל, צו פאַרקויפן אַביסל קליינינקייטן פון די געבראַנגטע סחורות. זי וועט מיט דעם גיין יעדן מיטוואָך קיין דאַברע אויפן מאַרק און פאַרקויפן. זי וועט אין איינוועגס אויך איינ־קויפן פאַר אונז די נויטיקע זאַכן.

באַלד איז די שובאָווע אַריינגעקומען מיט מאַנקען און זי אונז פאָרגעשטעלט. מאַנקע, אַ בלאָנדע דאַרע שיקסע פון איבער צוואַנציק, מיט רויטע, אויסגעטריפטע אויגן, איז געבליבן שטיין אַ צעמישטע אויף דער שוועל פון סטאָדאָלע, געקוקט צו אונז, אונז באַטראַכט און נישט געוואָלט גיין ווייטער. אויף די הענט האָט זי געטראָגן פאַרוויקלט אַ קינד. מאַניעקל האָט זיך אין איר אָנגעהאַלטן פון אַ זייט און גע־זויגן אַ פינגער אין מויל. ער האָט איר שטילערהייט דערציילט, אַז מיר וועלן אים קויפן אַ ראָווער מיט שיינע זאַכן. די טירן פון דער סטאָדאָלע זענען געווען פאַר־מאַכט, בין איך שנעל אַנטקעגנגעלאָפן, דערלאַנגט מאַנקען די האַנט און זי גע־בעטן ווייטער גיין. זי האָט נישט דרייסט געשטעלט הינטער מיר די טריט. מיר האָבן זיך אַלע געזעצט אַרום לאָך און געשמועסט וועגן סחורות, ווי טייער זיי זענען איצט. מאַנקע האָט דערציילט וועגן געבאַפּטע זשידקעס אין דעם קאַנט און אַז מען וועט זיי נאָך הרגענען, דעם טאַטן מיט דער מאַמען. די שובאָווע האָט אונז בייז אָנגעקוקט. איך האָב זיי אַנטדעקט אַ סוד, אַז פאַרשטעקט זענען טויזנטער יידן און מען כאַפּט זיי נישט, ווייל די „גאַספּאָדאַזשעס" זענען קלוגע מענטשן און ווייסן ווי אַזוי צו היטן דעם עסק. פון די וועלכע מען כאַפּט נישט ווייסט מען דאָך נישט. דערוויסן, דערוווסט מען זיך בלויז פון די געכאַפּטע, וועלכע מען געפינט ביי די נאַרישע פויערים, וואָס קאָנען זיך נישט אויסהיטן און פאַראַטן זיך אַליין. עס ווענדט זיך אַלץ נאָר בלויז אין זיי, ווי זיי וועלן זיך אויפפירן. כ'האָב זיי איינגע־רעדט, אַז זיי ווייסן אַליין נישט, וויפיל פון זייערע שכנים און קומעס עס האַלטן ביי זיך פאַרשטעקט יידן, נאָר זיי מאַכן עס אַזוי געהיים, אַז קיינער האָט גאָר נישט דעם מינדסטן חשד.

שובע האָט זיך דערין אָנגעכאַפּט און באַלד גענומען אויסרעכענען צענדלי־קער נעמען פון שכנים אין דעם דאָרף און פון די נאָענטסטע דערפער, „וועלכע האָבן זיכער ביי זיך יידן". יאָ, ער ווייסט עס שוין אויף געוויס, שובע, ער האָט שוין סימנים. אָ, כ'בין געראָכט. יענע זענען זייער קלוגע, דעריבער ווייסט נישט קיינער דערפון.

— אָ, וואַ, וואַ — אים איז דאָס ביז איצט גאָרנישט איינגעפאַלן!

די שובאָווע קרעכצט:

— אָבער נאָכוואָס, גאָט מיין גאָט, נאָכוואָס האָט אונז דאָס געטויגט? נאָכוואָס?

מאַנקע האַלט אויך, אַז מען דאַרף זיך שטאַרק היטן און ס'איז זייער מעגלעך, אַז ביי זיי אין דאָרף זענען אויך פאַרשטעקט יידן, (זי ווינט אין זעלביקן דאָרף ווי די פעלקאָווע). ביי דער אלמנה פון באַנדיט פעלעק, זאָגט מען, באַהאַלטן זיך אויס יידן פון מינסק. עס מוז אָבער זיין אַ ליגן, ווייל מען האָט שוין דאָרט פיל מאָל געזוכט און גאָרנישט געפונען. עפּעס איז אָבער דאָרט נישט אין אָרדנונג, פעלעקס שוועסטער, די הויכע טשאָטקע, זעט אויס צו זיין פאַרדעכטיקט.

— ניין — זאָג איך איר — דאָרט ווייס איך, זענען קיין יידן זיכער נישטאָ, ווייל בלויז אָרנטלעכע מענטשן — פרומע און קלוגע האַלטן יידן.

מיר האָבן מאַנקען מכבד געווען מיט אַ ביסל בראָנפן און שובע האָט איר דערציילט, וואָס פאַר אַ קלוגער זשידעק איך בין און ווי קלוג איך רעד. אָט, אפילו מיט אים, כ'האָב אים באַלד ביים ערשטן געשפּרעך איבערגערעדט און ער איז באַשטאַנען אונז צו נעמען, טראָץ דעם, זאָגט ער, וואָס ס'האָט זיך אים נישט געגלוסט. ווען כ'בין אַוועק, האָט ער חרטה געהאַט און אויף צומאָרגנס קוניאַקן אָפּגעזאָגט, אָבער ווען כ'בין ווידער געקומען, האָט ער, כאָטש ער האָט נישט געוואָלט, געמוזט זאָגן יאָ. ווען כ'בין אַוועק, האָט ער ווידער באַשלאָסן, אַז נישט, אָבער דאָ זענען מיר אַלע צוזאַמען שוין אָנגעקומען און ער האָט, נאָכדעם ווי איך האָב מיט אים גערעדט, נישט געקאָנט זאָגן „ניין".

— ער איז זייער אַ קלוגער — זאָגט ער — און קאָן יעדן איבעררעדן!

די טאָכטער וויל מיך באַוואונדערן. איך גיב איר צו פאַרשטיין, אַז איך בין נישט קיין קלוגער, נאָר דאָס אַלץ האָט דער פאַן בוג געמאַכט. ער האָט מיך געלערנט וואָס צו רעדן און ער האָט איר טאַטן און מאַמען נישט געלאָזט זאָגן ניין, ווייל ס'איז גאָטס ווילן אַזוי!

מאַנקע זאָגט, אַז עס איז מעגלעך, אַז איך בין גערעכט, ווייל זי ווייסט, אַז זשידקעס זענען אויך גאָטס־קינדער און מיר זענען אַמאָל אפילו געווען גאָטס אויסדערוויילט פאָלק, נאָר ווייל מיר האָבן פאַרזינדיקט און פאַרשטויסן גאָטס זון — דעריבער איז אויף אונז געקומען אַזאַ שטראָף.

שובע בעט, אַז די טאָכטער זאָל אַמאָל נישט אויסזאָגן וועגן אונז איר מאַן, ווייל ער האָט נישט ליב קיין יידן. מאַנקע דערציילט אונז אויך, אַז איר מאַן האָט נישט ליב צו זען קיין זשידקעס, נאָר זי וועט אים נישט זאָגן, אַז מיר געפינען זיך דאָ.

דאָס קינד אויף איר אָרעם האָט זיך דערווייל צעוויינט. זיי האָבן זיך אויפגעשטעלט און זענען אַלע מיטאַמאָל אַרויס.

***

נאָך מאַנקעס אַוועקגיין איז שובע נאָכאַמאָל אַריינגעקומען צו אונז און זיך פאַרענטפערט, אַז ער האָט נישט געוואָלט אויסזאָגן דער טאָכטער. נאָר דאָס ווייב, זי מוז אַלץ דערציילן מאַנקען. פאַר דער טאָכטער אַליין וואָלט ער אויך קיין מורא

נישט געהאַט, ווייל זי ווייסט ווי צו היטן אַ סוד. לאַנגע יאָרן, אַלס מיידל נאָך, האָט זי געוווּסט אַלע סודות פון זייערע שכנים, די באַרימטע באַנדיטן, די צענגעל־שטשאַקעס. זי איז צו זיי אין שטוב אַריינגעקומען, צו זייערס אַ שוועסטער, אירס אַ חברטע און אַלץ געוווּסט, אָבער קיינעם גאָרנישט אויסגעזאָגט. אויך די פּאָליציי האָט זי אַמאָל געפּאָרשט און זי האָט זיך „געהאַלטן" און נישט פאַרשיט. פאַר איר איז דעריבער נישטאָ וואָס זיך צו שרעקן, נאָר ס'איז אַ מורא פאַר זיין אייִדעם. פאַר איר מאַן — מאַטשעק. ער איז אַן אַנטיסעמיט און האָט נאָך פאַר דער מלחמה געשלאָגן יידן. ווען ער כאַפּט אַ ייִד, וואָלט מיט יענעם געווען ביטער. אָדער ער וואָלט אים אַליין צום טויט דערשלאָגן, אָדער אים גלייך איבערגעגעבן צו די דייטשן. באַהיט זאָל מען ווערן, אַז ער זאָל זיך פון אונז דערוויסן. נאָר מאַנקע איז אַ קלוגע, אפילו דעם אייגענעם מאַן וועט זי נישט אויסזאָגן. זי וועט נישט וועלן איינשטעלן דאָס לעבן פון די עלטערן. זי איז אַ גוטע טאָכטער און האָט שטאַרק ליב דעם טאַטן מיט דער מאַמען.

שובע דערציילט מיר, אַז ער אַליין האָט אַ ווייך האַרץ, ער קאָן נישט זען ווי מען הרגעט מענטשן, פּונקט פאַרקערט ווי דער אייִדעם, מאַטשעק.

זיי זענען איינמאָל ביידע געפאָרן פון מראָזים קיין קאַלושין. דאָס איז געווען פאַראיאָרן ווינטער, אין דעצעמבער. בעת מען האָט די צונויפגעזאַמלטע יידן פון קאַלושין געטריבן נאָך מראָזים צו דער באַן, קיין טרעבלינקע. ס'איז פּונקט געווען אַ גרויסער פראָסט. ער מיטן אייִדעם זענען געפאָרן אויף אַ שליטן און געזען אויפן שאָסיי פאַרבייטריבן די יידן — אפשר אַ פאַר טויזנט מאַן — מענער און פרויען, יינגלעך און מיידלעך און קינדער אַ סך. די וועגן זענען געווען אויסגעשפּרייט מיט טויטע מענטשן, מיט אויפגעריסענע קעפּ און בייכער. ער, שובע, האָט נישט גע־קאָנט קוקן. דאָס האַרץ האָט אים געטראַסקעט. ער האָט אַוועקגעדרייט דעם קאָפּ פון די טויטע גופים. דער אייִדעם האָט געטריבן דאָס פערדל, עם אונטערגעשמיסן מיט דער בייטש און געזאָגט:

— פּשאַ קרעוו! אַ כאָלערע אויף זיי! מ'דאַרף זיי אַלע אַזוי צעטרייבערן די בייכער, נישט גלאַט שיסן, כ'קיל זיך מיין האַרץ.

און שפּעטער, שוין נאָענט פון קאַלושין, ווען זיי האָבן געזען זשאַנדאַרן יאָגן עטלעכע יידן — מענער, פרויען און קינדער — צום „זשידאָווסקי צמענטאַזש" צום שיסן און אויף אַן אַנדער געסל האָט אַ פורל איבערגעפירט אַ גאַנצן הויפן מיט טויטע, נאָר וואָס דערשאָסענע צום בית־עלמין, האָט ער, שובע, אַזש פאַר־מאַכט די אויגן, זיך איבערגעצלמט און זיך געגנומען מאָדלען. ס'איז אַזש אַ שרעק געווען! מאַטשעק האָט אָבער פון אים געלאַכט און געזאָגט, אַז דער „אוויטשעץ" האָט אַ צו ווייך האַרץ, ווי אַ באַבע, נאָך ערגער. מ'דאַרף זיי אַלע, פאַרשיווע זשי־דעס, אַזוי דערטליקען.

שובע זאָגט מיר, איך זאָל זיך נישט אויפרעגן, ער איז נאָך יונג, אַזוי אַלט סך־הכל ווי איך אַליין בין, נישט מער, און ער האָט נאָך נישט קיין שכל. ווען ער וועט קומען אין זיינע יאָרן — אַריבער די פופציק — וועט ער מסתמא קלוגער ווערן. נאָר דערווייל דאַרף מען זיך פאַר אים היטן.

ווען ער איז אַרויס פון סטאָדאָלע — בין איך אַראָפּ אין גרוב צו דער חברה. מיר האָבן זיך פאַרמאַכט. כ'האָב זיי איבערדערציילט וואָס פאַרא „תכשיט" מאַ־טשעק איז. קוניאַק קען אים. נישט איינמאָל איז ער שוין פאַר אים אַנטלאָפן. ווען

ער זעט אים, מאַטשעק, יאָגט ער אים נאָך. ער האָט אים איינמאָל אפילו שוין געהאַט געכאַפּט, אַריינגעשלעפּט אין אַ קעלער און מיט אַ פּאַסעק צוגעבונדן צו אַ לייסט, ער האָט אים געשלאָגן און אַוועק — מסתם נאָך פּאָליציי. אין דער צווישנצייט איז אָבער אָנגעקומען זיין ווייב, מאַנקע, זי האָט אים געקענט פון זיין קומען צו איר פֿאָטער, צו שובען. זי האָט אים אָפּגעבונדן און געהייסן שנעל אַנטלויפן. ער איז — דערציילט איטשע — אַ געפּערלעכער לאָבוז, אַ „ווילער יונג" און אַ גרויסער נאַר דערצו.

— באַהיט זאָלן מיר ווערן — גיט איטשע אַ ציטער, אַז אַ שוידער גייט אונז אַלע אַדורך איבער די לייבער — באַהיט זאָלן מיר ווערן, ווען דער חברה־מאַן דערוויסט זיך חלילה פון אונז.

30־טער מאַי:

די טעג ביי שובען ציען זיך לאַנג. מיר זענען ערשט סך־הכל דאָ איבער אַ וואָך און עס זעט אונז שוין אויס ווי אַ לאַנגע צייט. כמעט ווי אין אַ חלום קומט אונז פֿאָר דאָס זיין ביי דער טשאָטקען, ביי דער פעלקאָווען, ביי יאַנעקן, און דאָס אַנטלויפן פון דאָרט. די טעג זענען איצט זייער שיינע. אין דרויסן איז אַ מילדע, ליבלעכע וואַרעמקייט. די פעלדער אַרום זענען צעזינגען, צעשפּילט. מיר קוקן אַרויס און קאָנען מיטן אויג גאָרנישט איינזאַפּן אַזאַ שפע פון רחבות. אַחוץ דעם שכנישן הויף פון קאָוואַלטשיקן (אַזוי הייסט אונזער שכן) און נאָך איינצלנע הייזלעך, גאָר פון דער ווייטנס — זעט מען פון אַלע זייטן נאָר פעלדער און וועלדער. אונזערע באַלעבאַטימס הויף זעט אויס ווי אַ גרויע אינזעלע, ווי אַ פאַרקערטער אָאַזיס, אין דער אומענדלעכער אַרומיקער גרינקייט. שובעס הייזל שטייט האַרט ביים וועגל, ווי ספּעציעל אויפצונעמען אורחים, מיט פענצטער אין דריי זייטן. ווען ניט דער אָנגעזאַפּט־פאַרפוילטער שטרויענער דאַך, וואָס שווערט אַראָפּ די ברייטע כאַלופּע צו דער ערד, וואָלט די כאַטע גיכער אויסגעזען ווי אַ זומער־וועראַנדע אָפּגעמאָלט אויף גרוי. די פויערים דרייען זיך אויפן הויף און טוען געמיטלעך זייער אַרבעט. זיי טראָגן לאַנגזאַם אַהין און צוריק קובלעס, קוישן און טעפּ. שובעס בליק איז אַ רואיקער, אַ גלאַסענער. ער מאַכט אַלץ פּאַמעלעך און שמייכלט צו אין די האַלב־גרויע וואָנצעס אַריין. די שובאָווע וויגט זיך מיטן רונדיקן קערפּער און קוקט נערוועז צום וועגל און צו דער סטאָדאָלע. ווען ניט דאָס וועגל, וועלכעס פירט האַרט הינטער דער סטאָדאָלע אַדורך דעם וועג פון זשימנאַוואָדאַ קיין דאָברע, וואָלט מען אינגאַנצן, דאַכט זיך, געווען אָפּגעריסן פון דער אַרומיקייט. אַזוי אָבער, שרעקט יעדער מענטש, וואָס באַווייזט זיך פון צייט צו צייט אויף דער סטעזשקע. יעדעס פורל, וואָס פאָרט פאַרביי, דערמאָנט אין דער שטאָט, אין דער וועלט, אין מענטשן און אַז אַ שרעק איז אויסגעשפּרייט אַרום. פויערים, אומבאַקאַנטע, פאָרען זיך אויף די פעלדער נאָענט פון אונז און עס דאַכט זיך, אַז זיי זענען גאָר ווייט, זיי זענען פאַרטון אין דער אַרבעט און האָבן אונז גאָרנישט אין זינען. מיר קוקן כסדר פון אַן אַנדער לעכל אַרויס און די צייט ציט

זיך לאַנגזאַם. אויף די פראָנטן איז נאָך אַלץ אַזוי שטיל און דער פרילינג איז דאָך שוין אַזוי טיף. אין דרויסן איז דאָך טרוקן, שיינע וועטערן. אויף וואָס וואַרטן זיי די געגעראַלן און מאַרשאַלן? פאַרוואָס הייבן זיי נאָכנישט אָן? מען האָט גע־שמועסט פון אַ נייעם פראָנט, אַן ענגלישן, און דערווייל שטייט נאָך אויך דער אַלטער, דער רוסישער! אָך, אפשר הייבט עס זיך איצט דאָרט אָן צו רירן, אויף מזרח און מערב, איצט, בעת איך שרייב דאָ, אויסגעצויגן אין סטאָדאָלע, אויפֿן באָדן? אפשר?!

דערווייל ציט עס זיך און מיר אַלע שלאָפן עפּעס איין. די זון פון דרויסן טרעפט נישט אין אונזער באַהעלטעניש אַריין, אין אונזערע הערצער. פאַר אונז איז שטענדיק נאַכט. עס ציט זיך נאָך אַלץ די מוראדיק לאַנגע נאַכט, די פּראָסטיקע. שוין עטלעכע יאָר ציט זי זיך פאַר אונז, די שטאָק־פינצטערע „נאַכט פון לאַנגן מעסער". זי הערשט און פאַרשטעלט דעם טאָג. אונז שוידערט און אין דרויסן איז דערווייל — דאַכט זיך — פרילינג, זומער, ליב און וואַרעם. בלוי און גרין שפּילט זיך צווישן הימל און ערד און ביי אונז איז שוואַרץ, מרה־שחורהדיק, פינצטער. פון דער ליכטיקער זוניקייט אין דרויסן קומען צו אונז אַריין נאָר טרויעריקע רע־פלעקסן, וואָס קיצלען און רייצן דאָס האַרץ מיט אַ ים פון געפילן, ליבלעכע, וואַרעמע און אומהיימלעכע, להכעיסדיקע. וועלכעס וועט גובר זיין?!

***

צו אונזערע באַלעבאַטים קומען פון צייט צו צייט באַזוכער, פאַרבייגייער און שכנים פון די נאָענטסטע דערפער און מען דערציילט זיך אויך מעשיות וועגן יידן. די מעשיות קומען דאָ אָן פאַרשפּעטיקטע, אַלץ אַלטע זאַכן און ווירקן דעריבער נישט אַזוי דראַסטיש. שובע דערציילט זיי אונז שפּעטער איבער, מיט אַ ביסל שרעק.

אַנומלט האָט ער אונז דערציילט, אַז ער האָט היינט געהערט פון אַן אַלטן פּויער, אַ באַזוכער, אַז אויך די „סערזשאַנטשעס" הרגענען יידן. ער האָט מיך געפרעגט צי דאָס איז מעגלעך. נאָכן איבערפרעגן אים — בין איך געוווירער גע־וואָרן, אַז „סערזשאַנטשי" מיינט ער „פּאַרטיזאַנטשי", די פּוילישע פּאַרטיזאַנער, וועלכע זאָלן לעצטנס גראַסירן אויך אין דאָזיקן געגנט. זיי, האָט דער אַלטער דער־ציילט, זאָלן אויך הרגענען יידן, ווייל זיי זאָגן, אַז דאָס באַפרייטע פּוילן מוז זיין ריין פון יידן, באַפרייט פון בײדע שונאים — די דייטשן און די יידן. זיי זוכן ביי פּויערים און באַשטראָפן זיי גלייך, ווי די דייטשן, אויב מען געפינט אַ ייד.

כ'האָב שובען אויסגעלאַכט און געזאָגט, אַז דער אַלטער איז אַ נאַר. פאַר־קערט, די נייע פּוילישע מלוכה וועט זיכער באַלוינען פאַר אויסבאַהאַלטן יידן און באַשטראָפן די פּאַליאַקן, וואָס האָבן זיי געפייניקט, געמאָרדעט און רויבירט יידיש האָב און גוטס. מיר אַליין זענען דאָך — ווי ער ווייסט — פאַרבונדן מיט פּאַרטי־זאַנער, וועלכע זאָרגן פאַר אונזער לעבן. שובע איז אַרויס אַ צופרידענער. שפּעטער האָט אונז קוניאַק דערציילט, אַז די פּוילישע פּאַרטיזאַנער מאָרדן טאַקע יידן, זיי זוכן אין אַלע דערפער. אויך ער איז שוין דורך זיי פאַרפאָלגט געוואָרן. מיר האָבן דאָס כמעט נישט געוואָלט גלויבן. אפשר זענען דאָס געווען באַנדיטן, פאַרשטעלטע פּאַרטיזאַנער, ווי אַמאָל שוין ביי אונז? — „ניין, — טענהט ער — אמתע פּאַר־טיזאַנער!".

מיר האָבן ביז אהער גאָרנישט געוווּסט, אַז מען דאַרף זיך אַזוי שטאַרק היטן פון ביידע זייטן — פאַר די פּוילישע פּאַרטעטער און אויך פאַר זייערע פּאַטריאָטן! *) מיר האָבן דערפילט ווי דער שטריק וואָלט זיך אונז טיפער איינגעשניטן אין האַלז.

וואָס ווילן זיי, די באַנדיטן, פון אונז? — נאָך אַזעלכע טייכן פון בלוט און זיי האָבן נאָך אַלץ צו ווייניק? מיינען זיי טאַקע, אַז עס איז שוין הפקר? דאָס בלוט שרייט פון דער ערד, עס וועט זידן און נישט רוען, ביז עס וועט קומען דער אויסלייזער, דער גואל הדם!

1־טער יוני:

נאָך אַלעמען מוז מען פאָרט דערשאַצן דעם נס מיטן אַריבערקומען אהער, צו שובען. די געשפּאַנטקייט האָט אונז אַביסל נאָכגעלאָזט. די נערוון זענען נישט אַזוי אָנגעשטרענגט, אָנגעצויגן. מיר קומען אַביסל צוריק צו זיך. דאָרט איז דאָך שוין געווען געפערלעך, נישט צום איבערהאַלטן. שוין נישט רעדנדיק וועגן דער אויסזיכטסלאָזיקייט, וועגן דער געפאַר, וואָס האָט כסדר געשוועבט איבער אונ־זערע קעפּ צוליב די רכילותן אַרום אונז, זייענדיק אַרומגעהילט און אַרומגעוועבט פון הונדערטער פּלאָטקעס פון גאַנצן דאָרף און — שוין נישט רעדנדיק וועגן די כסדרדיקע מחלוקתן, קריגערייען, אַרומרייסעניש און שנאה צווישן די צוויי ווײַ־בער. זיי האָבן דאָך אונז מיט דעם פאַרמאַטערט און ס'איז דאָך אוממעגלעך געווען אַז דאָס זאָל אויסגיין צום גוטן. ניין, דאָרט וואָלטן מיר אויך אָן דעם אַלעם, נישט אויסגעהאַלטן. די באַדינגונגען זענען נישט געווען צום איבערטראָגן. ביי יאַנעקן אין שטאַל זענען מיר אַלע שוין געפאַלן פון די כוחות. דאָס פעלן פון לופט, דער כסדרדיקער עיפּוש. מיר זענען ממש פון געשטאַנק פאַרסמט געוואָרן, מען האָט געפרייכט און זיך געשטיקט. דערצו דער שמוץ, די פליי, וועלכע האָבן אונז גע־פרעסן און די קראַנקהייטן. אַלע זענען מיר שוין דאָרט געווען ערנסט קראַנק. מיין הויכער פיבער, דער הוסט, די מידקייט. אפרימס אַטאַקן און זיין זינקען אין טרויער און אומעט. אסתרלס קראַנקהייט און אַלע אַנדערע האָבן זיך אויך נישט איבעריק גוט געפילט.

ניין, מיר וואָלטן סיי־ווי דאָרט נישט אויסגעהאַלטן. מיר וואָלטן, חלילה, לסוף געפאַלן ווי די פליגן, איינער נאָכן אַנדערן. סיי פון אָפּגעשוואַכטקייט, אויסגעמאַ־טערטקייט און סיי פון הונגער. מיר זענען אַלע שוין געווען אויסגעטרוקנט, אינער־לעך פאַרוויאַנעט, מיר זענען פּשוט איינגעגאַנגען.

דאָ — דאַנקען גאָט, די שובעס ווייסן נאָך נישט, אַז מיר זענען געוווינט צו לעבן אָן עסן, אָן טרינקען, אין אוממענטשלעכע באַדינגונגען. זיי באַהאַנדלען אונז נאָך ווי שטיקלעך מענטשן. צוויי מאָל אין טאָג קאָכט מען אויף אַ גרויסן טאָפּ זופּ

---

*) נאָך דער באַפרייונג זענען מיר געוויזער געוואָרן, אַז די א. ק.־פּאַרטיזאַנער (מיט וועלכע ס'איז פול געווען אונזער געגנט) האָבן, אויפן באַפעל, אויסגעמאָרדעט טויזנטער פאַרשטעקטע יידן.

געשמאָלצן מיט שמאַלץ, צי מיט מילך. פֿאַר מיר, ווייל איך פֿיל זיך נישט גוט — פֿרעגלט מען כמעט יעדן טאָג אויס אַן איי. מיר וואַשן זיך אויך ווי געהעריק און טוישן אָפּט די וועש. אין סטאָדאָלע איז לופֿטיק, פֿון די אַרומיקע אָפֿענע פֿעלדער בלאָזן אַריין פֿרישע ווינטלעך. מיר פֿילן זיך איצט אַלע בעסער. אפֿרים האָט אויפֿגעלעבט. ער קומט ביסלעכווייז צוריק צו זיך. ער זאָגט, אַז די לופֿט ראַטעוועט אים. פֿרוימאַן האָט אויפֿגעהערט צו הוסטן. אויך צפּורהלע פֿילט זיך גוט. איטשען איז ממש נישט צו דערקענען, נישט דער אַמאָליקער קוניאַק. פֿאַר די קנאַפּע צוויי וואָכן, האָט ער זיך צוגעזען, ער ווערט דיק און דאָס פּנים גלאַנצט אים. נאָר אסתרל פֿילט זיך נישט ווי אַמבעסטן, עס איז איר נאָך אַלץ שווער צו אָטעמען. זי האָט ווייטיקן אין דער זייט און עפּעס האָט זי באַקומען אַ שלוקערץ, וועלכער מאַטערט זי כסדר. זי פֿילט אָבער, זאָגט זי, אַז עס וועט איר באַלד בעסער ווערן. איך אַליין פֿיל זיך אויך נישקשהדיק בעסער. די לופֿט! די לופֿט צעגייט זיך מיר אין אַלע אברים. איך טרינק זי ווי וואַסער. די לעצטע טעג ליג איך זיך יעדן פֿאַרנאַכט אויף אַ קופּע היי ביי אַ וואַנט און צי דורך אַ שפּאַרע אַריין לופֿט דורך דער נאָז און מויל. צוויי פֿון אונז היטן בשעת מעשה דעם דרויסן און אויך מאַרוואַ איז וואַך אויף איר פּאָסטן. זייט עטלעכע טעג האָבן מיר אויך איינגעפֿירט אונזערס אַ נאַכט־וואַך. די סטאָדאָלע איז דאָך נישט פֿאַרשלאָסן און זי ליגט אויפֿן וועג. אַ דורכוואַנדערער קאָן נאָך אין מיטן דער נאַכט זי עפֿענען און זיך אַריינגנבענען שלאָפֿן. ער וואָלט דאַן אונזער באַהעלטעניש געטראָפֿן אָפֿן (פֿאַרמאַכטערהייט איז אוממעגלעך דאָרט צו זיין, בפֿרט נאָך שלאָפֿן) — איז דעריבער יעדע נאַכט אַ צווייטער וואַך אויבן, ביים ראַנד פֿון גרוב. ער איז אויף און הערט זיך איין צי עס דערנענטערט זיך ווער, ווען יאָ — וואָלט ער נאָך באַוויזן שנעל אַריינצושפּרינגען אין לאָך און פֿאַרמאַכן דאָס דעקל.

יאָ, מיר לעבן זיך דאָ ווי שטיקלעך מענטשן. מיר האָבן שוין די דאָזיקע ענדערונג געמוזט האָבן מיטן לעבן. מער וואָלטן מיר עס שוין דאָרטן נישט איבערגעהאַלטן. מיר רוען זיך אַביסל אָפּ. אפֿשר איז עס נאָר אַן אָטעם־פּויזע, זיך דערוויל אַביסל צו דערכאַפּן? ווייל עפּעס שרעקן מיר זיך פֿאַר דער דאָזיקער רואיקייט. ווי איז דאָס מעגלעך אַזאַ שטילקייט? אָבער אָן שרעק וואָלטן מיר דאָך — דאַכט זיך — שוין נישט געקאָנט לעבן...

***

איך דערמאָן זיך אין דער לעצטער מינוט:

היינט, דעם ערשטן יוני, האָבן מיר דאָך אַ יאָרטאָג אָדער אַ יאָרצייט.

מיט אַכט יאָר צוריק האָבן מיר געהאַט אַ פּאָגראָם אין אונזער שטאָט, אין מינסק־מאַזאָוויעצקי. טויזנטער גויים פֿון אַלע אַרומיקע דערפֿער זענען זיך אין דעם טאָג צוזאַמענגעלאָפֿן און פּאָגראָמירט די יידישע באַפֿעלקערונג. יידישע קרבנות (אָנגעהויבן פֿריער מיט ישראלקע ציליך ז״ל), שרפֿות פֿון הייזער, פֿאַרניכטעט פֿאַרמעגן, אָרימע האָרעוואַניע פֿון דורות — צערויבט. אַ וואָך צייט האָט דער המון געווילדעוועט און זיך געלאָזט ווילגיין איבער יידיש לייב און לעבן און האָב און גוטס. אויפֿגעריסענע טירן, אויסגעבראָכענע פֿענצטער, צעבראַזגעטע שויבן, אין אַלע יידישע שטובן. די גאַסן פֿאַרפּלייצט מיט פֿעדערן פֿון אויפֿגעריסענע פּערינעס, פֿאַרניכטעטע מעבלן, כלים און סחורות. שקעלעטן פֿון הייזער האָבן זיך געראַכערט און די שפּיטעלער אין וואַרשע זענען פֿול געווען מיט פֿאַרוווּנדעטע, באַנדאַזשירטע

און געגיפּסעוועטע. אַ גאַנצע שטאָט מיט ייִדן — און איך אויך צווישן זיי — איז דעמאָלט אין איין טאָג, פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין פּליטים. מיר האָבן זיך אַלע גע־ראַטעוועט קיין וואַרשע און זיך געוואַלגערט איבער די גאַסן. דאָס איז געשען דעמאָלט — נאָך אין דער רואיקער פֿאַר־מלחמה־צייט. די וועלט האָט אונז שוין דעמאָלט געוואָלט צוגעווינען צום געדאַנק, אַז אונזער לעבן איז הפקר, אַז אונזער בלוט איז קיין בלוט נישט, אַז אונזערע קינדערלעך פֿאַרדינען נישט קיין רחמנות. שוין דעמאָלט האָבן פֿעלקער געצויגן די שפּיזן, די שווערדן פֿון דער שייד און גע־מיינט, אַז זיי שטעקן עס בלויז אין אונזער לייב. זיי האָבן עס געשטאָכן אין זייער האַרץ, אין זייער געוויסן, אין זייער ערע, אין דער מענטשלעכקייט פֿון זייערע קינדער! היינט זענען זיי אויפגעשטאַנען, פֿאַרניכטן זיך אויף די פֿראָנטן איינער דעם אַנדערן און — אויב זיי ווילן נאָך איצט זייער חיהשן דאָרשט לעשן אין טייכן ייִדיש בלוט, וועט דאָס בלוט פֿאַרוואַנדלט ווערן אין אַ מבול, אין וועלכן די וועלט אַליין מיט אירע דערגרייכונגען פֿון דורות, וועט דערטרונקען ווערן!

2־טער יוני:

איך האָב היינט געזען מאַטשעקן.

ער איז אויף אַ פערד, אַ באַרוויסער, געקומען צו רייטן צום שווער. נאָר אויף אַ פּאָר מינוט איז ער אַריין אין דער כאַטע. באַלד איז ער אַרויס אויפן הויף און זיך גענומען דרייען אַהין און צוריק. דאַכט זיך מיר, אַז ער ווייסט שוין וועגן אונז! ער האָט אויסגעזען פאַרחושט און ווי אויסגעמיטן צו קוקן אין אונזער זייט. ער האָט דעם קאָפּ כסדר אָוועקגעדרייט, צוואַרפנדיק אין דער ריכטונג פון דער סטאָ־דאָלע נאָר זייטיקע בליקן. כ׳האָב אים פון דער שפּאַרע אַרויס אָבסערווירט: אַ פּויערישער יונג מיט אַ רוצחישן פּרצוף, מערדערישע, קליינע אויגעלעך, פאַרזעצט טיף אין די גרויסע אויגן־לעכער. כ׳האָב זיך גוט איינגעקוקט אין אים און אַ שרעק האָט מיך אַרומגעכאַפּט. ער איז געווען צעטומלט, נערוועז און די הענט האָבן אים, דאַכט זיך, געציטערט. אויך די שובעס זענען אַרויסגעקומען אויפן הויף און מיט אים, צעקאָכטע, איינגעטענהט. איך וואָלט געשווירן, אַז עס האַנדלט זיך וועגן אונז. מאַניעקל האָט געטאַנצט אַרום שוואָגער און מאַטשעק האָט באַקוקט און באַטאַפּט זיינע נייע הייזעלעך. לסוף האָט ער זיך גענומען דרייען האַרט הינטער די ווענט פון דער סטאָדאָלע, מיט די הענט פאַרוקט אין די הויזן־קעשענעס. צוגע־פייפט זיך אַ לידל און כסדר ווילעריש פאַרוואָרפן מיטן קאָפּ, אַריבערוואַרפנדיק אַזוי אַרום די אויסגעצויגענע שאַטינע טשופּרינע אויף הינטן. כ׳האָב באַפוילן, אַז די חברה אין גרוב זאָל פאַרזיכטיק זיין און איך אַליין, מורא האָבנדיק, אַז ער קאָן פּלוצים אַריינקומען אין שייער, האָב מיך געהאַלטן גרייט, שנעל אַריינצושפּרינגען אין לאָך און זיך פאַרמאַכן. ער איז אָבער נישט אַריינגעקומען. ער האָט די סטאָ־דאָלע פון אויסנווייניק באַשנאַפּט, מיט די אויגן זי דורכגעשפּיזט און זיך לסוף דעצידירט נישט אַריינצוגיין. האַסטיקער האָט ער גענומען פייפן דאָס לידל, אַרויפ־געשפּרונגען אויפן פערד, עס גענומען קאָפּען און קיצלען אין בויך און שנעל, אין גאַלאָפּ, אָפּגעריטן, איבערלאָזנדיק נאָך זיך אַ געדיכטן נעפּל פון שטויב.

איך האָב זיך פאַרמאַכט מיט דער חברה און אַלע זענען מיר זיכער, אַז ער ווייסט שוין פון אונז. דאָס ווייב האָט אים געוויס אויסגעזאָגט און ווער ווייסט, וואָס דער תכשיט טראַכט, וואָס קלערט ער וועגן דעם און וואָס האָט ער באַשלאָסן?

די שובאָווע איז אַריינגעקומען. איך האָב זי איבערגעפרעגט, האָט זי זיך פאַר־רויטלט, גענומען דרייען מיט דער צונג און געזאָגט, אַז ער ווייסט נישט. מען האָט אים נישט דערציילט. זי איז אַביסל פאַרשעמט צוריק אַרויס און באַלד איז אַריינגעקור־

מען שובע. ער זאָגט, אַז מיר דאַרפן קיין מורא נישט האָבן, אפילו מאַטשעק וועט ווייסן, וועט ער אויך נישט אויסזאָגן. מאַנקע, דאָס ווייב, קאָן מיט אים אַלץ מאַכן. כאָטש ער האָט נישט ליב קיין יידן, איז ער אָבער דאָך נישט „קיין גאַנץ שלעכטער יונג". כ׳האָב זיך ביי אים נישט געקאָנט דערוויסן, צי ער ווייסט שוין, מאַטשעק, פון אונז, צי נאָכנישט. שובע האָט אויסגעמיטן דערויף צו ענטפערן. עס זעט אַלזאָ

אוים, אַז ער ווייסט שוין יאָ, נאָר ס'איז ביי זיי באַשלאָסן געוואָרן, אַז ער זאָל זיך דערווייל נישט ווייסנדיק מאַכן און זיך דערוויל מיט אונז נאָכנישט באַקענען.

5־טער יוני:

שובע זאָגט אונז אָן, אַז מיר זאָלן שטאַרק געהיטן זיין פאַר זיין שכן, קאָוואַל־טשיק. יענער איז אים אַ גרויסער שונא און ער זוכט אויף אים שלעכטס. שוין לאַנגע יאָרן ווי זיי קריגן זיך אַרום צוליבן פעלד און צוליב דער סאַדזעווקע אַנט־קעגן אונזער סטאַדאָלע.

די סאַדזעווקע געהערט צו שובען, זי גרייכט אָבער ביז קאָוואַלטשיקס הויף — גנבענען זיי דאָרט שטענדיק, ווען שובע זעט נישט — פיש. קאָוואַלטשיק איז אַ רייכער פויער. ער פאַרמאָגט ביי אַ פופציק מאָרגעס פעלד און אַ סך בהמות. פונ־דעסטוועגן איז ער אַ בעלן אויף אומזיסטע פיש און ער גנבעט זיי ביי יעדער גע־לעגנהייט. די שובאָווע טשאַטעוועט אין אַ זייט, פאַרשטעקט אין אַ ווינקל. פיל מאָל האָט זי שוין געכאַפּט קאָוואַלטשיקן אָדער ווען פון זיין הויז־געזינט ביי דער „אַרבעט" און ס'קומט צו גרויסע מחלוקת. זיי קריגן זיך אויך צוליב די הינער און גענז. אַמאָל פאַרבלאָנדזשען קאָוואַלטשיקס עופות צו שובען אויף די זאַגאָנעס, ווו זיי דזשאָבען די זרעים און אַמאָל פאַרקערט — שובעס, אויף קאָוואַלטשיקס פאַר־זייעטע פעלדער און אין גערטנדל. די פויערטעס לויפן דאַן אַרויס מיט שטיינער און באַוואַרפן די עופות, וועלכע אַנטלויפן צעיאַכמערטע און מאַכן אַזעלכע גוואַלדן, אַז זייערע באַלעבאָסטעס קומען צולויפן און עס ווערט אַן אמתער „ויצעקו". גאַנצע וואָכן גייט אָן די מלחמה און די שכנים זענען זיך שונאים אויפן לעבן. איינער דעם אַנדערן וואָלט אין אַ לעפל וואַסער דערטרונקען, בפרט קאָוואַלטשיק — שובען.

שובע וואָרנט אונז. זיי האָבן אים שוין פיל מאָל אונטערגעשיקט באַנדיטן און גנבים. מען האָט אים שוין באַרויבט און באַגנבעט. אין די לאַנגע, פינצטערע ווינ־טער־נעכט וואַרפן זיי שטיינער אין זיין כאַלופּע, אים איבערצושרעקן, ער זאָל מיינען אַז דאָס זענען שדים. זיי האָבן שוין אויך געהאַט געמסרט פאַר די דייטשן, אַז פּאַרטיזאַנער קומען צו שובען. דאָס איז געווען עטלעכע טעג איידער מיר זענען אַהערגעקומען. בעת מען האָט דערשאָסן די פּאָר פּאַרטיזאַנער אין זשימנאַ וואָדאַ. איין פּאַרטיזאַנער איז דאַן אַ פאַרוואונדעטער אַנטלאָפן באַרוויס מיט פאַרבלוטיקטע פיס. ער איז פאַרבייגעלאָפן דורך דער סטעזשקע הינטער אונזער הויף, מיט אַ ביקס אין האַנט געדראָט שובען און אָראָפּגעצויגן ביי אים די שטיוול פון די פיס. ער האָט זיי אָנגעטון, כדי נישט איבערצולאָזן אויפן וועג קיין בלוט־שפּורן פון די טריפנ־דיקע ווונדן און ער איז ווייטער אַנטלאָפן. קאָוואַלטשיק האָט אָבער ביי די דייטשן גע־מסרט, אַז ער האָט אַליין געזען, ווי איינער, אַ פּאַרטיזאַנער, איז אַריין צו שובען. זשאַנדאַרן זענען אָנגעקומען און טאַקע געפונען די בלוט־צייכנס, וועלכע האָבן גע־פירט צו אונזער הויף. פיל צרות האָט ער, שובע, געהאַט אויסצושטיין, ביז עס איז אים געלונגען זיי אויפצוקלערן, אַז ער אַליין איז גאָר אַ קרבן, ער איז באַרויבט געוואָרן פון זיינע שטיוול.

— אָ, ווען קאָוואַלטשיק דערוויסט זיך, אַז איר געפינט זיך דאָ, וואָלט ער תיכף געמסרט!

שובע בעט נאָכאַמאָל, אַז מען זאָל זיך היטן, ער ווייסט נאָר נישט צי דאָס וועט העלפן, ווייל זי, קאַוואַלטשיקס ווייב, איז אַ כישוף־מאַכערין און ווייסט פיל זאַכן דורך כישוף. מיר זאָלן נישט לאַכן. אים אַליין, שובען, האָט זי איינמאָל שיר פאַרכישופט. ער האָט זיך דאַן קוים געראַטעוועט פון אונטער אירע הענט.

זי האָט אים איינמאָל מיט אַ שפּיצל אַריינגענאַרט צו זיך אין שטוב און גע־בעטן זיצן אויף אַ בענקל, ער האָט לכתחילה זיך נישט געכאַפּט און זיך טאַקע געזעצט. אינמיטן האָט ער אָבער באַוויזן צו דערזען, אַז זי דרייט זיך אַרום דער שטול, זי מאַכט אַרום אים „הקפות". דאָס הארץ האָט אים גענומען קלאַפּן. ער האָט מיטאַמאָל פאַרשטאַנען, וואָס דאָ קומט פאָר, אַז זי וויל אים אַזוי אַרום פאַר־כישופן. ער האָט זיך געוואָלט אויפרייסן פון בענקל. זי האָט אָבער צו אים גערעדט אַזוי פריינטלעך. „קומיע", „שבן" — האָט זי אים גערופן און ער האָט פאַר שרעק געמיינט, אַז ער פאַלט אין חלשות. ער האָט זיך געפילט אָנמעכטיק, אָן ווילן און ער האָט זיך כמעט נישט געקאָנט רירן פון אָרט. ערשט קוים מיט די לעצטע כוחות האָט ער זיך באַהערשט, זיך געשטאַרקט, זיך אויפגעריסן פון בענקל און שנעל — אָן אַ „גוטן טאָג" — אַנטלאָפן!

— יאָ, יאָ, אַזאַ כוח, אַזאַ קראַפט האָט זי, די מכשפה, קאַוואַלטשיקס ווייב. זי האָט עס נאָך געירשנט פון איר פאָטער, אַן אַלטן פּויער, אַ מכשף. יענער האָט אַמאָל געהאַט פאַרכישופט פערד מיט געסט, וועלכע זענען צוריקגעפאָרן אין אַ זונטיק פון קאָשטשאָל, פון אַ שלוב, אַ חתונה. די פערד האָבן זיך אַליין אויסגע־שפּאַנט פון די וועגענער און שיר געניזוקט די מענטשן.

— מיר מוזן האָבן רחמים, אַז זי, די טאָכטער, זאָל אונז אַמאָל נישט פאַר־כישופן. פאַר אַלע פון קאַוואַלטשיקס שטוב מוז מען זיך היטן, אויך פאַר דעם זון און פאַר די צוויי טעכטער. איינע פון זיי, די עלטערע, איז נישט־נאָרמאַל — אַ פאַרתמטע, זיכער פאַרכישופט דורך דער „מאַטקע". מען וועט זיך שטאַרק דאַרפן היטן, אָבער עס זאָל נאָר העלפן!

***

מאַנקע איז היינט ווידער געווען ביי אונז. זי האָט גענומען אַ פּאָר שטיקלעך סחורה צו פאַרקויפן אויפן מאַרק אין דאָברע און זי האָט אונז מודה געווען, אַז איר מאַטשעק ווייסט שוין פון אונז. זי האָט אים דאָס דערציילט, נאָר עס מאַכט נישט אויס, ער וועט קיינעם נישט אויסזאָגן. ער האָט עס איר געמוזט צושווערן.

— כ'האָב אים געזאָגט, אַז אויב ער וועט דערציילן, וועט מען דאָך מיך הר־גענען! ער פאַרשטייט דאָס און וועט עס נישט טון!

איך האָב איר דערציילט, אַז כ'האָב אים דאַן געזען, ווען ער איז דאָ געווען מיטן פערד און ער איז מיר שטאַרק געפעלן. ער זעט אויס גאָר אַ פיינער חברה־מאַן, אַן אינטעליגענט געזיכט. גאָר אַ גוטער מוז ער זיין און פונקט ווי זי אַליין — קלוג. איך וויל זיך דורכאויס באַקענען מיט אים, אויסטרינקען אַ שנעפּסל און איינקלאַפּן אַ „פּיפּטל". זי איז זייער צופרידן געווען פון די קאָמפּלימענטן און געזאָגט, אַז זי וועט אים שוין איינמאָל אַהערברענגען. ער האָט אַ שיינע מאַרי־נאַרקע מיט הויזן, נאָר זי דאַרף פאַר אים אַ צוויי העמדער. כ'זאָל איר פאַרקויפן

פון דעם ביסל סחורה — לייוונט. מאַטשעק האָט געזאָגט, אַז ער וועט מיר שוין באַצאָלן.

— יאָ, זי איז זייער צופרידן, אַז זי קאָן דערפון אַראָפּנעמען אויף צוויי העמדער. ניין, זי וויל נישט אומזיסט. איבעריקנס — כ'וועל שוין וועגן דעם איבערעדן מיט איר מאַטשעקן אַליין. ער וועט באַצאָלן, נאָר — איר גייט אין עפּעס אַנדערש: צי וואָלט דאָס דאַזיקע מוסטערל, זי מיינט דאָס מיט די בלומעלעך, נישט גוט געווען פאַר איר קינד אויף אַ יאַקעלע און פאַר איר אַליין, אויף אַ קליידל און אַ קאָפּ־טיכל? — אמת, יאָ! נו, גוט, זי נעמט עס, זי וועט באַצאָלן מיט פּוטער און סמעטענע. זי וועט שוין אַהערברענגען ווען זי וועט קומען. ניין, ניין! זי וועט ברענגען, זי וויל נישט אומזיסט. פאַר מאַטשעקן האָבן מיר זיך נישט וואָס צו שרעקן. ער איז נישט געפערלעך. ער וועט ווען ס'איז אַהערקומען וועלן מיר זען. זי וועט אים צוערשט אויפנייען די העמדער, ער זאָל האָבן וואָס אָנצוטון, ער וועט קומען מיט מיר אויסטרינקען. ער איז אַ גאַנץ וווילער. פון דער איבעריקער סחורה וועט זי פאַרקויפן עטלעכע שטיקלעך אויפן מאַרק און אונז דאָס געלט געבן ווען זי וועט קומען דאָס צווייטע מאָל. יאָ, פאַר אַ טייל וועט זי קויפן בראָנפן מיט פאַרבייסעכץ. מיר וועלן טרינקען מיט מאַטשעקן, ער איז נישט קיין שלעכטער יונג, ער איז אַ גאַנץ וווילער.

7־טער יוני:

מיר האָבן היינט געהאַט אַ לענגערן שמועס מיט די שובעס. איך האָב ביי איר געקויפט עטלעכע אייער. זי האָט זיי אויסגעקאָכט אויף האַרט און אַריינגעבראַכט מיט ברויט און זאַלץ. מיר האָבן געגעסן בשותפות די סעודה און געשמועסט בנעימותדיק. זיי האָבן מיר דערציילט פיל מעשיות פון זייער לעבן און אויך מיר האָבן דערציילט און זיך אָפּגערעדט פון האַרץ. מען האָט גערעדט פון אונזער לאַגע.

שובע האָט זיך געחקרנט, פאַרוואָס די יידן קומט אַזאַ שטראָף. די שובאָווע האָט לכתחילה געזאָגט, אַז זיי האָבן אָפּגענאַרט און געלעבט נישט ערלעך. זי ווייסט אפילו, אַז די יידישע בעקער האָבן אַמאָל דאָס געבעקס פאַרקנעטן מיט סם און עס פאַרקויפט פּוילישע קינדער. שטענדיק האָבן זיי ליב געהאַט צו נאַרן און טועמן שלעכטס. שובע האַלט אָבער, אַז עס זענען געווען אַ סך אָרנטלעכע יידן, וועלכע האָבן גאָר געהאָלפן דעם פּויער, אים גוטס געטון און אַז דער יידישער קרעמער אין שטאָט האָט אפילו בעסער באַהאַנדלט דעם פּויער, וואָס איז צו אים געקומען עפּעס קויפן אָדער פאַרקויפן, ווי די איצטיקע פּוילישע הענדלער, וועלכע האָבן איבערגענומען זייערע געשעפטן. דער ייד — גיט שובע צו פאַרשטיין — איז געווען אַ היימישער מענטש, מען האָט זיך מיט אים געקאָנט דינגען און אָפּדינגען. ער האָט נאָך גוטברודעריש געקלאַפּט איבער דער פּלייצע און מען האָט נישט געדאַרפט פאַר אים שטיין „נאַ באַטשנאָשטש", מיט דעם היטל אין דער האַנט, ווי פאַר די איצטיקע פּוילישע סוחרים. די שובאָווע איז מודה, אַז היינט איז נישט מעגלעך אַריינצוגיין אין שטאָט עפּעס קויפן, זיי נעמען טייער, טאָפּלט ווי דער ייד מוזן זיי

פאַרדינען און מ'טאָר זיך מיט קיין וואָרט נישט דינגען. אַזוי ווי ער רעדט אַרויס — מוז מען באַצאָלן און נאָך דאַנקען. זיי פילן זיך ווי „פּאַנעס", האַלטן זיך גרויס קעגן פּויער. אָך, טאַקע געווען אַמאָל גוטע צייטן! מען האָט ביי די יידישע קרעמער געקריגן שטענדיק געבאָרגט, זיי האָבן נישט פיל פאַרדינט און טיילמאָל נאָך געבראַכט די סחורה אויפן דאָרף און געגעבן אויף אויסצוצאָלן. אַנדערע יידן זענען אַהערגעקומען און געקויפט אַמאָל אַ קעלבל, אַמאָל פאַרמיטלט ביי אַ קו, געקויפט תבואה. יאָ, בעסערע מענטשן ווי די היינטיקע סוחרים און קונים!

זיי האָבן אין די נאָענטסטע דערפער אויך געהאַט אַ סך יידישע שכנים — דאָרפס־יידן, וועלכע האָבן געלעבט פּונקט ווי דער פּויער — באַאַרבעט פעלד, געהאַלטן בהמות און געמאַכט מילכווארג. פיינע, האַרציקע מענטשן געווען, פּשוטע, פּראָסטע, זיך נישט גרויס געהאַלטן, שטענדיק געראַטן דעם פּויער, זיך מיט אים געלעבט ווי ברידער. למשל — לייבקאַ פון וואָליע, פּסח פון גאָרצין, איצעק פון וואָלקע און נאָך אַנדערע.

בנאמנות פיינע מענטשן געווען. זיי לעבן שוין נישט אַלע, דער דייטש האָט זיי „גענישטשעט". פאַרוואָס איז זיי דאָס געקומען, די יידן? ער פאַרשטייט דאָס נישט, שובע, נאָר סיידן, ווייל זיי האָבן אַמאָל געהרגעט דעם פּאַן בוג!

מיר האָבן זיך צערעדט און שובע נעמט מיך אויספרעגן וועגן אונזער פריערדיק לעבן, איידער מיר זענען צו אים געקומען. כ'האָב אים דערציילט בסוד, אַז מיר זענען פריער געווען ביי פעלעקן און יאַנעקן אין שכנותדיקן דאָרף, דאָרט ווו זיין טאָכטער וווינט.

שובע האָט זיך אָנגעכאַפּט פאַרן קאָפּ:

— וואָס רעדט איר, ביי דעם באַנדיט? — פעלעק איז דאָך געווען אַ באַנדיט! און אויך יאַנעק איז דאָך נישט קיין אָרנטלעכער מענטש, ווי האָבן זיי אייך געהאַלטן?

ער דערציילט אונז מעשהלעך וועגן פעלעקס „טעטיקייט" אַלס גנב אויף די יארידים און מערק, אין דאָברע און קאַלושין, ווי קלוג ער איז געווען און ווי פלינק ער האָט „געאַרבעט". ער איז דאָך געווען דער „רבי" פון די גנבים און באַנדיטן!

שובע קאָן גאָרנישט באַגרייפן, ווי אַזוי מיר זענען דאָרט געווען און זיי האָבן אונז נישט געהרגעט. ער צלמט זיך אַזש איבער.

איך דערצייל זיי וועגן דער טשאָטקע און די שובאָווע נעמט שילדערן ווי זי זעט אויס, זי קען זי זייער גוט, זי טרעפט זיך מיט איר אין קאָשטשאָל אין ווישניעוו.

— האַ! — איצט פאַרשטייט זי שוין, פאַרוואָס יענע, די טשאָטקע, וועלכע איז שטענדיק אַ פרייליכע, איז דעם לעצטן זונטיק, ביי דער גאַנצער „מאָדליטווע", געשטאַנען אַזוי טרויעריק, אַזוי דערשלאָגן, אַז עס איז זי נישט געווען צו דערקענען. זי, די שובאָווע, האָט זיך טאַקע געוווּנדערט, זי האָט נישט פאַרשטאַנען, וואָס עס האָט מיט איר פּאַסירט. אַלע האָבן באַמערקט, אַז זי איז שטאַרק דערשלאָגן. די טשאָטקע האָט מיט קיינעם נישט גערעדט, כמעט זיך נישט „געמאָדלעט", נאָר אַ טרויעריקע געשטאַנען אין אַ ווינקל און פריער פאַר אַלע אַרויס און שנעל אַהיים.

שובע איז אַלץ אויסער זיך פון דעם, אַז מיר זענען געווען ביי פּעלעקן. איך זאָג אים, אַז פּעלעק איז געווען נישט קיין געוויינטלעכער מענטש, נאָר פון אַ העכערער מדרגה. ער שפּרינגט אַזש אויף, ער וויל זיך נאָכאַמאָל איבערצלמען. לסוף צעלאַכט ער זיך אין די וואָנצעס אריין. נעמט אָן דאָס ווייב פּאַר אַ האַנט און ביידע שאַרן זיי זיך אַרויס אויפן הויף.

9־טער יוני:

שובע איז היינט געקומען צו לויפן אַ צעקאָכטער מיט אַ פּוילישן בלאַט אין דער האַנט און אונז געוויזן די בשורה טובה, אַז אויף מערב, אין פראַנקרייך, האָט זיך ענדלעך געעפנט דער צווייטער פראָנט. די ענגלענדער האָבן דעם 6־טן אַרויסגעזעצט אַ דעסאַנט דורכן „לאַ מאַנזש־קאַנאַל" אויף צפון־פראַנקרייך און די דייטשן ברעכן זיך. די צייטונג פּרוּווט פאַרמינערן די ענגלישע נצחונות און די דייטשע מפּלות, אָבער פון צווישן די שורות שרייט אַרויס זייער אומגליק!

אַך, מיין גאָט, געבראָכן דעם אַטלאַנטיק־וואַל! חדשים און יאָרן האָבן זיי דאָך, די דייטשן, געשריגן, אַז די אַטלאַנטיק־פאַרטעצעס זענען אומבאַזיגבאַר, נישט איינצונעמען און דאָ — מיטן ערשטן מאָל און אַלץ איז „קאַפּוט"!

מיר קאָנען אין זיך נישט באַהערשן די פרייד! ענדלעך האָט עס זיך אָנגעהויבן און איצט וועט זיך מסתמא באַלד אָנהייבן די רוסישע אָפענסיווע אויף פּוילן. אַך, מיין גאָט! מיר קאָנען אפשר באַלד ווערן פריי?! עס רירט זיך עפּעס אין אונזערע הערצער.

מיר האָבן זיך געווונטשן מזל־טוב אויך מיט די שובעס. זיי זענען פריילעך און כ'האָב זיי געמוזט צוזאָגן בראָנפן. מיר האָבן עס אָפּגעלייגט אויף מאַטשעקס באַזוך. מאָרגן וועט ער וואַרשיינלעך קומען.

רבונו של עולם, צי דערנענטערט זיך שוין טאַקע די פרייהייט צו אונז? צי וועלן מיר דאָס אַלץ דורכמאַכן? אַך, ווי גליקלעך מיר זענען! עס זאָל נאָר אַלץ אַדורך בשלום!

11־טער יוני:

נעכטן האָבן מיר דאָ געהאַט דעם גאַסט — מאַטשעקן.

ווידער איז ער געקומען צו רייטן אויפן פערד, נאָר דאָס מאָל אויסגעפּוצט ווי אַ שטאָטישער. שיין צוגעקעמט די האָר, מיט אַ לייטישן אַנצוג און אַ העמד, וואָס זיין ווייב האָט אים די טעג אויפגענייט. ער איז צו מיר אין סטאָדאָלע אַריין מיט אַ בייז פּנים און ערנסטער מינע. אַלע פון אונז זענען געזעסן אונטן און נאָר איך אַליין בין געווען אויבן. די שוויגער, די שובאָווע, האָט אים אַריינגעפירט און פאַר מיר פאָרגעשטעלט. ער איז געווען צעשראָקן און איך האָב אים פריינטלעך — מעשה גוטער־ברודער — דערלאַנגט די האַנט. איך האָב אים גראַטולירט צו דער אַנטשטייונג פון נייעם פראָנט און אים גלייך אָנגעהויבן צו „דערציילן פּאָלי־טיק", ווי אַזוי די מלחמה זעט אויס און ווי זי וועט זיך אַנטוויקלען. מאַטשעק האָט אויף מיר געעפנט אַ פּאָר אויגן און זיך איינגעהערט צו די נייעסן. כ'האָב אַרויפ־גערופן אסתרלען און איר געהייסן אָנגיסן אַ פּאָר גלעזלעך. מען האָט געשיקט אויך נאָך שובען און מען האָט גענומען טרינקען „לחיים", מאַטשעק האָט געגלאָצט מיט די אויגן און איך האָב אים כסדר גוט־ברודעריש געקלאַפּט איבער דער פּלייצע. ער האָט אויסגעטרונקען עטלעכע גלעזלעך, זיך פאַרוויטלט און דאָס מויל האָט זיך אים געעפנט.

— איך האָב נישט ליב קיין זשידעס — האָט ער מיר געזאָגט — איך לייד זיי נישט!

ער האָט זיך באַלד צעלאַכט:

— ניע בוי סיען, האָב קיין מורא נישט, כ'מיין נישט דיך, דו ביסט אַן אַנ־דערער, אַ „נאַש בראַט", אַן אייגענער, אי מאַנדרי, און אַ קלוגער זשידעק!

איך זאָג אים, אַז ער קען זיכער נישט גוט קיין יידן. אַלע זענען מיר די זעל־ביקע, ווען ער וואָלט געקענט אַנדערע —

— ניע, ניע, ניין — צעשרייט ער זיך — ער וויל זיי נישט קענען, די אַנדערע. אויך נישט די פון אונז אונטן אין גרוב, ער פאַרטראָגט זיי נישט, זאָלן זיי דאָרט בלייבן, נאָר מיט מיר אַליין וויל ער רעדן.

שובע האָט געשמייכלט און געזאָגט, אַז מאַטשעק איז נישט אַזאַ שלעכטער ווי ער מאַכט זיך.

— אָבער צו יידן — יאָ, צו יידן בין איך אַ שלעכטער! — שרייט מאַטשעק. ער קוקט מיר אין די אויגן:

— אָבער, אָבער שרעק זיך נישט, נישט צו דיר, דו ביסט אַ פּזשיאַטשעל, „אַ פּרוינד" —

כ'האָב אים נאָכאַמאָל גענומען דערציילן וועגן דער מלחמה, וועלכע ענדיקט זיך שוין באַלד און דאַן וועט ער זען ווי די גאַנצע וועלט האָט — פאַרקערט — גאָר ליב יידן. נאָר די פּאָליאַקן אַזוי, זיי האָבן פיינט, די אינטעליגענטע פעלקער

האָבן גאָר ליב און — דו ביסט דאָך אַן אינטעליגענט, דו דאַרפסט דאָך פאַרשטיין, אַז אַלע מענטשן זענען גלייך.

מאַטשעק האָט זיך צעשמייכלט און מיך גענומען אויספרעגן צי די ייִדן אין אויסלאַנד זענען טאַקע רייך און וויפל זיי קאָנען צאָלן פאַר אַ קעפּל, דאָס הייסט, פאַר יעדן לעבעדיקן ייִד, וואָס מען וועט זיי צושטעלן נאָך דער מלחמה.

— אַ הון רב, אַ פאַרמעגן — האָב איך אים געזאָגט.

— אָבער גענוי, מער וויניק, וויפל? — וויל ער וויסן.

— כ'וויס, אפשר הונדערט טויזנט דאָלאַר?

— אַזוי? נישקשה! אַ שיינע פּאָר גילדן. ס'איז ווערט.

— וואַרט — זאָגט ער צום שוועֶר — טאָ וויפל וועלן מיר קריגן? באַלד, מען וועט זען, לאָמיך באַרעכענען. וויפל קעפּלעך האָבן מיר?

— איינס, צוויי, דריי — נעמט ער ציילן אויף די פינגער — און קוניאַק איז פיר און נאָך וויפל?

— נאָך צוויי — זאָגט שובע.

— איז וויפל צוזאַמען? — וואַרט — פיר, יאָ, און צוויי, איז צוזאַמען ביי אַ זעקס, זעקס שטיק, וויפל געלט צוזאַמען?

— דאַכט זיך, אַז נישט קיין סך — זאָגט מאַטשעק און קוקט אָן דעם שווער.

די געמאַכטע פריילעכקייט האָט מיר נאָכגעלאָזט, אינעווייניק האָט זיך מיר ווי עפּעס אָפּגעריסן און אַרויסגעשלאָגן אויפן פּנים.

מאַטשעק איז נאָך אונטערגעזעסן אַביסל, זיך געוויצלט מיטן שווער און מיר האָט זיך מיטאַמאָל פאַרגלוסט וויינען.

שובע האָט זיך אויפגעריסן און גענומען שלעפּן דעם איידעם:

— קום, מאַטשעק!

מאַטשעק האָט זיך אויסגעגלייכט:

— פּשאַ קרעוו, מען דאַרף גיין!

ער האָט זיך גענומען אָפּפּוצן די מאַרינאַרקע פון צוגעקלעבטן שטרוי.

כ'האָב פּלוצים דערזען אַ ייִדישע קאַפּאָטע! אין אַ געהאַקטער חסידישער קאַפּאָטע איז ער געווען אָנגעטון — אַ געהאַקטע קאַפּאָטע, געקירצט פאַר אַ מאַרינאַרקע, איבערגעמאַכט ביי אַ דאָרפישן שניידער.

ער האָט מיר פריילעך דערלאַנגט די האַנט. מיר נאָכאַמאָל פאַרזיכערט, אַז איך דאַרף זיך נישט שרעקן. איך בין אַ גוטער, ער וועט נאָך צו מיר קומען. נאָר יענע זשידעס אין גרוב וויל ער נישט זען.

— פּשאַ קרעוו, זשידי! — האָט ער אַ געשריי געטון, ווי צו זיי אונטן אַראָפּ און — איז אַרויס.

אויפן הויף האָט ער געהאַלטן אין איין לאַכן. כ'האָב אים דורכן לעכל נאָכגעקוקט. די עקן פון דער מאַרינאַרקע האָבן זיך אין ווינט געשאָקלט, ווי די פּאָלעס פון דער געהאַקטער קאַפּאָטע.

מאַטשעק האָט אַ פריילעכער, אַביסל שיכור, גענומען שפּרינגען און טאַנצן אויף דער ערד און מיר האָט זיך פאַרמישט פאַר די אויגן. ס'האָט זיך מיר געדאַכט, אַז ער טאַנצט אויף דעם טויטן ייִד, דעם אייגנטימער פון דער קאַפּאָטע. ער רייסט זי פון אים אַראָפּ, די פּאָלעס בלאָזן זיך אין ווינט און ער שרייט:

— וויפל, וויפל וועט מען קריגן פאַר אַ קעפּל?!

15־טער יוני :

צוויי טעג האָבן מיר איבערגעלעבט אויסערגעוויינלעכע שרעק. מיר זענען געווען זיכער, אַז דאָס נייע אָרט אונזערס, ביי שובען, איז אַנטדעקט, אַז מען האָט אונז חס־ושלום געזען אָדער אונטערגעהערט.

מיט צוויי טעג צוריק האָט פרוימאַן אַרויסגעקוקט פון דער וואַנט אַנטקעגן דער סאַדזעווקע און געזען ווי קאָוואַלטשיקס זון פאַרגנבעט זיך הינטער אַ בוים פאַר זייער הויז, ציט זיך אויס אויף דער ערד און קוקט אין אונזער זייט. ער האָט מיך שנעל צוגערופן צו דער שפּאַרע. איך האָב זיך איינגעקוקט און טאַקע געזען ווי קאָוואַלטשיקס זון — אַ ריזיקער בלאָנדער יונג פון איבער צוואַנציק — ליגט און טשאַטעוועט ביים ראַנד פון יענער זייט סאַדזעווקע און אָבסערווירט אונזער הויף. ער האָט זיך דערביי גוט פאַרשטעקט, אַז מען זאָל אים נישט זען. יעדעס מאָל, ווען שובע אָדער די שובאָווע זענען אַרויס פון דער כאַלופּע, איז ער שנעל אַנטלאָפן הינטער זייער סטאָדאָלע אַרונטער, אַפּערגעקוקט פון אַ זייט און ערשט זעענדיק, אַז זיי זענען שוין אַריין אין שטוב, האָט ער זיך צוריק געהיימניספול אַרויסגעשאַרט, פלינק זיך אויסגעצויגן הינטער דעם בוים און ווידער גענומען אָבסערווירן. זיין בליק איז כסדר געווען געווענדעט צו אונזער שייער. פיל מאָל האָט זיך מיר געדאַכט, אַז ער פונדערוווייטנס, טרעפט זיך אָן מיט מיין בליק פון דער שפּאַרע אַרויס.

מיר האָבן עס מיטגעטיילט דער חברה אין גרוב. איינער נאָכן אַנדערן זענען זיי אַרויס פון באַהעלטעניש, אַרויסגעקוקט דורכן לעכל און אַלע האָבן זיי פעסטגעשטעלט דאָס זעלביקע, אַז ער באַטראַכט אונזער שייער. מיר האָבן זיך אינגאַנצן בעוואָרפן. זיכער האָבן זיי איינמאָל ביינאַכט, ווען מאָרוואַ האָט איינגעדרימלט — זיך אונטערגעגנבעט הינטער אונזער שייער און אונז אונטערגעהערט, אָדער אפשר האָבן זיי צופעליק געזען, ווי די שובאָווע טראָגט קוישן מיט עסן אין סטאָדאָלע אַריין, פאַרשטייען זיי, אַז מענטשן געפינען זיך אינעווייניק. איצט איז ער דערריבער פאַרשטעקט, ער וויל זיך איבערצייגן, צי זי וועט נאָך טראָגן עסן און אפשר וועט ווער פון אונז אַרויסקומען אויפן הויף.

ס'איז שלעכט. מיר זעען עס בפירוש. שוין עטלעכע שעה און ער טרעט אַלץ נישט אָפּ. אַ פּאָר מאָל האָב איך געזען, ווי ער קריכט אויפן בויך צו האַרט צום ראַנד פון וואַסער און פאַרשטעקט זיך צווישן די גראָזן.

שפּעטער, איז די שובאָווע אַריינגעקומען. איך האָב זי צוגעפירט צו דער שפּאַרע, זי האָט אים אויך געזען. זי האָט מיך אָבער באַרואיקט, אַז ער טשאַטעוועט אַזוי, וויל ער וויל גנבענען פיש און ער היט זיך, אַז זיי זאָלן אים נישט באַמערקן. זי איז אַרויס פון שייער און קאָוואַלטשיקס זון איז תיכף אַנטלאָפן. שפּעטער, איז ער ווידער אַריין צווישן די גראָזן. מיר האָבן נישט געגלויבט, אַז דאָס זוכט ער טאַקע אַ געלעגנהייט פיש צו גנבענען. באַהיט זאָלן מיר ווערן, אַז זיי זאָלן, חלילה בלויז האָבן אַ חשד ! ניין, ס'איז נישט צוליב גנבענען פיש. אָט ליגט ער שוין לאַנגע שעהן, עס ווערט שוין באַלד נאַכט און ער קריכט נאָך אַלץ פון בוים צום וואַסער און צוריק. מיר זעען נישט, אַז ער זאָל פאַנגען פיש.

די גאַנצע נאַכט זענען מיר געווען אומרואיק. קלאָר, אַז זיי וויסן עפּעס, די קאָוואַלטשיקס !

נעכטן אַ גאַנצן טאָג ווידער דאָס אייגענע: דער שגץ איז נישט אָפּגעטרעטן פון די גראָזן און כסדר האָט ער געקוקט אין אונזער זייט. ווען ער האָט נאָר דער־זען די שובעס — איז ער אַנטלאָפן, זיך פאַרשטעקט און באַלד צוריקגעקומען. ניין, דאָס איז נישט צוליב פיש! איך האָב אַרויסגעקוקט פון לעכל און געציטערט. ווי־דער האָבן מיר געהאַט אַ שלאָפלאָזע נאַכט. מיר האָבן זיך איינער דעם אַנדערן געפּייניקט און זיך אויפגעוויזן באותות ומופתים, אַז ער מיינט טאַקע אונז. אויך היינט, פון באַלד אינדערפרי אָן, האָב איך אים געזען. ער האָט דורכגעשפּיזט אונזער הויף מיט נייגעריקע און גלייכצייטיק איבערגעשראָקענע בליקן.

ערשט מיטאָג־צייט, אַרום צוועלף, האָב איך מיטאַמאָל געזען ווי זיין שוועס־טער גנבעט זיך אויך פאַרבאַרגן אין זיין זייט און טראָגט עפּעס מיט זיך. כ'האָב זיך איינגעקוקט — ס'איז געווען אַ קליינע נעץ צו פאַנגען פיש, אַ „ווענטקע". זי האָט זיך צוגעשלייכט און אים דאָס געגעבן. ער האָט די ווענטקע געלאָזט אין וואַסער און אָנגעהויבן כאַפּן פיש, די געפאַנגענע פיש געוואָרפן צו דער שוועסטער אין פאַרטוך און ווידער געלאָזט די נעץ אין וואַסער און געכאַפּט פרישע פיש. שפּע־טער זענען זיי אַנטלאָפן. ביז איצט, פאַרנאַכט, האָבן זיי שוין עטלעכע מאָל איבער־געחזרט די „אַרבעט".

מיר זיצן איצט אַלע אין גרוב, און מיר קאָנען נאָך צו זיך נישט קומען...

**
*

שוין עטלעכע מאָל געוואָלט שרייבן וועגן אונזער צויג — מאַרוואַ.

כ'האָב שוין דערציילט, ווי זי האָט מיך מקבל־פּנים געווען ביים אַהערקומען מיט אַ בילערײַ, ווי בייז זי איז ביים דערזען אַ פרעמדן מענטש זיך דערנענטערן צו אונזער הויף. זי הייבט אָן בילן און וואַרפט זיך אויף דער קייט, בילט, וואָר־טשעט, אַז זי איז כמעט שוין הייזעריק. שובע האָט אונז אָנגעזאָגט, אַז פאַר דעם הונט, פאַר מאַרוואַן, דאַרף מען זיך היטן — „ווען זי דערזעט אייך אינעווייניק, אין שייער, צערייסט זי אייך אויף שטיקער". מיר האָבן טאַקע די ערשטע טעג — שטענדיק ווען שובע האָט מאַרוואַן אָפּגעבונדן פון דער קייט, זי זאָל זיך אַביסל איבערשפּאַצירן — זיך שנעל אַלע פאַרמאַכט אין באַהעלטעניש, זי זאָל אַריינקרי־כנדיק אין סטאָדאָלע — זיך אַמאָל נישט „באַגעגענען" מיט אונז. כמעט יעדן פאַרנאַכט, ווען עס ווערט טונקל אין דרויסן, קריגט זי אויף אַ שעה־צוויי „אור־לויב", זי ווערט אָפּגעבונדן און זי לויפט אויף „באַזוך" צו די שכנותדיקע הינט. מיר האָבן אין די ערשטע וואָכן זיך פאַרשטעקט און זי פלעגט טאַקע אַריינקומען באַשנאַפּן די סטאָדאָלע. זי האָט בייז געבילט, געגעבן אָנצוגעהערן, אַז זי ווייסט, אַז דאָ איז נישט אַלץ אין אָרדנונג — עפּעס פאַרדעכטיקטע פאַרשוינען געפינען זיך דאָ. זי האָט געבילט, געריבן מיט די פּיס אין באָדן און אויסגעשנאַפּט אַלע ווינקלען. מיר, אינעווייניק, האָבן זיך געפילט נישט היימלעך, אָבער פאַרט גע־בענטשט דעם הונט פאַרן היטן אונז געטריי פאַר די טירן, פאַרן נישט צולאָזן קיין פרעמדע צו דער סטאָדאָלע, פאַרן אַלאַרמירן און געבן אונז סיגנאַלן, אַז עס איז אַ געפאַר, מען גייט!

אָבער איינמאָל אין תחילת־אָוונט, בעת די שובאָווע האָט אונז אַריינדער־לאַנגט דעם טאָפּ מיט געקעכץ און געהייסן אַלע אַרויסקריכן פון גרוב — עסן. זיי־

אין דרויסן, זי מיטן מאַן, וועלן שוין אַכטונג געבן. מיר זיצן אין דער טונקל אַרום טאָפּ און שאַרכן מיט די לעפל. אין דעם: עס שאַרט זיך וועך אונטער די סטאָדאָלע־טירן און איידער מיר קוקן זיך נאָך אום — מאַרוואַ איז דאָ! זי לויפט צו אונז. מיר האָבן אַלע אויפגעצאַפּלט. מאַרוואַ איז אַנטקעגן אונז געבליבן שטיין, גע־קוקט אויף אונז מיט אַנגעצונדענע, בלישטשנדיקע אויגן ווי צעטומלט. אַ מינוט האָט די שפּאַנונג געדויערט. זי האָט געקוקט צו אונז און מיר, דערשראָקענע, גלייך אין אירע אויגן. אָבער פּלוצים האָט זי זיך אויסגעצויגן מיט דעם בויך אויף דער ערד, גענומען וואָרטשען און זיך רוקן אויף די פיס ביז צו אונז צו, געבליבן ליגן ווי אויף דער קני און מיטאַמאָל געגעבן אַ שפּרונג און שנעל אַ לעק אסתרלן אויף דער באַק. זי האָט זיך אויסגעצויגן און זיך גענומען טוליען מיטן קאָפּ אין אונזערע שויסן, געגאַנגען פון איינעם צום אַנדערן און מיט אַ שוימיקער צונג אונז געלעקט איבער די הענט. מיר האָבן זי געוואָלט מכבד זיין מיטן עסן. זי האָט נישט געוואָלט. מיר האָבן זי גענומען צערטלען איבער דער פעל און מאַרוואַ האָט מיט אַ שטומער פרייד אונז געקוקט אין די אויגן און זיך געטוליעט צו אונז. שפּעטער, זענען די שובעס אַריינגעקומען און זיך אַליין נישט געוואָלט צוגלויבן, וואָס דאָ פּאַסירט. זיי האָבן מאַרוואַן אָנגעכאַפּט פאַרן פּאַסיקל אויפן האַלז און געוואָלט אַרויסציען. זי האָט זיך אָבער נישט געלאָזט אויפהייבן, זי האָט מיט די פיס און בויך זיך שווער איינגעקלאַמערט אין אונז און זיך נישט געלאָזט רירן פון אָרט.

די שובעס זאָגן, אַז אַ שטום באַשעפעניש פאַרשטייט און פילט אַלץ. זי־ ווייסט, אַז מיר זענען געשלאָגענע מענטשן און דעריבער דריקט זי זיך אַזוי אין דער טונקל צו אונז. זי פילט אונז אַזוי אַרום מיט און טרייסט אונז. זיי ווילן זי־ אַרויספירן:

— קום מאַרוואַ! גענוג, קום אין בודע!

זי וויל נישט גיין. ערשט נאָך דעם ווי מיר זענען אַלע אַריין אין גרוב און זיך פאַרמאַכט, איבערלאָזנדיק זי אַליין אויבן — האָט זי זיך קוים געלאָזט אַרויס־פירן צוריק אין בודע אַריין. צוערשט האָט זי זיך אָבער אויסגעצויגן, זיך געטוליעט און געוואָיעט אַריין אין אונזער טירל. די שובעס האָבן זי אַרויסגעפירט און —

פון יענעם מאָל אָן קומט זי שוין כסדר צו אונז. יעדן אָוונט, ווען עס ווערט טונקל און מען באַפרייט זי נאָר פון דער קייט. עפּעס מיט אַ שטומער גליקלעכקייט אין די אויגן טוליעט זי זיך צו אונז, לעקט איבער די הענט און פּנימער, וואָיעט און קוקט אונז אָן. עס דאַכט זיך אונז טאַקע אין איר בליק, אַז זי פילט אונזער לאַגע, אונ־זער שאַרן זיך איבערגעשראָקן איבער דער טונקעלער סטאָדאָלע, אונזערע שטילע געהיימניספולע באַוועגונגען. זי קוקט אונז אָן און דאַכט זיך, אַז מיר פאַרשטייען זיך. מאַרוואַ פאַרשטייט אונז!

20־טער יוני:

מיר שרעקן זיך שטאַרק פאַר דעם קליינעם מאַניעקלען. פאַר זיינע שפּילערייען מיט די חברימלעך. עפּעס האָט ער צופיל חברימלעך און אַלע זענען מיט אים גאָר היימיש. גאַנצע טעג שפּילט ער זיך מיט זיי, לויפט מיט זיי צווישן די פעלדער און

וועלדער און מיר האָבן מורא, אַז דער קליינער זאָל נישט עפּעס אַרויספּלאַפּלען. יעדעס מאָל ווען מיר זעען אים, ווי ער לויפט מיט זיי, וואַרפן מיר זיך אײַנגאַנצן. מיר קוקן זיי נאָך און באַטראַכטן די אויסדרוקן פון זייערע פּנימלעך, צו דערגיין וועגן וואָס זיי שמועסן. שטענדיק — דערנאָך — רופן מיר אים אַריין צו אונז, מאַניעקלען, און מען פרעגט אים אויס וועגן וואָס ער האָט מיט זיי גערעדט, אין וואָס זיי שפּילן זיך. מיר וואָרענען אים דערביי נאָכאַמאָל וועגן דער שרעק מיט די דייטשן און זאָגן אים אויפּסניי צו דעם ראָוועך מיט אַנדערע שפּילצייג. ער איז אַ קלוגער יאַט, דער קליינער. ער האָט אַ פּאָר קלוגע, שוואַרצע אייגעלעך און גאָר־נישט קיין פּויעריש פּנימל. אַ סך מאָל שרעקט ער אונז איבער. מיט אַן ערנסט מי־נעלע פּאַרטרויט ער זיך, אַז ער האָט דערציילט, אויסגעזאָגט וועגן אונז און ערשט ווען מיר כאַפּן זיך אָן פּאַר די קעפּ — הייבט ער אָן צו לאַכן און זאָגט, אַז עס איז אַ ליגן, ער האָט קיינעם נישט דערציילט, ער נאַרט נאָר אונז אַזוי אָפּ. איך בין אויס מענטש, כ'ווייס נישט וועלכעס אים יאָ צו גלייבן און וועלכעס נישט; וואָס עס איז אמת, צי האָט ער יאָ אויסגעזאָגט אָדער נישט. מיר שיקן אַריין נאָך די עלטערן און דערציילן זיי אונזער עגמת־נפש. זיי נעמען אים אַריין אין שטוב אויף אַן „אויספאָרשונג", זיי דראָען אים און עס ווייזט זיך אַרויס, אַז עס איז טאַקע אַ ליגן, ער האָט נישט דערציילט. דער קליינער „קעלבאַס" רייצט זיך נאָר אַזוי מיט אונז.

אָפּטמאָל האָט ער אַזוי ליב מיט אונז זיך צו רייצן און אָנצומאַכן שרעק.

אַנומלט, האָט ער איינמאָל, זייענדיק ביי אונז אין סטאָדאָלע און קריכנדיק מיט די באָרוועסע פיסלעך איבער די ווענט ביז אונטער דעם שטרויענעם דאַך אַרונטער — פּלוצים גענומען מיט אַ געדריקט קולעכל שרייען צו מיר מיט פרוימאַנען:

— שנעל, שנעל, באַהאַלט אייך! ניעמצי, דייטשן, שנעל באַהאַלט זיך! איך זע זיי פון די שפּאַרעס אויבן!

מיר זענען אויפגעשפּרונגען. ווי ווילד זענען מיר געלאָפן צום לאָך און געגור־מען אַריינקריכן. מאַניעקל איז אונז נאָך און שטיל, ווי מיט די לעצטע כוחות, אַרויסגעקוועטשט פון זיך:

— אַריין! פאַרמאַכט שנעל, באַהאַלט אייך! ניעמצי, דייטשן!

ווייס ווי קאַלך זענען מיר געווען. די הערצער זענען אונז שיר אָפּגעשטאַנען. מיר האָבן מיט שווין אָפּגעטויטע הענט געשלעפּט דאָס דעקל איבער אונזערע קעפּ, אייליק צו פאַרמאַכן. ערשט — מאַניעקל צעלאַכט זיך:

— כאַ, כאַ, כאַ — כאַ, כאַ, כאַ! — כ'האָב אייך אַריינגענאַרט!... צ'האָט זיך געלאָזט אַריינאַרן... נישט אמת, נישטאָ קיין ניעמצעס, קיין דייטשן!

עטלעכע שעה דערנאָך האָבן מיר נאָך אַלץ נישט געקאָנט קומען צו זיך. די הענט און די פיס האָבן זיך אונז געוואָרפן און דער קליינער האָט אַלץ געלאַכט. שפּעטער האָבן מיר עס דערציילט די עלטערן און שובע האָט אים דערלאַנגט אַ פּאָר פּעטשלעך. ער האָט זיך צעוויינט און צוגעזאָגט אונז מער נישט איבערצו־שרעקן, מער נישט צו מאַכן אַזעלכע „חכמות".

מיר זענען אָבער באַזאָרגט וועגן זיין חברשאַפט מיט די שקצימלעך, מיט די פּאַסטעכלעך פון די אַרומיקע קאָלאָניעס און דערפער. די עלטערן שטערן אים לעצטנס זיך צו שפּילן מיט זיי, זיי רייסן אים שטענדיק אַוועק פון דער חברותא און

טרייבן אים אין שטוב אַריין. אויך אסתרל, וועלכע האָט מיט אים יעדן טאָג „לעקציעס״ (ער קומט צו אונז אין באַהעלטעניש און ביי אַן אָנגעצונדן ליכט לערנט זי אים לייענען, שרייבן און רעכענען) רעדט אין אים אַריין און גיט אים צו פאַרשטיין, אַז ער זאָל זיך מער נישט טרעפן מיט זיינע חברימלעך. מיר וועלן אים דערפאַר ליב האָבן און קויפן פון שענסטן און בעסטן. עס העלפט אָבער נישט. פון אונטער די הענט ווערט ער זיי נעלם, דעם טאַטן מיט דער מאַמען, ער ווערט פאַרשווונדן און מען ווייסט נישט ווו ער איז אַהינגעקומען. ערשט נאָך לאַנגע זוכענישן געפינען זיי אים שפּעטער מיט עטלעכע פּאַסטעכלעך פאַרשטעקט ווו צווישן די תבואות, אָדער אין וואַלד. עס הויבן זיך אָן אויספאָרשונגען, געוויער צו ווערן, צי ער האָט זיי חלילה נישט עפּעס דערציילט.

מיר דאַרפן האָבן ניסים מיט דעם קליינעם.

22־טער יוני:

די לעצטע נאַכט האָבן מיר געהאַט אַ שפּאַר ביסל טויט־שרעק.

געווען איז עס אַרום דריי אַ זייגער. פרוימאַן האָט פּונקט וואָך־געהאַלטן אויבן ביים טירל פון באַהעלטעניש. אַלע זענען מיר געשלאָפן אונטן. אינמיטן דער נאַכט האָב איך דערפילט, אַז כ׳קאָן דעם אָטעם נישט כאַפּן, עס האָט מיר אויסגע־פעלט לופט און כ׳האָב זיך שיר געשטיקט, אחוץ דעם האָט דער פיבער מיר גע־שלאָגן צום קאָפּ און האַרץ. כ׳האָב געגליט און געמיינט, אַז איך וועל פאַרברענט. כ׳האָב באַשלאָסן אַרויסצוקריכן און שלאָפן אויבן ביים ראַנד פון לאָך. כ׳האָב גע־בעטן פרוימאַנען, ער זאָל גוט אַכטונג געבן און ביים מינדסטן שאָרך זאָל ער מיך אויפוועקן. באַלד בין איך איינגעשלאָפן, אָבער — אומרואיק. צוליב דעם פּחד אין אונטערבאַוווסטזיין האָב איך זיך געוואָרפן פון איין זייט אויף דער אַנדערער, כסדר זיך איבערגעוועקט, אויפגעוואַכט און צוריק איינגעשלאָפן.

אַרום האַלב דריי האָב איך זיך אויפגעכאַפּט און שוין מער נישט געקאָנט איינדרימלען. ס׳איז מיר געווען קאַלט און אויך עפּעס אַ שרעק האָט מיך געמאַכט ציטערן. כ׳בין געזעסן אין דער פינצטער און זיך מורא געהאַט צו באַוועגן. פלו־צים הער איך ווי פרוימאַן שנאָרכט, ער כראָפּעט און פייפט מיט די נאָז־לעכער. ער האָט זיך, ווייזט אויס, פאַרלאָזט אויף מיר און דערווייל געכאַפּט אַ דרימל. איך האָב אים מיט דער האַנט אַ שטויס געגעבן — ער זאָל אויפהערן צו כראָפּען. ער איז שטיל געוואָרן און זיך צוגערוקט נענטער צום לאָך. אויך איך האָב זיך צוגעע־רוקט און זיך געלייגט האַרט אויפן ראַנד — בעת אַ סכנה זאָל איך פון צעמישונג אַמאָל נישט פאַרגעסן, ווו דאָס לאָך געפינט זיך און אין דער פינצטער לויפן אין אַ צווייטער זייט. פרוימאַן האָט ווידער איינגעדרימלט. ס׳איז מיר געוואָרן אומהיימ־לעך, עפּעס אַ שרעק אַ פינצטערע האָט זיך געדיכט געוועבט אין שייער, ממש חושך — מצרים, אָנצוטאַפּן מיט די הענט. כ׳בין געלעגן אויפן פאַרמיסטיקטן שטרוי, איינגעקורטשעט, און געשווידערט פון מורא און קעלט.

מיטאַמאָל, דערהער איך עפּעס ווי מענטשלעכע שטימען און ווי טריט. כ׳האָב

זיך אָנגעכאַפּט אין פּרוימאַנען! כ׳האָב זיך איין: יאָ, מען רעדט און ס׳גייט וועג שוין גאָר נאָענט פון דער סטאָדאָלע. כ׳האָב שנעל פּרוימאַנען אַריינגעשטופּט אין באַהעלטעניש. איך בין הינטער אים נאָכגעשפּרונגען. כ׳בין געווען אינעווייניק, נאָר דעם קאָפּ נאָך אַ ווײַלע געלאָזט אין דרויסן, כ׳האָב זיך געוואָלט אָריענטירן, וואָס עס איז. אויפן הויף האָבן אויפגעבליצט עלעקטרישע לעמפּלעך, שטראַלן האָבן זיך געשניטן דורך די שפּאַרעס אין סטאָדאָלע אַריין. כ׳האָב ווי מען קלאַפּט דאָרט אין שויב פון שובעס פענצטער:

— עפן, באַלעבאָס!

כ׳האָב שנעל געצויגן איבערן קאָפּ דאָס דעקל, עס איינגעפּאַסט און איינס־צוויי באַפּעסטיקט. אַלע האָבן זיך אויפגעכאַפּט. מיר זענען געזעסן שטיל און מורא געהאַט אַרויסצולאָזן דעם אָטעם. מ׳האָט געציטערט און זיך אָנגעהאַלטן איינער אין אַנדערן. „זיכער פּאַרטיזאַנער! זיי קאָנען נאָך אַריינקומען צו אונז אין סטאָדאָלע שלאָפן!”

עטלעכע שעה זענען מיר אַזוי געזעסן אין דערוואַרטונג, מיט טויט־שרעק און זיך מורא געהאַט צו באַוועגן. איבער אונז איז געווען שטיל. מ׳האָט גאָרנישט געהערט. ערשט פּאַרטאָג האָט אונז שובע געהייסן עפענען דאָס לאָך. ער האָט דערציילט, אַז פּאַרטיזאַנער, וועלכע זענען אין מיטן דער נאַכט פאַרבײַגעגאַנגען אויף דער סטעזשקע — האָבן בײַ אים אָנגעקלאַפּט, גענומען עטלעכע ברויטן און — געגאַנגען ווײַטער. ער האָט געפּרעגט צי מיר האָבן דאָס געהערט, ווײַל מען מוז זײַן פאָרזיכטיק.

— דער טײַוול ווייסט זיי, ווער זיי זענען, צי יאָ פּאָליאַקן צי נישט פּאָליאַקן. מען זאָגט, אַז די פאַרשוינען זוכן אין די נעכט יידן און הרגענען זיי. מען דאַרף זײַן געוואָרנט.

25־טער יוני:

מיט אונזער באַהעלטעניש איז זייער שלעכט. צי שטראָמט אונטן אַ קוואַל? — עס האַלט אין איין אונטערקומען וואַסער אויף דעם באָדן. עס ווייקט און שווענקט אַדורך דאָס שטרוי אונטער אונז. יעדן טאָג מוזן מיר אויסשעפּן צענדליקער קובלעס וואַסער און אויבן, הינטער די סטאַדאָלע־ווענט, אויסגיסן. עס העלפט אָבער נישט און מיר זיצן כסדר אין אַ נעץ. אַלץ אויף אונז איז נאַס. מיר האָבן שוין אויסגעזוכט אַ מיטל אָפּצוציען דאָס וואַסער. ס׳איז ווער פון אונז געפאַלן אויף אַן אויפטו און גערעדט צו מאַכן אין אַווינקל פון באַהעלטעניש אַ טיפן גרוב און אויפן גאַנצן באָדן קאַנאַלעכלעך, שמאַלע ראָוועקלעך, משופּעדיקע, וועלכע זאָלן דאָס וואַסער אַהין אַריינציען. מיר האָבן טאַקע אַזוי געמאַכט און עס העלפט נישט. דאָס וואַסער שטראָמט כסדר סיי פון אונטן און סיי פון די ווענט. שובע זאָגט, אַז דאָס איז דערפאַר, ווייל זיין הויף — די כאַלופּע מיט דער סטאַדאָלע — ליגן אין אַ טאָל און פון אַלע זייטן שטראָמט דאָס וואַסער אַהער אַראָפּ.

— היינט — זאָגט ער — איז נאָך נישקשה — פרילינג און האַרבסט איז ערגער. דעמאָלט ווייסט ער נישט צי עס וועט מעגלעך זיין דאָ צו זיצן. דער גרוב וועט זיכער פול זיין מיט וואַסער. ער לאַכט אָבער, שובע:

— אויף האַרבסט, אויב די מלחמה וועט זיך נאָך נישט האָבן געענדיקט — וועט איר סיי־ווי מוזן פון דאַנען גיין. מער ווי עטלעכע חדשים וועל איך אייך נישט קאָנען האַלטן. נאָכן שניט מוז איך יעדנפאַלס האָבן די סטאַדאָלע אויף אַריינצולייגן די תבואה. קיין שפּילקע־קעפּל קאָן מען דעמאָלט נישט אַריינטון אין שייער. איר וועט דאָ קיין אָרט נישט האָבן. כ׳וועל אַלץ פאַרלייגן מיט בינטן קאָרן און ווייץ.

אויך די שובאָווע האָט אונז שוין געגעבן אָנצוהערן, אַז באַלד נאָכן שניט וועלן מיר מוזן גיין פון דאַנען.

— עס איז היי־יאָר אַ פּרי און גרויס געראָטעניש און מיר וועלן סיי־ווי רייך ווערן!

פיל מאָל האָט זי שוין פאַר אונז געקלאָגט, אַז זי ווייסט אַליין נישט וואָס פאַר אַ נאַרישקייט עס איז איר אין קאָפּ געקומען ווען זי האָט אונז אַריינגעלאָזט צו זיך.

— צו וואָס האָבן מיר דאָס געדאַרפט? — קוקט אויפן פעלד, אויף דער תבואה, אויפן ווייץ און קאָרן! אַזאַ געראָטן יאָר איז שוין לאַנג נישט געווען, אַ מעכיע (מחיה) אויף די פעלדער! נאָכוואָס האָט דאָס אונז געטויגט?!

⁂

מיר קוקן אַרויס אויף די אַרומיקע פעלדער — און טאַקע — אַלץ איז צעוואָקסן און איבערפולט. די לאַנגע זאַנגען שווערן זיך אַזש אַראָפּ צו דער ערד, אָנ־

געדראָלן און אָנגעווירן קרעפטיק. איין גרויס גערעטעניש אויף גאָטס ערד. דער מענטש האָט איר, דער ערד, די לעצטע יאָרן געגעבן אַזוי פיל בלוט צו טרינקן — גיט זי אים איצט איר באַלוינונג: פעטע תבואות זיך צו שפּייזן, נישט פאַר איין — נאָר פאַר עטלעכע יאָר; אַזוי פיל האָט זי, די ערד, די לעצטע צייט פאַרדעקט אונטער זיך, גיט זי איצט אַרויס מיט אַ ברכה, וואָס זי קאָן נאָר: יונג ברויט פאַר יונג לייב פון קליינע קינדער, פרישע וויינען און זאַפטן — פאַר פריש בלוט. די ערד פרייט זיך מיטן מענטש און דער מענטש — מיט דער ערד. זי דעקט, פאַר־ווישט און קוויקט זיך מיט זיינע פאַרברעכנס און זי באַצאָלט אים, זי באַלוינט אים, מיט בליונג, מיט אויפגעגאַנגענע פעלדער, מיט זאַנגען, וואָס רייסן זיך פריי־דיק, שטאָלץ, אומפאַרשעמט צו די הימלען!

אונטן, אונטער דער ערד איז אָבער אַ בונט, אַ בונט פון בלוט, וואָס קאָן נישט פאַרגליווערן, עס ברויזט, זידט, קאָכט און רייסט זיך און וועט נאָך אויס־שיסן ביז צו די הימלען מיט אַ ווולקאַן, מיט אַ ווולקאַן, מיט אַן ערדציטערניש, ערגער ווי אין קרחס צייטן. די ערד און דער מענטש וועלן צוזאַמען צעשטויבט ווערן!

⁂

די שובעס קומען כסדר צו אונז און רעדן וועגן דער שפע אויף די פעלדער. זיי גיבן אונז אָנצוגעהערן, אַז ווען זיי וואָלטן אין מאַי זיך גערעכט אויף אַזאַ גע־רעטעניש, וואָלטן זיי בשום אופן נישט באַוויליקט אונז צו נעמען צו זיך. דאָס פאָריקע יאָר איז ביי זיי נישט געווען אַזוי וואַזשנע. כאָטש אומעטום איז אויך געווען אַ געלונגענער שניט. זייער ערד איז אָבער נישט פון די בעסטע און זי האָט זיי אָפט ליב צו טון אויף להכעיס. דאָס לעצטע יאָר האָבן זיי געהאַט אַ שלעכטן „פּושעדנאָוועק" (פאַר שניט־צייט). ס'איז זיי געווען ענג, אַלץ האָט אויסגעפעלט, זיי האָבן געמיינט, אַז אויך היי־יאָר וועט זיין אַ שיטער און נישט געראָטן געוויקס אויפן פעלד, זענען זיי באַשטאַנען אונז צו נעמען. גיי וויים, אַז דאָס מאָל וועט זיין אַזאַ „אוראָדזאַי". „צוואָס האָטשע געטויגט דאָס גאַנצע אָנשיקעניש?".

— אַך, מיין גאָט! — זי, דאָס ווייב, ברעכט זיך אַזש די הענט.

איינמאָל, האָב איך זיי שוין געגעבן צו פאַרשטיין, אַז מעגלעך — אַז דאָס גוטע גערעטעניש איז אין אונזער זכות, דאָס באַלוינט זיי טאָקע דער פאַן בוג פאַר שיצן אומשולדיקע און גערודפטע מענטשן. זיי האָבן זיך דעריבער פאַרטראַכט. אַ פּאָר טעג איז דערנאָך געווען שטיל און זיי האָבן אונז צורו געלאָזט. נעכטן, איז אָבער ער, שובע, ווידער אַריינגעקומען און אויפסניי אָנגעהויבן דעם שמועס וועגן די פולע פעלדער. ווידער האָט ער אונז געזאָגט, אַז נאָכן שניט, נאָך פאַר האַרבסט, וועלן מיר מוזן גיין זיך זוכן אַ פריש אָרט. ער האָט אונז אַזוי דערשלאָגן מיט די ווערטער, אַז שפּעטער, ביז אַ שטיק אין דער נאַכט אַריין, זענען מיר געווען צועליינגט. מיר האָבן אַ וואָרט איינער מיטן אַנדערן נישט געקאָנט אַרויסרעדן.

היינט, באַלד אינדערפרי, זענען זיי ביידע אַריינגעקומען. זיי זענען אינגאַנצן צעקאָכט און קוקן אויף אונז מיט אַ ווייטיק אין די אויגן. איך בין אַראָפּ אין באַ־העלטעניש. אסתרל איז צו זיי אַרויפגעגאַנגען און אָנגעהויבן אַ שמועס. ווידער האָט זיך דאָס געשפּרעך אַרויסגעדרייט אויפן תבואה־גערעטעניש. אסתרל האָט גע־נומען באַדויערן די שלעכטע צייט אין וועלכער מיר לעבן. פאַר גאָרנישט און מיט

גאָרנישט איז מען היינט זיכער. מלחמות, שׂרפֿות, רויב און מאָרד. דער מענטש איז אפֿילו מיט זיין אייגענער הײם נישט זיכער. וואָס קאָן מען וויסן, וואָס אַלץ עס שטייט נאָך דער באַפֿעלקערונג פֿאָר? — דער דייטש קאָן נאָך צינדן, ברענען, „זנישטשען" דעם מענטש, די בהמות, די כאַלופּע, און דאָס פֿעלד. אין אַזאַ צייט לעבן מיר! מען מוז האָבן ניסים, רחמים, בסדר דאַרף מען בעטן גאָט. שוין אין ווייניק דערפֿער האָבן זיך די דייטשן — פֿאַר גאָרנישט, פֿאַר קיין שום חטא נישט — נוקם געווען? ! אויך אָן האַלטן יידן, אָדער אַנדערע „זינד", קאָן נאָך טרעפֿן דאָס ערגסטע. ס'איז נאָך דעריבער פּריצייטיק צו רעדן וועגן אונז, וועגן דעם, אַז מען וועט שפּעטער דאַרפֿן גיין זוכן אַ פֿריש אָרט. מען זאָל באַהיט ווערן — ווער ווייסט וויפֿיל מענטשן אַחוץ אונז — אַחוץ יידן, וועלן זיך נאָך אַליין דאַרפֿן גיין זוכן אַן אָרט, אַ געלעגער פֿאַרן קאָפּ. ווער ווייסט, צי ער אַליין, שובע, חלילה — קאָן נאָך אַמאָל נישט זיין צווישן די דאָזיקע? — מען דאַרף שטאַרק בעטן!

די שובעס האָבן געגומען זיפֿצן:

— טאַקע, טאַקע, ניסים דאַרף יעדער היינט האָבן! יאָ, מען דאַרף בעטן!

זיי זענען ביי זיך עפּעס אַראָפּגעפֿאַלן און נאָכגעלאָזט פֿון טאָן.

— יאָ, ווער קאָן רעדן וועגן שפּעטער? — יעדן טאָג דאַרף מען גאָטס הילף!

ווען זיי זענען אַרויס, בין איך אַרויף אויבן און אַרויסגעקוקט: די הויכע, גאָלדענע זאַנגען האָבן מיר אין די אויגן געשטאָכן ווי שפּיזן, ווי אומצאָליקע בלאַנקע שפּיזן!

27־טער יוני:

די שובעס האָבן געוואָרפֿן אַן אומחן אויף איטשען. פּונקט ווי זיי האָבן אים פֿריער ליב געהאַט, קוניאַקן, און אים כסדר געהאָלפֿן — אַזוי פֿאַרטראָגן זיי אים איצט נישט. כאָטש ער אַרבעט פֿאַר זיי, נייט פֿאַר זיי הויזן, מאַכט איבער אַלט־וואַרג. זיי זוכן זיך צו אים פּרעטענזיעס און ספּעציעל זי, די שובאָווע, טשעפּעט זיך צו אים.

— זעט נאָר — זאָגט זי — ווי ער האָט זיך אויסגעפּאַשעט, וואָס פֿאַראַ דיקע בעקלעך און ברייטן הינטן ער האָט באַקומען!

איטשע האָט זיך טאַקע צוגעזען. ער איז אין די פֿאָר וואָכן געקומען צו זיך און ס'איז אים נישט צו דערקענען, אַן אַנדערער מענטש געוואָרן. אַזוי פֿלעגן אים די לייז אויספּרעסן שטיקער לייב און אויסזויגן פֿון אים דאָס גאַנצע ביסל זאַפֿט. אויך דאָס לויפֿן איבער די דערפֿער, אין די וועלדער, האָט אים אויסגעדאַרט און אויסגעמאָגערט. ער איז פֿריער געווען בלייך און דין ווי אַ שטעקן. איצט, זינט ער איז פּטור געוואָרן פֿון די אומריינקייטן, ער זיצט אויף אַן אָרט און דאָס עסן איז דאָך אויך נאַרהאַפֿט — נעמט ער כסדר צו צו דער וואָג. ער איז געוואָרן דיק און האָט באַקומען קאָלירן אויפֿן פּנים. זי קאָן דאָס נישט פֿאַרטראָגן און עס רעגט זי אויף. זי האָט אים ליב געהאַט און געהאָלפֿן אַזוי לאַנג, ווי ער איז געווען הפֿקר און אָפּגעלאָזן, געוועקט רחמנות און זיך געגויטיקט אין אַ פּיצל פֿאַרדאַרט ברויט. איצט, אַז „עס גייט אים גוט" — איז דאָס רחמנות פֿאַרשוווּנדן און זי איז אויף אים בייז פֿאַרוואָס „ער זעט אויס ווי אַ פּריץ".

זיצט ער, איטשע, אַ גאַנצן טאָג פֿאַרשטעקט אין באַהעלטעניש, פֿאַרוקט אין אַ ווינקל מיט אסתרלן. זיי האָבן זיך ביידע איינגעאָרדנט אַ „וואַרשטאַטל", אונטער דער באַלויכטונג פֿון אַ ליכט. ער נייט פֿאַר די באַלעבאַטים און זי שטריקט פֿאַר זיי. מען באַנייט זיי פֿון קאָפּ ביז פּיס. עס גייט אַ „פּראַצאָווניע" פֿאַר שובען, פֿאַר זיין ווייב, פֿאַר מאַניעקלען, פֿאַר דער טאָכטער, פֿאַר מאַטשעקן (מיר זענען צו־פֿרידן, אַז ער באַשטעלט ביי אונז אַרבעט) מיטן קינד און צו ביסלעך, פֿאַר דער איבעריקער משפּחה — פֿאַר דער שובאָוועס שוועסטערן. כאָטש זיי ווייסן נישט פֿון אונז — נעמט ביי זיי די שובאָווע אַרבעט און זאָגט, אַז איר טאָכטער, מאַנקע, וועט עס שוין אויפֿנייען אָדער אויסשטריקן און — קיין אַרבעט פֿעלט נישט. מיר זענען נישט אַרבעטסלאָז...

***

שוין באַלד יוני אַדורך און אויף דער וועלט איז אַלץ שטיל. אויף מזרח קיין פּיפּס נישט. צי גרייט מען זיך דאָרט אַלץ אַזוי פֿיל? אויך אויף מערב איז שטיל געוואָרן. די ענגלענדער זענען אריין מיט אַ פֿוס קיין פֿראַנקרייך און שטייען. זעט אויס, אַז דעם הײַנטיקן זומער וועלן שוין קיין גרויסע ענדערונגען נישט פֿאָרקומען. וואָס וועט טאַקע זיין נאָכן שניט, נעגטער צו האַרבסט צו? — די שובעס טראַכטן ערנסט שפּעטער אונז צו הייסן גיין. דערווייל ציען זיך די טעג אַזוי לאַנג, אַזוי לאַנגווײַליק. אין דרויסן טוט זיך אַ וועלט, ס'איז זומער, היים, צעוואַקסן. די וועלט איז אָפֿן, ס'גייט אַ לעבן און מיר פֿוילן נאָך אַלץ דאָ, אונטער דער ערד. אונזערע קערפּערס זענען שוין פֿאַרפֿוילט, אָנגעזאַפּט מיט פֿייכטקייט. מיר זענען חיות, נישט קיין מענטשן, אונטערערדישע חיות, זומפּיקע באַשעפֿענישן. חיות און נאַאיווע טרוימער דערצו. מיר טרוימען און האָפֿן נאָך אויף אַ טאָג, אויף אַ געווויסן טאָג, אויף אַ טאָג פֿון מעשה בראשית, ווען די וועלט וועט זיך אויפֿכאַפּן פֿון איר פֿינצ־טערן שלאָף און ווערן באַנייט. דערווייל שוועבן מיר אין אַ תוהו ובוהו, אין אַן אָפּגרונט, אין אַן אומענדלעכן שאול־תחתיה. מיר האָפֿן אויף ווידערגעבורט, אויף באַנייאונג — המחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית, — דערווייל פֿירט אָבער מיט דער וועלט אַ טייוול, אַ מעכטיקער טייוול, ער שפּילט זיך און לאַכט מעפֿיסטאָ־פֿעליש פֿון אונז, אַ מוראַדיק געלעכטער. ער ווייזט אונז אַ צונג!

29־טער יוני:

ביי קאָוואַלטשיקן אויפֿן הויף איז איצט כסדר פֿריילעך. יעדן פֿאַרנאַכט קו־מען זיך צוזאַמען שקצים פֿון די אַרומיקע דערפֿער און פֿאַרברענגען מיט זיינע טעכטער. די יונגערע איז אַ דאָרפֿישע שיינקייט און האָט אַ סך דערפֿאָלג. די שקצים ברענגען מיט זיך ראָווערן און יעדער רייסט זיך זי צו נעמען אויף אַ „פֿאָר". זיי פֿאָרן אַהין און צוריק, איבער אונזער סטעזשקע פֿאַרביי, מען זינגט, מען לאַכט, מען קוויטשעט און מען פֿאַרשווינדט צווישן די תבואות. די איבעריקע שלעפּן דערווייל די אַנדערע טאָכטער, די נישט־נאָרמאַלע, אין ווינקלען און זוימען זיך צו

עטלעכע מינוט. פיל מאָל פאַרשטעקן זיי זיך הינטער אונזער סטאָדאָלע און מען הערט פון דאָרט שטומע התפעלות־ספּאַזמען און אויסרופן. כאָטש מיר ווייסן, אַז די יוגנט וועט צו אונז אין שייער נישט אַריינקומען, מוז מען זיך דאָך היטן און זיין אויף דער וואַך. מיר זענען אָנגעשטרענגט און האַלטן די אויערן און די אויגן אָנגעשפּיצט. די נישט־נאָרמאַלע טאָכטער, קאָוואַלטשיקס, ליבט זיך אויך מיט זייער הינטל, אַ קליינס און געפלעקטס — שוואַרץ־ווייס, זי לויפט מיט דעם אין פאַר־באַרגענע לעבער, צווישן די תבואות, אין וועלדל, הינטער דער סטאָדאָלע. די על־טערן זוכן זי שפּעטער אומעטום, אויך אין די שכנותדיקע הויפן און זי באַקומט דערפאַר געשלאָגן. יעדן טאָג הערט מען אירע יללות פון די קלעפּ. עס העלפט אָבער ווייניק. זי באַווייזט שטענדיק אויסצוזוכן אַ פרישן לאָך, אַ פרישן גרוב און זי פאַרשווינדט דאָרט אויפסניי מיטן כלב. ווידער זוכן די עלטערן און מיר מוזן אַכ־טונג געבן, אַז זיי זאָלן אַמאָל נישט אַריינטרעפן צו אונז און אונז באַגעגענען אויבן.

די לעצטע עטלעכע טעג זענען שוין אויך פאָרגעקומען אוואַנטורעס צווישן דער קאָוואַלטשיקאָווע און דער שובאָווע וועגן די הינער און גענז, וועלכע אַנערקענען נישט קיין גרענעצן און לויפן אויפן אַנדערנס שכנס פעלד, שאַרן מיט די פיסלעך צווישן די זאַנגען און זוכן עפּעס אין דזשאָב אַריין. די ווייבער דערממיתן שיר די אָרעמע עופות נעבעך און מען שרייט איבער די פעלדער מיט קללות און חר־מות, זלזולים, ביז אין טאַטנס טאַטן אַריין. מ'וואַרפט זיך פאַר די חטאים נאָך פון עלטער־זיידן און עלטער־באָבן, אַז די ערד זאָל אים, דעם מכשף, און איר, די זונה, אַרויסוואַרפן זייערע טריפהנע ביינער.

איצט זענען פרישע מחלוקת צוליב אַ „פּסולער ליבע". קאָוואַלטשיקס גרויסער „קאַלקוצקער" האָט זיך דווקא פאַרליבט אין שובעס הינער. פון באַלד אינ־דערפרי דרייט ער זיך מיט זיי אין דער סטאַדע, פירט זיי אויף אַלע מיסטן און דער עיקר — ער באַפרוכפּערט זיי. קאָוואַלטשיקס אייגענע הינער בלייבן אָן אַ „מאַנס־פּערשוין" און זענען עקרות. ביי דער שובאָווען דרייען זיך שוין עטלעכע קוואָקעס, אַרומגערינגלט מיט פּישטשענדיקע קורטשאַקלעך — „ממזרימלעך" פון קאָוואַל־טשיקס „קאַלקוציקן" האָן.

פירט די קאָוואַלטשיקאָווע אַ קאַמף — אי קעגן דער שובאָוון און אירע הינער און אי קעגן אייגענעם האָן. גאַנצע טעג יאָגט זי זיך נאָך אים, אים אַהיימצוטרייבן צו זיינע אייגענע פאַרלאָזטע ווייבער, זי יאָגט אים מיט שטעקנעס און שטיינער. ער אַנטלויפט אין אימת מות, אָבער — ער קומט באַלד צוריק און באַהאַלט זיך אויף אונזער הויף. די קאָוואַלטשיקאָווע קומט ווידער צו לויפן און יאָגט זיך מיט אים אַרום שובעס כאַלופּע און אונזער סטאָדאָלע. ער לויפט ווי אַ טייוול און מיר האָבן מורא, ער זאָל, חלילה, דורך אַ לאָך נישט אַריינלויפן זיך באַהאַלטן ביי אונז, אינעווייניק אין שייער, וווהין די קאָוואַלטשיקאָווע וואָלט אים נאָך. די שו־באָווע שפּרינגט דערוויילע אַרויס און וויל פאַרטרייבן די שכנטע פון הויף. יענע מאַכט אויך אויף אַ מויל און ס'איז „לעבעדיק און לוסטיק".

ביי יעדער מחלוקה ציטערן מיר. עס דאַכט זיך, אַז אָט, אָט וועט יענע אַרויס מיט לשון וועגן אונז.

יאָ, ס'איז זומער אין דרויסן. אומעטום מוז מען איצט האָבן אויגן און אויערן. פאַרנאַכט קומט ווידער די יוגנט שפּאַצירן אויף די סטעזשקעס. די נישט באָרמאַלע טאָכטער קאָוואַלטשיקס זוכט ווייטער ערגעץ מיטן הינטל אַן אָרט. מען

לאַכט, מען שרייט, מען זינגט און פון הינטער די ווענט דערטראָגן זיך שטילע אָנטציקונגס־אויסרופן, התפעלות־ספּאַזמען. מיר הערן ווי ביי דער יוגנט רוישט דאָס בלוט אין די אָדערן און אין אונז ווערט עס שיר פון שרעק פאַרגליווערט.

30־טער יוני:

אין דרויסן איז היינט געפערלעך היים, אַזוי פאַרנע און דושנע. אַ גאַנצן טאָג פרייכן מיר. די היץ ציט אַרויס דאָס לעצטע ביסעלע כוח. דערצו ציען זיך די טעג אַזוי האָפנונגסלאָז לאַנג, יעדע שעה — אַ יאָר. נישטאָ זיך ווו פאַר דער היץ צו באַהאַלטן. אין סטאָדאָלע איז אַלץ אָנגעגליט. נישט מעגלעך דעם אָטעם אַרויפצו־ציען. אין גרוב שימלט דאָס שטרוי, די ברעטער און אונזערע זאַכן — פון דער כסדרדיקער קאַלוזשע וואַסער, וואָס הערט נישט אויף אונטערצוקומען און רינען פון די ווענט. דער פוילער עיפוש זעצט אין קאָפּ, עס דושעט אין האַלז און ס'איז אוממעגלעך אינעווייניק צו זיין. אַ גאַנצן טאָג בעטן מיר אויף דעם פאַרנאַכט.

ערשט אָוונט־צייט ווערט קיל. פרישע ווינטלעך קומען פון די פעלדער און צעגייען זיך. ס'ווערט לייכטער. מען אָטעמט אָפּ. עס פאַרשווינדט אויך די שרעק און שפּאַנונג פון אַ גאַנצן טאָג. אַלע קריכן אַרויס פון לאָך און מען צעלייגט זיך אַרום די ווענט־שפּאַרעס. די קילע לופט וויקלט אונז אַרום צוזאַמען מיט די שאָטנס, גלעט און צערטלט איבער די בלייכע געזיכטער. מען בלייבט אַזש ליגן אין אָנמאַכט.

אויף די פעלדער אַרום איז איצט שטיל. די פּויערים ליגן אַלע מיד אין די כאַטעס. די סטעזשקע שלאָפט איין, אויסגעצויגן צווישן די תבואה־פעלדער. קיינער באַטרעט זי נישט. אויפן הימל פאַרציט זיך אַ טרויעריקע טונקלקייט. וואָלקנדלעך, ווי לעצט־פאַרשפּעטיקטע מלאכים איילן דאָרט, ווילן באַווייזן אַריין איידער מען פאַרמאַכט די הימל־טויערן. מען גרייט זיך דאָרט אויך צו נאַכט. אַלץ וועט באַלד איינשלאָפן — די מענטשן דאָ — מידע פון אַ גאַנצן טאָג גזילה, רויב, מאָרד — און אויך די שומרים אויבן, פאַרציען די העל־בלויע פענצטער און טויערן מיט טונקעלע טיכער. זיי פאַרשווונדן פון די וואַך־פּאָסטנס. מיר דערפילן זיך אַליין, פאַרלאָזט. די נאַכט וויקלט אונז איין. דער חלל איז ווי אָנגעפילט מיט מיליאָנען שוועבנדיקע נשמות. מיר שרעקן זיך און פילן זיך אויך רואיקער. אויף דער ערד לויערט, דאַכט זיך, איצט קיינער נישט אויף אונז, אָבער מיר זענען אויך אָן שוץ פון אויבן. אָ, אפשר וועט אַלץ מיט אונז צוזאַמען אַוועקשוועבן אין דער טונקלקייט, ווו אין דער גרויער הויכקייט!

פון דערווייטנס טיילן זיך אויס אין דער טונקלקייט געשטאַלטן. דאָס זענען די ביימער פון הינטער קאָוואַלטשיקס שייער. מיר זעען נישט אָפּער זייערע גופים, נאָר די באַוואַקסענע צווייגן־קעפּ. איינער, אַ גאָר גרויסער בוים, נעמט אָן אַ מענטשלעך געשטאַלט, עס טיילט זיך אויס אַ קאָפּ, אַ גרויסער קאָפּ מיט פעך־שוואַרצע האָר, סאַמעטענע באָרד און טיפע, אָנגעגליטע אויגן, — אַ נביאישע געשטאַלט. יעדן אָוונט זע איך די קאָלאָסאַלע הערצל־געשטאַלט, וועלכע קוקט אין דער טונקלקייט, דאַכט זיך, אין אונזער זייט. זי נעמט אָן די פאָרם, ווי אַמאָל פון דער דונאַי־בריק, אין חזיון אויף די בלויע וואַסערן. איך עס זיך איין מיט מיינע אויגן אין דער געשטאַלט. דער קאָפּ גרייכט פון איבער דער ערד און וועבט זיך איין אין די הימלען. אַ ווינט בלאָזט — דער קאָפּ צעשאָקלט זיך, גלייך צו אונז בליצן די אויגן. איך

פאַרנעם אַ גרוס פון דער ווייטקייט, פון פאַרשניטענע, פאַרגאַנגענע און צוקונפ־טיקע דורות יידן, וועלכע קוקן צו אונז מיט אַ „חזק ואמץ".

דער קאָפּ, די האָר, די באָרד, צעבלאָזן זיך אין ווינט און דערגרייכן צו אונז מיט אַ גרוס פון צוקונפטיקער פרייהייט!

די גאַנצע צייט, וואָס מיר זענען דאָ ביי שובען זאָרגן מיר זיך צוליב דעם פאַרלוירענעם קאָנטאַקט מיט דער יידישער פאַמיליע אין די דאָבערער וועלדער. די פאַרבינדונג צווישן איטשען מיט זיי איז איבערגעריסן געוואָרן נאָך בעת אונזער זיין ביי יאַנעקן אין שטאַל, באַלד אין די ערשטע טעג פון זיין קומען צו אונז. איטשע אַליין האָט אויך קיינמאָל נישט געגוי געוווסט וווּ זיי געפינען זיך. ער פלעגט זיך נאָר מיט זיי טרעפן אויף אַן אָפּגעשמועסט אָרט אין וואַלד. ביי יעדער באַגעגעניש אין מיטן דער נאַכט אין די וואַלד־טיפענישן, פלעגן זיי זיך באַלד אָפּ־רעדן ווו און ווען זיך צו טרעפן דאָס צווייטע מאָל. דאָס לעצטע מאָל האָבן זיי זיך געהאַט באַשטעלט אויף אַ צוזאַמענטרעף אויף איינער פון די ערשטע נעכט, ווען איטשע איז שוין געווען מיט אונז. ער האָט דעמאָלט געוואָלט גיין צו זיי, נאָר מיר האָבן אים נישט געלאָזט. מיר האָבן מורא געהאַט אים צו לאָזן אין אַזאַ ווייטן וועג (ס'איז געווען עטלעכע קילאָמעטער פון אונז). ער איז טאַקע נישט געגאַנגען און פון דעמאָלט אָן, האָט ער פאַרלוירן דעם קאָנטאַקט מיט זיי. היינט, וואָלטן מיר זייער געוואָלט מיט זיי זיין פאַרבונדן. איטשע זוכט פּלענער, ווי אַזוי ער וואָלט זיי געקאָנט אויסזוכן. ער גלויבט אָבער נישט, אַז עס וועט אים נאָך געלונגען זיי צו טרעפן. יענער, דער ראש פון דער פאַמיליע — מאָטל, איז אַ בעל־סוד. ער האָט קיינמאָל פאַר איטשען נישט פאַרטרויט זייער באַהעלטעניש. איטשע ווייסט אפילו נישט, צי זיי זענען, ווי מיר, פאַרשטעקט ערגעץ ביי פויערים, אָדער לעבן זיי ווו אין אַ וואַלד־בונקער, ווי ער אַליין ביז לעצטנס. מאָטל האָט זיך געהיטן צו אַנט־דעקן פאַר אים זיין נעסט. אויך איטשע האָט פאַר אים קיינמאָל נישט אויסגעזאָגט ווו זיין בונקער געפינט זיך. ס'איז נאָר אַמאָל געווען אַ קליינע צייט, ווען זיי האָבן צוזאַמען געלעבט אין וואַלד, מיט נאָך עטלעכע יידן. דאָס איז געווען אַ שטיק צייט פריער, איידער מען האָט געכאַפּט די מאַשקאָווע. זיי האָבן דעמאָלט געלעבט אין די טיפענישן פון די דאָברער וועלדער, ביי אַ צען יידן. זיי האָבן אויף די פעלדער געגנבעט קאַרטאָפל און אין מיטן דער נאַכט אויפגעקאָכט אין וואַלד אַ קובל קאַרטאָפלעס מיט וואַסער. זיי האָבן געמאַכט אַ פייער פון צווייגלעך, אַרומ־געשטעלט מיט ציגל און אויבן אַרויפגעשטעלט דעם קובל. מען האָט אויך גע־בראָטן קאַרטאָפל, צו האָבן וואָס צו עסן אַ גאַנצן טאָג. בייטאָג האָט מען קיין פייער נישט געטאָרט מאַכן, ווייל דעם רויך וואָלט מען געקאָנט זען פון דער ווייטנס. דע־מאָלט האָט זיך ביי זיי אויך געפונען אַ ווייבל פון מינסק מיט אירס אַ קינד. דעם מאַן אירן — שמואל אלי' פּערעלמאַן — האָט מען פריער געהאַט געהרגעט. זי האָט זיך געראַטעוועט צו זיי מיטן קינד. שפּעטער, האָט דאָס קינד געגעסן ווילדע וואַלד־שוואָמען און זיך פאַרסמט. עס איז געשטאָרבן. זיי האָבן עס צווישן די בוי־מער קובר געווען. אַ קורצע צייט האָט די גרופּע יידן געלעבט צוזאַמען. ביז איינ־מאָל, בעת אַן אָבלאַווע זענען זיי זיך צעלאָפן. אָפּגעפונען דערנאָך האָבן זיך בלויז

איטשע מיט דער מאַשקאָווע און מאָטל מיט זיין פאַמיליע. פון די אַנדערע האָבן זיי מער נישט געהערט. מאָטל איז דאָן מיט זיין פרוי און שוואָגער ערגעץ אַוועק און געבליבן זענען נאָר ער, איטשע, מיט דער מאַשקאָווע, וועלכע מען האָט אויך בעת דער שפּעטערדיקער אַבלאַווע דערשאָסן. איטשע האָט געטווישט דעם בונקער און פון דעמאָלט אָן מיט מאָטלען זיך נאָר געטראָפן אין די נעכט. זיי האָבן זיך ביידע מער נישט אַנטפּלעקט זייערע מלינות. איטשע דערציילט מיר, אַז צווישן דער גרופּע יידן האָט זיך אויך געהאַט געפונען אַ פרומער בחור — אַ שניידער פון דאָברע — מיט זיין כּלה, אַ מיידל מיט רויטע האָר. דער בחור האָט יעדן טאָג געלייגט תּפילין און געדאַוונט צווישן דיביימער. ער פלעגט שטענדיק ליגן פאַרשטעקט און בעטן.

ער אַליין, איטשע, דאַוונט אויך יעדן טאָג. ער פאַרוקט זיך אין אַ ווינקל און לאָזט אַראָפּ די אויגן אין סידור. דורך דער שמאָלער עפענונג פאַלט אַריין אין גרוב אַ פּאַס ליכט און ער בעט שטיל, ער באַוועגט לייכט מיט די ליפּן, זאָגט וואָרט ביי וואָרט און דאַוונט אינערלעך — טיף. מיר האָבן נאָך ביי דער פעלקאָווע אויפן בוידעם געהאַט געמאַכט אַ סידור. איך און פרוימאַן האָבן דיקטירט די תפילות און אפרים האָט זיי מיט דער האַנט אויסגעדרוקט אין אַ העפט. איך און פרוימאַן דאַווענען פון אויסנווייניק, בעל־פּה. אפרים מיט איטשען — פון סידור, איינער נאָכן אַנדערן. אפרים רעדט אַרויס שאַרף יעדעס וואָרט, ווי ער האָט געלערנט אין דער תרבות־שולע — הברה ספרדית. ער גלאָצט מיט די אויגן אונטער דער האַנט, וואָס ער פאַרלייגט איבער זיי ווי אַ דעכל. אויך די פרויען זאָגן יעדן טאָג קריאת־שמע און מודה אני.

מודים אנחנו, מיר דאַנקען און לויבן גאָט פאַר יעדן טאָג, פאַר יעדער שעה און פאַר יעדער רגע. מיר שטרעבן צו דערהויבנקייט, זיך צו באַהעפטן צו אַ העכערער קראַפט, איינוועבן זיך אין רוחניותדיקייט. שבת פילן מיר זיך יום־טובדיק, נשמה־יתירה׳דיק. עס זינגט עפּעס טיף אין אונז. מיר האָבן אים ליב, דעם שבתדיקן טאָג. מען שעפּט פון אים קראַפט, אויסדויער־כּוח אויף אַ גאַנצער וואָך. פאַרנאַכט אין דעמערונג זינגט מען אין דער שטיל זמירות „בני היכלא”, „צבי לחדא בהא ועדא” — גאָט איז מיט אונז ביי אונזער טיש — „עמו אנוכי בצרה” — „שכינתא בגלותא” — מיר פילן זיך עפּעס היימישער, נישט אַזוי עלנט, מיט אַ גרויסן אורח, וואָס וואָגלט איצט אָן זיין פאָלק, מיט אַ גאַסט, וואָס טיילט אונזער צער. מיר טוליען זיך אין דער פינצטער צום גאַסט און צום שבת, אַ שאָד זיך צו שיידן. מיר בלייבן דאָך אַליין אין אַזאַ גרויסער, גרויער און שרעקנדיקער וואָך. פון זונטיק אָן ציילן מיר אין האַרץ די טעג נענטער צום פרייטיק־צונאַכטס. דעמאָלט, פרייטיק פאַרנאַכט, אין בין־השמשות, דאַכט זיך, אַז אין דער טונקל שפּרייטן זיך אויף אַלע פעלדער פלושענע, סאַמעטענע טעפּיכער לכבוד שבת. די ליכט אין די ווייטע פענצטערלעך זעען אונז אויס ווי שבת־ליכטלעך — געצונדן אין חלל פון דער וועלט. און זיי, אונזערע הייליקע מאַמעס, די צינדערינס, שוועבן מיט ווייסע פאַרטוכער אין דעם בלויען חלל, פאַרשטעלן זיך מיט די הענט די פּנימער — ליגן זיי אויף אונזערע קעפּ און בענטשן אונז צוזאַמען מיט די מלאכים. פון הימל לייכטן מילד די שטערן — בליצן פון שבת־ליכט. באַלד ברענען זיי זיך שוין אויס. אין דער לופט שוועבט אַ פרייטיק־צונאַכטס־ניגון וואָס קומט פון ערגעץ, פון הינטער די וועלדער. עס גלוסט זיך נישט צו שלאָפן. מיר וואָלטן אַזוי געזעסן ביי די שפּאַרעס און אין זיך איינגעזאַפּט דעם ניגון ביז אינדערפרי.

שבועות „ווען די הימלען שפּאַלטן זיך" — זענען מיר געזעסן כמעט אַ גאַנצע נאַכט הינטער די סטאַדאָלע־טירן און פאַרנומען טענער.

לויטן סדר א—ת, ב—ש, ג—ר, ד—ק האָבן מיר אויסגערעכנט די צייט און געמאַכט אַ יידישן קאַלענדאַר, צו וויסן ווען עס זענען אונזערע ימים־טובים. מיר דערוואַרטן זיי ווי עפּעס אַ התחלתא דגאולה. ווי אַ קליינע, כאָטש גייסטיקע דער־לייזונג. אונזערע נשמות עפענען זיך, די הערצער פלאַטערן. אָ, ווי מיר וואָלטן זיך אויפגעריסן, אָפּגעריסן פון דאַנען, אָפּגעריסן אין חלל און אַוועקגעשוועבט! — — שטייט אויף, — „קומי, צאי לך מתוך ההפכה, רב לך שבת בעמק הבכא" — שטייט אויף, „מעפר קומי, לבשי בגדי תפארתיך עמי — קרבה אל נפשי גאלה". „קומי, קומי, אורי, עורי. כבוד ה' עליך נגלה". — קומט, שטייט אויף, קום דו אויך, פאָטער גרויסער, אַנטפּלעק זיך און לייז אונז אויס!

30־טער יוני, פאַרנאַכט:

דער קליינער מאַניעקל פייניקט אונז מיט זיינע שפּילערייען. היינט נאָכמי־טאָג בין איך געווען זיכער, אַז ער האָט אונז שוין, חלילה, פאַראַטן. כ'האָב געזען דורך אַ שפּאַרע, ווי ער שפּילט זיך מיט עטלעכע פּאַסטוכלעך אויפן פּאַשע־פעלד אַנטקעגן אונזער סטאַדאָלע און מיטאַמאָל דערהערט, אַז זיי שרייען „זשידי, זשידי— יידן!"

דאָס האַרץ איז מיר שיר אָפּגעשטאַנען. מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם האָב איך זיי אָבסערווירט און זיך איינגעהערט. זיי האָבן זיך געשפּילט אין כאַפּן יידן. עטלעכע זענען געווען „יידן", עטלעכע — „פּויערים", וואָס האָבן זיי געכאַפּט און די איבעריקע — „דייטשן", וועלכע זענען אָנגעקומען אויפן רוף פון די „פּויערים" און איבערגענומען פון זיי די „יידן". עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ „שלעדזטוואָ". די „דייטשן" האָבן אויסגעפּאַרשט די געכאַפּטע „יידן", זיי געשלאָגן און די קליינע „פּויערימלעך" האָבן דערביי געשריגן:

— פּאַרשיווע זשידי, פּאַרשיווע זשידי, פּארכי, דערשיסן זיי!

מאַניעקל איז געווען אַ „דייטש". ער האָט אַרויסגעצויגן אַ לאַנגן שטעקן — אַזאַ ביקס און געשריגן:

— פיף, פיף! — ער האָט „געשאָסן" און די „יידן" זענען „טויטע" געפאַלן.

נו, כ'האָב זיך צוגעקוקט צו דער שפּיל, און שיר אַראָפּגעפאַלן פון דער לייסט. אין קאָפּ האָט זיך מיר פאַרמישט.

שובע איז אָנגעקומען, אָנגעכאַפּט מאַניעקלען פאַר אַ האַנט און אים אַריינ־געשלעפּט אין שטוב. ער האָט נאָך אויפן גאַנצן וועג געשריגן:

— פיף, פיף! זשידי, זשידי!

שובע האָט אים געשלאָגן אָן רחמנות. ער האָט גענומען די שקצימלעך אויף אַ פאַרהער און ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי ווייסן פון גאָרנישט. ער האָט זיי גאָרנישט דערציילט, מאַניעקל, ס'איז נאָר געווען אַזאַ שפּיל. אין אַלע דערפער שפּילן זיך איצט די קינדער אין כאַפּן און שיסן יידן — האָבן זיי זיך אויך אַזוי געשפּילט.

מיר האָבן זיך באַרואיקט. ווער ווייסט אָבער צי פון דער דאָזיקער שפּיל קאָן אַמאָל נישט חלילה ארויסקומען עפּעס שרעקלעכס!

מאַניעקל קוועלט איצט, ער לאַכט פון אונז, ווי מיר האָבן מורא. ער שווערט זיך, אז ער וועט נישט אויסזאָגן. מיר זאָגן אים צו, צו מאַכן א שיין גאַרניטורל צו דער „קאָמוניע”. מיר ווען אים אויספּוצן ווי אַ שטאָטיש יינגל, פון קאָפּ ביז די פיס ניי, ער זאָל קאָנען גיין אין קאָשטשאָל אַריין שיין אויסגעסטראָיעט. ער פרייט זיך און פאַרזיכערט נאָכאַמאָל, אַז ער וועט קיינעם פון גאָרנישט זאָגן, אויך נישט יוזעפן — קאָוואַלטשיקס פאַסטוכל, זיין בעסטן חבר — אים אויך נישט.

פאַר קאָוואַלטשיקס פאַסטוכל — פאַר יוזעפן — האָבן מיר אַממיינסטן מורא. ער איז גרעסער און עלטער פון מאַניעקלען. שטענדיק פאַרנאַרט ער אים אין אַ זייט, שפּילט זיך מיט אים און פרעגט אים אַ סך אויס וועגן זייער שטוב, וועגן דעם טאַטן, דער מאַמען און וועגן אַלץ, וואָס ביי זיי פאַסירט. ער האָט אויך אָנגעהויבן אָפט צו קומען אויף אונזער הויף און קריכט מיט מאַניעקלען אויף די ביימער. זיי סודען זיך און לאַכן.

מאַניעקל שווערט זיך, אַז יוזעף ווייסט פון גאָרנישט און ער וועט נישט וויסן. ער וועט אים דאָס קיינמאָל נישט אויסזאָגן, נאָר דערפאַר מוזן מיר אים קויפן דעם שענסטן ראָווער מיט צוויי קלינגערס און אַ טאָפּלט געזעסל.

1־טער יולי:

ווידער, דאַנקען גאָט, אַ פרישער חודש. יעדן „ערשטן" הייבן מיר אָן צו ציילן די טעג. זיי ציען זיך אַזוי לאַנג. ביז מען קומט איבער אַ חודש, ווערט דאָס בלוט הונדערטער מאָל געזעצט. ווידער דער „ערשטער"! אפשר וועט דער איצטי־קער חודש שוין ברענגען עפּעס דעצעדירנדיקס! איז דען מעגלעך, אַז אויף מזרח זאָל היי־יאָר אַדורך דער זומער שטיל?

שובע איז היינט פאַרצווייפלט איבער אונזער גורל. ער זאָגט אונז פּאָר נישט קיין גוטס. ער האַלט, אַז עס איז אַ פאַרפאַלענע זאַך:

— קיינער וועט אייך נישט העלפן, אויך די רוסקע נישט! זיי האָבן אייך אויך נישט ליב!

ער דערציילט, אַז דאָ, אין די וועגנגראָוווער וועלדער, לעבן אין אַ בונקער צוויי סאָוויעטישע סאָלדאַטן, אַנטלאָפענע פון דייטשער געפאַנגענשאַפט. צוויי רוסישע יונגעלייט. זיי האָבן נישט געוואָלט בלייבן ביים דייטש אין געפאַנגענשאַפט און אוודאי נישט גיין קעמפן צווישן די רוסישע פאַרעטער, די „וולאַסאָווצעס", קעגן זייער אייגן פאָטערלאַנד — זענען זיי אַנטלאָפן פון געפאַנגען־לאַגער דאָ נישט ווייט, און זיך איינגעאָרדנט אין די וועגנגראָוווער וועלדער. זיי לעבן זיך גוט, די פּויערים טראָגן זיי אַהין ברויט מיט מילך און געקעכץ. זיי פאַרנעמען זיך אויך מיט אויסאַרבעטן פון צווייגן פּויערישע געפלאָכטענע קוישלעך, וועלכע זיי פאַר־קויפן שפּעטער אין די אַרומיקע דערפער.

זיי, אָט די צוויי רוסן, האָבן שוין געהרגעט עטלעכע יידן, וואָס האָבן פאַר־בלאָנדזשעט דורך זייער וואַלד. „זיי פאַרטראָגן נישט קיין זשידעס" — זאָגן זיי. בעוועון אפילו אַמאָל אַ פאַל, אַז אַ יידישער בחור מיט אַ מיידל, וועלכע זענען גע־ווען פאַרשטעקט אין די מקומות — האָבן זיך דערוווסט, אַז רוסן לעבן אין וואַלד און זענען אַרויס פון זייער באַהעלטעניש, זיך אָנצושליסן אין זיי. נו, — די צוויי רוסן האָבן זיי תיכף באַרויבט, אָראָפּגעצויגן פון זיי די מלבושים און דערמאָרדעט. זיי זאָגן אונז, אַז אויך דאָס רוסישע פאָלק האָט פיינט די זשידעס, וועלכע ברענגען שלעכטס אויף רוסלאַנד. אויך די מלחמה האָבן יידן געמאַכט.

שובע האַלט דעריבער, אַז אונזער גורל איז אַ ביטערער, אונזערע אויסזיכטן זיך צו ראַטעווען און בלייבן לעבן — זענען גאָרנישט ווערט.

— אַלץ איינס צי די דייטשן וועלן בלייבן, צי די רוסן וועלן קומען!

איך וויים אים נישט וואָס צו ענטפערן, שובען, כ'האָב אים נאָר אויפגעוויזן, אַז די סאָוויעטישע מאַכט באַשטראָפט פאַר פאַרפאָלגן יידן. אויך די צוויי רוסן וועלן שפּעטער באַשטראָפט ווערן און אַז אין דער רויטער אַרמיי קעמפן הונדער־טער טויזנטער יידן, וועלכע פאַרגיסן זייער בלוט און איילן אונז צו באַפרייען.

***

ניין, מיר וועלן נישט איבערלעבן — זאָגט פּאַר שובע. ער ווייסט דאָס אויף זיכער —

— אַז איך זאָג — איז שטענדיק אַזוי!

דעם זעלביקן שמועס — דערציילט ער אונז — האָט ער אַמאָל, מיט אַנדערט־האַלבן יאָר צוריק, געהאַט מיט אַנדערע יידן. ער האָט זיי דעמאָלט אויך געזאָגט, אַז זיי וועלן נישט איבערלעבן. נו, האָט ער נישט געטראָפן? — זיי לעבן שוין געוויס לאַנג נישט.

דאָס איז געווען ווינטער, אָנהויב 1943. איינמאָל, אין מיטן דער נאַכט האָט מען אָנגעקלאַפּט ביי אים אין פענצטער. ער האָט געעפנט און עס זענען אריינגע־קומען דריי יידן — צוויי ברידער מיט אַ שוועסטער. זיי האָבן אדורכגעוואַנדערט אין דער נאַכט דורך דער סטעזשקע און האָבן געבעטן זיי צו לאָזן איבערנעכטיקן. ס'איז געווען זייער קאַלט און זיי זענען שיר אין דרויסן געפרוירן געוואָרן. שובע האָט זיי דאַן אויסגעבעט אויף עטלעכע שעה מיט שטרוי אין דער וואַרעמער שטוב און געלאָזט ביז פאַרטאָג זיך דערוואַרעמען און איבערשלאָפן.

— ס'איז געווען אַ שטאַרק רחמנות אויף זיי. זיי האָבן עלנט און אָן אַ ציל געוואַנדערט, זיך געוואָלט ראַטעווען פאַרן דייטש. די פּויערים האָבן זיי פון אומע־טום פאַרטריבן און געדראָט. זיי זענען געווען אין אַ שרעקלעכן הולך — אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן, אויסגעבלייכט און אויסגעפרוירן, כמעט שוין נישט געווען צו דערקענען קיין מענטשן. זיי האָבן זיך שטאַרק געשראָקן און נישט געוווסט וואָס צו טון. זיי זענען געווען אויסגעהונגערט און כסדר געציטערט פון קעלט. כ'האָב זיי געגעבן וואַרעמס צו טרינקען, עפּעס צו עסן און זיי געהייסן גיין נאָך איידער אין דרויסן נעמט טאָגן. דער „סוואָלאָטש", קאָוואַלטשיק, זאָל זיי נישט זען אַרויסגיין פון מיין שטוב און:

— שוין אויף דער שוועל האָב איך זיי געזאָגט, אַז עס איז אַ שאָד דאָס מאַ־טערן זיך, זיי וועלן נישט איבערלעבן. די דייטשן און אונזעריקע וועלן נישט לאָזן! נו, לעבן זיי נאָך? — געוויס נישט! זיי זענען פאַרפאַלן געוואָרן ווי אַ האַרבסט־בלעטל אין ווינט און אין שניי. ערגעץ זיכער אונטערוועגס פאַרפרוירן געוואָרן, אָדער געהרגעט הינטער אַ פּלויט. איך האָב עס באַלד פאַרשטאַנען. געזען אַז קיין זשידקעס איז נישט באַשערט זיך צו ראַטעווען. דאָס פאָלק וועט נישט לאָזן און דער פּאַן בוג ווייל זיי נישט העלפן און מיט אייך איז אויך נישט גוט. מען וועט אייך צום סוף „זנישטשען".

כ'האָב אים גאָרנישט דערויף געענטפערט, שובען, נאָר געזאָגט, אַז מיר פאַר־לאָזן זיך אויפן פּאַן בוג. אים פאַרטרויען מיר אונזער גורל און פאַרפאַלן, וואָס ער וועט מאַכן — זאָל ער מאַכן. כ'ווייס נאָר, אַז מיר זענען אומשולדיק און אַז דאָס בלוט פון הבל וועט שטענדיק פאַלן אויף קינס קאָפּ.

שובע האָט געזיפצט.

— אַ שאָד, אַ שאָד, איר זענט דאָך פיינע מענטשן, ערלעכע, איר לעבט פון אייגנס, פון די עלטערנס פּראַצע.

אַ גאַנצן טאָג איז ער אַרומגעגאַנגען טרויעריק. ערשט פאַרנאַכט האָט אים די שטימונג פאַרלאָזט. מיר האָבן זיך דערמאָנט, אַז עס איז אָנהייב חודש. מעגלעך, אַז אין דרויסן וועט זיך מאַכן „היים", די לאַגע אויף די פראָנטן און אין לאַנד וועט

ווערן געשפּאַנט, גלייכער צו האָבן ביי זיך אַביסל סחורה. שובע האָט איינגעשפּאַנט דאָס פּורל און אַוועקגעפאָרן צו קאָנטראַקטאָוויטשן — נאָכן לעצטן ביסל זאַכן.

3־טער יולי:

נעכטן פאַרנאַכט האָבן מיר איבערגעלעבט אַביסל שרעק און איצט האָבן מיר די נאָכווייענישן.

ס'איז געווען אַרום זיבן, אין דרויסן האָט שוין גענומען צופאַלן די נאַכט, האָב איך פּלוצים דורכן לעכל באַמערקט, ווי עפּעס אַ פאַרדעכטיקטער שאָטן טיילט זיך אויס פון דער טונקלקייט און דערנענטערט זיך אויף דער סטעזשקע צו אונז צו. באַלד האָב איך געזען, ווי די שובאָווע, באַמערקנדיק יענעם, לויפט גיך, אין איין שרעק, צו דער כאַלופּע, כאַפּט מאַניעקלען פאַר אַ האַנט און אַנטלויפט מיט איס שנעל אין דער אַנדערער זייט אויף די פעלדער. אין שטוב איז קיינער נישט געבליבן — שובע איז גראָד געהאַט אַוועק אין אַ שכנותדיקן דאָרף. כ'האָב באַטראַכט דעם אָנקומענדיקן און ווען ער איז שוין געווען גאָר נאָענט, האָב איך בלויז באַוויזן צו דערזען, אַז ער איז אין אַ גרינעם אוניפאָרם! שנעל בין איך אַראָפּגעשפּרונגען אין לאָך, זיך פעסט פאַרמאַכט און מיר זענען געבליבן זיצן אָן אָטעם. ביי אַ צוויי שעה צייט זענען מיר געווען פאַרמאַכט און נישט געוווּסט, וואָס אויבן אין דרויסן האָט פּאַסירט. מען האָט גאָרנישט געהערט און ס'האָט זיך געדאַכט, אַז אויפן הויף איז שטיל, רואיק. צו עפענען האָבן מיר אָבער מורא געהאַט. ערשט שפּעטער איז שובע געקומען פון דאָרף און נישט טרעפנדיק קיינעם אין שטוב — איז ער אַריין אין סטאָדאָלע, געזען אַז ביי אונז איז פאַרמאַכט דאָס לאָך, האָט ער פאַרשטאַנען, אַז ס'האָט עפּעס פּאַסירט. ער האָט אָנגעקלאַפּט, געהייסן עפענען און געפרעגט, וואָס עס איז. מיר האָבן אים דערציילט וועגן דייטש, וואָס איז געווען אויף דער סטעזשקע. שובע איז אַרויס, באַלד צוריק אַריינגעקומען און אונז באַרואיקט, אַז עס איז גאָרנישט, מען זעט קיינעם נישט, ס'איז אַרום און אַרום שטיל. דער דייטש האָט בלויז געמוזט פאַרבייגיין אויפן וועגל. ער האָט זיך אָבער געזאָרגט, שובע, נישט וויסנדיק, ווו דאָס ווייב מיטן קליינעם זענען אַהינגעקומען. איך בין אַרויס פון גרוב, זיך געזעצט מיט אים ביי דער טיר פון דער סטאָדאָלע, דורך דעם שפּאַלט האָבן מיר אַרויסגעקוקט און אַכטונג געגעבן. אויפן הויף איז געווען פינצטער. מען האָט גאָרנישט געקאָנט זען, נאָר בלויז הערן טריט, אויב ס'וועט זיך ווער דערנענטערן. אויך מאָרוואַ האָט מיט דער נאָז אויסגעשנאַפּט צי ס'קומט קיי־נער נישט אָן.

מיטאַמאָל, איז די שובאָווע מיט מאַניעקלען געקומען צולויפן, צוזאַמען מיט אירס אַ שוועסטער פון זשימנאַ וואָדאַ (די שוואָלאָווע). זיי זענען אַריין אין שטוב. שובע איז זיי נאָך. שפּעטער, ווען די שוועסטער איז אַוועק, איז די שובאָווע צו אונז אַריינגעקומען נאָך טויט־איבערגעשראָקן. זי האָט דערציילט, אַז מורא האָבנדיק פאַרן דייטש, וואָס איז פאַרבייגעגאַנגען, זייענדיק זיכער, אַז זשאַנדאַרמעריע קומט צו אונז, איז זי דעריבער מיט מאַניעקלען אַנטלאָפן צו איר שוועסטער.

מיר פרעגן, צי זי האָט זיך חלילה דאָרט נישט אַרויסגעכאַפּט, פאַרוואָס זי האָט

מורא און פאַרוואָס זי אַנטלויפט. די שובאָווע זאָגט, אַז ניין, זי האָט נישט געזאָגט.
— נאָך וואָס איז איצט די שוועסטער מיטגעקומען ?

די שובאָווע דרייט מיט דער צונג און ווייסט נישט וואָס צו ענטפערן. זי איז אַ צעחושטע אַרויס. קיינער פון זיי איז שוין מער ביינאַכט צו אונז נישט אַריינגעקומען און מיר האָבן געפילט, אַז עס איז נישט פשוט, אַז עס האָט עפּעס געמוזט געשען, נאָר זיי פאַרבאָרגן עס פאַר אונז. אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר געווען באַאומרואיקט און קיין אויג נישט געקאָנט צוטון.

היינט אינדערפרי, ווען מאַניעקל איז אַריינגעקומען צו אסתרלען מאַכן אַ לעקציע, האָבן מיר אים גענומען אויף אַ פאַרהער און דער קליינער האָט דערציילט, ווי די מאַטקע איז מיט אים אַריינגעפאַלן צו דער מומע, ווי איבערגעשראָקן זי איז געווען און אַז זי האָט דאָרט, פאַר דער שוועסטער, דערציילט וועגן אונז און, אַז אַ דייטש איז אָנגעקומען, דעריבער איז זי אַנטלאָפן. אויך דער „וואָיעק" שוואַל איז געווען און געהערט.

מיר האָבן מער נישט געוווסט, וואָס עס טוט זיך מיט אונז. מען האָט דעם קליינעם שנעל אַריינגעשיקט אין שטוב און געהייסן צו אונז אַריינרופן דעם פאָטער. שובע איז אַריינגעקומען צעטומלט און פאַר אונז מודה געווען, אַז דאָס ווייב האָט נעכטן אויסגעזאָגט פאַר דער שוועסטער און שוואָגער, אַז מיר געפינען זיך דאָ. זי איז געווען אַזוי שטאַרק איבערגעשראָקן, אַז זי האָט זיך נישט געקאָנט באַהערשן.

כ'האָב פון צרות אַזש פאַרבראָכן די הענט. כ'ווייס דאָך ווי זיי פלעגן זיך די גאַנצע צייט אויסהיטן פאַר די שוואַלס. דער שוואָגער שניידט צוויי מאָל אין דער וואָך ביי אונז אין סטאָדאָלע שטרוי אין דער „שעצקאַרניע" און מיר האָבן כסדר, בעת זיין אַרבעט, זיך טיף פאַרשטעקט. שובע האָט שטענדיק אויבן פאַרוואָרפן דאָס לאָך מיט בינטן שטרוי, בכדי שוואַל זאָל נישט עפּעס באַמערקן.

שובע שטייט מיט אַ דערשראָקענעם, אומבאַהאָלפענעם אויסדרוק אויפן פּנים און הייבט צעמישט מיט דער פּלייצע. די שובאָווע איז אַריינגעקומען אַ פאַרשעמטע און זיך גענומען פאַרענטפערן, זי איז נישט שולדיק, זי האָט זיך פון שרעק אַרויסגעכאַפּט און ס'איז שוין געווען פאַרפאַלן. צוריקציען האָט זי נישט געקאָנט. מיר זאָלן זיך אָבער נישט שרעקן. זיי וועלן קיינעם נישט דערציילן. זיי, די שוועסטער און שוואָגערס לעבן גוט צווישן זיך, זענען זיך נישט קיין שונאים און די שוואַלס וועלן נישט אויסזאָגן, זיי וועלן נישט וועלן פאַרשיטן און אומברענגען די אייגענע, די נאָענטסטע מענטשן.

שובע הייבט אַלץ מיט די אַקסלען. ער ווייסט נישט צי דער שוואָגער מיטן ווייב וועלן טאַקע האַלטן סוד. דער מאַן — אפשר יאָ, נאָר זי, די באַבע ? זי וועט עס נאָך דערציילן דער דריטער שוועסטער און די אַנדערע שוואָגערס און שוועגערינס. ס'קאָן נאָך זיין פּאַסקודנע !

מיר האָבן זיך אַלע צוזאַמען מיישב געווען און באַשלאָסן, אַז עס איז גלייכער צו שיקן נאָך די שוואַלס, זיך באַקענען מיט זיי און אַליין זיך דורכרעדן, בעטן, אַז זיי זאָלן אונז נישט פאַראַטן.

שובע און די שובאָווע זענען אַוועק צו זיי קיין זשימנאַ וואָדאַ, זיך דאָרט געזוימט עטלעכע שעה און מיר האָבן געוואַרט מיט קלאַפּנדיקע הערצער, נישט ווייסנדיק וואָס איבערצוקלערן. ערשט מיט אַ שעה צוריק זענען זיי אַהיימגעקומען

און אונז דערציילט, אַז די שוואַלס ווילן איצט נישט קומען צו אונז, עס גלוסט זיך זיי נישט, זיי הייסן אונז אָבער באַרואיקן, אַז מיר זאָלן זיך נישט שרעקן. זיי וועלן עס האַלטן בסוד און ס'וועט זיך קיינער נישט דערוויסן, אויך זייער איינציק טעכ־טערל וועלן זיי עס נישט אויסזאָגן. מיר קאָנען גאַנץ זיכער און רואיק זיין. קומען צו אונז וועלן זיי אפשר אַן אַנדערש מאָל, ביי אַ געלעגנהייט.

עס ווערט ארום אונז אומהיימלעך, מיר קלאַמערן זיך אַזש פון שרעק איינער אין אַנדערן. די פויערים דאָ קאָנען קיין סוד נישט האַלטן. די לופט אַרום אונז ווערט ענג, אָנגעצויגן. מיר זאָלן נאָר באַווייזן דערפון אַרויס גאַנצערהייט!

6־טער יולי:

ענדלעך האָט דער רוסישער פראָנט גערירט!

די רויטע אַרמיי האָט אָנגעהויבן אַ געוואַלדיקע אָפענסיווע אויפן ווייס־רוסישן אָפשניט. באַלד אין די ערשטע טעג, דעם דריטן יולי, איז מינסק — די הויפּט־שטאָט פון ווייסרוסלאַנד — באפרייט געוואָרן. זיי זענען שוין אַריבער די פּוילישע גרענעץ און דערנענטערן זיך צו באַראַנאָוויטש. דער פראָנט ביי קאָוועל שטייט נאָך, אָבער מען שמועסט, אַז אויך אויף דעם אָפשניט וועלן זיך די קאַמפן אויס־ברייטערן. די פּויערים זאָגן, אַז דאָס מאָל וועט דער פראָנט שוין דערגרייכן אויך צו אונז. צי איז דאָס מעגלעך? אונזערע הערצער קלאַפּן פון שרעק און דערוואַר־טונג! מיר וואָלטן איצט געשלאָסן די אויגן, זיך פאַרמאַכט אין באַהעלטעניש און איבערגעוואַרט.

אָך, מיין גאָט, מיר שטרעקן אונזערע הענט, ממעמקים, פון די טיפענישן! מיר רופן דיך, האָב רחמנות!

עפּעס רייסט זיך אין אונז. מיר זאָלן נאָר דאָס אַלץ דורכמאַכן!

אויפן דאָרף איז היימלעך, די פּויערים פּאָליטיקירן. אַלע האַלטן, אַז די רוסן קומען שוין דאָס מאָל אַהער. טייל שרעקן זיך פאַר די „באָלשעוויקעס". מען דער־ציילט זיך נאָך וועגן דער רויטער אַרמיי די אויסטערלישסטע זאַכן. אַנדערע פרייען זיך און דערוואַרטן זיי שוין. אונזערע שובעס זענען צעחושט. מיר פאַרגעמען די אַלע נייעסן און דאָס בלוט הייבט זיך עפּעס אָן דערוואַרעמען אין אונז, עס שטראָמט האַסטיקער. איך קאָן אַזש נישט שרייבן!

16־טער יולי:

די רוסן גייען שנעל פאָרויס. שוין באַפרייט אַ רייע שטעט אין צפון־מזרח פּוילן. דאַכט זיך, אַז אויך ווילנע. דער פראָנט איז נאָך אָבער ווייט פון דאַנען. ער זעט אויס איצט זיך צו פאַרנעמען אויף אַן אַנדערער ריכטונג, גאָר קיין ליטע. ביי קאָוועל איז נאָך אַלץ שטיל, מ'הערט פון דאָרט גאָרנישט. עס מוזן אָבער דאָרט פאָרקומען געוואַלטיקע צוגרייטונגען, ווייל גאַנצע נעכט פליען איבער אונז דורך צענדליקער און צענדליקער דייטשע עסקאַדרעס מיט באָמבאַרדיר־עראָפּלאַנען. זיי רוישן אַזוי שווער. מיר פילן אין דער לופט דעם פראָנט. מיר קאָנען אין די נעכט נישט שלאָפן. אַ גאַנצן טאָג איז אָבער ביי אונז רואיק און מען הערט גאָרנישט. אין דרויסן גייט דער שניט אויף דער גאַנצער פאַרע. מען זאָגט, אַז די דייטשן האָבן באַפוילן שנעל אַראָפּצונעמען די תבואה פון פעלד. זעט אויס, אַז זיי ריכטן זיך דאָ אויף „היצן". דערווייל אַרבעט און האָרעוועט דאָס דאָרף פלייסיק. שובע האָט צוגענומען אַ געהילף צו דער אַרבעט, אַ שוואַרצע שיקסע פון זעלבן דאָרף ווי די טאָכטער. זי דרייט זיך אַ גאַנצן טאָג אויף אונזער הויף און קוקט אומעטום

אַריין. מיר מוזן זיך איצט שטאַרק היטן. יעדן פּאַרנאַכט קומט זי אויך אין סטאַ־דאָלע אַריין שניידן שעצקע פאַר די בהמות. מיר פאַרמאַכן זיך אַלע אין גרוב. מיר שרעקן זיך פאַר איר. די שיקסע דרייט זיך עפּעס צופיל אַרום דער סטאַדאָלע, ווי זי וואָלט עפּעס אַרויסגעשמעקט. מיר טאָרן קיין איין מינוט זיך נישט פאַרגעסן. מיר קוקן אַרויס און פאַרשן יעדן באַוועג אירן און יעדן אויסדרוק פון איר פּנים, צי פאַרשטייט זי נישט עפּעס? מיר מוזן זיך איצט אויך היטן פאַר די אַנדערע פּויערים אויף די פעלדער, וועלכע אַרבעטן אין דער נאָענט פון אונז. זיי קומען כסדר אויף אונזער הויף וואַסער טרינקען.

אַנומלט, האָט אונז אַ שיקסע מיט אַ ווייס טיכל אויפן קאָפּ שיר אַנטדעקט. זי האָט דורך אַ שפּאַלט אַריינגעקוקט אין סטאַדאָלע. מיר האָבן זיך פאַרוקט אין די ווינקלען און נישט געוווסט צי זי האָט אונז געזען, צי נישט.

אַך, ווי מען מוז איצט אַכטונג געבן! דאַכט זיך, אַז דאָס זענען די לעצטע וואָכן. גאָט זאָל אונז העלפן און מיר זאָלן זוכה זיין די באַפרייאונג! מיר וואָלטן איצט אַלע כסדר געזעסן אין גרוב פאַרמאַכט, עס איז אָבער אוממעגלעך: דאָס וואַסער שטראָמט פון די ווענט און פון אונטן און דאָס פאַרפוילטע שטרוי שטינקט, מען קאָן דעם אָטעם נישט כאַפּן. דאָס טירל מוז אָפן זיין, מוז מען במילא אויך וואַכן אויבן און אַרויסקוקן. ס׳איז אָבער שווער זיך אַן עצה צו געבן און אַזוי האָבן דאָס אויג אומעטום פון אַלע זייטן. יעדן טאָג פאַרמאַכן מיר זיך פון צייט צו צייט אין גרוב. דאָ, אונטער דער ערד, הערט מען אַצינד כסדר אויפטרייסלונגען, ווי די ערד וואָלט געציטערט. צי איז דאָס שוין דער אָפּהילך פון פראָנט, דאָס זע־נען אַרטילעריע־באַשיסונגען, קנאַלן פון האַרמאַטן, אָדער אפשר באָמבאַרדירונ־גען? מען הערט אָפט, כמעט אָן איבערייס. אַלע פאַר מינוט גיט די ערד אַ ציטער. אויבן, אין דרויסן, הערט מען עס נישט.

מיר זיצן פאַרמאַכט, הערן זיך איין און ביי יעדן ציטער פון דער ערד — גיט אַ פּלאַטער דאָס האַרץ. אָ, אפשר איז עס טאַקע די מלחמה?

עס ווערט דושנע. מען מוז עפענען און צוריק אַרויס אויבן. ווידער מוז מען שטאַרק אַכטונג געבן. דאָס דאַרף איז אויפגעטרייסלט און לעבט דאָך נאָך רואיק. מען אַרבעט נאָרמאַל און די געשעעניש דערגרייכן אהער נאָר דורך פּלאָטקעס און איבערדערציילטע נייעסן. מיר זענען באַרוישט ווי פאַרשיכורט, פאַרכישופט.

18־טער יולי:

מיט זעקס טעג צוריק איז מאַרוואַ געלעגן געוואָרן און געבוירן פינף קליינע הינטעלעך, זייער שיינע. שובע האָט מיט צוויי טעג שפּעטער דערטרונקען פיר שטיק אין וואַסער און איבערגעלאָזט נאָר איינס — דאָס שענסטע. די צווּג איז, דאַכט זיך, משוגע. אין די פאַר טעג וויינט זי, קלאָגט, יאָמערט און קריצט רציחהדיק מיט די ציין. זי לאָזט קיינעם נישט צו צו זיך. זי רייסט זיך אויף דער קייט און בילט אפילו אויף די באַלעבאַטים, ווען זיי דערנענטערן זיך צו איר. זיי וואַגן נישט צו־צוגיין מיטן עסן. זיי האָבן מורא, אַז זי וועט זיי צערייסן.

דער צער פון הונט רייסט פון אונז שטיקער האַרץ. מיר קאָנען ביינאַכט נישט

שלאָפן. זי וואָיעט און קלאָגט גאַנצע נעכט. מיר האָבן שוין פּשוט נישט קיין כוח צו הערן און פאַרנעמען אירע יללות. עס ציפּט שטיקער האַרץ. זי איז שוין הייזעריק און וואַרפט זיך אין ספּאַזמעס. איר מוטער־צער דערוועקט אין אונז טרויעריקע געפילן און רופט אַרויס פאַרשידענע רעפלעקסיעס. מיר זענען ווי באַנומען און קאָנען זיך קיין אָרט נישט געפונען.

נעכטן ביינאַכט האָט זיך מאַרוואַ אָפּגעריסן פון דער קייט, איבערבייסנדיק זיך דאָס לעדערנע פּאַסיקל פון האַלז. זי איז ווילד אַריינגעלאָפן אין סטאַדאָלע און צו צו אונזער באַהעלטעניש. איך בין געזעסן אויבן. זי איז צו מיר צו, אַוועקגעלייגט זיך און גענומען וואָיען אין מיין שויס אַריין. כ'האָב זי געצערטלט און געגלעט איבער דער פעל. מאַרוואַ האָט זיך אויסגעצויגן און דעם קאָפּ געריבן אין דער שויס. זי האָט געציטערט, ווילד געברומט, געקלאָגט און מיר געלעקט איבער די הענט. שפּעטער, זענען די אַנדערע פון באַהעלטעניש אַרויפגעקומען, זי האָט זיך צו אונז געדריקט און מיט פאַרגאַסטענע, פאַרלאָפענע אויגן אונז אָנגעקוקט מיט שטומען געבעט. זי פילט אין אונז גוטע פריינט. זי ווייסט, אַז מיר פילן מיט איר צער.

מיר האָבן זיך צו איר דורך דער צייט שטאַרק צוגעבונדן. זי איז דאַכט זיך, אונזער איינציקער אויפריכטיקער פריינט, דאָס איינציקע טרייע באַשעפעניש. יעדן פאַרנאַכט קומט זי צו אונז און קוקט מיט אַ שטומער פרייד אין אונזערע אויגן. אַ גאַנצן טאָג שטייט זי אויף דער וואַך און לאָזט נישט צו צום שייער קיין פרעמדן מענטש. אַז זי דערזעט אָדער דערפילט וועמען, נעמט זי בילן און זיך רייסן צו יענעם, אויפגערייצט, ווי צו אַ געפערלעכן שונא. זי זאָגט אויך אונז אָן, אַז עס איז אַ געפאַר. מען דאַרף זיך שנעל באַהאַלטן.

— שנעל, שנעל! — בילט זי אין איין אָטעם — שנעל, שנעל פאַרשטעקט אייך, אַ שונא קומט אָן!

יעדן אָוונט, ווען זי קומט צו אונז זיך טוליען און קוקן אין די אויגן, דאַכט זיך, ווי זי וואָלט געפרעגט:

— האַ, וואָס זאָגט איר, צי האָב איך היינט גוט געהיטן, גוט אַלאַרמירט און פאַרטריבן די שונאים?

די לעצטע זעקס טעג, זינט זי האָט געהאַט די הינטעלעך און מען האָט זיי פון איר אַוועקגענומען, זענען מיר טאַקע געווען ווי הפקר, אָן אַ שומר פאַר דער טיר. נעכטן ביינאַכט, ווען זי איז צו אונז אַריין, האָט אויסגעזען, ווי זי קומט זיך אָפּ־רעדן פון האַרץ און גלייכצייטיק זיך פאַרענטפערן, אַז שוין, זי וועט שוין צוריק היטן, זי נעמט ווידער איבער איר פּאָסטן.

היינט, כאָטש זי קלאָגט נאָך צו ביסלעך אויף איר צער, איז זי שוין אויף דער וואַך — זי בילט, היט און וואָרנט אונז פאַר יעדן פרעמדן.

19־טער יולי:

מיר האָבן היינט געהאַט גרויסע ניסים! שוין דורכגעמאַכט די ערשטע אַב־לאַווע ביי שובען! כ'ציטער נאָך אינגאַנצן ביים שרייבן די דאָזיקע שורות. זשאַנ־דאַרן זענען היינט געווען אין אונזער סטאַדאָלע! זיי האָבן געזוכט, אַלץ איבער־

געדרייט און מיר האָבן געמיינט, אַז ס'האָט זיך חלילה שוין געענדיקט מיט אונז!
אַך, די ניסים!

געווען איז עס אַרום צען אַ זייגער אינדערפֿרי. אַלע זענען געווען אין גרוב, נאָר איך און פֿרוימאַן האָבן געוואַכט אויבן. ער איז געווען אָנגעהאָנגען אויף איין וואַנט און אַרויסגעקוקט אויף צפֿון־מערב און איך ביי דער אַנטקעגנדיקער וואַנט, בין געלעגן אויף אַ קופּע היי און אָבסערווירט די צווייטע זייט. שובע איז מיט אַ שעה צוריק געהאַט אַוועק קיין גרוים־גאַרצין — איין קילאָמעטער פֿון אונז. די שור־באָווע מיט מאַניעקלען האָבן זיך געפּאַרעט אין פֿעלד.

מיטאַמאָל — מאַניעקל לויפֿט צו אונז. ער פֿאַלט אַריין פֿאַריאַכמערט אין סטאָדאָלע און שרייט:

— שנעל, שנעל, באַהאַלט אייך, איינס—צוויי. פֿאַרשטעקט אייך, ניעמצי, ניעמצי — דייטשן! שנעל!

מיר זענען געבליבן דערשראָקן און נישט געוווּסט צי ער שפּאַסט ווידער, צי דאָס מאָל איז עס אמת. מיר שפּרינגען צו צום באַהעלטעניש. פֿרוימאַן טאַנצט אַריין און איך, קלאַמערנדיק זיך ביים טירעלע — פֿרעג אים אויס, צי ס'איז אמת, ווו זיי זענען די דייטשן, און — דער קליינער טרייסלט זיך:

— שנעל, שנעלער, באַלאַמוטשעט נישט! שנעל, זיי זענען דאָ!

שובע איז אַריינגעקומען בלייך ווי די וואַנט און אונז דערציילט, אַז גייענדיק קיין גרוים־גאַרצין, האָט ער אויפֿן וועג אָנגעטראָפֿן עטלעכע לאַסט־אויטאָס מיט דייטשער זשאַנדאַרמעריע און פּוילישער פּאָליציי. זיי פֿאַרנעמען איצט פּאָזיציעס אַרום אונזערע דערפֿער. מען דאַרף זיך פֿאַרשטעקן און ער וועט אין דרויסן שוין אַכטונג געבן, ער וועט אונז כסדר געבן צו וויסן, וואָס עס הערט זיך. מיר האָבן זיך פֿאַרמאַכט און שובע האָט אָנגעוואָרפֿן אויפֿן לאָך און אויבן, אויפֿן גאַנצן שטח פֿון באַהעלטעניש, מיט בינטן תבואה און שטרוי. ער איז אַרויס מיט מאַניעקלן. מיר זענען אונטן געבליבן זיצן אין דער פֿינצטער און זיך מורא געהאַט צו באַוועגן. מיר האָבן זיך אָנגעהאַלטן איינער אין אַנדערן און געשוויגן.

עס איז אַדורך אפֿשר אַ שעה און אויבן איז שטיל. אויך שובע קומט נישט אַריין אונז זאָגן, וואָס מען הערט, צי זיי זענען נאָך דאָ, אָדער זיי זענען אַוועק. אין לאָך איז דערוויל דושנע, עס ווערט אוממעגלעך צו אָטעמען. מיר סאָפּען שווער, ווי אין אַסטמע, אויבן איז אַלץ נאָך שטיל, מען הערט קיין שאָרך נישט.

מיטאַמאָל, דערהערן מיר שווערע טריט אויפֿן הויף. מאָרוואַ צעבילט זיך און איידער וואָס־ווען — די סטאָדאָלע־טירן רייסן זיך האַסטיק אויף. מיר הערן שוין ווי מען טרעט אויבן. עס רודערט זיך, מען רייסט, מען קלאַפּט, מען וואַרפֿט ברעטער, בינטן תבואה און שטרוי. דייטשע קולות הילכן גראָב, מען באַפֿעלט. טריט דערנעענטערן זיך איבער אונזערע קעפּ צום אָרט פֿון טירעלע. מיר פּרעסן זיך איין איינער אין אַנדערן. נעגל בייסן זיך אין מיר. מען האַלט איין מיט די לעצטע כוחות דעם אָטעם. מען איז שוין איבער אונז!

זיי וואַרפֿן און זוכן אין שטרוי. אָט־אָט, טרעטן זיי אַרויף אויפֿן טירעלע! מיר פּרעסן צוזאַמען די ליפּן, די הערצער שפּרינגען.

איינער האָט האַסטיק איבערגעדרייט אַ באַליע, געזוכט אונטן אַ לאָך, אַן עפֿענונג. ער וואַרפֿט זי צוריק אַוועק:

— ניכטס! קאָם, קאָם! — ער רופט די אַנדערע — ס'איז דאָ גאָרנישט דאָ מען דאַרף גיין!

זיי זענען אַלע טומלדיק אַרויס, אָפּן לאָזנדיק די טירן.

מיר הערן, ווי מאַרוואַ באַגלייט זיי מיט בילנדיקע טויטע קללות. מיר אָטעמען אָפּ. איך טאַפּ אפרימען, ווי ער פילט זיך, די פּאָר מינוט האָב איך מורא געהאַט, אַז ער זאָל חלילה פון שרעק ניט קריגן קיין אַטאַק און אַרויס מיט אַ געשריי.

אויפן הויף איז ווידער שטיל. מאַרוואַ וואָיעט נאָך, אָבער שטילט זיך שוין איין, זי באַרואיקט זיך. אַ סימן — זיי זענען שוין ווייט אַוועק. פון הויף הערט מען אַלץ גאָרנישט. קיינער פון די באַלעבאַטים מוז ניט זיין. מיר זיצן נאָך אונטן און ס'איז שטיל.

נאָך אַ האַלבער שעה האָט מען געהערט טריט. מאַרוואַ אַלאַרמירט. ס'קומט ווער אַ פרעמדער אַריין אין סטאָדאָלע, דרייט זיך אַהין און צוריק און גייט ווידער אַרויס. מיר הערן ביי די טירן שרייט אַ פויערטע:

— שובאָווא, שובאָווא, קומט אַהיים, ווו זענט איר, קומאָ?

קיינער האָט ניט געענטפערט. די פויערטע איז אַוועק. מיר זענען נאָך אַזוי געזעסן אַ שטיקל צייט מיט די פיס און אונטערשטן האַלבן קערפער אין וואַסער. שפּעטער, האָט מען געהערט, ווי די שובאָווע מיט מאַניעקלן זענען אָנגעקומען. זיי האָבן צוגעלענט די סטאָדאָלע־טירן און געבליבן אויפן הויף. מיר האָבן עטוואָס אויפגעשפּאַרט דאָס טירעלע און אַריינגעלאָזט אַביסל לופט. אַלע האָבן מיר געפּאַקט די נעזער צום לופט־שפּאַלט. ביז שובע איז אָנגעקומען. ער האָט זיך אויפן הויף דורכגעשמועסט סודותדיק מיטן ווייב, אַריין און אונז דערציילט, אַז זשאַנדאַרמעריע האָט געהאַט אַרומגערינגלט די גאַנצע גרופּע דערפער און אומעטום געזוכט, זיי זוכן באַנדיטן, מיט וועלכע עס זאָל פול זיין די דאָזיקע געגנט. זיי זענען שוין אַוועק, ניט געפונענדיק קיינעם.

דער פויער איז נאָך אַלץ ווייס, ווי קאַלך. ער איז זיך מודה, אַז ער איז אַוועק פון שטוב, מורא האָבנדיק, אַז מען וועט אונז געפונען. די שובאָווע איז אַריינגעקומען אינגאַנצן ווילד, זי האָט זיך געבראָכן די הענט און געהאַלטן אין איין שרייען:

— אָ, יעזוס, יעזוס, נאָכוואָס האָט דאָס מיר געטויגט אַזאַ שרעק?!

דערזעענדיק די זשאַנדאַרן זיך דערנענטערן, איז זי מיט מאַניעקלן שנעל אַנטלאָפן און זיי האָבן זיך פאַרשטעקט אין ווייץ אויפן פעלד. אַזוי, אַז די זשאַנדאַרן האָבן קיינעם אין שטוב ניט געטראָפן. זיי האָבן דאָרט אַלץ דורכגענישטערט. שטענדיק ווען זיי טרעפן ניט קיינעם פון די שטוב־מענטשן, זוכן זיי נאָך מער, ווייל עס זעט זיי אויס פאַרדעכטיקט.

מיר צאַפּלען, וואָס פאַר אַ ניסים! איצט, חלילה, אַריינצופאַלן! איצט ווען דער פראָנט, דערנענטערט זיך וואָס אַמאָל מער!

מיר האָפן, אַז גאָט וועט אונז איצט ניט פאַרלאָזן! זיצנדיק אין גרוב האָבן מיר געפילט ווי די ערד ציטערט־אויף פון די אויפרייסן אויפן פראָנט. אונזער גורל אַנטשיידט זיך. ער הענגט אויף דער וואָג־שאָל.

שובע דערציילט אונז פרטים פון דער אָבלאַווע:

— מען שמועסט, אַז דאָס איז טאַקע צוליבן פראָנט. די דייטשן ריכטן זיך, אַז די מלחמה קומט אַהער, דאָ קאָן זיין די פראָנט־ליניע, ווילן זיי פריער די געגנט

אַפּרייניקן פון פּאַרדעכטיקטע עלעמענטן, פון פּאַרטיזאַנער, גנבים און באַנדיטן. זיי האָבן מורא, אַז די דאָזיקע עלעמענטן וועלן זיי שטערן אויפן פראָנט און דינען דעם שונא. זיי האָבן געזוכט אין אונזערע דערפער, ווייל דאָ געפינען זיך פון שטענדיק אַ סך באַנדיטן. די דייטשן האָבן שוין אַ סך מאָל דאָ דורכגעפירט אָב־לאַוועס און פאַרניכטעט די רויב־באַנדעס מיט זיינע שכנים, די צעגעלשטשאַקעס, אין דער שפּיץ. די צענגעלשטשאַקעס האָבן געהאַט אונטערערדישע היילן אין פעלד. די דייטשן האָבן זיי אַנטדעקט און אויפגעריסן. די באַנדיטן זענען דעמאָלט איינער נאָכן אַנדערן געכאַפּט און דערשאָסן געוואָרן. איצט זוכן זיי פרישע נעסטן. ער, שובע, האָט נישט קיין מורא, ער איז צופרידן, ער זעט, אַז דער פּאַן בוג היט אונז, נאָר זיין ווייב, זי איז משוגע פון שרעק. מען שמועסט, אַז זיי וועלן אין די נאָענט־סטע טעג נאָכאַמאָל קומען און זוכן גרינטלעכער, אָבער — אפשר וועלן זיי עס שוין נישט דערלעבן. מען זאָגט דאָך, אַז די רוסקע יאָגן זיי שנעל און זיי אַנטלויפן אין בהלה.

מיר לויפן ווי געפאַנגענע אין שייער־שטייג און קלאַמערן זיך אַליין אין איי־גענעם לעבן.

נאָך אפשר אַ קורצע צייט און וואָס פאַרא רחמים! באַוויזן, אויסהאַלטן, איבערהאַלטן, אָדער חלילה — נישט!

סוף יולי:

מיר לעבן איבער אויסערגעוויינלעכע טעג. מיר ציטערן ווי פיש אין וואַסער. אונזער גורל וויגט זיך איצט אויף אַ האָר. דער פראָנט דערנענטערט זיך, רינגלט אונז אַרום!

אין דער לעצטער דייטשער צייטונג, וואָס מיר האָבן באַקומען, איז מיטגע־טיילט וועגן אַ גרויסער רוסישער אָפענסיווע שוין אויך אויפן קאָוועלער אָפּשניט. קיין צייטונגען מיט וויטערדיקע ידיעות האָבן מיר שוין נישט. עס איז אוממעגלעך צו באַקומען. די פּאָסט אין קאַלושין איז שוין זייט עטלעכע טעג נישט טעטיק. אויך קיין שום אַמט פונקציאָנירט מער נישט! די פּויערים דערציילן, אַז דער פּאָסטערו־נעק מיט דער פּוילישער פּאָליציי איז אַנטלאָפן אויף מערב. אויך די דייטשן פון דער מיליטערישער ראַדיאָ־סטאַציע הינטער דאַברע — זענען שוין אַוועק.

אויף די דערפער איז אַ גערודער: פּויערים אַרבעטן אין איילעניש. מען שלעפּט די תבואה, נישט אויסגעטרוקנטערהייט, אין די שייערן. מען האָט מורא, אַז דער פראָנט וועט זיך שנעל אונטעררוקן און אַלץ אויפן פעלד קאָן נאָך פאַרניכטעט ווערן. זינט עטלעכע טעג זענען די דאָרפסלייט נאָכמער איבערגעשראָקן: אוקראַי־נישע פאַמיליעס, וועלכע האָבן געדינט דעם דייטש, אַנטלויפן אין בהלה פון מזרח מיט זייער גאַנץ אָנגערויבט האָב און גוטס, מיט וועגענער הויזווירטשאַפט, זיי טרייבן מיט זיך בהמות. זיי לויפן אויף מערב, קיין דייטשלאַנד. אויפן וועג רויבן זיי ביי דער הונגער פּוילישער באַפעלקערונג. זיי שלאָגן די פּויערים און הייסן אַלץ אָפּגעבן, ווייל „ס'איז נישט זייערס, די פּויערימס, ס'איז יידיש פאַרמעגן און זיי, די אוקראַינער, האָבן מער רעכט דערויף, ווייל זיי האָבן דירעקט צוגעהאָלפן צוזאַמען

מיט די דייטשן, ליקווידירן די יידן". די פויערים גראָבן איצט קעלערס און מען פאַרשטעקט די זאַכן. זיי באַהאַלטן זיך אין די וועלדלעך אויך מיט די פי. מען זאָגט, אַז די דייטשן נעמען מיט זיך מיט אַלע בהמות. אין שכנותדיקע דערפער זענען זיי די לעצטע טעג געקומען מיט לאַסט־אויטאָס און אויפגעלאָדן פיל גע־כאַפּטע קי, אָקסן, קעלבער, שעפּסן און חזירים. ביי אונז האָט מען געהערט דאָס שיסעריי פון דאָרט. די אוקראַינער רייבן אויך פערד ביי איין פויער און פאַרקויפן עס דעם צווייטן.

אונזער סטעזשקע רוט איצט נישט קיין איין מינוט: די באַפעלקערונג פון די שטעט וואָס ליגן אויפן הויפּט־שאָסיי, אַנטלויפט אין מורא אויף פּורן און צופּוס. מען זעט הונדערטער מענטשן פון קאַלושין, שעדלעץ און מינסק. מען לויפט מיט די פאַמיליעס, מיט די פרויען און קינדער, זיך צו פאַרשטעקן אין זייטיקע דערפער ביז דער פראָנט וועט פאַריבער. מען שלעפּט מיט זיך וואַליזעס און ריזיקע פּעק אויף די פּלייצעס — בעטגעוואַנט און מלבושים. דורך די שפּאַרעס זעען מיר פיל היימישע פּאָליאַקן פון מינסק, אויך גרויסע אַנטיסעמיטן. זיי לויפן זיך איצט אַליין פאַרשטעקן ווי מייז אין די לעכער. זייער אומבאַהאָלפנקייט וועקט אין אונז האַ־פענונג, זיי וואַרפן אָבער אויף אונז אויך אַ פּחד. מיר שרעקן זיך נאָכמער און מיר וואָלטן אויף עטלעכע טעג פאַרקראָכן אונטער דער ערד. די סטאָדאָלע איבער אונז ציטערט איצט מיט אונז מיט, פון אַ שווערן געריויש אין דער לופטן. אונזערע גע־פילן זענען טאָפּלטע, געמישטע: מיר לעבן אין אַנגסטיקער און פריידיקער דער־וואַרטונג. די גאַנצע וואָך רופט מען און מען כאַפּט די פויערים אויף אַרבעט, צו גראָבן אָקאָפּעס און אויסברייטערן דעם לופט־פּלאַץ אין יאַנאָווע. אויך שובע האָט איין טאָג דאָרט געאַרבעט. אַ דייטשער אָפיציר און סאָלדאַטן האָבן אַנגעפירט מיט די פויערים און זיי באַפוילן אין אימפּעט אַראָפּצונעמען די תבואות פון די אַרו־מיקע פעלדער. מען גייט פאַרגרעסערן צוליבן פראָנט, דעם פלי־פּלאַץ. שובע שרעקט זיך, אַז די דייטשן זאָלן זיך אַמאָל דאָ נישט באַפעסטיקן און שטעלן אַ גרויסן ווידערשטאַנד. עס זעט אויך אַזוי אויס. אָבער די רוסן צעשטערן זייערע פּלענער. גאַנצע נעכט פליען דאָ רוסישע עסקאַדרעס און באָמבאַרדירן די געגנט. די ערד ציטערט בסדר. אין די נעכט זענען מיר איצט אויבן אין סטאָדאָלע. מיר קוקן אַרויס דורך די שפּאַרעס און זעען הונדערטער קאָלירטע סיגנאַלן און צייכנס אויפן הימל. די לופט ווערט צעטרייסלט פון שווערן געריויש פון צענדליקער און צענד־ליקער עראָפּלאַנען. זיי וואַרפן ראַקעטן און באַלויכטן די געגנט. מיר זעען אין דער לופט געהיימניספולע פייערלעך אין אַלע קאָלירן — רויט, בלוי, גרין און געל. דאָס מוזן די אויסשפּיר־עראָפּלאַנען אַנצייכענען די וויכטיקע דייטשע מיליטערישע און סטראַ־טעגישע אָביעקטן און שפּעטער וואַרפן די באָמבאַרדירער אויף די פּלעצער באָמבעס. די ערד שפּרינגט אין דער לופט. מיר קלאַמערן זיך אין די ווענט, האַלטן זיך אָן אין די ברעטער און עפּעס אַ פרייד וואַרפט אונטער די הערצער.

מען זאָגט אונז, אַז די דייטשע זשאַנדאַרמעריע און פּאָליציי איז שוין אַוועק פון דער געגנט, נאָר דאָס מיליטער איז פאַרבליבן. עס פאַרנעמט ערגעץ פּאָזיציעס. ווו דער פראָנט איז איצט — ווייסט קיינער נישט צו זאָגן. מיר קריכן אין באַ־העלטעניש אַריין, אויפצוכאַפּן די ערד־טרייסלונגען, די קנאַלערייען פון פראָנט, אָבער — ס'איז עפּעס שטיל. מען הערט איצט, אין די טעג, גאַרנישט, אַ חוץ אַ רויש, נאָר אין די נעכט איז די ערד ווי אַ ווולקאַן. באָמבעס צעטרייסלען אַלץ אַרום.

די לעצטע נאַכט איז אין דרויסן געווען ליכטיק ווי אין מיטן העלן טאָג. ראַקעטעס ווי זונען האָבן זיך כסדר אויפגעריסן. אין דער לופט איז געווען אַ זשומעריי און שיסעריי. מען האָט געקאָנט פאַרטויבט ווערן. וואָס פאַר אַ ניסים מען דאַרף האָבן אין אַזעלכע טעג!

רבונו של עולם, האָסט אונז אַזוי לאַנג געפירט מיט דיין האַנט און געהאָלפן, אַזוי פיל נסים אונז געוויזן, אַלץ איבערגעקומען ביז איצט — וועסטו אונז זיכער אויך אין די איצטיקע טעג נישט פאַרלאָזן! אָ, פיר אונז צו ביז צום ברעג!

**
*

זייט צוויי טעג ציען זיך די דייטשע אַרמייען צוריק דורך אונזער סטעזשקע — אויפן וועג קיין דאָברע. הונדערטער אָפּטיילונגען רייטן און מאַרשירן אַדורך דורך אונזער סטאָדאָלע. גאַנצע טעג ליגן מיר איצט אין גרוב. די זעלנער רייסן זיך כסדר אַריין אין שייער און זוכן איבער אונזערע קעפּ עפּעס צו רויבן. מיר וואָלטן אונטן אויסגעגאַנגען פון דורשנעקייט און היץ און פון דעם עיפּושדיקן וואַסער, וואָס קומט כסדר אונטער, ווען נישט מאָרוואַ. זי ראַטעוועט אונז. מיר זענען אי־נעווייניק און האַלטן דאָס טירל אביסל אויפגעלענט, אריינצולאָזן לופט, און ווען מאָרוואַ נעמט זיך רייסן אויף דער קייט — פאַרמאַכן מיר זיך שנעל. זי ראַטעוועט אונז ממש אין דער לעצטער מינוט. די סאָלדאַטן פאַלן אריין, זוכן, נישטערן, גע־פונען גאָרנישט און לויפן שנעל אַרויס, צו דעריאָגן די אַוועקמאַרשירנדיקע קאָמ־פאַניעס. מיר עפענען ווידער און כאַפּן אויפסנייַ ביסלעך לופט, ביז מאָרוואַ נעמט ווידער אַלאַרמירן. עטלעכע מאָל אין טאָג קומען אַריין די שובעס. מיר דערלאַנגען זיי אַרויס קובלעס וואַסער און זיי גיסן עס אונטער די ווענט. עס איז עפּעס אַ פאַר־שאָלטענע שפּע — צענדליקער קובלעס מוז מען יעדן טאָג אַרויסגיסן, ווען נישט, וואָלטן מיר געווען ביזן האַלז אין וואַסער. אַ גאַנצן טאָג שטיקן מיר זיך אין פאַר־מאַכטן גרוב. ערשט אין אָוונט קריכן מיר צו ביסלעך אַרויס, אָנשעפּן כוחות. מען מוז אָבער האַלטן אָנגעשפּיצט אַלע חושים, אויפצוכאַפּן דעם מינדסטן שאָרך.

**
*

פון נעכטן אָן איז אין אונזער געגנט גאָר שטיל. מען זעט מער קיינעם נישט. די אַרמייען האָבן אויפגעהערט צו מאַרשירן. זיי זענען פאַרשוווּנדן. אויך די אַנט־לויפנדיקע באַפעלקערונג פון די שטעט זעט מען שוין נישט. אַלץ אַרום איז ווי איינגעזונקען, אויסגעשטאָרבן. אַ טויטע בית־עולם־שטילקייט. די גאַנצע געגנט טונקט זיך אין אַ שטילער זוניקייט, בלויז די גרילן הערט מען רוישן. ס'איז עפּעס צו שטיל. אין דרויסן באַלויכט אַלץ די זון און ביי אונז איז אַ נאַסע שאָטנדיקייט. מיר האָבן זיך מורא צו באַוועגן, מען הערט דאָס קלאַפּן פון די אייגענע הערצער. מיר שאַרן זיך אויף די שפּיצן־פינגער און שעפּן פאָרזיכטיק אַרויס דאָס וואַסער פון גרוב. מיר קוקן פון די שפּאַרעס און אַחוץ דער זוניקער רחבות אויף די פעל־דער פאַרנעמט דאָס אויג גאָרנישט. אין דער אַנדערער זייט פעלד שטייען נאָך גע־ציילטע גאַרבן תבואה און טרוקענען זיך. צווישן די בינטן שאַרן זיך פאַרדעכטיקט איינצלנע שאָטנס, מען זעט זיי נישט אַרויס. מען זאָגט, אַז דאָס זענען אוקראַינער, וואָס ווילן נישט אַוועק מיטן דייטש און באַהאַלטן זיך דאָ אויס, וואַרטן אויף די רוסן. נעכטן פאַרנאַכט זענען זיי אַרויסגעקראָכן און געקומען אויף אונזער הויף וואַסער טרינקען. מיר האָבן זיך אַריינגעשלייכט אין באַהעלטעניש. היינט זעט מען זיי נישט אַרויס פון צווישן די סנאָפּעס.

אַלץ אַרום זעט איצט אויס ווי אין דערוואַרטונג. מען הערט קיין שאָרך נישט. אויך די פויערים זענען ווו פאַרשטעקט. קאָוואַלטשיקס הויף איז פאַרפּלייצט פון זון און זעט אויס ווי אויסגעשטאָרבן. מאַרוואַ ליגט געטריי אויסגעצויגן אויף דער ערד פאַר אונזערע טירן און כאַפּט אַ דרימל אונטער דער וואַרעמער זון. זי האָט נישט קיין אַרבעט, איז אָבער קאָנצענטרירט און אָנגעשטרענגט. מאַכט כסדר אויף די אויגן, שטעלט אָן די אויערן און זוכט עפּעס צו פאַרנעמען. זי שנאַפּט מיט די נאָז־לעכער. פון לאַנגווייליקייט גענעצט זי און שפּילט זיך מיט איר איינציק זונעלע. זי האָט היינט סך־הכל איינמאָל געבאַפּט אַ פאַרדעכטיקטן גאַסט, באַלד אינדערפרי. אַ הויכער פאַרשוין, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַן איבערגעטוענער מיליטער־מאַן. ער איז אָנגעקומען פון אַ זייטיק וועגל, זיך אַרומגעקוקט און געהיים זיך צוגעשלייכט צו אונזער הויף. ער האָט זיך דערשראָקן פאַר מאַרוואָס געשריי און · גענומען פּלאָנטערן מיט די טריט. שובע איז אַרויס און נישט פאַרשטאַנען דעם פאַרשוינס לשון. יענער האָט זיך דערשראָקן צוריקגעצויגן און ערגעץ פאַרשוווּנדן. ביז איצט האָט מען מער קיין לעבעדיקן נפש נישט געזען אַרום. אַ שטילקייט האָט איינגע־נומען די געגנט.

מיטאָג־צייט האָט די זון אויך צו אונז אַריינגעוואָרפן אַ דינעם פּאַסמע־שטראַל. צי אַ רייצנדיקע לאַנגע צונג, חלילה, אין דער לעצטער מינוט אַ בלאַנקנדיקע שפּיז וואָס זאָל זיין אָנגעגרייט פאַר אונז? צי גאָר שוין אַ העלער וועג־ווייזער צו דער באַפרייאונג? אונזערע הערצער פּלאַטערן שטיל.

**
*

דאָס איז געווען אין אַ פרייטיק*), אַ טאָג ווי די פריערדיקע טעג. אַרום האָט אַלץ געהערשט די זוניקע שטילקייט. צעוואַרעמטע, ליכטיקע זענען די פעלדער געלעגן אין רואיקער דערוואַרטונג. אין דעם חלל איז געווען הויל, פּוסט, קיין ווינטל האָט נישט געוואַגט איבערצורייסן די דינע שטילקייט וואָס האָט צאַפּלדיק געשוועבט אין דער לופט. די געגנט איז געלעגן, ווי אין דערוואַרטונג אויף אַן עבֿאַ, אַן אָפּקלאַנג. אויך די מענטשן אין די הייזלעך זענען געזעסן אָנגעשפּיצט, אָנגעשטרענגט, ווי צו פאַרנעמען אַן אָפּהילך פון די געשעעענישן, וואָס האָבן זיך שוין געפילט. קיינער האָט עפּעס ווי נישט געוואַגט אַרויסצוגיין אינדרויסן. אונזער חברה איז געזעסן שטיל פאַרטראַכט אין טרוימען, אין גרוב. איך און פרוימאַן זענען געווען אויבן אין סטאָדאָלע, געשטאַנען אויף דער וואַך ביי די שפּאַרעס. אונזערע הערצער האָבן געשלאָגן מיט אַן אומרואיקן טיק־טאַק, ס'האָט זיך געפילט, אַז אָט־אָט, אין איין אויגנבליק, וועט עפּעס אויפרייסן, אויפשטורמען און צעטרייסלען די ערד. ווען פראָנט האָט מען גאָרנישט געוווסט, צי איז ער ווייט, צי נאָענט. מען האָט נאָר געהאַט דאָס געפיל, אַז ערגעץ שלייכט ער זיך שטיל, אונטערערדיש ווי אַ גנב און וועט מיט איינמאָל פלוצים אַרויסקנאַלנדיק דערשיינען אויף דעם אויבערפלאַך; ווי אַ ווולקאַן פון אונטער דער ערד — אַרויסברעכן. דערווייל איז געווען רואיק, אַ שטילקייט האָט געצופּט דאָס האַרץ.

פון לעבֿל ביי מיר אין וואַנט, זע איך, ווי די שובֿעס שלייכן זיך אַרויס פון דער כאַלופּע, קוקן זיך אומרואיק אַרום און שאַרן זיך צו צו דער סטעזשקע. ביים ראַנד האָבן זיי זיך געזעצט, געקוקט אויפן וועגל, ווי אויסגעקוקט אַ גאַסט. מאָרוואַ פאַר דער טיר האָט לאַנגווייליק מיטן עק געטריבן פון זיך די פליגן. פונדערווייטנס אויף דער סטעזשקע, האָבן זיך באַוויזן אַ פּאָר פּינטעלעך. זיי זענען געוואָרן גרעסער און ס'האָבן זיך אויסגעטיילט עטלעכע פּויערטעס מיט פאַרביקע טיכלעך אויף די קעפּ. זיי האָבן זיך דערנענטערט צו די שובֿעס, זיך אָפּגעשטעלט און זיך געזעצט לעבן זיי. די פּויערים האָבן זיך צעשראָקענע ד'ערציילט נייעס, איך האָב זיך איינגעהערט, געוואָלט עפּעס אויפכאַפּן. די באַבעס האָבן גערעדט וועגן דער שטילקייט וואָס עס קאָן זיין? די דייטשן, די ניעמצעס, זענען שוין נישטאָ און אויך די רוסקע זעט מען נישט, ווו איז דער פראָנט? זיי האָבן זיך דאָס נישט געקאָנט דערקלערן:

— טייל זאָגן, אַז ביי ביאַליסטאָק, טייל — אַז ביי בריסק. אויב אַזוי, פאַרוואָסזשע זענען שוין די ניעמצעס פונדאַנן אַנטלאָפן?

*) 28־טער יולי, 1944.

דער זייגער איז שוין געווען אַרום עלף פאַרמיטאָג. שובע האָט זיך אויפגע־שטעלט און געזאָגט, אַז עס וועט נאָך געווים לאַנג דויערן ביז די רוסקע וועלן אַהערקומען. דערווייל דאַרף מען זיך צוריק נעמען עפּעס טון, ער גייט ווידער אָנהויבן אַרבעטן, ער מוז נאָך אַריינטראָגן פון פעלד די איבעריקע סנאָפּעס קאָרן אין שייער אַריין. ער איז אַוועק צום פעלד און די באָבעס זענען נאָך געבליבן זיצן און דערשראָקן געפּלוידערט.

מיינע אויגן טראָגן זיך איבער דעם פלאַך פון די פעלדער, די אויערן איינגע־וועבט אין די ווייטקייטן. איך ציטער עפּעס אינערלעך. מיינע ליפּן ברומען זינגעוו־דיק תפילות:

— אָ, גאָטעניו, גאָטעניו!

מיטאַמאָל —

אַ לייכט שיסעריי, ווי פון מאַשין־געווער, אָדער קליינע האַרמאַטלעך, רייסט איבער די לופט!

עס איז עפּעס דאָ נאָענט, נישט ווייט!

כ'בין געבליבן ווי פאַרשטייפט. די ווייבער אין דרויסן זענען אויפגעשפּרונ־גען. די אויערן האָבן זיך ביי זיי אויסגעצויגן.

איך הער זיך איין —

עס חזרט זיך איבער, אָבער אַזוי נאָענט!

איך שטיי אַליין און פאַרנעם דאָס לייכטע שיסעריי, עס רייסט זיך איבער און הויבט זיך ווידער אָן.

„ווו קאָן דאָס זיין?!"

עס טראָגט זיך אַהער ווי פון הויפט־שאָסיי בריסק - וואַרשע, ווי פון קאַ־לושין.

— מען שיסט, לייבל? — קעפּ פּאַקן זיך פון באַהעלטעניש אַרויס.

— ש־ש־ש, שאַ — יאָ, שטיל!

— וואָס איז עס?

— כ'ווייס נישט, ש־ש־ש!

— די רוסקע מוזן שוין זיין! — שרייט אויפן הויף אַ באָבע.

— קאָן זיין, אַז די רוסן — שושקע איך צו זיי צום גרוב, פון דער וואַנט.

די פויערטעס זענען אַוועק די שובאָווע איז אַריינגעקומען צו אונז און גע־פרעגט, צי מיר הערן שיסן, ס'קומט פון דער קאַלושינער זייט פון שאָסיי. זיכער זענען עס די רוסן!

דאָס שיסעריי האָט זיך אונטערגערוקט נענטער. אויך שובע איז באַלד אַריינגעקומען, מיט אַ פאַרצויגענעם שמייכל אויפן פּנים:

— די רוסקע, פּעוונע די רוסקע!..

זיי זענען אַרויס. איך און פרוימאַן זענען אַראָפּ אין באַהעלטעניש, מיר האָבן זיך פאַרמאַכט.

— טאַ, טאַ, — טאַ! — הילכט אָפּ אין גרוב. ווי פון זיסע קלאַנגען באַוועגן זיך אונזערע הערצער. מיר האָבן קיין וואָרט נישט געקאָנט אַרויסבריינגען, מיר זע־בען געזעסן אין דער פינצטער, אין אַ קופּע און זיך איינגעהערט.

— טאַ, טאַ, — טאַ, טאַ!

עס וואַרפט מיך אונטער.

כ׳בין צוריק ־אַרויס אויבן.

אין דעם — אַ געזאַנג דערטראָגט זיך פונדערווייטנס. כ׳בין צו צו דער שפּאַרע, אַרויסגעקוקט: פון דער זייט, פון דאָברער וועג, האָט זיך געטראָגן אַ געדיכטער שטויב, ווי אַ נעפּל, אַ מענלעך געזאַנג האָט זיך געוויקלט ווי פון שטויב אַרויס. איך כאַפּ אויף די קלאַנגען: מען זינגט דעם פּוילישן הימן. באַלד האָב איך דערזען אַ רייטער אויף אַ ווייס פערד, ער איז געריטן גאַלאָפּ צו דער סטעזשקע צו און געזונגען:

— יעשטשע פּאָלסקאַ ניע זגינעלאַ!

— פּאָלאַצי, פּאָליאַקן! פּוילן, אונזער פּוילן, איז שוין ווידער פריי!!!

די שובעס זענען אַרויס פאַר דער טיר. דער רייטער האָט פּאַקערעוועט צו אונז אויפן הויף. כ׳בין צו צו דער צווייטער זייט וואַנט און אים גאָענט אָבסערווירט: אַ יונגער שגץ, מיט ווילדע, צעפּלאָשעטע, בלאָנדע האָר. מיט אַ בלייך פּנים און קליינע גרינע אויגעלעך, אָנגעטון אין אַ ציווילן, צעקנייטשטן, שוואַרצן אַנצוג. ער האָט זיך אַרומגעקוקט פון אַלע זייטן. כ׳האָב זיך שנעל אַראָפּגעשאַרט אין גרוב און פאַרמאַכט דאָס דעקל.

מיין חברה ציטערט:

— די פּוילישע פּאַרטיזאַנער, זיכער אַ יונגער פּוילישער קאָמאַנדיר פון וואַלד אַרויס!

מיר הערן ווידער שווערע גאַלאָפּ־טריט פון פערד:

— יעשטשע פּאָלסקאַ — — —

— ברידערלעך פּאָליאַקן! פּוילן איז ווידער תחית המתים אויפגעשטאַנען!!!

די לופט איז פול מיט זיין שטורמיש געזאַנג.

ער דערווייטערט זיך. מען גייט צו אונז אין סטאַדאָלע, די שובעס, ביידע מיטאַמאָל קומען אַריין, הייסן אונז עפענען און דערציילן סודותדיק, אַז אין קאַלושין געפינט זיך פריש מיליטער. דאָס האָט דער פאַרשוין אויפן פערד זיי דערציילט. קאַלושין איז פריי, נאָר זיי ווייסן נישט, זיי געדענקען נישט, וואָס ער האָט געזאָגט: צי די „רוסקע״ זענען דאָרט, צי די „באָלשעוויקעס״. ס׳קאָן גאָר זיין, אַז די „סאָוויעטן״, יענער האָט עס נישט שאַרף אויסגעמשלט. אויף אים קאָן מען זיך סיי ווי נישט פיל פאַרלאָזן. דאָס איז אַ באַרימטער באַנדיט פון זשימנאַ־וואָדאַ, וועלכער האָט זיך עטלעכע חדשים אויסבאַהאַלטן פאַרן דייטש, געווען פאַרשטעקט און איז איצט אַרויס, ער פרייט זיך, אַז די דייטשן זענען אַוועק.

מיר זענען געבליבן ווי צוגעשטיינערט צום אָרט:

— די רוסן זענען דאָ! קינדערלעך!!!

די שובעס זענען אַרויס.

— קינדערלעך!!!

מיר זענען געבליבן שטיל.

— טאַ, טאַ, טאַ — האָט זיך געטראָגן פונדרויסן.

מיר זענען אַלע אַרויס פון גרוב, אויבן אַרויף.

אין דאָרף איז נאָך געווען שטיל. פונדערווייטנס האָט מען געזען איינצלנע

מענטשן שנעל פארביילויפן. מען האט זיך מיט די הענט איבערגעוואונקען די נייעס.

— רוסקי, רוסקי יעסט — האט א מיידל געשריגן ערגעץ צו א פויער.

ווידער האט א שטויב זיך אנגעטראגן, א פערד איז אין גאלאפ אנגעלאפן. מיר האבן נאך פונדערווייטנס געזען דעם רייטער — מאטשעק. ער איז ארויף אויפן הויף.

— הורא! — האט ער געשריגן. ער איז האסטיק אראפגעשפרונגען און אריין גליך צו אונז:

— זשידקי, רוסקי יעסט! רוסקי, וואשע סאן! בראנפן, שנאפס! בראנפן ווו האט איר?

די שובעס זענען אים נאך.

מיר האבן זיך געדריקט די הענט. די פויערים זענען געווען פריילעך. פון אונזערע צעקנייטשטע פנימער האט זיך געדריקט א פרייד און ארויסגעבראכט קרומע גרימאסן. ס'האט זיך געוואלט פרייען, טאנצן און זינגען און אונטערן הארצן האט זיך עפעס געשניטן א געוויין. כ'האב פארגליווערט געשמייכלט, פון אינעווייניק האט עפעס געקוועלט, איבערגעלאפן דעם גאנצן גוף, אי פרייד, אי טרויער, א מעלאנכאלישקייט איז אין מיר אויפגעגאנגען.

כ'האב ארויסגעכאפט א פאפירל פון טאש, דערלאנגט שובען, ער זאל ברענגען בראנפן.

מאטשעק האט געשילדערט, ווי אזוי די רוסן זענען אריין קיין קאלושין. גאר אומגעריכט, גאר אנגעקומען פון דער צווייטער זייט — פון הינטן ארום. פון לובלינער שאסיי זיך דורכגעריסן — דורך הינטערוועגלעך און וועלדער — און קאפויער געקומען ביי אונז, אויפן בריסקער וועג. די דייטשן פון בריסק און שעדלעץ זענען ארומגערינגלט, אין א קעסל. די רוסקע זענען זייער שטארק באוואפנט. איצט ווארפן זיי איבער די כוחות, פארשטארקן זיך, באפעסטיקן די פאזיציעס און באלד וועלן זיי זיכער גיין ווייטער, פארנעמען די ארומיקע דערפער, קומען אויך אהער. פון דאנען וועלן זיי גיין אויף דאברע.

— הורא! לעבעדיק! זשידקי!!!

— קינדערלעך, מיר זענען פריי! — עס רייסט זיך אין מיר, כ'וואלט געשפרונגען און צעזעצט דעם ארום.

מיין חברה שמייכלט. ביי עטלעכע פארציען זיך די אויגן פייכט, זיי ווישן זיי מיט די הענט און לאכן צו די גויים.

שובע איז געקומען צולויפן מיט א פלאש „בימבער" און געבעטן, אז מען זאלווארטן אויף די שוואלס. דער שוואגער מיט דער שוועגערין קומען באלד — אויסטרינקען מיט אונז, מיר מאכן דערווייל פלענער, צי איז גלייכער ווארטן ביז די רוסקע וועלן אהערקומען צו אונז, אדער זאלן מיר שוין זיי אנטקעגנלויפן, קיין קאלושין?

די שוואלס זענען אנגעקומען, זיך ארומגעקוקט צעחושט. איך בין זיי אנטקעגנגעגאנגען, ארייגגעבעטן, זיך פארגעשטעלט און אלע פון אונז. זיי האבן אונז געקלאפט איבער די פלייצעס:

— מאלאדיעץ, קלוגע יידעלעך, זיך דערווארט זייעריקע. איצט וועט איר שוין לעבן!

מען האָט אָנגעגאָסן דעם בראָנפֿן, זיך געווונטשן מיט די פּויערים, פֿריילעך גע־לאַכט און געקלאַפּט מיט די גלעזלעך:

— צום געזונט!

— לחיים! — האָב איך זיך אויסגעדרייט צו מיין חברה — לחיים!

כ'האָב זיך מיט זיי צעקושט. מיר האָבן זיך אָנגעקוקט. אינעווייניק האָט זיך עפּעס גערירט, די פּרויען האָבן זיך צעוויינט.

***

מיר זענען געזעסן פֿאַרמאַכט אין גרוב און פֿאַרשלאָסן אין זיך געשוויגן. צפּורהלע האָט אין אַ ווינקל געהעשעט:

— מאַמע, מאַמע, מאַמעליו!

אסתרלען זענען גרויסע טרערן גערינען פֿון די אויגן. זי האָט שווער געסאַ־פּעט. איך האָב ארויסגערעדט:

— קינדערלעך, מען טאָר נישט, מען דאַרף פֿריילעך זיין און לויבן גאָט! לאָמיר ארויסגיין!

צפּורהלע האָט געהעשעט:

— וווהין וועט מען גיין? ווו גייט מען? ווער וואַרט אויף אונז? — מאַמע־ליו, מאַמעליו! — זי האָט גענומען ספּאַזמירן.

פֿרוימאַן מיט איטשען האָבן געראַטן, אַז מ'זאָל גיין קיין קאַלושין. דאָרט, אין דער רויטער ארמיי, וועט מען זיכער טרעפֿן יידן. אסתרל האָט געוואָלט, אַז מען זאָל נאָך וואַרטן ביז די רוסן וועלן אַהערקומען.

עס זענען אריינגעקומען די שובעס. זיי האָבן געהאַלטן, אַז עס איז גלייכער צו וואַרטן, ווייל אויף די וועגן קיין קאַלושין איז נאָך אומרואיק, די לאַגע איז נאָך נישט זיכער, די פּויערים זוכן דייטשן נקמה צו נעמען. אין ווישניעוו האָבן עטלעכע פּויערים געכאַפּט אַ פּאָר דייטשע סאָלדאַטן און זיי מיט די קאָסעס צעשניטן אויף שטיקער, אויך אין אַנדערע דערפֿער איז אומרואיק. זיי קאָנען נאָך אונז אויך הרגע־נען, ווייל עס איז איצט הפקר, וואָס איינער וויל — טוט ער. גלייכער צו וואַרטן ביז די רוסקע וועלן אַהערקומען!

מיר האָבן באַשלאָסן צו וואַרטן ביז מאָרגן, זאָל די לאַגע קלאָר ווערן. דערווייל דאַרף מען זיך נאָך היטן, איידער וואָס ווען, נישט ארויסגיין פֿון סטאָדאָלע. זאָלן די שכנים אונז נאָכנישט זען.

מען האָט דערווייל אויסגעשעפּט דאָס וואַסער פֿון גרוב, ארויסגעגאָסן, אָנגע־לייגט אַ פֿריש ביסל שטרוי אין לאָך און זיך אין דער פֿינצטער אויסגעשפּרייט איי־נער לעבן אַנדערן.

***

אין שבתדיקן טאָג איז ווידער געווען שטיל אין דאָרף, מען האָט כמעט קיין מענטש נישט געזען. מיר האָבן נישט געוווּסט, צי גיין, צי נישט גיין. די שובעס האָבן זיך אַ גאַנצן טאָג געישובט און לסוף נישט געוווּסט, וואָס צו ראַטן. קיין שי־סעריי האָט מען מער נישט געהערט. קיין שום ווייטערדיקער גרוס איז פֿון קאַלושין נישט געקומען. מ'האָט כסדר באַשלאָסן גיין און דאָך זיך אָפּגעהאַלטן, ווידער באַ־

שלאָפֿן און זיך נישט געקאָנט דעצידירן. דער טאָג איז אַדורך, מיר האָבן געקלערט אין דער נאַכט צו גיין און — מורא געהאַט. ס'איז געבליבן — וואַרטן ביז מאָרגן — זונטיק, אָפּנעמען אַ געניויעם גרוס פֿון קאַלושין און זיך דעמאָלט אַהינלאָזן. צוערשט מוזן מיר אָבער זיכער זיין, אַז דער וועג איז רואיק. גלאַט אַזוי איצט — נישט אַהין און נישט אַהער — אָוועקפּטרן דאָס לעבן, פֿאַלן פֿון אַ ליאַדע פּויערלס האַנט — איז נישט קיין „מסחר". די נאַכט איז אַדורך שטיל. מיר זענען עפּעס פֿריי און נישט פֿריי, מען מוז נאָך וואַרטן און האָבן געדולד.

זונטיק*), באַלד אינדערפֿרי האָט די זון לעבעדיק אויפֿגעשיינט, מיט טויזנטער חנען אַריינגעשיינט צו אונז. מיר זענען אַרויס אין סטאָדאָלע. די שובאָווע האָט אונז אַריינדערלאַנגט וואַסער, זיך אַרומצווואַשן. מיר האָבן זיך מיטן מאַשינקעלע ראַזירט, זיך ריין געמאַכט די מלבושים און גענומען וואַרטן אויף נייעס. מאַטשעקס ווייב, מאַנקע, איז אָנגעקומען און דערציילט, אַז אין זייער דאָרף איז שוין ג'עווען אַ רוסישער פּאָרפּאָסטן, אַ „ראַזוויעדקע", זי האָט אונז געראַטן, לויפֿן קיין קאַלושין. מיר האָבן עפּעס טועם געווען און זיך גענומען גרייטן גיין. אויך די שוואָלס האָבן אונז באַזוכט, זיך געריכטעט, אַז זיי האָבן כסדר געהאַלטן סוד און נישט אויסגעזאָגט:

— בראָן־באָזשע, ווען מען כאַפּט אייך, וואָלט געווען שלעכט!

זיי מיינען, אַז מען מעג דרייסט גיין קיין קאַלושין. נישט שרעקן זיך, נאָר גיין פֿריי, אָפֿן.

מיר האָבן זיך אָנגעטון און ערשט דערזען, ווי פֿאַרפּוילט און צעפֿאַלן אונזערע מלבושים זענען, מען זעט אויס ווי בעטלערס. מיר פּוצן זיי נאָכאַמאָל.

— יאָ, מ'גייט באַלד!

מען שטאַרקט זיך און מען מוטיקט זיך, אויף דער נשמה איז עפּעס געוואָרן פֿריילעך:

— מ'וועט גיין!

דערווייל, איז צו די שובעס אין שטוב געקומען צולויפֿן, פֿאַרויטלט, זייערס אַ פּלימעניק — טאַדעק — אַ שגץ פֿון איבער צוואַנציק, מיט אַ רויט בלימעלע אין לאַץ און אַ רויטער קאָקאַרדע אויפֿן האַלז — געבונדן ווי אַ שלייף. ער האָט געמאַכט מיט די הענט, צעקאָכט און דערציילט נייעס. די פּויערים זענען אַריין אין שטוב און אים אַרומגערינגלט, ער האָט געשריגן, אַז מיר, אין שייער, האָבן אַזש געהערט „ווי גוט די רוסקע זענען, וואָס פֿאַראַ פֿיינע מענטשן", ער איז געווען אין קאַלושין און באַקוקט די רויטע אַרמיי. זיי האָבן אים געגעבן דעם רויטן באַנד, אויפֿגענומען אויף אַ טאַנק און מיט אים געפֿאָרן ביז אַהער אין דאָרף אַריין. ער האָט זיי געפֿירט, געוויזן דעם וועג. זיי האָבן באַקוקט דאָס דאָרף און צוריק געפֿאָרן קיין קאַלושין, מסתמא וועט באַלד די גאַנצע אַרמיי אַהערקומען, ווייל דאָס איז געווען נאָר אַן „אויסשפּיר־גרופּע". זיי האָבן אים, טאַדעקן, געגעבן ברויט, פֿלייש, קאָנסערוון.

ער איז שנעל אַנטלאָפֿן.

מיר קאָנען זיך נישט שענקען: וואָס פֿאַראַ געלעגנהייט פֿאַרנאַכלעסיקט! מיר האָבן דאָך מיט זיי געקאָנט פֿאָרן קיין קאַלושין! אַצינד איז שוין שפּעט, זיי זענען

---

*) דעם 30־טן יולי.

שוין אוועק! שוין אפשר אַ שעה — דערציילט איצט שובע — ווי זיי זענען צוריק אין שטאָט אריין. ער הייסט אונז וואַרטן, ווייל באַלד קומט דאָס גאַנצע מיליטער אַהער.

— ניין, מיר וואַרטן נישט! מיר וועלן זיי אַנטקעגנגיין און מסתּם טרעפן אויפן וועג!

מיר ווילן שוין ארויס — אויף דער סטעזשקע פאַרט ווער אַן אויף אַ ראָווער, אויפן וועג פון דאַברע צו אונז. ער פאַרט אַדורך שנעל און פאַקערעוועט זיך קיין קאַלושין, מען זעט ביי אים אויפן לינקן אָרעם אַ ווייס־רויטע לענטע — זיכער אַ פּויר־לישער מיליציאַנט — אַ פּאַרטיזאַנער. פאַר די דאָזיקע חברה־לייט האָבן מיר מורא, באַ־שליסן מיר צו וואַרטן ביז ער וועט ווייט אוועק, דאַן ערשט ארויס און לאָזן זיך אין וועג. מיר שטייען ביי דער טיר פון שייער, גרייט מיט עטלעכע פּעקלעך אין די הענט, די פּיס ברעכן זיך אונטער אונז. ער איז שוין נישטאָ. מען זעט אים שוין אויך נישט פונדערווייטנס. מיר ווילן עפענען די טירן — ערשט — וואָס איז עס? עס רוישט, מען פאָרט! עפּעס הערט זיך אַ האַסטיקע באַוועגונג, ווי פון אויטאָס, האַרמאַטן. טאַנקען. אַ שווער געדרויש ווי אַן ארמיי וואָלט זיך דערנענטערט! אין דעם, אויף דער סטעזשקע פאַרט שנעל צוריק דער מיליציאַנט. ער קוקט זיך דער־שראָקן אום אויף הינטער זיך, רייסט אַראָפּ די ווייס־רויטע לענטע פון אָרעם און נעמט אייליק לויפן אויפן ראָווער צוריק קיין דאַברע! מיר ווייסן נישט וואָס עס איז געשען! נישט ווייט פון אונז אין זשימנאַ־וואָדאַ, אויפן פרשת־דרכים וועגראָוו־קאַלושין, הערט מען שוין טאַקע אַן ארמיי! דער שאָסיי דאָרט צעשפּרינגט שיר אין דער לופטן אונטער דעם שווערן געפּאָלטערײ פון טאַנקען און האַרמאַטן. אָ, אָ, וואָס רוישט אויבן? — אַעראָפּלאַנען פליען אַזוי נידעריק, האַרט איבערן וועג, ווי איבערן קאָפּ פון די באַלופּעס. שובע לויפט אַהין:

— די רוסקע, די רוסקע מוזן זיין!

ער רופט אונז מיט. מיר בעטן, אַז ער זאָל צוערשט אַליין גיין, זען און צוריק־קומען, איבערגעבן וואָס עס איז, עפּעס שרעקן מיר זיך, ער לויפט אוועק מיט מאַ־ניעקלען, לויפט נאָר אַ קליין שטיקל און קומט באַלד צוריק, מיט אַ גאַנצער קאָפּטע פּויערים. מען אַנטלויפט עפּעס פון יענער זייט. די פּויערים לויפן ווילד, דערשראָקן, מאַכן מיט די הענט, מען שרייט. שובע לאָזט זיי אָפּ, ער לויפט אין איין אָטעם, מיט טויט־שרעק אויפן פּנים, גלייך צו אונז, ער פאַלט אַריין אין טיר:

— סכאָוואַיטאַ סען, באַהאַלט אייך! שנעל, שנעל, באַהאַלט אייך! ניעמצי, דייטשן, טויזנטער דייטשן, וווּיסקאָ, מיליטער איז דאָ, זיי ראַבירן שוין אומעטום, שנעל אַריין אין גרוב, פאַרמאַכט זיך! אַריין טיפער! אָט אַזוי, גיכער!!!

מיר ליגן אין פינצטערן לאָך. שובע וואַרפט פון אויבן, אין איין אָטעם, אויף אונז, מיט בינטן שטרוי — איינעם אויפן אַנדערן.

***

עס האָט זיך געשטעלט דער פראָנט איבער אונז.

דייטש מיליטער — ס. ס.־דיוויזיעס — האָט זיך גענומען שיטן פון דער וועגראָווער זייט און פאַרנומען פּאָזיציעס, אויף דעם שטח פון עטלעכע קילאָמע־

טער, אין אַלע דערפער, וועלדער, אויף די פעלדער. קאַלושין און דער גאַנצער ברים־קער הויפּט־שאָסיי איז געווען באַזעצט פון די רוסן, וועלכע זענען אָנגעקומען פון לובלין און זיך דורכגעריסן דורך דרום און — די צפון־זייט פון שאָסיי — די ווענג־ראָווער געגנט און אַלע הינטערוועלעך, איז געווען פאַרנומען דורכן דייטשן מיליטער.

דער פראָנט האָט זיך געשטעלט.

אונזער סטאַדאָלע איז געלעגן פונקט אינדערמיט פון די דייטשע פּאָזיציעס. די סטעזשקע הינטער אונז איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין גלאַוונעם דייטשן „שאָסיי". עס האָבן זיך אויף איר געצויגן וועגענער, שווער באַלאָדענע אויטאָס, טאַנקן, האַר־מאַטן און דער גאַנצער קריגס־טראַנספּאָרט. פון אַלע זייטן זענען שכנים געלאָפן צו שובען. צום גליק און אומגליק ליגט זיין הויף אין טאָל — לויפן די פויערים, וועלכע קאָנען זיך שוין נישט ארויסקריגן פון קריגס־פּלאַץ, זיך פאַרשטעקן אין אונ־זער הויף — אין טאָל. דאָ, צוליב דער טיפקייט, וועט אפשר דאָס באַשיסונגס־פייער זיך דורכציען און נישט אונטערצינדן די כאַלופּעס. אונזער הויף איז באַלאַגערט פון פויערים, פויערטעס און קינדער. חוץ שובעס משפחה — אויך שכנים פון די נאָענטסטע דערפער. זיי בעטן, ער זאָל זיי אָפּטרעטן, צו וווינען, די סטאַדאָלע. שובע איז צעמישט, ער זוכט פאַרשידענע תירוצים. עס קלעבט זיך נישט און די פויערים זענען אין כעס. ער זאָגט, אַז אין סטאַדאָלע האַלט ער דעם קאָרן, ס'איז כמעט פול און ער האָט מורא, אז זיי וועלן אים צוטרעטן און קאַליע מאַכן די תבואה. ער בעט אַלע אריין אין שטוב.

דערווייל האָט זיך אָנגעהויבן אַ שיסעריי פון ארטילעריע. די ערד האָט געצי־טערט, אַלץ איז אין דער לופטן געשפּרונגען, אונזער סטאַדאָלע האָט זיך געטרייסלט און שיר צעשיט געוואָרן. דאָס דייטשע מיליטער איז געלעגן אויסגעשפּרייט אויף די פעלדער, הינטער אַלע בוימער און געשיט מיט פייער קיין קאַלושין. פון דאָרט אהער האָט געהאָגלט מיט גאַנצע וואָלקנס פייער און רויך. מיר זענען ווי פאַרטויבט גע־וואָרן.

שובע איז אריינגעקומען צו אונז אויף די שפּיץ־פינגער, און זיך געטרייסלט. ער האָט מורא, אז די דייטשע זעלנער וועלן זיך דאָ וועלן איינקוואַרטירן. זיי האָבן שוין פאַרנומען — אין גאַנצן געגנט, אין אַלע דערפער און קאָלאָניעס — די כאַט־קעס, סטאַדאָלעס און אפילו שטאַלן.

— קוים קומען זיי אהער, אריין צו אונז, זענען מיר פאַרלוירן! בעט גאָט, איי־ער יידישן גאָט, ער זאָל ראַטעווען! ער זאָל העלפן!

ער ברעכט זיך די פינגער פון די הענט און לויפט פאַרצווייפלט אַרויס. שוין פון דער טיר קערט ער זיך אום:

— עסן וועלן מיר אייך מער נישט קאָנען אריינגעבן! מ'קאָן נישט צוליב די שכנים אין שטוב. ס'איז אויך דאָ מאַטלאַק — דער פּאָזנאַניאַק, דער יידן־היצעל. ער וועט גלייך באַמערקן און פאַרשטיין, אַז עס זענען מענטשן — יידן דאָ אין דער סטאַדאָלע!

— נישט גוט! — שאַרט ער זיך שנעל אַרויס.

דאָס שיסעריי איבער אונז צעטרייסלט די לופט, די ערד וואַרפט זיך. מיר וויגן זיך אין גרוב.

כ׳בין אויף א רגע ארויף אין סטאָדאָלע און אַרויסגעקוקט.

קיין דייטשן האָב איך נישט געזען, נאָר פון אַלע זייטן האָבן זיך וואָלקנס רויך געצויגן צום הימל. דערפער האָבן געברענט. דאָס שיסעריי פאַרטויבט מיר די אויערן. ביי שובען אין שטוב איז אָנגעפּאַקט מיט שכנים, מען זעט זיי דורך די פענצטער.

אויפן וועגל זענען אָנגעפאָרן פרישע אויטאָס מיט מיליטער, מאָרוואַ האָט זיך צעבילט. איך בין שנעל אריינגעשפּרונגען אין לאָך און פאַרקלאַפּט דאָס טירל.

זיי זענען אַדורך. מאָרוואַ האָט זיך באַרואיקט. מיר האָבן נישט געקאָנט איינזיצן אין דער דושנעקייט. כ׳בין ווידער ארויף און גענומען ארויסקוקן. אויך פּרוימאַן איז ארויף און ארויסגעגאָסן אונטער די ווענט די קובלעס וואַסער, וואָס אפרים האָט אים אַרויפדערלאַנגט. כסדר זענען אויטאָס, טאַנקן און הארמאַטן געפאָרן אַהין און צוריק, מ׳האָט געמוזט איבערייסן און צוריק אַריין. דאַנקען גאָט, זיי האָבן זיך נישט פאַרהאַלטן ביי אונז.

אין פאַרמאַכטן באַהעלטעניש איז נישט מעגלעך צו זיין. זייט נעכטן רעגנט אינדרויסן און דאָס וואַסער פאַרפלייצט ממש דעם גרוב, מען מוז אויפהאַלטן דאָס טירל, כאָטש א ביסל לופט אריינצולאָזן און כסדר אויך אָפּשעפּן דאָס וואַסער. מיר זיצן אַזוי אויך אין אַ קאַלוזשע. איך שפּרינג יעדע פּאָר מינוט ארויס און גיס אויס דאָס פּריש־אָנגעקומענע וואַסער, דאָס לאָך לופטערט זיך דערוויל איבער. אויף דער סטעזשקע פאָרן אָן אויפהער מאָטאָציקלען אַהין און צוריק, קוריערן פירן איבער באַפעלן. עס איילן פאַרמאַכטע סאַניטאַר־אויטאָס, מיט א רויטן־קרייץ. אויטאָמאַבילן מיט אָפיצירן יאָגן פון אַלע זייטן. די בעסטע זאַך וואָלט געווען זיך פאַרמאַכן און בלייבן אינעווייניק, מיר וועלן אָבער חלשן פון דער היץ און דושניקייט. פון וואַסער און שטרוי זעצט אַ פּאַרע צו די שלייפן. מיר סאָפּען שווער, מען מוז האַלטן אָפן דאָס טירל.

איך קריך ווידער ארויס, לויף צו צו דער שפּארע, מען פאָרט אויפדאָסניי, מאָרוואַ בילט.

איך טאָנץ נישט צוריק אראָפּ, כ׳וועל אראָפּ נאָר דעמאָלט, ווען זיי וועלן זיך פאַרהאַלטן ביי אונזער הויף, כ׳וועל נאָך באַווייזן זיך צו פאַרמאַכן. כ׳בלייב אויבן און — מען פאָרט אָן איבעריים. די פּאָזיציעס, זעען אויס, נישט צו זיין אין אונזער קאָלאָניע, נאָר אַרום און אַרום. אויף די אַרומיקע פעלדער זענען די אָקאָפּעס. ביי אונז מוז פּאַר זיי זיין צו טיף דער באָדן. זיי זאָלן נאָר חלילה אויך דאָ נישט איינאָרדנען קיין פּונקט. די פּויערים זיצן אין שטוב אין ציטערניש און האָבן מורא אויפן הויף אַרויסצוגיין.

דאָס שיסעריי האָט זיך אינצווישנצייט אָפּגעשטעלט, אין דער לופט איז געוואָרן רואיקער. שובע איז נאָכמיטאָג אריין צו אונז און דערציילט, וואָס פאַר אַ געפערלעכער פאַרשוין דער פּאָזנאַניאַק, מאַטלאַק, איז.

— ער איז אַ דייטשער אגענט. ער האָט דאָך אַמאָל געוווינט אין פּויזן און קען די דייטשע שפּראַך. ער טראָגט זיי אַלץ צו, שוין פיל שכנים — פּויערים, געמסרט און אויסגעפּרעסט ביי זיי געלט, ער איז אַ ספּעציעלער יידן־שונא, שוין אַ סך יידן געכאַפּט און זיי אָוועקגעפירט צו די דייטשן, ער פלעגט זיי שלאָגן מכות־רצח. מען דאַרף האָבן נסים, אַז ער זאָל זיך נישט כאַפּן, אַז איר געפינט זיך דאָ. ס׳וואָלט געווען אויס אויך מיט אונז! אַזאַ באַנדיט איז ער!

ער דערציילט אויך, אַז אַלע דערפער ארום ברענען איצט פון די באַשיסונגען. ווישניעווו האָבן די דייטשן אַליין אונטערגעצונדן, אַלס נקמה, ווייל די פּויערים האָבן דאָרט געהאָט דערהרגעט מיט קאָסעס עטלעכע דייטשע זעלנער. אומעטום זענען זיי דאָ, די דייטשן, אין אַלע הייזלעך, אין אַלע דערפער, נאָר ביי אונז און ביים שכן קאָוואַלטשיק נאָכנישט.

— וואָס טוט מען, אויב זיי קומען? עס וועט זיין ביטער!

ער שרעקט זיך אויך, אויב חלילה אונזער סטאָדאָלע וועט זיך אונטערצינדן, וועלן מיר לעבעדיקערהייט פאַרברענט ווערן.

— איר וועט דאָך נישט קאָנען ארוים — זיך ראַטעווען! מען וואָלט אייך תיכף געכאַפּט און סיווי דערשאָסן!

ער האָט אַריינגעבראַכט צוויי ווייסע קאָפּ־טיכלעך פאַר אסתרלען מיט צפורה־לען. אויב עס וועט נעמען ברענען, זאָלן זיי, כאָטש די פרויען, ארויס און זיך פאַר־שטעקן אין די בינטן תבואה, וואָס שטייען נאָך אויפן פעלד. עס זענען נאָך פאַראַן איינצלנע סנאָפּעס. זיי, די פרויען, ווען זיי וועלן זיך גוט ארומבינדן די פּנימער, וועט מען אפשר נישט דערקענען, אַז זיי זענען יידישקעס. זיי וועלן קאָנען אריינלויפן אין די קופּעס געשניטענעם קאָרן.

— מיט אייך, מיט די מענער, איז נישט גוט!

עס האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַ שיסעריי. דאָסמאָל האָבן געזאָלפּט הונדער־טער מאַשין־געווערן און ביקסן.

— טיק, טיק — טיק, טיק! — האָט זיך געשניטן אין דער לופט. קוילן האָבן געפייפט אין ווינט.

שובע האָט זיך איבערגעצלמט און ארויס.

אין דרויסן האָט דער רעגן געגאָסן, די מאַשין־געווערן האָבן זיך געריסן. אַ רעגן פון וואַסער און אַ רעגן פון פייער האָט זיך אויסגעמישט אין האָריזאָנט. אין דער נאַסער, גיסנדיקער גרויקייט, האָבן טויזנטער רויטע, שפּיזיקע פייערלעך — בליי־ציק זיך אויפגעריסן און טראָפּנווייז צעשפּרונגען אין אומצאָליקע פונקן, בייז זיך געשיט איבער די פעלדער און הייזלעך, צוזאַמען מיט די גרויע, האַרטע — ווי אַר־בעסלעך — רעגן ־ טראָפּנס. איך בין געשטאַנען ביי די שפּאַרעס און זיך געקלאָ־מערט אין דער וואַנט. כסדר האָט מיר אויסגעזען, ווי די פייערלעך רייסן זיך צו דער סטאָדאָלע, ווילן פון אַלע זייטן דורכהאַקן די דינע, ברעטערנע ווענט און זיך איינ־עסן אין אונז. ביי יעדן בליציקן אויפרייס, האָב איך אינסטינקטיוו אוועקגעכאַפּט דעם קאָפּ און זיך איינגעקורטשעט.

נאָך אַ שטיקל צייט איז געוואָרן שטיל, אויך דער רעגן האָט מיטאַמאָל אויפ־געהערט. צווישן די וואָלקנס האָט זיך אַ זון אויף אַ ווײַלע דורכגעריסן און באַ־קוקט די ערד.

פון שובעס כאַלופּע האָט זיך די טיר געעפנט און — אַ הויכער, גראָבער, פעסט־געבויטער פאַרשוין — פון אַ יאָר פופציק, מיט אַ באַטרונקן פּנים, איז ארויס פאַר דער שוועל. ער האָט זיך מיט די פאַרלאָפּענע קליינע אויגעלעך ארומגעקוקט. הינטער אים האָבן זיך נאָכגערוקט אַן ענלעכע צו אים געזונטע גויע, מיט רויטע

שמאַלציק־אָנגעפּרעסענע באַקן און צוויי קליינע שקצימלעך. באַלד זענען נאָך עטלע־כע פּויערים ארויס, זיך אוועקגעשטעלט פאַר דער טיר און באַטראַכט דעם ארום. זיי האָבן געקוקט מיט חשיבות אויף דעם אָנגעפּעצטן פּאַרשוין, וואָס האָט כסדר מיט אַ גראָבער לאַפּע, זיך געגלעט דאָס שמאָלע וואָנצעלע אונטער דער בלויער נאָז און „גע־רעדט פּאָליטיק". ער האָט מיט אַ זיכערן טאָן גערעדט איבערן פראָנט און די אויס־זיכטן. עס האָבן זיך פונדערווייטנס דערהערט דייטשע קולות. דער עולם איז שנעל צוריק אריינגעלאָפן אין פעדער־הייזל. דער „חשובער" פּאַרשוין האָט געמאַכט מיט די הענט, זיי אונטערגעשטופּט, געהייסן זיך פּאַרוקן טיף דאָס ווייב מיט די קינדער און פאַרמאַכט די טיר. אַליין איז ער געבליבן שטיין פאַר דער כאַלופּע, זיך אויסגע־גלעט די מלבושים, פאַרגלעט דאָס וואָנצעלע און מיט דרייסטקייט אָפּגעוואַרט די דייטשן, וואָס האָבן זיך אויפן וועגל דערנענטערט. אַ באַוואָפנטע גרופּע איז אַדורך. ער האָט אויף דייטש זיך צו זיי באַגריסט, געלאַכט זיי אַנטקעגן אין די פּנימער און געוואונטשן דערפאָלג: „זיי זאָלן גוט שלאָגן און שנעל קאַפּוט מאַכן די רוסקע". די סאָלדאַטן מיט רוצחישע פּרצופים, האָבן נישט געענטפערט, נאָר גענומען מאַכן ווילדע אויסרופן. זיי זענען אוועק ווייטער. איך האָב זיך משער געווען, אַז דאָס איז מאַטלאַק. ער האָט זיי אין אַן עכט דייטשער אויסשפּראַך נאָכגעשריגן, אַז ער איז אַ דייטשער „פּרווינד" און האָט ביז איצט געאַרבעט ביי די דייטשע „באַהערדען". אַ ביסל, ווייזט אויס, האָט ער פּאַרט מורא געקריגן, האָט ער לאַנגזאַם, הינטער־ווײלעכטס, געעפנט די טיר פון הייזל און זיך שנעל אריינגעשאַרט.

***

פאַרנאַכט. אין דרויסן האָט נאָך אַלץ אָנגעהאַלטן די שטילקייט, די פּויזע־שעה צווישן די קאַמפן. אַ דריבנער רעגן איז ווידער שטעכיק געפאַלן און זיך איינגעשפּריצט אין דער ערד, וועלכע איז געלעגן אַ פאַרוואונדעטע, אַן אויפגעריסענע, מיט הונדערטער לעכער און גריבער; זיך איינגעזאַפּט אין די צעפלאַשעטע, צעשויבערטע פעלדער און געקילט די לופּעס פון די האַרמאַטן. שוואַרצע כמאַרעס און וואָלקנס האָבן פון אַלע זייטן געצויגן און זיך אַראָפּגעלאָזט טיף ממש איבער די פעלדער. פונדערווייטנס האָבן זיך געהערט דייטשע געשרייען און פּויערישע געוואַלדן. עטלעכע זעלנער זע־נען געלאָפן אין אונזער זייט, באַגלייט פון דאָרפישע יינגלעך, מיט גרויסע עמערס אין די הענט. מאַרוואַ האָט זיך געריסן אויף דער קייט. מיר האָבן זיך פאַרזיכטיק פאַרמאַכט. די געוואַלדן האָבן זיך דערנענטערט, מען האָט געהערט, אַז זיי זענען שוין אויף אונזער הויף. איין זעלנער האָט ווילד געקוויטשעט. עס האָבן זיך געהערט שווערע טריט, ווי פון בהמות און גערדיכטע שטימען, אַ געמיש פון דייטשע באַפע־לערישע אויסרופן, פּויערישע הכנעה־געבעטן און איבער אַלעם דאָס בייזע קול פון טאַלדאַט, וואָס האָט זיך אַלץ ווילדער און העכער געריסן.

מיטאַמאָל, האָבן זיך אויפגעפּראַלט די טירן פון אונזער סטאַדאָלע, עטלעכע דייטשן האָבן אַריינגעשריגן, אַריינגעשאָלטן, און צוריק אַוועק. די טירן זענען גע־בליבן אָפן, מען האָט דייטלעכער געהערט די קולות אויפן הויף. עס האָט זיך גע־דאַכט, אַז דער סאָלדאַט שרייט כסדר „יודע", „יודע"! מען האָט דאָס שוין בולט געהערט! אין דעם פאַרטויבנדיקן טומל האָבן די קי געמעקעט, מיר האָבן געקלערט, אַז די סאָלדאַטן נעמען צו די בהמות.

נאָך אַ האַלבער שעה איז אַלץ אַוועק. מען האָט ווידער געהערט די שווערע טריט פון די קי, ווי זיי וואָלטן צוריק אַריין צו שטיין אין שטאַל. אויפן הויף איז שטיל געוואָרן, ס'איז שוין געווען טונקל. די שובאַווע איז צו אונז אַריינגעקומען, זיך געבראָכן די הענט און געגלאָצט מיט די אויגן. מיר האָבן אויך געשוויגן און געציטערט. פון דרויסן האָט אַריינגעיאָגט אַ מאָדנע קעלט און זיך געלייגט אויף די נשמות. שובע האָט זיך אַריינגעשאַרט, אַרויסגעיאָגט שטיל דאָס ווייב, אַרויסגעקוקט מיט איין אויג דורך אַ שפּאַרע און דערציילט, אַז דאָס זענען געווען ס. ס. - זעלנער. זיי האָבן לעגיטימירט אַלע פּויערים און יעדן חושד געווען, אַז ער איז אַ ייד. זיי זוכן יידן. אויך אין סטאָדאָלע האָבן זיי געוואָלט אַריין, נאָר זיי האָבן מורא געהאַט, מאַמער וואַרפט מען זיך אינעווייניק אויף זיי. דעריבער האָבן זיי בלויז אַריינגעקוקט, זען צי קיינער איז נישטאָ. זיי האָבן אויך מיטגעבראַכט קובלעס און מעלקן אומעטום די קי, די מילך ווערט צעטיילט צווישן די זעלנער אין די אָקאָפּעס.

— איר דאַרפט זיין שטאַרק געהיטן! דאָס באַהעלטעניש שטענדיק פאַרמאַכט האַלטן!

— איצט — זאָגט ער — איז אַ ביסל שטילער, קאָן זיין, אַז ביינאַכט רוט דער פראָנט. אויך מיינע שכנים זענען איצט אַוועק, יעדער צו זיך אַהיים.

ער האָט אונז געוואָלט אַריינברענגען עפּעס אָפּצועסן, נאָר עס איז מער קיין ברויט אין שטוב נישט געווען, קאָכן האָבן זיי מורא געהאַט. מיר זענען סיווי געווען פאַרטרוקנט און גאַרנישט געקאָנט נעמען אין מויל אַריין.

שובע איז נאָך לאַנג מיט אונז געזעסן אין דער פינצטער און מוראדיק געזיפצט, ער האָט כסדר אַרויסגעשטאַמלט:

— ביטער, ביטער!

— אָ, וואַ, וואַ — פאַרוואָס זענט איר נישט נעכטן, אייערנעכטן, אַוועק קיין האַלושין, צו די רויטע? מען וועט אונז איצט אַלע הרגענען. זיי זענען שטאַרק, די ניעמצים!

מיר האָבן געשוויגן, אין דער טיף געריסן פון זיך לעבעדיקע שטיקער „פאַר־וואָס זענען מיר טאַקע נישט אַוועק!, „שוין געווען פריי און איצט?". ס'האָט זיך געגלוסט ברעכן די הענט און רייסן זיך די האָר פון קאָפּ.

— ווער ווייסט, צי חלילה?

מיר האָבן שווער געאָטעמט און זיך נישט געקאָנט מוחל זיין:

— פאַרוואָס זענען מיר נישט געגאַנגען?

דער פּויער האָט זיך אויפגעשטעלט, זיך אַרומגעקוקט אין דער פינצטערניש פון דער סטאָדאָלע און אַרויס.

מיר האָבן געהערט, ווי ער קייטלט אויף די אַנדערע טירן, די הינטערשטע, פון דער צווייטער זייט סטאָדאָלע. ער האָט פונדרויסן אַוועקגענומען דאָס הינטערלענעכץ און אַריינגעשושקעט, אַז ער נעמט עס ספּעציעל אַוועק, כדי בעת אַן אומגליק, אויב די סטאָדאָלע וועט זיך, חלילה, אונטערצינדן, זאָלן מיר קאָנען אַרויס פון דער צווייטער זייט גלייך אויפן פעלד, צו די בינטן תבואה און צום וועלדל. פון דער אַנדערער זייט וועט מען אונז אפשר נישט זען אַרויסלויפנדיק.

מען האָט זיך אַלע פאַרמאַכט אין גרוב. דער קאָפּ איז ביי מיר געווען ווי אַ שטיק נעפּל. ס'האָט זיך געגלוסט אַרויסלויפן, אַנטלויפן אונטערן רעגן, זיך ווו פאַרשטעקן

און ווידער לויפן. מיר האָבן זיך דערפילט ווי אין אַ קלאַטקע, אַרומגערינגלט מיט אַ גאַנצן פּראָנט פון ס. ס. ־ דיוויזיעס.

— וואָס האָבן מיר געטון? פאַרוואָס זענען מיר באַצייטנס נישט אַוועק?!

די חברה סאַפּעט שווער, אַן אַנגסטיקער שוויס זעצט אונז אַרויס פון די ליי־בער. מיר פילן זיך ווי געוויקלט אין שוואַרצע רייפן, נישט אַרויסצופּלאָנטערן זיך פון דער געדיכטער פינצטערער נעץ!

— און אפשר זאָל מען ביינאַכט פּרוון זיך דורכרייסן דורכן פראָנט?

די ערד האָט מיטאַמאָל אויפגעציטערט און באַלד נאָכאַמאָל.

די סטאָדאָלע איז אויפגעשפּרונגען ווי פון אַן ערד־ציטערניש, מעכטיקע אויפ־רייסן האָבן אַלץ גענומען טרייסלען. מיר האָבן זיך געקלאַמערט אין די ווענט. האַר־מאַטן־שאָסן האָבן אָנגעהויבן דונערן, שראַפּנעלן און גראַנאַטן האָבן זיך געריסן. מיר האָבן מורא געקריגן צו בלייבן פאַרמאַכט. מיט געליימטע הענט האָב איך גע־עפנט דאָס טירל און זיך אַרויסגעשלעפּט אויבן אַרויף. כ׳האָב זיך געזעצט ביים ראַנד פון לאָך.

— דזזז, דזזז, דזזז! — האָט געברומט אין דער לופט.

כ׳האָב איינגענורעט דעם קאָפּ און מיט האַלב אָפענע אויגן געקוקט אויף די פינצטערע ווענט. שראַפּנעלן־ליכט האָט זיך אַריינגעריסן דורך די שפּאַרעס. ריזיקע פייערן זענען געפלויגן אין דרויסן, גאָר נידעריק. זיי האָבן מעכטיק אויפגעריסן און צעפּלאַצט די לופט. אַלץ האָט זיך געוואָרפן און געשפּרונגען פון דער ערד. ביי יעדן פייער, האָט זיך געדאַכט, אַז עס פליט גלייך צו אונז אין סטאָדאָלע אַריין. אָט־אָט ווערן מיר צעריסן אויף שטיקער. כ׳האָב זיך גענורעט צו דער ערד:

— שמע־ישראל, שמע־ישראל!

כ׳האָב דערפילט, אַז מען קלעמט זיך אין מיר איין. ס׳איז געווען אסתרל. זי איז געווען אויבן. זי האָט מיך גענומען גלעטן און געדריקט דעם קאָפּ אין מיר. די ערד און דער דרויסן האָבן זיך געטרייסלט און אונז געוואָרפן. מיר האָבן זיך אויס־געצויגן אויפן באָדן:

— שמע־ישראל! אוי גאָטעניו, האָב רחמנות!

— ס׳איז דער סוף! — האָט דאָס האַרץ געזעצט.

ס׳האָט ווער אַרויסגערעדט פון דער עפּענונג:

— וואָס טוט מען? אפשר אַרויסלויפן אויפן אָפענעם פעלד?!

— ס׳איז דאָך פינצטער אין דרויסן!

— דזזז, דזזז! — האָט מוראדיק געברומט און געזשומעט דער גאַנצער הלל.

— דזזז! דזזז!

ערגעץ האָט אויפגעבליצט און געמאַכט ליכטיק אויך אין דער סטאָדאָלע. אַלץ איז באַלויכטן געוואָרן: אסתרל איז געלעגן און ווי אַ שלאַנג זיך געוויקלט אַרום מיר. אפרימס קאָפּ האָט, ווי אין אַ כישוף־הויז, אַרויסגעשטעקט פון דער ערד (פון לאָך).

— דזזז, דזזז! — האָט געדונערט.

ס׳איז ווידער פינצטער געוואָרן און ראַקעטן ווי בליצן האָבן איינגעשלונגען שטיקער פינצטערניש. ווי דאָס מוראדיקע אויג פון מלאך־המות, האָט עס כסדר־

אריינגעלויכטן און אונז באַקוקט. מיר האָבן זיך געשאַרט צום באַהעלטעניש און גע־ציטערט אַריינצוקריכן.

ס'האָט נאָכאַמאָל אויפגעריסן ערגעץ נישט ווייט און פייערן האָבן זיך געצונדן. ס'האָט געברענט אַרום און אַרום. מיר האָבן דערהערט געוואַלדן ווי שיכורע סאָל־דאַטן וואָלטן געשריגן. אין איין אויגנבליק זענען מיר געווען אינעווייניק — פאַר־מאַכט.

דער גרוב וויגט זיך, עס שווינדלט אַזש אין קאָפּ און פאַר די אויגן. מיר האַלטן אין איין קאָנטראָלירן צי ס'איז גוט פאַרמאַכט אָדער נישט. מיר ווייסן אַליין נישט וועלכעס ס'איז בעסער. מיר פאַרמאַכן און לענען עטוואָס צוריק אויף. ס'דאַכט זיך, אַז מען דערנענטערט זיך צו אונזער סטאַדאָלע. אַ ווינט בלאָזט און ס'איז אומ־מעגלעך עפּעס אויסצושיידן — אַלץ איז פאַרטויבט.

ס'איז אַ רגע שטיל געוואָרן. מיר הערן זיך איין — ס'איז שטיל, ווי אַלץ וואָלט אין אָנמאַכט געפאַלן! דאַכט זיך, אַז עס האָט אויפגעהערט. כ'האָב געעפנט און אַרויסגעשטעקט דעם קאָפּ: ס'איז טאַקע שטיל! נאָר אָפּשיינען פון שריפות וואַרפן העלע ליכט־פּאַסן דורך די שפּאַרעס אין שייער אַריין. צו דער נאָז האָט מיר גע־שלאָגן אַן אָנגעסמאַליעטער ריח פון אָפּגעזענקטעביימער און הייזער. נישט ווייט האָבן פרויען שאַרף געקוויטשעט און ווילדע מענער־געלעכטערן האָבן איבערגעהילכט די געשרייען. פרעכע קולות פון ווילדע אָרגיעס אַרום פייערן האָבן אַנגעוואָרפן אַ פּחד אין דעם פינצטערן אַרום, וואָס איז כסדר געוואָרן דורכגעלעכערט פון ליכט־נאָדלען. די געלעכטערן האָבן זיך ווי געוויקלט אַרום די שריפות און געשפּריצט אימה. מ'האָט פאַרנומען עלנטע פרויען־הילפסרופן און גראָבע קולות. די שריפות האָבן זיך לאַנגזאַם געלאָשן, נאָך צו ביסלעך געצאַנקט, געשפּריצט מיט טויטע פונ־קען און — ווי חלבע ליכטלעך אויף די פעלדער — זיך פון ווינט און רעגן אויס־געלאָשן. אַ שטאָק־פינצטערניש האָט אַלץ אויפסניי איינגעהילט. פאַרדושעטע גע־שטיקטע געלעכטערן האָבן זיך נאָך געהערט און אויסגעגאַנגען צוזאַמען מיט די לעצ־טע קרעכצן. אַ פאַרטייעטע שטילקייט האָט געציטערט אין דער לופט. כ'האָב זיך צוריק אַריינגעצויגן אין גרוב. מיר האָבן זיך געטוליעט איינער צום אַנדערן. אונטער אונז האָט זיך געפּלושטשעט די קאַלוזשע וואַסער. מען האָט איצט, אין דער נאַכט, מורא געהאַט אויסצושעפּן. די פינצטערניש זאָל דעם עכאָ נישט פאַרטראָגן און — אפשר שלייכט זיך אַ שאָטן הינטער די ווענט! אונזערע קעפּ זענען מידע געפאַלן אויף די נאַסע שטרוי־ווענט, אייניקע האָבן געשנאָרכט.

— רבונו של עולם, היט אונז! אומקומען חלילה גאָר פון רוסישן פייער?! אַ שיינע מעשה וואָלט דאָס געווען!

**
*

פאַרטאָג, האָט אונז דער פראָנט אַרויסגעריסן פון דער מידער איינגעדרימלט־קייט. אַ הילכעריי, אַ געמיש פון פאַרשידענע דינע בלי־זיין, האָט געפּויקט אין די אויערן און אומגעקערט דעם באַוווסטזיין. כ'בין פאַרזיכטיק אַרויס אין סטאַדאָלע, און בין צו צו די שפּאַרעס: די זון האָט אַ בלאַסע, אַ בלייכע, פון אַ באַהאַלטן

ווינקל אַפּערגעשיינט. אַנטקעגן דער נעבטיקער קאַנאָנאַדע, האָט דאָס איצטיקע שיסעריי אויסגעזען ווי אַ גרילצעריי. ס'האָט, ווייזט אויס, „געאַרבעט" בלויז די אינפאַנטעריע אין די אָקאָפּעס מיט לייכטע ביקסלעך און קליינע מאַשין־געווערן. מ'האָט אינדרויסן קיינעם נישט געזען. די פּויערישע שכנים זענען שוין געווען ביי די שורעם אין כּאַלופּע, זיי האָבן זיך געשטופּט הינטער די פענצטער. אויפן הויף איז געווען ליידיק. אויך מאָרוואַ איז — אַ דערשראָקענע און אַ דערצערנטע פון דעם משוגענעם האַרמידער, וואָס די מענטשן האָבן די לעצטע טעג דאָ פּלוצים אָנגעמאַכט — טיף געקראָכן אין איר בודע און באַלעקט דאָס בן־יחידל, ווי וועלנדיק עס באַשיצן פאַר די מענטשלעכע ווילדע אויסטערלישקייטן. כ'האָב זיך געהייסן אַרויפדערלאַנגען מיטן קובל דאָס וואַסער אַרויסצוגיסן. די עטלעכע צענדליק קובלעס זענען אַוועקגערינען אין אַ זייטיקן ראָוו, צוזאַמען מיט די שטראָמנדיקע רעגנוואַסערן, וואָס האָבן זיך אַהערגעגליטשט פון הויף. קיינער וואָלט נישט חושד געווען, אַז מען גיסט דאָ עפּעס אַרויס פון דער סטאָדאָלע. אויך אויפן גאַנצן הויף זענען ברייטע וואַסערן — דורכגעטרוקנטע אין דער מיט, מיט שמאָלע סטעזשקעלעך, פון דער זון — געלעגן ווי צעפּלאַצטע שפּיגלען. פּרוימאַן האָט צוריק אַריינגענומען דעם ליידיקן קובל. ער האָט אויסגעזען ווי אַ שאָטן. ער איז אויך אַרויף אויבן טרוקענען דאָס צעשווייסטע לייב און איז געפאַלן ווי אין חלשות ביי אַ שפּאַרע. ער האָט צו מיר געוווּנקען מיט די אויגן, אַז ער קאָן שוין מער נישט, ער גייט אויס. איך בין צו צום גרוב און אַריינגעקוקט. פון דער טונקלקייט האָט מיר אַ מוראַדיקער עיפּוש געשלאָגן אין דער נאָז. זיי זענען געלעגן ווי זשאַבעס אין אַ זומפּ און שווער געכאָרכלט. ווען פּרוימאַן איז, אַביסל אָן אָפּגעטרוקנטער, צוריק אַריין, איז אַפרים אַרויס, שפּעטער — צפּורהלע, איטשע און דאַן — אסתרל. קיינער פון זיי האָט קיין כּוח נישט געהאַט קיין וואָרט אַרויסצוברענגען. איך בין געלאָפן פון וואַנט צו וואַנט, פון שפּאַרע צו שפּאַרע און אָבכערווירט דעם אַרום:

— ניין, מיר וועלן חלילה פון דאַנען נישט אַרויס!

דאָס שיסעריי האָט אָנגעהאַלטן עטלעכע שעה. שפּעטער, אַרום עלף, האָט עס אויפגעהערט. שובעס געסט — בראש מיט מאַטלאַקן און זיין פאַמיליע — זענען אַרויס אויפן הויף, זיך אַרומגעקוקט און געזעצט זיך אויף די בעלקעס פאַר אונזער סטאָדאָלע. די זון האָט אַלץ געשיינט און באַוואַרעמט די שטילקייט. די פּויערים האָבן ווידער זיך איינגעהערט צו מאַטלאַקס „פּאָליטיק" און געשלונגען יעדעס וואָרט. ער האָט גערעדט מיט זיכערקייט, מיט אַ טאָן פון אַן אַלץ־ווייסער:

— די רוסקע — זאָגט ער — וועלן דאָ אויך נישט בלייבן. מ'וועט זיי שפּעטער פאַרטרייבן, די „מאָסקאַליעס", אַהין פון וואַנען זיי זענען געקומען. פּוילן וועט זיין בלויז פאַר פּאָליאַקן. דאָס גוטע וועט זיך איצט אָנהויבן. עס וועלן אויפלעבן די פּוילישע ערד און דער פּוילישער מענטש. אויך די פּויערים, די „גאָספּאָדאַזשעס", וועלן אויסגלייכן די פּלייצעס, מ'וועט נישט מוזן אַזוי שווער האָרעווען. עס וועלן זיין געגנוג „מענטשן" צו דער אַרבעט. יעדער פּויער וועט האָבן דינער, „פּאַראָבקעס" — אַ פּאָר דייטשן, אוקראַינער אָדער יידן. פאַר די דריי געמיינע פעלקער וועט זיין אַ גיהנום. שקלאַפן — שקלאַפן ביי אונזערע מענטשן וועלן זיי זיין, מען וועט זיי אָנלערנען, ווייזן ווי אַזוי זיי האָבן צו לעבן און זיך צו פירן. געגנוג געלעבט אויפן פּויערס פּלייצעס! פון זייגן אונזער בלוט! דעם ערגסטן סוף וועלן האָבן די

איבערגעלעבטע זשידעס, זיי, די יידן, וועלן מוזן אָפּאַרבעטן פאַר דער גאַנצער צייט, אָן אַ פּרייער מינוט. ווען ס׳וועט נישט זיין וואָס צו טון — וועט מען זיי אָנבינדן פאַר אַ בודע אויפן הויף מיט אַ קייט אויפן האַלז, ווי — אַ, איר זעט? — ווי אַט דעם הונט! זעט! — קוקט! ווי דעם אַ — שובעס הונט!

ער האָט געטייטלט מיט דעם פינגער צו דער בודע:

— אַ, זעט!

מאַרוואַ — אַן אויפגערייצטע — האָט גענומען בילן מיט פאַרלאָפענע אויגן, זי איז געשפּרונגען מיט דער קייט און שיר איבערגעדרייט די בודע, אויך דאָס קליינע האָט דין, הייזעריק אונטערגעפּישטשעט.

אַלץ אין מיר האָט געזאָטן, געקאָכט.

כ׳בין אריין אין באַהעלטעניש און פאַרמאַכט מיטן דעקל.

די חברה האָט איבערגעריסן אַ שמועס און געבליבן שטיל. כ׳האָב געפילט, אַז פּרוימאַן איז דער ראש־המדברים. ער האָט מיך אָפּגעמאָסטן מיט אַ פאַרצווייפלטן און גלייכצייטיק מיט אַ זיגערישן בליק. אין דער פינצטער האָב איך געזען דאָס פינקלען און דעם בלישטש פון זיינע אויגן:

— נו, נאָכוואָס זיך געמאַטערט אַזוי לאַנג?

דאָס איז געווען דער המשך פון געדאַנק וואָס האָט אים די גאַנצע צייט נישט אָפּגעלאָזט און פון וועלכן ער האָט זיך קיינמאָל נישט באַפרייט. פון דעם געדאַנק וואָס ער האָט לעצטנס מורא געהאַט אין מיין אָנוועזנהייט צו ברענגען פאַרן מויל:

„אַ שאָד דאָס מאַטערן זיך, מען וועט סיי ווי נישט איבערלעבן!"

— נו? — האָט ער מיך אָנגעקוקט און אַלע נאָך אים.

כ׳האָב עפּעס געוואָלט זאָגן, איב אָפּענטפערן, נישט נאָכגעבן.

דאָס וואָרט איז מיר פאַרגליווערט געוואָרן אויף דער צונג.

**
*

שוין עטלעכע טעג ווי דער פראָנט ציט זיך און מען זעט גאָרנישט, אַז עס זאָל נעמען אַ סוף. יעדן טאָג און נאַכט — דאָס כסדרדיקע עפענען און פאַרקלאַפּן דאָס דעקל איבער אונז; דאָס אומאויפהערלעכע פאָרן אהין און צוריק פון דייטשע טאַנקען און אויטאָס לענג־אויס די סטעזשקע; — דאָס דונערן פון האַרמאַטן און קלאַפּעריי פון לייכטן־געווער; די אָנפאַלן פון זעלנער אויף די איינוווינער פון די דערפער — פאַרגוואַלדיקונגען, רויבערייען און שיסערייען. עטלעכע מאָל אין טאָג קומען די סאָלדאַטן אויף אונזער הויף — מעלקן די קי און זוכן אינאַיינוועגס יידן. אויך יעדעס ביסל זעלנער, וואָס גייט פאַרביי — כאַפּט זיך אריין צו אונז אין שייער און זיי נישטערן אַלץ אדורך; די קללה פון רעגן און פון וואַסער: צוליבן רעגן ציטערט מען, אַז דאָס מיליטער זאָל אין די פויזע־שעהן זיך נישט אריינכאַפּן אין סטאָדאָלע, זיך אויסרוען אויפן היי און שטרוי. מיר וואָלטן, חס־ושלום, אין גרוב נישט אויסגעהאַלטן, מ׳וואָלט, חלילה, פון דער געדיכטער שטינקעניש דערהאָרגן געוואָרן. זיי וואָלטן אונז זיכער אויך דערטאַפּט אונטער דער ערד.

היינט, האָבן מיר געהאַט באָמבאַרדירונגען. די סאָוויעטן האָבן געוואָרפן

קלײנע באָמבעס אויף די דײטשע פּאָזיציעס. די דײטשע אַרטילעריע האָט אַרויפגעשאָסן און אַראָפּגעוואָרפן עטלעכע רוסישע עראָפּלאַנען. דאָס געקנאַלערײ האָט צעקלעבערט די הימלען, מיר זענען אין דער לופט געשפּרונגען. פון אַ לעכל אין וואַנט האָב איך געזען צוויי אונטערגעצונדענע רוסישע עראָפּלאַנען ווי שטיקער רויך זיך אַראָפּקײקלען אויף דער ערד. אַלץ אין קאָפּ האָט זיך מיר פאַרמישט.

אין די לעצטע טעג זענען מיר אינגאַנצן אויסגעלײדיקט פון געדאַנקען, מ׳קאָן שוין גאָרנישט טראַכטן. די קעפּ זענען בײ אונז ווי אָנגעדראָלענע, שווערע העלצער. בלויז דאָס אומאויפהערלעכע געקנאַלערײ וועקט דעם פּחד־באַוווסטזײן. ווערט אַביסעלע שטילער, ווערן מיר ווי אויסגעלאָשן, מיר ווייסן נישט וואָס עס טוט זיך מיט אונז, אַלץ פּלאָנטערט זיך אין קאָפּ. מיר זענען שוין נישט קיין מענטשן, נאָר בלויז שטיקער אויסגעלאָשענע שרעק. די שובעס גיבן אונז נישט אַרײַן קיין עסן, מיר שפּײַזן זיך מיט די תבואה־קערנדלעך און טרונקען דערנאָך דאָס אונטערגעקומענע וואַסער פון גרוב. מיר נויטיקן זיך נישט אין עפּעס אַנדערש, אַלע זענען מיר קראַנק. אויך מײַן קראַנקייט מאַטערט מיך דאָס לעצטע ביסל צו. אַ פּיבער שלאָגט מיר צו די שלייפן און האַרץ. ווען מען וואָלט כאָטש אויף עטלעכע טעג זיך געקאָנט פאַרמאַכן אין גרוב און נישט אַרויסגיין בכלל! די קללה פון וואַסער איז דאַכט זיך די ערגסטע! ווען מען וואָלט כאָטש נישט גערדאַרפט אָטעמען! אַזוי מוז מען בסדר זײַן אָנגעשטרענגט און האַלטן געשפּאַנט די נערוון. דאָס מיליטער פאַרלאָזט נישט קיין איין מינוט די סטעזשקע. דאָס פאַרערײ אַליין מאַכט משוגע. פון די אויטאָס און אַלע געווערן רײַצן זיך צו אונז אַראָפּ אויסגעמאָלטע שאַרבנס — טויטע קעפּ — אויך פון די שוואַרצע סאַמעטענע היטלען, העלמען און אָרעמס פון די אָפיצירן און זעלנער. זיי פאָרן און מאַרשירן אָן אויפהער פאַרבײַ און לעכערן דעם אָרום מיט זייערע שפּיזיקע בליקן. איך לויף שוין נישט בסדר אַראָפּ, נאָר ווען זיי דערנענטערן זיך און פאַקערעווען צו אונזער סטאָדאָלע. נישט ווייניקער דאַרף מען זײַן קאָנצענטרירט מיט דער וואַכזאַמקייט צו די געסט פון שטוב, וועלכע לויפן אָפט אויפן הויף אַרום און שנאַפּן אומעטום מיט די נעז.

„ניין, מיר ווילן, חלילה, נישט אַרויס פון דעם אַלעם!”

איך דערמאָן זיך, אַז מיר זענען שוין געווען פרײַ. כ׳וואָלט זיך אויפגעריזשעט דאָס אייגענע האַרץ. וועלכער טיוול האָט אונז דאָ געהאַלטן? שוין, געקאָנט לעבן און —

אַזוי פיל יאָרן זיך דורכגעמאַטערט, אַזויפיל נסיונות אויסגעשטאַנען, איצט, אין דער לעצטער מינוט חלילה?

„ניין, ס׳איז אוממעגלעך! ס׳איז דאָך דאָ אַ השגחה”.

מיר קלאַמערן זיך אין לעבן.

***

עס איז שוין עטלעכע טעג אין אויגוסט, ס׳איז פרײַטיק. שוין באַלד אַ וואָך ווי מיר זענען, ווי אין חלום, אַן אויגנבליק געווען פרײַ און ווי דאָס אומגליק האָט זיך ווידער אַזוי שרעקלעך אַראָפּגעלאָזט גלײַך איבער אונזערע קעפּ. דער פראָנט דושעט און וואָרגט אונז מיט זײַן גאַנצער מעכטיקייט. דעם דרויסן איז שוין נישט צו דערקענען. אַלץ איז איבערגעדרייט און אויסגעריסן מיטן וואָרצל. דאָס מיליטער

איז ווילד. מען טוישט יעדן טאָג די פּאָזיציעס, די סאַניטאַר־אויטאָס שלעפּן במעט פֿאַן אויפֿהער וועגנער מיט הרוגים, צעשמעטערטע קערפּערס, אחוץ די פּאַרווונדעטע. זיי האַלטן זיך נאָך אָבער, זעט אויס, פֿעסט. אַ שלל פֿון אַמוניציע קומט כסדר צו. די מעכטיקסטע כלי־משחיתים. מען ווייסט קיינמאָל נישט פֿון וועמען די הילביקע שיסערייען און אויפֿרייסן קומען, צי פֿון די רוסן, צי פֿון זיי — ימח־שמם? צי גייט די רויטע אַרמיי כאָטש אַ ביסל פֿאָרויס, אָדער האָבן זיי נאָכנישט אָנגעהויבן דעם אָנגריף אויף צו פֿאַרטרייבן די דייטשן? — אין אַ דאָרף דערלעבן — האָט אונז שובע נעכטן ביינאַכט דערציילט — איז שוין געווען אַ רוסישער פּאָר־פּאָסטן, נאָר די דייטשן האָבן זיי געכאַפּט און נאָכן אויספֿאָרשן — הינטער אַ סטאָדאָלעוואַנט — דערשאָסן. זיי כאַפּן כסדר פֿרישע רויטאַרמייער און דערמאָרדן זיי הינטער די כאַטע־וואַנט. צי ראַנגלען זיי זיך אַזוי מיט די לעצטע כוחות, אָדער זענען זיי — חס־ושלום — שטאַרק? — נאָך יעדער געדיכטער שיסעריי דערוואַרטן מיר די רוסן און בלייבן אַנטוישט. יעדן פֿאַרטאָג לויף איך שנעל אַרויס, קוקן צי מען זעט נאָך די דייטשן, צי דאָס געדיכטע פֿאָרעריי אַ גאַנצע נאַכט איז נישט געווען זייער אַנטלויפֿן? צי האָט דער נאַכט־אָנגריף זיי נישט פֿאַרטריבן? איך דרענג די אויגן צו די שפּאַרעס: — האַקן־קרייצן און טויטע קעפּ בלישטשען אין טאָג־ליכט! די ערשטע טעג האָט מען נאָך געפּרוווט אויסטייטשן זייער מאַנעווורירן: זענען זיי געפֿאָרן אויף קאַלושין, האָבן מיר דאָס אָנגענומען פֿאַר אַ שלעכטן סימן, אַ באַווייז אַז זיי טרעטן נאָך נישט אָפּ, זיי פֿאַרשטאַרקן נאָך די ערשטע ליניעס. זענען זיי, פֿאַרקערט, געפֿאָרן צו דאָברע־צו, האָט מען זיך ווידער געכומען קלאַמערן אין דער האָפֿנונג. היינט זענען מיר שוין צעמישט: זיי פֿאָרן כסדר אַהין און צוריק און עס נעמט קיין עק נישט! מען קאָן גאָרנישט דערפֿון דרינגען!

די שובאָווע פּאַרפּייניקט אונז אויך. אין יעדער פֿרייער מינוט קומט זי אַריין צולויפֿן, זי ברעכט די הענט, קנייפּט זיך אין די באַקן:

— ניין, ניין, אַ שאָד די רייד, מען וועט אונז הרגענען!

— גאָט, מיין גאָט, נאָכוואָס האָט מיר געטויגט דאָס אומגליק אין הויז?!

נעכטן און היינט, ווען קיינער האָט נישט געזען, האָט זי אונז, אַפֿילו — אונטערן פֿאַרטוך — אַריינגעבראַכט עטלעכע שטיקלעך ברויט מיט טיי, איינמאָל שוין אויך אַ ביסל זופּ פֿון קאַרטאָפֿל. מיר קאָנען עס אָבער נישט עסן. זי קנייפּט זיך אין די באַקן און לויפֿט אַרויס.

אַלץ קלעמט און זינקט אונז אַראָפּ און דאָ איז דאָך דער פֿראָנט, דאָס הייסט, די רוסישע ליניע, אַזוי נאָענט, סך־הכל זעקס קילאָמעטער פֿון דאַנען, אין קאַלושין, געפֿינט זיך די רויטע אַרמיי! ווער ווייסט וויפֿל יידן צווישן זיי און אפֿשר אויך היימישע יידן, פּוילישע יידן, גואלי הדם, צוריקגעקומענע נאָך פֿינף יאָר אַהיים מיט דער האָפֿנונג נאָך עמעצן צו טרעפֿן? אָ, נאָר אַזאַ קליין שטיקל וועג טיילט אונז פֿון זיי! אפֿשר זוכן זיי דאָרט מיט אַ ליכט אַ יידן, כאָטש אַ לעצטן ייד, אַ לעבעדיקן עדות אויף די אומענדלעכע חורבות פֿון זייערע היימען און שטעטלעך און דאָ ליגן מיר אַזוי הילפֿלאָז! אַזוי אומבאַהאָלפֿן קלאַמערט מען זיך מיט די שטיקלעך נשמות אויף די שפּיצן פֿינגער! זיי זאָלן נאָר באַווייזן אונז מיט דעם רעשטל חיות, מיט דעם קאַפּעלע לעבן, צו טרעפֿן! מיר זענען דאָך אַזוי אַרומגערינגלט! צי איז דאָס נאָך מעגלעך?

ס'איז היינט פרייטיק, דער פאטאלער, פרייטיקדיקער טאג. מיר זאלן אים נאר בשלום איבערקומען. עפעס א פאטום שוועבט ארום דעם דאזיקן טאג, דעם טאג, אין וועלכן אונזערע מאמעס האבן ליכט געצינדן און געבענטשט אונזערע קעפ, אין דעם טאג, ווען די מלכה שבת פלעגט, געהילט אין סאמעטענער דעמער־רונג — א פינקלדיקע אנקומען. עפעס א פאטום לויערט אויף דעם דאזיקן מילדן טאג. אין פרייטיק איז פארגעקומען די „אקציע" ביי אונז אין שטאט. אין בין־השמשות, אין זמן פון ליכט־צינדן, האט מען אונזערע מאמעס און שוועסטער געטריבן צו דער באן און זייערע לעבנס, ווי צאנקנדיקע ליכט — געלאשן. אויך די עדה פון קאלושין איז אין א פרייטיק (ערב סוכות) אומגעבראכט געווארן. דאס אומגליק מיט פעלעקן האט אונז אויך געטראפן אין א פרייטיקדיקן פארטאג. יעדן פרייטיק האבן מיר זיך, מער ווי תמיד, געשראקן. אין אונטערבאוווסטזיין האבן אונזערע נשמות געציטערט און ווי ליכט אויפן ווינט געפלאטערט.

ס'איז אפשר היינט דער לעצטער פרייטיק, מיר זאלן אים נאר איבערקומען בשלום!

דאס הארץווארפט זיך אין ציטערנדיקער דערווארטונג. מען ציילט די שעהן, די מינוטן, די רגעס. מען האלט זיך איינער אין אנדערן אן, א, אפשר וועט צוזאמען מיטן שבת די אויסלייזונג קומען?

אין דרויסן איז היינט שיין, זוניק, די בלאטעס טריקענען זיך, א ווײלע דאכט זיך, אז ס'איז איצט פרילינג, א שטיקל האפענונג לייכט אריין.

ארום אונז און אויפן גאנצן פראנט איז עפעס א צערודערונג, מען גרופירט איבער די כוחות, אפיצירן און קוריערן איילן ווילד אהין און צוריק, מען ווארפט באפעלן, מען ציט איבער אין אנדערע זייטן דעם טעלעפאן און די טעלעגראף־דראטן. אזוי איז דאס שיסעריי היינט א שוואכערס, נאר פון צייט צו צייט פליען, ווי צו־פעליק, קוילן, אויף וועלכע קיינער לייגט קיין אכט ניט. צי זענען דאס נישט די שעהן פאר אונזער אויסלייזונג? —

**
*

א סאניטאר־אויטא איז לאנגזאם פארפארן צו דער סאדזעווקע. צוויי זעלנער זענען אויסגעשטיגן, אראפגעווארפן פון זיך די מלבושים און זיך געוואשן. א לאנ־גע צייט האבן זיי דא זיך געזוימט, אויך דעם אויטא ארומגעוואשן. זיי האבן זיך נאקעטע געטרוקנט אויף דער זון און ארומגעבלאנדזשעט אויפן הויף. איך האב פארזיכטיק נאכגעקוקט זייער יעדע באוועגונג. זיי האבן זיך דערנענטערט צו דער סטאדאלע. כ'בין געשיקט אריין און שוין האט מארווא אלארמירט. זיי האבן געעפנט די סטאדאלע, אריינגעקומען און באלד צוריק ארויס. מארווא האט מיט שנאה געבילט. די זעלנער האבן זיך מיט איר גערייצט. מען האט געהערט ווי זיי רודערן ביי איר בודע און זי שפרינגט אומבאהאלפן פון דער פעל ארויס. דאס קליינע האט דין געפישטשעט. די זעלנער האבן עפעס געדרייט און געווארפן, געלאכט און זיך גערייצט און מארווא, ווי אן אוועקגעשליידערטע אין א זייט, האט מיט די לעצטע כוחות הילף גערופן. די סאלדאטן זענען אוועק, זייער געלעכטער צוזאמען מיט דעם פישטשען פון הינטעלע האט זיך שוין געהערט פון דערווייטנס. מארווא, ווי א משו־גענע האט אויף דער קייט געטאנצט און הייזעריק געוואיעט. מיר האבן פארשטא־

נען, אַז זיי האָבן ביי איר אַוועקגענומען דאָס לעצטע שטיקל קינד. אַ לאַנגע צייט דער־נאָך האָט זי זיך נאָך הייזעריק געריסן און מיר האָבן נישט געוווסט צי באַקלאָגט זי אַזוי דאָס הינטעלע אָדער דרייט זיך נאָך ווער אויפן הויף. שפּעטער האָב איך שטיל געעפנט דאָס דעקל און זיך איינגעהערט, געוואָלט עפּעס אויפכאַפּן אויסער איר בילן. כ'בין אַרויס און אויף די שפּיצן פינגער צו צו דער שפּאַרע: ס'איז אַלץ געווען שטיל. די זעלנער מיטן אויטאָ האָט מען שוין נישט געזען. הינטער שובעס פענצטער, אין שטוב, האָבן זיך נאָך געדריקט די פּויערים און איבערגעשראָקן, זייטיק אַרויסגעקוקט. פון די פעלדער האָט מען ווי אַן עכאָ געהערט דייטשע קולות, אויך מאַטאָרן האָבן דאָ און דאָרט גערוישט. ס'איז שוין געווען האַלבער טאָג, די זון איז הויך איבער די פעל־דער געשטאַנען. פרייטיק. מיטאָג־צייט, וואָס וועט זיין ווייטער?

⁂

פון דערווייטנס האָט זיך פּלוצים אָנגעטראָגן אַ שווער גערויש. ערגעץ פון אַ וועגל האָט זיך אַרויסגעשיילט אַ פּאַרמאַסקירטער אין גרינע צווייגן טאַנק, ער איז געפאָרן אין אונזער ריכטונג, שלעפנדיק הינטער זיך אַ שווערן האַרמאַט מיט אַ לאַנ־גער גראָבער לופע. פון צווישן די גרינע צווייגן אויפן טאַנק האָבן אַרויסגעשטעקט ביי אַ צען גרין־באַהעלמטע קעפּ פון סאָלדאַטן, אַ קליינע גרופּע האָט אויך נאָכמאַר־שירט הינטער דעם האַרמאַט.

דער טאַנק האָט מיטאַמאָל אָראָפּגעדרייט פון וועגל און זיך פאַרנומען אויפן פעלד, געפאָרן אין דער ריכטונג פון קאָוואַלטשיקס הויף. דאָס האַרץ האָט זיך ביי מיר ווי אָפּגעריסן. כ'האָב זיי נאָכגעקוקט — זיי זענען טאַקע פאַרפאָרן צו קאָוואַל־טשיקס סטאָדאָלע און געבליבן שטיין. באַלד האָט אַן אָפיציר אַ קורצן באַפעל געגעבן און די זעלנער, ווי קראָען פון אַ בוים אַראָפּ, זענען איינער נאָכן אַנדערן געשפּרונגען פון צווישן די צווייגן אַרויס. ס'איז געפאַלן אַ באַפעל — אַ גרופּע איז געלאָפן צו קאָוואַלטשיקן אין שטוב אַריין. נאָך אַ באַפעל — די איבעריקע האָבן זיך מיטאַמאָל אַלע געלאָזט אויף אונזער הויף.

ס'האָט זיך מיר פאַרמישט אין קאָפּ און ווי פון אַ שטורעם גע־וואָרפן, בין איך אַריינגעפאַלן אין באַהעלטעניש אָן איין אָטעם, אַ רויך האָט מיך געוואָרגן אין האַלז. כ'האָב פאַרקלאַפּט דאָס דעקל. מיט צוויי טעג פריער האָבן מיר אויבן, איבערן טירל, געהאַט פאַרלייגט מיט שובעס אַ לאַנגן לייטער — אַ „זייט" פון אַ פור, היי צו פירן פון פעלד אין שייער אַריין. דעם „קאָפּ" פון דער לייטער אָנגעלענט אויף איין וואַנט און משופּעדיק איז זי מיטן אַנדערן עק געלעגן אויף דער ערד — ביי דער פונדאַמענט־בעלקע פון דער אַנטקעגנדיקער וואַנט. פוןביידע זייטן, ביי ביידע ווענט, אויף דער לייטער, האָט מען אָנגעוואָרפן גרויסע שטשאַ־פּעס האָלץ, אייזנס און דרענגער. ס'איז זי כמעט אוממעגלעך געווען צו רירן פון אָרט. צווישן צוויי שטיגלעך פון לייטער, אַ פערטל מעטער נידעריקער, איז געווען אונזער טירל. אַריינקומענדיק אין סטאָדאָלע וואָלט מען זיך נישט געקאָנט זעצן אויף דעם אָרט און דערפילן אונטער זיך אַן עפענונג.

מיר זענען אינעווייניק געבליבן פאַרמאַכט און דערפילט די פּלוצימדיקע סכנה, וואָס איז אָנגעקומען, די מיטאַמאָליקע געפאַר, וואָס שוועבט איבער אונז. זיכער אָרדנט מען אויף אונזער הויף איין אַ פּאָזיציע! ס'האָט חלילה פּאַטירט דאָס אויס־

טערלישסטע, פאַר וועלכן מיר האָבן זיך כסדר אַזוי געשראָקן!

מיר האָבן זיך געוואָלט איינגריזשען אין די ווענט.

פון הויף האָבן זיך שוין געטראָגן דייטשע געשרייען, מאָרוואָס בילן, און — שווערע טריט האָבן פאַרטופּעט די ערד. מיר האָבן כמעט פאַרלוירן דעם באַוווסטזיין.

— שוין, שוין, חלילה פאַרפאַלן!

א טיר פון סטאָדאָלע האָט זיך געעפנט, נאָר שטיל, לייכט. זי האָט זיך באַלד צוריק פון אינעווייניק פאַרמאַכט. מען איז אויבן געקראָכן, ס'האָט זיך געדאַכט, אַז שובע. ס'איז טאַקע געווען ער. ער האָט לייכט גערוישט איבערן טירל און אָנגעקלאַפּט:

— עפנט!

כ'האָב אַ שפּאַלט אויפגעמאַכט.

שובע האָט אַריינגעסודעט:

— ביטער, שוין, קאַניעץ — אַן עק! זיי קומען צו אונז, זיי מאַכן דאָ אַ פּאָזיציע הינטער קאָוואַלטשיקס סטאָדאָלע. אַ ביסל זעלנער וועט וווינען ביי קאָוואַלטשיקן און די אַנדערע ביי אונז. זיי האָבן מיך געהייסן אויסרייניקן די שטוב פאַר די אָפיצירן און די סטאָדאָלע פאַר די זעלנער.

— דער טויט, דער טויט! וואָס וועט זיין? — מיר גייען אַנטלויפן, אייך וועט מען הרגענען!

ער האָט געוואָלט אַרויס. כ'האָב אים קוים איינגעהאַלטן און געפרעגט פּרטים.

— זיי זענען דאָ געווען און אַרויסגעטריבן אַלע שכנים פון שטוב, איצט זענען זיי ווידער אַוועק צום האַרמאַט הינטער קאָוואַלטשיקן און קומען שוין, די מינוט, צוריק.

כ'האָב אים געבעטן אַרויסקוקן דורך אַ שפּאַרע, ער זאָל זען, וואָס זיי טוען.

זיי האָבן זיך נאָך געפּאָרעט ביים האַרמאַט.

כ'בין אַרויף אויבן, כ'בין אויך צו צום לעכל. שובע האָט מורא געקריגן און איז שנעל אַרויס אויפן הויף. ער האָט שטיל פאַרמאַכט די טיר:

— ביטער, מיר אַנטלויפן!

כ'האָב אַרויסגעקוקט: די זעלנער זענען געשטאַנען און באַטראַכט די פּאָזיציע.

כ'האָב פאַרבראַכן די הענט:

— ס'איז דער סוף, ס'איז חלילה אוים!

אַ נעפּל האָט זיך מיר פאַרצויגן פאַר די אויגן. כ'בין צו צום טירל: די פרויען האָבן זיך אינעווייניק געוואָרפן:

— לייבל, לאָמיר בעטן גאָט, בעט, לאָמיר בעטן!

— נישט גוט, קינדערלעך!

כ'בין ווידער צו צום לעכל.

דער טאַנק האָט גערוישט, עטלעכע זעלנער האָבן עפּל פון די ביימער געריסן.

— רבונו של עולם, העלף, ראַטעווע!

כ'האָב זיך געוואָלט צערייסן אויף שטיקער.

די זעלנער האָבן מאַנעווירט און געשטופּט דעם האַרמאַט, אים כסדר איבער־געררוקט.

פון אונטן האָט מען צו מיר אַרויסגעשריגן:

— לייבל, לייבל, בעט רחמים, בעט, בעט, אוי ווי!

ס׳האָט זיך אין מיר געריסן, ווי פון אַ פאַרשטאָפּטן קוואַל האָט עפּעס גע־זעצט פון אַלע זייטן צו די אויגן. כ׳האָב אַרויסגעוויינט און גענומען ספּאַזמירן:

— רבונו של עולם, ראַטעווע, העלף!

כ׳האָב זיך געזעצט מיט די פויסטן אין קאָפּ.

די זעלנער אין דרויסן האָבן געטומלט און געשריגן.

— קינדערלעך — בין איך צו צום טירל — קינדערלעך, בעט רחמים!

אַ געקלאָג האָט זיך געטראָגן פון אינעווייניק.

איך שטיי ווידער ביי דער שפּאַרע:

— מן המיצר, פון ענגשאַפט, רופן מיר דיך! ממעמקים — פון דער טיפס־טער טיפעניש!

כ׳האָב געריסן פון זיך לעבעדיקע שטיקער:

— העלף די אָרימע קינדערלעך אינעווייניק, העלף אונז! מיר זענען דאָך פון די לעצטע יידן, ראַטעווע!

— כ׳האָב זיך אָנגעהויבן רייסן די האָר פון קאָפּ: כ׳האָב געמיינט אַז כ׳פּלאַץ אויף פון ווייטיק.

— אויב ווילסט העלפן — העלף שוין! העלף די מינוט! מיר האָבן דאָך מער קיין כוח נישט! געוואַלד!

כ׳בין אַריינגעפאַלן אין לאָך, זיך פאַרמאַכט פון אויבן און אוועקגעפאַלן אין וואַסער. מיר האָבן אַלע פאַרשטיקט ספּאַזמירט, געריסן שטיקער ליימיקע נאַ־סע ערד פון די ווענט.

פון דרויסן האָט אויפסניי געררוישט דער טאַנק. ער איז שווער געפאָרן און די ערד איבער אונז האָט זיך שיר איינגעשיט.

— אָ, גאָטעניו!

מיטאַמאָל האָט זיך געדאַכט, אַז דער רויש דערווייטערט זיך.
מיר האָבן איינגעהאַלטן דעם אָטעם. —
ס׳האָט נאָך געררוישט נאָר שוין אַביסל פון דערווייטנס.
עטלעכע מינוט, און עס איז עפּעס ווי שטיל געוואָרן.

מיר זענען אַלע געלעגן אין אָנמאַכט, כמעט ווי אויסגעגאַנגען. אינעווייניק האָט דאָס האַרץ, ווי שוין אָן אָפּגעריסנס, זיך נאָך געוואָרפן.

אסתרל האָט מיך גענומען קושן. אויבן איז געווען שטיל. מיר האָבן אויפ־געריסן די אויגן און געקוקט אין דער פינצטערניש.

— אולי, אפשר, אפשר פאָרט?!

כ׳האָב מורא געהאַט אַרויסצוגיין.

ס'איז ווידער געוואָרן אַ רויש אויפֿן הויף, פֿאַר אונזערע סטאַדאָלע־טירן. ס'האָט אויסגעזען, אַז מען גייט עפֿענען. מאַרוואַ בילט נישט — מן הסתם, אַן אייגענער, ווער פֿון שטוב.

ס'האָט זיך געעפֿנט, שוין ווייניקער פֿאָרזיכטיק ווי פֿריער. שובע האָט אָנגע־קלאַפּט:

— נישטאָ! שוין אוועק! די דייטשן זענען אוועק פֿון דעם הויף, אַוועקגע־פֿירט וואָ־אַנדערש דעם האַרמאַט. קאַוואַלטשיק זאָגט, אַז ביי אונז זאָל זיין צו טיף פֿאַר אַ פּאָזיציע, אַזוי — האָט ער אונטערגעהערט — האָט דער אָפֿיציר פֿאַר־אָרדנט.

כ'בין שנעל ארויסגעקראָכן. שובע האָט זיך שוין געשאַרט צו דער טיר:

— אַלע איינס, ס'וועט סיווי גאָרנישט העלפֿן. מ'וועט נישט לעבן!

נאָך אויפֿן הויף האָט ער געמורמלט צו זיך אין די האַלב־גרויע וואָנצעס אריין.

אויפֿן פֿעלד איז געווען ליידיק. מען האָט די דייטשן טאַקע נישט געזען, בלויז טיפֿע ראָוויקעס פֿון די רעדער פֿון טאַנק און האַרמאַט האָבן אָנגעצייכנט אַ פֿרישן וועג, ווי פֿאַר זיי, אין אַפּגרונט אריין.

ס'האָט עפּעס אין מיר אויפֿגעזינגען:

— „ניין, מיר זענען נישט פֿאַרלאָזן, מיר זענען נישט אַליין, אַן אויג וואַכט איבער אונז! האַ, אפֿשר זענען עס טאַקע די טעג פֿון דערלייזונג? — אפֿשר זענען עס נאָר די חבלי־לידה פֿון דער באַפֿרייאונג?!

***

אין דרויסן האָט ווידער געדרעגנט — געטריפֿט, געגאָסן, אויפֿגעהערט, ווידער געקאַפּיעט און אויפֿסניי געגאָסן. אַ שלאַקס־רעגן האָט געבליאַפּעט און פֿאַרפֿלייצט די ערד מיט קאַלוזשעס. ביי אונז האָט זיך דאָס וואַסער געזאַמלט ווי אין אַ טיפֿן בעקן. מיר האָבן שוין פּשוט קיין כוח נישט געהאַט פֿון כסדרדיקן אַרויסגיסן.

ס'איז שוין געווען זונטיק. אויך דער פֿראָנט האָט זיך אין די לעצטע צוויי טעג פֿאַרשטאַרקט. גאַנצע טעג און נעכט האָבן די האַרמאַטן, טאַנקן און אַלערליי געווערן געטרייסלט די ערד און די לופֿט. הייזער האָבן פֿון אַלע זייטן געברענט און געדרוי־בערט. אונזער סטאַדאָלע איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גיהנום: פֿון אונטן וואַסער און פֿון אויבן פֿייער, אַרום און אַרום — ־מענטשלעכע חיות־רעות. פֿון הימל האָבן עראָפּלאַנען געשפּיגן מיט באָמבעס און וואָלקנס מיט רעגן. איין צאָרן האָט זיך אויסגעגאָסן אויף דער ערד, אַ פֿאַרטויבנדיק דונערן און געקנאַלערײַ. אַרום דער סטאַדאָלע האָט געגאָסן מיט וואַסער. עס איז צו אונז אין טאָל געריגען פֿון אַלע אַרומיקע פֿעלדער. אַ סך מאָל האָט זיך געדאַכט, אַז די סטאַדאָלע איז אַ שטרויענע שיף און מיר שווימען אין מיטן אַ צעשטורעמטן, צעברויזטן ים, עס האָט ווער געלע־בערט אונזער שיף און מיר וועלן, אָדער דערטרינקען ווערן פֿון אָנקומענדיקן וואַ־סער, אָדער, חלילה, צעריסן ווערן פֿון פֿיינטלעכע באָמבעס פֿון אויבן. אָדער אפֿשר גאָר געפֿינען מיר זיך אין אַ תּיבֿה? דער מבול האָט געשווענקט די ווענט פֿון אונ־זער באַהעלטעניש, יעדע שעה האָט מען געמוזט צענדליקער קובלעס אַרויסטראָגן

און גיסן אונטער די בעלקעס. דאָס וועגל איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין איין לאַנגער בלאָטע. די אויטאָס מיט די האַרמאַטן זענען געבליבן זינקען אין דער נאַסער ערד און נישט געקאָנט אַרויס. די זעלנער האָבן געגראָבן אַרום די רעדער, מען האָט געבראַכט אויטאָס אַרויסצושלעפּן די אַנדערע — זענען זיי אויך געבליבן זינקען. מיר האָבן אָן איבערייס געהאַט הינטער די ווענט סאָלדאַטן. זיי האָבן געליאַרעמט, געטומלט און געוואָרפן קללות. די רוסישע אַרטילעריע האָט דערווייל באַשיט די פּאָזיציעס מיט פליענדיקע פלאַמען און גאַנצע קראַכנדיקע וואָלקנס.

ווי פון אַ שפּייענדיקן ווולקאַן האָט זיך אַהערגעשיט פייער. די ערד האָט מוראַדיק געקרעכצט און געשפּרונגען אין דער לופט. די סאָלדאַטן זענען געלאָפן זיך באַהאַלטן, כסדר זענען זיי געקומען אויף אונזער הויף, געמאַכט געוואַלדן און געזוכט אין אַלע ווינקעלעך. איין נס, וואָס זיי האָבן זיך פאַרהאַלטן נאָר געציילטע מינוטן, גאָרנישט געפונען און געלאָפן ווייטער. מיר האָבן געציטערט, עס זאָל זיי נאָר נישט איינפאַלן אַריינצוקומען אין שייער, אַוועקליגן זיך אויף אַ שעה, כאַפּן אַ דרימל אויפן היי. דאָס וואַסער וואָלט אונז אין דער שעה חלילה אינעווייניק פאַרשווונקט און מען וואָלט אויסגעגאַנגען פון דער געדיכטער, עיפּושדיקער לופט. דאָס וואַסער און די לופט אין באַהעלטעניש זענען ממש היים. מען זיצט אין וואַסער ביז אין דער העלפט גוף און אויב מען זאָל אַ שטיקל צייט נישט אויסשעפּן, וועט עס אונז פאַרפליצן. מיר האָבן געקלערט צו גראָבן דאָס באַהעלטעניש אין דער צפון־זייט צו, ביז אַרויס פון דער אַנדערער זייט סטאָדאָלע, ערשטנס — צו לאָזן אָפּלויפן דאָס וואַסער, צווייטנס — מאַכן אַ לאָך אין דרויסן אַרויס דורך וועלכן מען זאָל כסדר האָבן לופט, אויך אין פאַל ווען מען וועט אַ לענגערע צייט מוזן האַלטן פאַרמאַכט דאָס דעקל. דאָס וואַסער האָט אָבער אַזוי צעווייקט די ערד, אַז ביים גראָבן וואָלט דאָס גאַנצע באַהעלטעניש איינגעפאַלן. מיר האָבן געפּרוווט אַ שטיקל און מורא געהאַט, אַז פון אויבן זאָל די ערד זיך נישט איינשיטן און מיר וועלן בלייבן אָפן. ס'איז אויך אַ געפאַר צו מאַכן אַ לאָך אין דרויסן אַרויס: אַ פאַרבייגייענדיקער — הינטער די סטאָדאָלע־ווענט — פויער אָדער דייטש, וואָלט נאָך געקאָנט באַמערקן דאָס פאַרדעכטיקטע לאָך פון אונטער דער ערד אַפּער.

זיצן מיר און פאַרלאָזן זיך אויף נסים, אויף רחמים, און מסתם וועט גאָט אונז נישט פאַרלאָזן אין דער לעצטער מינוט.

***

אין דרויסן האָט אַלץ נאָך גערעגנט, אַ בייזער רעגן האָט געגאָסן פון הימל און אַלץ דורכגעווייקט, פון צייט צו צייט אויפגעהערט און די וואָלקנס ווי ריזיקע טאַנקן האָבן שווערע נידעריק געצויגן און זיך אויפסניי אָנגעטרונקען. דאָס אַרטילעריע־פייער האָט זיך אין זיי איינגעגעסן. אין דער נעפּלדיקייט האָט עס אויסגעזען, ווי בליצן באַגלייט פון מעכטיקע דונערן.

שובע איז אויף אַ מינוט אַריינגעקומען, געזאָגט, אַז מען זאָל פאָרזיכטיק זיין, ווייל די שכנים זענען שוין ווידער דאָ ביי אים אין שטוב. ערגעץ ביי דאָברע און ביי ווענגראָוו האָבן די דייטשן שוין געכאַפּט פאַרבאַהאַלטענע יידן אין אַ סטאָדאָלע און אין וואַלד און זיי אויפגעהאָנגען. מ'וועט אייך אויך כאַפּן!

— גאָטס שטראָף, גאָטס שטראָף האָט זיך אראָפּגעלאָזט און אויסגעגאָסן איבער די מענטשן! — האָט ער זיך געבראָכן די פינגער פון די הענט.

— נישט גוט, מ׳וועט אַלע אומקומען! די דייטשן זענען שטאַרק, זיי זאָגן, אַז זיי וועלן די רוסקע צוריק פאַרטרייבן. איר זעט דאָך, יענע קאָנען גאָרנישט אויפטון. מיין ווייב רייסט פון זיך לעבעדיקע פּאַסן איבער אייך. איר וואָלט דאָך סיוויי אומגעקומען, צוואָס זאָלן מיר אויך געהרגעט ווערן לעבן אייך? !

ער איז ארויס, איך בין אויבן ארויף און ארויסגעקוקט:

ניין, עס זעט טאַקע נישט אויס צום איבערלעבן, ס׳איז אָן אַן אויסוועג! גאָטס שטראָף האָט זיך אראָפּגעלאָזט נישט אויף דער וועלט, נישט אויף די מענטשן, נאָר אויף אונז, אויף דעם קליינעם רעשטעלע. קיין איין ייד דאַרף אפשר נישט איבערבלייבן?! ער איז אפשר גערעכט, שובע, נאָכוואָס האָט עס זיי געטויגט, וואָס האָבן מיר טאַקע געוואָלט פון זיי? אַ גאַנצע וועלט מיט מערדער בלייבט, פאַרוואָס זאָלן זיי ליידן לעבן אונז?

ניין, ס׳ווייזט אויס, אַז ער איז צו אָרנטלעך, שובע, צו אומשולדיק! ס׳בלייבט אַ וועלט פון כלו־חייב. ער, דער נאַיווער פויער, האָט נאָך אַ שטיקל געוויסן, ער טויג נישט פאַר דער וועלט פון נאָך דער מלחמה! ער געהערט צו די פעלעקס, זיי דאַרפן אומקומען, עס וועלן בלייבן בלויז מאַטלאַקס, אַדראַבינטשאַקס און קוטשאַקס! ניין, מיר מוזן אונטערגיין און לעבן אונז דאָס לעצטע ביסל אומשולדיקייט און געוויסן!

פאַרשאָלטן זאָל זי אָבער ווערן, אַזאַ וועלט, אונזערע לעצטע קללות זאָלן אויף איר הענגען און קיינמאָל קיין רו נישט לאָזן!

***

און אפשר איז עס טאַקע גאָטס שטראָף אויף דער וועלט, אויף אַ וועלט וואָס טינקט ביזן האַלז אין בלוט. אַזאַ וועלט מוז זיך לסוף אַליין — איינער דעם אַנדערן — אויפפרעסן! איז דאָס נישט דער אָנהויב פון דער צעמישונג? און וואָס פאַר אַ ראָל שפּילן מיר שוין דערביי, מיר, די לעצטע צעבראָכענע יידן?! וואָס פאַר אַ באַדייטונג האָבן אונזערע נישטיקע לעבנס קעגן דעם ריזיקן אונטערגאַנג, וואָס די האַנט פון גערעכטיקייט לאָזט אראָפּ! תמות נפשי עם פּלישתים! ווי גרוים וואָלט געווען אונזער דערגרייכונג, ווען מיר זאָלן האָבן דערלעבט צו זען אפילו בלויז די התחלה פון גרויסן משפּט! און צו וואָס דען וואָלט נאָך געבליבן צו לעבן?! אָ, זאָל דאָס טאַקע זיין די התחלה פון גרויסן צאָרן, דער בונט פון בלוט? אַלע פיינען און אַלע מאַטערנישן וואָלטן דאָך האָבן ווערט געווען צו דערלעבן אפילו בלויז די מינוט! און וואָס נאָך וואָלטן מיר געקאָנט פאַרלאַנגען, מיר, די רעשטלעך פון אַ פאַרשניטענעם דור?! און אויב איז עס נאָר, חלילה, צופעליקייט, אַ קליין שטורעמל פאַר אַ גרויסן אויפבלי, פאַר אַ הערשונג פון ברוטאַלקייט — וואָס וואָלטן מיר, די קינדער פון אַן אונטערגעגאַנגען פאָלק, נאָך געהאַט צו טון אין אַזאַ צייט?!

***

כ'בין געווען אויבן, אין סטאַדאָלע, געלאָפֿן פֿון וואַנט צו וואַנט, פֿון שפּאַרע צו שפּאַרע. דאָס שיסערייַ און דער רעגן האָבן זיך אויף אַ ווײַל געהאַט אָפּגעשטעלט, דאָס מיליטער איז געלעגן פֿאַרלויערט ערגעץ אין די גריבער. מען האָט אין דרויסן קיינעם נישט געזען. פֿון שובעס שטוב האָט זיך געטראָגן אַ הויך געפּרעדערייַ, דאָס פֿענצטער איז געווען אָפֿן. איינער, אַ פֿויער, האָט געוווּסט צו דערציילן, אַז מיר געפֿינען זיך דאָ אין אַ קעסל, די רוסן זענען שוין לאַנג אין מינסק, זיי זענען שוין אַפֿילו אין די פֿאַרשטעט פֿון וואַרשע, אויך פֿון די אַנדערע זייטן האָבן זיי אונדז אַרומגעקייטלט. די דייטשן געפֿינען זיך דאָ, ווי פֿאַרסמטע מייז אין אַ פֿאַסטקע, אָן אַן אויסוועג, דעריבער לויפֿן זיי אַזוי אַהין און צוריק, זיי ווילן זיך דורכרייסן אַ וועג צום אַנטלויפֿן, דערפֿאַר זענען זיי אויך אין אַזאַ צאָרן. זיי וועלן דעם גאַנצן כעס אויסלאָזן צו דער באַפֿעלקערונג דאָ, אַלעמען פֿאַרלענדן! אונטערגעבן וועלן זיי זיך נישט ביז צום לעצטן. דאָ געפֿינען זיך די פֿאַרביסנסטע ס. ס. - דיוויזיעס.

דער זייגער איז שוין געווען אַרום פֿיר נאָכמיטאָג. מייַן חברה האָט זיך אין גרוב געשמאָלצן, שווער געסאַפּעט, אַז איך, אויבן, האָב עס אויך געהערט. כ'בין צו און אַרייַנגערעדט:

— קומט וועד אַרויף כאַפּן דעם אָטעם. איר וועט זיך טוישן, כסדר אַן אַנדערער. ס'איז איצט שטיל.

כ'בין צו צו דער וואַנט, אַרויסגעקוקט און זיך אומגעדרייט. כ'האָב דערזען פֿרוימאַנען זיצן אויפֿן ראַנד פֿון גרוב. די אויגן אַליין האָבן געלעבט. ער האָט מיט זיי פֿאַרשמאַכט געקוקט אין שטרויענעם דאַך. כ'האָב זיך צו אים צוגעשאַרט, אַרויפֿגעלייגט די האַנט אויף די פּיטש־נאַסע האָר:

— זאָרג זיך נישט, ישׂראל־אהרן, מען טאָר די האָפֿנונג נישט פֿאַרלירן!

ער האָט מיך אָנגעקוקט, געשאָקלט מיטן קאָפּ אויף „ניין":

— ס'איז ווערט אַ דרייער, ס'פֿאַלט מיר קיין איין מינוט נישט איין. אַ שאָד געווען אַזאַ לאַנגע צייַט הינטיש קראַפּירן.

— מיר האָבן געטון וואָס מען האָט געקאָנט, אויב באַשערט — איז פֿאַרפֿאַלן. אפֿשר, פֿאַרט?

זייַנע אויגן האָבן ציניש געשמייכלט.

— און אפֿשר זאָל מען דאָך בייַנאַכט אַרויס און פּרוּוון דורכגנבֿענען זיך דורכן פֿראָנט קיין קאַלושין? אסתּרל טראָגט זיך שוין אַרום עטלעכע טעג מיט דעם פּלאַן.

— מיר וואָלטן אין דער פֿינצטער זיי געקראָכן גלייַך אין פּיסק אַרייַן? מען וועט אונדז זיכער כאַפּן! — האָט ער געענטפֿערט.

— וואָס דען טוט מען?

פֿון הימל האָט מיטאַמאָל ווידער גענומען פֿאַלן אַ שלאַקס־רעגן. כ'בין צו צום לעכל, אַרויסגעקוקט און קיינעם נישט געזען. כ'האָב זיך צוריק דערנענטערט צו פֿרוימאַנען, זיך געזעצט לעבן אים:

— נו, וואָס טוט מען?

אין דרויסן האָט אַ שטורעמדיקער ווינט פּלוצים אָנגעהויבן בלאָזן און רייסן לעבעדיקע שטיקער פֿון די הייזלעך. אונדזער סטאַדאָלע האָט זיך געוויגט. אין איין

רגע האָבן זיך די הינטערשטע טירן אויפגעפראַלט. ס'האָט אונז אַ דרויסנדיקע ליכט אַ בלענד געטון אין פּנים אַריין. מיר האָבן אויפגעריסן די אויגן און — ווי אַ באָמבע וואָלט אונז געטראָפן —

הינטער די טירן, אין דער עפענונג, איז געשטאַנען אַ יונגער, ציווילער פּאַרשוין און אַריינגעקוקט גלייך אויף אונז!

די הערצער האָבן זיך ביי אונז אָפּגעשטעלט. פרוימאַן האָט מיך אָנגעכאַפּט פאַר אַ האַנט. כ'האָב נישט געוווסט וואָס צו טון מיטן די אויגן. כ'האָב זיי נאָכאַמאָל אויפגעהויבן.

יענער פּאַרשוין האָט זיך פאַרלעגן צוריקגעצויגן און אין דרויסן הינטערווייַלעכץ פאַרמאַכט די טירן.

פרוימאַן איז אַריינגעשפּרונגען אין גרוב.

דער פּאַרשוין — האָב איך געזען — רוקט זיך דערשראָקן הינטער די סטאָדאָלע־ווענט. אַ רויך האָט מיך גענומען שטיקן און זיך געפּלאָנטערט פאַר די אויגן. כ'האָב נישט געוווסט וואָס צו טון. די פיס האָבן זיך מיר אָנגעגאָסן ווי מיט בליי.

אסתרל האָט פאַרצווייפלט אַרויסגעשטעקט דעם קאָפּ. כ'האָב איר פאַרקלעמט געוויזן מיטן פינגער אויפן מויל און אַז זי זאָל זיך שנעל צוריק אַריינציען. יענער פון דרויסן האָט נישט אַריינגעקוקט צו אונז. ער האָט — מיט דער פּלייצע צו דער וואַנט — זיך געשאַרט האַרט הינטער דער סטאָדאָלע, ווי וועלנדיק זיך צו שיצן אונטערן ראַנד פון שטרויענעם דאַך פאַרן רעגן.

כ'האָב אים נאָכגעקוקט: ער האָט זיך פאָרזיכטיק געשלייכט ביז צו דער פראָנט־וואַנט ביי די פאָדערשטע טירן. מאָרוואַ האָט אים דערזען און זיך געריסן צו אים. ער איז שנעל אַריין צו שובען אין שטוב.

כ'בין אַראָפּ אין גרוב.

— וואָס טוט מען?

דער פּאַרשוין האָט זיכער דערקענט, אַז מיר זענען יידן! —

אַזאַ אומגליק: דער ווינט האָט אויפגעריסן די טירן און יענער האָט זיך גראָד געדרייט, ווער איז ער? — מסתמא ווייסן שוין אַלע אין שטוב, אויך מאַטלאַק! —

דאָס האַרץ איז מיר אויף אַ ווײַלע אָפּגעשטאָרבן. די חברה וואָרפט זיך ווי אין קאָנווולסיע.

כ'בין צוריק אַרויף.

— וואָלטן זיי כאָטש געמיינט, אַז מיר זענען פּאַרטיזאַנער; פּאַראַשוטיסטן פון אַן אַרונטערגעוואָרפענעם דעסאַנט, אָדער אפילו דייטשע דעזערטירן, וואָס האָבן זיך אַריינגעגנבעט אין סטאָדאָלע, זיי וואָלטן דאַן מורא געהאַט צו מסרן.

„שובע זאָל דאָרט כאָטש לייקענען, אַז ער ווייסט פון גאָרנישט!"

— וואָס טוט מען?

איך קוק אַרוים. אויפן הויף זעט מען קיינעם נישט, אויך ביי שובען אין שטוב זעט אויס צו זיין רואיק, דאָס פענצטער איז צוריק פאַרמאַכט.

די חברה פון גרוב שטעקן כסדר אַרוים די קעפּ און קניפּן פון זיך שטיקער.

איך בין נאָכאַמאָל אַריין:

— ס'וואָלט געווען אַן עצה: ווען איך און פרוימאַן זאָלן איצט אַרוים און אַוועקלאָזן זיך אויפן וועגל, אַז די פּויערים — פון פענצטער — זאָלן דאָס זען.

ס'וואָלט געהייסן, אַז מיר האָבן זיך נאָר דאָ געהאַט אַריינגעגנבעט אויף אַן אַפּרו און מיר גייען איצט ווייטער:

אסתרל און צפורהלע כאַפּן מיך אַרום:

— וואָס רעדסטו, וואָס?!

— איצט איז רואיק. מ'דאַרף זיך לאָזן אויפן וועגל און הינטערווייַלעכץ — פון דער אַנדערער זייט — זיך אַריינכאַפּן אין וועלדל, אין די קזשאַקעס. זיי וועלן נישט וויסן און מיינען, אַז מיר זענען אַוועק ווייט. מיר וועלן אין די קזשאַקעס איבערוואַרטן ביז עס וועט ווערן פינצטער און דאַן פאַרזיכטיק צוריק אַריינקומען דורך די הינטערשטע טירן.

זיי האָבן זיך גענומען רייסן די האָר פון קאָפּ.

פרוימאַן האַלט, אַז מיין עצה איז דער איינציקער אויסוועג. אויב אפילו מיר וועלן אַריינפאַלן, וועלן זיך כאָטש די איבעריקע דאָ ראַטעווען, זאָלן זיי זיין גוט פאַרמאַכט.

— מען מוז אָבער וואַרטן אויף שובען.

אסתרל און צפורהלע קלאַמערן מיך אַרום:

— ניין, איר וועט נישט גיין!

— מען מוז, קינדערלעך, מען מוז!

— ניין, גייט נישט! זיי האָבן אויף מיר גענומען קלאָגן.

די טירן אויבן האָבן זיך געעפנט. מען האָט דערקענט: שובע. ער איז אַריינגעקומען אונז פרעגן — „וואָס ס'וועט זיין דער תכלית?". פון דעם איצטיקן געשעעניש האָט ער גאָר קיין ליאַדע אַנונג נישט געהאַט.

כ'האָב אים אַלץ דערציילט.

ער האָט פאַרבראָכן די הענט:

— וואָס זאָגט איר? שוין אַן עק! ער האָט אייך געזען?! — דאָס איז דאָך טשעשלאַק, דער גנב און מסור! אומגליקלעך זענען מיר!

מיט טויט־שרעק אין די אויגן איז ער אַרויס, צו צו דער טיר פון שטוב, אַרויסגערופן דאָס ווייב און צעטומלט איר אַלץ דערציילט.

די שובאָווע, איינגאַנצן אַ היסטערישע, איז צו אונז אַריין און גענומען געוואַלדעווען, האַקן זיך אין קאָפּ, זי האָט געוויינט אין די הענט אַריין און זיך געזעצט אין האַרץ.

דאָס לשון איז אונז אָפּגעשטאָרבן. אַ געקלאָג איז אין מיר אויפגעגאַנגען. כ'האָב גאָרנישט געקאָנט זאָגן.

— רעדטס, מערדערס, באַנדיטן! רעדטס! דערציילט וואָס עס איז געשען! ווי אַזוי?!

איך האָב זיי קוים איינגענומען, זיי זאָלן אויף אַ מינוט שטיל בלייבן.

כ'האָב זיי געזאָגט, אַז מיר, איך און פרוימאַן, ווילן אַרויס. מיר וועלן גיין דורכן וועגל און הינטן־אַרום זיך אַריינבאַקומען אין וועלדל ביז ביינאַכט. איצט איז דאָס דער בעסטער אויסוועג, נאָר אויך זיי מוזן אונז צוהעלפן: זיי מוזן גלייך אַריין אין שטוב און אַלעמען דערציילן, אַז פאַרדעכטיקטע צוויי פאַרשוינען זיצן אין סטאָדאָלע. זיי האָבן צו אונז גערעדט און מיר האָבן אויף אַ פרעמד לשון געענטפערט. דאָס וועט הייסן, אַז מיר זענען, אָדער איבערגעטוענע דייטשן,

אָדער רוסן. איר זאָלט פרעגן ביי די געסט, וואָס איר דאַרפט טון. פּירט זיי צו צום פענצטער און אין צווישנצייט וועלן מיר ארויס און זיך לאָזן אויפן וועג. זיי וועלן פאַרשטיין, אַז מיר זענען נאָר א קליינע צייט דאָ געוועזן, אויסרוען, און מיר גייען אַוועק. אויב מען וועט אונז, חלילה, כאַפּן, וועט איר דאָך אויך נישט זיין שולדיק. מען וועט זאָגן, אַז מיר לעבן כסדר אין וואַלד, נאָר מען האָט זיך אריינגעגנבעט איר־בערצוואַרטן דעם רעגן, צו אייך אין שייער.

די שובעס האָבן מורא געקריגן.

— נישטאָ קיין אַנדער עצה! איר מוזט תיכף אריינגיין זאָגן, אַז מיר — פרעמדע — זיצן דאָ, ווייל, אויב נישט, וועט עס זיין נאָכמער פאַרדעכטיקט: מען ווייסט דאָך, אַז מיר געפינען זיך אינעווייניק און אַז איר קומט איצט פון סטאָדאָ־לע. אויב איר וועט גאָרנישט זאָגן, וועט עס הייסן, אַז איר שיצט אונז דאָ און — אַז איר האָלט עס פאַר אַ סוד!

די שובעס זענען שנעל אַרויס און איך בין צו צו דער שפּאַרע.

אין א ווינקל, הינטער דער כאַלופּע, איז געשטאַנען דער פאַרשוין, וואָס האָט אונז געזען און פאַרדעכטיקט זיך געסודעט מיט דער גראָבער גויע, מאַטלאַקס ווייב. דערזעענדיק די שובעס, האָבן זיי זיך אריינגעשאַרט אין שטוב, די שובעס זענען נאָך. איך און פרוימאַן האָבן זיך איינס־צוויי אָנגעטון די בלוזעס מיט די שטיוול, די היטלען, טיף פאַרוקט איבער די אויגן, אַפּערגעשאַרט זייטיק פּאַסמעס צעשויבער־טע האָר. כ׳האָב גענומען דעם רעוואָלווער און מיר האָבן זיך געלאָזט צו די הינ־טערשטע טירן. אַלע אונטן האָבן געוויינט, די פרויען האָבן ספּאַזמאַטיש געקלאָגט:

— נײן, האָט רחמנות, גייט נישט!

מיר האָבן זיי געקושט און שנעל — ארויסקוקנדיק צוערשט און נישט זעענדיק קיינעם — אויפגעמאַכט שטורמיש די טירן. מיר זענען ארויס גלייך אויפן וועגל — אין דער זייט קיין דאָברע און געגאַנגען דרייסט מיט זעלנערישע טריט. נאָך עטלעכע שריט האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט, ארומגעקוקט זיך פון אַלע זייטן, מכלומרשט, ווי שפּיאָנען. מיר האָבן זייטיק געזען, ווי אין שובעס פענצטער דריקן זיך ביי א צענדליק פּנימער, זיי קוקן אונז נייגעריק נאָך.

— ס׳איז גוט, קום ווייטער!

מיר זענען געווען פאַרטויבט און נישט געפילט קיין שרעק. מיר האָבן דרייסט מאַרשירט ביי אַ דרייסיק מעטער ביז צו א פּרשת־דרכים. דאָרט האָט מען זיך נאָכ־אַמאָל אָפּגעשטעלט און זיך ארומגעקוקט. מען האָט קיינעם נישט געזען, נאָר פון שובעס פענצטער האָט מען אונז אָבסערווירט. מיר האָבן ארויסגעצויגן פון קעשענע א פּאַפּיר און עס אויסגעשפּרייט אויף די הענט, אויפמערקזאַם אין דעם אריינגע־קוקט ווי אין אַ מאַפּע, אַ וועג־ווייזער קאַרטע, צוריק דאָס באַהאַלטן, געגאַנגען ווײ־טער און פאַרקערעוועט אין אַ זייט.

שובעס הייזל האָט מען שוין נישט געזען, מען האָט זיך געפונען ביים ראַנד פון וועלדל. מיר האָבן זיך אויסגעצויגן אויף דער ערד און זיך אריינגעשאַרט צווישן די בוימער. מיר האָבן אויפגעהויבן די אויגן צום הימל און — זיך געלאָזט אין דער טיף — צוריק נענטער צו שובען. מען האָט כסדר געציטערט, נישט אָנצוטרעפן אויף דייטשע פּאָזיציעס. ווי וואַלד־חיהלעך האָבן מיר געיאָגט פון ביימל צו

ביימל, געצווינגן צו דער צווייטער זייט, דאָרט וווּ מען קומט אויס נישט ווייט פון שובעס הויף.

מיר זענען אריין אין געדיכטע קזשאַקעס. פון צווישן די צווייגן אפער האָט מען שוין געזען שובעס כאַלופּע און אונזער סטאַדאָלע. איך האָב זיך אויסגעצויגן און אויך פּרוימאַן.

— ווער ווייסט, וואָס עס וועט ווייטער זיין? צי האָבן די דייטשן, פון זייערע פּאַרמאַסקירטע בונקערס, אונז נישט געזען? זיי קאָנען אונז באַלד קומען זוכן! זיי וועלן אָבער יאָגן אויף דאַברע. ס׳וועט זיי נישט איינפאַלן, אַז מיר האָבן גענומען דעם וועג אויף צוריק.

— נאָך גוט, וואָס זיי האָבן צו אונז נישט געשאָסן און אפשר האָט מען אונז נישט געזען?!

אונזערע הערצער האָבן געוויינט פון לויב און תפילה:

— אָ, אונזערע קינדערלעך אין סטאַדאָלע, שטאַרק זיי! מיר זענען געלעגן אין נאַסן גראָז און היים אין דעם אריינגעווייגט.

הינטער אונז אין וועלדל איז געווען שטיל. פון פאָרנט, אויפן פעלד — האָט מען געזען גיין קאָוואַלטשיקס זון.

מיר האָבן זיך פאַרוקט טיפער אין גראָז.

פון דערווייטנס האָבן זיך מיטאַמאָל גענומען טראָגן געוואַלדן און געשרייען. ס׳איז געקומען פון דער זייט פון קליין־גאַרצין. ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז מען הערט אויך פרויען־שטימען. ס׳איז אַ ווייל געוואָרן שטיל און — פּלוצים האָבן מיר דער־זען מען לויפט: פון דערווייטנס איבער די פעלדער איז געלאָפן אַ גרופּע דייטשן און געיאָגט ציווילע מענטשן — פּויערים מיט פּויערטעס, זיי זענען געלאָפן אין אונזער זייט.

מיר האָבן זיך באַהאַפטן צו דער ערד.
זיי זענען שוין געווען אויף שובעס הויף.
— אָ, רבונו של עולם, העלף אונזערע קינדערלעך דאָרט!

עטלעכע דייטשן מיט רעוואָלווערן אין די הענט זענען אריין צו שובען אין שטוב און ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן טראָגן געוואַלדן. זיי האָבן די געסט, די שכנים, ארויסגעיאָגט און זיי אונטערגעשלאָגן מכות־רצח. מיר האָבן געזען ווי מאַטלאַק אַנ־טלויפט איבערן פעלד אין טויט־פּחד, אויך די אַנדערע זענען ווי געיאָגטע הינט זיך צעלאָפן. די זעלנער האָבן אויפגעריסן די טירן פון סטאַדאָלע, אריינגעקוקט און אוועקגעלאָפן ווייטער איבער די פעלדער, געשאָסן, געכאַפּט עטלעכע פרישע פּויערים און זיי אויסלעגיטימירט. זיי זענען צוריק אוועק קיין קליין־גאַרצין.

אויסגעווייקטע, נאַסע, האָבן מיר זיך געדריקט צו דער ערד —

אין אַ שטיקל צייט ארום איז אין דרויסן געוואָרן פינצטער. מיר האָבן דאַן קריכנדיק אויף דער ערד — זיך פאָרזיכטיק צוגעשאַרט צו שובעס סטאַדאָלע, מען איז שטיל אריין דורך די הינטערשטע טירן, ס׳איז אויבן קיינער נישט געווען. מיר האָבן אָנגעקלאַפּט און שטיל גערופן. איטשע האָט געעפנט און מיר זענען אריינ־

געפאַלן אין גרוב. די חברה איז כמעט ביז אין האַלדז געזעסן אין וואַסער. זיי האָבן אונז געהאַלזט און געקושט. מיר זענען געפאַלן ווי אין אָנמאַכט און — זיי אויף אונז. באַלד זענען די שובעס אַריינגעקומען נאָך דערשראָקענע פון לעצטן באַזוך פון די דייטשן. שובע האָט פון זיי געקריגן מיט אַ רעוואָלווער איבערן קאָפּ און זיך איצט געהאַלטן פאַרן שטערן. ער האָט דערציילט, אַז זיי האָבן אַלע אין שטוב לעגי־טימירט — זוכנדיק יידן. זיי האָבן אויך געזוכט פרויען. אַ סך מיידלעך פון קליין־גאַרצין האָבן זיי געשלעפּט אין וועלדל אַריין און פאַרגוואַלדיקט. אין אַן אַנדער שכנותדיק וועלדל האָבן זיי פאַרגוואַלדיקט און דערנאָך דערהרגעט פיר פרויען — אַ מוטער מיט אַ טאָכטער און אַ שנור מיט אירס אַ שוועסטער, אויך זייערס אַ קליין קינד דערוואָרגן. אַ סך זעלנער האָבן זיך אויף זיי געלאָזט. איינע האָט מען איצט געפונען געשענדעט, דערצו מיט אַן אָפּגעריסענעם חזירישן פוס אין איר פאַרבאָר־גנסטן אָרט.

— יאָ, זיי האָבן אין דער פרישער שרעק אינגאַנצן פאַרגעסן אין דער געשיכטע מיט אונז, אויך מיר זענען דאָך אין וועלדל געוועזן! האַ, ס'איז גאָרנישט! ער, שו־בע, האָט אַזוי געזאָגט, ווי מיר האָבן אים געהייסן, אַלע האָבן אים געגלייבט. זיי האָבן שטאַרק מורא געהאַט זעענדיק אונז מאַרשירן מיט אַ רעוואָלווער און מאַפּע. מאַטלאַק האָט געזאָגט, אַז מיר זענען זיכער רוסישע — פאַראַשוטיסטן — אַזאַ גע־היימער „פאַרפּאָסטן" און — באַהיט זאָל דאָס גאַנצע דאָרף ווערן, אויב די דייטשן זאָלן אונז — חלילה — כאַפּן. די רוסן, פון איין זייט, וואָלטן חושד געווען אין אַרויסגעבן אונז און נקמה גענומען און, פון דער אַנדערער זייט, וואָלטן די דייטשן אַלע אויסגעמאָרדעוועט און דאָס דאָרף אונטערגעצונדן, פאַר אויסבאַהאַלטן פאַראַ־שוטיסטן. מ'דאַרף מאַכן אַ שוויַיג און דאָס פאַרן מויל נישט ברענגען! — האָט מאַטלאַק געזאָגט.

— איצט זענען זיי זיך אַלע אין שרעק צעלאָפן.

אין דרויסן האָט זיך מיטאַמאָל דער פראָנט צעשפּילט. אַרטילעריע־פייער האָט זיך גענומען ציען אין דער לופט און באַלד האָט מען געהערט אומצאָליקע אויפרייסן.

די שובעס זענען שנעל אַרויס און מיר האָבן זיך גענומען אויסשעפּן און אַרויסגיסן — אונטער די בעלקעס — דעם „טייך" אָנגעקומען וואַסער, פון גרוב.

***

דער דינסטיקדיקער טאָג איז געווען זייער אַ בייזער. די געפאַרן האָבן געלויערט פון אַלע זייטן.

דער דייטשער פראָנט האָט אויסגעזען צו זיין פאַרשטאַרקט מיט נייע דיוויזיעס. אַ לעבהאַפטע באַוועגונג איבער די פעלדער. כ'האָב זיך אַרויפגעכאַפּט אויף אַ וואַנט הארט אונטערן שטרויענעם דאַך, אַרויסגעקוקט אויף אַ ברייטן שטח און מיין אויג איז פאַרכאַפּט געוואָרן פון די באַקרעפּטיקונגען: צענדליקער טאַנקן, גע־פּאַנצערטע אויטאָס און כל־ערליי געוועהרן האָבן פון אַלע אַרומיקע וועגלעך געצויגן צו דער ערשטער ליניע. נייע מלחמה־קולות, פרישע געשרייען, ס'האָט עפּעס גע־ברומט אין דער לופט, ווי אַ געשריי פון דער פאַרמאַטערטער ערד. אַלע אַרום האָט

שוין אויסגעזען צו זיין פאַרמאַטערט און פאַרפּייניקט. דאָ און דאָרט האָבן זיך גע־הערט אויפרייסן און שיסערייען. די אַרטילעריע האָט זיך עטלעכע מאָל — צו לאַנ־גע שעהן קעגנזייטיק באַשאָסן. שפּעטער, האָבן גערעוועט מאַשין־געווערן, ס׳האָט געהאָגלט מיט קוילן. דער רעגן איז נאָך געפאַלן, ווי דער ארום וואָלט געוויינט. די קאַמפן זענען געוואָרן פאַרביסענער, פאַרביטערטער. דאָס מיליטער איז ווילד, צע־היצט, געלאָפן און אויפן וועג אַלץ צעשטערט. אַלץ וואָס ס׳איז געקומען אונטער דער האַנט — בייזוויליק מיט נקמה — פאַרניכטעט; גערויבט וואָס עס האָט זיך נאָר גע־לאָזט, געשלאָגן אכזריותדיק מיט אַ ווילדן כעס די אָנגעטראָפענע מענטשן, דער־שאָסן בהמות און עופות; געזוכט אין אַלע כאַלופּעס. גאַנצע מחנות, ווי אַן אָנגעטראָ־גענער היישעריק, האָבן געראַיעט אין די וועלדער, אויף די פעלדער, אין די דערפער. ביי שובען אין שטוב איז שוין קיינער נישט געווען. די שכנים האָבן זיך מורא גע־האַט צו ווייזן. יעדער איז ערגעץ ווו געלעגן פאַרשטעקט אין אַ באַהעלטעניש. אויך שובע איז געווען באַהאַלטן אויפן בוידעם מיט מאַניעקלען. בלויז די שובאָווע איז געזעסן אין אַ קיך־ווינקל און זיך געוואָרפן פון שרעק. זי האָט כסדר רציחהדיק גע־קריגן געשלאָגן פון די אריינגעקומענע סאָלדאַטן, אַלס נקמה, וואָס זי איז שוין מער נישט יונג. נאָך יעדעס מאָל באַקומען קלעפּ, ווען די סאָלדאַטן זענען אַוועק, איז זי — אַ פאַרקלעמטע פון ווייטיק — אריינגעקומען צו אונז און די יסורים און קלעפּ געשליידערט אין אונזערע קעפּ. געשאָלטן, געוויינט און ארויס.

ס׳איז געוואָרן אַ פריש שיסעריי. אומצאָליקע קוילן זענען געפלויגן אין דער לופט, זיך אָנגעקלאַפּט אין אַלע ביימער, ווענט און דעכער, דורכגעלעכערט די סטאַ־דאָלעס, דינע כאַטקעס, זיך געשיט אויף אַלע בוידימלעך.

מ׳יר זענען געזעסן אין גרוב און אונזערע הערצער האָבן ווי אין אַ טיק־טאַק געקלאַפּט.

די שובאָווע האָט מורא געהאַט, אַז שובע מיטן קינד זאָלן אויבן, אויפן בוי־דעם, נישט געהרגעט ווערן. ווען ס׳איז אויף אַ מינוט שטילער געוואָרן, איז זי אריינגעקומען אונז פרעגן צי ס׳איז נישט גלייכער, אַז זיי זאָלן זיך פאַרשטעקן מיט אונז אין גרוב. זי איז צו זיי ארויף. ער האָט אָבער נישט געוואָלט אראָפּ, זיצן אין וואַסער און אין שטינקעכץ. ער האָט אויך מורא געהאַט, מען זאָל אים נישט כאַפּן צוזאַמען מיט אונז.

דער טאָג האָט זיך ווי אַן אייביקייט געצויגן. די סיטואַציע פון די סאָוויעטן האָט אויסגעזען צו זיין נישט ווי אַמבעסטן. אויסשפּיר־אַעראָפּלאַנען מיט רויטע, בליציקע שטערנדלעך האָבן אויפן הימל — איבער אונז — געקרייזט און געבר‍ומט מיט אַ לעצט־ביסעלע האָפנונג, און מיט אַ גרוס פון נקמה־נעמער. די דייטשע זעניט־אַרטילעריע האָט ווי איבערגעשראָקענע הינט אין אַ לבנה־נאַכט — זיך געריסן און מיט אַ בייז בילעריי ארויפגעשאָסן. עטלעכע אַעראָפּלאַנען זענען אראָפּגעפאַלן.

פאַרנאַכט צו האָט מען פון פאַרשידענע זייטן געטריבן מחנות געכאַפּטע פּויערים. מען האָט זיי צונויפגעזאַמלט און געיאָגט אויף אַרבעט ווייט אַוועק פון פראָנט. באַבעס האָבן פון דערווייטנס געקלאָגט. די שובאָווע איז ווידער צו אונז אריינגעקומען, זיך אַלץ געבראָכן די הענט און געוויינט:

— מ׳האָט כמעט אַלע כלאָפּעס, אַלע מענער פון קליין־גאַרצין און זשימנא

וואָדאַ אַוועקגענומען, אויך דעם סאַלטיס. זיי האָבן אַלע פון די באַהעלטענישן אַרויס־געשלעפּט, נאָר מיין „אַלטער״ מיט נאָך עטלעכע זענען נאָך דאָ.

ס'איז געוואָרן טונקל. די שובאָווע האָט אויפן הויף צוזאַמען מיט מאַרוואַן אַכטונג־געגעבן און איך בין אַרויף אַרויסגיסן דאָס וואַסער פון גרוב. כ'האָב אויס־געשעפּט עטלעכע צענדליק קובלעס און געכאַפּט אַ בליק אין טונקעלן בין־השמשות: ס'האָט עפּעס מאָדנע גערוישט, אַרום האָבן דערפער געברענט און בלויע פייער־צונגען האָבן הילכיק אונטערן רעגן געקנאַקט. די וואָלקנס האָבן געהאַט אַ רויט־לעכן אָפּשיין. אויפן פעלד — נישט ווייט — האָב איך געזען זעלנער פאַרלייגן טע־לעפאָן־דראָטן. זעט אויס, אַז זיי באַפעסטיקן זיך איצט דאָ. זיי, אונטן, האָבן אויס־געשעפּט און מיר אַרויפדערלאַנגט די לעצטע קובלעס. כ'האָב אַראָפּגעגעבן פרישע בינטן שטרוי. מען האָט אויסגעבעטן און כ'בין אַריין.

ס'איז ביי אונדז באַשלאָסן געוואָרן, אַז די נאַכט זאָל איטשע אויפזיין. (ס'איז געווען זיין ריי), און מיר זאָלן זיצנדיקערהייט שלאָפן. מען האָט זיך אָנגעלענט אין די ווענט. איטשע איז געזעסן ביים טירל, וואָס איז נאָר עטוואָס געווען אויפגעלענט — אויף אַ ביסעלע לופט — גרייט יעדע מינוט עס שנעל צו פאַרמאַכן. גיך האָט דער עולם איינגעשנאָרכט. איטשע האָט מיך גערופן פון שלאָף, געפרעגט צי מען דאַרף זיי נישט איבערוועקן, ווייל זיי כראַפּען צו הויך. כ'האָב כמעט נישט געוווּסט וואָס ער רעדט צו מיר. די מידקייט פון דער גאַנצער צייט האָט זיך מיטאַמאָל ווי אַ שווערע מאַסע אַראָפּגעלאָזט איבער מיר.

— ניין — האָב איך געזאָגט.

איבערגעוועקט האָט אונדז אַ געקנאַלעריי פון דרויסן. די אַרטילעריע האָט געדו־נערט. מיר האָבן נישט געקאָנט אויפרייסן די אויגן. איטשע האָט מיר געזאָגט, אַז אויך ער איז געשלאָפן.

מיר זענען אויסגעליידיקט פון באַוווּסטזיין געזעסן און באַלד, ווי איינגעוויגט פון די שיסערייען, צוריק איינגעשלאָפן.

אין מיטן דער נאַכט האָט אונדז אַ שווער געפּאַרעריי פון דרויסן ווידער אויפגע־וועקט. סאָלדאַטן האָבן געשריגן. מ'האָט פאַרמאַכט דאָס דעקל. דאָס פּאַרעריי אויפן וועגל האָט מוראדיק אָפּגעהילכט און שיר איינגעלייגט אונזערע ווענט. די ערד האָט זיך געוואָרפן. לאַנגע שעהן האָבן פאַרבייגעצויגן טאַנקן, געפּאַנצערטע וועגענער, לאַסט־אויטאָס, אויטאָמאָבילן און מאָטאָציקלען. ס'האָט גערוישט און געפייפט פאַרטויבט צו ווערן. אין דעם חשכות האָבן זיך דורכגעריסן דייטשע קולות — באַפעלן, פאַראָרדנונגען און קללות. מען האָט געפילט, אַז די דייטשן גרייטן צו אַ גרויסן און דעצידירנדיקן קלאַפּ. אונזערע קעפּ זענען שווער אַראָפּגעהאַנגען, אַ פּחד האָט געציטערט אין דער געדיכטער לופט. דאָס וואַסער אונטער אונדז האָט שוין געבול־בעט און פאַרפלייצט איבערן שטרוי. מיר זענען געזעסן אין דער וואַרעמער פליסי־קייט און אַזוי אַרום צוריק איינגעשלאָפן.

ווען כ'האָב זיך אויפגעכאַפּט, האָב איך דערפילט אַ חילשות אין האַרץ און אַ שרעקלעכע שווערקייט אין קאָפּ. כ'האָב נישט געוווּסט ווו איך בין און וואָס עס טוט זיך מיט מיר — אָן דער מינדסטער אַנונג. קוים האָב איך זיך געכאַפּט וואָס עס געשעט. מיר זענען געזעסן ביז אין דער העלפט אין וואַסער, אַלע האָבן מאָדנע גע־כראַפּעט. כ'האָב נישט געוווּסט ווי שפּעט ס'איז. אין דער פינצטער האָב איך

געטאַפּט ביזן טיר'עלע און עס געעפנט. אַ גרויער פּאַס ליכט האָט שוין אַריינגע־שיינט. כ'האָב ברייטער געעפנט און זיך איינגעהערט — מאָדנע שטיל איז איצט אין דרויסן געווען.

כ'האָב באַלד אויפגעוועקט די חברה. קוים זענען זיי צו זיך געקומען. יעדער האָט גערוקט די נאָז צו דער עפענונג. די הערצער זענען געווען ווי אָנגעלייגט מיט שווערע שטיינער. אַביסעלע לופט איז אַריין און זיך דורכגעשטאָכן דורך די פּאַר־קלעבטע נעז ביז אין דער טיף. כ'האָב געוואָלט אויפשטיין, אַרויסשטעקן דעם קאָפּ און נישט געקאָנט. דאָס צעריסענע אָנטועכץ האָט זיך אויף מיר נאָס געקלעבט. פרוימאַן האָט מיך געהייסן בלייבן, ער האָט זיך אונטערגעהויבן און געוואָלט אַרויף. ער האָט אויסגעשטרעקט די הענט. —

אין דער מינוט האָט מען דערהערט דייטשע שטימען — עטלעכע זעלנער האָבן אויפן הויף געשריגן. מאָרוואַ איז אויף דער קייט געשפּרונגען און געבילט. מען האָט שנעל פאַרוקט דאָס דעקל און פאַרמאַכט. די זעלנער האָבן שוין געריסן די טירן פון אונזער סטאַדאָלע. זיי זענען אַריין און אַלץ גענומען איבערוואַרפן. זיי האָבן געטרעטן איבער אונז, ווילד געשליידערט דאָס שטרוי און געשיט מיט קללות. זייערע שווערע טריט האָבן געקוועטשט אונזערע הערצער ביז אויסצוגיין. ס'האָט זיך געדאַכט, אַז פון אַלע ווינקלען וואַרפן זיי בינטן שטרוי אויף אונזער עפענונג, אויף אונזער דעקל, זיי זוכן דאָרט און פאַרשיטן אונז דערוייל בעסער. ס'איז צוריק גע־וואָרן שטיל, מען האָט געהערט זיי פאַרמאַכן די טירן. מאָרוואַ האָט זיך ווידער גע־ריסן און זיי האָבן געשאָלטן. זיי זענען אַוועק אַ פּאָר טריט און פון שטוב האָבן זיך גענומען טראָגן די שובאַוועס געוואַלדן.

ביי אונז אין לאָך איז איצט געווען שרעקלעך דושנע. מען האָט געפּרייכט און דעם אָטעם נישט געקאָנט אַרויפציען. די לופט איז געווען געדיכט, מיט אַ מעסער צו שניידן. מען האָט אָבער נישט געטאָרט עפענען, מען האָט נאָך אַלץ געהערט זיי־ערע קולות אויפן הויף. די מינוטן האָבן זיך שווער געצויגן — ס'איז שוין צען מי־נוט, פופצן־צוואַנציק, שוין אַ האַלבע שעה — זיי שרייען נאָך אַלץ. מיר סאַפּען און שלעפּן מיט מי דעם אָטעם.

ס'איז אַ רגע שטיל געוואָרן. נאָך אַ פּאָר מינוט — ס'איז שטיל, מען הערט גאָרנישט. פרוימאַן וויל לייכט עפענען. ער שטעלט זיך אויף און שטופּט מיט די הענט אַרויף, דאָס טירל הויבט זיך. ס'איז טאַקע פון אויבן באַוואָרפן מיט שטרוי. ער וויל עס אָפּלענען — די דייטשן שרייען אויפסניי! זיי זענען נאָך פאַר דער סטאָ־דאָלע. ער פאַרהאַקט גיך. מען הערט, זיי שרייען, דראָען און זידלען, ווי זיך אַליין.

באַלד איז ווידער שטיל געוואָרן. מיר הערן זיך איין: זייער שטיל, זייט דער פראָנט איז דאָ, איז נאָך אַזוי שטיל נישט געווען. ס'איז שוין דער עלפטער טאָג (ס'איז היינט מיטוואָך, דער נייַנטער אויגוסט) ווי דער פראָנט איז איבער אונז און — דאָס ערשטע מאָל אַזאַ שטילקייט אין דער לופט. מען הערט גאָרנישט. נישט פאָרן, נישט שיסן, ווי דער פראָנט וואָלט געשלאָפן. ווען נישט פריער דאָס שרייען פון די זעלנער אויפן הויף, וואָלטן מיר געווען זיכער, אַז די דייטשן זענען שוין נישטאָ. איך שטרענג אָן די אויערן: דאַכט זיך, אַז מען הערט זיי שוין ווידער רעדן, די זעלנער? צי זענען דאָס זיי? — יאָ, ס'איז דייטש! דאָס זענען זיי!

מען האָט זיי געהערט זיך באַוועגן ווי האַרט ביי דער סטאָדאָלע, ווי אויף די

װענט. דאַכט זיך, אַז זיי קריכן איבערן שטרויענעם סטאַדאָלע־דאַך. דער הונט האָט גענומען שפּרינגען אויף דער קייט און זיך געריסן מיט אַ געוואַלדיקער רציחה.

— דאָנער װעטער! — האָט אַ דייטש געשאָלטן — פֿאַרפֿלוכט!

שטיינער זענען געפֿאַלן אויף דער בודע.

מאָרוואַ האָט זיך ווילדער געריסן.

די דייטשן, ווי פֿון סטאַדאָלע־דאַך אַראָפּ, האָבן געשאָלטן מיט געמיינע קללות און געזידלט.

— מיטאַמאָל

טאַ — טאַ!

צוויי שאָסן, איינער נאָכן אַנדערן, זענען געפֿאַלן האַרט הינטער די סטאַדאָלע־װענט. מאָרוואַס אַ שאַרפֿער קוויטש האָט דורכגעשניטן די לופֿט און — ס'איז געוואָרן שטיל.

מיר האָבן דערפֿילט, אַז מאָרוואַ איז דערשאָסן!

אַלע האָבן אויפֿגעצאַפּלט:

— מאָרוואַ!

מיר האָבן פֿאַרלוירן די לעצטע שמירה!

פֿון דרויסן האָט מען מער גאָרנישט געהערט. די זעלנער האָבן פֿון צייט צו צייט אַרויסגעוואָרפֿן אַ קללה און ווידער שטיל געבליבן.

ס'האָט אונז געשניטן ביים האַרץ, ווי מען וואָלט אונז אַוועקגענומען די לעצטע האָפֿנונג!

מאָרוואַ איז שוין אויך טויט!

מען האָט פֿריש געהערט קריכן אויפֿן סטאַדאָלע־דאַך. מיר האָבן זיך אינגאַנצן געוואָרפֿן.

דאָס וואַסער אונטער אונז האָט זיך דערווייל געריסן און איז כסדר געוואָרן העכער, אַ היץ האָט אונז געשמאָלצן. מען האָט גענומען שלעפּן פֿון זיך די צעריסענע דורכגעווייקטע שטיקער אָנטועכץ, זיי אַוועקגעוואָרפֿן אין דער זייט, אַלע מאָל אַ פֿריש שטיק. מיר זענען שוין געבליבן בלויז אין די צעריסענע אונטער־וועש און — כאָטש וואַרף אַראָפּ פֿון זיך דאָס אייגענע לייב!

מען איז געזעסן ווי אין אַ פֿינצטערער מקווה און אַ געדיכטע פּאַרע האָט געשלאָגן אין קאָפּ. ס'האָט גענומען צום חלשן.

מיט די לעצטע כוחות האָט מען זיך אויפֿגעהאַלטן: געצויגן ווי אין גסיסה דעם אָטעם. די קעפּ געפּאַקט צום פֿאַרמאַכטן טירל, מיט אָפֿענע מיילער געשלעפּט אין זיך די געדיכטע הייסע לופֿט. ס'איז אָבער געוואָרן נאָך שווערער אויפֿן האַרץ און פֿינצטערער פֿאַר די אויגן. אסתרל, צפּורהלע און אפרים האָבן געקרעכצט. מיר האָבן זיי געשטויסן, אַז זיי זאָלן שטיל זיין, ווייל אפשר איז אויך ווער דאָ אין סטאַדאָלע? איצט, מאָרוואַ איז טויט, ווייסט מען גאָרנישט. נישטאָ ווער עס זאָל אַלאַרמירן. די שובאָוועץ הערט מען אויך נישט.

איבער דער סטאַדאָלע האָט מען מיטאַמאָל גענומען שיסן! ס'האָט אונז אַרויסגעצויגן ווי פֿון אַ שלאָף! מיר האָבן זיך אָנגעכאַפּט אין די לייסטן.

מיר האָלטן עס מער נישט איבער! געוואַלד, מיר גייען אויס! ס'האָט מיך געגלוסט וויינען.

איטשע און פּרוימאַן האָבן מיט לאַנגע דינע שטעקעלעך געפּרוווט לעבערן דעם דאַך איבער אונז, אַריינצולאָזן עטוואָס לופט. מיר האָבן צו די לעכלעך אונטערגע־שטעקט די נעז. זאַמד און בלאָטע האָבן זיך געשיט אין די אויגן.

אויפן דאַך איז פּלוצים געוואָרן אַ טומל. פון אונזער ווענטל און דעכל האָבן זיך אָנגעהויבן שיטן גאַנצע שטיקער ערד, אַ בעליק איז איבער אונז געפאַלן. דאָס באַ־העלטעניש — דאַכט זיך — ליגט זיך איין!

אויך פון דערוויטנס האָט מען גערעדט און געשאָסן. ווי צו אונזער זייט. מען האָט אויך געהערט מאָטאָרן קלאַפּן. דאָס שיסעריי און אויטאָס האָבן זיך דערנענטערט, די ערד האָט גענומען ציטערן, ס'האָט מוראדיק געהילכט. מאַשין־געוווער האָט דורכגע־לעכערט די לופט. ווי אַ שטורם וואָלט זיך געטראָגן צו אונז, האָט עס געזועצט פון אַלע זייטן. צענדליקער אויטאָס האָט מען געהערט פאָרן אויפן וועגל, באַגלייט פון אַן אומ־אויפהערלעכער שיסעריי. זיי זענען געפאָרן און געשאָסן, ווי איבער דעם סטאָדאָלע־דאַך אַריבער. מיר האָבן דערפילט, אַז די געפאַר איז דאָ! אַלץ איז פאַרווישט געוואָרן.

באַלד זענען זיי געוועזן אויף אונזער הויף! הונדערטער קולות האָבן זיך גע־טראָגן! די מאָטאָרן האָבן זיך האַסטיק איינגעשטילט. אַ טומל, אַ שיסעריי און גע־וואַלדן פון זעלנער.

מיר זענען געבליבן ווי פאַרגליווערט!

פּלוצים, האָבן זיך אונזערע טירן אויפגעריסן, מען האָט זיי אַראָפּגעבראָכן און אַוועקגעשליידערט. מיר האָבן מיט די לעצטע כוחות זיך אָנגעהאַלטן איינער אין אַנדערן. ס'האָט געוואָרגן און אונז געוואָרפן.

צענדליקער סאָלדאַטן מיטאַמאָל זענען אַריין אין סטאָדאָלע. אַלץ אינעווייניק גענומען איבערוואַרפן און צוטרעטן. זיי זענען אַרויף איבערן באַהעלטעניש. מיר — אונטן — האָבן געסאַפּעט, און נישט געקאָנט איינהאַלטן דעם אָטעם. דאָס האַרץ איז געשפּרונגען. מיר האַלטן עס נישט אויס! איבער אונז האָט מען געשריגן, מיר האָבן נישט געקאָנט אויסטיילן קיין ווערטער. אַסתרל האָט מיר אין וואַסער געגלעט איבער די הענט און פּיס.

מען איז געטרעטן ממש איבער אונזערע קעפּ.

— קינדערלעך, לאָמיר זאָגן שמע ישראל!

— שמע ישראל! שמע ישראל! — האָבן אונזערע ליפּן געשעפּטשעט.

איך האָב געקושט אַסתרלען אין שטערן, צפּורהלען און אפרימען, כ'האָב זיך צעקושט מיט ישראל־אהרנען און איטשען.

„דער סוף! דער סוף!" — האָט עס אין מוח געקלאַפּט.

— דייטשן — זאָגט ווער — כ'הער רעדן דייטש!

מיר האָט זיך געדאַכט, אַז מען הערט אויבן אויך רוסיש. ס'מוזן אפשר זיין אויך „וולאַסאָווצעס" און אפשר האָבן זיי אַהערגעבראַכט רוסישע געפאַנגענע און זיי דאָ איינגעשלאָסן.

מען טרעט און מען רודערט אויבן. איך הער שוין באַשטימט רוסישע ווערטער. מען רופט זיך ביי רוסישע נעמען:

—נאַומאָוו — האָט ווער געשריגן.

— אפשר זענען עס די רוסן? — בליצט דורך אַ געדאַנק!

איך שטרענג אָן די אויערן:

— ניין, מען הערט רעדן דייטש!

— אוי ווי מיר, ס'איז דער סוף! איצט ענדיקט עס זיך! איצט געפינען זיי אונז! געוואלד!

— שמע ישראל!

דאָס בלוט האָט מיר געגליווערט און געשווידערט!

אין אַ מינוט האָבן זיך אַלע אויבן פּלוצים צוריק ארויסגעלאָזט אויפן הויף. די סטאַדאָלע איז מיטאַמאָל געבליבן ליידיק.

מיר זענען געווען ווי טויט, אָן באַוווסטזיין.

אויפן הויף האָט זיך געקאָכט ווי אין אַ קעסל, הונדערטער, ממש הונדערטער שטימען. מיר האָבן שוין מער נישט געקאָנט אויסהאַלטן. ס'האָט געדושעט אין האַלז, אונזערע קעפּ האָבן זיך פאַרוואָרפן. די הערצער שטעלן זיך אָפּ. כ'האָב געקלערט צו עפּענען!

— כ'וויל ארויס — האָט זיך אסתרל צעוויינט — כ'וויל ארויס! זאָל זיין וואָס עס וויל!

— כ'גיי אויס! אביסעלע אָטעם! קומט ארויס! כ'קאָן נישט מער! אַ־אַ, כ'גיי אויס!

פון דרויסן האָט ווער צוריק אָנגעהאַנגען די טירן. מען האָט מיט באָרוועסע טריט זיך געדראַפּעט איבער די בינטן שטרוי. ווי אין אַ חלום האָב איך דערקענט ס'איז די שובאָווע. זי איז פאַרזיכטיק געקראָכן ארום באַהעלטעניש און עס ארומגעלייגט מיטן שטרוי, זי האָט פאַרשטעלט אונזער טירל און ארויס.

מיר האָבן פאַרבראָכן די הענט:

— זיכער אַ פּאָזיציע! אַ דייטשע פּאָזיציע אויפן הויף! מיר זענען אריינגעפאַלן!

אַלץ אין אונז איז אָפּגעשטאָרבן:

— שוין, ס'האָט זיך געענדיקט!

דאָס וואַסער האָט אונז געשלאָגן ביז צו די העלזער. מיר ווען זיך דערטרינקען, אָדער אריינפאַלן צו זיי אין די הענט!

אפרים האָט געזאָגט, אַז די פיס זענען אים שוין שטייף־אָפּגעשטאָרבן, ער פילט, אַז דאָס בלוט און אַלע איברים גליווערן אים. אסתרל האָט געקעמפט מיטן אָטעם:

— ס'איז מיר פינצטער און אַזוי נישט גוט, ר אַ ט עוו עט! מאַכט אויף, כ'וויל ארויס! — זי האָט שוין נישט געקאָנט רעדן.

ס'איז מיר אַדורך אַ געדאַנק:

„ארויס און איבערגעבן זיך!"

כ'האָב געפילט, אַז ס'וועט מיר אויך זיין לייכטער, כאָטש איין מינוט פריער כאַפּן דעם אָטעם, אַנטרינקען זיך מיט לופט און זאָל שוין דערנאָך אַלץ געשען!

כ'גיי אויס! אַ שוויים שלאָגט פון מיר. ס'איז מיר פינצטער פאַר די אויגן. פרווּ־מאָן און איטשע האָבן געסאַפּעט און געקרעכצט. צעפוּרהלעס קאָפּ איז אויף מיר שווער געלעגן, זי האָט כסדר אויפגעצאַפּלט. כ'האָב שוין נישט געקאָנט אָטעמען.

כ'גיי עפענען! איך שטרעק קוים אויס די הענט.

— ניין, כ'וועל נישט עפענען!

— אָ, כ׳גיי אויס ! — די הענט זענען מיר ארונטערגעפאַלן, כ׳האָב פאַרוואָרפן דעם קאָפּ. מיר האָבן אַלע שטיל געקרעכצט און געכאָרכלט.

מען איז ווידער באַרוועס געגאַנגען אין סטאָדאָלע. נאָכאַמאָל די שובאָווע. זי האָט לייכט אוועקגעשאַרט אַ בינטל שטרוי און שטיל אָנגעקלאַפּט. זי האָט געבעטן עטוואָס עפענען. כ׳האָב מיט ציטערנדיקע הענט אונטערגעהויבן דאָס דעקל. זי האָט אַריינגעסודעט :

— סכאָוואַיטאַ שען דאָבזשע ! באַהאַלט אייך גוט ! פּעלנאָ רוסקיך נאַ פּאָד־ ווורקו — פול מיט רוסן אויפן הויף ! פאַרמאַכט פעסט !

כ׳האָב אויפגעציטערט :

— וואָס פאַר אַ רוסן ? וועלכע רוסן ? כ׳פיל, אַז איך פאַל. אַ פּאַס לופט האָט מיר געשלאָגן אין פּנים.

— באָלשעוויקים, מען זאָגט, אַז זיי שלאָגן אויך יידן, פאַרמאַכט שנעל !

— קינדערלעך ! די רוסן !—האָב איך אַראָפּגעשריגן. כ׳האָב געפילט, אַז איך גיי אויס !

— וואָס פאַרא אוניפאָרמען טראָגן זיי ? — פרעג איך.

— רוסישע, מיט רויטע שטערנדלעך איבער די קעפּ — זאָגט די שובאָווע.

מיט איין זעץ האָב איך אַוועקגעוואָרפן דאָס טירל. ווי פון אַ טייוול געטראָגן בין איך אַרויף אויבן און — נאַקעט, נאָר מיט אַ פּאָר צעריסענע אונטער־וועש — אַרויס צו די טירן פון סטאָדאָלע, כ׳האָב אַרויסגעקוקט :

פאַר די אויגן האָט מיר געבלענדט. ס׳איז מיר פאָרגעקומען ווי אין אַ חלום : אויפן הויף איז פול געווען מיט רויטאַרמייער ! — כ׳האָב געפילט, אַז איך פאַל אין חלשות ! אין איין אויגנבליק האָב איך אויפגעריסן די טירן, ווי אַ לונאַטיקער בין איך אַרויס מיט צעשפּרייטע הענט און אַ געשריי געטון :

— טאָוואַרישטשי !

— — — — — — — — — — — — —

פון אַלע זייטן האָבן זיך ביקסן געשטרעקט צו מיר. כ׳האָב אויפגעהויבן די הענט, געלאָפן די לופעס אַנטקעגן, אַריינגעפאַלן איינעם אין די אָרעמס :

— טאָוואַרישטש ! טאָוואַרישטש !

כ׳בין אַרויס מיט אַ געוויין :

— טאָוואַרישטשי, מיר זענען יידן ! מיר וואַרטן אויף אייך שוין יאָרן אונטער דער ערד !

— טאָוואַרישטשי !

מ׳האָט מיך אַרומגערינגלט. כ׳האָב געמאַכט געוואַלדן, געוויינט און געלאַכט. מיט די הענט האָב איך זיי געשלעפּט צו דער סטאָדאָלע, זיי אַריינגעפירט צום גרוב.

— קינדערלעך, קומט אַרויס ! שנעל ! די רוסן זענען דאָ ! די רויטאַרמייער זענען אין שטאַל !

די זעלנער און אָפיצירן זענען געשטאַנען געפּלעפט מיט אויפגעריסענע פאַר־ גאַפטע אויגן געקוקט :

בלייכע שאָטנס האָבן פון אונטער דער ערד זיך גענומען אַרויסשאַרן, נאַסע, אָפּ־

גערייסענע און פאַרשוואַרצטע. זיי האָבן דערשראָקענע געקוקט.

— קינדערלעך, מיר זענען פריי! די רויטאַרמייער זאָבן אונז באַפרייט!

זיי האָבן פאַרגליווערט געשמייכלט, געפּאַלן די זעלנער אין די אָרעמס און קיין וואָרט פון זיי זיך נישט געקאָנט אַרויסברענגען.

כ'האָב זיי געמונטערט:

— קומט, קומט אַרויס אויפן הויף!

זיי האָבן נישט געקאָנט גיין. די זעלנער האָבן זיך געדריקט אַרום אונז. אַן אָפּי־ציר האָט אונז געהייסן נעמען אונטער די אָרעמס און אַרויספירן.

אין דרויסן האָט שוין אַ זון געשיינט. מאַרוואַ איז פאַר די טירן געלעגן מיט דער ברוינער פעל — אויסגעצויגן, ווי אַנטשלאָפן געוואָרן אויף דער וואַך, נאָר אַ רויטער בלוט־פלעק האָט זיך געגליווערט פון אָפענעם פאַרשטאַרטן פיסק אַרויס אויפן טויטן קאָפּ.

כ'האָב פאַרנומען אַ שטילן ראַפּאָרט:

— כ'האָב דאָס מייניקע אָפּגעטון און איצט בין איך פריי!

**
*

יאָ, מאַרוואַ האָט דאָס איריקע אָפּגעטון — מיר זענען געוואָרן פריי! מיר זענען געזעסן אויפן זוניקן הויף, אַרומגערינגלט פון רויטאַרמייער, וועלכע האָבן זיך גע־דרענגט פון אַלע זייטן. מיר האָבן נישט באַנומען וואָס עס איז געשען און געמיינט, אַז מען חלומט. אַלץ, אַלץ, די פאַרגאַנגענע פאַר יאָר, ווי דער איצטיקער מאָמענט, האָט אויסגעזען עפּעס נישט וואַרשיינלעך, ווי איין קאָשמאַרער חלום! מיר האָבן גע־קוקט אויף די זעלנער, פאַרשוואַרצטע פון פראָנט, ווי אויף מילדע קינדער פון אַ גן־עדן־מעשהלע. יעדע מינוט פון דאָסניי אויפגעריסן די אויגן און זיך אַלץ נישט געקאָנט גלויבן, אַז דאָס איז אמת: זענען מיר טאַקע פריי?

— איר זענט פריי, איר זענט פריי — האָט צו אונז איינער, אַ קאָמאַנדיר, גע־שעפּטשעט. די איבעריקע זענען געשטאַנען גערירט און קיין וואָרט נישט געקאָנט אַרויסברענגען, בלויז אונז געקוקט אין די אויגן.

דער קאָמאַנדיר האָט געזוכט ווערטער אונז עפּעס צו זאָגן, צו צערטלען:

— איר זענט פריי, איר זענט פריי! — האָט ער כסדר איבערגעחזרט.

מיר זענען געווען צעטומלט און נישט געוווּסט וואָס עס טוט זיך מיט אונז.

מען האָט מיטאַמאָל דערזען שובען. ער האָט זיך צו אונז דערנענטערט און מיט אַן אויסגעמאַטערט פּנים געשמייכלט. מיר האָבן זיך אַלע אויפגעריסן און זיך מיט אים צעקושט. ער האָט אונז אַרומגעכאַפּט מיט די אויסגעהאַרעוועטע הענט, געווען צע־חושט און נישט געוווּסט וואָס צו טון. זיינע גרויע אויגן האָבן געלויכטן. ער האָט אונז געדריקט צו זיך און הילפלאָז געשטאַמלט. אייניקע זעלנער האָבן זיך געווישט די אויגן. פון דער זייט האָט אים ווער געקלאַפּט איבער דער פּלייצע:

— מאָלאָדיעץ, מאָלאָדיעץ!

מיר האָבן זיך גענומען אַרויסרייסן פון דעם חלום. דער אַרומיקער דרויסן האָט אונז געלויכטן אין די אויגן: אַזאַ רחבותדיקע ליכטיקייט! אַזוי פיל לופט צו טרינקען!

און — עפּעס אַלץ אָן מורא? ס'האָט זיך געדאַכט, אַז מען נאַרט אונז אַריין! מיר האָבן געזוכט אַ ייד, געקוקט יעדן זעלנער אין פּנים, געפרעגט ביי די קאָמאַנדירן, צי זיי האָבן יידישע סאָלדאַטן ביי זיך אין די קאָמפּאַניעס, מיר ווילן זיי זען. די יידישע זעלנער זענען געלעגן אין די אַרומיקע אָקאָפּעס, הינטער די בוימער ביי מאַשין־געווער.

די שובאָווע איז געקומען אַרויס צו לויפן, זיך מיט אונז צעקושט און דערציילט די נסים פון היינטיקן אינדערפרי:

— עטלעכע שעה זענען זיי דאָ געווען, די סאָלדאַטן. דאָס זענען געווען די לעצטע דייטשן, דער לעצטער פּאָסטן זייערער. נאָך ביינאַכט איז דאָס מיליטער מיטן גאַנצן פראָנט אַנטלאָפן צו דער דאַברער זייט צו. זיי האָבן אין דער פינצטער דאָ געמאַכט אַוואַנטורעס, אַרויסגעשלעפּט קאָוואַלטשיקס אומנאַרמאַלע טאָכטער און זי פאַרגוואַלדיקט. פאַרטאָג איז די געגנט שוין געווען אָפּגערייניקט פון זיי. נאָר די פּאָר „סוואָלאַטשעס", די סאָלדאַטן, זענען געבליבן אויף אונזער הויף, איינגעריכט אין אָבסערוואַציע־פּאָזיציע אויף דעם סטאָדאָלע־דאַך, פון וואַנען זיי האָבן מיט „פעלד־שטעכער" (לאָרנעטעס) אָבסערווירט די באַוועגונגען פון די רוסן. עטלעכע שעה זענען זיי דאָ געווען און יעדע ווײַלע דורך דראָטן איבערגעשיקט ראַפּאָרטן צו דער אַרמיי הינטער זיך. זיי האָבן שטאַרק מורא געהאַט, אַז מען זאָל זייער פּאָזיציע נישט אַנטדעקן און האָבן דעריבער דערשאָסן מאַרוואַן, וואָס האָט כסדר בילנדיק סיגנאַליזירט און זיי פאַראַטן. צען מינוט איידער זיי זענען אַוועק (אַרום צען אין־דערפרי) האָבן זיי נאָך פון סטאָדאָלע־דאַך אַראָפּ — דערשאָסן די ערשטע אָנגעקו־מענע רוסן, דעם פאַרפּאָסטן.

די שובאָווע קוקט אויף די רוסן און אויף אונז און לאַכט:

— אבי מען האָט געזאָגט, אַז אויך זיי, די „באָלשעוויקעס", הרגענען יידן?! כ'האָב אייך מורא געהאַט אַרויסצולאָזן!

דער קאָמאַנדיר הערט אונזערע לעצטע איבערלעבונגען און איז אויסער זיך:

— רחמים, רחמים, האָט איר געהאַט אויך פון אונז! מיר האָבן געזען ווי די לעצטע דייטשן אַנטלויפן פון אָט דער סטאָדאָלע און זענען געווען זיכער, אַז נאָך אַנדערע זענען אינעווייניק באַהאַלטן. מיר זענען דעריבער דאָ אַלע אַריין מיט גראַ־נאַטן אין די הענט. ווען מיר געפינען אייער גרוב, וואָלטן מיר נאָך אייך געוועזן אויפגעריסן, מיט אַריינגעוואָרפענע גראַנאַטן! נסים האָט איר געהאַט!

ער נעמט אַ גרופּע זעלנער און זיי לויפן נאָכאַמאָל אַריין אין סטאָדאָלע. מיט עלעקטרישע לעמפּלעך בייגן זיי זיך איבערן גרוב, קוקן אַראָפּ און הויבן מיט די אַקסלען:

— ווי אַזוי, ווי אַזוי האָט איר דאָ געלעבט, ווי אַזוי?! דאָס וואַסער איז דאָך ביז אויבן אַרויף און —

זיי האָבן אַוועקגעכאַפּט די נעז...

איך בין אַראָפּ, אַרויסגעכאַפּט פון וואַסער די שטיקלעך צעווייקטע מלבושים, מיר האָבן זיך שנעל אָנגעטון.

— מען דאַרף אַוועק פון דעם פּלאַץ — האָט דער קאָמאַנדיר אונז געזאָגט — ס'איז דאָ געפערלעך. ס'איז די ערשטע ליניע, באַלד וועט זיך אָנהויבן אַ שיי־סעריי. גייט, אויפן וועג וועט איר אָנטרעפן אַ סך יידן!

מיר האָבן זיך מיט אַלע צעקושט, נאָכאַמאָל מיט אונזערע ליבע שובבעס און אָנגעהויבן גיין אויפן וועג צו קאַלושין צו. פון אַלע זייטן זענען פויערים ארויס און אונז נאָכגעקוקט. מיר האָבן נישט געקאָנט שלעפּן די געשוואָלענע פיס, זיי האָבן זיך געבראָכן און וויי געטון ווי צום אויפּפּלאַצן. מיר זענען געגאַנגען אויף דער ערד ווי אויף וואַלקנס, עפּעס אַ שטורעם האָט אונז געטראָגן. אויפן וועג איז אָן אויפהער אונז אַנטקעגנגעפאָרן מיליטער, אַ סך יידישע פּנימער, אונזערע אויגן האָבן זיך באַגעגנט. פון אַלע זייטן האָבן זיי זיך אייליק געלאָזט צום פראָנט, מען האָט זיי נישט געקאָנט אָפּשטעלן. מיר זענען ווי אויף פרעמדע פיס כסדר געלאָפן, געהויבן די הענט און באַגריסט די ארמיי.

— זדראַווסטוויטיע — האָבן די זעלנער געשריגן. עס האָט אָפּגעהילכט ווי ווייט.

די יידן האָבן געוואונקען מיט די אויגן, געמאַכט מיט די הענט און — אויסגעדרייטערהייט — מיט בענקשאַפט, אונז נאָכגעוואָרפן בליקן, אונזערע אויגן האָבן זיך נישט געקאָנט אָפּרייסן. ס'איז אוממעגלעך געווען זיי צו פאַרהאַלטן!

נאָך אַ האַלבער שעה איז אונז הינטערגעפאָרן אַן אויטאָ מיט עטלעכע זעלנער און אַן אָפיציר. ס'איז געווען אַ פּולקאָווניק, דער קאָמאַנדיר פון דעם אָפּשניט. ער האָט זיך פאַרהאַלטן, אונז געהייסן איינשטייגן און אונז אָפּגעפירט ביז אַ שטיק הינטער קאַלושין. ביים אויסשטייגן פון אויטאָ האָט ער אונז געזאָגט:

— געדענקט, די ארמיי פון סאָוויעטישן מאַרשאַל ראָקאָסאָווסקי האָט אייך באַפרייט.

ער האָט אונז דאָס אויפגעשריבן אויף אַ שטיקל פּאַפּיר און געדריקט די הענט.

**
*

שפּעטער, האָבן מיר ענדלעך געטראָפן דעם ערשטן ייד! קאַפּיטאַן דאָקטאָר נחום גאָלגער — אַ יונגערמאַן פון איבער דרייסיק, אַ זייער סימפּאַטישער ברונעט מיט אַ געפּאַסטן מונדיר און גאָלדענע שליפעס. ער איז פלינק אַנגעריטן אויף אַ פערד און אונז דערזעענדיק, איז ער שיר פון אים אַראָפּגעפאַלן! אין איין אויגנבליק איז ער אַראָפּגעשפּרונגען און אונז געפאַלן אין די אָרעמס, קיין וואָרט האָבן מיר נישט געקאָנט אַרויסברענגען.

— ליבע ברידער און שוועסטער! איך זוך דאָך אייך שוין פון באַרקאָוו אָן,

— פון דאָרט ביז אַהער האָב איך נאָך קיין ייד נישט באַגעגנט!

ער האָט געוויינט פון שמחה! אויך ער — אַליין פון אַדעס — האָט אַלע זיינע נאָענטסטע פאַרלוירן. ער האָט אונז געוויזן פאָטאָס פון זיי, דער פאָטער — אַ ייד מיט אַ לאַנגע ווייסע באָרד. מיר האָבן אין אים געטראָפן דעם ערשטן ברודער. ער האָט זיך נישט געקאָנט שיידן פון אונז. עטלעכע שעה זענען מיר אויפן גראָז געזעסן און ער האָט נישט געוווסט וואָס מיט אונז צו טון. אַ שטיק האַרץ האָט ער אונז אַריינגעזעצט, און געוואַרעמט אונזערע נשמות, ער האָט אונז כסדר געהאַלזט און געקושט.

ס'איז געוואָרן שפּעט. ער האָט געמוזט ווייטער אַוועק מיטן פראָנט. טרערן זע-

דער מחבר — אַ חודש נאָך דער באַפרייונג
סעפטעמבער, 1944

נען אים געריסן פון די אויגן. ער איז אַרויף אויפֿן פערד און נישט געקאָנט אַוועק־רייטן.

מיר האָבן אים געטרייסט:

— פאָרט און זייט מצליח! דאָרט וואַרטן זיבער אויף אייך נאָך פאַרשטעקטע אונטער דער ערד, אונזערע ברידער און שוועסטער. זיי קוקן זיך אויס די אויגן נאָך אייך!

מיר האָבן זיך געדריקט די הענט. ער האָט געצויגן פאַר די לייצן און איז אוועק.

מיר האָבן זיך אויפגעשטעלט, גענומען גיין און אליין נישט געוווּסט אין וועלכער זייט. די וועלט איז געלעגן אָן אָפּענע, אָבער — אַ פוסטע, אַ ליידיקע. אונזערע אויגן האָבן זיך געווענדט צו מזרח, דאָרט ווייט איבערן ים. מיר האָבן געשפּאַנט ווי אין חלל און געקוקט פאַר זיך.

מיר האָבן זיך אויף אַ ווײַלע אויסגעדרייט:

נישט ווייט אויפן פערד איז געזעסן גאָלגער און אונז נאָכגעוואָרפן אומעטיקע בליקן. מיר האָבן צו אים געהויבן די הענט. ער האָט אונז שנעל, גאַלאָפּ — אונטערגעיאָגט, אויסגעצויגן די האנט און מיט אַן ערנסטער שטימע, געזאָגט:

— איר קאָנט גיין קיין קאַלושין, דערנאָך קיין מינסק, פון מינסק קיין לובלין און פון דאָרט שטייט פאַר אייך שוין אָפן די גאַנצע וועלט!

— — — — — — — — — — — — — — — —

מיר זענען געגאַנגען. אַלע זענען מיר געווען מיד און צעבראָכן. איך אַליין האָב זיך געפילט פאַרמאַטערט און קראַנק, ס'האָט אונז געצויגן צו אַ בעט און כאָטש די זון איז שוין געשטאַנען הויך, ס'איז געווען נאָך האַלבן טאָג, האָט אונז געדאַכט, אַז ס'איז איצט פאַרטאָג, כ'גייט אויף אַ מאָרגנשטערן. מיר זענען געגאַנגען אַנטקעגן דער שטאָט, צווישן גרינע פעלדער. הינטער זיך האָבן מיר געהאַט אַ שוואַרצע, חושכדיקע נאַכט, די מוראדיק־אומהיימלעכע נאַכט פון לאַנגן מעסער. מיר האָבן געשפּרייזט פאָרויס אַנטקעגן אַ העלן פרימאָרגן.

אש תמיד תוקד — לא תכבה.
נישט פאַרלאָשן זאָל ווערן דאָס פייער.

מינסק־מאזאוויעצק

מיר זענען קינדער פון דעם דאזיקן שטעטל, דארט געבוירן, דערצויגן און אויפגעוואקסן. אויף די מינסקער געסלעך האבן מיר זיך געשפילט, צוזאמען מיט אלע איבעריקע יידישע קינדער. פון אונזער קינדהייט אן — איינגעזאפט די דארטיקע לופט, געטרונקען דאס דארטיקע וואסער. יעדער שטיין אין ברוק דארט, איז א חלק פון אונזער קינדישער פאנטאזיע; יעדער הויז, פלויט, גארטן און בוים — איז א שטיק פון אונזער לעבן געלאזט הינטער זיך און דארט, אויף די שמאלע און ברייטע געסלעך, וואס שלענגלען און ציען זיך פון מארק ארויס — שטייען נאך ביז היינט פיל פון די גארנדיקע הייזער, אין וועלכע אונזערע וויגלעך זענען אמאל געשטאנען און, ווי אויף להכעיס, זענען די געסלעך, ווי כמעט דאס גאנצע שטעטל, געבליבן נישט פארענדערט. די געוועלבער, ווארשטאטן, מיט די שוי־פענצטער אין פראנט, פון וואנען עס פלעגן זיך אמאל ארויסזען די געשטאלטן פון אונזערע טאטעס, מאמעס, שוועסטער און ברידער, זענען אפן ווי אמאל, נאר אנשטאט זיי, טיילן זיך איצט אויס געשטאלטן פרעמדע, אומהיימלעכע, וועלכע ווארפן אן א פחד אויף דעם זכרון פון אונזערע קינדער־יארן. טרויעריק ליגן די געסלעך צו וועלכע עס קוקן מיט אומעט ארויס די געוועלבער. נישטא מער דער פריילעכער רעש פון די יידישע ארבעטער, באלעמעלאכעס און קרעמער, פון די יידישע קונים. טרויעריק איז דער ברוק, דאס זאמד, די קאשטאן־ביימער. נישטא מער די פריילעכע יידישע קינדערלעך, די ווייסע־חברהניקעס, וואס פלעגן אלץ פארטומלען און אלץ ארום איינשפילן. איצט שפילן זיך דארט אנדערע קינדערלעך, אין אנדערע שפילן, מיט קולות׳לעך אין אן אנדער שפראך.

און באזוכנדיק דאס שטעטל, די געסלעך, לעצטנס, נאך דעם גרויסן קאטאקליזם, וואס האט אפגעמעקט פון דארטיקן אויבערפלאך די אמאליקע איינוווינער, די טויזנטער יידישע בעלי־מלאכות, קרעמער, פשוטע מענטשן און מדרגה־יידן — קלאפט אין פלוג דאס הארץ, קוקנדיק אויף די היימישע הייזער. עס דאכט זיך, אז אט־אט באווייזן זיך די אלטע, נאענטע געשטאלטן אין די טירן, די היימישע פנימער אין די פענצטער און ווי אמאל, וועלן זיי ארויסשמייכלען צום פארבייגייענדיקן, נאר אנשטאט זיי — באווייזן זיך געשטאלטן אנדערע, מיט פנימער פארכמורעטע, קאלטע, וואס קוקן מיט בייזע, שטעכיקע בליקן נאך דעם פרעמדן, אזוי אז עס ווערט אזש אומהיימלעך און מען האט חשק גיך, וואס שנעלער צו פארשווונדן.

***

אונזער שטאט, וואס האט אמאל, אין די צאריש־רוסישע ציטן, געהייסן נאווא־מינסק, ווי טייל האבן זי גערופן קליין־מינצק און וואס הייסט היינט מינסק־מאזאוויעצק — ליגט אויף דער מאזאווישער ערד, סך הכל 39 קילאמעטער פון דער

הויפט־שטאָט, וואַרשע. עס צעטיילט זי דער טייך „סרעברענע", וואָס פאַלט, הינטער אַטוואַצק, אַריין אין שווידער. ביידע טיילן, „די שטאָט" און „יענע שטאָט", בילדן אינאיינעם די פּאַוויאַט־שטאָט. זי איז דער „הויפּט" פון די אַרומיקע שטעט־לעך קאַלושין, קאַלביעל, מראָזים, שעניצע, דאַברע, לאַטאָוויטש, סטאַניסלאַוואָוו א. א. איז זי טאַקע אַמאָל געווען אַ מקום פּרנסה. די איינוווינער, וועלכע האָבן זיך, ס'רוב פאַרנומען מיט מלאכה און קליינהאַנדל, פלעגן עטלעכע מאָל אין וואָך פאָרן קיין וואַרשע און אויף באַלעגאַלישע פירלעך, אָדער עלעקטרישער באַן (די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה), אַהיימגעפירט פעקלעך סחורה, געקויפטע אויף די נאַ־לעווקעס, גענשע, גזשיבאָוו, פראַנציסקאַנער. מען פלעגט אויף די געבויגענע רוקנס פירן לעדער, מאַנופאַקטור, אייזנוואַרג און צעלניק — געפאַקט אין שאַכטלען און דערפון געצויגן פּרנסה, אבי אויף חיונה. מען האָט געלעבט אויך פון אַנדערע קליינע יידישע פּרנסות און דערפון געבאָוועט קינדער, זיי חתונה געמאַכט און ווי־דער אַריינגעצויגן אין דער פּרנסה. אַזוי האָט דאָס געדויערט קרוב צוויי הונדערט יאָר. מינסקער יידן האָבן געלעבט רואיק, מיט אַן אייגן לעבן, מיט אייגענעם שטייגער, מיט אייגענער פרייד און לייד, אייגענע דאגות, אייגענע שמחות און אויך אייגענע מחלוקת — ביי די עלטערע — איבער רבנים, שוחטים, גוטע־יידן און ביי יונגוואַרג — איבער פּאַרטייען, אידעען און וועלט־יושר. מען האָט דאָס אייגענע לעבן געפירט שטאָלץ, מיט כבוד. קיינמאָל זיך נישט געלאָזט בייגן און אודאי נישט פאַרצווייפלט פון פרעמד חוזק־מאַכעריי, באַליידיקונגען, באַיקאָטן און אפילו פּאָגראָמען אין דער נאָך רואיקער, פאַרמלחמהדיקער צייט. אַזוי האָט דאָס געדויערט, ווי געזאָגט, קנאַפּע צוויי יאָרהונדערטער און אַזוי וואָלט זיך דאָס יידישע לעבן דאָרט געצויגן ווי לאַנג אין דער צוקונפט אַריין.

***

נישטאָ מער די יידישע קהילה מינסק. זי איז פאַרניכטעט געוואָרן און מיט איר — אַלע אירע דערגרייכונגען און דערוואָרבונגען פון דורות. נישטאָ אפילו וועמען זאָל אונז דערציילן פון איר אַלטער געשיכטע. אויך דער אַלטער פּנקס פון שטאָט, דער אוצר פון שטאָט־לעגענדעס און מעשיות, וואָס איז יאָרן־לאַנג געפירט געוואָרן דורך דער חברא־קדישא און איבערגעגעבן געוואָרן פון דור צו דור, איז פאַרניכטעט געוואָרן. מיר האָבן מער נישט די ליבע זקנים, די עדות, איש מפּי איש, וועלכע פלעגן דערציילן די זכרונות פון זייער קינדהייט און וואָס זיי האָבן „געהערט פון זייערע טאַטעס און זיידעס". זיי לעבן שוין איצט נישט. זיי זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט דער גאַנצער עדה, נישט כמות כל האדם, נישט אויף זייערע בעטן. מיט זיי און מיט זייערע קינדער און אייניקלעך צוזאַמען, איז אָפּגע־האַקט געוואָרן דער המשך פון דער קהילה. פאַרניכטעט איז אויך דער אַלטער בית־עולם, די מצבות צעשטערט, די קברים מיטן געביין אויסגעמישט מיט דער גאַנצער ערד. אויך פון נייעם גרויסן בית־עולם איז שוין באַלד קיין זכר נישט פאַראַן. מיר זענען עלנט און עס בלייבט אונז נאָר מיט די יאָרצייט און נשמה־ליכט אין האַנט אַרומצוגיין זוכן אַ זכר פון דעם געוועזענעם, געווען ערשט אַזוי נישט לאַנג און שוין נישטאָ, שוין אויף אייביק אַוועק.

**
*

דער אַלטער דור אין מינסק, אונזערע טאַטעס און זיידעס, ווי פלעגן זיי שטאָל־צירן מיט זייער שטאָט, מיט דעם מינסק של מעלה, מיט די בתי מדרשים, חסידים־שטיבלעך, ישיבה, תלמוד־תורה און גרויסן רבישן „הויף". איז דאָך דער אַמאָליקער הויף פון נאָוואָמינסקער רבין געווען זייער קרוין. טויזנטער חסידים פון אַלע עקן לאַנד זענען זיך אויף די שבתים און ימים־טובים צונויפגעפאָרן צו דער פערלאָוו־דינאַסטיע, צוערשט צום רבין ר' יאַנקעלע זצ"ל, דערנאָך צו זיין זון, ר' אַלטער ישראל שמעון זצ"ל. מינסק האָט אין יענע יאָרן מיט איר „הויף" געשמט און זיך גרויס געהאַלטן, צענדליקער לעגענדעס זיך נאָכדערציילט.

און די גרויסע ישיבה „בית־יעקב", מיט די הונדערטער תלמידים פון דער גאַנצער מדינה! פאַר אַ צירונג האָט אַלט־מינסק דאָס באַטראַכט!

איצט, איין גרויסע לעגענדע דאָס אַלץ. נישטאָ די בתי מדרשים, דעם רבינס הויף, די ישיבה, די שטיבלעך. פונקט ווי מינסק של מטה, איז דאָס אויך פאַרניכטעט געוואָרן.

**
*

דאָס לעבן אין מינסק איז נישט געשטאַנען אויף איין אָרט:

אין דער לעצטער צייט פאַר דער מלחמה, האָט דער דאָרטיקער יידישער ישוב וואָס האָט געציילט איבער פינף טויזנט נפשות, שוין געהאַט אַ נעץ פון געזעלשאַפטן און אינסטיטוציעס. אַ גמילת חסד־קאַסע, וועלכע האָט געפירט אַ גרויסע טעטיקייט, צווישן דער נויטבאַדאַרפטיקער יידישער באַפעלקערונג, אַ לינת הצדק, אַ הכנסת כלה, הכנסת אורחים און אַנדערע אינסטיטוציעס. אַ גרויסע העברעאישע תרבות־שולע, אין וועלכער ס'האָבן געלערנט הונדערטער קינדער. ערשט די יוגנט! זי האָט זיך גרופּירט אין צענדליקער פּאַרטייען, פון רעכטס ביז לינקס, אָנהויבנדיק פון אגודה, מזרחי, רעוויזיאָניסטן, אַלגעמיינע ציוניסטן, רעכטע און לינקע פועלי ציון, ביז בונדיסטן און קאָמוניסטן. אַחוץ פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען. די אַלע פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס האָבן געהאַט אייגענע לאָקאַלן, געפירט אַ באַזונדערע קולטורעלע טעטיקייט, מיט באַזונדערע קלובן, ביבליאָטעקן און — דערצויגן די יוגנט — אַ באַוווסטזיניקע, אַ שטאָלצע.

אַ פּרעכטיקע יוגנט געווען, אַן אידעאַליסטישע, וואָס האָט געברויזט מיט לעבן און אָנגעפילט די שטאָט מיט עקסטאַז און געזאַנג, איין פּרעכטיק געזאַנג, וואָס האָט זיך געצויגן פון די שניידער־וואַרשטאַטן (רעוואָלוציאָנערע לידער) ביז די ציוניסטישע קיבוצים (ארץ־ישראל־לידער).

די מינסקער עמיגראַציע געדענקט דאָס וויגעלע פון די אַלע יוגנט־באַוועגונגען: דעם ערשטן יוגנט־פאַריין (1916—1918), וועלכער האָט אַרום זיך גרופּירט די גאַנצע פאָרגעשריטענע יידישע יוגנט אין שטאָט. דער יוגנט־פאַריין, וועלכער האָט געצויגן זיין יניקה פון דער השכלה־עפּאָכע און פון די קאַמפן פון „פיפטן" יאָר, האָט ניי געוועקט די יידישע יוגנט און זי אָרגאַניזירט, איינגעאָרדנט די ערשטע עפנטלעכע רעפעראַטן, פאָרלעזונגען, דיסקוסיע־אָוונטן, געזאַנג־ און מוזיק־אימפּרעזעס און אַנדערע פאַראַנשטאַלטונגען. ער האָט אויך געשאַפן די ערשטע גרויסע יידישע ביבליאָטעק אין שטאָט, מיט הונדערטער ביכער, אַראָפּגעבראַכט פרעלע־

גענטן פון דער פרעמד און אַזוי לאַנג געפירט זיין טעטיקייט, ביז די דייטשן האָבן אים, אין יאָר 1918, ווי אַ „נישט געוואונטשענע" אָרגאַניזאַציע געשלאָסן. דער יונגנט־פאַריין איז געווען דער פאָטער פון אַלע שפּעטערדיקע באַוועגונגען אויף דער יידישער גאַס *).

***

און ערשט:

ווער געדענקט זי נישט די קאַמפּס־יוגנט ביי אונז אין שטאָט, די יוגנט מיט די קאַמפּס־טראַדיציעס נאָך פון יאָר 1905, ווען מינסק איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין איינעם פון די גרעסטע צענטערן פון ווידערשטאַנד קעגן צאַריזם. אַנהויבנדיק פון די, וועלכע זענען דעמאָלט פאַר אויספירן אַטענטאַטן, געשמידטע אין קייטן, געפירט געוואָרן אויף די סיבירער וועגן, (אַ חוץ הונדערטער אַרעסטירטע און גע־משפּטע אויפן אָרט), דורך די קעמפער פאַר פרייהייט ביי דער אַנטשטייונג פון דער נייער פּוילישער מלוכה, אין 1918, די אָנטיילנעמער אין די גאַסן־מאַניפעסטאַציעס (ווי אונזער פּרעזידענט ב ר אָ נ ע ס, וועלכער איז אין 1919 געצוואונגען געווען, נאָך אַ צוזאַמענשטויס מיט דער פּאָליציי, צו אַנטלויפן קיין פּאַריז), ביז די אונז אַזוי גוט באַקאַנטע קעמפער קעגן סאַנאַציע־רעזשים אין די לעצטע פאַרמלחמה יאָרן; די קעמפערישע יוגנט, וואָס קיין איין פרייהייטס־געדאַנק איז איר נישט פרעמד געווען. אומעטום, ווו עס האָט זיך געפאָדערט קרבנות־גרייטקייט, איז זי געווען און הויך געטראָגן די פאָן פון קאַמף. דאָס האָט די דאָזיקע יוגנט פון זיך אַרויס־געגעבן חלוצים און איצט סאָלדאַטן, קיין ארץ־ישראל אין דער זיגרייכער הגנה, קעמפער קיין שפּאַניע, ווידערשטענדלער קעגן דייטשן שונא אומעטום, פון פּויל; ביז פראַנקרייך (ווי **טשעבוצקי, מינסקי** און אַנדערע). און לסוף אַזעלכע רעוואָלוציאָנערע פאָלקס־העלדן, ווי **אַלי' מאָזעס** (אַנדזשעי שמידט), **שמואלעק מערעטיק** און אַנדערע, וואָס זייערע נעמען וועלן אַריין אין דער געשיכטע פון פּוילישן יידנטום. אומעטום האָט זי, אונזער יוגנט, גענומען אַן אַק־טיוון אַנטייל און געהאָלפן איינשרייבן דאָס שיינע בלאַט אין דער געשיכטע פון קאַמף פון יידישן פאָלק פאַר זיין פרייהייט און פאַר דער פרייהייט פון דער גאַנצער מענטשהייט.

מיר זענען שטאָלץ מיט אונזער יוגנט, וואָס האָט געצויגן איר יניקה פון די מינסקער טראַדיציעס, געלערנט געווען צו האַלטן אַ בוך, אַ ספר און ווען מען דאַרף — אויך די שווערד אין האַנט. מיר גיבן אָפּ כבוד אונזער יוגנט, וואָס איז אַרויס, פון די ערשטע אין פּוילן, מיט געווער קעגן שונא אין די וועלדער אַרום מינסק און זייערע לעבנס פאַרלוירן אין קאַמף. מיר וועלן זיי קיינמאָל נישט פאַר־געסן, אונזערע בני עיר, די מינסקער פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן געשטעלט אַ ווידער־שטאַנד דעם שונא מיט ביקסן און גראַנאַטן, מיט מעסערס און אויך מיט די בלויזע ציין אויף אים זיך געוואָרפן, און זאָלן זייערע נעמען, ווי אויך זייער העל־דישער טויט פאַראייביקט ווערן לזכרון אין ספר.

---

*) דער באַקאַנטער דיכטער און שריפטשטעלער ליב מלאך איז געווען אַ מיטגליד פון יוגנט־פאַריין. דאָ האָט ער פאַרברענגט און אויך פאָרגעלייענט זיינע ערשטע שאַפונגען.

כראָניק פון יידישן ווידערשטאַנד אין מינסק

נאָך פאַר דער פאַרניכטונג פון געטאָ האָט די מינסקער יוגנט זיך אָרגאַניזירט און זיך גענומען פאָרברייטן צום קאַמף. לײדער, איז דאָס צוליב די אָרטיקע באַדינגונגען, נישט מעגלעך געווען דורכצופירן. אין טאָג פון דער אויסראָטונג, דעם 21־טן אויגוסט 1942, האָבן פיל יוגנטלעכע, ווי **ישראל טראַפּיקאַנט**, **מענדל זיידעל** און אַנדערע, אינדיווידועל געשטעלט אַ ווידערשטאַנד די דײַטשע באַנדיטן. שפּעטער, שוין זײַענדיק אָפּגעשלאָסן אין קאָפּערניק־לאַגער, נאָכן אומקום פון דער גאַנצער שטאָט, האָט די קליינע גרופּע איבערגעבליבענע יוגנטלעכע באַשלאָסן נקמה צו נעמען אין שונא, עס האָבן זיך אָרגאַניזירט געשלאָסענע גרופּעס און אַרויס אין די וועלדער, מיט געווער אין האַנט. קיין פּאַרטיזאַנער זענען נאָך דאַן אין פּוילן כמעט נישט געווען. אונזערע יוגנטלעכע זענען אַרויס פון די ערשטע אין וואַלד מיטן ציל אונטערערדיש צו קעמפן קעגן די דײַטשן, אָנטון זיי צרות און שטילן זייער צער און צאָרן אין שונאס בלוט. די ערשטע באַוואָפנטע גרופּע, אין באַשטאַנד פון דרייצן פּערזאָן, איז אַרויס אין וואַלד, אָקטאָבער 1942, זי האָט זיך געפונען אונטער דער אָנפירונג פון **יוסף ווישניעווסקי**, אַן אויסגעדינטן אונטעראָפיציר. לײדער, האָט זי זיך לאַנג נישט געקאָנט האַלטן, און האָט באַר עקזיסטירט 6 טעג. עס איז געקומען צו אַ בלוטיקן קאַמף מיט די דײַטשן, וועלכע האָבן זיי באַוויזן אַרומצורינגלען אין אַ דאָרף אין די לוקאָווער וועלדער. אונזערע פּאַרטיזאַנער האָבן העלדיש געקעמפט, באַשיט דעם שונא מיט אַ האָגל פון קוילן. לײדער, זענען זיי אָבער צו שוואַך געווען אויסצושטיין דעם קאַמף און די גרופּע איז צעקלאַפּט געוואָרן, פאַרלירנדיק זעקס קרבנות:

1. **יוסף ווישניעווסקי** — דער קאָמענדאַנט
2. **הערשל טשעבושעווסקי**
3. **אלי׳ יאָסל ראָזענבוים**
4. **מרדכי סאַדאָווסקי**
5. **לייבל טשעשעלסקי**
6. **ישראלעק מיקאַנאָווסקי**

אין קאָפּערניק־לאַגער האָבן זיך צוריקגעקערט בלויז:

1. **לייבל אָסטוזשעגא**
2. **יאָסל אָסטוזשעגא**
3. **אהרן ראַדאָשינסקי**
4. **אויסלענדער**
5. **דודטשע ראָטשטיין**
6. **משה מילקער**
7. **שמואלעק רוזשאַנסקי**

דער דאָזיקער דורכפאַל פון דער ערשטער גרופּע, האָט אָבער די איבעריקע יוגנטלעכע נישט אָפּגעשראָקן. באַלד, אין עטלעכע טעג אַרום, איז אַרויס אַ צווייטע

גרופּע. דאָס מאָל — אַ קלענערע, סך הכל 7 פּערזאָן, אָבער דערפאַר אַ גוט־באַ־וואָפנטע.

די דערמאָנטע גרופּע, אונטער דער קאָמאַנדאַנטור פון **לייבל אסטוזשעגא,** האָט זיך גאָר אויסגעצייכנט. זי האָט זיך געהאַלטן אַזש גאַנצע פיר חדשים צייט און זי האָט די דייטשן אָנגעטון אַ שיר צרות. זיי האָבן כסדר אויסגעפירט אָנפאַלן אויף דייטשע און פּוילישע פּאָליציי־פּאָסטנס, דערשאָסן דייטשע זשאַנדאַרן און אָנגעוואָרפן אַ פחד אויף די דייטשן אַרום אין גאַנצן געגנט.

צו דער גרופּע האָבן געהערט:

1. **ישראל פיינגאָלד**
2. **אויסלענדער**
3. **בערל ראָזענבערג**
4. **ישראלעק פּאָפּאָווסקי**
5. **יאַנקל קאָרמאַן**
6. **יאַנקל אָסטוזשעגא**

אַלע זענען זיי נאָך פיר חדשים העלדישן קאַמף — געפאַלן. עס האָט זיך באַוויזן צו ראַטעווען בלויז דער קאָמענדאַנט **לייבל אסטוזשעגא.**

אין דער דריטער גרופּע, וועלכע איז שוין געווען אַ געמישטע פון: רוסן, פּאָליאַקן און יידן, האָבן זיך געפונען דריי פון אונזערע בחורים:

1. **לייבל אסטוזשעגא**
2. **דודטשע ראָטשטיין**
3. **שמואלעק רוזשאַנסקי**

ניין וואָכן צייט האָט זיך די גרופּע געהאַלטן און זיך באַרימט געמאַכט מיט אירע העלדן־טאַטן — אפילו אַראָפּגעוואָרפן דייטשע צוגן פון די רעלסן — ביז זי איז דורך די דייטשן אַרומגערינגלט געוואָרן און אַלע, אַחוץ איינער, זענען געפאַלן. געראַטעוועט דורך אַ נס האָט זיך בלויז שמואלעק רוזשאַנסקי (אגב, רוזשאַנסקי לעבט און געפינט זיך איצט אין פּאַריז).

אייביק וועלן אונז בלייבן אין זכרון די העלדן פון ווידערשטאַנד, דעם 10־טן יאַנואַר 1943, בעתן פאַרברענען דורך די דייטשן די דריי הונדערט יידן אין קאַפּערניק־לאַגער.

עס שרייבט אונזער בן עיר, דער זשורנאַליסט, אפרים שעדלעצקי *), אין לאָדזשער „דאָס נייע לעבן" (נומער 2 (27), 12 1. 1946):

„...דעם 10־טן יאַנואַר, 1943, פאַרטאָג, איז דער „קאָפּערניק" געוואָרן אַרומגערינגלט דורך אַן אָפּטיילונג פון ס. ס.־זשאַנדאַרן און פּוילישער גראַנאַט־פּאָליציי.

---

*) אפרים שעדלעצקי, איצט אין ישראל, באַקאַנטער יונגער זשורנאַליסט, מיטאַרבעטער פון „דאָס נייע לעבן", „אונזער וואָרט", „טאָג", „דבר", „יידישע צייטונג" און אַנדערע פּרעסע־אָרגאַנען אין דער וועלט. ער האָט זיך געראַטעוועט צוזאַמען מיטן מחבר אין באַהעלטעניש. אין בוך פיגורירט ער אַלס א פ ר י ם.

ס'איז געפֿאַלן אַ באַפֿעל, אַז אַלע זאָלן זיך שטעלן צו אַן „אַפּעל". די יידן אינעווייניק האָבן אָבער געפֿילט, אַז עס איז נישט קיין געוויינטלעכער אַפּעל.

די ערשטע גרופּע פֿון דרייסיק יידן, וואָס איז אַוועקגעפֿירט געוואָרן אויפֿן בית־עולם, האָט זיך אויפֿן וועג געוואָרפֿן אויף די מערדער. דעם צייכן צום אָנגריף, האָט געגעבן דער מאַלער, הענעך גאַרטענקראַנץ, וועלכער האָט זיך אַליין מיט אַ טעמפּן אייזן געוואָרפֿן אויף אַן ס. ס.־מאַן. דער שניידער משה גרינבערג האָט מיט אַ שניידער־שער צעשלאָגן דעם קאָפּ פֿון אַ צווייטן דייטש. דער פֿופֿצןיעריקער יצחקל סיטען האָט זיך דאַן געוואָרפֿן אויף אַ פּאָליציאַנט און זיך אים איינגעביסן מיט די ציין און נעגל אין גאָרגל... דריי יידן פֿון דער גרופּע האָט זיך דאַן איינגעגעבן צו אַנטלויפֿן. די איבעריקע זענען אַלע אין געראַנגל מיט די דייטשן אומגעקומען אויפֿן אָרט.

דריי פֿון די דייטשן זענען געווען פֿאַרוואונדעט, פֿון וועלכע איינער איז אויפֿן צווייטן טאָג געשטאָרבן.

דער אָפּקלאַנג פֿון דער שיסעריי און די פּאַניק צווישן די דייטשן, וועלכע זענען געוואָרן איבעראַשט פֿון פּלוצימדיקן יידישן ווידערשטאַנד, איז געווען דער שטויס צו אַ רעוואָלט, פֿאַר די איבעריקע יידן, געבליבענע אין קאָפֿערניק.

די יידן האָבן זיך פֿאַרבאַריקאַדירט אין בנין און באַשלאָסן פֿאַר קיין פֿאַל נישט צו לאָזן זיך פֿירן צום טויט.

אויף דער אויפֿפֿאָדערונג פֿון די דייטשן, אַז זיי זאָלן אַרויסגיין, האָבן זיי אַרויסגעשריגן פֿון די פֿענצטער „לעבעדיקע וועט איר אונז פֿון דאַנען נישט נעמען!" פֿון די פֿענצטער האָט מען גלייך גענומען וואַרפֿן אויף די דייטשן אייזנס, מכשירים, ציגל, שטיינער און אַלץ, וואָס עס איז די מענטשן נאָר געקומען אונטער דער האַנט.

די דייטשן האָבן זיך צוריקגעצויגן פֿון הויף און אַרומגעשטעלט דעם לאַגער מיט מאַשין־געווער. אין בנין אַריין האָבן אָנגעהויבן פֿליען ברענענדיקע באָמבעס. דער קאָפֿערניק האָט גענומען ברענען!

דאָס פֿייער האָט זיך וואָס אַמאָל מער צעשפּרייט. אַ טייל יידן זענען אַראָפּ אונטן און אונטרן האָגל פֿון מאַשין־געווער־קוילן, האָבן זיי אַרויסגעריסן שטיינער פֿון ברוק און געוואָרפֿן אין די מערדער. אַנדערע זענען געשפּרונגען פֿון די פֿענצטער און געוואָרן דורכגעלעכערט פֿון די קוילן.

אַלץ האָט געברענט. די געוואַלדן האָבן זיך געטראָגן איבער דער גאַנצער שטאָט.

משה גאָלדשטיין (משהלע חוהיס), אַ רעליגיעזער ייד, וועלכער האָט די גאַנצע צייט אין קאָפֿערניק, געהאַט באַהאַלטן אַ ספר תורה און זיך מיט איר נישט געוואָלט שיידן ביז דער לעצטער מינוט, האָט די ספר תורה פֿעסט געדריקט צום האַרץ. ראַנגלענדיק זיך מיטן פֿייער, האָט ער אַזוי לאַנג געשריגן „שמע ישראל" — ביז די פֿלאַמען האָבן אים פֿאַרשלונגען צוזאַמען מיט דער ספר־תורה".

העלדישקייט אויף זייער לעצטן וועג צום טויט, האָבן אויך אַרויסגעוויזן די אַרבעטער פֿון רוצקים פֿאַבריק, די לעצטע מינסקער יידן. בעת מען האָט זיי געפֿירט צום שיסן, האָבן אויפֿן וועג צום בית־עולם, די צוויי יונגעלייט מ ש ה

ש ט ײ נ ע ר און י צ ח ק נ א פ א ר ס ט ע ק זיך געװאָרפֿן אויף די דײטשן און דערמיט דערמעגלעכט אַנדערע צו אַנטלױפֿן!

**
*

מיר פֿאַראײביקן דאָס אַלץ מיט אַ טאָפּלט געפֿיל: מיט אַ געפֿיל פֿון האַס צו די דײטשע רוצחים און מיט אַ געפֿיל פֿון שטאָלץ און כבוד פֿאַר אונזערע העל־דישע גבורים און זאָל דאָס פֿאַרצײכנטע פֿאַרבלײבן װי אַ מגילה פֿאַר די צוקונפֿ־טיקע דורות!

כבוד אײַך אונזערע טאַטעס, מאַמעס, שװעסטער, ברידער און קינדער, מינסקער קדושים!

כבוד אײַך אומגעקומענע אויף קידוש השם און קידוש העם!

כבוד אײַך מינסקער גבורים, פֿאָלקס־העלדן, אומגעקומענע פֿאַר פֿרײַהײט!

כבוד אײַך, מינסקער ברידער, געפֿאַלענע אויף אַלע פֿראָנטן פֿון קאַמף, פֿון פּוילן, פֿראַנקרײַך ביז — איצט אין ישראל, אין די רײען פֿון אונזער הגנה־אַרמײ!

כבוד אײַך קדושים פֿון אונזערע שכנותדיקע, אָפּגעמעקטע קהילות: קאַלושין, קאַלביעל, מראָזים, שעניצע, לאַטאָװיטש, דאָברע, סטאַניסלאַװאָװ און אַלע אַנדערע!

מיר, װי דאָס גאַנצע ײדישע פֿאָלק, װעלן אײַך קײנמאָל נישט פֿאַרגעסן!

אונזערע דענקמעלער

די מינסק־מאַזאָװיעצקער לאַנדסמאַנשאַפֿט אין פּאַריז, די אַזוי גערופֿענע „געזעלשאַפֿט פֿרײַנט פֿון מינסק־מאַזאָװיעצק", איז געגרינדעט געװאָרן אין יאָר 1927. די אויפֿגאַבע, װאָס די געזעלשאַפֿט האָט זיך געשטעלט בײַם אַנטשטײן, איז געװען — קודם כל — שאַפֿן אַ קערפּערשאַפֿט, װעלכע זאָל פֿאַראײניקן די מינסקער עמיגראַציע, װעלכע געפֿינט זיך אין פּאַריז; אַ צענטער, װאָס זאָל געבן די אימי־גראַנטן די מעגלעכקײט זיך צוזאַמענצוקומען פֿון צײַט צו צײַט און פֿאַרברענגען, װי אַמאָל, אין דער הײמישער סביבה פֿון לאַנדסלײַט, פֿון יוגנט־חברים און פֿרײַנט. די סאָסיעטע האָט אויך געדאַרפֿט זײַן די א. ג. פֿאַרבינדונגס־שטעלע פֿון די מינס־קער אין פּאַריז מיט זײער הײמשטאָט, נישט לאָזנדיק איבעררײַסן דעם פֿאָדים, װאָס האָט אונז אַלע פֿאַרבונדן מיט אונזער אַמאָליקער הײם און סביבה.

נאָכן אַנטשטײן, האָט די געזעלשאַפֿט זיך אָנגעטראָפֿן מיט נײַע פּראָבלעמען, װעלכע האָבן אויף איר אַרױפֿגעלײגט פֿרישע אויפֿגאַבן. עס האָט זיך אַרויסגעװיזן, אַז די לאַנדסמאַנשאַפֿט, אויסער איר מאָראַלישער באַדײַטונג, איז אויך אַ פּראַק־טישע נױטװענדיקײט. עס האָט זיך אָנגעהויבן די סאָציאַלע־הילף אַרבעט. פֿיל לאַנדסלײַט, געפֿונענדיק זיך אין אַ שװערער מאַטעריעלער לאַגע, האָבן דאַן — אַנשטאָט צו גײן זוכן שטיצע אין דער פֿרעמד — געפֿונען ברידערלעכע הילף אין

מאָנומענט צום אָנדענקען נאָך די אומגעקומענע יידן פון מינסק —
אויפגעשטעלט אויפן פּאַריזער בית־עולם באַניע,
דורך די מינסקער לאַנדסלייט אין פּאַריז.

דער קאַסע פון זייער אייגענער לאַנדס־אָרגאַניזאַציע. די דאָזיקע אַרבעט איז מיט דער צייט געוואָרן דער צענטראַלער פּונקט פון אונזער ווייטערדיקער טעטיקייט. מיטן אָנקום פון דער פרישער אימיגראַציע קיין פּאַריז, אין די יאָרן 1929—1931, איז דער סאָציאַלער־שוץ־געביט געוואָרן דער אַקטיווסטער אין דער אַרבעט פון דער סאָסיעטע. צענדליקער און צענדליקער פריש־אָנגעקומענע יונגעלייט פון מינסק, האָבן, אַ דאַנק דער הילף פון אונזער געזעלשאַפט, געהאַט אַ מעגלעכקייט אין דער פרעמדער, גרויסער שטאָט זיך צו שטעלן אויף די פיס. מיט אונזער הילף האָבן מיר זיי געשאַפן די מעגלעכקייט זיך איינצואָרדענען.

דער קולמינאַציע־פּונקט פון אונזער טעטיקייט, איז אָבער געווען אין יאָר 1936, נאָכן טראַגישן פּאָגראָם אין אונזער היימשטאָט אין פּוילן. מיר האָבן דעמאָלט נישט בלויז אויפגענומען די פּליטים פון דאָרט, דעם פרישן עמיגראַציע־שטראָם, וועלכן מיר האָבן געהאָלפן אי מאַטעריעל, אי מאָראַליש און אויך ביים דערלעדיקן די פאָרמאַליטעטן, וואָס זאָלן זיי דערמעגלעכן דאָס בלייבן אין פראַנקרייך (און אַ דאַנק דעם זיי געראַטעוועט ביז היינט!), נאָר אויך — דער עיקר — מיר האָבן אונזער גאַנצע ענערגיע און אָנשטרענגונג געווידמעט דעם ווידעראויפבוי פון די הרובע יידישע פּרנסה־צווייגן אין אונזער פּאָגראָמירטער היימשטאָט. מיר האָבן אונטערגענומען אַ גרויסע אַקציע און געשיקט קיין מינסק וויכטיקע הילפס־מיטלען, וועלכע האָבן פיל צושטייער געגעבן דער דאָרטיקער קהילה ביים רעקאָמפּאַסירן די היזקות און העלפן צוריק אויפשטעלן די יידישע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס.

פאַר דער מלחמה, האָט אונזער סאָסיעטע זיך שוין געהאַט דערוואָרבן דעם געהעריקן שם אין די געזעלשאַפטלעכע קרייזן פון פּאַריז. אונזער טעטיקייט האָט דאָ געהאַט אַן אָפּקלאַנג. מיר האָבן אונזער אַקטיוויטעט דאַן אויסגעברייטערט. זי געפירט נישט נאָר צווישן אייגענע (ווי שוין דערמאָנט: סאָציאַלע־הילף, דאָקומענטן־סערוויס, קאַווע און אויך בעלער און רעגלמעסיקע צוזאַמענקונפטן), נאָר אויך אַנטיילגענומען אין אַלגעמיינעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן, זיך באַטייליקט אין אַלע אַלגעמיינע אַקציעס פון היגן יידישן ישוב און — לשבח — מיר האָבן אומעטום און שטענדיק זיך געפונען צווישן די ערשטע, ביים דורכפירן און אויספירן אונזערע אויפגאַבן. אין יאָר 1939, האָט אונזער סאָסיעטע אין פּאַריז שוין געציילט קרוב הונדערט אָנגעשלאָסענע משפּחות.

ווען זאָל דעמאָלט איינפאַלן, אַז אונזער קליינע און באַשיידענע לאַנדסמאַנשאַפט וועט זיין די, וועלכע וועט נאָך אַמאָל שטעלן אַ דענקמאָל אונזער אומגעקומענער, אָפּגעמעקטער פון דער ערד — היימשטאָט?!

ווער זאָל אַמאָל חלומען, אַז מיר, דער קליינער צווייג, וואָס האָט געצויגן יניקה פון דאָרט, אַז מיר, די יחידים, וועלן נאָך אַמאָל שטיין פאַר די חורבות פון יידישן מינסק און זיין די פאַראייביקער פון זכר נאָך דער גאַנצער דאָרטיקער פאַרשניטענער עדה?! אַז מיר וועלן זיין די לעצטע, וואָס וועלן זאָגן קדיש נאָך אונזער פינף טויזנט נפשותדיקער יידישער קהילה?!

נישטאָ מער מינסק, מינסק איז אָפּגעמעקט. מיר שטייען ווי יתומים פאַר דעם גרויסן אומבאַקאַנטן קבר פון אונזערע טאַטעס, מאַמעס, שוועסטער, ברידער און קינדער. מיר שטייען אומבאַהאָלפן איבער דעם גרויסן אומענדלעכן חורבן!

וואָס זאָלן מיר טון? וואָס בלייבט אונז צו טון? —

די מינסקער לאַנדסמאַנשאַפט אין פּאַריז, וועלכע שטייט אַליין אויך אַן אָפּגע־פּלאָסענע אין בלוט (300 נפשות — אומגעקומענע), האָט אויף זיך גענומען די אויפגאַבע נישט צו לאָזן פאַרגעסן דעם אָנדענק פון אונזערע נאָענטע און הייליקע, נישט צו לאָזן ווערן פאַרווישט, כאָטש פון אונזער זכרון, דעם זכר נאָך זיי! מיר ווילן זיי פאַראייביקן און זאָל זייער שווער, אָבער אַזוי דערהויבן, לעבן, ווי זייער שרעקלעכער, טראַגישער אונטערגאַנג, פאַרבלייבן אויף אייביק איינגעקריצט אין אונזער זכרון. מיר ווילן אויך, אַז די דענקמעלער, וועלכע מיר שטעלן אויף, זאָלן דינען ווי אַ דערמאָנונג און גלייכצייטיק ווי אַ פּראָטעסט קעגן דעם, וואָס עס איז געשען, אַ וואָרנונג צו דער וועלט, אַז אַזעלכעס טאָר זיך מער נישט איבערחזרן, מיר ווילן מער דערצו נישט דערלאָזן!

„בדמיך חיי" — „און אין דיין בלוט זאָלסטו לעבן" — אַזוי הייסט דאָס בוך פון אונזער לאַנדסמאַן, דעם אָפּגעראַטעוועטן דורך טויזנטער נסים, יונגן שרייבער, לייב ראָכמאַן, וועלכעס מיר טראָגן דאָ צו דעם לייענער, ווי אַ דענקמאָל נאָך אונזער שטאָט. בדמיך חיי — דער אָפּפלוס פון בלוט וועט אונזער פאָלק שטאַרקן און קרעפטיקן צו אַ ניי לעבן און צו אַ באַנייט לעבן!

**
*

דאָס בוך „און אין דיין בלוט זאָלסטו לעבן", וועלכעס מיר גיבן דאָ פאַר אייך, איז אַ בלוטיקע אָפּשפּיגלונג פון דעם געשעענעם אויף דעם שטח פון אונזער שטאָט, געשילדערט ווי ס'איז געזען געוואָרן מיט די אויגן פון דעם שריפטשטעלער, אין זיין אויפפאַסונג און מיט זיינע אויספירונגען. און מיר אַלע, ווי אונזער צוגאַנג צו דעם געשעענעם זאָל נישט זיין, זעען אין דעם, קודם כל, די טראַגישע עפּאָפּעע פון חורבן פון אונזער שטאָט און די פּאַסירונגען אויף איר שטח, בעת און נאָך דער פאַרניכטונג. מיר האָבן אויך אַ פולשטענדיק בילד פון דעם אופן ווי עס האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט אירע רעשטלעך, די אונז איצט אַזוי טייערע שרידי החרב, די איינצלנע ניצול־געוואָרענע פון אַזאַ גרויסער קהילה (פון די איבער פינף טויזנט ייִדן, האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט קרוב הונדערט נפשות, אַחוץ ביי אַ הונדערט אַנטרונענע און לעבן־געבליבענע אין ראַטן־פאַרבאַנד) און דערפאַר איז אונז דאָס בוך אַזוי טייער!

**
*

די מינסקער לאַנדסמאַנשאַפט אין פּאַריז גלויבט, אַז דורך דער הילפס־אַרבעט פאַר דער שארית־הפליטה פון אונזער שטאָט נאָך דעם חורבן, דורך דעם באַערן און ברענגען צו קבורה אַ טייל פון אונזערע געפאַלענע העלדן און ווידערשטענדלער (מינסקי, טשעבוצקי, קאַראָוויטש) און — אחרון, אחרון — דורך די צוויי גרויסע מאָנומענטן, וואָס מיר האָבן געשטעלט: דעם גרויסן מאַרמאָר־מאָנומענט אויפן בית־עולם פון באַניע, אויפן שטח ביי אונזערע קאַוואָס און — דעם איצטיקן מאָנומענט אין שריפט, דערפילן מיר אַ חוב, וואָס ליגט אויף אונז. אויב אין אַ יאָר־צייט טאָג וועלן אונזערע מיטגלידער מיט זייערע פאַמיליעס האָבן די מעגלעכקייט זיך צו פאַרזאַמ־לען אַרום דעם גרויסן מאַרמאָר־מאָנומענט אויפן בית־עולם, שטייען פאַר

אים מיט געבויגענע קעפּ, ווי פּאַר אַ מצבה פון זייערע נאָענטע און זאָגן קדיש — וועט דאָס בוך דערמעגלעכן יעדע מינוט זיך צו באַהעפטן מיט די איבערלעבונגען פון אונזערע קדושים, זיך אַריינלעבן אין זייער טראַגישן גורל און — אין אונז אַליין אויפהאַלטן דעם נר תמיד, אַן אש תמיד, אַ פייער, וואָס זאָל אייביק אין אונז און אין אונזערע קינדער פלאַקערן, רופן און מאָנען און קיינמאָל נישט פאַרלאָשן ווערן!

געזעלשאַפט „פריינט פון מינסק־מאַזאָוויעצק"
אין פּאַריז

זע דאַטעס — זייט 383.

דאַטעס פון דער יידישער מאַרטיראָלאָגיע אין מינסק

13-טער סעפּטעמבער, 1939 (ערב ראש השנה) — זענען די דייטשע האָרדעס אריין קיין מינסק.

12-טער אויגוסט 1940 (ערב תשעה באב, ת"ש) — עטלעכע הונדערט מינסקער יונגעלייט אַוועקגעפירט אין אַרבעטס־לאַגערן.

25-טער אָקטאָבער 1940 (שמחת תורה תש"א) — מינסקער יידן פאַרטריבן אין געטאָ.

21-טער אויגוסט, 1942 (ח' אלול, תש"ב) — אויסראָטונגס-אַקציע אין שטאָט.

22-טער אויגוסט, 1942 (ט' אלול תש"ב) — אין די וואַגאָנען אַלע יידן אַוועקגעשיקט קיין טרעבלינקע.

25-טער סעפּטעמבער 1942 (ערב סוכות תש"ג) — די אויסראָטונגס-אַקציע אין די אַרומיקע שטעטלעך: קאַלושין, דאָברע, סטאַניסלאַוואָו. אין די זעלבע טעג אויך — קאַליביעל, שעניצע, לאַטאָוויטש און מראָזים.

24-טער דעצעמבער, 1942 — 218 מינסקער יידן דערשאָסן אויפן אָרטיקן בית־עולם.

10-טער יאַנואַר, 1943 — פאַרברענט לעבעדיקערהייט ביי 300 יידן אין קאָפּערניק-לאַגער.

ר"ח טבת, תש"ג — אַוועקגעפירט קיין טרעבלינקע עטלעכע טויזנט יידן פון גאַנצן קרייז, צוזאַמענגעטריבענע קיין קאַלושין.

5-טער יוני, 1943 — דערשאָסן די לעצטע מינסקער יידן פון רוצקיס פאַבריק.

ACHEVE D'IMPRIMER LE 15
MAI 1949, SUR LES PRESSES DES
EDITIONS POLYGLOTTES, 232,
RUE DE CHARENTON, PARIS-12e